ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

146 π.χ. - 1453 μ.χ.

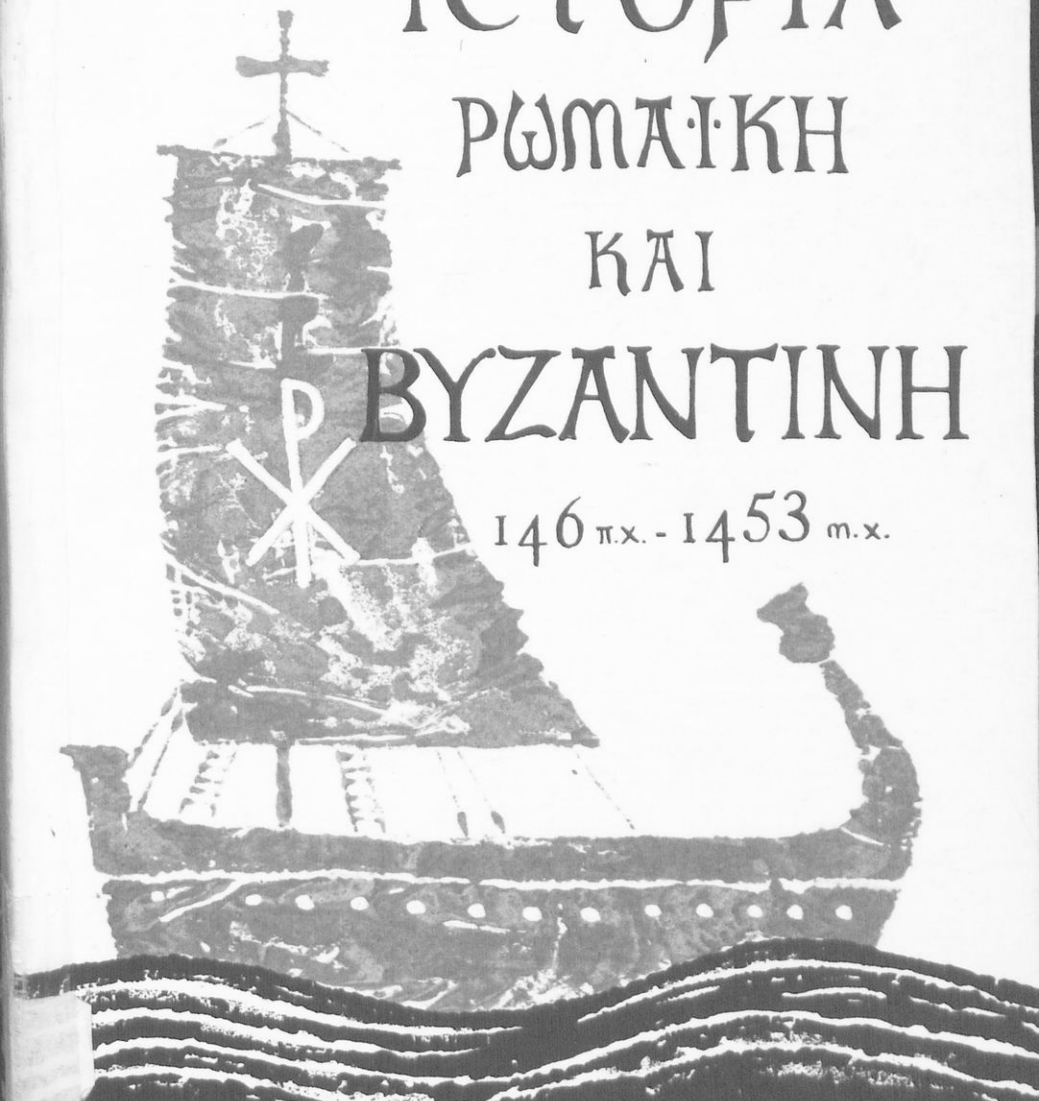

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ 1982

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΙΣΤΟΡΙΑ Β/Π =121

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΣΤ 89
ΣΧΒ

ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ
Καλοκαιρινός, Κώστας

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

146 π.Χ. — 1453 μ.Χ.

Β' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1982

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
1042

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ
ΕΔΩΡΗΣΑΤΟ
Ὀργ. Ἐπιδ. βιβλίων
3246 1984

Ἐνημερωτική προσημείωση.

Ἐπειδή τό βιβλίο αὐτό ὡς σύνολο δέν εἶναι δυνατό νά διδαχτεῖ μέσα στά πλαίσια τοῦ πραγματικοῦ χρόνου διδασκαλίας, κρίθηκε ἀναγκαῖο νά σταλεῖ στά σχολεῖα εἰδική ἐγκύκλιος, μέ τήν ὁποία διευκρινίζονται προβλήματα τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας γενικά καί ὁρίζεται ἡ διδακτέα ὕλη εἰδικά, κατά τάξη. Παρακαλοῦνται λοιπόν οἱ διδάσκοντες νά συμβουλευτοῦν ἐκείνη τήν ἐγκύκλιο, πρίν προγραμματίσουν τή διδασκαλία τους. [Τώρα τό περιεχόμενο τῆς ἐγκυκλίου ἔχει περιληφθεῖ στό τεῦχος: «Ὁδηγίες γιά τή διδασκαλία τῶν φιλολογικῶν μαθημάτων»].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στό προηγούμενο βιβλίο ἔγινε φανερό πῶς μέσα στήν περίοδο 221 - 168 π.Χ. μπόρεσε ἡ Ρώμη μέ τίς κατακτήσεις της νά ἐξελιχτεῖ σέ μεγάλη δύναμη τῆς Μεσογείου. Ὅπως λέει ὁ ἱστορικός Πολύβιος, εἶναι ὁ πεντηκοντα-καιτριετής χρόνος πού ἔγινε ἡ αὔξηση καί προκοπή τῆς δύναμης τῶν Ρωμαίων. Πρῶτα κυριάρχησαν στήν Ἰταλία κι ὕστερα στή Δυτική Μεσόγειο· ἀργότερα ἡ πολιτική τους ἐπιρροή φτάνει καί ὥς τά κράτη τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Μετά τά μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰώνα ἔχει ἐπιβληθεῖ πιά σέ Ἀνατολή καί σέ Δύση. Στήν Ἀνατολή ἔχει ὑποτάξει τή Μακεδονία, τήν κυρίως Ἑλλάδα καί τό βασίλειο τῆς Περγάμου. Οἱ βασιλιάδες τῆς ἑλληνιστικῆς Συρίας καί τῆς πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου ἀκολουθοῦν τήν πολιτική της.

Στή Δύση ἔχει ἐξοντώσει τήν ἀντίπαλό της Καρχηδόνα. Ἐπίσης ἐξουσιάζει τήν ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατία ἐκτός τῆς ὀρεινῆς Λιγουρίας. Ἔτσι πραγματοποιήθηκαν οἱ μεγάλες κατακτήσεις, ὅπως καθιερώθηκε νά λέγονται. Μ' αὐτές ἔγινε ἡ Ρώμη ἡ μεγαλύτερη δύναμη στή Μεσόγειο.

Αὐτό ὅμως εἶχε πολύ σοβαρές συνέπειες γιά τούς νικητές. Ὡς τώρα ἦταν μαθημένοι νά ζοῦν καί νά σκέπτονται μέσα στίς συνθῆκες τῆς ἁπλῆς ἀγροτικῆς ζωῆς· τώρα, πού κοντεύουν νά γίνουν κοσμοκράτορες, ὁ τρόπος αὐτός τῆς ζωῆς δέν τούς ἐξυπηρετεῖ. Γι' αὐτό τόν ἀλλάζουν ριζικά. Ἔτσι ἔχουμε πολύ βαθιές ἀλλαγές:

- Στήν **οἰκονομία.**
- Στήν **κοινωνία.**
- Στόν **τρόπο ζωῆς.** Καί ἀκόμη ἔχουμε
- **Δυό προσπάθειες** νά διορθωθεῖ ἡ ἀναστάτωση πού προκάλεσαν οἱ ἀλλαγές.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Τό Ρωμαϊκό κράτος πρίν ἀπό τίς κατακτήσεις ἦταν κυρίως ἕνα κράτος γεωργικό μέ ἐλάχιστο ἐμπόριο καί βιοτεχνία. Οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν μικρά ἀγροκτήματα καί τά καλλιεργοῦσαν οἱ ἴδιοι. Μετά τίς κατακτήσεις ὅμως τό σύστημα τῆς ἁπλῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀλλάζει:

▲ **Ἐμπόριο.** Τό ἐμπόριο, πού ἀνθοῦσε πρωτύτερα στήν Καρχηδόνα καί στά πιό σπουδαῖα κέντρα τῆς Ἑλλάδας, τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀσίας καί τῆς Αἰγύπτου, ἀπό τά τέλη τοῦ 3ου αἰώνα π.Χ. ἀναπτύσσεται ἀπό τούς Ἰταλιῶτες κυρίως ἐμπόρους[1] πού ἀρχίζουν νά πλημμυρίζουν τά οἰκονομικά κέντρα τῆς Ἀνατολῆς.

▲ **Βιοτεχνία.** Τό ἐμπόριο φέρνει μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνίας στή Ρώμη καί γενικότερα στίς πόλεις τῆς Ἰταλίας, ὅπως π. χ. στήν Καπύη, στούς Ποτιόλους, στήν Πομπηία κ.ά. Γιά νά προλαβαίνονται οἱ παραγγελίες, γίνονται πολύ μεγάλα ἐργαστήρια. Ἡ ἐργασία σ' αὐτά εἶναι ὁμαδική, δηλαδή ἐργάζονται πολλοί μαζί στό ἴδιο ἐργαστήρι. Συγχρόνως ὅμως γίνεται καί ἐξαντλητική, γιατί, ὅσο τό ρωμαϊκό κράτος ἐπεκτείνεται, ἡ ζήτηση τῶν προϊόντων μεγαλώνει.

▲ **Ἐργασία δούλων.** Ἡ ἀλλαγή αὐτή στό σύστημα τῆς παραγωγῆς φέρνει καί μιά ἄλλη σοβαρότερη: ἀλλάζει καί τό εἶδος τῆς ἐργασίας. Ἡ ἐργασία τῶν ἐλευθέρων ἐκτοπίζεται, γιατί κοστίζει πολύ καί καθιερώνεται παντοῦ ἡ ἐργασία τῶν δούλων, πού εἶναι πολύ φτηνότερη.

▲ **Μικρές ἐπιχειρήσεις.** Μέ τήν ἀχρήστευση τῆς ἐλεύθερης ἐργασίας πέφτουν σέ μαρασμό καί οἱ μικρές ἐπιχειρήσεις, γιατί δέν ἀντέχουν στό συναγωνισμό τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων.

▲ **Μικρές ἰδιοκτησίες.** Τό ἴδιο συμβαίνει καί στή μικρή ἀγροτική ἰδιοκτησία. Γιά παρόμοιους λόγους δέν μπόρεσε νά ἐπιζήσει καί συγχωνεύτηκε μέσα στίς μεγάλες γαιοκτησίες[2]. Αὐτές στήν ἀρχή σχηματίστηκαν ἀπό τήν αὐθαίρετη ἰδιοποίηση τῆς κατακτημένης δημόσιας γῆς[3].

2 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ι. Ἡ μεσαία τάξη ἐξαφανίζεται. Ὡς τό 2ο π.Χ. αἰώνα στήν Ἰταλία ἐπικρατοῦσαν οἱ ἰδιοκτῆτες μικρῶν καί μεσαίων ἀγροτικῶν κτημάτων. Οἱ ἐλεύθεροι αὐτοί νοικοκυραῖοι στήριζαν ὥς τώρα τό δημοκρατικό πολίτευμα τῆς Ρώμης καί αὐτοί συντηροῦσαν τό στρατό πού δημιούργησε τό μεγαλεῖο της. Ἡ τάξη αὐτή ἦταν τό θεμέλιο πού στηρίχτηκε ἡ ἀρχαία Ρώμη, πρίν ἀπό τίς κατακτήσεις, καί διαμόρφωσε τό πολίτευμα, τό στρατό καί τά ἔνδοξα ἁπλά ἤθη της.

Ἀλλά, ἐπειδή οἱ ἀγρότες αὐτοί, πολεμώντας γιά νά μεγαλώσουν τήν πατρίδα τους, ἀπουσίαζαν γιά πολλά χρόνια ἀπό τόν τόπο τους, τά κτήματά τους

---

1. Λατ. Negotiatores
2. Λατ. Latifundia
3. Λατ. Ager publicus

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἕνας μαραγκός στήν ὥρα τῆς ἐργασίας του [Πομπηία].

ἔμεναν ἀκαλλιέργητα. Γιά νά συντηρήσουν τίς οἰκογένειές τους ἀναγκάζονταν νά δανείζονται μέ βαρύ τόκο ἀπό τούς πλουσίους. Καί, καθώς δέν κατόρθωναν νά ξεχρεωθοῦν, ἔχαναν τήν περιουσία τους, ἔμεναν ἀκτήμονες, ἐνῶ τά μικρά ἀγροκτήματά τους πήγαιναν νά μεγαλώσουν ἀκόμη πιό πολύ τίς μεγάλες γαιοκτησίες.

Ὑπῆρχε ὅμως καί ἄλλη αἰτία πού χάθηκαν οἱ μικροί νοικοκυραῖοι: Ὅσοι μπό-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἕνα ἀρτοπωλεῖο στήν ὥρα τῆς ἐργασίας του *[Πομπηία].*

ρεσαν νά γλιτώσουν τόν κλῆρο τους, ὑποχρεώθηκαν στό τέλος κι αὐτοί νά τόν πουλήσουν, γιατί ἡ καλλιέργεια μέ τήν προσωπική τους ἐργασία δέ συμφέρει πιά, γιά δυό λόγους:

- Εἶχαν ἀνοίξει οἱ μεγάλες σιταγορές τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας καί προπάντων τῆς Ἀφρικῆς καί ἔστελναν σιτάρι ἄφθονο καί φτηνό. Ἡ τιμή του ἦταν τόσο χαμηλή, πού δέν μποροῦσε νά τή συναγωνιστεῖ τό σιτάρι τοῦ μικροῦ καλλιεργητῆ τῆς Ἰταλίας.
- Οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες, ὅσοι καλλιεργοῦσαν ἀκόμη σιτάρι, χρησιμοποιοῦσαν δούλους, πού ἐργάζονταν σκληρά καί χωρίς ἀμοιβή. Τούς ἔδιναν μόνο τροφή καί ἀπ' αὐτή μόνο ὅση τούς ἦταν ἀπαραίτητη, γιά νά διατηροῦνται στή ζωή.

Οἱ μικροκτηματίες ξεπουλοῦσαν λοιπόν ὅσο ὅσο τή γῆ τους. Μερικοί ζητοῦσαν δουλειά στά κτήματα τῶν πλουσίων στίς περιόδους ἐκεῖνες τοῦ χρόνου πού τό ἀγρόκτημα χρειάζεται γιά λίγο καιρό πολλά χέρια. Οἱ περισσότεροι ὅμως συγκεντρώνονταν στή Ρώμη ἀφήνοντας τούς δούλους νά καλλιεργοῦν τήν ὕπαιθρο. Ἔτσι ἡ γῆ, πού στερήθηκε τή φροντίδα τοῦ μικροῦ κτηματία, γεμίζει τώρα ἀπό χερσότοπους καί βοσκοτόπια.

Ἀλλά καί ὁ ἐλεύθερος ἐπαγγελματίας καί ὁ τεχνίτης μέ τό μικρό ἐργαστήρι εἶχε τήν ἴδια τύχη. Καί τά δικά τους προϊόντα δέν μποροῦσαν νά ἀντέξουν στό συναγωνισμό τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων, πού μέ τήν ἐργασία τῶν δούλων πραγματοποιοῦσαν μεγάλο κέρδος μέ μικρό κόστος.

Ἔτσι, οἱ μικροκαλλιεργητές καί οἱ μικροτεχνίτες, οἱ ἄνθρωποι δηλαδή πού ἄλλοτε ἀποτελοῦσαν τό καύχημα τῆς Ρώμης, *μαζεύονται πιά στήν πρωτεύουσα, ὅπου, μέ μόνο ἐφόδιο τόν τίτλο τοῦ Ρωμαίου πολίτη, ζοῦν ὡς κοινωνικά παράσιτα.* Ἀποτελοῦν ἕνα πλῆθος χωρίς ἐργασία καί συνείδηση, πού ἔμεινε γνωστό στήν ἱστορία, μέ τό ὄνομα ὄχλος. Μέ τόν καιρό συνήθισαν νά ζοῦν ἀπό τίς ἐλεημοσύνες τῶν πλουσίων καί ἀπό τήν ἐποχή τῶν Γράκχων ἀπό τίς κρατικές διανομές σιταριοῦ. Ὁ κυριότερος πόρος τους ἦταν ἡ ψῆφος τους στίς λαϊκές συνελεύσεις καί ἡ μαρτυρία τους στά δικαστήρια.

2. Δυό νέες τάξεις παρουσιάζονται. Τά πλούτη πού μάζεψε τό ρωμαϊκό κράτος ἀπό τούς πολέμους καί ἐκεῖνα πού ἔστελναν συνεχῶς οἱ κατακτημέ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νες ἐπαρχίες, τά μοιράστηκαν μεταξύ τους δυό ὀλιγάνθρωπες νέες τάξεις πού ἀποτέλεσαν μιά ὀλιγαρχία πλούτου καί πολιτικῆς δύναμης. Οἱ τάξεις αὐτές ἦταν: οἱ Συγκλητικοί καί οἱ Ἱππεῖς. Ἡ κοινωνική ἰσότητα, πού οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν κατακτήσει τόσο δύσκολα στά παλαιά χρόνια μέ τούς ἀγῶνες ἀνάμεσα στούς πατρικίους καί τούς πληβείους, χάθηκε καί ἕνα καινούριο κοινωνικό χάσμα, πολύ πιό βαθύ τώρα, τούς χώρισε πάλι.

▲ **Οἱ Συγκλητικοί** ἦταν ἕνας νέος τύπος εὐγενῶν. Ὅλοι τους κρατοῦσαν ἀπό προγόνους πού εἶχαν ἀσκήσει κάποιο ὑψηλό δημόσιο ἀξίωμα[1]. Ἡ καταγωγή αὐτή ἔγινε τίτλος εὐγενείας πού τούς ξεχώριζε. Ἡ νέα αὐτή ἀριστοκρατική τάξη σχηματίστηκε ἀπό πρώην πατρικίους καί πληβείους πού οἱ πρόγονοί τους εἶχαν καταλάβει κάποιο ἀπό τά ἀνώτατα ἀξιώματα (στρατηγία, ὑπατεία)· τώρα ἀποτελοῦν ἰδιαίτερη τάξη, τήν τάξη τῶν εὐγενῶν[2]. Ὅσοι ἀνῆκαν σ' αὐτή διακρίνονταν σέ γένη μικρότερου ἤ μεγαλύτερου βαθμοῦ εὐγένειας· τά δεύτερα ἦταν ἐκεῖνα πού μονοπωλοῦσαν τά ὑψηλά δημόσια ἀξιώματα.

Ἔτσι, ἀπό λίγες οἰκογένειες, μέ τήν ἐξαγορά τῶν ψήφων ἀναδεικνύονταν οἱ ἡγέτες τοῦ κράτους καί τοῦ στρατοῦ· π.χ. στή διάρκεια ὀγδόντα χρόνων (219 - 133 π.Χ.) ἐννέα μόνο οἰκογένειες μοιράστηκαν διαδοχικά ὀγδόντα τρεῖς ὑπατεῖες.

Οἱ Συγκλητικοί δέν ἐπιτρεπόταν νά ἀσχολοῦνται μέ κερδοφόρες ἐπιχειρήσεις. Τήν περιουσία τους ἀποτελοῦσαν μόνο μεγάλα ἀγροκτήματα. Εἶχαν ὅμως ἐξασφαλίσει τό προνόμιο νά ἐκλέγονται ἄρχοντες στά πιό σπουδαῖα δημόσια ἀξιώματα. Τούς ἔλεγαν Συγκλητικούς, γιατί αὐτοί ἀποτελοῦσαν τό πιό σεβάσμιο σῶμα τοῦ κράτους, τή Σύγκλητο. Σ' αὐτή ἄρχισε σιγά σιγά νά συγκεντρώνεται ἡ πολιτική ἐξουσία, καθώς οἱ κατακτήσεις τῆς Ρώμης ἁπλώνονταν πρῶτα σ' ὁλόκληρη τήν Ἰταλία καί ὕστερα πολύ πιό πέρα ἀπ' αὐτή.

Τά ἀξιώματα ὅμως οἱ εὐγενεῖς δέν τά ἔπαιρναν κληρονομικά, ἀλλά μέ ἐκλογές. Ἡ ψῆφος λοιπόν τοῦ λαοῦ τούς ἦταν ἀπαραίτητη, γιατί, ὅσο καί ἄν ἡ κρατική ἐξουσία μετατοπιζόταν πρός τή Σύγκλητο, ἡ δημοκρατία ἦταν ἀκόμη σεβαστή.

Ἔτσι καταφεύγουν στή μέθοδο τῆς ἐξαγορᾶς τῶν ψήφων καί στή συστηματική διαφθορά τοῦ ὄχλου. Ἐκτός ἀπό τίς ἐλεημοσύνες καί τίς συχνές δωρεές, εἶχαν ὑπό τήν προστασία τους ὁλόκληρες στρατιές φτωχῶν, τούς πελάτες[3]. Τό παλαιό τοῦτο ὄνομα τό ξαναβρίσκουμε τώρα μέ καινούρια σημασία: σημαίνει τούς φτωχούς καί ἐλεύθερους πολίτες πού εἶναι προσκολλημένοι στούς εὐγενεῖς μέ δεσμούς πολιτικῆς ἀφοσίωσης μέ ἀντάλλαγμα τροφή καί χρήματα. Ἡ κοινή γνώμη μετροῦσε τήν πολιτική δύναμη τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἀριθμό τῶν πελατῶν τους.

---

1. Λατ. Cursus honorum (= τά ἀξιώματα τοῦ ταμία, ἀγορανόμου, στρατηγοῦ, ὑπάτου, τιμητῆ, κ.ἄ.).

2. Λατ. Nobiles

3. Λατ. Clientes· ὁ Πλούταρχος χρησιμοποιεῖ τόν ὅρο, ὅπως εἶναι : ὁ κλίεις = γεν — εντος· ὕστερα ἀποδόθηκε μέ τήν ἑλληνική λ. πελάτης (ἀπό τό ρ. πελάζω) = γείτονας, πάροικος, αὐτός πού βάζει τόν ἑαυτό του κάτω ἀπό τήν προστασία κάποιου ἰσχυροῦ γείτονά του.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Λούκιος Καικίλιος Γιουκοῦνδος ἀπό τήν Πομπηία· *χάλκινη προτομή μιᾶς χαρακτηριστικῆς φυσιογνωμίας τοκογλύφου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.*

Οἱ Συγκλητικοί ἀποτελοῦσαν ἔτσι μιά κλειστή τάξη, γεμάτη ἀλαζονεία, πού ἐπίμονα ἐπιδίωκε νά κρατήσει τά προνόμια καί τήν κοινωνική της ὑπεροχή. Πολύ ζηλότυπα πρόσεχαν νά μήν ἐκλεγεῖ κανένας πού δέν ἀνῆκε σ' αὐτούς. Μόνο σέ ἔκτακτες περιπτώσεις μποροῦσε νά γίνει αὐτό καί τότε ὁ μή εὐγενής, πού ἐκλεγόταν, διακρινόταν μέ τό ἰδιαίτερο ὄνομα: νέος ἄνθρωπος.

▲ **Οἱ Ἱππεῖς** ἦταν ἡ ἀριστοκρατία τοῦ χρήματος. Μόνο τό ὄνομά τους θύμιζε τήν παλαιά ἀριστοκρατία τῆς καταγωγῆς, τότε πού, γιά νά ἀνήκει κανείς σ' αὐτή τήν τάξη, ἔπρεπε νά διαθέτει τόσα εἰσοδήματα ἀπό ἀγροκτήματα, ὥστε νά μπορεῖ νά ἔχει σέ ὥρα πολέμου στή διάθεση τῆς πατρίδας ἕνα ἄλογο καί νά στρατεύεται ὁ ἴδιος ὡς ἱππέας.

Ἱππεῖς σ' αὐτή τήν ἐποχή ὀνομάζονται οἱ πλούσιοι πού ἔχουν χρηματική περιουσία, ὅση χρειαζόταν ἄλλοτε, γιά νά ὑπηρετεῖ κανείς στό ἱππικό. Δέν εἶναι τάξη μέ ἰδιαίτερα προνόμια καί καταγωγή. Εἶναι οἱ δυνατοί τοῦ πλούτου. Ἀσχολοῦνται μέ κάθε ἐργασία πού ἀφήνει κέρδος: ἐμπόριο, πιστωτικές ἐπιχειρήσεις, τοκογλυφία, κατασκευές δημόσιων ἔργων, προμήθειες τοῦ στρατοῦ. Μά περισσότερο κερδοφόρα ἦταν ἡ ἐπιχείρηση τοῦ δημοσιώνη, τοῦ ἐκμισθωτῆ δηλαδή τῶν εἰσοδημάτων ἀπό τούς δημόσιους φόρους τῶν ἐπαρχιῶν. Τό κράτος, ἀντί νά ἐκμεταλλεύεται τό ἴδιο μέ δικούς του ὑπαλλήλους τά μεταλλεῖα, τά λιμάνια, ἤ νά ἀσχολεῖται μέ τήν εἴσπραξη τῶν φόρων, νοίκιαζε τά δικαιώματά του σέ ἑταιρεῖες ἐπιχειρηματιῶν, τῶν δημοσιωνῶν. Οἱ ἑταιρεῖες αὐτές κατέβαλλαν στό δημόσιο ταμεῖο προκαταβολικά τά προβλεπόμενα ἔσοδα ἀπό τίς εἰσπράξεις. Ὕστερα πουλοῦσαν τό δικαίωμα αὐτό σέ ἐπιχειρηματίες κάθε ἐπαρχίας ἤ περιοχῆς χωριστά πού λέγονταν τελῶνες. Εἶναι γνωστό ἀπό τήν Καινή Διαθήκη μέ πόσο σκληρό τρόπο προσπαθοῦσαν οἱ ἐπιχειρηματίες αὐτοί νά εἰσπράξουν πιό πολλά.

Οἱ Ἱππεῖς δέν ἐπιτρέποταν νά καταλάβουν τά ἀνώτατα ἀξιώματα τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας πού, ὅπως εἴπαμε, ἀνῆκαν ἀποκλειστικά στούς Συγκλητικούς. Γι' αὐτό οἱ Ἱππεῖς κατά κανόνα βρίσκονταν σέ ἐχθρικές σχέσεις μέ τούς Συγκλητικούς, δηλαδή τήν ἀριστοκρατία τῶν ἀξιωμάτων.

3. Οἱ δοῦλοι πληθαίνουν. Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἐποχή ὁ παλαιός θεσμός

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἠθοποιοί καί θιασάρχης. *[Ψηφιδωτό Πομπηΐας, Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο]*

τῆς δουλείας παίρνει ἀπότομα μιά πρωτοφανή ἐξάπλωση. Καί ὁ λόγος ἦταν ὅτι μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιχειρήσεων παρουσιάστηκε μεγάλη ἀνάγκη ἀπό πολλή καί φτηνή ἐργασία. Αὐτή μποροῦσαν νά τήν προσφέρουν ὄχι οἱ ἐλεύθεροι, μά οἱ δοῦλοι, καί γι' αὐτό πλημμύρισε τό ρωμαϊκό κράτος ἀπ' αὐτούς.

Ὁ θεσμός τῆς δουλείας ἦταν πολύ ἀποδοτικός γιά τήν τότε οἰκονομία. Γι' αὐτό οἱ στρατηγοί - κατακτητές τῆς Ρώμης ἁρπάζουν κατά χιλιάδες τούς πληθυσμούς τῶν νικημένων περιοχῶν καί τούς παραδίνουν στούς ἐμπόρους, γιά νά τούς πουλήσουν στίς ἀγορές δούλων πού ἀφθονοῦσαν τότε στήν ἀνατολική Μεσόγειο. Ἐπίσης τακτική πηγή προμήθειας δούλων ἦταν ἡ πειρατεία. Ἡ μεγαλύτερη ἀγοραπωλησία δούλων γινόταν στή Δῆλο, ὅπου ἦταν δυνατό σέ μιά μέρα νά πουληθοῦν δέκα χιλιάδες δοῦλοι.

Κυριότερη ὅμως πηγή γιά τήν προμήθεια δούλων παραμένουν οἱ κατακτητικοί πόλεμοι. Ἔτσι π.χ. ὁ Αἰμίλιος Γαῦλος, παραδίνοντας στούς στρατιῶτες του ἑβδομήντα ἠπειρωτικές πόλεις νά τίς λεηλατήσουν πούλησε δούλους 150 χιλιάδες κατοίκους τους. Καί ὁ Σκιπίων Αἰμιλιανός 35 χιλιάδες Καρχηδονίους.

Ἡ ζωή τῶν δούλων ἦταν πολύ σκληρή. Δούλευαν στίς πιό βαριές ἐργασίες, ἀπό τό ξημέρωμα ὥς τή νύχτα κάθε μέρα χωρίς διακοπή. Ἐξαιρέσεις ὑπῆρχαν βέβαια, μά ἦταν σπάνιες. Ἄν ἐπιχειροῦσαν νά δραπετεύσουν, οἱ τιμωρίες ἦταν ἀπάνθρωπες, π.χ. ραβδισμός, μαστίγωμα, δέσιμο μέ ἁλυσίδες· συνηθισμένη ἦταν ἡ θανάτωση πάνω σέ σταυρό, δηλαδή σ' ἕνα πάσσαλο μέ διχάλα ἀπό ὅπου τούς περνοῦσαν τό κεφάλι. Γι' αὐτό ἕνα ἄσβηστο μίσος χώριζε τούς κυρίους ἀπό τούς δούλους. Οἱ Ρωμαῖοι ἔβλεπαν σέ κάθε δοῦλο ἕναν ἐχθρό. Τό ἴδιο ὅμως ἔβλεπαν καί οἱ δοῦλοι τούς Ρωμαίους.

Τό μίσος αὐτό ξεσποῦσε συχνά σέ ἐπαναστάσεις, πού δέν ἦταν τίποτ' ἄλλο παρά κινήματα ἀπόγνωσης. Τό περισσότερο πού μποροῦσαν νά ἐπιτύχουν, ἦταν νά φτάσουν ὡς τά σύνορα καί νά βρεθοῦν ἔξω ἀπό τήν περιοχή τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας.

3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ

1. Ὁ χαρακτήρας τῶν Ρωμαίων μεταμορφώνεται. **Πρίν:** Ἡ ζωή

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῶν Ρωμαίων πρίν ἀπό τίς κατακτήσεις ἦταν τραχιά καί μονότονη. Ἦταν χωρικοί προσκολλημένοι στά παλαιικά τους ἔθιμα: ἀφοσίωση στήν πατρίδα καί στούς νόμους, ὑπακοή στόν πατέρα, εὐσέβεια, ἀφιλοκέρδεια. Ὅπως ὅλοι οἱ χωρικοί, ἀντιμετώπιζαν μέ ὑποψία καί δυσπιστία κάθε νεωτερισμό. Ἐκεῖνο πού κρατοῦσε ψηλά τήν ψυχή τους ἦταν μόνο τό δυνατό πατριωτικό φρόνημα καί ἡ ἱερή τους προσήλωση στήν πατροπαράδοτη ἀρετή καί στίς ἠθικές τους ἀρχές.

Τ ώ ρ α : Ὅταν οἱ ἁπλοί αὐτοί ἄνθρωποι, ἀλλά γενναῖοι πολεμιστές πέτυχαν ἀκριβῶς χάρη στήν ἀνδραγαθία τους,τούς γνωστούς πολεμικούς θριάμβους καί ἔγιναν κύριοι τῆς οἰκουμένης, ἀπομακρύνθηκαν πολύ ἀπό τίς ἀρχές αὐτές. Μέ τό νά ὑποτάξουν τίς ἑλληνικές χῶρες πού οἱ λαοί τους ἦταν συνηθισμένοι ἀπό αἰῶνες σέ μιά ζωή ἐκλεπτυσμένη, πλούσια σέ ἀνέσεις καί ἀπολαύσεις, ἔπαθαν ὅ,τι παθαίνουν πάντα σ' αὐτές τίς περιστάσεις οἱ κατακτητές: γοητεύθηκαν ἀπό τήν καλοζωία τῶν νικημένων καί παραδόθηκαν σ' αὐτήν χωρίς ἀντίσταση, μέ ἀποτέλεσμα νά χάσουν τή φυσιογνωμία τους. Ἡ ἑ λ λ η ν ι σ τ ι κ ή κ α λ ο ζ ω ί α — ἡ π ο λ υ τ έ λ ε ι α, ὅπως τή λένε ἀλλιῶς — μάγεψε σάν τήν Κίρκη τούς ἀδάμαστους μαχητές καί ἀγροίκους Ρωμαίους, καί τούς ἄλλαξε ὁλωσδιόλου τό χαρακτήρα. Ἦταν κι αὐτό μιά ἐκδίκηση τῶν νικημένων γιά τήν ὑποταγή τους. Ἀκολούθησε μιά ὁρμητική *εἰσβολή τοῦ ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ στή ρωμαϊκή κοινωνία*. Ὁ πολιτισμός ὅμως αὐτός δέν ἦταν ὁ παλαιός ἑλληνικός πολιτισμός. Εἶχε κι αὐτός δεχτεῖ στό μεταξύ τήν ἐπίδραση τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν καί εἶχε χάσει τήν παλαιά του ἀγνότητα. Παρασέρνει τούς Ρωμαίους, καί, ἐπειδή δέν διαθέτουν πολλή δύναμη ἀντίστασης καί δημιουργικῆς ἀφομοίωσης, ἀντί καλό τούς κάνει κακό. Ἡ στροφή πρός τόν ἑλληνιστικό τρόπο ζωῆς ἔγινε συρμός πού κόντευε νά καταντήσει μανία.

Οἱ ζωντανοί φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, οἱ Ἕλληνες δάσκαλοι, γίνονται περιζήτητοι καί οἱ μεγιστάνες τοῦ πλούτου πληρώνουν πολύ ἀκριβά, γιά νά τούς ἔχουν κοντά τους. Παντοῦ, σέ κάθε ἐκδήλωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ ἀρχαία ρωμαϊκή παράδοση ἐκτοπίζεται καί τή θέση της τήν παίρνουν καινούριοι τρόποι:

▲ **Θρησκεία.** Ἡ θρησκεία τῶν Ρωμαίων, ὅπως ἦταν πρίν, ἀνταποκρινόταν στίς συνθῆκες τῆς ζωῆς τους πρίν ἀπό τίς κατακτήσεις. Οἱ θεοί ἦταν οἱ προστάτες τῆς ζωῆς καί τοῦ μικροῦ τους κράτους πού περιοριζόταν σέ μιά μικρή ἔκταση γύρω ἀπό τή Ρώμη. Τώρα ὅμως, πού οἱ Ρωμαῖοι ἔχουν κατακτήσει τόν κόσμο, δέν τούς ἱκανοποιεῖ πιά.

Τώρα, τόσο οἱ κατακτημένοι πού ἔχασαν τά κράτη καί τούς θεούς των, ὅσο καί οἱ κατακτητές νιώθουν μέσα στή μεσογειακή οἰκουμένη τήν ἀνεπάρκεια τῶν δικῶν τους θεῶν. Ἄφησαν λοιπόν τούς ἑλληνικούς θεούς νά εἰσβάλουν στή θρησκεία τους.

Ἀλλά ἡ ἑλληνική θρησκεία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶχε χάσει πιά ἐντελῶς τόν ἐθνικό χαρακτήρα της καί εἶχε γίνει ἕνα κράμα μέ τό μυστικισμό τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτό τό θρησκευτικό κράμα μπῆκε στήν Ἰταλία. Ἔτσι π.χ. ἀπό τό 204 π.Χ. ἔγινε δεκτή ἐπίσημα ἀπό τό κράτος ἡ λατρεία τῆς φρυγικῆς Μητέρας τῶν θεῶν Κυβέλης

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

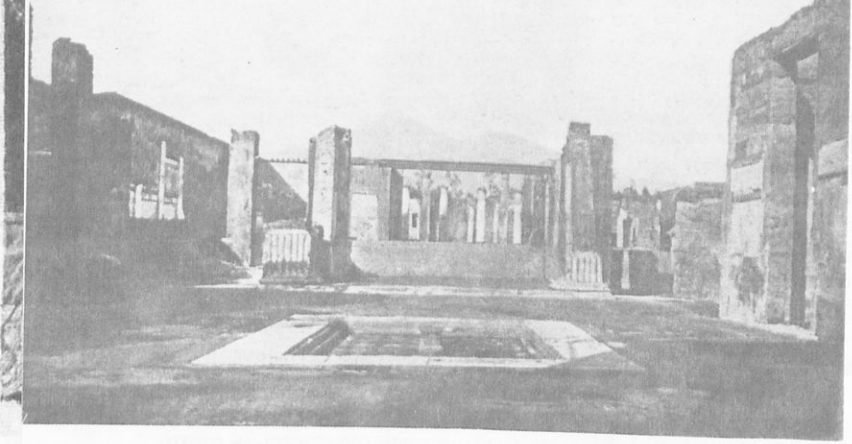

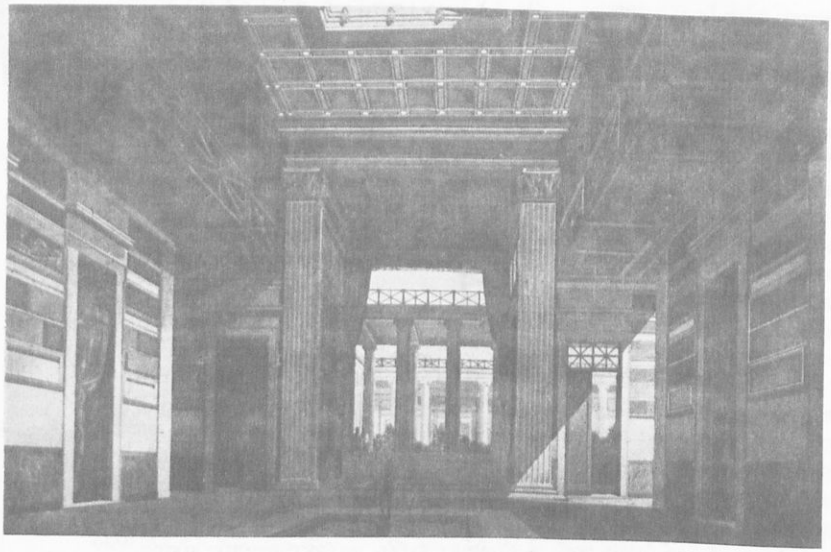

Ἡ «οἰκία τοῦ Φαύνου», μιά πλούσια κατοικία τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. στήν Πομπηία.
Ἄποψη τῶν ἐρειπίων [ἐπάνω] καί ἀναπαράσταση [κάτω] τοῦ χώρου ὑποδοχῆς τῆς οἰκίας τοῦ Φαύνου (ὅπως ὀνομάζεται ἀπό ἕνα χάλκινο ἀγαλματάκι αὐτοῦ τοῦ θεοῦ πού βρέθηκε ἐκεῖ). Ἡ κατοικία ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα α ἴ θ ρ ι ο (= χῶρος ὑποδοχῆς), ἀπό τό τ α β λ ί ν ο (= αἴθουσα ἀναμονῆς πίσω ἀπό τό α ἴ θ ρ ι ο) καί δυό εὐρύχωρες περίστυλες αὐλές ἤ κήπους. Ὅλοι αὐτοί οἱ χῶροι ἔχουν γύρω γύρω κάθε λογῆς δωμάτια διημέρευσης καί ὑποδοχῆς, κρεβατοκάμαρες, τραπεζαρίες κτλ. Ἡ κατοικία αὐτή ἦταν ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα καί ὀμορφότερα ἰδιωτικά οἰκοδομήματα τῆς Πομπηίας. Οἱ ἰδιοκτῆτες διατήρησαν τόν ἐσωτερικό διάκοσμο, ὅπως πρωτόγινε στό 2ο αἰώνα π.Χ.ὅταν οἱ ἐξελληνισμένοι Σαμνίτες — πού μερικοί ἦταν μεγάλοι γαιοκτήμονες — κατεῖχαν τήν πόλη. Ὅμορφα ψηφιδωτά στόλιζαν τά δάπεδα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ οἰκία τοῦ Φαύνου χρωστᾶ τή μεγάλη της φήμη στά ὀνομαστά ψηφιδωτά πού βρέθηκαν ἐκεῖ καί εἰκονίζουν σκηνές ἀπό τήν κρίσιμη μάχη τῆς Ἰσσοῦ μεταξύ Μ. Ἀλεξάνδρου καί Δαρείου· τό ψηφιδωτό αὐτό εἶναι ἴσως ἀντίγραφο πρωτότυπου ἑλληνικοῦ ἔργου (τοῦ Φιλόξενου τῆς Ἐρέτριας;) τοῦ 3ου αἰώνα π.Χ. Παραθέτουμε δυό ἀποσπάσματα ἀπό τή γνωστή σύνθεση πού παριστάνει τό Μ. Ἀλέξανδρο νά ὁρμᾶ ἀκάθεκτος ἐναντίον τοῦ Δαρείου· τόν ἔχει πλησιάσει πολύ, κι ὁ Πέρσης βασιλιάς, τριγυρισμένος ἀπό τούς ἀξιωματούχους του, ἀντιμετωπίζει μέ δέος τήν ἐπίθεση, ἕτοιμος γιά τή φυγή πού θά ἀκολουθήσει (Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο).

καί λίγο ἀργότερα οἱ ὀργιαστικές τελετές τοῦ Βάκχου κλπ. Οἱ θεοί αὐτοί εἶναι γεμάτοι ἀπό μαγεία καί τούς λάτρευαν μέ τό μυστηριακό τρόπο πού συνήθιζαν ὥς τώρα στήν Ἀνατολή.

▲ **Γράμματα.** Οἱ Ρωμαῖοι ὥς τότε δέν εἶχαν οὔτε βιβλία οὔτε θέατρα, ἐκτός ἀπό μερικές παντομίμες καί αὐτοσχέδιες σκηνικές παραστάσεις μέ πρόχειρα τραγούδια, χωρίς διάλογο καί θεατρική δράση. Ὅταν στό τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰώνα ἄρχισε ἡ κατάκτηση τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, οἱ Ρωμαῖοι γνώρισαν Ἕλληνες φιλοσόφους καί λογίους καί νιώσανε τήν ἕλξη τῆς πνευματικῆς τους καλλιέργειας. Αὐτό συνέβη προπάντων σ' αὐτούς πού ἀνῆκαν στίς ἀνώτερες τάξεις. Ἄρχισαν νά μιλοῦν τήν ἑλληνική γλώσσα πού λογαριαζόταν πιά ὡς γλώσσα τῶν μορφωμένων.

Εἶναι γνωστό πώς ὁ στρατηγός Φλαμινίνος στόν πόλεμο ἐναντίον τῶν Μακεδόνων προκάλεσε ἀληθινή ἔκπληξη στούς Ἕλληνες γιά τά ἄρτια ἑλληνικά του.

Δέν ἄργησε νά γίνει συρμός στή Ρώμη τό νά μιλᾶ κανείς μέ εὐκολία ἑλληνικά. Στή διάδοση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας συνέβαλαν μερικοί ἐπιφανεῖς ἄνδρες τῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ Αἰμίλιος Παῦλος πού ἔφερε στή Ρώμη πλῆθος ἑλλήνων διδασκάλων, καθώς καί τήν πλούσια βιβλιοθήκη τοῦ Περσέα. Κυρίως ὅμως ὁ γιός του Σκιπίων, ὁ πορθητής τῆς Καρχηδόνας, πού συγκέντρωσε γύρω του πολλούς καλλιεργημένους Ἕλληνες (π.χ. τόν Πολύβιο, Παναίτιο τό Ρόδιο κ.ἄ.) καθώς καί Ρωμαίους (τόν «κύκλο τῶν Σκιπιώνων» ὅπως ὀνομάστηκαν).

Τώρα κάνουν τήν ἐμφάνισή τους στή λατινική γλώσσα τά πρῶτα λογοτεχνικά ἔργα. Ἄλλοτε εἶναι μεταφράσεις ἤ μιμήσεις ἀπό τά ἑλληνικά, καί ἄλλοτε εἶναι ἔργα ὁλωσδιόλου δικά τους. Τότε περίπου παρουσιάζεται ὁ Ἕλληνας ἀπελεύθερος ἀπό τόν Τάραντα, ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος (272 - 207 π.Χ.), δάσκαλος, ἠθοποιός καί μεταφραστής τῆς Ὀδύσσειας καί ἀρχαίων ἑλληνικῶν δραμάτων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πλανόδιοι μουσικοί στό δρόμο· *μιά γυναίκα μέ διπλό αὐλό συνοδεύει τό χορό δυό ἀνδρῶν, ἑνός τυμπανιστῆ καί ἑνός κυμβαλιστῆ. [Εἶναι ψηφιδωτό ἀπό τή Πομπηία τοῦ σάμιου Διοσκουρίδη. Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο].*

Ἀπό αὐτόν δόθηκε ἡ πρώτη δραματική παράσταση σέ ρωμαϊκή σκηνή τό 240 π.Χ.

Τήν προτίμηση τοῦ κοινοῦ συγκεντρώνουν οἱ κωμωδίες· γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο δυό πολύ ἄξιοι ποιητές πού παρουσιάζονται κιόλας, ὁ Πλαῦτος καί ὁ Τερέντιος, γράφουν μόνο κωμωδίες. Ἰδιαίτερα μιμήθηκαν τή νέα ἀττική κωμωδία, δηλαδή τήν κωμωδία ἀνθρώπινων τύπων, ὅπως π.χ. εἶναι σέ κωμωδίες τοῦ Πλαύ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

του ὁ συκοφάντης, ὁ καυχησιάρης στρατιώτης, ὁ φιλάργυρος, ἤ ἐπαγγελματικῶν τύπων, ὅπως π.χ. ὁ γιατρός, ὁ ψαράς κλπ.

Στήν κωμωδία τους διακρίνουμε δυό εἴδη: τήν κωμωδία ἑλληνικοῦ τύπου[1] πού οἱ ἠθοποιοί φοροῦσαν ἑλληνικά ροῦχα· συνήθως ἦταν διασκευές ἀπό τή νέα ἑλληνική κωμωδία· καί τήν κωμωδία μέ ρωμαϊκό περιεχόμενο[2], πού οἱ ἠθοποιοί φοροῦσαν ρωμαϊκά ροῦχα καί τά θέματα ἦταν ἀπό τή ζωή τῆς Ρώμης ἤ τῶν γειτονικῶν πόλεων· ἀναφέρονται σέ πρόσωπα τῆς χαμηλῆς τάξης καί γι' αὐτό ὀνομάζεται καί κωμωδία τῆς ταβέρνας.

Καί ἡ ἐπική ποίηση τήν ἐποχή αὐτή ἔχει ἕνα μεγάλο ἐκπρόσωπο, τόν ἡμιέλληνα Ἔννιο ἀπό τήν Μεσσαπία. Ἦταν πολύμορφος ποιητής, δηλαδή συνθέτει δράματα, διδακτικά ποιήματα καί ἐπικά ἐγκωμιαστικοῦ χαρακτήρα. Τέτοιο εἶναι τό ποίημά του «Χρονικά».

▲ **Τέχνες.** Τούς ἄκομψους καί ἀκαλλιέργητους ὡς τώρα Ρωμαίους τούς ἐντυπωσίασαν κυρίως τά ἔργα τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς καί διακοσμητικῆς. Ἡ ρωμαϊκή τέχνη αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι ἑλληνιστική, καί μεταφυτεύτηκε στή Ρώμη ἀπό τά μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Ρόδου καί τῆς Περγάμου.

Ἡ πρώτη γνωριμία τῶν Ρωμαίων μέ τήν ἑλληνική τέχνη ἔγινε τό 272 π.Χ. μέ τήν πτώση τοῦ Τάραντα καί ὁ πρῶτος Ρωμαῖος πού μετέφερε ἑλληνικά ἔργα τέχνης στή Ρώμη ἦταν ὁ Μάρκος Κλαύδιος Μάρκελλος μετά τήν ἅλωση τῶν Συρακουσῶν (211 π.Χ.).

Κυρίως ὅμως μετά τήν πτώση τῆς Μακεδονίας εἰσάγονται στή Ρώμη ἀπό τόν Αἰμίλιο Παῦλο πάρα πολλά ἔργα τέχνης καί ἀπό τότε γίνεται συνήθεια στούς Ρωμαίους στρατηγούς πού κατακτοῦσαν ἑλληνικές πόλεις ἡ δήωση καί ἡ ἁρπαγή ἔργων τέχνης.

Οἱ πλούσιοι ἄρχισαν συστηματικά νά στολίζουν τίς ἐπαύλεις τους μέ ἑλληνικά ἀγάλματα, μέ κομψοτεχνήματα, μέ ζωγραφιές, μέ πρωτότυπα, ἀντίγραφα ἤ ἀπομιμήσεις. Τό πράγμα ἔγινε συρμός. Τούς κυρίεψε ἡ μανία τῆς ἐπίδειξης. Παράβγαιναν σάν νεόπλουτοι ποιός θά ἔχει τά περισσότερα καί τά καλύτερα.

▲ **Ἐκπαίδευση.** Ἕνας Ρωμαῖος μέ οἰκονομική ἄνεση ἔπρεπε, γιά νά τόν ἐκτιμᾶ ἡ κοινωνία, νά μιλᾶ ἑλληνικά καί προπάντων νά ἔχει γιά τά παιδιά του Ἕλληνα δάσκαλο, δοῦλο ἢ ἐλεύθερο. Μπῆκε ἔτσι στή ζωή τους ἡ δίψα γιά μόρφωση καί ἡ Ρώμη πλημμύρισε ἀπό Ἕλληνες δασκάλους πού δίδασκαν στά παιδιά γραμματική καί μουσική, καθώς κι ἀπό καθηγητές τῆς φιλοσοφίας καί τῆς ρητορικῆς γιά τούς ἐφήβους.

Οἱ οἰκόσιτοι Ἕλληνες δοῦλοι ἤ αἰχμάλωτοι πολέμου ἔγιναν σημαντικοί ἀγωγοί διάδοσης τοῦ ἑλληνικοῦ τρόπου ζωῆς καί σκέψης στίς οἰκογένειες τῶν εὐκατάστατων Ρωμαίων· πολλοί ἀπ' αὐτούς ἦταν δάσκαλοι καί παιδαγωγοί, — ὅ-

---

1. Λατ. Fabula palliata (ἀπό τή λ. pallium = ἑλληνικός μανδύας).
2. Λατ. Fabula togata (ἀπό τή λ. toga = εἶδος ρωμαϊκοῦ ἐνδύματος)

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

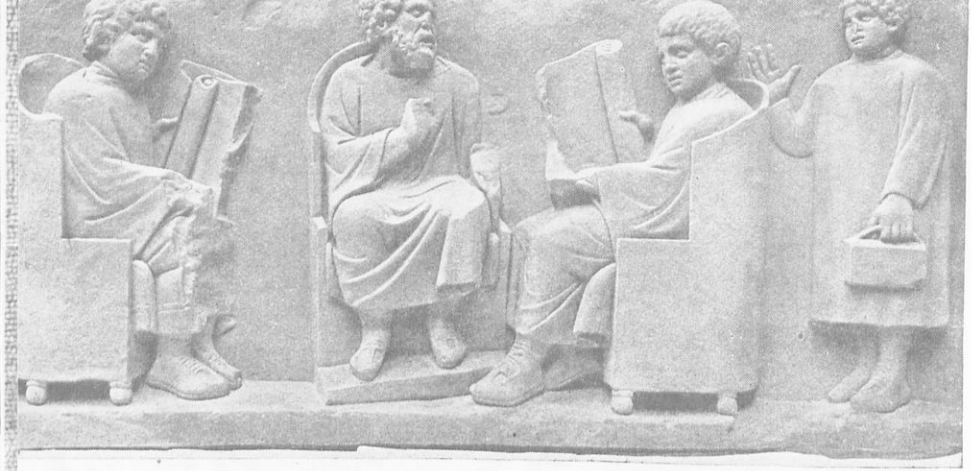

Δάσκαλος καί μαθητές.

Τμῆμα ἀπό ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἑνός πλούσιου ἐμπόρου ἀπό τούς Τρεβήρους τῆς Γαλλίας. Δυό παιδιά κάθονται σέ πολυθρόνες κρατώντας εἰλητάρια. Ἀνάμεσά τους κάθεται ὁ παιγωνοφόρος δάσκαλος. Ἕνα τρίτο παιδί ἦρθε καθυστερημένο καί προβάλλει κάποια δικαιολογία, ἐνῶ δέχεται παρατηρήσεις ἀπό τό δάσκαλο. (2ος αἰώνας μ.Χ. Μουσεῖο Trèves).

πως ἐκεῖνοι πού ἀκολούθησαν τό βασιλέα Περσέα στήν αἰχμαλωσία —, γραμματικοί, σοφιστές καί ρήτορες, ζωγράφοι καί ἐκπαιδευτές στό κυνήγι, ὅπως ἐκεῖνοι πού δίδαξαν τά παιδιά τοῦ Αἰμιλίου Παύλου μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τή Μακεδονία. Ὁ ἕλληνας αἰχμάλωτος πολέμου, πού ἐργαζόταν στό ρωμαϊκό σπίτι ὡς ἔμπιστος γραμματέας ἤ ἐσωτερικός παιδαγωγός, ἔφερνε τήν οἰκογένεια τοῦ κυρίου του σέ ἐπαφή μ' ἕνα πολιτισμό πιό ὥριμο ἀπό τό δικό του καί γι' αὐτό πιό ἐλκυστικό· δέν ἦταν δύσκολο λοιπόν νά παρασυρθοῦν οἱ Ρωμαῖοι σέ ἀλλαγή τοῦ τρόπου ζωῆς τους καί ἐγκατάλειψη τῆς πατροπαράδοτης ἀρετῆς τους· ἔτσι, ἀπό τήν πλευρά αὐτή, ὁ περίφημος στίχος τοῦ Ὁράτιου «ἡ κατακτημένη Ἑλλάδα κατάκτησε τό σκληρό νικητή καί ἔφερε τίς τέχνες στό ἀγροτικό Λάτιο»[1] βρῆκε μιά ἐπαλήθευση πολύ βαθιά ἀπ' ὅ,τι στήν πρώτη ματιά φαίνεται· σημαίνει δηλαδή ὅτι ὁ Ἕλληνας αἰχμάλωτος αἰχμαλώτισε τό νικητή του.

Τό ἴδιο συνέβη στήν κ α τ ο ι κ ί α, στό ν τ ύ σ ι μ ο, στά ἔ π ι π λ ά τους· δανείστηκαν τήν κομψότητα, τήν ἄνεση καί τήν πολυτέλεια ἀπό τούς Ἕλληνες. Τό ἴδιο καί στό φ α γ η τ ό· ἐδῶ ὅμως ἔδειξαν μέ μιά ἁπλοϊκή ὑπερβολή πόσο τούς ἄρεσε ἡ πολυφαγία. Καί στήν ψ υ χ α γ ω γ ί α ἐπίσης τούς ἔλειψε τό γοῦστο καί ἡ λεπτή καλλιτεχνική αἴσθηση.

Ἐκεῖνο πού περισσότερο καί ἀπό τό θέατρο καί ἀπό τίς τέχνες τούς συγκινοῦσε ἦταν οἱ μ ο ν ο μ α χ ί ε ς, ἕνα ἔθιμο πού τό πῆραν ἀπό τούς Τυρρηνούς[2]:

---

1. Λατ. Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio
2. Λατ. Etruski

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

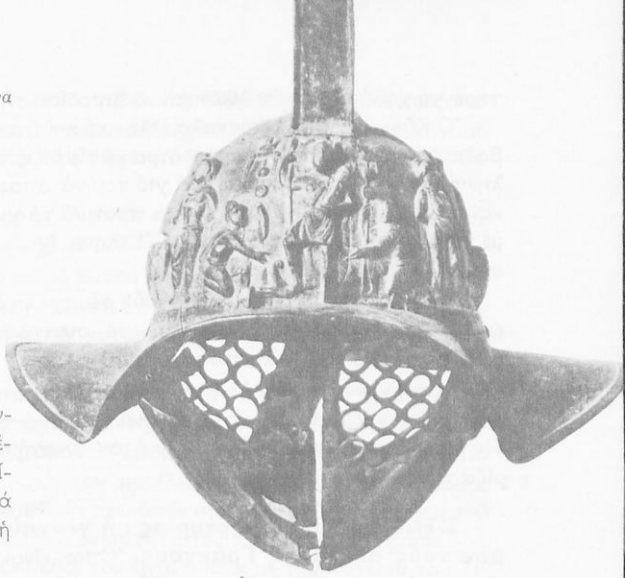

Κράνος μονομάχου. *[Βρέθηκε σ' ένα καταυλισμό τους στήν Πομπηία].*

νά παρακολουθοῦν ἀγῶνες ἀνθρώπων πού μονομαχοῦσαν μέχρι θανάτου. Τό ἀνθρώπινο αἷμα, πού χυνόταν ἐμπρός στά μάτια τους, ἔφτασε νά εἶναι ἡ πιό ἀκριβή διασκέδασή τους.

4 ΔΥΟ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΙ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Οἱ ἀλλαγές πού ἐκθέσαμε παραπάνω δέν ἦταν δυνατό νά μή προκαλέσουν ἀντίδραση. Ἡ ρωμαϊκή ἀρετή, πού εἶχε τεθεῖ στό περιθώριο, δέν εἶχε σβήσει ἀπό τή μνήμη τῶν συντηρητικῶν καί τῶν πιό ἡλικιωμένων. Ἀντίθετα μάλιστα, πολλοί εἶχαν τήν πεποίθηση ὅτι, ἄν οἱ Ρωμαῖοι ξαναγύριζαν σ' αὐτήν, ἡ πατρίδα, πού τήν ἔβλεπαν νά κατρακυλᾶ στή διαφθορά, θά σωζόταν. Καί καθώς οἱ ἀλλαγές ἦταν πρόσφατες, μερικοί αἰσιόδοξοι νοσταλγοί τοῦ καλοῦ παλιοῦ καιροῦ δέν εἶχαν ἐγκαταλείψει τήν ἐλπίδα πώς θά μποροῦσαν κάπως νά ἀντιδράσουν.

Ι. Μιά φωνή διαμαρτυρίας: Ἕνας ἄρχοντας συντηρητικῶν ἀρχῶν. Τέτοιος ἦταν ἕνας ἠθικά ἄψογος στή ζωή του καί πολύ μορφωμένος Ρωμαῖος, ὁ Κάτων ὁ Τιμητής (184 π.Χ.). Ὀνομάστηκε Τιμητής, γιατί, ἀφοῦ πέρασε ἀπό ἄλλα ὑψηλά ἀξιώματα, πῆρε τό 184 π.Χ. τό ἀξίωμα τοῦ Τιμητῆ, πού τοῦ ἔδινε τό δικαίωμα νά ἐπιβλέπει τά ἤθη τῶν δημόσιων ἀρχόντων, ρυθμίζοντας — σύμφωνα μέ παλαιά παράδοση — ποιοί συγκέντρωναν τά ἀπαραίτητα περιουσιακά καί ἠθικά προσόντα, γιά νά εἶναι Συγκλητικοί.

Ἀσκώντας λοιπόν αὐτό τό δικαίωμα ὁ Κάτων ἐπιχείρησε τήν κάθαρση τῆς τάξης τῶν Συγκλητικῶν καί τῶν Ἱππέων. Προσπάθησε νά περιορίσει τήν πλεονεξία τῶν Ἱππέων ἀνεβάζοντας τό μίσθωμα τῶν φόρων καί μειώνοντας τό μίσθωμα τῶν δημοσίων ἔργων. Ἐπίσης ἀπαγόρευσε σέ ὁρισμένες ἑταιρεῖες δημοσιωνῶν νά συμμετέχουν σέ δημοπρασίες, ἐπειδή εἶχαν δώσει δείγματα στό παρελθόν ὅτι δέν εἶναι συνεπεῖς στίς ὑποχρεώσεις τους. Ἀκόμη ἀπομάκρυνε ἀπό τή Σύγκλητο ἑπτά μέλη της ἐξαιτίας τῆς σπάταλης ζωῆς τους καί ἔβαλε σκοπό του νά σταμα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τήσει τή χαλάρωση τῶν ἠθῶν καί νά ἐμποδίσει τή διάδοση ἑλληνικῶν συνηθειῶν.

Ὁ Κάτων, ἄν καί ἤξερε καλά ἑλληνικά καί ἦταν μεγάλος συγγραφέας, πίστευε βαθιά πώς τό σαράκι πού κρυφότρωγε τίς ρίζες τῆς Ρώμης τό εἶχαν φέρει οἱ ἑλληνικές συνήθειες. Συμβούλευε τό γιό του νά ἀποφεύγει καθετί ἑλληνικό — ἀκόμη καί τούς Ἕλληνες γιατρούς καί νά προτιμᾶ τά γιατροσόφια — γιατί, καθώς λέει μέ τό κάπως στενό μυαλό του, οἱ Ἕλληνες ἔχουν συνωμοτήσει, γιά νά ἐξοντώσουν ὅλους τούς «βαρβάρους».

Αὐτές οἱ ἀντιλήψεις τόν ὁδηγοῦν σέ μεγάλη ἔχθρα μέ τόν κύκλο τῶν Σκιπιώνων πού εἶχε ἀντίθετες ἰδέες ἀπό τό συντηρητικό Κάτωνα. Αὐτοί δέχτηκαν μέ ἐνθουσιασμό κάθε ἑλληνικό νεωτερισμό.

Ἔτσι ἀγωνίστηκε σέ ὅλη του τή ζωή ὁ ζηλωτής αὐτός τῆς πατροπαράδοτης ἀρετῆς. Ἡ πρόθεσή του ἦταν εὐγενική, ὁ ἀγώνας του ὅμως ἦταν μάταιος καί δέν ἔφερε ἀποτελέσματα. Γιατί δέν ἦταν δυνατό πιά νά χτυπηθεῖ τό κακό στή ρίζα του.

2. Μιά πράξη διαμαρτυρίας : ἡ γενναία ἀπόπειρα μεταρρύθμισης ἀπό τούς ἀδελφούς Γράκχους. Ὅπως εἶναι γνωστό ἀπό τήν παλαιότερη ρωμαϊκή ἱστορία, στή διάρκεια τοῦ 5ου καί 4ου π.Χ. αἰώνα ἔγιναν σκληροί ἀγῶνες ἀνάμεσα στούς πατρικίους καί στούς πληβείους γιά τήν ἀπόκτηση ἴσων δικαιωμάτων.

Ἡ ἰσοπολιτεία κατορθώθηκε στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰώνα καί δημιούργησε μιά κοινωνική ἰσορροπία πού διατηρήθηκε σέ ὅλη τήν περίοδο τῆς Μέσης Δημοκρατίας (287 - 133 π.Χ.). Στήν ἐξίσωση τῶν δυό τάξεων, συντελεῖ ἡ ἐφαρμογή τῶν Λικίνιων - Σέξτιων νόμων πού σταματᾶ τήν κοινωνική ἀναταραχή. Οἱ ἐσωτερικές διαμάχες ἀτονοῦν σέ μεγάλο βαθμό καί αὐτό ἐπιτρέπει στή Ρώμη νά πραγματοποιήσει τίς μεγάλες κατακτήσεις της.

Ὅπως ὅμως ἔγινε φανερό πιό πάνω, οἱ μεγάλες κατακτήσεις δημιούργησαν τίς αἰτίες γιά νέα κοινωνική ἀνισότητα. Ἡ κυριότερη αἰτία ὑπῆρξε ὁ σφετερισμός τῆς δημόσιας γῆς ἀπό τούς νέους γαιοκτήμονες[1]. Ἐνῶ παλαιότερα ἡ κατακτώμενη γῆ ἀνήκει καί οὐσιαστικά καί τυπικά στό δημόσιο πού τήν παραχωρεῖ στούς ἰδιῶτες μέ ἐνοίκιο, στήν περίοδο τῶν κατακτήσεων ἡ πολύχρονη χρησικτησία τῆς νοικιασμένης γῆς ἐξελίχτηκε σέ πλήρη ἰδιοκτησία καί μάλιστα κληρονομική. Ἡ ὁλοένα αὐξανόμενη συγκέντρωση περισσότερης δημόσιας γῆς στά χέρια λιγότερων ἰδιοκτητῶν προκαλοῦσε τήν αὔξηση τοῦ πλήθους τῶν ἀκτημόνων. Τοῦτο ὁδηγεῖ σέ μιά νέα σοβαρή κοινωνική ἀρρυθμία καί προκαλεῖ ἐσωτερικές ἀναστατώσεις πού ἀρχίζουν μέ τό μεταρρυθμιστικό κίνημα τῶν ἀδελφῶν Τιβερίου καί Γαΐου Γράκχων.

Τό νά ἔχει ὁ Ρωμαῖος πολίτης ἔγγεια ἰδιοκτησία παίζει μεγάλο ρόλο γιά τή συμμετοχή του στή δημόσια ζωή καί γιά τήν κοινωνική του θέση. Μέ βάση τήν

---

1. Λατ. Possessores

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἔγγεια ἰδιοκτησία γινόταν ἡ τ ί μ η σ η[1], δηλαδή ἡ διάκριση καί κατάταξη σέ κοινωνικές τάξεις. Γι' αὐτό ἀπό πολύ νωρίς ἀναπτύχθηκαν ἀγῶνες γιά τή διανομή τῆς δημόσιας γῆς πού προκάλεσαν τήν ψήφιση μιᾶς σειρᾶς ἀπό ἀγροτικούς νόμους.

Ἀπό τό 367 π.Χ. ψηφίστηκαν οἱ Λ ι κ ί ν ι ο ι - Σ έ ξ τ ι ο ι ν ό μ ο ι πού περιόριζαν τήν κατοχή δημόσιας γῆς σέ 1150 στρέμματα[2].

Οἱ νόμοι ὅμως αὐτοί μέ τόν καιρό καταστρατηγήθηκαν, ἐνῶ παράλληλα ἡ ἔκταση τῆς δημόσιας γῆς ὁλοένα μεγάλωνε ἤ ἀπό τή δήμευση τῆς γῆς τῶν πόλεων πού βοήθησαν τόν Ἀννίβα, ἤ ἀπό τίς κατακτήσεις τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας.

▲ **Τιβέριος Γράκχος.** Ἀπό τόν πατέρα του ἀνῆκε στήν ὀνομαστή οἰκογένεια τῶν Σεμπρωνίων, πληβειακῆς καταγωγῆς. Πολλοί ἀπό τούς προγόνους του εἶχαν ἀνέβει σέ μεγάλα δημόσια ἀξιώματα. Ἑπομένως ἀνῆκε στήν ἀριστοκρατία τῶν ἀξιωμάτων. Ὅμως ἡ πληβειακή του προέλευση, ἡ ἑλληνική του παιδεία, ἀλλά προπάντων ἡ προσωπική ἐμπειρία πού ἀπόκτησε γιά τήν ὑπονόμευση τοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου ἀπό τήν κοινωνική ἀνισότητα τόν ὁδήγησαν νά δράσει γιά τή διάσωση τῆς πατρίδας του. Ὁ πόθος του εἶναι ὁ ἴδιος μέ τοῦ Κάτωνα τοῦ Τιμητῆ, δηλαδή συντηρητικός. Ἡ κατεύθυνση καί ὁ τρόπος διαφέρουν.

Λέγεται ὅτι στή διάρκεια τῆς πολεμικῆς του δράσης (διακρίθηκε πολεμώντας στήν ἅλωση τῆς Καρχηδόνας καί πιό ὕστερα στή Νουμαντία) περνώντας ἀπό τήν Τυρρηνία εἶδε ὡς καλλιεργητές στούς ἀγρούς καί βοσκούς στά λιβάδια δούλους καί πουθενά ἐλεύθερους Ρωμαίους γεωργούς.

Σοβαρή ἐπίδραση ἄσκησαν πάνω του οἱ διδάσκαλοί του Διοφάνης ὁ Μυτιληναῖος καί Βλόσσιος ὁ Κυμαῖος πού ἡ διδασκαλία τους ἐμπνεόταν ἀπό τίς στωικές ἀντιλήψεις γιά κοινωνική ἰσότητα.

Γι' αὐτό ὁ Τιβέριος, μόλις ἔγινε Δήμαρχος, πρότεινε στή συνέλευση τοῦ λαοῦ τ ό ν Ἀ γ ρ ο τ ι κ ό ν ό μ ο. Μ' αὐτόν ἐπιδιώκει νά ἔρθουν πάλι σέ ἰσχύ οἱ Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι πού εἶχαν στό μεταξύ πέσει σέ ἀχρηστία.

Σύμφωνα μέ τή συγκαταβατική διατύπωση τοῦ Τιβερίου Γράκχου δέν ἐπιτρεπόταν νά κατέχει κανένας πολίτης ἀπό τή δημόσια γῆ περισσότερα ἀπό 500 πλέθρα (1150 στρέμματα). Μποροῦσε μάλιστα, ἄν εἶχε τότε περισσότερη δημόσια γῆ, νά κρατήσει καί 250 πλέθρα γιά κάθε ἕνα ἀπό τά δυό του ἀγόρια. Δέν ἔπρεπε ὅμως ἡ δημόσια γῆ κάθε οἰκογένειας νά ξεπερνᾶ στό σύνολό της τά χίλια πλέθρα. Ὅση γῆ θά ἐπιστρεφόταν μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου θά μοιραζόταν ἀνά τριάντα πλέθρα ἀναπαλλοτρίωτα σέ κάθε ἀκτήμονα. Καί ἀκόμη ὁριζόταν ἀποποζημίωση ἀπό τό δημόσιο ταμεῖο γιά ὅλα τά κτίσματα καί τίς ἐγγειοβελτιώσεις πού εἶχαν γίνει.

Ὁ νόμος ψηφίστηκε ἀπό τή συνέλευση. Προκάλεσε ὅμως τή βίαιη ἀντίδραση

---

1. Λατ. Census
2. Λατ. 500 Jugera

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῶν γαιοκτημόνων πού εἶχαν ἐπικεφαλῆς τους τή Σύγκλητο. Ὅμως, ὅσο δυνατό καί ἄν ἦταν τό ἀριστοκρατικό αὐτό σῶμα, δέν μποροῦσε νά ἀκυρώσει νόμο τῆς συνέλευσης· γι' αὐτό προσπάθησαν νά σπάσουν τό σύνδεσμο τοῦ λαοῦ μέ τόν ἡγέτη του χρησιμοποιώντας τήν ἐξαγορά τῶν συνειδήσεων καί τή συκοφαντία.

Ἐξαγόρασαν τόν συνδήμαρχό του Μάρκο Ὀκτάβιο, πού εἶχε μεγάλη ἔκταση γῆς, γιά νά προβάλει ἔνσταση ἐναντίον τοῦ νόμου. Ὁ Τιβέριος τότε πρότεινε καί πέτυχε τήν καθαίρεση τοῦ Ὀκταβίου. Στό τέλος ὅμως ἡ Σύγκλητος χρησιμοποίησε τή βία τῶν ὅπλων καί μέ ἕνα ἔνοπλο ἀπόσπασμα ἐξόντωσε τετρακόσιους ὀπαδούς τοῦ Τιβερίου καί τόν ἴδιο μέ τή διαβολή ὅτι εἶχε ζητήσει τό βασιλικό διάδημα. Τό νόμο ὅμως δέν τόλμησαν νά τόν καταργήσουν, ἀλλά οὔτε τόν ἐφάρμοσαν ποτέ.

Ἡ μεταρρυθμιστική ἀπόπειρα τοῦ Τιβερίου Γράκχου ἦταν γενναία καί τά μέτρα του τολμηρά. Ἀλλά μέ τήν καθαίρεση τοῦ συνδημάρχου του Μάρκου Ὀκταβίου ἔγινε γιά πρώτη φορά τότε προσβολή τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀπαραβίαστου τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας. Μιά ἄλλη παραβίαση ἦταν ἀκόμη πιό σοβαρή καί τήν ἐκμεταλλεύτηκε εἰς βάρος του ἡ Σύγκλητος: Μέ τήν ἀπόπειρα ἐπανεκλογῆς του ὡς Δημάρχου (133 π.Χ.) παραβίαζε ἕνα αὐστηρό νόμο[1] πού ἀπαγόρευε ἀπολύτως τήν ἐπανεκλογή τοῦ ἴδιου ἄρχοντα στόν ἀμέσως ἑπόμενο χρόνο.

Θαρραλέα ἐνέργειά του καί ἐνδεικτική τῶν ἀναμορφωτικῶν του προθέσεων ἦταν ἡ πρότασή του σχετικά μέ τή διάθεση τῶν θησαυρῶν τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περγάμου Ἀττάλου Γ' πού πεθαίνοντας ἄφηνε κληρονόμο τοῦ κράτους του τό ρωμαϊκό λαό. Ἡ πρόταση τοῦ Τ. Γράκχου ἦταν νά μοιραστοῦν οἱ θησαυροί τοῦ Ἀττάλου στούς ἀκτήμονες, γιά νά ἀγοράσουν ἐργαλεῖα νά καλλιεργήσουν τά κτήματα πού θά ἀποκτοῦσαν.

▲ **Γάιος Γράκχος.** Δέκα χρόνια ἀργότερα, τό 123 π.Χ., γίνεται Δήμαρχος. Ἔχει καί αὐτός τίς ἴδιες ἰδέες καί τόν ἴδιο ἐνθουσιασμό μέ τόν ἀδελφό του. Ἔχει ὅμως κάτι πάρα πάνω: τήν πείρα ἀπό τό πάθημα τοῦ ἀδελφοῦ του πού τόν δίδαξε πῶς, γιά νά πετύχει ἡ μεταρρύθμιση, ἔπρεπε νά συντρίψει πρῶτα τό πολιτικό ὀχυρό τῆς ἀριστοκρατίας, τή Σύγκλητο.

Οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Γαΐου εἶναι:

Κοινωνικές:

Μέ τό κοινωνικό του πρόγραμμα ἐπιδιώκει:

- νά συνεχίσει τό ἀγροτικό ἔργο τοῦ ἀδελφοῦ του
- νά ἱδρύσει ἀποικίες, γιά νά ἐγκαταστήσει ἀκτήμονες
- νά δίνει μέ τακτικές διανομές σιτάρι στούς κατοίκους τῆς Ρώμης
- νά μειώσει τό ὅριο ἡλικίας τῶν στρατευσίμων.

Ἔτσι, ἕνα μέρος ἀπό τή δημόσια γῆ μοιράστηκε στούς Ρωμαίους πολίτες. Οἱ κλῆροι ἦταν ἀρκετά μεγάλοι καί στίς περιοχές πού ἔγιναν οἱ διανομές κατα-

1. Λατ. Lex villia annalis (181 π.Χ.)

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σκευάστηκαν νέοι δρόμοι, γιά νά διευκολύνεται ἡ μεταφορά τῶν προϊόντων.

Ἐπειδή ὅμως ἡ δημόσια γῆ πού ἀπόμενε δέν ἔφτανε, γιά νά ἐξασφαλίσει κλῆρο στούς ἀκτήμονες, ὁ Γάιος μέ ἰδιαίτερο νομοσχέδιο πρότεινε τήν ἵδρυση ἀποικιῶν κυρίως στή Ν. Ἰταλία. Οἱ καλοί ὅροι ἐγκατάστασης καί τό μέγεθος τῶν κλήρων ὁδήγησε ἐκεῖ ὄχι μόνο ἀκτήμονες, ἀλλά καί εὐπόρους. Οἱ νέες ἀποικίες πού ἱδρύθηκαν κυρίως σέ παραθαλάσσιες περιοχές μέ ἀναπτυγμένο ἑλληνικό ἐμπόριο εἶχαν περισσότερο ἐμπορικό παρά γεωργικό χαρακτήρα. Ἡ πιό ἀξιόλογη ἀποικιστική προσπάθεια τοῦ Γαΐου ἔγινε μέ τήν ἵδρυση τῆς πρώτης ὑπερπόντιας ρωμαϊκῆς ἀποικίας στό ἔδαφος τῆς καταστραμμένης Καρχηδόνας πού πῆρε τό ὄνομα Ἡ ρ α ί α[1].

Μέ τίς διανομές σιταριοῦ ἤθελε νά ἀνακουφίσει τόν πληθυσμό τῆς Ρώμης πού, ἰδίως σέ περιόδους σιτοδείας, ὑπόφερε ἀπό τήν ἔλλειψη σιταριοῦ καί ἔπεφτε θύμα στήν κερδοσκοπία τῶν σιτοπωλῶν. Τό μέτρο αὐτό ἀνακούφιζε πράγματι τό λαό, μά ἔχει καί τό σοβαρό μειονέκτημα ὅτι προσελκύει πολύ ἀγροτικό πληθυσμό στή Ρώμη καί, στούς μεταγενέστερους χρόνους, θά γίνει τό ἀποκλειστικό μέσο ἐξαγορᾶς ψηφοφόρων ἀπό τήν ἀριστοκρατία τῶν κρατικῶν ἀξιωμάτων.

Μέ τό στρατιωτικό του νόμο ὁ Γάιος ἀπαγόρευε τήν κατάταξη στό στρατό τῶν νέων πρίν γίνουν 17 χρονῶν καί μεγάλωνε τό στρατιωτικό μισθό.

▲ **Πολιτικές:**

● Γιά νά ἀποδυναμώσει τή συγκλητική ἀριστοκρατία, εἰσηγήθηκε δικαστικό νόμο πού καθόριζε τή συγκρότηση τῶν δικαστηρίων γιά τήν ἐκδίκαση ὑποθέσεων καταχρήσεων ὄχι ἀπό Συγκλητικούς, ὅπως πρίν, ἀλλά ἀπό Ἱππεῖς. Μέ τόν τρόπο αὐτό οἱ διοικητές τῶν ἐπαρχιῶν πού ἦταν τῆς συγκλητικῆς τάξης δέ θά κρίνονταν γιά τίς παρανομίες τους ἀπό ἀνθρώπους τῆς δικῆς τους τάξης, ἀλλά ἀπό Ἱππεῖς.

● Γιά νά ἐμποδίσει τή Σύγκλητο νά ἐπιλέγει μέ τρόπο αὐθαίρετο τίς δυό συγκλητικές ἐπαρχίες πού προορίζονταν γιά τούς κάθε φορά ἀπερχόμενους συγκλητικούς, καθόρισε νά γίνεται ἡ ἐπιλογή αὐτή, πρίν ἐκλεγοῦν οἱ ὕπατοι πού θά τούς δίνονταν ἡ διοίκησή τους· ἔτσι οἱ συγκλητικές ἐπαρχίες ἐπιλέγονταν 18 μῆνες πρίν ἀπό τό διορισμό τῶν διοικητῶν τους, γιατί στήν τελευταία περίοδο τῆς δημοκρατίας ἀναλάμβαναν τά καθήκοντα τους συνήθως 6 μῆνες μετά τήν ἐκλογή τους.

● Μέ ἄλλο νόμο ρύθμισε τά φορολογικά ζητήματα τῆς νέας ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας. Ἡ εἴσπραξη ἀνατίθεται σέ ἑταιρεῖες ἀπό δημοσιῶνες καί ὅριζε ὅτι ἡ πλειοδοτική δημοπρασία ἔπρεπε νά γίνεται στή Ρώμη. Ἔτσι ὅμως, χωρίς νά τό ἐπιδιώξει, παραδίνει ὁ Γάιος τούς ἐπαρχιῶτες στήν ἐκμετάλλευση τῶν κερδοσκοπικῶν ἑταιρειῶν τῆς πρωτεύουσας. Ἡ Σύγκλητος ὅμως πέτυχε ὅ,τι καί μέ τόν Τιβέριο. Μέ ἀπατηλές ὑποσχέσεις στό λαό πώς θά ἔδινε περισσότερα, κατάφερε νά τόν ἀποσπάσει ἀπό τό Γάιο καί νά τόν ἀπομονώσει. Τήν ἀντίσταση τῶν ἀφο-

1. Λατ. Junonia.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σιωμένων ὀπαδῶν του τήν ἔπνιξε στό αἷμα καί τόν ἴδιο τόν ὀδήγησε στήν αὐτοκτονία, ὅταν ἐπιδίωξε νά ἐπιτύχει τήν ἐπανεκλογή του γιά τρίτη φορά.

Τό κίνημα τῶν Γράκχων σημείωσε ἀποτυχία, γιατί στηριζόταν μόνο στήν καλή διάθεσή τους νά ἀποκαταστήσουν τήν κοινωνική ἰσορροπία καί τό περασμένο μεγαλεῖο τῆς Ρώμης. Οἱ καιροί ὅμως εἶχαν ἀλλάξει. Καί ἡ ἀλλαγή ἀποδείχτηκε δυνατότερη, ὅπως θά δοῦμε, ἀπό τίς καλές προθέσεις τῶν ἀδελφῶν Γράκχων.

Παρ' ὅλα αὐτά ὁ ἀγροτικός νόμος τοῦ 111 π.Χ. δείχνει ὅτι μερικοί τουλάχιστο ἀπό τούς κλήρους πού δόθηκαν ἀπό τούς Γράκχους ἔμειναν στά χέρια τῶν ἀκτημόνων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

● Μετά τίς μεγάλες κατακτήσεις παίρνει μεγάλη ἀνάπτυξη τό ἐμπόριο κι ἡ βιοτεχνία: στή θέση τῆς ἐργασίας τῶν ἐλευθέρων ἔρχεται ἡ ἐργασία τῶν δούλων.

● Ἐξαφανίζονται οἱ μικρές ἐπιχειρήσεις καί οἱ μικρές ἀγροτικές ἰδιοκτησίες.

2 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

● Οἱ μικροκαλλιεργητές καί οἱ μικροτεχνίτες, ἡ μεσαία τάξη, χάνονται καί γίνονται ἄνεργος ὄχλος.

● Δυό νέες τάξεις εἶναι κυρίαρχες: α. Οἱ Συγκλητικοί, οἱ εὐγενεῖς μέ τήν πολιτική δύναμη, καί β. Οἱ Ἱππεῖς, οἱ ἐπιχειρηματίες μέ τή δύναμη τοῦ πλούτου.

● Πληθαίνουν σέ καταπληκτικό βαθμό οἱ δοῦλοι, τό πολυάριθμο αὐτό πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, πού δέν λογαριάζονταν γιά ἄνθρωποι.

3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ

● Κυριεύει τούς Ρωμαίους ἡ καλοζωία. Ὁ ἑλληνιστικός συρμός εἰσορμᾶ στή θρησκεία, στά γράμματα, στίς τέχνες, στήν ἐκπαίδευση, στήν ψυχαγωγία.

4 ΔΥΟ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΙ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

● Ὁ Κάτων, ἕνας συντηρητικός ἄρχοντας, ὅταν πῆρε τό ἀξίωμα τοῦ Τιμητῆ [184 π.Χ.] ἔλαβε πολλά αὐστηρά, ἀλλά μάταια μέτρα, γιά νά σώσει τίς παλιές συνήθειες τῶν Ρωμαίων.

● Οἱ δυό ἀδελφοί Γράκχοι ὡς δήμαρχοι προσπαθοῦν νά ἀναστήσουν τή μεσαία τάξη:

α. Ὁ Τιβέριος [133 π. Χ.] μ' ἕναν ἀγροτικό νόμο πού ξανάδινε γεωργικό κλῆρο στούς ἀκτήμονες.

β. Ὁ Γάιος [123 π.Χ.] μέ διάφορους νόμους πού θά περιόριζαν τήν πολιτική δύναμη τῶν εὐγενῶν.

Καί οἱ δυό προσπάθειες δέν ἔφεραν ἀποτέλεσμα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— «πεντηκοντακαιτριετής χρόνος» — Συγκλητικοί — Ἱππεῖς — δημοσιῶνες — πελάτες — «νέοι ἄνθρωποι» — τιμητής — ἀγροτικό ζήτημα — ἀγροτικός νόμος — δημόσια γῆ — ἀριστοκρατία ἀξιωμάτων — Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι — κωμωδία ἑλληνικοῦ τύπου — κωμωδία μέ ρωμαϊκό περιεχόμενο

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Πεντηκοντακαιτριετής χρόνος	221 - 168 π.Χ.
Ὁ Κάτων γίνεται τιμητής	184 π.Χ.
Μέση Δημοκρατία	287 - 133 π.Χ.
Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι	367 π.Χ.
Ἀγροτικός νόμος τοῦ Τιβερίου Γράκχου	133 π.Χ.
Μεταρρυθμίσεις τοῦ Γαΐου Γράκχου	123 π.Χ.

Κείμενα

1. Πῶς ἀντιμετώπισε ὁ Μ. Κάτων τή διαφθορά τῶν ἠθῶν

Τούς πιό πολλούς τούς δυσαρέστησε προπάντων, γιατί τούς περιόρισε τήν πολυτέλεια· νά τή χτυπήσει ριζικά σέ στιγμές πού ἡ πλειοψηφία εἶχε πειραχτεῖ καί διαφθαρεῖ ἀπ' αὐτήν ἦταν ἀδύνατο· γι' αὐτό τό λόγο ἀντιμετώπισε μέ τρόπο τή δυσκολία διατιμώντας στό δεκαπλάσιο τά φορέματα, τά ἀμάξια, τά γυναικεῖα κοσμήματα, τά οἰκιακά σκεύη, ὅσα στοίχιζαν περισσότερο ἀπό χίλιες πεντακόσιες δραχμές· ὅρισε τήν ἐπί πλέον ἀξία τους νά τήν παίρνει ὡς ἔσοδο τό Δημόσιο. Καί τούς πρόσθεσε καί ἕνα μικρό φόρο σέ ὅσα στοίχιζαν πάνω ἀπό χίλιες δραχμές, γιά νά βαρεθοῦν νά πληρώνουν καί, βλέποντας τούς ἀνθρώπους τῆς ἁπλῆς καί ἀπέριττης ζωῆς νά πληρώνουν γιά ἴση περιουσία λιγότερα, νά βαριεστήσουν. Ἦταν ἀγανακτισμένοι λοιπόν μ' αὐτόν ἐκεῖνοι πού προτιμοῦσαν νά πληρώνουν, γιά νά διατηρήσουν τήν πολυτέλεια, μά ἀγανακτοῦσαν ἐπίσης καί ἐκεῖνοι πού ἄφηναν τήν πολυτέλεια ἐξαιτίας τῆς φορολογίας.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ
[*Μ. Κάτων* 18, 2. Μετάφραση[1]]

2. Τό ἀγροτικό ζήτημα

Οἱ Ρωμαῖοι, ἀπ' ὅση γῆ τῶν γειτονικῶν τους λαῶν κυρίευαν, ἕνα μέρος της τό πουλοῦσαν καί τήν ὑπόλοιπη τήν ἔκαναν δημόσια καί τήν ἔδιναν στούς ἀκτήμονες καί στούς ἀπόρους νά τήν ἐκμεταλλεύονται, πληρώνοντας ἕνα μικρό ποσό στό Δημόσιο.

Ἐπειδή ὅμως οἱ πλούσιοι ἄρχισαν νά αὐξάνουν αὐτά τά ποσά κι ἔτσι ἔδιωχναν

1) Ὅπου δέ σημειώνεται ὁ μεταφραστής, ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ συγγραφέα τοῦ ἐγχειριδίου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τούς φτωχούς, ψηφίστηκε νόμος νά μήν ἐπιτρέπεται νά ἔχει κανένας γῆ περισσότερη ἀπό πεντακόσια πλέθρα. Γιά λίγο καιρό ἡ διάταξη αὐτή σταμάτησε τήν πλεονεξία καί βοήθησε τούς φτωχούς. Κατοικοῦσαν στά κτήματα πού εἶχαν νοικιάσει καί καλλιεργοῦσαν τό μερίδιο πού ἔτυχε ἐξαρχῆς στόν καθένα.

Ὕστερα ὅμως οἱ πλούσιοι πού γειτόνευαν μαζί τους, ἄρχισαν νά τούς παίρνουν τά νοικιασμένα κτήματά τους μέ βαλτούς ἀνθρώπους καί στό τέλος τούς ἔπαιρναν πιά φανερά γιά λογαριασμό τους τά περισσότερα. Οἱ φτωχοί, ἀφοῦ βρέθηκαν διωγμένοι ἀπό τή γῆ τους, δέν ἔδειξαν πιά προθυμία νά ὑπηρετοῦν στό στρατό καί παραμελοῦσαν τήν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν τους.

Ἔτσι γρήγορα ἔνιωσε ὅλη ἡ Ἰταλία πώς τῆς ἔλειπαν οἱ ἐλεύθεροι, ἐνῶ εἶχε πλημμυρίσει ἀπό στρατόπεδα βαρβάρων ἀναγκαστικῆς ἐργασίας, γιατί μέ αὐτούς οἱ πλούσιοι καλλιεργοῦσαν τή γῆ, ἀφοῦ ἀπομάκρυναν τούς πολίτες.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ
(*Τιβέριος Γράκχος*, 8, 1-3. Μετάφραση)

3. Ἡ θλιβερή κατάσταση τῶν φτωχῶν.

Ὁ Τιβέριος, ἐπειδή ἀγωνιζόταν γιά μιά ὑπόθεση ὡραία καί δίκαιη, μποροῦσε μέ τή δύναμη τῆς ὁμιλίας του ἀκόμη καί τά ἄσχημα νά τά δείξει ὄμορφα. Ἦταν ἔξοχος καί ἀκαταμάχητος, ὅταν, ἀνεβαίνοντας στό βῆμα μέ τό λαό νά συνωστίζεται γύρω του, ἔλεγε γιά τούς φτωχούς:

«Τά θηρία πού ζοῦν στήν Ἰταλία ἔχουν καί φωλιά καί διαθέτουν τό καθένα ἕνα λαγούμι μέσα στή γῆ, γιά νά τρυπώσουν καί νά κοιμηθοῦν. Ἐνῶ σ' ἐκείνους πού πολεμοῦν καί πεθαίνουν γιά τήν Ἰταλία, ἀπόμεινε ὁ ἀγέρας καί τό φῶς καί τίποτ' ἄλλο. Μέ τά παιδιά καί τίς γυναῖκες τους γυρίζουν ἐδῶ κι ἐκεῖ ἀνέστιοι καί ἄστεγοι. Καί οἱ στρατηγοί λένε ψέματα, ὅταν τούς παρακινοῦν στίς μάχες νά χτυποῦν τούς ἐχθρούς, γιά νά σωθοῦν οἱ τάφοι καί τά ἱερά. Γιατί κανένας ἀπό τούς τόσους Ρωμαίους δέν ἔχει μήτε βωμό μήτε τάφο προγονικό. Πολεμοῦν γιά τήν καλοπέραση καί τόν πλουτισμό τῶν ἄλλων. Καί ἐνῶ τούς λένε ἀφέντες τῆς οἰκουμένης, δέν ἔχουν δικό τους οὔτε ἕνα βόλο γῆς.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ
(*Τιβέριος Γράκχος*, 9, 4, Μετάφραση)

4. Ἀφάνταστα πλούτη καί καλοζωία

Ἀλήθεια ἡ ζωή τοῦ Λούκουλου μοιάζει μέ ἀρχαία κωμωδία, γιατί στό πρῶτο μέρος της μπορεῖ νά βρεῖ κανείς πολιτική δράση καί ἐκστρατεῖες, στά γεράματά του ὅμως συμπόσια, γεύματα ἀκόμη καί ξεφαντώματα καί λαμπαδηφορίες καί κάθε λογῆς ἀπολαύσεις. Γιατί σάν ἀπολαύσεις λογαριάζω καί τίς πολυτελεῖς οἰκοδομές καί τά πάρκα καί τίς ζωγραφιές καί τ' ἀγάλματα καί τήν ἀσχολία του μέ ὅλ' αὐτά τά ἔργα τέχνης πού τά συγκέντρωσε μέ μεγάλες δαπάνες, σπαταλώντας ἀσυλλόγιστα τά πλούτη πού τόσο ἄφθονα μάζεψε ἀπό τίς ἐκστρατεῖες του...

Αὐτό ὅμως πού προπάντων φανέρωνε τόν νεόπλουτο ἦταν τό καθημερινό φαγητό τοῦ Λούκουλου πού ἐντυπωσίαζε τούς ἀκαλλιέργητους ἀνθρώπους μέ τά βυσσινιά

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στρωσίδια του καί τά λιθοκόλλητα ποτήρια καί τούς χορούς καί τίς ποικιλίες τῶν φαγητῶν καί τά ἐξαιρετικῆς ποιότητας γλυκίσματά του. Εἶναι νόστιμο ἐκεῖνο πού λένε πώς ἔγινε μέ τόν Πομπήιο. Κάποτε πού ἦταν ἄρρωστος καί τοῦ διόρισε ὁ γιατρός νά φάει τσίχλα οἱ ὑπηρέτες του τοῦ εἶπαν ὅτι μέσα στό καλοκαίρι εἶναι ἀδύνατο νά βρεθεῖ ἄλλοῦ τσίχλα, ἐκτός ἀπό τά ὀρνιθοτροφεῖα τοῦ Λούκουλου. Μά ὁ Πομπήιος δέν ἄφησε νά πάρουν ἀπό ἐκεῖ καί εἶπε στό γιατρό:

«—Ὥστε λοιπόν, ἄν ὁ Λούκουλος δέν ἦταν καλοζωιστής, ὁ Πομπήιος θά πέθαινε;

Καί ὅταν μιά φορά ἐπρόκειτο νά καθήσει ὁ Λούκουλος νά φάει μόνος του, καί γι' αὐτό τοῦ ἔστρωσαν τραπέζι καί τοῦ ἑτοίμασαν ἕνα μέτριο δεῖπνο, ἐκεῖνος ἀγανάκτησε καί φώναξε τόν ὑπηρέτη. Αὐτός τοῦ ἀποκρίθηκε ὅτι νόμισε πώς δέν χρειαζόταν πολυτέλεια στό τραπέζι, ἀφοῦ δέν εἶχε κανένα καλεσμένο. Ὁ Λούκουλος τότε τοῦ εἶπε:

«—Τί λές; Δέν ξέρεις ὅτι σήμερα στοῦ Λούκουλου τρώει ὁ Λούκουλος;. . .»

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ
(*Λούκουλος*, κεφ. 139-141. Ἀποσπάσματα. Μετάφραση)

5. Εἰσβολή τῆς πολυτέλειας στή ζωή τῶν Ρωμαίων

Γιά πρώτη φορά παρουσιάστηκε στό Σκιπίωνα ὁρμή καί ζῆλος γιά τήν ἐνάρετη ζωή μέ τή φιλοδοξία νά ἀποκτήσει τή φήμη γιά σωφροσύνη καί σ' αὐτό τό σημεῖο νά ξεπεράσει ὅλους τούς συνομήλικούς του τότε. Κι ἡ κατάκτηση αὐτῆς τῆς φήμης πού πάντοτε εἶναι σημαντική καί δυσκολόφταστη, ἐκεῖνα τά χρόνια ἦταν εὐκολόπιαστη στή Ρώμη· καί ὁ λόγος ἦταν πού στούς πιό πολλούς νέους ὑπῆρχε μιά τάση πρός τή διαφθορά· οἱ πιό πολλοί ἀπ' αὐτούς εἶχαν παραδοθεῖ στίς σαρκικές ἀπολαύσεις καί σέ μουσικές διασκεδάσεις καί σέ γλέντια καί στήν πολυτέλεια τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν. Γιατί στή διάρκεια τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ Περσέα εἶχαν πολύ γρήγορα πάρει ἀπό τούς Ἕλληνες τήν κλίση τους σ' αὐτά. Καί τόσο πολύ ἀσυγκράτητοι ἦταν οἱ νέοι στίς τέτοιου εἴδους ἐκδηλώσεις πού πολλοί πλήρωναν γιά μιά ἐρωμένη ἕνα τάλαντο κι ἄλλοι τρακόσιες δραχμές γιά ἕνα βαζάκι χαβιάρι ἀπό τόν Πόντο. Ἀπ' αὐτά ἀγανακτισμένος ὁ Μάρκος Κάτων εἶπε κάποτε σέ δημόσια ὁμιλία του ὅτι βλέπει ὁλοφάνερα τό κράτος νά κατρακυλᾶ στόν κατήφορο, τή στιγμή πού οἱ ὄμορφες κοπέλες στοιχίζουν πιό ἀκριβά ἀπό τά ἀγροκτήματα καί τά βαζάκια μέ χαβιάρι περισσότερο ἀπό τούς ζευγολάτες. Κι αὐτό τό κακό ἔχει παραγίνει τώρα, πρῶτα - πρῶτα γιατί πιστεύουν ὅτι μετά τήν κατάλυση τοῦ βασιλείου τῆς Μακεδονίας εἶναι ἀνοιχτός ὁ δρόμος γιά τήν παγκόσμια κυριαρχία τῆς Ρώμης κι ὕστερα, γιατί, ἀφοῦ μετακομίστηκαν στή Ρώμη τά πλούτη τῆς Μακεδονίας, παρουσιάστηκε μιά εὐημερία καί στήν ἰδιωτική καί στή δημόσια ζωή.

Ὁ Σκιπίων ὅμως ἀκολούθησε στή ζωή του τήν ἀντίθετη κατεύθυνση· ἀντιτάχτηκε σ' ὅλες τίς ἐπιθυμίες καί διαμόρφωσε ἀπό κάθε ἄποψη στόν ἑαυτό του ἕνα τρόπο ζωῆς γεμάτο συνέπεια καί αὐστηρότητα. Ἔτσι μέσα στά πέντε πρῶτα χρόνια κατόρθωσε καί κέρδισε σ' ὅλο τόν κόσμο τή φήμη τοῦ ἀνθρώπου πού ξεχωρίζει γιά τή φρονιμάδα καί τήν τάξη του.

ΠΟΛΥΒΙΟΣ
(Βιβλ. XXXI, 25. Προσαρμογή καί ἀπόδοση)

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΛΟΝΙΖΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΜΦΥΛΙΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ προσπάθεια τῶν Γράκχων δέν ξανάφερε τήν κοινωνική ἰσορροπία μέ τήν ἀποκατάσταση τῆς μεσαίας τάξης πού ἐπιδίωξαν. Ἡ διάσωση τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας ἦταν ἀδύνατη. Τό κακό παραμένει καί ἀπό τώρα μάλιστα ὄχι μόνο χειροτερεύει, μά προστίθεται καί ἄλλο ἕνα, πολιτικό αὐτό, ἡ διάσταση μεταξύ Συγκλήτου καί λαοῦ.

Ἡ μεταρρυθμιστική ἀπόπειρα τῶν Γράκχων τούς ὁδήγησε σέ φανερή σύγκρουση μέ τή Σύγκλητο. Τό μεγάλο αὐτό σῶμα παρουσιάστηκε νά βρίσκεται σέ διάσταση μέ ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Τό κίνημα τῶν Γράκχων ἔδειξε πιό καθαρά τή ρήξη αὐτή. Ἀπό τότε ἀρχίζει ἡ περιφρόνηση πρός τή Σύγκλητο. Ἡ διάσταση Συγκλήτου καί λαοῦ θά βάλει τή σφραγίδα της στούς πολιτικούς ἀγῶνες πού θά ἀκολουθήσουν στήν περίοδο πού ἐξετάζουμε.

Ἡ πολύτιμη ἐξισορρόπηση τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτεύματος, πού μέ θαυμασμό περιγράφει ὁ ἱστορικός Πολύβιος στό ΣΤ΄ βιβλίο τῶν Ἱστοριῶν του (ἄρχοντες - Σύγκλητος, ἄρχοντες - λαός, Σύγκλητος - λαός), κλονίστηκε πιά ἀνεπανόρθωτα.

Στήν περίοδο αὐτή διακρίνουμε τά παρακάτω γνωρίσματα:

▲ **Ἡ Δημοκρατία ἀντιμετωπίζει δυσκολίες.** Τό πατροπαράδοτο αὐτό πολίτευμα προσπαθεῖ ἐναγώνια νά διατηρηθεῖ. Ἀκόμη βέβαια ἐμπνέει σεβασμό, πολλά σημάδια ὅμως δείχνουν ὅτι τήν ἀπειλοῦν δυό σοβαροί κίνδυνοι:

● Ἡ Δημοκρατία ἐκείνου τοῦ καιροῦ ταίριαζε στά ὀλιγάνθρωπα μικρά κράτη - πόλεις πού σχηματίζονταν μέ κέντρο μιά πόλη. Τέτοιο ἦταν καί τό παλαιό κράτος τῆς Ρώμης. Τώρα ὅμως πού τό κ ρ ά τ ο ς - Ρ ώ μ η μεταβάλλεται σέ κ ρ ά τ ο ς - Ἰ τ α λ ί α καί ἀργότερα σέ κ ρ ά τ ο ς - Ο ἰ κ ο υ μ έ ν η, τό πολίτευμα αὐτό, ὅσο καλό καί ἀγαπητό καί ἄν ἦταν, δέν ταιριάζει πιά. Τότε οἱ ἄνθρωποι δέν ἤξεραν τή Δημοκρατία μέ τό ἀντιπροσωπευτικό σύστημα πού

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐφαρμόζεται στά νεώτερα χρόνια σέ κράτη μέ μεγάλη ἐδαφική ἔκταση.

● Μά δέν ἔφταιγε μόνο τό ὅτι μεγάλωσε τόσο πολύ τό κράτος. Μεγάλωσαν συγχρόνως τά οἰκονομικά συμφέροντα πού ἔχουν οἱ διάφορες μερίδες τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ καί σκλήρυναν οἱ ἀντιθέσεις καί τά μίση ἀνάμεσά τους. Αὐτά εἶναι δύσκολο νά τακτοποιοῦνται μέ τό συμβιβαστικό τρόπο τῆς Δημοκρατίας.

▲ **Τό πολίτευμα ἐξελίσσεται πρός τόν ἕναν ἄνδρα-κυβερνήτη.** Οἱ κατακτήσεις σ' αὐτό τόν αἰώνα συνεχίστηκαν, καί μ' αὐτές τό κράτος αὔξησε τή δύναμή του στό ἐσωτερικό του καί πῆρε μεγάλη ἔκταση πέρα ἀπό τά παλαιά του σύνορα. Πάνω ὅμως ἀπ' αὐτά τά γεγονότα βλέπουμε νά πλανιέται ἡ σκιά τοῦ ἑνός. Εἶναι ὁ αἰώνας τῶν δυναμικῶν καί φιλόδοξων στρατηγῶν.

▲ **Ὁ στρατός γίνεται ὄργανο τῶν δυναμικῶν ἀνδρῶν.** Ἡ πολιτική δύναμη δέν ἐξασφαλίζεται εὔκολα, γιατί ἡ Δημοκρατία λειτουργεῖ ἀκόμη καί ἡ ἀνάδειξη στά ὑψηλά δημόσια ἀξιώματα στηρίζεται στήν ψῆφο τοῦ λαοῦ. Πιό σίγουρη καί ἀποτελεσματική ἦταν ἡ δύναμη τῶν ὅπλων πού τούς ἔδωσε ὁ στρατός μέ μιά πολύ σοβαρή μεταρρύθμιση: *ἀπό δύναμη τῆς πατρίδας ἔγινε δύναμη στά χέρια τῶν φιλόδοξων στρατηγῶν.*

▲ **Ἡ Δημοκρατία ἀργοσβήνει.** Παρακολουθώντας λοιπόν τά μεγάλα γεγονότα πού διαδραματίζονται τό 1ο π.Χ. αἰώνα μέ πρωταγωνιστές πολύ σπουδαῖες μορφές, πρέπει συγχρόνως νά παρακολουθοῦμε καί τήν ἀγωνία τῆς Δημοκρατίας πού περνᾶ τίς τελευταῖες της ὧρες. Στό τέλος αὐτοῦ τοῦ αἰώνα ἕνας ἀπό αὐτούς τούς ἰσχυρούς ἄνδρες, ὁ Ὀκταβιανός, θά τῆς δώσει τή χαριστική βολή καί θά ἱδρύσει μιά μοναρχική Δημοκρατία, δηλαδή ἕναν τύπο πολιτεύματος, ὅπου, ἐνῶ ὅλες οἱ ἐξουσίες καί τά ἀξιώματα τῆς Δημοκρατίας παραμένουν, ἀπό τήν ἴδια τή Δημοκρατία δέν ἀπόμεινε τίποτε, γιατί οἱ ἐξουσίες αὐτές συγκεντρώθηκαν στά χέρια ἑνός μόνο ἀνθρώπου.

▲ Ἡ πραγματική ὅμως πηγή τοῦ κινδύνου, πού ἀπειλεῖ τή ρωμαϊκή Δημοκρατία καί θά φέρει στό τέλος τοῦ αἰώνα αὐτοῦ καί τό θάνατό της, εἶναι ἡ σύγκρουση, μετά τό κίνημα τῶν Γράκχων, ἀνάμεσα σέ δυό πολιτικές παρατάξεις: τούς ἀριστοκρατικούς[1] πού ἀντιπροσώπευαν κυρίως τήν τάξη τῶν συγκλητικῶν μεγαλογαιοκτημόνων καί τούς δημοκρατικούς[2] πού ἀντιπροσώπευαν τά πολυάνθρωπα στρώματα τῶν ἐλεύθερων Ρωμαίων πολιτῶν πού κατά κανόνα ἀποτελοῦσαν τούς νέους πληθείους τῶν πόλεων.

Οἱ πολιτικές αὐτές παρατάξεις δέν ἦταν πολιτικά κόμματα, ὅπως τά ἐννοοῦμε σήμερα. Οἱ ἀρχηγοί τῶν ἀριστοκρατικῶν μποροῦσαν νά περάσουν στήν ἡγεσία τῆς παράταξης τῶν δημοκρατικῶν καί οἱ ἡγέτες τῶν δημοκρατικῶν νά βρεθοῦν ἐπικεφαλῆς τῶν ἀριστοκρατικῶν. Οἱ προσωπικές ἀντιθέσεις παίζουν

1. Λατ. Optimates
2. Λατ. Populares.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μεγάλο ρόλο καί ὑποδαυλίζουν τούς ἀγῶνες μεταξύ τῶν δυναμικῶν ἡγετῶν τῶν δυό μερίδων γιά ἐπικράτηση.

Οἱ δυναμικοί αὐτοί ἄνδρες, γιά νά συμβιβάζουν τή δίψα τους γιά προσωπική ἐπικράτηση μέ τό σεβασμό στή Δημοκρατία, ἔπρεπε νά ἔχουν νόμιμη πολιτική δύναμη. Γι' αὐτό ἄλλοι διακήρυσσαν πώς φροντίζουν γιά τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ καί ἄλλοι μέ διάφορα συνθήματα ἀγωνίζονταν γιά τήν ἀριστοκρατία.

1 Ο ΜΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Ι. Ἦταν ὁ πρῶτος στή σειρά δυναμικός ἄνδρας. Ἀνῆκε στούς Ἱππεῖς. Ἄσπονδος ἐχθρός τῶν εὐγενῶν. Ἀπό εὔπορη οἰκογένεια, ἀλλά καταγωγῆς ἀγροτικῆς. Ἦταν γιός χωρικοῦ ἀπό τό Ἄρπινο τοῦ Λατίου. Γι' αὐτό καί τό παρουσιαστικό του ἦταν τραχύ· τό ἴδιο καί οἱ τρόποι του. Ἦταν ὁ τύπος τοῦ στρατιωτικοῦ πού τόν λατρεύει ὁ στρατός του· μονοκόμματος καί εὐθύς. Στήν πολιτική ὅμως δέν εἶχε ἱκανότητες, ἐνῶ ὁ ἀντίπαλός του, ὁ Σύλλας, εἶχε, ὅπως θά δοῦμε, πολλές. Εὐκαιρίες νά δράσει καί νά δείξει τήν ἀξία του, τοῦ ἔδωσαν δυό πόλεμοι:

Πρῶτα : ὁ πόλεμος τῶν Ρωμαίων μέ τόν Ἰ ο υ γ ο ύ ρ θ α. Αὐτός ἦταν βασιλιάς τῆς Νουμιδίας, τῆς σημερινῆς Ἀλγερίας, καί εἶχε ἔρθει σέ πόλεμο μέ τούς Ρωμαίους. Σ' αὐτό τόν πόλεμο αὐτός ὁ βασιλιάς ἐξαγόραζε τόσο εὔκολα μέ τό χρυσάφι του τίς συνειδήσεις τῶν ἀριστοκρατικῶν πού ἦταν ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ καί τοῦ κράτους τῶν ἀντιπάλων του, ὥστε τό γόητρο τῆς Ρώμης κινδύνεψε σοβαρά. Ὁ Ἰουγούρθας κατάγγειλε τήν πολιτική ἡγεσία τῆς Ρώμης λέγοντας ὅτι ὅποιος εἶχε τό ἀπαιτούμενο χρυσάφι, μποροῦσε εὐκολότατα νά τήν ἀγοράσει.

Ἀπό τόν ἐξευτελισμό αὐτό ἀνάλαβε νά τή σώσει ὁ Μάριος, ν έ ος ἄ ν θ ρ ω π ο ς, πού ἦταν ὕπαρχος τοῦ ὑπάτου Μετέλλου. Ὁ Μέτελλος συγκατατέθηκε καί ὁ Μάριος πῆγε στή Ρώμη. Ἔτσι, σ' αὐτόν χρωστοῦσε τήν ἀνάδειξή του σέ ὕπατο καί τήν ἀνάθεση τῆς ἀρχηγίας τοῦ στρατοῦ (104 π.Χ.). Ὁ Μάριος νίκησε τόν Ἰουγούρθα, ὑπέταξε τή χώρα του καί τόν ἴδιο τόν ἔφερε στή Ρώμη δεμένο καί τόν ἔριξε στή φυλακή.

Ὕστερα : Οἱ Κ ί μ β ρ ο ι καί οἱ Τ ε ύ τ ο ν ε ς. Οἱ γερμανικοί αὐτοί λαοί ξεκίνησαν ἀπό τίς χῶρες τῆς Βαλτικῆς θάλασσας καί ἔκαναν φοβερές ἐπιδρομές καί λεηλασίες στή σημερινή Κεντρική Εὐρώπη (Αὐστρία, Οὐγγαρία, Ἐλβετία). Ἔφτασαν ὥς τή Γαλατία καί τήν Ἰσπανία. Ἀπειλοῦσαν πιά τήν ἴδια τήν Ἰταλία, ἀφοῦ σέ ἐπανειλημμένες μάχες νίκησαν τούς Ρωμαίους. Ἡ ἥττα τους προπάντων κοντά στή σημερινή Ὀράγγη (γαλ. Orange) τῆς Ναρβωνικῆς Γαλατίας (105 π.Χ.) ἦταν ἡ πιό συντριπτική πού δοκίμασε ὁ ρωμαϊκός στρατός μετά τίς Κάννες ἀπό τόν Ἀννίβα.

Οἱ Ρωμαῖοι ἀναθέτουν στό Μάριο, τό νικητή τοῦ Ἰουγούρθα, νά ἀποκρούσει

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τούς ἐπιδρομεῖς, καί ἀπό τό 105 ὡς τό 101 π.Χ. τόν ἐκλέγουν συνεχῶς ὕπατο — κάτι πού δέν εἶχε ξαναγίνει ὡς τότε στή Ρώμη —. Πραγματικά ὁ Μάριος κατόρθωσε νά τούς χωρίσει καί νά τούς ἐξοντώσει. Πρῶτα τούς Τεύτονες στά Σέξτια Ὕδατα τῆς Προβηγκίας (102 π.Χ.) καί ἕνα χρόνο ἀργότερα τούς Κίμβρους στήν πεδιάδα τῶν Βερκελλῶν τῆς Β. Ἰταλίας.

2. Ὁ Μάριος ἀλλάζει τό χαρακτήρα καί τήν τακτική τοῦ στρατοῦ. Μέ τό ἀξίωμα τοῦ ὑπάτου, πού τοῦ ἀνανέωνε πιά συνεχῶς ὁ λαός, αὐτός ὁ «νέος ἄνθρωπος» ἔφερε τίς ἀκόλουθες τρεῖς βαθιές ἀλλαγές στό στρατό:

- Ἀντί νά στρατολογοῦνται, ὅπως γινόταν ὡς τώρα, μόνο ὅσοι εἶχαν γεωργικό κλῆρο, γιά νά ἐπανδρωθοῦν οἱ λεγεῶνες, γίνονται δεκτοί στό στρατό καί ἀκτήμονες μέ μόνη προϋπόθεση νά εἶναι ἱκανοί γιά στρατιωτική ὑπηρεσία. Ἔτσι ὁ στρατός πού εἶχε ἄλλοτε μόνο στρατολογημένους πολίτες, ἀπό τώρα καί στό ἑξῆς ἀποτελεῖται ἀπό ἐπαγγελματίες πολεμιστές.
- Ὅταν τελείωνε ἡ θητεία καί ἀποσύρονταν ἀπό τή στρατιωτική ὑπηρεσία, — δηλαδή γίνονταν παλαίμαχοι[1] — τό κράτος τούς ἔδινε γεωργικό κλῆρο.
- Μεταρρύθμισε τήν ὡς τότε πολεμική τακτική μέ τήν ἀλλαγή τῆς συγκρότησης τῆς λεγεώνας. Αὔξησε τή λεγεώνα σέ ἕξι χιλιάδες ἄνδρες καί ἀντικατάστησε τήν παλαιά βασική μονάδα της, τή σπείρα[2], μέ τό τάγμα, τήν κοόρτη[3], δύναμης 350 - 500 ἀνδρῶν. Ἡ κάθε λεγεώνα ἔχει 10 κοόρτεις πού εἶναι οἱ νέες τακτικές μονάδες μάχης. Οἱ λεγεωνάριοι ἐκπαιδεύονται τώρα μέ πρότυπο τούς μονομάχους· αὐτό τούς κάνει ἱκανούς γιά πάλη σῶμα μέ σῶμα. Ἔτσι ἀναπτύχθηκε στόν ἐπαγγελματικό αὐτό στρατό ἕνα ἀξιόμαχο πολεμικό φρόνημα.

Οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτές ἐπιτρέπουν στό Μάριο νά κερδίσει στίς μάχες του καί ἑτοιμάζουν τίς μελλοντικές νίκες τῶν Ρωμαίων στρατηγῶν.

3. Συνέπειες τῶν ἀλλαγῶν.

- Ὁ στρατός γίνεται ἐπαγγελματικός καί ἀφοσιώνεται, ὄχι στήν πατρίδα, ἀλλά στό στρατηγό του.
- Οἱ στρατηγοί, ἔχοντας πιά στή διάθεσή τους μιά τέτοια δύναμη, ἀρχίζουν νά μή σέβονται τή Σύγκλητο καί τούς νόμους.
- Ὁ στρατός, μέ τόν πειρασμό τῶν λαφύρων, εὔκολα χάνει τό στόχο του, πού ἦταν τό μεγαλεῖο τῆς Ρώμης, καί ὁδηγεῖται τυφλά σέ κάθε πόλεμο πού θά τοῦ ἐξασφαλίσει λεία, ἀκόμη καί στόν ἐμφύλιο.

4. Ὁ Μάριος στήν πολιτική σημειώνει ἀποτυχία.— Ἡ ἀνάμειξη τοῦ νέου στρατοῦ στά πολιτικά πράγματα. — Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ Σατουρνίνου. Ὁ Μάριος ἔγινε πιά ἡ πιό σημαντική προσωπικότητα τῆς ἐπο-

---

1. Λατ. Veterani
2. Λατ. Manipulus
3. Λατ. Cohors.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2

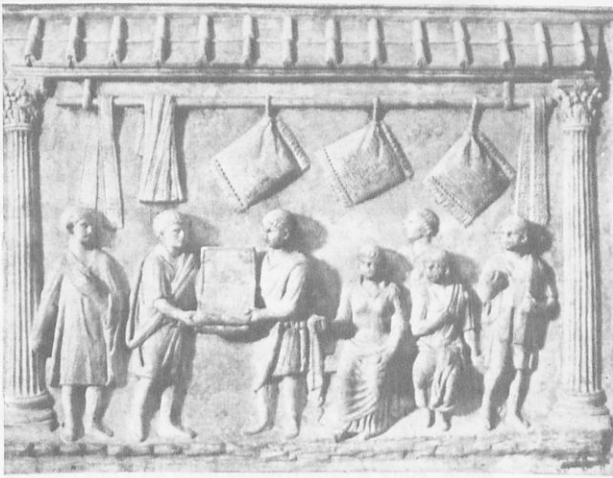

3

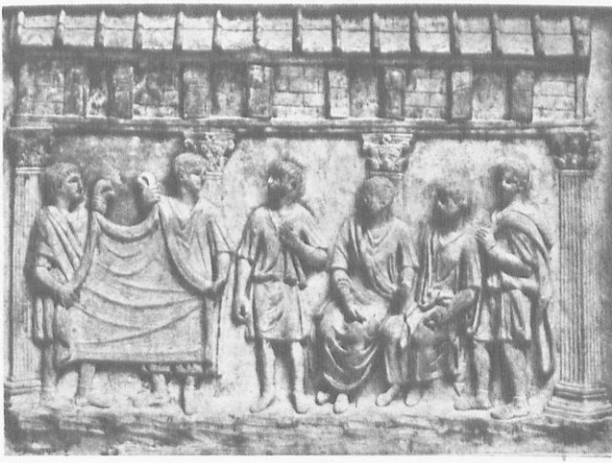

4

Ἐμπόριο καί βιοτεχνία

1. Ναυπηγεῖο. 2. Σιδηρουργεῖο. 3. Ἐμπορικό κατάστημα· πουλιοῦνται ζῶνες καί μαξιλάρια. 4. Ἐμπορικό κατάστημα ὑφασμάτων· ἐπίδειξη τοῦ εἴδους.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

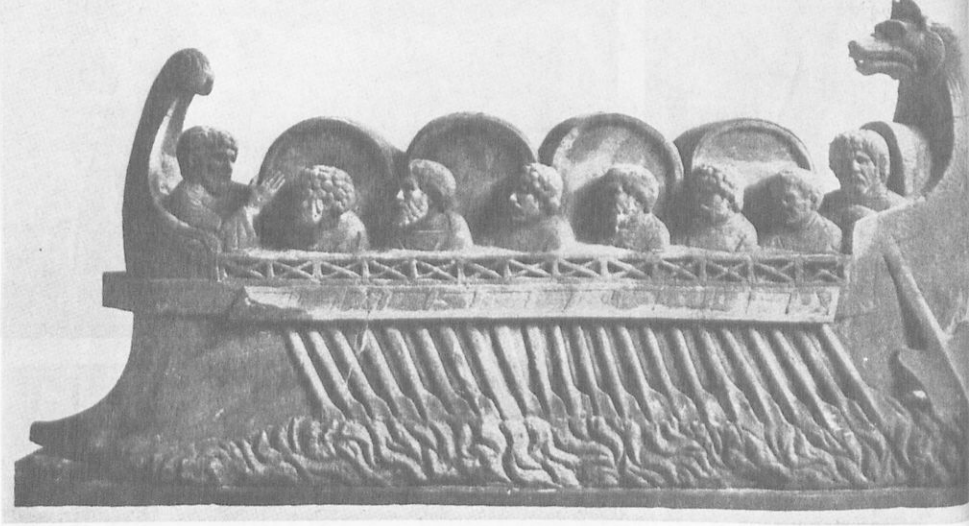

Ἐμπόριο

Μιά κωπήλατη φορτηγίδα πού μεταφέρει τέσσερα κρασοβάρελα· διακρίνονται ἕξι κωπηλάτες, ὁ τιμονιέρης δεξιά καί ἀριστερά ἄλλος στήν πλώρη πού δίνει τό ρυθμό χτυπώντας παλαμάκια. Ἡ πλώρη εἶναι διακοσμημένη μέ κεφάλι κριοῦ κι ἡ πρύμνη μέ κεφάλι λύκου. (Ἀπό ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, Μουσεῖο, Trèves).

χῆς του. Οἱ στρατιωτικές του ἐπιτυχίες τοῦ ἔδωσαν γιά πέντε ἀλλεπάλληλα χρόνια τήν ὑπατεία μέ ἔγκριση τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ, πού παραβίαζε ἔτσι τό σχετικό αὐστηρό νόμο[1].

Τήν ἐποχή αὐτή ἐκδηλώθηκε ἡ ἀντίθεση τοῦ Λευκίου Σατουρνίνου πρός τή Σύγκλητο, δημάρχου τό 103 π.Χ. Ὁ Σατουρνίνος, ἀπό προσωπικούς λόγους στήν ἀρχή, ἔγινε ὁ μεγαλύτερος μετά τό Γάιο Γράκχο ἐχθρός τῆς Συγκλήτου καί τῶν ἀριστοκρατικῶν. Ξανάφερε σέ ἰσχύ δυό μέτρα πού τά εἶχε εἰσηγηθεῖ ὁ Γ. Γράκχος:

- τή μηνιαία διανομή σιταριοῦ στούς πολίτες σέ μειωμένη τιμή καί
- τή διανομή γεωργικοῦ κλήρου στούς παλαίμαχους στρατιῶτες τοῦ Μαρίου

ἀπό τόν ἰουγουρθικό πόλεμο.

Κατόρθωσε νά ἐκλεγεῖ γιά δεύτερη φορά δήμαρχος καί τάχθηκε μέ τό μέρος τοῦ Μαρίου. Ὁ νικηφόρος στρατηγός, ὁ Μάριος, πού στή φήμη ἔφτανε καί τό Σκιπίωνα τόν Ἀφρικανό, γιά νά ὁλοκληρώσει τό ἔργο του ἔπρεπε νά προχωρήσει σέ μεταρρυθμίσεις ἀνάλογες μέ τίς μεταρρυθμίσεις τῶν Γράκχων. Ἀλλά ὁ Μάριος δέν εἶχε τήν ἱκανότητα νά συλλάβει καί νά ἐκτελέσει συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα. Ἦταν ἄξιος στρατιωτικός, μά ὄχι πολιτικός. Γι' αὐτό, γιά νά μοιράσει γῆ στούς ἀποστρατευόμενους στρατιῶτες του, ἀνάθεσε στό Σατουρνίνο τήν ψήφιση τῶν νόμων πού χρειαζόταν.

---

1. Λατ. Lex villia annalis

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Σατουρνίνος λοιπόν φρόντισε καί ψηφίστηκαν (100 π.Χ.) τρία μέτρα πού θά ἐξυπηρετοῦσαν τό Μάριο:

- Παροχή γῆς, πού βρισκόταν στή Ν. Γαλατία.
- Ἵδρυση στρατιωτικῶν ἀποικιῶν στή Σικελία, Ἀχαΐα (= κυρίως Ἑλλάδα) καί Μακεδονία.
- Γενική στρατολογία πολεμικῶν δυνάμεων, γιά νά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῶν πειρατῶν τῆς Ἀ. Μεσογείου καί κατόπιν ἐναντίον τοῦ Μιθριδάτη, βασιλιᾶ τοῦ Πόντου. Ἡ ἀρχηγία τῶν δυνάμεων καί ἐπιχειρήσεων θά δινόταν στό Μάριο.

Γιά νά ἐξουδετερώσει τήν ἐνδεχόμενη ἀντιπολίτευση καί ἀντενέργεια τῆς Συγκλήτου, ὑποχρέωσε τούς συγκλητικούς νά δώσουν ὅρκο σεβασμοῦ στούς νόμους αὐτούς· ἄρνηση τοῦ ὅρκου σήμαινε ἐξορία.

Ἡ Σύγκλητος, γιά νά ἀντιδράσει στόν ἀντίπαλό της, ἐνεργεῖ, ὅπως καί στήν περίπτωση τοῦ Γάιου Γράκχου: ἐπιχείρησε νά ἐξεγείρει τούς ἀκτήμονες τῆς Ρώμης ἐναντίον τοῦ δεύτερου μέτρου μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἀπό τίς στρατιωτικές ἀποικίες θά ἔβγαιναν ὠφελημένοι μόνο οἱ Λατίνοι καί οἱ Ἰταλοί στρατιῶτες πού μαζί μέ τό γεωργικό κλῆρο σ' αὐτές τίς ἀποικίες θά ἀποκτοῦσαν καί τό δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη.

Σ' αὐτό τόν ἀγώνα ἡ Σύγκλητος κατόρθωσε νά προσεταιριστεῖ σέ κάποια φάση του τόν ἴδιο τό Μάριο. Ὁ Σατουρνίνος θανατώθηκε ἀπό τό λαό.

Μετά τό θάνατό του ἡ Σύγκλητος κήρυξε ἄκυρη τή νομοθεσία του, πού ἦταν μεγάλο πλῆγμα γιά τό Μάριο. Ἀλλά θεωρεῖται πιθανό πώς τελικά δόθηκαν γεωργικοί κλῆροι στούς μαριανούς βετεράνους· ἡ ἀνάθεση ὅμως στό Μάριο τῆς ἀρχηγίας τοῦ πειρατικοῦ πολέμου ἀκυρώθηκε. Ἀπογοητευμένος ἐγκατέλειψε τήν Ἰταλία, ἀφήνοντας πάλι ἐλεύθερο τό πεδίο δράσης στή Σύγκλητο.

2 Ο ΣΥΛΛΑΣ: ΠΡΩΤΗ ΔΟΚΙΜΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

1. Ἡ φυσιογνωμία καί ἡ πολεμική του δράση. Στή Ρώμη μένει κυρίαρχη πάλι ἡ ἀριστοκρατία καί στή θέση τοῦ Μαρίου ἀνατέλλει τό ἄστρο ἑνός ὑπάρχου του, τοῦ Σύλλα.

Γνωρίσματά του: Ἀπό ἀριστοκρατική οἰκογένεια, ἀλλά ὄχι μέ πλούτη. Φανατικός ἐχθρός τῶν δημοκρατικῶν. Πιστεύει ὅτι αὐτό πού μπορεῖ ἀκόμη νά σώσει τή Ρώμη εἶναι μιά ἀριστοκρατική Δημοκρατία, πού θά συγκεντρώσει δηλαδή τήν κρατική ἐξουσία στά χέρια τῆς Συγκλήτου. Ἔχει ἀπέραντη φιλοδοξία καί ἀπάνθρωπη σκληρότητα. Ξέρει νά χρησιμοποιεῖ ὅλα τά μέσα, γιά νά ἐξυπηρετήσει τούς σκοπούς του. Γιά νά ἔχει τό στρατό μέ τό μέρος του, τοῦ ἐπιτρέπει ἀπεριόριστα τόν πλουτισμό μέ τή λαφυραγωγία. Ἦταν καλός στρατιωτικός, μά πάνω ἀπό ὅλα ἦταν ἱκανός στήν πολιτική καί στή διπλωματία.

Οἱ εὐκαιρίες πού τόν βοήθησαν νά ἀναδειχτεῖ ἦταν οἱ ἀκόλουθες:

Πρῶτα: Ὁ Συμμαχικός πόλεμος. Ἦταν ἕνας πολύ δύσκολος πό-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λεμος μέ τούς Σ υ μ μ ά χ ο υ ς τῆς Ρώμης. Ἔτσι λέγονταν οἱ ἄλλοι λαοί τῆς Ἰταλίας, πού δέν παραδέχονταν νά εἶναι κατώτεροι ἀπό τούς κατοίκους τῆς Ρώμης καί πῆραν τά ὅπλα. Ζητοῦσαν καί αὐτοί νά ἀποκτήσουν τά δ ι κ α ι ώ μ α τ α τ ο ῦ Ρ ω μ α ί ο υ π ο λ ί τ η, δηλαδή τή ρωμαϊκή ἰθαγένεια.

Οἱ Ρωμαῖοι νίκησαν, ἀλλά παρά τήν ἐπιτυχία τους ὑποχρεώθηκαν νά δώσουν στούς Ἰταλούς ὅ,τι στήν ἀρχή εἶχαν ἀρνηθεῖ καί εἶχε γίνει ἡ αἰτία τοῦ Συμμαχικοῦ πολέμου. Τό 89 π.Χ. δυό δήμαρχοι φρόντισαν νά ψηφιστεῖ νόμος[1] πού ὅριζε ὅτι ὅλοι οἱ Ἰταλοί μποροῦσαν νά ἀποκτήσουν τήν ἰδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, ἀρκεῖ νά ὑποβάλουν μέσα σέ 60 ἡμέρες σχετική αἴτηση.

Αὐτή ἡ παραχώρηση ἔφερε μιά πολύ σοβαρή ἀλλαγή. Ἡ πόλη-κράτος Ρώμη μέ τό δημοκρατικό της πολίτευμα, δέν εἶναι πιά τό μοναδικά κυρίαρχο κράτος, ἐνῶ ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς ὑπόλοιπης Ἰταλίας εἶναι ὑπήκοοί του. Τώρα γίνεται ρωμαϊκό κράτος τῆς Ἰταλίας μέ πολίτες ὅλους τούς Ἰταλούς πού φτάνει πρός Β. ὡς τόν ποταμό Ρουβίκωνα. Ἡ Ρώμη ἀπόμεινε ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους αὐτοῦ.

Ὕστερα : Ὁ π ό λ ε μ ο ς μ έ τ ό Μ ι θ ρ ι δ ά τ η. Ἀπό τήν ἐποχή τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἱδρύθηκε ἀπό κάποιον Πέρση Μιθριδάτη τό βασίλειο τοῦ Πόντου, μικρό καί ἄσημο τότε. Μέ τόν καιρό ἀπλώθηκε καί στίς ἑλληνικές παράλιες πόλεις καί μεγάλωσε. Τό 120 π.Χ. τό στέμμα τοῦ Πόντου τό πῆρε ὁ νεαρός πρίγκιπας Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Εὐπάτωρ. Ἄν καί εἶχε μόρφωση ἑλληνική, διατήρησε σ' ὅλη τή ζωή του τό χαρακτήρα τοῦ ἀνατολίτη. Βρῆκε ἀπασχολημένη τή Ρώμη μέ τό συμμαχικό πόλεμο, κατέλαβε τή Γαλατία καί τήν Καππαδοκία καί σέ λίγο ἀπέσπασε ὅλους τούς συμμάχους τῆς Ρώμης στή Μ. Ἀσία, στήν κυρίως Ἑλλάδα, τά περισσότερα νησιά καί τή ρωμαϊκή ἐπαρχία Μακεδονία. Πιστά στούς Ρωμαίους ἔμειναν ἀπό τά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἡ Ρόδος καί ἡ Χίος.

Συνεπαρμένος ἀπό τίς εὔκολες αὐτές κατακτήσεις του καί γιά νά προσδέσει πιό σταθερά μέ τό κράτος του τούς κατοίκους τῶν περιοχῶν πού κατέκτησε, διάταξε γενική σφαγή τῶν Ρωμαίων καί Ἰταλῶν πού βρίσκονταν στή Μ. Ἀσία καί τά νησιά τοῦ Αἰγαίου. Τόν ἀριθμό τῶν θυμάτων ἀπό τίς σφαγές αὐτές ὁ Πλούταρχος τόν ἀνεβάζει κάπως ὑπερβολικά στίς 150 χιλιάδες· ἄλλη πηγή τόν περιορίζει μέ περισσότερη πιθανότητα σέ 80 χιλιάδες. Ἡ διαταγή τῆς σφαγῆς ἐκδόθηκε στήν Ἔφεσο ἀπό τό Μιθριδάτη· γι' αὐτό πολλοί νεώτεροι ὀνομάζουν αὐτές τίς σφαγές τῶν Ρωμαίων στή Μ. Ἀσία καί τά νησιά μέ τόν γενικό ὅρο « Ἐ φ έ σ ι ο ς ἑ σ π ε ρ ι ν ό ς ».

Μέ τό κήρυγμα τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὁ Μιθριδάτης ἐπιχείρησε νά ἀποσπάσει καί τήν εὐρωπαϊκή Ἑλλάδα ἀπό τούς Ρωμαίους. Πρώτη ἡ Ἀθήνα προσχώρησε στό κήρυγμά του.

Τέτοιο κίνδυνο εἶχε νά δοκιμάσει ἡ Ρώμη ἀπό τόν καιρό τοῦ Ἀννίβα. Ὁ Σύλλας κατόρθωσε νά ἐκτοπίσει τό Μάριο καί νά πάρει ὁ ἴδιος τήν ἀρχηγία τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς. Ἡ πλούσια Ἀνατολή ὑποσχόταν ἄφθονα λάφυρα.

---

1. Λατ. Lex Plautia Papiria

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀποβιβάζεται τό 87 π.Χ. στήν Ἑλλάδα καί μέ δύναμη 30 χιλιάδες ἄνδρες ἀρχίζει τήν πολιορκία τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ. Οἱ Ἀθηναῖοι πολέμησαν μέ πεῖσμα ἐναντίον τοῦ Σύλλα, πού κατέλαβε τήν πόλη τους ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο, ἀφοῦ τή σώριασε σέ ἐρείπια καί κατέσφαξε χιλιάδες κατοίκους της. Σέ λίγο παραδόθηκε καί ὁ Πειραιάς.

Ὁ ἀγώνας μέ τά ποντιακά στρατεύματα πού ἔστειλε ἐναντίον του ὁ Μιθριδάτης κρίθηκε σέ δυό μάχες (86 π.Χ.) στή Βοιωτία. Ἡ πρώτη στή Χαιρώνεια (πού τίς λεπτομέρειές της περιγράφει ὁ Πλούταρχος) καί ἡ δεύτερη στόν Ὀρχομενό. Οἱ πολεμικές δυνάμεις τοῦ Μιθριδάτη ἐκμηδενίστηκαν.

Τέλος, σέ προσωπική συνάντηση μέ τό Μιθριδάτη στή Δάρδανο τῆς Τρωάδας, ὁ Σύλλας τόν ὑποχρέωσε νά ὑπογράψει εἰρήνη, τήν ε ἰ ρ ή ν η τ ῆ ς Δ α ρ δ ά ν ο υ (85 π.Χ.). Σύμφωνα μ' αὐτή ὁ Μιθριδάτης ὑποχρεωνόταν νά ἐκκενώσει ὅσα ἐδάφη εἶχε καταλάβει στή Μ. Ἀσία, νά παραδώσει τό στόλο του καί νά πληρώσει μιά μέτρια ἀποζημίωση.

Οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης ἦταν σχετικά ἐλαφροί, γιατί ὁ Σύλλας βιαζόταν νά γυρίσει στήν Ἰταλία ὅπου στήν ἀπουσία του οἱ ὀπαδοί τοῦ Μαρίου μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἴδιο στήν ἀρχή καί μετά τό θάνατό του τόν Κορνήλιο Κίννα ἔγιναν κύριοι τῆς κατάστασης καί προχώρησαν σέ ἐξόντωση τῶν ἡγετῶν τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης.

2. Ἡ πολιτική του δράση: Τρομοκρατία στή Ρώμη. Ἐπειδή στό μεταξύ εἶχαν ἀναθαρρέψει στή Ρώμη οἱ ὀπαδοί τοῦ Μαρίου — ὁ ἴδιος εἶχε πιά πεθάνει —, ὁ Σύλλας ὁδήγησε τό στρατό του ἐκεῖ. Τότε ξέσπασε ὅλο τό ἄγριο μίσος του ἐναντίον τους. Ἡ Ρώμη καί οἱ κυριότερες πόλεις τῆς Ἰταλίας πέρασαν ἡμέρες ἀνήλεης σφαγῆς. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Σύλλα παραδόθηκαν δίχως ἔλεος στή μανία ἐκείνων πού διψοῦσαν γιά αἷμα καί γιά πλουτισμό. Κάθε πρωί στήν ἀγορά ἦταν ἀναρτημένοι κατάλογοι αὐτῶν πού ἤθελε ὁ καθένας νά θανατώσει καί μάλιστα μὲ ἀμοιβή. Ἡ περιουσία τους ἔβγαινε σέ δημοπρασία ὅσο ὅσο καί πολλοί ὀπαδοί τοῦ Σύλλα σχημάτισαν ἔτσι τεράστιες περιουσίες. Οἱ φόνοι μέ τόν τρόπο αὐτό ὀνομάστηκαν π ρ ο γ ρ α φ έ ς.

3. Πολιτικές ἀλλαγές: πρός τήν ἀριστοκρατική Δημοκρατία ἤ τή Μοναρχία; Ὁ Σύλλας, γιά νά πραγματοποιήσει τό πολιτικό του πρόγραμμα, ἔπρεπε νά μεταρρυθμίσει τό πολίτευμα πρός τό συμφέρον τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδας πού ἦταν ἡγέτης της. Γιά νά τό ἐπιτύχει αὐτοχειροτονήθηκε δικτάτορας μέ ἀπεριόριστη διάρκεια. Ἡ δικτατορία του κράτησε τέσσερα χρόνια (82 - 79 π.Χ.) καί τοῦ ἔδινε τήν ἐξουσία νά ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τή θέλησή του χωρίς νά μπορεῖ νά διαφωνήσει ἤ νά ἀντιπράξει σ' αὐτόν οὔτε ἡ συνέλευση τοῦ λαοῦ οὔτε ἄλλος ἄρχοντας.

Γιά νά νομιμοποιηθοῦν οἱ ἐνέργειές του αὐτές, ἡ Σύγκλητος μέ δική του εἰσήγηση ὑπέβαλε στήν ἐκκλησία τοῦ λαοῦ δυό νομοσχέδια πού ἐγκρίθηκαν. Μέ τό πρῶτο δινόταν ἀναδρομικά ἡ λαϊκή ἔγκριση γιά ὅλες τίς δημεύσεις καί τίς προ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γραφές πού εἶχε κάνει ἡ παράταξή του. Μέ τό δεύτερο δινόταν ἡ ἔγκριση νά πάρει τό δικτατορικό ἀξίωμα μέ σκοπό νά ἀναδιοργανώσει τό πολίτευμα.

Παντοδύναμος τώρα ὁ Σύλλας, *μέ δικούς του νόμους φέρνει μεγάλες πολιτικές ἀλλαγές. Καί μέ τούς νόμους καί μέ τίς ἐνέργειές του μοιάζει νά ταλαντεύεται μπροστά στό δίλημμα: Νά τραβήξει γιά μιά Δημοκρατία εὐγενῶν ἤ γιά μιά προσωπική μοναρχική ἐξουσία;*

Νά οἱ **νόμοι** του:

- Γιά νά δώσει ἀριστοκρατική μορφή στό πολίτευμα ἔπρεπε ἡ ἐξουσία νά περάσει στά χέρια τῆς Συγκλήτου· αὐτή νά κυβερνᾶ ἀνενόχλητη ἀπό κάθε συνδυασμένη ἀντίδραση τῶν Δημοκρατικῶν καί τῶν 'Ιππέων. Γι' αὐτό ἐνισχύει τό σῶμα τῆς Συγκλήτου αὐξάνοντας τόν ἀριθμό τῶν μελῶν της σέ 450. Τά περισσότερα ἀπό τά νέα μέλη τά διάλεξε ἀπό τούς 'Ιππεῖς τῶν ἰταλικῶν πόλεων πού εἶχαν ταχθεῖ μέ τό μέρος του. Ἔτσι προσεταιρίστηκε τήν ἐπαρχιακή κοινοτική ἀριστοκρατία τῆς 'Ιταλίας, φρόντισε ὅμως νά διατηρήσει ἡ παλαιά συγκλητική ἀριστοκρατία τόν πλήρη ἔλεγχο καί στά ἀνώτατα ἀξιώματα καί στό ἴδιο τό σῶμα τῆς Συγκλήτου.
- Κατοχύρωσε μέ εἰδικό νόμο τό ἀξίωμα καί τήν ἐξουσία τῆς Συγκλήτου. 'Ενῶ ὥς τότε ἡ δικαιοδοσία της στηριζόταν στήν παράδοση, ὁ Σύλλας ἐπιβάλλει τώρα νά χρειάζονται οἱ νόμοι πού ψηφίζει ἡ ἐκκλησία τήν κύρωση τῆς Συγκλήτου. 'Επίσης ἀφαιρεῖ ἀπό τούς Δημάρχους τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό τά παλαιά δικαιώματά τους.
- Συνεχίστηκε ἡ χορήγηση τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτη καί ἡ ἐγγραφή στίς ρωμαϊκές φυλές στούς κατοίκους τῶν ἰταλικῶν πόλεων ἐκτός ἀπό ἐκεῖνες πού τοῦ εἶχαν ἀντιταχθεῖ.
- Κατάργησε τό προνόμιο τῶν 'Ιππέων νά μετέχουν στά ὁρκωτά δικαστήρια καί ὅρισε νά μετέχουν μόνο μέλη τῆς Συγκλήτου.

Νά καί οἱ **ἐνέργειές** του:

- Στούς νόμους του ἔδωσε τόν τίτλο Κορνήλιοι, ἀπό τό ὄνομα τῆς γενιᾶς του, γιατί πάντοτε ὅλοι οἱ νόμοι ἔπαιρναν τό ὄνομά τους ἀπό τόν εἰσηγητή τους.
- 'Εγκατέστησε 120 χιλιάδες βετεράνους στρατιῶτες του σέ ἐδάφη τῶν ἐχθρικῶν του περιοχῶν τῆς 'Ιταλίας, δηλαδή τῆς Τυρρηνίας καί τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας. Παράλληλα ὅμως ἐπιτρέπει τήν ἐπίσημη ἔνταξη τῶν 'Ιταλῶν στίς ἀρχαῖες 35 ρωμαϊκές φυλές, δίχως διάκριση ἀπό τά παλαιά μέλη τῶν φυλῶν. Ἔτσι ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐξομοίωση τῶν 'Ιταλῶν μέ τούς κατοίκους τῆς Ρώμης.
- 'Ο ἴδιος ζήτησε νά τόν ὀνομάζουν Εὐτυχή καί 'Επαφρόδιτο, δηλαδή εὐνοούμενο τῆς θεᾶς Τύχης καί τῆς 'Αφροδίτης. Πίστευε πολύ στό θεϊκό ἐνδιαφέρον γιά τό πρόσωπό του· ὅταν ἀποσύρθηκε (79 π.Χ.) ὅμως ἀπό τήν ἐξουσία, φρόντισε νά διατηρήσει τήν προσωπική του φρουρά ἀπό 10 χιλιάδες δούλους πού τούς εἶχε ἀπελευθερώσει. Αὐτά δείχνουν πώς ἡ δύναμη τῶν δημόσιων ἀνδρῶν ἀνα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ζητεῖ πιά νά βρεῖ μιά δῆθεν ἀπόκοσμη ἐκπόρευση καί ὄχι τή λαϊκή ἔγκριση.

Ὅταν πέθανε, τόν ἔθαψαν στό Πεδίο τοῦ Ἄρεως, ὅπου θάβονταν τόν παλιό καιρό οἱ βασιλιάδες καί κανένας οὔτε παραξενεύτηκε οὔτε ἀνησύχησε γι' αὐτό. Τά πάντα δείχνουν ὅτι *ἡ ὥρα τοῦ ἑνός κυβερνήτη πλησιάζει.*

3 Η ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ: Η ΠΕΡΙΕΡΓΗ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΡΟΣΩΠΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

Μέ τό θάνατο τοῦ Σύλλα τό ἔργο του δέν ἔζησε πολύ. Οἱ παλαιοί ὀπαδοί του, Κράσσος καί Πομπήιος, γιά νά κερδίσουν τή συμπάθεια τοῦ λαοῦ, κατάργησαν τούς ἀριστοκρατικούς νόμους τοῦ Σύλλα. Τό παράδειγμα ὅμως τοῦ δικτάτορα τό μιμήθηκαν ὕστερα πολλοί.

1. Πομπήιος, ὁ νέος δυναμικός ἄνθρωπος τῆς ἡμέρας. Ἀριστοκράτης μέ πολιτικές ἰδέες ὄχι σταθερές. Ματαιόδοξος καί μέτριος στρατιωτικός. Τόν χαρακτήριζε ὅμως σέ ὅλη του τή ζωή μιά μοναδική εὔνοια τῆς τύχης. Κέρδισε καί ὁ ἴδιος πολλούς πολέμους, ἀλλά τούς πιό πολλούς τούς ἔφταναν οἱ ἄλλοι κοντά στή νίκη· αὐτός τούς ὁλοκλήρωνε καί ἔπαιρνε τό στεφάνι τοῦ νικητῆ.

2. Τά πολεμικά του κατορθώματα.

▲ **Στήν Ἱσπανία:** Ξερίζωσε ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπό τό κίνημα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Μαρίου, συντρίβοντας τήν ἡρωική ἀντίσταση τοῦ Σερτωρίου ἐκεῖ.

▲ **Στήν Ἰταλία:** Ἔδωσε τό τελευταῖο χτύπημα στή μεγάλη ἐξέγερση τῶν δούλων τοῦ Σπάρτακου, πού συγκλόνισε τήν παντοδύναμη Ρώμη (73 - 71 π.Χ.)

Ἡ ἐξέγερση αὐτή ἄρχισε τό 73 π.Χ. μέ τή δραπέτευση 70 περίπου μονομάχων ἀπό τήν Καπύη, ὅπου ἦταν φυλακισμένοι, μέ ἀρχηγό τό γενναῖο σύντροφό τους ἀπό τή Θράκη Σπάρτακο. Σέ μικρό διάστημα ἔγιναν 70 χιλιάδες καί ἡ Ρώμη δοκίμασε μεγάλο κίνδυνο. Μέ ὅλες τίς ἱκανότητές του ὅμως ὁ Σπάρτακος δέν μπόρεσε νά πειθαρχήσει τά στίφη αὐτά, καί ἔτσι νικήθηκαν ἀπό τόν Κράσσο τό 71 π.Χ. καί σκοτώθηκε καί ὁ ἀρχηγός τους πολεμώντας. Δυό μόνο χιλιάδες, πού προσπάθησαν νά περάσουν τίς Ἄλπεις γιά τήν πατρίδα τους, τούς συνάντησε ὁ Πομπήιος καί τούς ἐξόντωσε.

Ὁ Πομπήιος

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστι[illegible]ιδευτικής Πολιτικής

▲ **Στή Μεσόγειο:** Καθάρισε τίς θάλασσες ἀπό τίς φωλιές τῶν πειρατῶν. Αὐτοί προέρχονταν κυρίως ἀπό τά παράλια τῆς Κιλικίας. Τό 78 π.Χ. ἄρχισε συστηματική ἐπίθεση ἐναντίον τους στή Λυκία μέ τόν ἀνθύπατο Πόπλιο Σερβίλιο. Τό 76 π.Χ. τούς ἀπομάκρυνε ἀπό τήν Παμφυλία καί ἀπό ἕνα μέρος τῆς Κιλικίας. Οἱ πειρατές ὅμως ἅπλωναν τή δραστηριότητά τους καί σέ ἄλλα σημεῖα τῆς Μεσογείου.

Εἶχαν πληθύνει τόσο πολύ στή Μεσόγειο, ὥστε εἶχε παραλύσει ὁλότελα τό ἐμπόριο ἀπό τή θάλασσα καί προπάντων ἡ μεταφορά σιταριοῦ. Γι' αὐτό σταμάτησαν καί οἱ διανομές στό λαό.

Ἡ πίεση ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε ἔγινε δεκτή ἡ πρόταση τοῦ δημάρχου Γαβίνιου νά ἀνατεθεῖ σ' ἕνα ναύαρχο ἡ ἐκκαθάριση τῆς Μεσογείου. Γιά νά ἐπιτύχει τό σκοπό του, νά τοῦ δώσουν τόν τίτλο τοῦ ἀνθύπατου γιά μιά τριετία μέ δικαίωμα νά κυβερνᾶ σύμφωνα μέ τήν κρίση του ὅλα τά παράλια, ὡς 400 στάδια (δηλαδή 74 χιλιόμετρα) στό ἐσωτερικό. Ἡ μοναρχική αὐτή ἐξουσία δόθηκε στόν Πομπήιο καί αὐτός ἀπάλλαξε πραγματικά τή Μεσόγειο ἀπό τούς πειρατές (67 π.Χ.).

▲ **Στήν Ἀνατολή:** Πρίν ἐπιστρέψει ὁ Πομπήιος στή Ρώμη τοῦ ἀνακοινώθηκε ὅτι ὁ δήμαρχος Γάιος Μανίλιος ἔκαμε πρόταση καί ἡ λαϊκή συνέλευση τοῦ ἔδωσε τή στρατηγία στόν τρίτο πόλεμο (66 π.Χ.) ἐναντίον τοῦ Μιθριδάτη. Εἶχε πάλι πλήρη ἐξουσιοδότηση νά ὑποτάξει τή Βιθυνία, τήν Κιλικία καί τήν ὑπόλοιπη Μ. Ἀσία. Ἐπίσης θά μποροῦσε νά ρυθμίζει τίς τύχες τῶν κρατῶν ἐκεῖ σύμφωνα μέ τή γνώμη του· αὐτό ἔμοιαζε μέ παραχώρηση μοναρχικῆς ἐξουσίας σ' ἕνα τμῆμα τοῦ κράτους.

Μέ τήν ἐξουσία αὐτή ὁ Πομπήιος διευθέτησε σύμφωνα μέ τήν κρίση του τά ζητήματα τῆς Ἐγγύς Ἀνατολῆς· π.χ. εὐνόησε τόν Τιγράνη, τό βασιλιά τῆς Ἀρμενίας καί τό Φαρνάκη, ἀφαίρεσε τή Συρία ἀπό τούς Σελευκίδες καὶ δημιούργησε νέες ἐπαρχίες τῆς Συρίας καὶ τοῦ Πόντου· ἵδρυσε νέες πόλεις. Ὑπολογίζεται ὅτι στή Μ. Ἀσία καί στή Συρία ἵδρυσε ἤ ἀνοικοδόμησε 40 περίπου πόλεις.

Καί στήν ἀποστολή ἐναντίον τοῦ Μιθριδάτη ἀνταποκρίθηκε μέ ἐπιτυχία ὁ Πομπήιος. Ἐξουδετέρωσε τελείως αὐτόν καί τούς συμμάχους του καί ἔφερε τά σύνορα τοῦ κράτους στόν ποταμό Εὐφράτη.

3. Ἡ συνωμοσία τοῦ Κατιλίνα. Τόν καιρό πού ἔλειπε στήν Ἀνατολή ὁ Πομπήιος ἔδρασε στή Ρώμη ὡς πολιτικός ὁ ὀνομαστός ρήτορας Κικέρων. Ἐπιδίωξή του ἦταν ἡ κοινωνική γαλήνη μέ τήν «ἁρμονία τῶν τάξεων»[1]. Μέ αὐτό τό κήρυγμά του ἀποβλέπει νά συμφιλιώσει τή συγκλητική ἀριστοκρατία μέ τήν τάξη τῶν Ἱππέων. Στίς πολιτικές του ὅμως ἰδέες καί προτιμήσεις δέν ἦταν σταθερός.

Ἀξιόλογη δράση ἀνέπτυξε, ὅταν ἕνας ἀπό τούς ἀντιπάλους του, ὁ εὐγενής Κατιλίνας, μέ πολλούς ἱκανούς συνεργάτες ἑτοίμασε μιά σοβαρή συνωμοσία, γιά νά ἀνατρέψει τό πολιτικό καθεστώς. Ὁ Κατιλίνας ἦταν συνυπο-

1. Λατ. Concordia ordinum

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ψήφιος τοῦ Κικέρωνα στήν ὑπατεία τοῦ 63 π.Χ. πού ἐπικράτησε ὁ δεύτερος.

Οἱ λεπτομέρειες τῆς συνωμοσίας δέν εἶναι πολύ γνωστές. Ὁ Κικέρων τήν ἀποκάλυψε καί τήν ἔπνιξε, πρίν ἐκδηλωθεῖ. Γιά τήν ἐπιτυχία του αὐτή πῆρε τόν τίτλο «πατέρας τῆς πατρίδας».

4. Πολιτική δράση τοῦ Πομπήιου : Ἡ πρώτη Τριανδρία. Ἔξι χρόνια ἔμεινε ὁ Πομπήιος στή μακρινή Ἀνατολή καί τακτοποιοῦσε τά ζητήματα ἐκεῖ, ὅπως μόνος του ἔκρινε, χωρίς νά ρωτᾶ τή Σύγκλητο. Στή Ρώμη ἐρχόταν ἡ φήμη γιά τίς ἐπιτυχίες καί γιά τή δύναμή του καί δημιουργοῦσε ἀνησυχίες στούς ἡγετικούς κύκλους.

Στό τέλος τοῦ 62 π.Χ. γύρισε θριαμβευτής. Ἔχοντας ἐμπιστοσύνη στήν ἀκτινοβολία τῆς φήμης του, ὅταν ἀποβιβάστηκε στό Βρινδήσιο, διέλυσε τό στρατό του. Ἡ Σύγκλητος ὅμως, πού εἶδε αὐτό τό λάθος του, ἀρνήθηκε νά ἐπικυρώσει τίς ἐνέργειές του στήν Ἀνατολή καί τή διανομή γῆς στούς συμπολεμιστές του.

Αὐτό τόν ἔσπρωξε νά συνεργαστεῖ μέ δυό ἄλλους, ἐπίσης δυσαρεστημένους ἄνδρες, τόν πλουσιότατο Κράσσο καί τόν εὐγενή στήν καταγωγή, ἀλλά δημοκρατικό στίς πεποιθήσεις, Ἰούλιο Καίσαρα. Καί οἱ τρεῖς παραμέρισαν τίς διαφορές τους, καί συγκροτώντας ἕνα καινούριο πολιτειακό σχῆμα πού ὀνομάστηκε πρώτη Τριανδρία, (60 π.Χ.) μοίρασαν μεταξύ τους τά πολιτικά καί στρατιωτικά ἀξιώματα.

Ἡ συμφωνία αὐτή ἔδωσε προσωρινή ἱκανοποίηση στίς ἄμεσες φιλοδοξίες τοῦ καθενός. Σύμφωνα μέ αὐτήν ὁ Πομπήιος θά ὑποστήριζε μέ τούς ὀπαδούς του στίς ὑπατικές ἐκλογές τόν ἄλλο χρόνο (59 π.Χ.) τόν Καίσαρα ὡς ὕπατο, πού πραγματικά τηρήθηκε. Καί μέ τή λήξη τῆς ὑπατείας (58 π.Χ.), τοῦ ἀνάθεσαν τή διοίκηση τῆς Γαλατίας καί Ἰλλυρίας.

Παράλληλα ὁ Πομπήιος πέτυχε τήν ἐπικύρωση τῶν ἐνεργειῶν του στήν Ἀνατολή καί τή διανομή γῆς στούς στρατιῶτες του. Ὁ Κράσσος πῆρε ἀργότερα τή διοίκηση τῆς Συρίας.

Γρήγορα ὅμως φάνηκε πώς ἡ συναρχία αὐτή θά διαλυόταν, γιά νά ἀφήσει τή θέση της στήν πιό ἐπιβλητική μορφή πού ξεχώριζε ἀπό τίς ἄλλες δυό. Αὐτός ἦταν ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ.

4 Ο ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Ἡ φυσιογνωμία του. Στά στρατιωτικά, ἀπό τούς πιό μεγάλους στρατηγούς τῶν αἰώνων.

- Στή μόρφωση, δόκιμος χειριστής τοῦ πεζοῦ λόγου καί ὀνομαστός ἱστορικός συγγραφέας.
- Στήν πολιτική, λογαριαζόταν σάν θερμός θιασώτης τῆς Δημοκρατίας καί εἶχε καταδιωχτεῖ πολύ γιά τίς ἰδέες του.
- Στό χαρακτήρα, εἶχε μιά θέληση ἀλύγιστη καί ἕναν ἐγωισμό χωρίς ὅρια.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

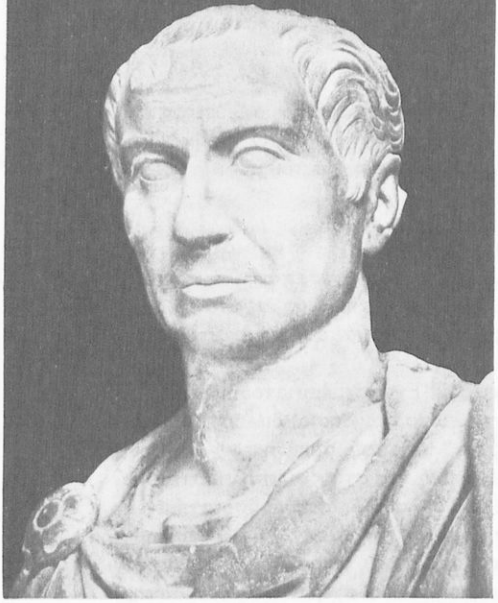

Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ.

● Στή ζωή του, ἀπερίσκεπτα γενναιόδωρος καί σπάταλος. Στήν ἀρχή τῆς σταδιοδρομίας του ζοῦσε μέ δάνεια.

2. Πολεμικές του ἐπιτυχίες. Τό 59 π.Χ., ὅπως εἴδαμε, ἔγινε ὕπατος καί πῆρε τό μερίδιό του ἀπό τήν Τριανδρία, δηλαδή τή διοίκηση τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας, τῆς Ἰλλυρίας καί τή Ναρβωνική Γαλατία, γιά πέντε χρόνια. Συγκρότησε ἕναν ἀφοσιωμένο στρατό καί, ξεκινώντας ἀπό τίς ἐπαρχίες του, ρίχτηκε στήν κατάκτηση τῆς ὑπόλοιπης Γαλατίας. Πραγματικά, στή διάρκεια ὀκτώ ἐτῶν (58 - 50 π.Χ.) ἡ ρωμαϊκή Δημοκρατία, μέ τίς στρατιές τοῦ ἔνδοξου αὐτοῦ στρατηλάτη, λύγισε τήν ἡρωική καί ἐπίμονη ἀντίσταση τῶν λαῶν πού κατοικοῦσαν ἀπό τά Πυρρηναῖα ὡς τό Ρῆνο καί κατάκτησε τίς χῶρες τους.

Ἀξιομνημόνευτοι εἶναι οἱ ἐπικοί ἀγῶνες πού διεξήγαγε ὁ Βερκιγκεντόριξ[1] ἐναντίον τοῦ Καίσαρα· ἡγέτης στήν ἀρχή μιᾶς γαλατικῆς φυλῆς ἀναδείχτηκε κατόπιν σέ ἡγέτη τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν Γαλατῶν καί ὀργάνωσε τήν ἀντίστασή τους.

Οἱ κατακτήσεις αὐτές τοῦ Καίσαρα δέν ἦταν μόνο ἕνα στρατιωτικό κατόρθωμα, ἀλλά καί ἕνα μεγάλο γεγονός στήν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ χῶρες αὐτές, ἡ Γαλατία καί ἡ Βρετανία — ὅπου μέ σκληρούς ἀγῶνες προσπάθησε νά δημιουργήσει προσβάσεις —, ὅσο καί ἄν ὑποφέρανε ἀπό τή σκληρή κατάκτηση καί ὑποταγή, ὠφελήθηκαν πολύ, γιατί δέχτηκαν τόν ἑλληνορωμαϊκό πολιτισμό. Γι' αὐτό οἱ Γάλλοι θεωροῦν τόν Καίσαρα ὡς τόν μεγαλύτερο ἐκπολιτιστή τῆς χώρας τους.

3. Πολιτικές του ἐπιτυχίες. Ὅταν ὁ Καῖσαρ γυρίζει θριαμβευτής στή Ρώμη συναντᾶ τήν ἴδια ἐχθρότητα πού συνάντησε ἄλλοτε καί ὁ Πομπήιος γυρίζοντας ἀπό τήν Ἀνατολή. Τήν ἐμπνέει μάλιστα καί τήν καθοδηγεῖ τώρα ὁ ἴδιος ὁ Πομπήιος, ὁ παλιός του σύντροφος στήν Τριανδρία. Ὁ Καῖσαρ ὅμως δέν κάνει τό λάθος νά διαλύσει τό στρατό του. Ἀντίθετα μάλιστα. Ἀδίσταχτος περνᾶ τό τότε σύνορο τῆς Ἰταλίας, τόν ποταμό Ρουβίκωνα, καί ὁδηγεῖ τόν ἀφοσιωμένο

1. Λατ. Vercingetorix

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στρατό του στή Ρώμη, ἐνῶ ὁ Πομπήιος, ἀνέτοιμος νά τόν ἀντιμετωπίσει, φεύγει στήν Ἤπειρο, ὅπου ἑτοιμάζει στρατό ἀπό τίς ἑλληνικές περιοχές.

Ὕστερα ἀπό λίγους μῆνες ὁ Καῖσαρ καταδιώκει τόν Πομπήιο καί τόν νικᾶ στά Φάρσαλα τῆς Θεσσαλίας (48 π.Χ.). Ἡ μάχη αὐτή τερματίζει οὐσιαστικά τή ζωή τῆς ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας. Συνεχίζει τήν καταδίωξη τοῦ Πομπήιου καί τόν ἴδιο χρόνο φτάνει στήν Αἴγυπτο.

Μόλις ὁ Καῖσαρ ἀποβιβάστηκε στήν Ἀλεξάνδρεια, ὁ βασιλιάς Πτολεμαῖος, γιά νά κερδίσει τήν εὔνοιά του, τοῦ πρόσφερε τό κεφάλι τοῦ ἀντιπάλου του καί τό δαχτυλίδι του. Οἱ ὀπαδοί ὅμως τοῦ Πομπήιου ἐξακολουθοῦν νά εἶναι ἰσχυροί σέ ἄλλες περιοχές τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Μόνο μετά ἀπό δυό δύσκολες νίκες, τήν πρώτη στή Θάψο (46 π.Χ.) τῆς Νουμιδίας (Ἀφρική) καί τή δεύτερη στή Μούνδα (45 π.Χ.) τῆς Ἱσπανίας, ὁ Καῖσαρ κατορθώνει νά ἐπιβάλει τήν ἀπόλυτη ἐπικράτησή του. Τά περιστατικά αὐτά εἶναι ἀπό τίς πιό δραματικές φάσεις τῶν ἐμφύλιων πολέμων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (49 - 45 π.Χ.).

4. Ἡ Δικτατορία του. Ὁ Καῖσαρ, εὐθύς μετά τή νίκη του στή Θάψο, εἶχε ἐπιτρέψει στή Σύγκλητο καί στό λαό νά τόν ἀνακηρύξουν δικτάτορα, στήν ἀρχή γιά δέκα χρόνια καί ἀργότερα γιά ἀπεριόριστο χρόνο. Συγχρόνως, μέ διάφορα προσχήματα καί τίτλους, πέρασαν στά χέρια του ὅλα τά ἀξιώματα τοῦ κράτους.

Μέ συγκεντρωμένες ὅλες τίς ἐξουσίες στό πρόσωπό του (46 - 44 π.Χ.) ἄρχισε νά ἐφαρμόζει ἕνα μεγάλο σχέδιο ἐσωτερικῆς πολιτικῆς πού τό διέκοψε ὁ θάνατός του. Μέ αὐτό ἐπιδίωξε:

- **Νά μεταβάλει τό πολίτευμα σέ μιά μορφή στρατιωτικῆς δικτατορίας.** Γιά τό σκοπό αὐτό φρόντισε νά ἀποδυναμώσει τήν ἐξουσία τῆς Συγκλήτου μεγαλώνοντας τόν ἀριθμό τῶν μελῶν της ἀπό ἑξακόσιους σέ ἐννιακόσιους. Τή συμπλήρωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τήν ἔκαμε μέ ὀπαδούς του ἀπό τήν Ἰταλία καί τίς ἐπαρχίες. Δέν καταπολέμησε ὅμως μέ προγραφές τούς ἀντιπάλους του, ὅπως ἄλλοτε ὁ Σύλλας, ἀλλά μέ κήρυγμα συμφιλίωσης καί ἐπιείκειας.

- **Νά ἐκρωμαϊσει τίς ἐπαρχίες καί νά δημιουργήσει ἔτσι ἑνότητα στό κράτος.** Γιά τό σκοπό αὐτό περιόρισε σημαντικά τή φορολογική ἐκμετάλλευση τῶν ἐπαρχιῶν. Μέ αὐστηρούς νόμους τιμωρεῖ τίς αὐθαιρεσίες καί τίς καταχρήσεις τῶν δημοσιωνῶν καί ὁρίζει νά εἰσπράττεται ἀπευθείας ἀπό τό κράτος ἕνα μέρος ἀπό τούς ἄμεσους φόρους. Ἔτσι οἱ φορολογούμενοι τῶν ἐπαρχιῶν βρίσκουν τώρα περισσότερη δικαιοσύνη.

- **Γιά τόν ἴδιο σκοπό, καί γιά νά ἐνισχύσει τή μεσαία τάξη, ἔβαλε σέ ἐφαρμογή ἕνα εὐρύ ἐποικιστικό πρόγραμμα.** Τίς 300 χιλιάδες τοῦ παρασιτικοῦ ὄχλου πού ζοῦσαν στή Ρώμη μέ ἔξοδα τοῦ κράτους τούς περιόρισε στούς μισούς. Τούς ἄλλους μισούς τούς μοίρασε στίς ἐπαρχίες, δίνοντάς τους κτήματα, γιά νά δημιουργήσουν ἐκεῖ ἑστίες ἐκρωμαϊσμοῦ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σκηνές πολέμου καί θριάμβου.

Ἐπάνω: Τμῆμα ἀπό ἀνάγλυφο πού εἰκονίζει σκηνή ναυμαχίας τοῦ ρωμαϊκοῦ στόλου. Διακρίνουμε ἐδῶ μιά λιβυρνίδα (liburnica), ἕνα ἀντιπροσωπευτικό πολεμικό πλοῖο, ἀπό τά καλύτερά τους, μέ μιά σειρά κωπηλατῶν κι ἕνα ἄγημα ἀπό λεγεωνάριους. Τό σχῆμα τοῦ πλοίου καί ὁ κροκόδειλος στήν πλώρη μπορεῖ νά ὑποδηλώνουν τή ναυμαχία στό Ἄκτιο (1ος αἰώνας π.Χ. Βατικανό, Ρώμη).

Δεξιά: Τμῆμα ἀπό ἀνάγλυφο πού διακοσμοῦσε ἕνα μνημεῖο ἀναμνηστικό μιᾶς μεγάλης νίκης ἐναντίον ἑνός ἀνατολικοῦ λαοῦ (Πάρθων ἤ Ἀρμενίων). Εἰκονίζει ἕνα μέρος μιᾶς παρέλασης θριάμβου. Δεξιά ὑψώνεται ἕνα τόξο πάνω ἀπό μιά λεωφόρο τῆς Ρώμης. Τέσσερις ἄνδρες (σώζονται μόνο οἱ δυό) μεταφέρουν χειράμαξα μέ ὁπλισμό τῶν νικημένων ἀντιπάλων καί δυό μορφές αἰχμαλώτων μέ ἀνατολική ἐνδυμασία, γονατισμένοι σέ προσκέφαλα κοσμοῦν τό τρόπαιο (1ος αἰώνας π.Χ., Μουσεῖο Θερμῶν, Ρώμη. Σύμφωνα μέ τόν M. Rostovtzeff).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό ἴδιο νόημα εἶχε καί ἡ ἀποκατάσταση τῶν βετεράνων του. Τούς χώρισε σέ μικρά τμήματα, τούς μοίρασε στίς ἰσοπολίτιδες περιοχές καί στίς ἀποικίες τῆς Ἰταλίας, ἀφοῦ τούς δώρισε τή γῆ πού τούς εἶχε ὑποσχεθεῖ.

Μέσα στά πλαίσια τῆς πολιτικῆς του γιά τήν ἀνόρθωση καί τόν ἐκρωμαϊσμό τῶν ἐπαρχιῶν ἵδρυσε πλῆθος ἀποικιῶν στή Μ. Ἀσία, στήν Ἑλλάδα, στήν Ἀφρική, στήν Ἱσπανία καί στή Γαλατία. Τότε ξαναχτίστηκε ἡ Κόρινθος καί ἡ Καρχηδόνα. Ὁ Καῖσαρ βλέπει πρῶτος τό ρωμαϊκό κράτος ὄχι πιά ὡς Ρώμη, ἤ ὡς Ἰταλία, ἀλλά ὡς μιά αὐτοκρατορική ἑνότητα ἀπό τόν Ἀτλαντικό ὡς τόν Εὐφράτη.

Στήν ἐξωτερική του πολιτική. Σχεδίαζε πολέμους ἐναντίον τῶν Δακῶν, λαοῦ θρακικῆς καταγωγῆς, πού κατοικοῦσαν στή σημερινή Ρουμανία καί Τρανσυλβανία. *Τό μεγάλο ὅμως κατακτητικό ὄνειρο τοῦ Καίσαρα* — εἶχε κιόλας προσδιορίσει χρονολογικά τήν ἐπιχείρηση τό 44 - 42 π.Χ. — *ἦταν ἡ συντριβή τῶν Πάρθων.*

Ἀπό τά ποικίλα ἄλλα μέτρα του πρέπει νά σημειωθεῖ ἡ βελτίωση τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου, μέ βάση τούς ὑπολογισμούς τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Σωσιγένη. Τό ἡμερολόγιο αὐτό ἐλαφρά τροποποιημένο υἱοθετήθηκε ἀπό τόν πάπα Γρηγόριο ΙΓ' καί ἰσχύει ὡς σήμερα.

5. Ὁ θάνατός του. Τή δράση καί τά σχέδιά του τά σταμάτησε ὁ θάνατός του. Παλαιοί ἑταῖροι του καί τώρα ἀντίπαλοί του ἀποφάσισαν νά τόν δολοφονήσουν, γιατί νόμισαν πώς ἔτσι θά σώσουν τή Δημοκρατία. Τόν θανάτωσαν στίς 15 Μαρτίου τοῦ 44 π.Χ. Ἀρχηγοί τῆς συνωμοσίας ἦταν ὁ Γάιος Κάσσιος Λογγίνος καί κυρίως ὁ Μάρκος Βροῦτος, πρώην πομπηιανοί ἀμνηστευμένοι.

6. Ἡ δεύτερη Τριανδρία καί ὁ θάνατος τῆς Δημοκρατίας. Τή Δημοκρατία ὅμως δέν τήν ἔσωσαν. Αὐτό ξεπερνοῦσε τίς δυνάμεις τους. Ἀντίθετα, μέ τή δολοφονία του ἀνοίχτηκε πιό γρήγορα ὁ δρόμος πρός τό θάνατό της. Οἱ ἐκδικητές τοῦ Καίσαρα, Ἀ ν τ ώ ν ι ο ς καί Ὀ κ τ α β ι α ν ό ς,* νίκησαν τούς συνωμότες στούς Φ ι λ ί π π ο υ ς τῆς Μακεδονίας (42 π.Χ.) καί μοιράστηκαν τό ἀπέραντο κράτος. Ὁ Ἀντώνιος πῆρε τήν Ἀνατολή καί ὁ Ὀκταβιανός τή Δύση.

Ἡ Δημοκρατία βρίσκεται πιά στίς τελευταῖες στιγμές της. Ὁ μονάρχης πού θά τήν ἐνταφιάσει εἶναι ἕτοιμος. Εἶναι ὁ Ὀ κ τ α β ι α ν ό ς,. Συνέτριψε στό Ἄ κ τ ι ο (31 π.Χ.) τίς στρατιωτικές δυνάμεις τοῦ ἀντιπάλου του Ἀντωνίου καί ἔμεινε μόνος κυρίαρχος.

4 ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Ἡ νομική θέση τῆς Ἑλλάδας μετά τήν κατάλυση τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Μετά τήν καταστροφή τῆς Κορίνθου ἀπό τό Μόμμιο (146 π.Χ.) ἡ Σύγκλητος ἔστειλε πρεσβεία ἀπό δέκα μέλη, γιά νά ρυθμίσει τή θέση τῆς

* Τρίτο μέλος τῆς Τριανδρίας ἦταν ὁ Λέπιδος ποὺ ἔπαιξε δευτερεύοντα ρόλο.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κυρίως Ἑλλάδας μέσα στό ρωμαϊκό κράτος. Δέν ὑπάρχουν ἐξακριβωμένες πληροφορίες πῶς ἔγινε αὐτή ἡ ρύθμιση:

- Φαίνεται ὅτι εὐθύς μετά τό 146 π.Χ. *ἡ κυρίως Ἑλλάδα εἶχε προσαρτηθεῖ στήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας.*
- Οἱ πηγές μᾶς πληροφοροῦν ὅτι *οἱ Ρωμαῖοι ἐπιβάλανε φορολογία στίς ἑλληνικές πόλεις πού εἶχαν ἀναμιχτεῖ στόν πόλεμο* ἐναντίον τους (π.χ. Κορινθιακές Γαῖες, Βοιωτία, Φωκίδα, Εὔβοια), ὄχι ὅμως σ' ὅσες ἔμειναν πιστές σ' αὐτούς. Ἔτσι π.χ. φαίνεται ὅτι ἡ Σπάρτη, ἡ Σικυώνα, ἴσως καί ἡ Ἀθήνα ἔμειναν ἐλεύθερες καί ἀφορολόγητες.
- Στίς κατακτημένες ἀπό τούς Ρωμαίους πόλεις *ἀντικαταστάθηκε τό δημοκρατικό πολίτευμα ἀπό τιμοκρατικό.*
- *Ἀπαγορεύτηκε στούς Ἀχαιούς τό δικαίωμα ἰδιοκτησίας γῆς καί οἰκοδομῶν ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς πόλης τους.* Τοῦτο ἐπιτρεπόταν καί ἐφαρμοζόταν σέ μεγάλη κλίμακα, ὅσο ὑπῆρχε ἡ Συμπολιτεία τους, καί εἶχε συντελέσει πολύ στήν κατάργηση τοῦ τοπικιστικοῦ πατριωτισμοῦ.
- Εἶναι πιθανό ὅτι διαλύθηκαν ἀπό τούς Ρωμαίους οἱ Συμπολιτεῖες πού πολέμησαν ἐναντίον τους, ὅπως π.χ. ἡ Ἀχαϊκή καί ἡ Φωκική, ἀλλά καί αὐτές μόνο προσωρινά.

Γενικά οἱ πηγές συμφωνοῦν ὅτι ὁ Μόμμιος παραχώρησε ἐλευθερία καί αὐτονομία σ' ὅλες τίς ἑλληνικές πόλεις, ἐκτός τῆς Κορίνθου, ἄν καί φορολογήθηκαν. Κατά τύπους λοιπόν ἡ νομική θέση τῆς κυρίως Ἑλλάδας δέν ἄλλαξε μετά τό 146 π.Χ. Στήν πραγματικότητα ὅμως *ἡ ἐπιτήρηση τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων γίνεται τώρα πιό συστηματικά καί μόνιμα, γιατί ἀσκεῖται ἀπό τό Ρωμαῖο διοικητή τῆς Μακεδονίας,* ἐνῶ πρωτύτερα γινόταν εὐκαιριακά μέ τήν ἀποστολή εἰδικῶν γιά τό σκοπό αὐτό πρεσβευτῶν ἀπό τή Σύγκλητο.

Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν φαίνεται ὅτι ἡ Ρώμη πολλές φορές ἀμφισβήτησε τά δικαιώματα τῶν ἐλεύθερων πόλεων τῆς Ἑλλάδας καί τή σχέση τους μέ τούς διοικητές τῆς Μακεδονίας καί ἡ στάση της συχνά ἄλλαξε. Αὐτό ἔγινε ἐπί Κικέρωνα (61 ἤ 60 π.Χ.) καί ἐπί Ἰουλίου Καίσαρα (59 π.Χ.)

Τά δικαιώματα λοιπόν αὐτά δέν ἦταν καθορισμένα μέ ἀκρίβεια. Ἡ ἔκταση καί τό περιεχόμενό τους ἦταν ἐξαρτημένα κάθε φορά ἀπό τήν καλή διάθεση τῶν διοικητῶν τῆς Μακεδονίας, ἀπό τήν ψήφιση εἰδικῶν νόμων ἤ τήν ἔκδοση σχετικῶν συγκλητικῶν δογμάτων. Γι' αὐτό συχνά παραβιάζονται καί παραχωροῦνται πάλι νέα δικαιώματα αὐτονομίας, ὅπως π.χ. ἔγινε ἀπό τό Νέρωνα τό 67 μ.Χ., πού παραχώρησε στούς Ἕλληνες ἐλευθερία καί ἀ ν ε ι σ φ ο ρ ί α, δηλαδή φορολογική ἀτέλεια.

2. Οἱ ἑλληνικές πόλεις ἀπό τήν κατάλυση τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας ὡς τήν ἔναρξη τοῦ μιθριδατικοῦ πολέμου (146-88 π.Χ.) Στό διάστημα αὐτό ἡ ἱστορία τῆς κυρίως Ἑλλάδας εἶναι ἐλάχιστα γνωστή. Καταπονημένη ἀπό τούς μακροχρόνιους πολέμους ἀνάμεσα στίς πόλεις της ἐγκαταλείπει τόν ἡγετικό ἱστορικό ρόλο της. Εἰδικότερα:

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

● Σ' όλη τήν ἔκτασή της *ἐπικρατεῖ ἡ ἠρεμία ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας* καί στή θέση τῆς παλαιᾶς ἔντονης πολιτικῆς ζωῆς ἔρχεται τώρα μιά ἀσήμαντη κοινοτική ἀπασχόληση.

● Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πολύ λίγο ἀναφέρονται στά ἑλληνικά πράγματα. Ἡ Ἑλλάδα μοιάζει σάν νά μήν ὑπάρχει.

Στήν περίοδο εἰρήνης πού ἐπικρατεῖ ἀνάμεσα στό 146 καί 88 π.Χ. (δηλαδή τήν ἀρχή τοῦ πρώτου Μιθριδατικοῦ πολέμου) οἱ ἑλληνικές πόλεις προσπαθοῦν νά ἀναρρώσουν ἀπό τήν οἰκονομική καχεξία πού προκάλεσαν οἱ προηγούμενοι συνεχεῖς πόλεμοι.

● Ἔτσι π.χ. σέ μερικές περιοχές ὅπως στήν Ἀθήνα, στή Μεσσήνη, στή Σπάρτη, στούς Δελφούς καί πάνω ἀπό ὅλες *στή Δῆλο παρουσιάζεται ὑλική εὐημερία.* Ἰδιαίτερα ἀναπτύχθηκε οἰκονομικά ἡ Ἀθήνα μέ τό προνόμιο τῆς ἐλευθερίας καί ἀτέλειας πού τῆς παραχωρήθηκε καί τό λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ πού κληρονόμησε τήν ἐμπορική κίνηση τῆς Κορίνθου καί τῆς Ρόδου.

● Ἡ Σπάρτη εἶχε ταχθεῖ μέ τό μέρος τῶν Ρωμαίων στόν Ἀχαϊκό πόλεμο καί γι' αὐτό τιμήθηκε μέ πολλά προνόμια ἀπό τή Ρώμη.

● Ἡ εὐημερία ὅμως πού ἀπολαύσανε οἱ λίγες προνομιοῦχες πόλεις βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση *μέ τή γενική κατάπτωση πολλῶν ἄλλων καί μέ τό φαινόμενο τῆς ἐλάττωσης τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.* Ὁ ἱστορικός Πολύβιος *ἐπισημαίνει σάν αἰτία τῆς παρακμῆς τῆς Ἑλλάδας τήν* «ἀ π α ι δ ί α» *καί* «ὀ λ ι γ α ν θ ρ ω π ί α».

● Ἐμφανίζεται ἕνα ἔντονο μεταναστευτικό ρεῦμα τῶν Ἑλλήνων πρός τή Ρώμη καί τήν ὑπόλοιπη Ἰταλία γιά ἀναζήτηση τύχης.

● Προκαλοῦνται κ ο ι ν ω ν ι κ έ ς ἀ ν α τ α ρ α χ έ ς πού τίς δημιουργοῦν οἱ οἰκονομικές συνθῆκες τῆς χώρας μετά τήν ὑποταγή της στή Ρώμη. Μιά τέτοιου χαρακτήρα σοβαρή ἐξέγερση ἔγινε στήν Ἀχαϊκή Δύμη κάτω ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ Σώσου. Ἐπιγραφή πού σώθηκε πληροφορεῖ ὅτι σύνθημα τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν ἡ ἐξάλειψη τῶν χρεῶν (= χ ρ ε ω κ ο π ί α) καί ἡ καταστροφή τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων (= ἀ σ υ ν α λ λ α ξ ί α). Καί τά δυό αἰτήματα θυμίζουν τά παλαιά γιά ἀποκοπή χρεῶν καί ἀναδασμό γῆς.

● Ξ ε σ π ο ῦ ν β ί α ι ε ς ἐ ξ ε γ έ ρ σ ε ι ς δ ο ύ λ ω ν· τό κίνημά τους μεταδόθηκε ἀπό τήν Ἰταλία στήν Ἑλλάδα καί τή Μ. Ἀσία. Ἔτσι π.χ. τό 134 - 133 οἱ πολυάριθμοι δοῦλοι τῆς Δήλου, πού ἦταν τό πιό σημαντικό κέντρο δουλεμπόριου στήν Ἀνατολή, καί οἱ δοῦλοι τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου ἐπαναστάτησαν ταυτόχρονα καί ἔφεραν σέ πολύ δύσκολη θέση τήν κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας. Ἡ καταστολή τῶν ἐξεγέρσεων αὐτῶν ἔγινε πολύ δύσκολα καί μέ μεγάλες θυσίες.

● Οἱ ἑλληνικές περιοχές ὑποφέρουν πολύ ἀπό τ ί ς π ε ι ρ α τ ι κ έ ς ἐ π ι δ ρ ο μ έ ς πού κύρια ὁρμητήριά τους ἦταν ἡ Τραχεία Κιλικία καί ἡ Κρήτη. Ἐπιγραφές μιλοῦν γιά ἐπιδρομές πειρατῶν στή Σίφνο, στά παράλια τῆς Πελοποννήσου κ.ἀ.

● Ὑποφέρει ἐπίσης ἡ Ἑλλάδα ἀπό β α ρ β α ρ ι κ έ ς ἐ π ι δ ρ ο μ έ ς. Ἄν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καί οἱ στρατιωτικές ρωμαϊκές δυνάμεις τῆς Μακεδονίας ἀποκρούουν τά κύματα αὐτῶν τῶν ἐπιδρομῶν, συχνά διάφοροι βάρβαροι ποικίλης προέλευσης (π.χ. Κέλτες, Θράκες, Ἰλλυριοί, Δάρδανοι κ.ἄ.) κατόρθωναν νά εἰσδύσουν στήν κυρίως Ἑλλάδα. Στόχοι τους ἦταν τά μαντεῖα καί τά ἱερά, ἐξαιτίας τῆς πλούσιας λείας πού προμήθευαν.

3. Οἱ ἑλληνικές πόλεις στή διάρκεια τοῦ Α΄ μιθριδατικοῦ πολέμου (88-85 π.Χ.) Ὅπως εἴπαμε (σελ. 36), ὁ βασιλιάς τοῦ Πόντου Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Εὐπάτωρ πολεμώντας ἐναντίον τῶν Ρωμαίων πέτυχε, χρησιμοποιώντας τ ό κ ή ρ υ γ μ α τ ῆ ς ἀ π ε λ ε υ θ έ ρ ω σ η ς, νά πάρει μέ τό μέρος του πρῶτα τούς Ἕλληνες τῆς Μ. Ἀσίας καί ὕστερα τούς Ἕλληνες τῆς κυρίως Ἑλλάδας. Συγχρόνως τούς ὑποσχόταν ἀτέλεια φόρων, ἀπαλλαγή γιά πέντε χρόνια ἀπό τή στρατιωτική ὑπηρεσία καί ἀπόσβεση δημόσιων καί ἰδιωτικῶν χρεῶν.

Οἱ Ἕ λ λ η ν ε ς τ ό ν χ α ι ρ έ τ ι σ α ν ὡ ς ἐ λ ε υ θ ε ρ ω τ ή. Ἀνάμεσα σ' αὐτούς πού προσχώρησαν ἀναφέρονται οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Πελοποννήσιοι καί οἱ Βοιωτοί, ἐκτός ἀπό τούς Θεσπιεῖς. Εἴχαμε τήν εὐκαιρία νά δοῦμε (σελ. 37) ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔγινε τό θέατρο τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων μεταξύ τοῦ Σύλλα καί τοῦ Μιθριδάτη καί ἐξαιτίας αὐτοῦ ἔπαθε μεγάλες συμφορές. Ἰδιαίτερα δοκιμάστηκαν ἡ Ἀττική καί ἡ Βοιωτία. Ἡ Ἀθήνα ποτέ πιά δέν συνῆρθε ἀπό τήν καταστροφή τοῦ 86 π.Χ. Ὁ Πειραιάς καταστράφηκε ὁλωσδιόλου. Ἡ Δῆλος πού ἦταν ἀθηναϊκή κληρουχία ἔπαψε πιά νά εἶναι μεγάλη ἐμπορική πόλη.

4. Οἱ ἑλληνικές πόλεις στό διάστημα 85-27 π.Χ. Τά πενήντα χρόνια πού μεσολάβησαν ἀπό τό τέλος τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου ὥς τή νίκη τοῦ Αὐγούστου στό Ἄκτιο εἶναι τά πιό θλιβερά χρόνια τῆς ρωμαιοκρατίας. Οἱ πειρατές συνεχίζουν τίς ἐπιδρομές τους ὥς τό 67, πού ὁ Πομπήιος ἀπάλλαξε τήν Ἀνατολική Μεσόγειο ἀπ' αὐτούς. Ἰδιαίτερα ὅμως ἡ Ἑλλάδα βυθίστηκε σέ οἰκονομική ἐξαθλίωση ἀπό τίς διαρπαγές καί τίς καταχρήσεις τῶν Ρωμαίων ἐπισήμων πού εἴτε ἀνῆκαν στήν ἐπαρχιακή διοίκηση τῆς Μακεδονίας, εἴτε στίς ρωμαϊκές δυνάμεις πού δροῦσαν στήν Ἑλλάδα.

Ἐπειδή ἡ Ἑλλάδα χρησιμοποιήθηκε στά χρόνια αὐτά ὡς τόπος ἐξορίας ἤ ὡς τόπος ἀναψυχῆς καί παιδείας, πολλοί ἐπίσημοι Ρωμαῖοι τήν ἐπισκέφτηκαν γιά τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο λόγο· πολλοί πῆγαν ἐκεῖ, γιά νά σπουδάσουν στίς περίφημες ρητορικές καί φιλοσοφικές σχολές της.

Ἰδιαίτερα ἡ Ἀθήνα αὐτή τήν ἐποχή ἔδινε τήν ἐντύπωση μεγάλης πανεπιστημιούπολης· τέτοιοι ὀνομαστοί Ρωμαῖοι πού τήν ἐπισκέφτηκαν εἶναι ὁ ἀνθύπατος Λεύκιος Αἰμίλιος Παῦλος, ὁ ρήτορας Κικέρων, ὁ τραπεζίτης Τίτος Πομπώνιος Ἀττικός, ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ὁ Μάρκος Βροῦτος, ὁ ποιητής Ὁράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Προπέρτιος κ.ἄ.

Καί οἱ δυό ἐμφύλιοι πόλεμοι πού ἀκολούθησαν μετά τήν Α' καί Β' Τριανδρία εἶχαν θέατρο τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων τήν Ἑλλάδα καί γι' αὐτό τῆς πρόσθεσαν νέες καταστροφές.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Στόν ἔνοπλο ἀγώνα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα μέ τόν Πομπήιο ἡ Ἑλλάδα δοκιμάστηκε σκληρά. Ὁ Πομπήιος καί χρηματικές εἰσφορές ἐπέβαλε στίς πόλεις τῆς Πελοποννήσου καί ἀπό τή Θεσσαλία ἀνεφοδιαζόταν μέ τό ἀπαραίτητο σιτάρι καί ἐπιστράτευση ἔκαμε σ' ὅλες σχεδόν τίς ἑλληνικές περιοχές.

Μετά τή νίκη του στά Φάρσαλα ὁ Ἰούλιος Καίσαρ παραχώρησε ἀτέλεια καί αὐτονομία μόνο στούς Θεσσαλούς καί τούς Ἀθηναίους· τίς ὑπόλοιπες ἑλληνικές περιοχές *τίς ἀπέσπασε ἀπό τή Μακεδονία καί δημιούργησε αὐτοτελή ρωμαϊκή ἐπαρχία τήν Ἀχαΐα.*

Πρῶτο διοικητή τῆς νέας ἐπαρχίας διόρισε ὁ Καίσαρ (46 π.Χ.) τό λόγιο ἀξιωματικό του Σέρβιο Σουλπίκιο, φίλο τοῦ Κικέρωνα.

Μετά τή μάχη τῶν Φιλίππων ἡ Μακεδονία καί ἡ κυρίως Ἑλλάδα πέρασαν στήν ἐξουσία τοῦ Ἀντώνιου· αὐτός ἕνωσε πάλι καί τίς δυό ἐπαρχίες σέ μιά καί τοποθέτησε ὡς πρεσβευτή του τό Λεύκιο Μάρκιο Κηνσωρίνο (42 - 40 π.Χ.).

Ἀκολούθησαν οἱ συγκρούσεις Ἀντωνίου καί Ὀκταβιανοῦ πού προκάλεσαν νέες μεγάλες συμφορές στούς Ἕλληνες, ὅπως π.χ. καταπιέσεις, ἐπιτάξεις κ.ἄ. Μετά τή νίκη του στό Ἄκτιο (31 π.Χ.) ὁ Ὀκταβιανός εὐνόησε τούς Λακεδαιμόνιους καί τούς Ἀθηναίους. Ἡ ἵδρυση ἀπ' αὐτόν τῆς Νικόπολης στήν Ἤπειρο εἶχε ἐπιζήμιες συνέπειες γιά τή Δ. Ἑλλάδα, γιατί τήν συνοίκισε μέ ὑποχρεωτική μετακίνηση τῶν κατοίκων τῶν περιοχῶν· αὐτό ὁδήγησε στήν ἐρήμωσή τους. Τίς ἴδιες συνέπειες εἶχε καί *ἡ ἵδρυση ἀπό τόν Αὔγουστο τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Πατρῶν* γιά τούς κατοίκους τῆς Ἀχαΐας, τῆς Λοκρίδας (ἐκτός τῆς Ἄμφισσας) καί τῆς ἀνατολικῆς Αἰτωλίας. Ἡ νέα ἀποικία πῆρε τό ὄνομα του[1] καί κηρύχτηκε αὐτόνομη, ὅπως κι ἡ Νικόπολη.

Τό 27 π.Χ. πού ὁ Αὔγουστος μοίρασε μέ τή Σύγκλητο τίς ἐπαρχίες τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀπέσπασε, ὁριστικά πιά, τήν κυρίως Ἑλλάδα ἀπό τή Μακεδονία· *σχημάτισε ἔτσι δυό χωριστές ρωμαϊκές ἐπαρχίες, τή Μακεδονία καί τήν Ἀχαΐα, πού τίς παραχώρησε στή Σύγκλητο.*

---

1. Λατ. Colonia Augusta Aroe Patrensis.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Ο ΜΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

● Νικᾶ τόν Ἰουγούρθα [104 π.Χ.] καί τούς Κίμβρους καί Τεύτονες [101 π.Χ.]. Κάνει ριζικές ἀλλαγές στή στρατολογία· ὁ στρατός γίνεται ὄργανο στά χέρια τῶν δυναμικῶν ἀνδρῶν.

2 Ο ΣΥΛΛΑΣ: ΠΡΩΤΗ ΔΟΚΙΜΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

● Πολεμική του δράση: 1. Ἀντιμετωπίζει νικηφόρα τήν ἐξέγερση τῶν «συμμάχων» τῆς Ἰταλίας [88 π.Χ.]. Τούς δίνει τά δικαιώματα τοῦ Ρωμαίου πολίτη. 2. Κατανικᾶ τό βασιλιά τοῦ Πόντου Μιθριδάτη (85 π.Χ.) καί τόν ὑποχρεώνει νά συνθηκολογήσει.

● Πολιτική του δράση: Μέ τήν τρομοκρατία καί τίς π ρ ο γ ρ α φ έ ς καταδιώκει τούς ὀπαδούς τοῦ Μαρίου. Μέ μιά σειρά νόμους περιορίζει τή δύναμη τῶν Δημάρχων καί τῆς Συνέλευσης καί ἐνισχύει τή Σύγκλητο.

3 ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ — Η ΠΕΡΙΕΡΓΗ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΡΟΣΩΠΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

● Ὁ Πομπήιος καταργεῖ τούς νόμους τοῦ Σύλλα. Ὕστερα ἀπό μιά ἐξαιρετικά πλούσια πολεμική δράση ἐπιστρέφει στή Ρώμη καί βρίσκει τή Σύγκλητο ἐχθρική· συνεννοεῖται μέ τόν Κράσσο καί τόν Ἰούλιο Καίσαρα νά ἀντιδράσουν μαζί· αὐτός ὁ συνασπισμός λέγεται πρώτη Τριανδρία. (60 π.Χ.).

4 Ο ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

● Μέσα στήν Τριανδρία ξεχωρίζει ἡ προσωπικότητα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα. Τό μεγάλο στρατιωτικό του κατόρθωμα εἶναι ἡ κατάκτηση τῆς Γαλατίας [58 - 50 π.Χ.]. Καταδιώκει τόν πολιτικό του ἀντίπαλο Πομπήιο καί τόν συντρίβει στό τέλος. Ὕστερα γίνεται ἰσόβιος δικτάτορας καί δείχνει φιλομοναρχικές διαθέσεις.

● Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ δολοφονεῖται [44 π.Χ.] ἀπό τούς πιστούς στήν ἰδέα τῆς Δημοκρατίας· αὐτούς τούς ἐξουδετερώνουν στρατιωτικά στούς Φιλίππους [42 π.Χ.] ὁ Ἀντώνιος κι ὁ Ὀκταβιανός πού σχημάτισαν μέ τό Λέπιδο τή δεύτερη Τριανδρία. Ὕστερα ἔρχονται καί αὐτοί σέ σύγκρουση καί στό τέλος μέ τή ναυμαχία στό Ἄκτιο [31 π.Χ.] μένει νικητής καί μόνος κυρίαρχος ὁ Ὀκταβιανός.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

- Δημιουργεῖται μιά ἰδιότυπη νομική θέση τῶν διάφορων ἑλληνικῶν περιοχῶν μετά τό 146 π.Χ.
- Ἀπό τό 146 ὡς τό 88 π.Χ. στίς ἑλληνικές περιοχές ἐπικρατεῖ μαρασμός.
- Στή διάρκεια τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου (88 - 85 π.Χ.) οἱ κυριότερες περιοχές καί ἰδιαίτερα ἡ Ἀττική καί ἡ Βοιωτία δοκίμασαν μεγάλες καταστροφές.
- Ἀπό τό τέλος τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου ὥς τό τέλος τῶν δυό ἐμφύλιων πολέμων (Καίσαρα - Πομπήιου καί Ἀντωνίου - Ὀκταβιανοῦ) ἄλλαξε συχνά ἡ τύχη τῆς κυρίως Ἑλλάδας. Τό 27 π.Χ. χωρίστηκε σέ δυό συγκλητικές ἐπαρχίες, τή Μακεδονία καί τήν Ἀχαΐα.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

Παλαίμαχοι (= βετεράνοι) — σύμμαχοι — προγραφές — δικτάτορας — σπείρα — κοόρτη — «Ἐφέσιος ἑσπερινός» — ἀριστοκρατική δημοκρατία — τριανδρία — Ρουβίκων — μοναρχική δημοκρατία — Κορνήλιοι νόμοι — ἀπαιδία — ὀλιγανθρωπία — χρεωκοπία — ἀσυναλλαξία.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Πόλεμος μέ τόν Ἰουγούρθα	**104 π.Χ.**
Πόλεμοι μέ Κίμβρους καί Τεύτονες	**105 - 101 π.Χ.**
Κίνημα Σατουρνίνου	**100 π.Χ.**
Συμμαχικός πόλεμος	**90 - 88 π.Χ.**
Α' Πόλεμος μέ τό Μιθριδάτη	**88 - 85 π.Χ.**
Δουλικός πόλεμος (Σπάρτακος)	**73 - 71 π.Χ.**
Πειρατικός πόλεμος	**67 π.Χ.**
Συνωμοσία Κατιλίνα	**63 π.Χ.**
Α' Τριανδρία	**60 π.Χ.**
Ἰούλιος Καῖσαρ	**59 - 44 π.Χ.**
Κατάκτηση τῆς Γαλατίας	**58 - 50 π.Χ.**
Μάχη στά Φάρσαλα	**48 π.Χ.**
Νίκη στή Θάψο	**46 π.Χ.**
Νίκη στή Μούνδα	**45 π.Χ.**
Δικτατορία τοῦ Καίσαρα	**46 - 44 π.Χ.**
Δολοφονία τοῦ Καίσαρα	**15 Μαρτίου 44 π.Χ.**
Β' Τριανδρία	**42 π.Χ.**
Μάχη στούς Φιλίππους	**42 π.Χ.**
Ναυμαχία στό Ἄκτιο	**31 π.Χ.**
Ἵδρυση τῶν συγκλητικῶν ἀποικιῶν Μακεδονίας καί Ἀχαΐας ἀπό τόν Αὔγουστο	**27 π.Χ.**

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κείμενα

1. Καταστροφές καί λεηλασίες τοῦ Σύλλα στήν 'Ελλάδα

Στήν 'Αθήνα, πού ἐξαιτίας τοῦ 'Αριστίωνα εἶχαν τυραννικό πολίτευμα, ξαναγύρισε αἰφνιδιαστικά καί πολιορκοῦσε τόν Πειραιά· τοποθέτησε κάθε λογῆς μηχανές καί ἔκαμε πολλές μάχες, μόλο πού μποροῦσε, δίχως νά περάσει πολύς χρόνος, νά κυριέψει τήν ἄνω πόλη (τήν 'Αθήνα) πού ἀπό τήν πείνα, καί ἐπειδή τῆς ἔλειψαν τά ἀπαραίτητα, εἶχε πιά φτάσει σέ ἀπελπιστική θέση.

'Επειδή ὅμως βιαζόταν νά γυρίσει στή Ρώμη, γιατί δέν ἤξερε τί τόν περίμενε ἐκεῖ, ἤθελε νά τελειώσει τόν πόλεμο μέ πολλούς κινδύνους, μέ πολλές μάχες καί μεγάλα ἔξοδα. 'Εκτός ἀπό τίς ἄλλες πολεμικές ἑτοιμασίες, τοῦ χρειάζονταν κάθε μέρα γιά τίς ἀνάγκες τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν δέκα χιλιάδες ζευγάρια μουλάρια. Καί ἐπειδή ἔλειψαν τά ξύλα, γιατί πολλά ἀπό τά ἔργα καταστρέφονταν ἀπό τό ἴδιο τό βάρος τους καί μέ ἐπιθέσεις τά ἔκαιγαν οἱ ἐχθροί, ἀποφάσισε νά προμηθευτεῖ τήν ξυλεία, κόβοντας τά δέντρα ἀπό τά ἱερά ἄλση καί ξεχέρσωσε τήν 'Ακαδημία, πού ἦταν ἀπό τά προάστια ἡ πιό πλούσια σέ δέντρα, καί τό Λύκειο. Μά, ἐπειδή τοῦ χρειάζονταν καί πολλά χρήματα γιά τόν πόλεμο δέν ἄφησε ἄθικτα οὔτε τά ἀπαραβίαστα ἄσυλα τῆς 'Ελλάδας καί, παίρνοντας ἀπό τήν 'Επίδαυρο καί τήν 'Ολυμπία τά πιό ὡραῖα καί πολύτιμα ἀφιερώματα, ἔγραψε καί στούς 'Αμφικτύονες στούς Δελφούς, πώς ἦταν καλύτερα νά μεταφερθοῦν σ' αὐτόν τά χρήματα τοῦ Θεοῦ· γιατί ἤ θά τά φυλάξει πιό καλά ἤ, ἂν τά ξοδέψει γιά τίς ἀνάγκες του, θά τά ἐπιστρέψει στό ἀκέραιο.

Ἔστειλε ἕναν ἀπό τούς φίλους του, τόν Κάφη ἀπό τή Φωκίδα, καί τοῦ παράγγειλε νά τά παραλάβει, ἀφοῦ ζυγίσει τό καθένα. 'Ο Κάφης πῆγε στούς Δελφούς, ἀλλά δίσταζε ν' ἀγγίξει τά ἱερά· ὅταν οἱ 'Αμφικτύονες τόν παρακαλοῦσαν, τόν πῆραν τά κλάματα, γιατί ἦταν ἀναγκασμένος νά τά πάρει. Ὅταν ὅμως μερικοί τοῦ εἶπαν ὅτι ἄκουσαν τήν κιθάρα τοῦ 'Απόλλωνα, πού ἦταν μέσα στό ἱερό, νά βγάζει ἤχους, ἤ γιατί τό πίστεψε ἤ γιατί ἤθελε νά ξυπνήσει τή δεισιδαιμονία μέσα στήν ψυχή τοῦ Σύλλα, τοῦ τό ἔγραψε. Κι ἐκεῖνος, περιπαίζοντάς τον, τοῦ ἀποκρίθηκε, ὅτι ἀπορεῖ πῶς ὁ Κάφης δέν κατάλαβε ὅτι τό νά τραγουδᾶ ὁ θεός εἶναι ἀπόδειξη πώς εἶναι χαρούμενος καί ὄχι θυμωμένος· ἔτσι τόν πρόσταξε νά πάρει μέ θάρρος τά ἀφιερώματα, γιατί ὁ θεός μέ εὐχαρίστηση τά δίνει.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ
(*Παράλληλοι Βίοι* - Σύλλας. Κεφ. ΙΒ'. 'Ελεύθερη μετάφραση)

2. Τά ἐπιχειρήματα τοῦ Κατιλίνα ('Απόσπασμα ἀπό ἕνα λόγο του)

«. . .'Αλλά ἡ ψυχή μου μέρα μέ τή μέρα περισσότερο ἀναστατώνεται, ὅταν συλλογίζομαι τί μᾶς περιμένει, ἂν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δέν ξαναφέρουμε τούς ἑαυτούς μας στήν ἐλευθερία. Γιατί, ὅταν τό κράτος παραδόθηκε στήν κυριαρχία καί στό νόμο λίγων ἰσχυρῶν ἀνθρώπων, σ' ἐκείνους συνεχῶς εἶναι ὑποτελεῖς βασιλιάδες, τετράρχες, καί τούς πληρώνουν φόρους λαοί καί ἔθνη. 'Ενῶ ἐμεῖς οἱ ἄλλοι ὅλοι, οἱ ἐργατικοί, οἱ καλοί, οἱ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εὐγενικοί κι οἱ ἄγνωστοι, ὑπήρξαμε ὄχλος περιφρονημένος καί ἄχαρος, ὑποταχτικοί σ' αὐτούς πού, ἄν τό κράτος στεκόταν καλά, θά μᾶς ἔτρεμαν. Γι' αὐτό κάθε χάρη, κάθε δύναμη, κάθε τιμή καί κάθε πλοῦτος, βρίσκονται στά χέρια ἐκείνων ἤ σέ ὅποιους ἐκεῖνοι θέλουν. Σέ μᾶς ἄφησαν τούς κινδύνους, τίς ἀτυχίες, τά δικαστήρια, τή φτώχεια.

Μά αὐτά ὥς πότε θά τά ἀνέχεστε, γενναῖοι ἄνδρες; Δέν εἶναι προτιμότερο νά πεθάνεις παλληκαρίσια, παρά νά χάσεις τή ζωή σου μέσα στήν ταπείνωση καί στήν ἀτίμωση καί νά γίνεσαι παιχνίδι στή διάθεση τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ ἄλλου; Κι ὅμως, γιά τ' ὄνομα τῶν θεῶν καί τῶν ἀνθρώπων, ἡ νίκη βρίσκεται στά χέρια μας! Βρισκόμαστε στό ἄνθος τῆς ἡλικίας μας κι' ἡ ψυχή μας εἶναι γεμάτη ὁρμή· ἐνῶ σ' ἐκείνους, μαζί μέ τά χρόνια καί τά πλούτη, ὅλα εἶναι γερασμένα. Μόνο ἀπόφαση χρειάζεται· ὅσο γιά τά ὑπόλοιπα θά γίνουν, ὅπως τά φέρει ἡ περίσταση.

Ποιός ἄνθρωπος μέ φιλότιμο μπορεῖ ν' ἀνέχεται, σ' ἐκείνους νά περισσεύουν τά πλούτη καί νά τά σκορποῦν παραχώνοντας τή θάλασσα καί ἰσοπεδώνοντας τά βουνά, καί σ' ἐμᾶς νά μή φτάνουν οὔτε γιά τό καθημερινό μας; Ἐκεῖνοι νά ἔχουν σπίτια διπλά καί τρίδιπλα κι ἐμεῖς νά μήν ἔχουμε πουθενά στέγη νά σκεπαστοῦμε; Ἐνῶ ἀγοράζουν ζωγραφιές, ἀγάλματα, εἴδη πολυτέλειας, τά νέα γκρεμίζουν, ἄλλα φτιάχνουν· τέλος μέ κάθε τρόπο σπαταλοῦν τά λεφτά τους καί τά πετᾶνε, ὅμως ἀπό τόν ὑπερβολικό καλοζωισμό δέν μποροῦν νά κυβερνήσουν αὐτοί, μά τούς κυβερνᾶ τό χρῆμα.

ΣΑΛΛΟΥΣΤΙΟΣ

(*Περί συνωμοσίας τοῦ Κατιλίνα*. Κεφ. 40. Μετάφραση)

3. Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ στή συνοριακή πόλη Ἀρίμινο ἀποφασίζει νά περάσει τό Ρουβίκωνα

Τή διοίκηση [τοῦ Ἀριμίνου] τήν ἄφησε στόν Ὀρτήσιο· κι ὁ ἴδιος τή μέρα παρουσιαζόταν φανερά νά ἐπιβλέπει σέ ἀγῶνες μονομάχων καί νά τούς παρακολουθεῖ. Λίγο πρίν σουρουπώσει, ἀφοῦ περιποιήθηκε τό σῶμα του, μπῆκε στό διαμέρισμά του κι ἀφοῦ ἔμεινε λίγο μέ τούς καλεσμένους στό δεῖπνο, σηκώθηκε, ὅταν ἄρχισε νά σκοτεινιάζει, κι ἀφοῦ μέ εὐγένεια μίλησε στούς ὑπόλοιπους, τούς εἶπε νά τόν περιμένουν κι ὅτι θά γυρίσει. Σέ λίγους πάλι φίλους, καί ὄχι σέ ὅλους, εἶπε τό ἴδιο· σέ ἄλλους ὅμως εἶπε ὅτι πηγαίνει ἀλλοῦ. Ἀφοῦ ἀνέβηκε πάνω σέ μιά ἀπό τίς μισθωτές ἅμαξες, πρῶτα ἀκολούθησε ἄλλο δρόμο κι ὕστερα τράβηξε πρός τό Ἀρίμινο.

Ὅταν ἦλθε στόν ποταμό, πού χωρίζει τήν ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατία ἀπό τήν ἄλλη Ἰταλία - ὀνομάζεται Ρουβίκωνας - καί σκέφτηκε πώς πλησιάζει ἡ κρίσιμη στιγμή καί τόν ἀνησυχοῦσε ἡ τόσο τολμηρή πράξη πού σχεδίαζε, στάθηκε καί δέν ἀποφάσιζε τήν προέλαση τοῦ στρατοῦ καί πολλά συλλογιζόταν μόνος του, σιωπηλά γυρίζοντας τή σκέψη του πότε ἀπό δῶ, πότε ἀπό κεῖ καί ἄλλαξε πολλές φορές ἀπόφαση. Πολλές ἀμφιβολίες διατύπωσε καί στούς φίλους πού ἦταν κοντά του — ἀνάμεσά τους ἦταν καί ὁ Ἀσίνιος Πολλίωνας — γιατί ἀναλογιζόταν τί συμφορές θά φέρει σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους τό πέρασμα ἐκεῖνο καί τί θά λένε γι' αὐτό οἱ κατοπινοί.

Στό τέλος ὅμως μέ κάποιο πάθος, ἀφοῦ παράτησε κάθε δισταγμό καί ἐμπιστεύτηκε τόν ἑαυτό του στό μέλλον, εἶπε ἐκεῖνο πού λένε ὅσοι ρίχνονται στήν ἀβέβαιη τύ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χη, τή γνωστή ἐκείνη παροιμία τῶν τολμηρῶν: «Ἀνερρίφθω ὁ κύβος[1]!» καί ὅρμησε στό πέρασμα τοῦ ποταμοῦ.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ
(*Παράλληλοι Βίοι* - Ἰούλιος Καίσαρ. Κεφ. 32.
Ἐλεύθερη μετάφραση)

4. Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ καί ὁ πειρασμός τῆς μοναρχίας

Γιόρταζαν τότε τά Λουπερκάλια, πού, ὅπως γράφουν πολλοί, ἦταν τόν παλιό καιρό ποιμενική γιορτή καί μοιάζουν λίγο μέ τά ἀρκαδικά Λύκαια. Τότε πολλοί ἀπό τούς εὐγενεῖς νέους καί τούς ἄρχοντες τρέχουν μέσα ἀπό τήν πόλη γυμνοί καί, στ' ἀστεῖα καί γιά διασκέδαση, χτυποῦν ὅποιον συναντοῦν μέ τριχωτά δέρματα. . .

Ἕνας ἀπό αὐτούς, πού ἔτρεχαν τόν ἱερό δρόμο, ἦταν κι ὁ Ἀντώνιος, γιατί ἦταν ὕπατος τότε. Ὅταν λοιπόν μπῆκε στήν ἀγορά καί τό πλῆθος παραμέρισε μπρός του, αὐτός, φορώντας ἕνα διάδημα μπλεγμένο μέσα σ' ἕνα στεφάνι δάφνης, τό πρόσφερε στόν Καίσαρα. Ἀκούστηκαν τότε χειροκροτήματα ὄχι ζωηρά, ἀλλά λίγα καί προσχεδιασμένα. Ὁ Καῖσαρ τότε ἀπομάκρυνε τό διάδημα καί τότε ὅλος ὁ λαός χειροκρότησε. Ὁ Ἀντώνιος τοῦ τό πρόσφερε καί πάλι καί τότε ξανά χειροκρότησαν λίγοι κι ἐπειδή ἐκεῖνος πάλι δέν τό δέχτηκε, χειροκρότησαν ὅλοι. Βλέποντας ὁ Καῖσαρ ποῦ θά τελείωνε τό πράγμα σηκώθηκε καί ἔδωσε διαταγή νά πᾶνε τό στεφάνι στό Καπιτώλιο.

Ὕστερ' ἀπό αὐτό βρέθηκαν τ' ἀγάλματα στολισμένα μέ βασιλικά διαδήματα. Ὅμως ἔτρεξαν καί τά ἔβγαλαν οἱ δυό δήμαρχοι, ὁ Φλάβιος καί ὁ Μάρυλλος, καί ἀφοῦ ἀνακάλυψαν τούς πρώτους πού χαιρέτισαν τόν Καίσαρα ὡς βασιλιά, τούς ἔκλεισαν στή φυλακή.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ
(*Παράλληλοι Βίοι* - Ἰούλιος Καῖσαρ· Κεφ. 61.
Ἐλεύθερη μετάφραση)

5. Ὁ μαρασμός τῶν ἑλληνικῶν πόλεων στή Ρωμαιοκρατία

Στήν ἐποχή μας ἐπικρατεῖ σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα ἀ π α ι δ ί α καί ὀ λ ι γ α ν θ ρ ω π ί α· αὐτά ἦταν ἡ αἰτία, ὥστε ἀπό τή μιά νά ἐρημωθοῦν οἱ πόλεις, κι ἀπό τήν ἄλλη νά λιγοστέψει ἡ παραγωγή στήν ὕπαιθρο, μόλο πού δέν δοκιμαστήκαμε οὔτε ἀπό συνεχεῖς πολέμους οὔτε ἀπό ἀρρώστιες. . . Οἱ ἄνθρωποι ἀποφεύγουν τό γάμο ἀπό ἀλαζονεία, φιλοχρηματία καί ὀκνηρία ἤ ὅσες φορές παντρεύονται ἀποφεύγουν νά ἀνατρέφουν τά παιδιά πού γεννιοῦνται, ἐκτός ἀπό ἕνα ἤ τό πολύ δυό, γιά νά τούς ἀφήσουν μεγάλη περιουσία καί γιά νά μή δυσκολευτοῦν οἱ ἴδιοι νά τά μεγαλώσουν· αὐτό εἶναι ὅλη ἡ αἰτία τῶν συμφορῶν μας. Γιατί, ἄν ὁ πόλεμος ἁρπάξει τό ἕνα παιδί κι ἡ ἀρρώστια τό ἄλλο, εἶναι φανερό πώς ἡ οἰκογένεια μένει χωρίς κληρονόμους κι ἡ πόλη χάνει τή δύναμη ἀπό ἔλλειψη κατοίκων, ὅπως ἀκριβῶς ἀδυνατίζει ἡ κυψέλη, ὅταν τήν ἐγκαταλείπουν τά σμάρια ἀπό τίς μέλισσες.

ΠΟΛΥΒΙΟΣ
(*Ἱστορίαι* XXXVI, 17, 5-8. Μετάφραση)

---

1. Ἡ φράση αὐτή σημαίνει : «πῆρα τήν ἀπόφαση!»

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΞΑΣΦΑΛΙΖΕΙ ΣΤΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΕΥΝΟΜΙΑ, ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Στό προηγούμενο κεφάλαιο διακρίναμε καθαρά τά σημάδια πού προμηνοῦσαν τόν ἐρχομό τοῦ ἑνός. Αὐτός ἦταν ὁ Ὀκταβιανός. Τό 29 π.Χ., γυρίζοντας θριαμβευτής στή Ρώμη, ἔκλεισε τήν περίοδο τῆς Δημοκρατίας καί ἐγκαινίασε μιά καινούρια, τήν περίοδο τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ Δημοκρατία, ἀπό τά χρόνια τοῦ Σύλλα καί ὕστερα, χαροπάλευε. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι πού ἀκολούθησαν ἦταν ὁλοφάνερα συμπτώματα τῆς βαριᾶς της ἀρρώστιας. Τό πολίτευμα πόλη - κράτος τῆς Ρώμης δέν μποροῦσε νά εἶναι τό πολίτευμα τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης. Ὅπως εἴδαμε, ἀπό τά χρόνια κιόλας τῆς δικτατορίας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα, μά πρό πάντων ἀπό τή ναυμαχία στό Ἄκτιο, ἡ ζωή της τελειώνει.

Στή θέση της ὁ Ὀκταβιανός ἐγκαθίδρυσε ἕνα ἰδιότυπο πολίτευμα, πού δείχνει πόσο δυνατή ἦταν ἀκόμη ἡ ἀνάμνηση τῆς Δημοκρατίας, μά καί πόσο δυνατή ἡ πίεση τῆς ἱστορικῆς ἀνάγκης.

Τό πολίτευμα πού καθιερώνεται τώρα ἦταν ἕνα εἶδος μοναρχικῆς Δημοκρατίας· δηλαδή μιά Μοναρχία πού ἔκρυβε τό ἀληθινό της πρόσωπο πίσω ἀπό δημοκρατικά προσχήματα καί λέξεις.

Ἡ Δημοκρατία ἀποδείχτηκε στά χρόνια αὐτά ξεπερασμένη. Αὐτό ὁ Ὀκταβιανός τό κατάλαβε καλά καί φέρθηκε πολύ ἐπιδέξια. Ὁ λαός καί ἡ Σύγκλητος μέ πολλή ἁπλοχεριά ἔσπευσαν καί τοῦ πρόσφεραν ἕνα ἕνα ὅλα τά δημοκρατικά ἀξιώματα. Καί ἐνῶ τά συγκέντρωσε ὅλα στά χέρια του, ὥστε ἀπό τή Δημοκρατία δέν ἔμεινε παρά μόνο ἡ λέξη, δέ δέχτηκε νά ὀνομαστεῖ δικτάτορας, ὅπως εἶχε δεχτεῖ ἄλλοτε ὁ Καῖσαρ.

▲ Ὁ Ὀκταβιανός μέ τό νέο του πολίτευμα, δημιούργησε τή χρυσή ἐποχή τῆς Ρώμης (30 π.Χ. - 14 μ.Χ.). Ἀπό τότε ὥς τό τέλος τοῦ 2ου

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μ.Χ. αἰώνα τό ρωμαϊκό κράτος βρίσκεται στά χρόνια τῆς μεγάλης του ἀκμῆς. Παρακολουθοῦμε μιά θεαματική παρέλαση ἀπό αὐτοκράτορες πολύ γνωστούς στήν ἱστορία γιά τά καλά καί τά κακά τους ἔργα. Ἄλλοι ἦταν γνωστικοί κυβερνῆτες, ἄλλοι ἔνδοξοι πολέμαρχοι, ἄλλοι ἥμεροι καί σοφοί, μερικοί ὅμως ἦταν παρανοϊκοί καί ἐγκληματίες. Τή δύναμή τους τή στήριζαν στό στρατό, στίς κολακεῖες πρός τό λαό καί τή Σύγκλητο. Κυβερνοῦν σάν ἀπόλυτοι μονάρχες μέσα σέ βαθιά ριζωμένες δημοκρατικές παραδόσεις. Ἡ δυαρχία αὐτή, δηλαδή *ὁ διαχωρισμός καί συνδυασμός τῶν ἐξουσιῶν ἀνάμεσα σέ δυό φορεῖς, τόν αὐτοκράτορα καί τή Σύγκλητο*, πού ἐγκαινίασε ὁ Αὔγουστος, εἶναι τό κύριο γνώρισμα τοῦ νέου πολιτεύματος, πού διατηρήθηκε τρεῖς αἰῶνες περίπου.

▲ Συγχρόνως ὅμως στούς δυό αὐτούς αἰῶνες παρατηροῦμε μιά *ζωηρή ἐνίσχυση καί προβολή τῶν ἐπαρχιῶν*. Ὄχι μόνο δείχνουν πρόοδο, ἀλλά φτάνουν νά ξεπεράσουν τή Ρώμη καί τήν Ἰταλία καί παίρνουν συχνά, μέ δικούς τους ἐκπροσώπους, τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα. Αὐτό ἔγινε σιγά σιγά καί ὑποβοηθήθηκε μέ τή διάδοση τῆς λατινικῆς γλώσσας καί μέ τή χορήγηση τῆς ἰδιότητας τοῦ Ρωμαίου πολίτη σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες.

Τήν πιό μεγάλη λάμψη του τό ρωμαϊκό κράτος τή γνώρισε μέ τούς Ἀντωνίνους (96 - 192 μ.Χ.) πού ἦταν ὅλοι τους ἀπό ἐπαρχίες.

▲ Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι σταμάτησαν πιά ὁριστικά καί μιά ἐσωτερική τάξη, εἰρήνη καί ἀσφάλεια βασιλεύει ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη στήν οἰκουμένη. Τώρα καί ὁ ρωμαϊκός στρατός βρίσκει τόν ἀληθινό προορισμό του: νά φυλάει τό κράτος ἀπό κάθε ἐσωτερικό ἤ ἐξωτερικό κίνδυνο. Σκορπισμένος παντοῦ σέ ἐπίκαιρες θέσεις παραλύει κάθε διάθεση τῶν ὑποταγμένων λαῶν γιά ἐπανάσταση. Ἔγινε ἀληθινή «ἀσπίδα τοῦ κράτους». Ἀλλά καί ἐπέκταση τῶν συνόρων ἀκόμη μεγαλύτερη σημειώθηκε σ' αὐτά τά χρόνια μέ νέες κατακτήσεις. Τήν πιό μεγάλη ἔκταση τήν πῆραν τά σύνορα στά χρόνια τοῦ Τραϊανοῦ.

▲ Μέσα στό ρωμαϊκό κράτος ἀρχίζουν ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Ἰταλίας καί τῶν ἐπαρχιῶν νά αἰσθάνονται σάν ἕνας λαός. Ἡ Μεσόγειος πῆρε ἀπό τούς κατακτητές τό ἀγέρωχο ὄνομα «ἡ θάλασσά μας», ἀλλά καί οἱ κατακτημένοι ἀντικρίζουν τό ρωμαϊκό κράτος σάν τήν ἀναγκαία δύναμη ἑνότητας· μέσα στά σύνορά της ἀρχίζουν νά λησμονοῦν τή γλώσσα τους, τίς ἰδιομορφίες τῆς ζωῆς τους, τίς ἰδέες τους καί τή θρησκεία τους. Ἡ ὑποταγή τους στό ζυγό τῶν Ρωμαίων, ὅσο βαριά καί ἄν ἦταν, ἔφερε αὐτό τό μεγάλο καλό: *δημιούργησε ἀνάμεσά τους τήν ἑνότητα τῶν μεσογειακῶν λαῶν*.

▲ Αὐτή ἡ ἑνότητα δέν ἦταν μιά πραγματικότητα εὐεργετική γιά ὅλους τούς λαούς. Δηλαδή ἁπλώθηκε σέ ὅλους ἡ τάξη καί ὁ νόμος τῶν Ρωμαίων. Γι' αὐτό πῆρε τό ὄνομα ρωμαϊκή εἰρήνη. Τά ἐμπορικά πλοῖα διασχίζουν μέ ἀσφάλεια τίς θάλασσες, ἐνῷ στή στεριά θαυμάσιοι δρόμοι εὐκολύνουν τή διακίνηση τῶν ἀγαθῶν ἀπό χώρα σέ χώρα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

▲ Ὁ στρατός ἑδρεύει στίς παραμεθόριες ἐπαρχίες καί ἐξασφαλίζει τήν ἀσφάλεια τοῦ κράτους μέ τά ὀχυρωματικά ἔργα πού κατασκευάζει σ' ὅλο τό μῆκος τοῦ «ρωμαϊκοῦ συνόρου»[1] (Ρῆνος - Δούναβης στήν Εὐρώπη καί Εὐφράτης στήν Ἀσία). Ἔτσι ὁ στρατός εἶναι ἐγγύηση γιά τήν ἀσφάλεια τῶν ἐμπόρων[2] καί ὁ νόμος τῆς Ρώμης ἐγγύηση γιά τίς συναλλαγές, γιά τίς συμφωνίες, γιά τήν ἰδιοκτησία τους. Ἦταν μεγάλες οἱ διευκολύνσεις πού γνώρισε τότε τό ἐμπόριο καί οἱ κάθε λογῆς οἰκονομικές ἐπιχειρήσεις.

▲ Μέσα σ' αὐτό τόν κόσμο, ὁπού κυριάρχησε ὁ νόμος καί ἡ τάξη τῶν Ρωμαίων, ἦταν φυσικό νά κυριαρχήσει καί ὁ πολιτισμός τους καί ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τους καί ἡ γλώσσα τους. Μά ὁ πολιτισμός αὐτός δέν εἶναι πιά ρωμαϊκός· ἔχει γίνει ἑλληνορωμαϊκός. Αὐτός λοιπόν κυριάρχησε σ' ὅλους τούς λαούς πού εἶχαν ἀποκοπεῖ πιά ἀπό τό δικό τους. Ἔγινε ἕνας βαθύς ἐκρωμαϊσμός τῶν ἐπαρχιῶν καί προπάντων στή Δύση.

Στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες ἡ δύναμη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦταν τόσο ἰσχυρή, ὥστε ἀφομοίωσε καί τούς πολυάριθμους Ρωμαίους πού εἴτε σάν ἄποικοι εἴτε σάν ἐμπορευόμενοι, εἴτε σάν διοικητικοί ὑπάλληλοι, εἴτε σάν στρατιῶτες, πλημμύρισαν τήν Ἀνατολή.

▲ Τό κάθε κράτος, πρίν ἀπό τή ρωμαϊκή κατάκτηση, εἶχε δική του θρησκεία καί τή συντηροῦσε μέ πολύ ζῆλο. Τώρα ὅμως πού ἔσπασαν οἱ φραγμοί καί ὅλοι οἱ λαοί ἔχουν ἰσοπεδωθεῖ κάτω ἀπό τόν κατακτητή, *ξεχύθηκαν ἀδέσμευτες οἱ θρησκεῖες ἔξω ἀπό τίς περιοχές πού τίς γέννησαν* καί ἄρχισαν νά ἀγωνίζονται μεταξύ τους ποιά θά ἐπικρατήσει.

Πιό δυνατές ἀναδείχτηκαν οἱ ἀνατολικές, καί παραμέρισαν τίς ἄλλες. Ὁ λόγος ἦταν ὅτι αὐτές πρόσφεραν στούς ἀνθρώπους, σέ μεγαλύτερο βαθμό, ψυχική σιγουριά πού τήν εἶχαν στερηθεῖ ἀπό τότε πού εἶχε κατακτηθεῖ ἡ πατρίδα τους καί ἡ ἰδιαίτερη θρησκεία τους, μέσα στή γενική συγχώνευση τῶν θρησκειῶν, εἶχε πάψει νά τούς συγκινεῖ, ὅπως πρῶτα. Ἡ οἰκουμένη ἀρχίζει νά νιώθει τήν ἀνάγκη μιᾶς οἰκουμενικῆς θρησκείας· αὐτό θά ὁδηγήσει ἀργότερα στήν ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ.

---

1. Λατ. Limes romanus
2. Λατ. Negotiatores

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

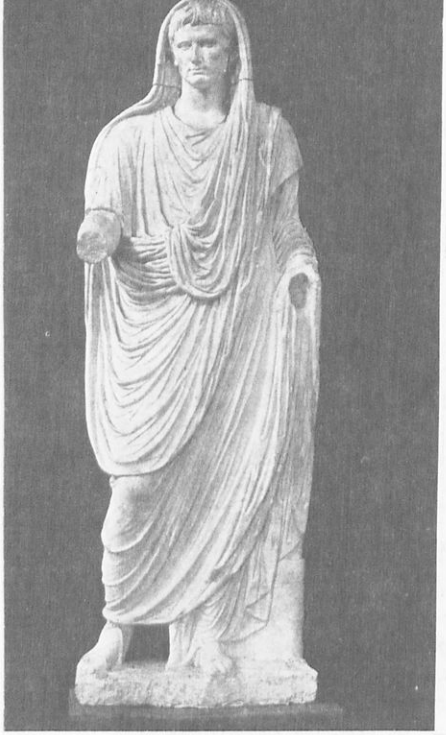

Ὁ Αὔγουστος ὡς Μέγιστος Ἀρχιερέας *[Pontifex Maximus] [Μουσεῖο Θερμῶν, Ρώμη]*

Ὁ Αὔγουστος ὡς αὐτοκράτορας *[Imperator] [Βατικανό, Ρώμη]*

1 Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Ι. Ένα νέο πολίτευμα θεμελιώνεται: μιά μοναρχική Δημοκρατία, πού στηρίζει τή δύναμή της στό στρατό. Μέ τή νίκη του στό Ἄκτιο (31 π.Χ.) ὁ Ὀκταβιανός ἔμεινε χωρίς ἀντίπαλο. Ἕνας πόθος κυριαρχοῦσε παντοῦ: νά σταματήσουν πιά οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καί νά μπεῖ σέ τάξη τό κράτος. Σ' αὐτό ἦταν τώρα ὅλοι σύμφωνοι. Γιά νά ἐπικρατήσει ὅμως εἰρήνη στό κράτος, ἔπρεπε νά συγκεντρωθεῖ ἡ δύναμη στήν κορυφή του, νά δυναμώσει ἡ κεντρική ἐξουσία. Ἡ τύχη καί ἡ ἀσφάλεια τῆς οἰκουμένης νά μήν ἐξαρτᾶται ἀπό τίς γνῶμες πολλῶν, ἀλλά μόνο ἑνός.

Ὁ Ὀκταβιανός δέ δυσκολεύτηκε νά καταλάβει αὐτό πού ζητοῦσε ἡ ἐποχή του. Καταλόγισε στή Δημοκρατία τήν εὐθύνη γιά τούς ἐμφύλιους πολέμους καί ἀποφάσισε μέ τό ἀδίσταχτό του χέρι νά βάλει τήν ὑπογραφή του κάτω ἀπό τήν ἱστορική καταδίκη της. Τό ἔκανε ὅμως μέ πολλή περίσκεψη. Πρόσεξε νά μήν πει-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ράξει τό δημοκρατικό αἴσθημα τῶν Ρωμαίων, ὅπως τόσο ἀπερίσκεπτα εἶχε κάνει ὁ Καῖσαρ. Ὁ Ὀκταβιανός δέ δέχτηκε τόν τίτλο τοῦ δικτάτορα. Ἄφησε τό λαό καί τή Σύγκλητο νά τοῦ προσφέρουν ὅλα τά ἀξιώματα καί τά προνόμια, πού ὥς τώρα μόνο μέ τή λαϊκή ψῆφο τά κέρδιζαν οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς Δημοκρατίας. Ἔτσι ἦρθαν στά χέρια του ὅλες οἱ ἐξουσίες της, χωρίς νά πειραχτεῖ τίποτε ἀπό τήν ἐξωτερική της ὄψη.

Παραθέτουμε ἕναν κατάλογο μέ τούς πιό σπουδαίους τίτλους καί τίς ἐξουσίες πού συγκέντρωσε:

Ἰμπεράτωρ[1]. Ἡ λατινική αὐτή λέξη σημαίνει τό στρατηγό, ὕπατο ἤ πραίτωρα, πού νίκησε σέ μιά ἀποφασιστική μάχη φονεύοντας ἕξι χιλιάδες τουλάχιστο ἐχθρούς· τόν τίτλο τόν ἔδινε ὁ στρατός του· στά ἑλληνικά σημαίνει στρατηγός αὐτοκράτωρ. Μέ τόν τίτλο αὐτό ἔγινε νόμιμα ὁ ἀνώτατος ἀρχηγός τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τοῦ κράτους.

Ὕπατος[2]. Ἐπίσημος ἀρχηγός τοῦ κράτους μέ ὅλη τήν ἐκτελεστική ἐξουσία.

Ἀνθύπατος[3]. Ἀσκεῖ διοικητική ἐξουσία σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες: Ὅσες ἀπ' αὐτές βρίσκονται σέ παραμεθόριες ἐπικίνδυνες περιοχές τίς διοικεῖ ὁ ἴδιος. Ὅσες εἶναι στό ἐσωτερικό καί γι' αὐτό πιό ἀκίνδυνες, τίς διοικεῖ ἡ Σύγκλητος. Ἔτσι ἀπό τό 27 π.Χ. ἔγινε ἡ διάκριση τῶν ἐπαρχιῶν σέ σ υ γ κ λ η τ ι κ έ ς καί α ὐ τ ο κ ρ α τ ο ρ ι κ έ ς. Οἱ διοικητές τῶν δευτέρων ἦταν ἀντιπρόσωποι[4] τοῦ αὐτοκράτορα.

Πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους[5]. Προϊστάμενος τῆς Συγκλήτου πού ἡ γνώμη του ἐπιβάλλεται χωρίς ἀντίρρηση.

Δήμαρχος[6]. Συγκαλεῖ τή συνέλευση τοῦ λαοῦ καί τή Σύγκλητο, προτείνει τούς νόμους πού θέλει καί ἐξουδετερώνει κάθε ἀντίθετη γνώμη μέ τό β έ τ ο. (λατ. veto).

Μέγιστος Ποντίφηξ[7]. Ἀρχιερέας, δηλαδή ὁ ἀνώτατος θρησκευτικός ἄρχοντας.

Ἐπειδή ὅμως ἦταν ἀδύνατο ὅλες αὐτές τίς ἐξουσίες νά τίς ἀσκεῖ προσωπικά ὁ ἴδιος, βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά προσλάβει βοηθούς. Τέτοιοι π.χ. ἦταν οἱ πρεσβευτές του πού τόν ἀντιπροσώπευαν στίς ἐπαρχίες, οἱ διάφοροι ἔπαρχοι[8], ὁ ἀρχηγός τῶν πραιτωριανῶν κ.ἄ. Ἐπίσης δημιούργησε ἕνα συμβουλευτικό σῶμα, τό Σ υ μ β ο ύ λ ι ο τ ο ῦ α ὐ τ ο κ ρ ά τ ο ρ α[9].

---

1. Λατ. Imperator
2. Λατ. Consul
3. Λατ. Proconsul
4. Λατ. Legati Augusti
5. Λατ. Princeps· ἀπό τόν τίτλο αὐτό τό αὐτοκρατορικό πολίτευμα στούς τρεῖς πρώτους αἰῶνες ὀνομάζεται Principatus
6. Λατ. Tribunus plebis
7. Λατ. Pontifex Maximus
8. Λατ. Praefecti
9. Λατ. Consilium principis

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Ὀκταβιανός σέ κάποια στιγμή προσποιήθηκε πώς ἀποφάσισε νά παραιτηθεῖ ἀπό ὅλα τά ἀξιώματα καί νά ζήσει σάν ἰδιώτης. Αὐτό ὅμως ἦταν τέχνασμα. Ἡ Σύγκλητος τόν ἱκέτεψε νά τά κρατήσει καί τόν ὀνόμασε Α ὔ γ ο υ σ τ ο (=σεβαστό) πού σήμαινε κάτι ἀνάλογο μέ τό δικό μας ἅ γ ι ο ς. Μόνο τούς θεούς ὀνόμαζαν ὥς τότε ἔτσι. Μ' αὐτό τόν τρόπο βρέθηκε μιά πρώτης τάξεως δικαιολογία γιά τόν ἄνθρωπο πού εἶχε κυριολεκτικά παραβιάσει ὅλη τήν οὐσία τῆς Δημοκρατίας καὶ εἶχε ἀφήσει μόνο τίς λέξεις. Ἀφοῦ τόν ἀναγνώριζαν ἐπίσημα σάν ὑπεράνθρωπο ὄν, μέ θεϊκή λάμψη, μποροῦσε νά τό κάμει αὐτό.

Ὁ Ὀκταβιανός λοιπόν κυβέρνησε σάν βασιλιάς,χωρίς νά ἀκουστεῖ καθόλου αὐτή ἡ λέξη. Τά πάντα γύρω ἔδιναν τήν ἐντύπωση πώς τίποτε δέν ἄλλαξε ἀπό τή Δημοκρατία. Καί ὅμως δέν εἶχε ἀπομείνει τίποτα ἀπό αὐτήν. Μέ τόν καιρό ξεχάστηκε καί τό ὄνομά της.

Ὁ κόσμος μπῆκε, χωρίς νά ὑπάρχει περίπτωση νά γυρίσει πίσω, *στήν πρώτη φάση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.*

2. Φροντίδα γιά τό στρατό, τό στήριγμα τοῦ νέου πολιτεύματος. Ὁ Αὔγουστος δέν ἀνήκει στούς μεγάλους κατακτητές. Ἡ προσοχή του ἦταν προπάντων δοσμένη στήν ἐσωτερική τάξη. Κυρίως εἶναι εἰρηνικός ἡγέτης καί ἀναμορφωτής. Σκοπό του δέν ἔβαλε τήν ἐπέκταση τῶν συνόρων, ἀλλά τήν ἀσφάλειά τους. Τούς πολέμους πού μεγαλώνουν τό κράτος — ἄν καί ἔκανε καί κατακτητικούς πολέμους — δέν τούς συμπαθοῦσε, γιατί μεγαλώνουν τή δύναμη τῶν στρατηγῶν καί τούς κάνουν ἐπικίνδυνους ἀντίπαλους. Ἐπίσης κάνουν ἀπαιτητικό καί ἀπείθαρχο τό στρατό.

Φρόντισε νά ξαναφέρει στό στρατό τό πνεῦμα τῆς τάξης καί τῆς πειθαρχίας. Τόν ἀπομάκρυνε ἀπό τή Ρώμη καί τόν σκόρπισε σέ μόνιμες στρατιωτικές βάσεις, στά πιό μακρινά καί ἐπικίνδυνα σύνορα, τό Ρῆνο, τό Δούναβη, τόν Εὐφράτη.

Καί στή Ρώμη ὅμως, πού ἦταν ἡ καρδιά τῆς ἐξουσίας του, δέν μποροῦσε νά αἰσθάνεται σίγουρος καί δυνατός χωρίς στρατό. Γι' αὐτό ἀποφάσισε νά παραβεῖ τήν παράδοση. Κράτησε καί διατήρησε κοντά στήν πρωτεύουσα ἕξι κ ο ό ρ τ ε ι ς — μονάδες στρατιωτικές ἀπό χίλιους στρατιῶτες ἡ καθεμιά — καί ἄλλες τρεῖς μέσα στήν πόλη. Οἱ ἐννιά αὐτές μονάδες δέν πήγαιναν στίς ἐκστρατεῖες, ἀλλά ἔμεναν στίς θέσεις τους σάν ἰδιαίτερη φρουρά τοῦ π ρ α ι τ ω ρ ί ο υ, ὅπως παλαιότερα ὀνομαζόταν ἡ ἕδρα τοῦ στρατηγοῦ.

Ἀπό τόν ὅρο αὐτό προέρχονται οἱ Π ρ α ι τ ω ρ ι α ν οί. Ἦταν τό στήριγμα τοῦ νέου μονάρχη, μά ἀργότερα ἔγιναν ἕνας μεγάλος κίνδυνος· αὐτοί πολλές φορές ἀνέβαζαν καί κατέβαζαν τούς αὐτοκράτορες σύμφωνα μέ τίς ἐπιθυμίες τους.

3. Τά σύνορα τοῦ κράτους ἐπεκτείνονται. Ὁ Αὔγουστος, μόλο πού δέν ἦταν κυρίως, ὅπως εἴπαμε, ἡγέτης μέ κατακτητική ἐξωτερική πολιτική, ἔκαμε κι ὁ ἴδιος κατακτήσεις, καί μάλιστα μερικές ἀξιόλογες:

▲ Στήν π ε ρ ι ο χ ή τ ῶ ν Ἄ λ π ε ω ν ὁ ἴδιος ὁ Αὔγουστος ὑπέταξε τούς πολεμικούς Λίγυες κ.ἄ., ἀνυπότακτους ὥς τότε λαούς. Σέ ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νίκης του ὁ Αὔγουστος ἵδρυσε κοντά στό σημερινό Μονακό τῆς Προβηγκίας μεγαλόπρεπο τρόπαιο[1], ἐφάμιλλο μέ τό τρόπαιο πού θά ἱδρύσει ἀργότερα ὁ Τραϊανός στή Δοβρουτσά (Adam Klissi).

▲ Στό σύνορο τοῦ Δούναβη κατέκτησε τή Μοισία (τή σημερινή Β. Βουλγαρία) καί ἀπό ἐκεῖ ὅλα τά ἔθνη ὥς τίς Ἄλπεις (τή σημερινή Αὐστρία, Βαυαρία καί ἄλλα μέρη πού λέγονταν τότε Νωρικό, Ραιτία καί Παννονία). Πιό βορινά ἔκαμε τόν πιό ἔνδοξο καί δύσκολό του πόλεμο: νίκησε τούς Γερμανούς πού ζοῦσαν ἀνάμεσα στό Ρῆνο καί στόν Ἄλβα καί γιά μιά στιγμή ἔφτασε τά σύνορα στό δεύτερο αὐτό ποταμό. Ἀργότερα ὅμως ξέσπασε στά μέρη αὐτά μιά φοβερή ἐπανάσταση ἀπό τούς ὑπερήφανους κατοίκους τους καί τοῦ ἐξόντωσαν τρεῖς ὁλόκληρες λεγεῶνες. Τό ἀτύχημα αὐτό τοῦ στοίχισε πολύ καί πῆρε πιά ὁριστική ἀπόφαση: ξανάφερε τά σύνορά του στό Ρῆνο καί ἄφησε ἀπό κεῖ καί πέρα τούς Γερμανούς ἐλεύθερους.

Στή Δύση συμπλήρωσε τήν κατάκτηση τῆς Ἰσπανίας.

Στό Νότο ἔκαμε ρωμαϊκή ἐπαρχία τήν Αἴγυπτο, ἀφοῦ στήν ἀρχή τῆς σταδιοδρομίας του συνέτριψε τούς ἀντιπάλους του Ἀντώνιο καί Κλεοπάτρα, τήν τελευταία βασίλισσα τῆς πλούσιας αὐτῆς χώρας.

4. Ἐπιστροφή στήν παράδοση. Ὁ Αὔγουστος ζεῖ στή μεγάλη ὥρα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Καταλαβαίνει ὅμως ὅτι ἕνα τόσο μεγάλο κράτος, ὅσο καί ἄν ἐντυπωσιάζει μέ τήν ἐξωτερική του λάμψη, δέν εἶναι σταθερό, ἄν δέ στηριχτεῖ σέ ἰσχυρά ἰδεολογικά θεμέλια. Γι' αὐτό, μέ ὁλόκληρη σειρά ἀπό νόμους καί μέ τήν προσωπική του συμπεριφορά, *ἐπιχειρεῖ νά ξαναγυρίσει στίς ρίζες τῆς ρωμαϊκῆς παράδοσης, γιά νά ἀποκαταστήσει τήν ἠθική καί τή θρησκεία.*

Προσπαθεῖ νά ξαναστυλώσει ὅ,τι ὁ παροξυσμός τῆς μίμησης παραμέρισε, νά δυναμώσει τήν οἰκογένεια, τό γάμο, νά ξαναφέρει τή γυναικεία ἀρετή, ὅπως ἦταν πρίν, νά ἐνθαρρύνει τήν τεκνοποίηση. Συγχρόνως γίνεται προσπάθεια νά ἀναθερμανθεῖ ἡ πατροπαράδοτη θρησκεία καί λατρεία τῶν Ρωμαίων. Ἐπαναφέρονται στή μνήμη τοῦ λαοῦ προφητεῖες, παλαιοί μύθοι, ἀρχαῖα ἔθιμα τῆς λατρείας καί λησμονημένες ἀγροτικές θεότητες. Ὅλα ἐπιστρατεύονται. Τό ρωμαϊκό κράτος, στήν ὥρα τῆς μεγάλης ἀκμῆς του, χρειάζεται καί ἀντάξιες ἰδέες. Ὁ Αὔγουστος μέ πολλή ἐπιμονή καί μέ σύστημα προσπάθησε νά ξαναφέρει τούς Ρωμαίους πίσω στήν παλαιά παράδοση, γιά νά βροῦν αὐτές τίς ἰδέες.

Κατά βάθος ὅμως δέν ἦταν βέβαιος πώς αὐτή ἡ προσπάθεια μποροῦσε νά τοῦ φέρει τά ἀποτελέσματα πού προσδοκοῦσε. Γι' αὐτό ἐπιχείρησε κάτι ἄλλο πού ἦταν πιό σύγχρονο καί πιό ἀποτελεσματικό. Προσπάθησε νά κάμει τούς ἀνθρώπους νά πιστέψουν σέ μιά αὐτοκρατορική θρησκεία. Ἀφοῦ ἔλειπε ἡ θρησκεία πού θά ἕνωνε τίς ψυχές τῶν κατακτητῶν καί τῶν κατακτημένων σέ μιά πίστη, σκέφτηκε νά τούς ἑνώσει μέ τή λατρεία στήν κρατική ἐξουσία. Αὐτό τοῦ χρειαζόταν προπάντων στίς ἐπαρχίες.

---

1. Γαλλ. La trophée d' Auguste

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πραγματικά, ἐκεῖ βλέπουμε, σ' αὐτά τά χρόνια, νά λατρεύεται ἡ θεά Ρώμη καί ὁ Αὔγουστος καί νά τούς χτίζουν παντοῦ ναούς. Ἕνα τέτοιο ναό ἔχτισαν οἱ Ἀθηναῖοι στήν ἴδια τήν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας, μπροστά στόν Παρθενώνα. Στή Ρώμη, ἐπειδή αὐτή ἡ θρησκεία δέν μποροῦσε νά ριζώσει καί δέ χρειαζόταν, λατρεύτηκε ὁ Αὔγουστος καί οἱ ἐφέστιοι θεοί τῆς οἰκόγενειάς του.

Στό τέλος μάλιστα, ὅταν πέθανε, ἡ Σύγκλητος τοῦ ἔκαμε Ἀ π ο θ έ ω σ η, δηλαδή κήρυξε πώς πεθαίνοντας ἔγινε θεός. Αὐτό καί ὁ ἴδιος τό εἶχε καθιερώσει γιά τό θετό πατέρα του Ἰούλιο Καίσαρα. Μετά τόν Ὀκταβιανό ἡ ἀποθέωση ἔγινε θεσμός τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ὅταν δέν εἶχαν ὑποστεῖ κ α τ α δ ί κ η τ ῆ ς μ ν ή μ η ς[1] τους.

5. Ἡ λογοτεχνία στήν ὑπηρεσία τοῦ κρατικοῦ μεγαλείου. Ὅλες αὐτές οἱ ἀναμορφωτικές προσπάθειες τοῦ Αὐγούστου θά ἔμεναν χωρίς ἀπήχηση, ἂν δέν ἐπιστρατευόταν ἡ λογοτεχνία μέ τή δύναμη πού ἔχει νά ἑνώνει τούς ἀνθρώπους. Χρειαζόταν μιά αὐτοκρατορική προπαγάνδα. Τό νέο καθεστώς καί οἱ προγονικές ἀρετές βρῆκαν φωνή νά μιλήσουν μέ τά ἔργα πού ἔδωσαν τότε μεγάλοι λογοτέχνες, οἱ μεγαλύτεροι πού γνώρισε ποτέ ἡ Ρώμη. Γι' αὐτό καί αὐτή ἡ ἐποχή εἶναι ἡ χ ρ υ σ ή ἐ π ο χ ή τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας καί λέγεται ὁ α ἰ ώ ν α ς τ ο ῦ Α ὐ γ ο ύ σ τ ο υ. Ἀπ' ὅλα τά μεγάλα ὀνόματα ἐκείνου τοῦ καιροῦ ἀναφέρουμε τό Β ι ρ γ ί λ ι ο, πού σ' ἕνα μεγάλο ποίημά του, τήν Α ἰ ν ε ι ά δ α, προσπάθησε μέ δυνατό παλμό νά συνδέσει τήν ἐποχή τοῦ Αὐγούστου μέ τήν παμπάλαια μυθολογική παράδοση τῆς Ρώμης. Τόν Ὀ ρ ά τ ι ο, πού τά ποιήματά του εἶναι ὕμνοι στό πολεμικό καί εἰρηνικό ἔργο τοῦ Αὐγούστου. Καί τόν ἱστορικό Τ ί τ ο Λ ί β ι ο, πού ἦταν στόν πεζό λόγο ὅ,τι ὁ Βιργίλιος στόν ποιητικό.

6. Ἡ ἑδραίωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Αὔγουστο

- Εἶχε ἀπέχθεια πρός τίς αὐταρχικές μεθόδους καί δέν ἀκολούθησε οὔτε τό παράδειγμα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα οὔτε τοῦ παλαιότερου Σύλλα.

Στήν κατανομή τῶν ἐξουσιῶν ἀκολούθησε τακτική συμβιβασμοῦ.

- Κράτησε ὁ ἴδιος τή διεύθυνση τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί τή γενική ἐποπτεία τῆς πολιτικῆς διοίκησης.
- Τίς λεπτομέρειες τῆς διακυβέρνησης ἄφηνε στίς δυό προνομιοῦχες τάξεις δημόσιων ἀνδρῶν:
- τή συγκλητική τάξη[2] καί
- τήν ἱππική τάξη[3]

Πέτυχε γιά τόν ἑαυτό του καί τό συνεργάτη του Ἀγρίππα τήν παραχώρηση τοῦ ἀξιώματος τοῦ τιμητῆ καί μ' αὐτό προχώρησε σέ ριζική ἐκκαθάριση

1. Λατ. Damnatio memoriae.
2. Λατ. Senatorius ordo
3. Λατ. Equester ordo

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ βωμός τῆς Εἰρήνης τοῦ Αὐγούστου

Ἀνάγλυφη πλάκα πού προέρχεται ἀπό τό βωμό τῆς Εἰρήνης τοῦ Αὐγούστου. Παριστάνει μιά ἀπό τίς προσφιλέστερες ἰδέες τοῦ Ὀκταβιανοῦ: Στό κέντρο ἡ Γῆ - Μήτηρ [Terra Mater] μέ καρπούς στήν ποδιά της, δυό μωρά στά γόνατά της, καί γύρω γύρω λουλούδια καί στάχυα. Στά πόδια της τό βόδι συμβολίζει τή γεωργία καί τό πρόβατο τήν κτηνοτροφία. Ἀριστερά της προσωποποίηση ἴσως τῶν ποταμῶν (ἡ μορφή πάνω στόν κύκνο) καί δεξιά της θάλασσα (ἡ μορφή πάνω στό θαλάσσιο δράκοντα).

Ἡ Gemma Augustea

Ὁ περίφημος δαχτυλιόλιθος τοῦ Αὐγούστου (Gemma Augustea). Εἰκονίζει τόν αὐτοκράτορα στή δόξα του. Εἶναι καθισμένος σ' ἕνα ρωμαϊκό subsellium, σύμβολο τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας, δίπλα στή θεά Ρώμη. Κάτω ἀπό τά πόδια του ὅπλα κατακτημένων λαῶν. Κοντά του στό ἔδαφος ὁ ἀετός τοῦ Δία καί τῆς Ρώμης. Ἡ «Οἰκουμένη» (Orbis Romanus), προσωποποίηση τοῦ εὐνομούμενου κόσμου, κρατᾶ ἕνα στεφάνι πάνω ἀπό τό κεφάλι του. Στό κάτω διάζωμα Ρωμαῖοι στρατιῶτες στήνουν τρόπαιο, ἐνῶ Παννόνιοι αἰχμάλωτοι, ἄντρες καί γυναῖκες, εἶναι σέ στάση ἀπόγνωσης ἤ ἱκεσίας. [Χρόνια τοῦ Τιβερίου. Μουσεῖο, Βιέννη. Σύμφωνα μέ τό M. Rostovtzeff]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῆς Συγκλήτου. Τά κενά πού δημιουργήθηκαν τά κάλυψε ἀπό μιά νέα Senatorius ordo πού συγκρότησε θεσπίζοντας ὁρισμένες νέες προϋποθέσεις:

- προσωπική ἠθική ἀκεραιότητα.
- ἐκπλήρωση γιά καθορισμένο χρονικό διάστημα στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας.
- μεγάλη περιουσία (μίνιμουμ 800.000 καί ἀργότερα 1.000.000 σηστερτίους).

Ἀνάλογες προϋποθέσεις ἔθεσε καί στήν ἱππική τάξη· γιά τήν τάξη ὅμως αὐτή ἀρκοῦσαν 400.000 σηστέρτιοι.

Καθιερώθηκε σχεδόν νά συγκροτοῦνται οἱ δυό αὐτές τάξεις ἀπό τούς κατόχους τῆς ἐξουσίας στούς ἰταλικούς δήμους, καί μέ λίγους ἀπό τίς ρωμαϊκές ἀποικίες τῆς Γαλατίας καί Ἰσπανίας, ἀλλά ἰταλικῆς καταγωγῆς. Ἡ συγκλητική τάξη ἔτσι ἔτεινε νά γίνει σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ Αὐγούστου κληρονομικό σῶμα πού τήν ἀποτελοῦσαν οἱ ἐπιζῶντες ἀπό τίς παλιές οἰκογένειες πού εἶχαν ἀσκήσει κάποτε ὑψηλά δημόσια ἀξιώματα.

- Τήν αὐτοκρατορική ἐκτελεστική ἐξουσία τή διενεργεῖ μέ διοικητικούς ἀξιωματούχους πού σταδιοδρομοῦσαν σάν ἐπαγγελματίες ὑπάλληλοι παίρνοντας μισθό ἀπό τό κράτος. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν εὐκαιριακῶν ἀρχόντων τῆς δημοκρατικῆς περιόδου μέ τήν ἐπαγγελματική δημόσια ὑπηρεσία ὑπῆρξε μιά ἀπό τίς μεταβολές στή διοίκηση πού ἐπηρέασε πολύ βαθιά τή μελλοντική δομή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους· ἔβαλε στά χέρια τοῦ αὐτοκράτορα ἕνα ἐκτελεστικό ὄργανο πολύ πιό ἰσχυρό καί πειθήνιο ἀπ' ὅ,τι διέθετε ὡς τώρα ἡ Σύγκλητος.
- Προνόησε ἰδιαιτέρως γιά τήν πόλη τῆς Ρώμης κατασκευάζοντας μεγάλα δημόσια ἔργα (ὅπως π.χ. τό Forum Augusti κ.ἄ.) τόσης σημασίας καί λαμπρότητας, ὥστε ἰσχυριζόταν κάπως ὑπερβολικά ὅτι παρέλαβε τή Ρώμη χτισμένη μέ πλίθρες καί τήν ἄφησε μιά πόλη ἀπό μάρμαρο· ἐπίσης ὀργάνωσε ἕνα πολύ ἐξυπηρετικό σύστημα ὕδρευσης, ἐγκαταστάσεις λουτρῶν, ὑπηρεσία ἐπισιτισμοῦ, πυροσβεστική καί ἀστυνομική ὑπηρεσία κ.ἄ.
- Πῆρε εἰδική φροντίδα γιά τήν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ· στά χρόνια του ὁ στρατός φτάνει τούς 250.000 ὡς 3.000.000 ἄνδρες· ἀπ' αὐτούς οἱ μισοί ὑπηρετοῦσαν στίς λεγεῶνες κι οἱ ἄλλοι μισοί σέ βοηθητικά σώματα· ἡ δύναμη αὐτή μόλις ἀρκοῦσε γιά νά κρατᾶ τή συνοριακή γραμμή πού τό μῆκος της ἔφτανε τά 4.000 χιλιόμετρα· ἡ στρατιωτική ὑπηρεσία καθορίζεται σέ 16 - 20 χρόνια, ἀνάλογα μέ τό σῶμα πού ὑπηρετοῦσε καθένας.
- Τό αἴτημα τῆς ἐπιβίωσης τῆς ἰταλικῆς φυλῆς ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίμαξη τῶν ἐμφυλίων καί κατακτητικῶν πολέμων τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. ἦταν οὐσιαστικό αἴτημα διατήρησης τῆς ἐξουσίας στά χέρια τῶν Ρωμαίων καί Ἰταλῶν· γι' αὐτό μέ εἰδική νομοθεσία ἐνθαρρύνει τό γάμο —«Ἰούλιοι νόμοι» γιά τό γάμο[1]— ἔτσι π.Χ. ὑποχρέωσε τούς ἄγαμους πάνω ἀπό ὁρισμένη ἡλικία νά παντρεύονται, καταδίωξε μέ αὐστηρές ποινές τή μοιχεία κ.ἄ. οἱ σχετικοί ὅμως νόμοι δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στήν ἐφαρμογή καί ἡ προσπάθεια αὐτή σημείωσε μόνο μερική ἐπιτυχία.

---

1. Λατ. Leges Juliae de maritandis ordinibus

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2 ΜΕ ΤΟ ΝΕΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΚΥΛΟΥΝ ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ

1. Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στή Σύγκλητο καί στόν αὐτοκράτορα. Τό πολίτευμα τοῦ πρώτου ἀνδρός, πού καθιέρωσε ὁ Αὔγουστος, ἦταν μιά δυαρχία ἐξουσιῶν μέ φορεῖς τόν αὐτοκράτορα καί τή Σύγκλητο. Ἐπειδή οἱ σχέσεις καί οἱ ἁρμοδιότητες τῶν δυό αὐτῶν πολιτειακῶν παραγόντων δέν ἦταν καθορισμένες μέ ἀκρίβεια, προκαλοῦνται συχνά πολλές προστριβές, ἀντιθέσεις καί συγκρούσεις σοβαρές ἀνάμεσά τους. Ἔτσι τό δίμορφο πολίτευμα ὁδηγεῖ σέ δύσλυτα πολιτειακά προβλήματα· π.χ. ποιός εἶναι ἡ πηγή τῆς ἐξουσίας, ἤ πῶς θά γίνεται ἡ διαδοχή τοῦ μονάρχη; Ἡ ἀρχή τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς ἦταν ἀντίθετη μέ τή δημοκρατική παράδοση. Γι' αὐτό καθιερώθηκε στήν ἀρχή ἡ συνήθεια ἀπό σεβασμό στό πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, νά τόν διαδέχονται οἱ συγγενεῖς του. Αὐτό ὅμως δέν ἄρεσε στή Σύγκλητο καί ἔτσι στόν 1ο αἰώνα δέν ὑπῆρχε συνεννόηση καί συνεργασία μεταξύ τους. Μόνο στά χρόνια τῶν Ἀντωνίνων βελτιώθηκαν οἱ σχέσεις Συγκλήτου καί αὐτοκράτορα, γιατί ἡ ἀνώτατη ἐξουσία βρέθηκε στά χέρια ἱκανῶν αὐτοκρατόρων· γι' αὐτό ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία μέ τούς Ἀντωνίνους ὁδηγήθηκε στή μεγαλύτερή της ἀκμή.

2. Ὁ ρόλος τῶν ἐπαρχιῶν στήν ἐκλογή τοῦ αὐτοκράτορα. Ἀπό τό θάνατο τοῦ Αὐγούστου (14 μ.Χ.) ὡς τό τέλος τοῦ 2ου αἰώνα μ.Χ. ἔχουμε κυρίως τρεῖς δυναστεῖες αὐτοκρατόρων. Ἡ καθεμιά τους ξεχωρίζει ἀπό τήν ἄλλη γιά δυό λόγους:

- Γιατί ἀνήκουν σέ διαφορετικές οἰκογένειες.
- Γιατί ἡ γεωγραφική τους προέλευση εἶναι διαφορετική.

Τῆς πρώτης οἱ αὐτοκράτορες εἶναι ἀπό τή Ρώμη, τῆς δεύτερης ἀπό τήν Ἰταλία καί τῆς τρίτης ἀπό τίς ἐπαρχίες. Αὐτό τό τελευταῖο δείχνει καθαρά πώς ὁ ρόλος τῶν ἐπαρχιῶν γίνεται ὁλοένα πιό σημαντικός. Ὅταν ὁ ρόλος αὐτός φτάνει στό κορύφωμά του — στήν ἐποχή τῶν Ἀντωνίνων —, τότε ἀκριβῶς τό κράτος βρίσκεται στήν ἀνώτατη ἀκμή του.

3. Αὐτοκράτορες ἀπό τή Ρώμη - Ἡ «Ἰουλιο-Κλαυδιανή» δυναστεία (14-68 μ.Χ.). Τή δυναστεία αὐτή ἀποτελοῦν τέσσερις αὐτοκράτορες πού κυβερνοῦν μισό αἰώνα, παγιώνουν τό πολιτειακό σχῆμα τοῦ Αὐγούστου καί λέγονται ἔτσι, γιατί συνδέονται ἐξ αἵματος ἤ υἱοθεσίας μ' ἐκεῖνον ἤ μέ τήν τρίτη του γυναίκα, τή Λιβία. Τά ὀνόματά τους μέ χρονολογική σειρά εἶναι: Τιβέριος (14 - 37 μ.Χ.) — Καλιγούλας (37 - 41 μ.Χ.) — Κλαύδιος (41 - 54 μ.Χ.) καί Νέρων (54 - 68 μ.Χ.).

Μέ αὐτούς ἔδωσε τίς πρῶτες ἐξετάσεις του τό νέο πολίτευμα. Τά ἀποτελέσματα δέν ἦταν ἱκανοποιητικά. Οἱ περισσότεροι ἔδειξαν μέ τά ἔργα τους ποῦ μπορεῖ νά ὁδηγήσει τό κράτος ἕνα πολίτευμα, ὅταν ἐξαρτᾶ τήν τύχη ἑνός ὁλόκληρου κόσμου ἀπό τήν κρίση ἑνός μονάχα ἀνθρώπου, καί μάλιστα ὅταν τύχει αὐτός νά μήν εἶναι διανοητικά ὑγιής. Παράδειγμα ὁ Νέρων, πού ἔγινε διαβόητος γιά τήν τρέλα καί τήν κακουργία του.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

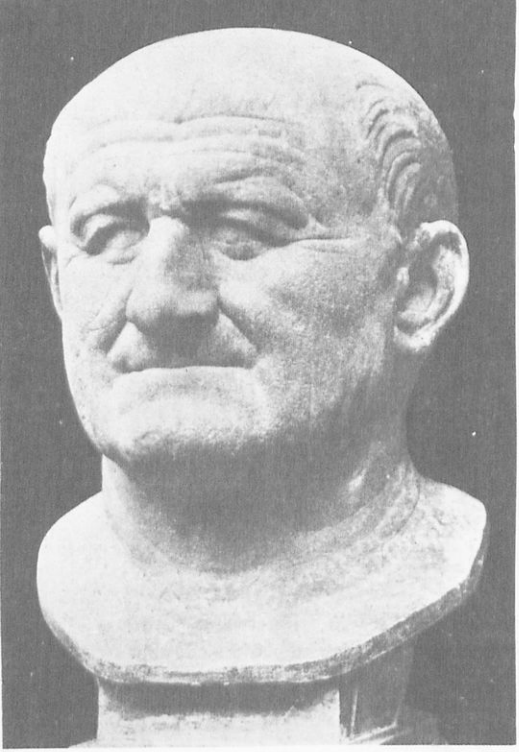

Προτομή τοῦ Βεσπασιανοῦ *[Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη].*

4. Ἕνας κρίσιμος χρόνος (68-69 μ.Χ.). Τό κράτος πάλι μπροστά στό χάος τῶν ἐμφύλιων πολέμων. Ὁ Νέρων εἶναι ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας ἀπό τήν οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου. Μέ τό πέρασμα ἀπό τή δυναστεία αὐτή στήν ἄλλη παρά λίγο ν' ἀρχίσουν πάλι ἐμφύλιοι πόλεμοι. Οἱ λεγεωνάριοι τῶν ἐπαρχιῶν καί οἱ πραιτωριανοί τῆς Ρώμης βρίσκονται ἀντιμέτωποι, θέλοντας νά ἐπιβάλουν ἐκείνους πού προτιμοῦν. Ἡ Σύγκλητος ἀνίσχυρη, ὑποχρεώνεται κάθε φορά νά συμφωνήσει μέ τόν πιό ἰσχυρό. Μέσα σέ ἕνα χρόνο ἔγιναν τρεῖς αὐτοκράτορες, πού καί οἱ τρεῖς εἶχαν κακό τέλος. Τόν τέταρτο τόν ἀνάδειξαν οἱ λεγεῶνες τῆς Ἀνατολῆς καί τόν δέχτηκε πρόθυμα καί ὁ λαός καί ἡ Σύγκλητος· αὐτός ἦταν ὁ Βεσπασιανός. Αὐτά συμβαίνουν σέ μιά περίοδο πού τό κράτος εἶναι πανίσχυρο ἀπό κάθε ἄποψη καί γι' αὐτό εἶναι παροδικά. Εἶναι ὅμως ἕνα προμήνυμα μιᾶς καταιγίδας πού θά ξεσπάσει ἀργότερα.

5. Αὐτοκράτορες ἀπό τήν Ἰταλία - Οἱ Φλάβιοι αὐτοκράτορες (69-96 μ.Χ.). Τά ὀνόματά τους: *Βεσπασιανός, Τίτος, Δομιτιανός.* Ὁ Βεσπασιανός εἶναι ἱδρυτής μιᾶς δυναστείας μέ καλύτερους αὐτοκράτορες. Τούς ὀνομάζουν καί «ἄστούς αὐτοκράτορες», γιατί ὁ ἱδρυτής τῆς δυναστείας τους, ὁ Βεσπασιανός, πού ἦταν ὁ πιό ἀντιπροσωπευτικός, ἦταν ἀπό μιά ἰταλική πόλη, γιός εὔπορου δημοσιώνη· δέν κρατοῦσε δηλαδή ἀπό εὐγενεῖς. Εἶχε πραχτικό μυαλό καί ἦταν πολύ συμπαθητικός μέ τήν ἁπλότητα καί καταδεχτικότητά του· ἔντιμος ἄνθρωπος καί ἀκούραστος, ἔβαλε σκοπό του νά νοικοκυρέψει καί νά ἀνορθώσει τό κράτος. Καί ὁ γιός του, ὁ Τίτος, ἦταν καταδεχτικός καί φιλάνθρωπος· γι' αὐτό τόν ὀνόμαζαν «χάρμα τῆς οἰκουμένης».

Ὁ Δομιτιανός ἦταν σκληρός σάν τό Νέρωνα καί γι' αὐτό δολοφονήθηκε (66 - 70 μ.Χ.).

Τήν ἐποχή αὐτή ξέσπασε μεγάλη ἐπανάσταση τῶν Ἰουδαίων, πού τελείωσε μέ τήν καταστροφή τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπό τόν Τίτο (70 μ.Χ.) καί τήν πυρπόληση τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομώντα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό 79 μ.Χ. ἔγινε ἡ ἔκρηξη τοῦ Βεζουβίου, καί κάτω ἀπό τή λάβα θάφτηκαν τρεῖς πόλεις: τό Ἡράκλειο, ἡ Πομπηία, καί οἱ Σταβίες.

6. Αὐτοκράτορες ἀπό τίς ἐπαρχίες. Ἡ ἐποχή τῆς μεγίστης ἀκμῆς. Οἱ Ἀντωνίνοι (96-192 μ.Χ.). Τά ὀνόματά τους: *Νέρβας, Τραϊανός, Ἀδριανός, Ἀντωνίνος, Μάρκος Αὐρήλιος, Κόμμοδος.*

Οἱ φυσιογνωμίες τους.

Νέρβας (96 - 98 μ.Χ.): ὁ γέροντας συγκλητικός πού ἀναστύλωσε τό γόητρο τῆς Συγκλήτου.

Τραϊανός (98 - 117 μ.Χ.): Ἀπό τήν Ἰσπανία· ὁ πρῶτος ἐπαρχιώτης ἄξιος στρατηγός, κατακτητής μέ λαμπρό ἦθος. Φέρνει στή Ρώμη τήν παλιά δημοκρατική ἁπλότητα. Δραστήριος καί οἰκονόμος.

Ἀδριανός (117 - 138 μ.Χ.): Τό ἀντίθετο τοῦ προηγούμενου. Δέν ἀγαποῦσε τούς πολέμους. Περιοδεύει τίς ἐπαρχίες καί χτίζει παντοῦ σ' αὐτές κάθε εἶδος δημόσια ἔργα. Ὁ Ἀδριανός εἶναι ὁ αὐτοκράτορας πού διαθέτει τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τό δημόσιο πλοῦτο, γιά νά ἐξωραΐζει καί νά ἐνισχύει τίς ἐπαρχίες. Ἡ Ἑλλάδα τοῦ τράβηξε περισσότερο τήν ἀγάπη καί τό ἐνδιαφέρον. Μέσα στή σημερινή Ἀθήνα εὔκολα διακρίνει κανείς τά ἔργα πού τό μαρτυροῦν.

Ὁ Τραϊανός ὡς αὐτοκράτορας

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀντωνίνος (138 - 161 μ.Χ.): Ἦταν ἡ πιό ἥμερη φυσιογνωμία ἀπό ὅλους καί ἄφησε ἀγαθή ἀνάμνηση. Οἱ σχέσεις του μέ τή Σύγκλητο ἦταν ἁρμονικές. Αὐτός ἔδωσε σέ ὅλη τή δυναστεία τό δικό του ὄνομα καί πῆρε τόν τίτλο εὐσεβής. Ἦταν προστάτης τῶν ἐπαρχιῶν καὶ εἰρηνόφιλος.

Μάρκος Αὐρήλιος (161 - 180 μ.Χ.): Φιλόσοφος καί συγγραφέας. Στοχαστικός, ἁπλός, σχεδόν ἀσκητικός. Ἦταν ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ «καλοῦ μονάρχη», ὅπως τόν ὀνειρευόταν τότε ἡ καινούρια ἐπαρχιακή ἀριστοκρατία. Μά ὑποχρεώθηκε νά περάσει τή ζωή του μέ πολέμους.

Κόμμοδος (180 - 192 μ.Χ.): Ὁ θλιβερός ἐπίλογος τῆς ἔνδοξης αὐτῆς δυναστείας. Μέ τή συμπεριφορά του κατέβασε τό κύρος τοῦ αὐτοκράτορα ἀπό τά ὕψη τῶν ἄλλων Ἀντωνίνων στό ταπεινό ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέρωνα.

7. Τό ρωμαϊκό κράτος στήν περίοδο τῆς δυναστείας τῶν Ἀντωνίνων.

Α. Ἐσωτερική πολιτική

Κοινωνική πρόνοια. Ὁ αὐτοκράτορας Νέρβας ἔδωσε μόνιμες πιστώσεις ἀπό τό αὐτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο στούς Ἰταλούς γαιοκτήμονες μέ τήν ὑποχρέωση νά καταβάλλουν 5 % τόκο στά ταμεῖα τῶν πόλεών τους· ἀπ' αὐτό τό εἰσόδημα θά ἐξασφάλιζαν οἱ πόλεις τή συντήρηση τῶν ἄπορων παιδιῶν. Αὐτός ὁ θεσμός «γιά διατροφή»[1] υἱοθετήθηκε καί ἐπεκτάθηκε ἀπό ὅλους τούς Ἀντωνίνους. Καί μάλιστα ὁ Ἀδριανός τόν μονιμοποίησε καί τόν ὀργάνωσε καλύτερα τοποθετώντας ἕνα προϊστάμενο τῶν τροφείων[2], γιά νά παρακολουθεῖ τή διαχείριση αὐτῶν τῶν χορηγιῶν τοῦ θησαυροφυλάκιου. Ὁ Τραϊανός ἐξασφάλισε εἰδικές κρατικές προμήθειες, γιά νά μοιράζεται δωρεάν σιτάρι σέ 5 χιλιάδες ἄπορα παιδιά τῆς Ρώμης καί διέθετε σημαντικά ποσά γιά πρόσθετες διανομές κρασιοῦ καί λαδιοῦ στό λαό της.

▲ **Δημόσια ἔργα.** Ὁ Νέρβας βελτίωσε τό ὁδικό δίκτυο τῆς Ἰταλίας κι ὁ Τραϊανός κατασκεύασε νέο ὀρεινό δρόμο Ρώμης - Βρινδησίου μέσα ἀπό τά Ἀπέννινα· ἔγιναν μεγάλα λιμενικά ἔργα στήν Ἀγκώνα καί στήν Ὄστια. Ἰδιαίτερα ὅμως ἐπιχορηγήθηκαν ἀπό τόν Ἀδριανό δημόσια ἔργα στίς ἐπαρχίες· ἐκτός ἀπ' αὐτά ἐπιδεικνύεται ἀπό τόν αὐτοκράτορα αὐτόν ἐνδιαφέρον νά ἐνισχύσει μέ δωρεές τήν ἐκπαίδευση στίς ἐπαρχιακές πόλεις.

▲ **Δημοσιονομική πολιτική.** Οἱ Ἀντωνίνοι, μόλο πού δαπανοῦσαν πολλά γιά δημόσια ἔργα, κατόρθωσαν νά μειώσουν τούς φόρους καταργώντας καθυστερημένες ἄδικες ὀφειλές καί παραχωρώντας ἀτέλειες στούς εἰσαγωγεῖς εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης στή Ρώμη. Τό αὐτοκρατορικό εἰσόδημα ἄντεχε στίς περικοπές αὐτές, γιατί ὁ Τραϊανός τό ἐνίσχυσε πολύ μέ τούς θησαυρούς τοῦ βασιλείου τῶν Δακῶν καί τήν ἐκμετάλλευση τῶν ὀρυχείων τους. Ἡ οἰκονομική εὐρωστία ὅμως ὀφειλόταν κυρίως στή γενική αὔξηση τοῦ κρατικοῦ εἰσοδήματος ἀπό φόρους.

---

1. Λατ. Alimentum
2. Λατ. Praefectus alimentorum.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αὐτή ἡ καλή φορολογική ὀργάνωση ἄρχισε ἀπό τόν Αὔγουστο καί τό Βεσπασιανό. Σύμφωνα μέ αὐτό τό φορολογικό σύστημα, οἱ ἄμεσοι φόροι εἰσπράττονταν ἀπό τίς τοπικές ἀρχές καί οἱ ἔμμεσοι ἀπό ἰδιαίτερους εἰσπράκτορες πού κατοικοῦσαν στήν περιοχή κι ἦταν ὑπεύθυνοι γιά τήν εἴσπραξη. Γιά τήν ἐπίβλεψη καί τόν περιορισμό τῶν παράνομων ἐκβιασμῶν ὑπῆρχαν ἀνώτεροι κρατικοί ὑπάλληλοι, ἐξουσιοδοτημένοι μέ τήν παραλαβή τῶν εἰσπράξεων καί αὐτοκρατορικοί φορολογικοί ἐπόπτες . Αὐτό τό σύστημα ἐποπτείας μεταφέρθηκε ἀπό τό σύστημα εἴσπραξης τῶν μισθωμάτων τῶν αὐτοκρατορικῶν κτημάτων· σ' αὐτά ὁ ἐπιβλέπων[1] τήν ἐνοικίαση ὑπενοικίαζε σέ μικρά τμήματα τούς αὐτοκρατορικούς ἀγρούς σέ κολωνούς, δηλ. ἐξαρτημένους καλλιεργητές νοικιασμένης γῆς καί ἔπαιρνε τά μισθώματα γιά λογαριασμό τοῦ αὐτοκράτορα. Γιά τίς ὑπηρεσίες του αὐτές μποροῦσε νά ἀπαιτήσει ἀπό τούς κολωνούς ὁρισμένη δωρεάν ἐργασία γιά τήν καλλιέργεια τοῦ ἰδιαίτερου δικοῦ του κτήματος. Σέ κάθε κτῆμα ἤ ὁμάδα κτημάτων ὁ αὐτοκρατορικός ἐπόπτης[2] πού ἔμενε ἐκεῖ φρόντιζε γιά τούς ὅρους ἐκμίσθωσης καί γιά τή ρύθμιση ζητημάτων πού τυχόν θά ἀνέκυπταν.

▲ **Ἐνδιαφέρον γιά τίς ἐπαρχίες.** Οἱ Ἀντωνίνοι, ὅπως ἔγινε λόγος πιό πάνω, εἶναι ὅλοι ἐπαρχιακῆς καταγωγῆς καί οἱ πιό πολλοί ἱσπανικῆς. Αὐτή ἡ καταγωγή τους, μά προπάντων ἡ ἐμπεδωμένη πιά ἀντίληψη γιά τήν χωρίς διακρίσεις ἑνότητα ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν μέσα στό ἑνιαῖο ρωμαϊκό κράτος, τούς ὁδήγησε νά προφυλάξουν τίς συγκλητικές εἰδικά ἐπαρχίες ἀπό τήν κακοδιοίκηση· μά καί γιά τίς αὐτοκρατορικές τό ἐνδιαφέρον εἶναι μεγάλο, ὅπως μποροῦμε νά συμπεράνουμε ἀπό τήν ἀλληλογραφία τοῦ Τραϊανοῦ μέ τόν εἰδικό ἀπεσταλμένο του στή Βιθυνία τῆς Μ. Ἀσίας, τόν Πλίνιο τό Νεώτερο. Τό ἐνδιαφέρον γιά τίς ἐπαρχίες κυρίως ἐκδηλώνεται στίς ἐπιθεωρήσεις πού ἐνεργεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ἀδριανός μέ μιά μεγάλη σειρά περιοδεῖες σ' αὐτές· ἔτσι π.χ. τό 121 - 126 μ.Χ. ἐπισκέφτηκε τό σύνορο Ρήνου - Δούναβη, ἔφτασε στή Βρετανία, ἀπό ἐκεῖ στήν Ἱσπανία, Μαυριτανία, γιά νά καταλήξει σέ μιά μακρόχρονη παραμονή του στή Μ. Ἀσία καί τήν Ἑλλάδα. Τό 129 - 134 μ.Χ. ἐπισκέφτεται τίς ἀνατολικές ἐπαρχίες καί τήν Αἴγυπτο. Σκοπός του ἦταν ἡ ἐνημέρωση μέ προσωπική ἐπαφή γιά τήν ἐπαρχιακή διοίκηση, ἡ γνώση τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦσαν καί ὁ ἔλεγχος μέ σκοπό τή βελτίωσή τους.

Β. Ἐξωτερική πολιτική

Κύριο χαρακτηριστικό της εἶναι ἡ ἐπέκταση καί σταθεροποίηση τῶν ρωμαϊκῶν συνόρων. Μέ τόν Τραϊανό τό ρωμαϊκό κράτος φτάνει στή μεγαλύτερη ἔκταση πού σημειώθηκε μετά τόν Αὔγουστο. Στά μέσα τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. ὑπολογίζεται ὅτι τό ρωμαϊκό κράτος ἔχει ἔκταση 1.700.000 τετραγωνικά μίλια περίπου:

▲ **Β. Δ. Ἀφρική.** Κρατιέται σταθερά ἡ Μαυριτανία ὡς τό ὀροπέδιο τοῦ Ἄτλαντα καί ἀποκρούονται οἱ ἐπιδρομές τῶν ἀπομακρυσμένων φυλῶν τῆς Δ. Σα-

1. Conductor
2. Procurator

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χάρας. Διατηρεῖται ἐπίσης ἡ Νουμιδία καί στά χρόνια τοῦ Ἀδριανοῦ ἐπεκτείνεται τό ρωμαϊκό σύνορο πιό νότια καί δυτικά ἀπό τή λίμνη Τριτωνίδα· στήν περιοχή αὐτή καί σήμερα ἀκόμη σώζονται ἐρείπια ἀπό τά στρατόπεδα τῆς συνοριακῆς λεγεώνας, ὅπως π.χ. ἡ ἕδρα (τό πραιτώριο) τῆς ρωμαϊκῆς λεγεώνας στήν πόλη Λάμβαισα[1] στίς βόρειες πλαγιές τοῦ βουνοῦ Αὐρασίου.

Ἀνατολικά σύνορα. Προσαρτήθηκε ἀπό τόν Τραϊανό τό βασίλειο τῆς Πετραίας (ἤ Ναβαταίας) Ἀραβίας, τῆς χερσονήσου Α. τῆς Αἰγύπτου μεταξύ τῆς Μεσογείου καί τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας· εἶχε μεγάλη ἐμπορική σημασία, γιατί ἀπό κεῖ περνοῦσαν τά καραβάνια πού διενεργοῦσαν τίς μεταφορές ἐμπορευμάτων ἀπό τήν ἀραβική ἔρημο καί τήν Ἐρυθρά Θάλασσα στήν Παλαιστίνη. Ἡ Πετραία Ἀραβία ἀποτέλεσε τήν ἐπαρχία Ἀραβία· ἡ περιοχή τῆς Δαμασκοῦ ἐνσωματώθηκε μέ τή Συρία καί κατασκευάστηκε ἀσφαλής ἐμπορικός δρόμος πού ἕνωνε τήν πόλη αὐτή μέ τόν Αἰλανικό κόλπο (σημ. Akaba).

Στόν Εὐφράτη ὁ Τραϊανός προσάρτησε τήν Ἀρμενία φτάνοντας ἔτσι στή Μεσοποταμία. Ὕστερα πέρασε τόν Εὐφράτη καί ἐκτοπίζοντας τούς Πάρθους προχώρησε στήν κατάκτηση τῆς Μεσοποταμίας ὥς τόν Περσικό κόλπο· ἐκεῖ δημιούργησε νέα ἐπαρχία, τή Μεσοποταμία.

Μέ τίς κατακτήσεις αὐτές ὁ Τραϊανός φαινόταν ὅτι ἔδινε τήν ποθητή λύση στό πρόβλημα τῆς Ἀρμενίας καί τοῦ βασιλείου τῶν Πάρθων πού ἀπασχολοῦσε τό ρωμαϊκό κράτος ἀπό τά χρόνια τοῦ Πομπήιου. Οἱ ἐνοχλήσεις ὅμως ἀπό τούς Πάρθους δέ σταμάτησαν καί ὑποχρέωσαν τό φιλειρηνικό Ἀδριανό σέ μιά σύμπτυξη τῶν συνόρων ἐκεῖ· ἀντίθετα ὁ Μάρκος Αὐρήλιος σταθεροποίησε πάλι τίς ρωμαϊκές θέσεις κατακτώντας τήν Κτησιφώντα καί τή Σελεύκεια καί ὁδηγώντας τίς ρωμαϊκές λεγεῶνες ὥς τή Μηδία, τό ἀκραῖο ἀνατολικό σημεῖο ἐπέκτασης.

Ἰουδαία. Τήν προσωρινή σύμπτυξη τῶν ρωμαϊκῶν συνόρων στήν Ἀρμενία καὶ Μεσοποταμία ἀπό τόν Ἀδριανό τήν ὑπαγόρευσαν οἱ ἐξεγέρσεις τῶν Ἰουδαίων ἐπί τοῦ προκατόχου του Τραϊανοῦ· ἐκεῖνος τίς σταμάτησε, ἀλλά στά χρόνια τοῦ Ἀδριανοῦ ἀνανεώθηκαν κι ὁ αὐτοκράτορας ἀκολούθησε πολιτική βίαιης συγχώνευσης τῶν Ἰουδαίων στό ρωμαϊκό κράτος· ἔτσι μέ διάταγμά του καταργοῦσε τήν περιτομή καί ἵδρυσε στήν Ἱερουσαλήμ ἀποικία μέ τίτλο Αἰλία Καπιτωλία· σύμφωνα μέ τήν ἀλλαγή αὐτή προβλεπόταν ἀνέγερση ἱεροῦ τοῦ Καπιτώλιου Δία στήν περιοχή τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομώντα. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐπαναστάτησαν πάλι (134 μ.Χ.). Στήν ἀντιμετώπιση αὐτῆς τῆς νέας ἐξέγερσης οἱ Ρωμαῖοι ἐξόντωσαν ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Παλαιστίνης πού οἱ πληροφορίες τούς ἀνεβάζουν σέ 580.000. Ὁ ἐπανοικισμός τῆς Παλαιστίνης ἔγινε μέ ἑλληνίζοντες περίοικους· στούς ἐπιζῶντες Ἰουδαίους ἀπαγορεύτηκε ἡ ἐπίσκεψη τῆς Ἱερουσαλήμ ἐκτός ἀπό μιά φορά τό χρόνο. Ἐπί Ἀντωνίνου καταργήθηκε ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου, διατηρήθηκε ὅμως ἡ ἀπαγόρευση τοῦ προσηλυτισμοῦ.

Ἔτσι ἐπικράτησε γιά τό μέλλον ἕνας ἰδιότυπος τρόπος συμβίωσης Ἰουδαίων

1. Λατ. Lambaesis·

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καί Ρωμαίων. Σύμφωνα μ' αὐτόν οἱ Ἰουδαῖοι, στερημένοι πιά τήν πατρίδα καί τό κράτος τους, ἀσκοῦσαν τή λατρεία τους κι αὐτό τούς βοήθησε νά ἐπιζήσουν σάν ἰδιαίτερη ἐθνότητα.

▲ **Σύνορα τοῦ Δούναβη. Δακικοί πόλεμοι τοῦ Τραϊανοῦ. Προσάρτηση, ἀποικισμός καί ἐκρωμαϊσμός τῆς Δακίας.** Ἐπί Δομιτιανοῦ οἱ Δακικές φυλές, πού κατοικοῦσαν πρός Β. τοῦ Κάτω Δούναβη, ὑπό τήν ἄξια ἡγεσία τοῦ Δεκεβάλου παραβίαζαν τό ρωμαϊκό σύνορο ἐνεργώντας εἰσβολές καί μόνοι καί συμμαχώντας μέ γερμανικές φυλές. Τίς ἐπιδρομές αὐτές ἀντιμετώπισε ὁ Δομιτιανός κι ὁ πόλεμος ἐναντίον τους κατέληξε σέ εἰρήνη μέ ἀμοιβαῖες παραχωρήσεις. Τότε ὀχυρώθηκε ἡ ἐκεῖ συνοριακή γραμμή μέ μιά ἁλυσίδα στρατόπεδα κατά μῆκος τοῦ Δούναβη ἀπό τή σημερινή Βιέννη καί τή Βουδαπέστη μέχρι τή Βραΐλα.

Ὁ Τραϊανός προβλέποντας ἐπανάληψη τῶν δακικῶν ἐπιδρομῶν ἀρχίζει τό 101 μ.Χ. μιά προληπτική ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Δεκεβάλου εἰσβάλλοντας στήν Τρανσυλβανία ἀπό τίς διόδους τῶν Σιδηρῶν Πυλῶν τῶν Καρπαθίων. Οἱ πόλεμοι τοῦ Τραϊανοῦ ἐναντίον τῶν Δακῶν ἀπαθανατίστηκαν στήν ἀνάγλυφη διακόσμηση τοῦ ἀναμνηστικοῦ κίονα πού ἵδρυσε στή Ρώμη. Τό 102 μ.Χ. σημείωσε σημαντική νίκη ἐναντίον τοῦ Δεκέβαλου κι ἔκλεισε μαζί του συγκαταβατική εἰρήνη· ἔτσι τελείωσε ὁ Α' Δακικός πόλεμος.

Τό 105 μ.Χ. ὁ Δεκέβαλος παραβίασε τή συμφωνία εἰρήνης εἰσβάλλοντας στή Μοισία κι αὐτό ἔδωσε ἀφορμή στό Β' Δακικό πόλεμο, πού ὑπῆρξε ἕνας ἀπό τούς πιό μεγάλους πολέμους στή ρωμαϊκή ἱστορία. Ὁ Τραϊανός ἐπικεφαλῆς 12 λεγεώνων (120.000 ἄνδρες περίπου) τόν ἀπώθησε ἀπό τή Μοισία καί περνώντας τό Δούναβη νότια ἀπό τίς Σιδηρές Πύλες τόν νίκησε σέ λαμπρή νίκη· ὁ Δεκέβαλος αὐτοκτόνησε κι ὁ στρατός του παραδόθηκε. Ἡ Δακία ἔγινε ρωμαϊκή ἐπαρχία καί κατοικήθηκε ἀπό ἄποικους τῶν παραδουνάβιων περιοχῶν καί τῆς Μ. Ἀσίας. Τά βόρεια σύνορα τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς δέν ἦταν μέ σαφήνεια καθορισμένα καί δύσκολα κρατήθηκε στή ρωμαϊκή ἐξουσία. Εἶχε ὅμως μεγάλη πολιτιστική σημασία ἡ κατάκτηση αὐτή, γιατί οἱ μεγάλες αὐτές περιοχές ἀπό τή Δακία καί τήν Παννονία ὡς τήν Τρανσυλβανία ἐκρωμαΐστηκαν ἐντελῶς.

▲ **Μαρκομαννικοί πόλεμοι.** Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀντιμετώπισε στό Μέσο Δούναβη τίς εἰσβολές τῶν Γερμανῶν Μαρκομάννων, Κουάβων καί τῶν Βανδάλων, πού κάνουν τώρα τήν πρώτη τους ἐμφάνιση. Ἀπό τό 168 μ.Χ. τούς ἀντιμετώπιζε συνεχῶς μέ μικρά διαλείμματα ὡς τό 180 μ.Χ. πού πέθανε στή Βιέννη. Τελικά τούς ἀπώθησε ὁριστικά καί μάλιστα σχεδίαζε τήν ἵδρυση ἐκεῖ δυό ἐπαρχιῶν. Μετά τό θάνατό του ὅμως χάθηκαν καί τά κατακτητικά του ὄνειρα· τό ρωμαϊκό σύνορο ξαναγύρισε πάλι κοντά στό Δούναβη σέ ἀπόσταση 10 μίλια ἀπ' αὐτόν.

▲ **Βρετανία.** Ἡ ρωμαϊκή κατάκτηση τῆς Βρετανίας ἔγινε ἐπί Βεσπασιανοῦ καί Δομιτιανοῦ ἀπό τό Σέξτιο Φροντίνο καί προπάντων τό Γναῖο Ἀγρίκολα· κατακτήθηκε ἡ κοιλάδα τῆς Ὑόρκης, ἡ Οὐαλλία καί ἡ κατάκτηση προωθήθηκε μέσα στή Σκωτία (82 - 83 μ.Χ.). Ὁ Ἀγρικόλας μελετοῦσε εἰσβολή στήν Ἰρλανδία, ἀλλά ὁ Δομιτιανός ματαίωσε τήν πραγματοποίηση τῶν σχεδίων του. Τό

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κατακτημένο βρετανικό ἔδαφος διατηρήθηκε σταθερά μέ τρεῖς ρωμαϊκές λεγεῶνες καί μέ μιά ἀξιόλογη ὀχυρωματική γραμμή ἀπό φρούρια.

Στίς ἀρχές τῆς βασιλείας τοῦ Ἀδριανοῦ ἐκκενώθηκαν ἀπό τίς ρωμαϊκές δυνάμεις τά φρούρια. Ὕστερα ἀπό μιά βρετανική ἐξέγερση ἡ ρωμαϊκή κατάκτηση ἀποκαταστάθηκε πάλι καί νέο ἀμυντικό σύστημα κατασκευάστηκε πού τό ἐπιθεώρησε προσωπικά ὁ ἴδιος ὁ Ἀδριανός σέ μιά ἀπό τίς περιοδεῖες του. Αὐτό τό τεῖχος τοῦ Ἀδριανοῦ ἦταν ἀπό τά πιό ἄρτια τῆς ρωμαϊκῆς ἄμυνας (17 μικρά φρούρια, πενήντα ἄλλοι χῶροι στρατωνισμοῦ καί μιά μεγάλη σιταποθήκη). Ὁ αὐτοκράτορας Ἀντωνίνος, ὕστερα ἀπό μιά νέα ἐξέγερση, κατασκεύασε νέα ὀχυρωματική γραμμή πού πλεονεχτοῦσε ἀπέναντι στή γραμμή τοῦ Ἀδριανοῦ, γιατί εἶχε λιγότερο μῆκος, δηλ. 36 μίλια ἀντί 73.

3 Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ

1. Ὁ στρατός στόν προορισμό του. Ἀσφάλεια, τάξη καί εἰρήνη ἐπικρατοῦν ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. Ἔξω ἀπό τά σύνορα κάθε διάθεση τῶν «βαρβάρων» νά ἐπιτεθοῦν παραλύει. Μέσα στά σύνορα παραλύει ἐπίσης κάθε διάθεση τῶν ὑποταγμένων λαῶν νά διεκδικήσουν τήν ἐλευθερία τους. Γιά πρώτη φορά ὑποχρέωσε ἡ ρωμαϊκή κατάκτηση τούς λογῆς λογῆς λαούς τῆς Μεσογείου νά ἑνωθοῦν μέ τή βία.

Ἡ ἑνότητα αὐτή, ὅσο κι ἄν εἶχε γεννηθεῖ ἀπό τήν κατάκτηση, τήν καταπίεση καί τήν ἐκμετάλλευση, εἶναι βέβαιο πώς τελικά ὠφέλησε αὐτούς τούς λαούς – καί προπάντων τῆς Δύσης –, γιατί τούς ὁδήγησε σέ ἀνώτερο πολιτισμό.

Ὅλες αὐτές οἱ ἐπαρχίες εὐεργετήθηκαν, ὅπως εἴπαμε, ἀπό τό ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων τῆς ἀκμῆς. Τούς ἀναγνωρίστηκε ὁ οἰκονομικός, στρατιωτικός καί πολιτικός ρόλος πού ἔπαιξαν στήν προκοπή τοῦ κράτους καί πάρθηκαν πολλά διοικητικά καί φορολογικά μέτρα πού καλυτέρεψαν τή θέση τους. Τό πιό ἐντυπωσιακό μέτρο, λίγα χρόνια μετά τήν ἐποχή αὐτή, ἦταν νά παραχωρήσει *ὁ αὐτοκράτορας Καρακάλλας σέ ὅλους τούς ἐλεύθερους κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τήν ἰδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη* (212 μ.Χ.)· δηλαδή ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι τῆς αὐτοκρατορίας πολιτογραφήθηκαν Ρωμαῖοι πολίτες.

Ἀπό τότε σβήστηκε κάθε διάκριση ἀνάμεσα στούς κατοίκους τῆς Ἰταλίας καί στούς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ δυτικές ἐπαρχίες ἐκρωμαΐστηκαν ὁλότελα στή συμπεριφορά καί στή γλώσσα.

2. «Ρωμαϊκή εἰρήνη». Μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι οἱ Ρωμαῖοι πραγματοποίησαν γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία ἐκεῖνο πού εἶχε ἐπιδιώξει ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος: ἕ ν α π α γ κ ό σ μ ι ο κ ρ ά τ ο ς. Αὐτό εἶναι ἡ μεγαλύτερη ὑπηρεσία πού πρόσφεραν στόν πολιτισμό. Μέσα στά σύνορα αὐτοῦ τοῦ κράτους δημιουργήθηκαν, γιά μιά μερίδα τῶν κατοίκων του, συνθῆκες ὑλικῆς ἄνεσης. Ἄνθισε τό ἐμπόριο καί ἡ βιοτεχνία, μά ἄνθισε καί ἡ γεωργική παραγωγή, γιατί τό παγκόσμιο κράτος ρύθμισε κάπως καί σχεδίασε τί θά καλλιεργεῖ ἡ κάθε ἐπαρχία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ένα ἀπέραντο καί πυκνό δίχτυ ἀπό καλούς δρόμους ἀνοίχτηκε ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση καί τά ἐμπορικά καραβάνια κυκλοφοροῦν ἄνετα, δίχως τό φόβο τοῦ ληστῆ. Τίς θαλάσσιες ἐπίσης μεταφορές τῶν ἐμπορευμάτων δέν τίς σκιάζει ὁ φόβος τοῦ πειρατῆ. Ἡ εὔφορη γῆ τοῦ Νείλου καί ἡ ὑπόλοιπη Β. Ἀφρική, χάρη στά μεγάλα ἀποξηραντικά καί ἀρδευτικά ἔργα, τροφοδοτοῦν μέ σιτάρι τήν Ἰταλία καί αὐτή, μέ τή σειρά της, στέλνει παντοῦ τά φρούτα, τίς ἐλιές καί τό κρασί της. Οἱ δυτικές ἐπαρχίες προσφέρουν μέταλλα. Μεγάλα ἐμπορικά κέντρα καί λιμάνια στήν Ἀνατολή καί στή Δύση ἐμφανίζουν πολύ ζωηρή οἰκονομική κίνηση. Ξεχωρίζουν ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ὠστία, τό λιμάνι τῆς Ρώμης, ἡ Ἔφεσος, Ρόδος κ.ἄ.

3. Ἑνότητα πολιτισμοῦ. Ἡ ἑνότητα τῶν λαῶν ἔφερε ἕνα κοινό τρόπο ζωῆς καί σκέψης, δηλαδή ἕναν κοινό πολιτισμό. Ὁ πλοῦτος, ἡ τάξη καί ἡ εὐνομία τῆς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης» συγκολλοῦν καί συγχωνεύουν τούς λαούς. Κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα οἱ ἰδέες, οἱ μόδες, οἱ τεχνοτροπίες, οἱ συνήθειες καί ἀρχίζει νά καθιερώνεται ἡ λατινική γλώσσα στή Δύση καί ἡ ἑλληνική στήν Ἀνατολή.

Τά μεγάλα ἐμπορικά κέντρα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους γίνονται τά χωνευτήρια ὅπου ἀνακατεύονται οἱ παλαιοί ἐθνικοί πολιτισμοί, γιά νά βγεῖ ἕνας καινούριος, *ἕνας πολιτισμός ὅλου τοῦ κόσμου, ἕνας κοσμοπολιτισμός ἑλληνορωμαϊκός.*

4. Ρωμαϊκός νόμος. Ὁ κοσμοπολιτισμός αὐτός ἔγινε αὐτόματα. Οἱ Ρωμαῖοι δέν τόν ἐπιδίωξαν συνειδητά. Ἁπλῶς ἔδειχναν ἀνοχή σέ ὅ,τι ἡ ἱστορία τούς ἑτοίμαζε, χωρίς οἱ ἴδιοι νά τό καταλαβαίνουν.

Στήν ἑνότητα βοήθησε πολύ ἡ ἱκανότητα πού εἶχαν πάντοτε οἱ Ρωμαῖοι *νά βάζουν τάξη ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους μέ τό νόμο.* Ὁ ρωμαϊκός νόμος, πού ρύθμιζε καί τήν πιό μικρή λεπτομέρεια στίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, διαδόθηκε παντοῦ καί ἔγινε μιά γερή συγκολλητική δύναμη, πού ἔδεσε σέ ἀράγιστο σύνολο τά ἄτομα καί τούς λαούς. Ἦταν ἕνα πολύτιμο δῶρο τῶν Ρωμαίων στούς ἀνθρώπους, καί αὐτό προπάντων ἦταν πού ζήλευαν ὅσοι λαοί ζοῦσαν κοντά στά σύνορά τους.

5. Γράμματα - Τέχνη - Σκέψη. Ἄν ὅμως ὁ νόμος καί ὁ τρόπος νά ἐξασφαλίζεται ἐξαιρετική ἄμυνα καί διοίκηση εἶναι προσφορές τῶν Ρωμαίων στόν καινούριο κόσμο πού δημιουργεῖται, ὁ πνευματικός πολιτισμός τοῦ κόσμου εἶναι κυρίως ἑλληνικός. Στήν τέχνη ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νά μιμοῦνται τά πρότυπα πού βλέπουν στίς μεγάλες ἑλληνιστικές πόλεις. Σύμφωνα μ' αὐτά ἐξωραΐζουν τή Ρώμη καί τά ἄλλα κέντρα τους, μόνο πού τό γοῦστο τους δέν εἶναι ἐξίσου λεπτό· λογαριάζουν γιά ὡραῖο ὅ,τι ἐντυπωσιάζει μέ τόν ὄγκο του.

Ἡ ἴδια μίμηση ἐπικρατεῖ καί στή λογοτεχνία. Προπάντων ὅμως ἡ ἑλληνική γλώσσα καθιερώνεται σάν ἰσότιμη μέ τή λατινική. Ἐπειδή εἶχε ἐπικρατήσει ἀπό πρίν στίς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς σάν κοινό ὄργανο συνεννόησης, ἀναγνωρίζεται τώρα καί ἀπό τούς Ρωμαίους καί γίνεται ἀπ' αὐτούς τόσο εὐπρόσδεχτη, ὥστε πολλοί Ρωμαῖοι καί ἐπαρχιῶτες λόγιοι, χρησιμοποιοῦν μόνο αὐτή. Ἀκόμη καὶ ἕνας μεγάλος αὐτοκράτορας, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, τό βρῆκε πολύ φυσικό νά γράψει τά φιλοσοφικά του βιβλία στά ἑλληνικά.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁλοφάνερη εἶναι αὐτή τήν ἐποχή ἡ ἐπίδραση τῶν Ἑλλήνων στή σκέψη τῶν Ρωμαίων. Οἱ ἀνώτερες τάξεις καί οἱ καλλιεργημένοι Ρωμαῖοι ζητοῦσαν μέ τή φιλοσοφία νά δώσουν μιά ἱκανοποιητική λύση στά προβλήματα τῆς ζωῆς. Τούς ἀπασχολοῦσε πάνω ἀπό ὅλα τό πρόβλημα τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου.

Δυό φιλοσοφίες, μέ ἑλληνική καταγωγή καί οἱ δυό, εἶχαν τότε μεγάλη διάδοση στούς κύκλους τῶν εὐπόρων καί καλλιεργημένων: α. ἡ Στωική, πού ὑποστήριζε πώς, γιά νά φτάσουν οἱ ἄνθρωποι στήν εὐτυχία, πρέπει νά κάνουν πάντα τό καλό, νά βλέπουν ὅλους τούς ἀνθρώπους σάν ὅμοιούς τους καί νά δέχονται τά βάσανα τῆς ζωῆς σάν ἀνάγκη φυσική καί β. ἡ Ἐπικούρεια, πού ὑποστήριζε πώς ὁ καλύτερος τρόπος εἶναι νά ζητοῦν οἱ ἄνθρωποι μέσα στή ζωή τήν ἀπόλαυση, ἀναμετρώντας ὅμως ἀπό πρίν προσεχτικά αὐτή τήν ἀπόλαυση, ὥστε νά μήν εἶναι μικρότερη ἀπό τίς πίκρες, πού θά τήν ἀκολουθήσουν ἴσως· καί τέτοια εἶναι ἡ πνευματική ἀπόλαυση. Καί οἱ δυό, ἐνῶ φαίνονται ἀντίθετες, στό βάθος συμφωνοῦν σ' ἕνα σημεῖο: ὅλα τελειώνουν γιά τόν ἄνθρωπο μέ τό θάνατό του· πέρα ἀπό τόν τάφο δέν ὑπάρχει καμιά ἐλπίδα νά συνεχιστεῖ ἡ ζωή καί νά βροῦν τό δίκιο τους οἱ κατατρεγμένοι σ' αὐτό τόν κόσμο.

6. Θρησκεῖες τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτές ὅμως οἱ φιλοσοφικές ἰδέες ἦταν δύσκολο νά παρηγορήσουν τά ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων, καί εἰδικά τῶν λαϊκῶν στρωμάτων. Σ' αὐτά δέν εἶχαν πέραση οἱ ἑλληνιστικές φιλοσοφικές ἰδέες, ἀλλά οἱ ἀνατολικές θρησκεῖες τῆς Φρυγίας, τῆς Συρίας καί προπάντων τῆς Περσίας (ὁ Μιθραϊσμός) καί τῆς Αἰγύπτου (ἡ λατρεία τῆς Ἴσιδας), γιατί ἔφερναν τήν ἐπαγγελία μιᾶς πιό εὐτυχισμένης ζωῆς μετά τό θάνατο, καί ὑπόσχονταν ὅτι ὅσοι ἀδικήθηκαν καί βασανίστηκαν σ' αὐτό τόν κόσμο θά 'βρισκαν ὑπότοτε δικαιοσύνη.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

- Μιά μοναρχική δημοκρατία γεννιέται, πού στηρίζεται στή δύναμη τοῦ στρατοῦ. Εἶναι τό πολίτευμα τοῦ πρώτου ἀνδρός, τοῦ αὐτοκράτορα.
- Ὁ Αὔγουστος κάνει τό στρατό στήριγμα τοῦ νέου πολιτεύματος καί τῶν συνόρων.
- Ἐπέκταση καί σταθεροποίηση τῶν συνόρων ἀπό τόν Αὔγουστο, πού εἶναι κυρίως εἰρηνικός κυβερνήτης.
- Γίνεται προσπάθεια ἐπιστροφῆς τῶν Ρωμαίων στίς παλιές τους παραδόσεις· μεγάλοι συγγραφεῖς καί ποιητές προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους στό μεγαλεῖο τοῦ κράτους.

Παίρνονται σοβαρά μέτρα:
- γιά τήν ἑδραίωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί διοίκησης,
- γιά τήν πόλη τῆς Ρώμης,
- γιά τήν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ.

2 ΜΕ ΤΟ ΝΕΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΚΥΛΟΥΝ ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ

- Ἕνα δύσκολο στοιχεῖο στό νέο πολίτευμα εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στόν πρῶτο, δηλ. τόν αὐτοκράτορα, καί στή Σύγκλητο.
- Ὁ ρόλος τῶν ἐπαρχιῶν γιά τή Σύγκλητο καί τήν αὐτοκρατορική ἐξουσία γίνεται πιό οὐσιαστικός.
- Ἡ «Ἰουλιο - Κλαυδιανή» δυναστεία (14 - 68 μ.Χ.)· οἱ περισσότεροι αὐτοκράτορες εἶναι μέτριοι καί ἀνάξιοι.
- Γιά ἕνα χρόνο (68 - 69 μ.Χ.) τό ρωμαϊκό κράτος ξαναβρίσκεται μπροστά στόν κίνδυνο νέας σειρᾶς ἐμφύλιων πολέμων.
- Οἱ Φλάβιοι (69 - 96 μ.Χ.). Οἱ πρῶτοι αὐτοκράτορες ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἰταλίας. Βεσπασιανός — Τίτος — Δομιτιανός.
- Ἡ ἐποχή τῆς μεγάλης ἀκμῆς (96 - 192 μ.Χ.). Οἱ αὐτοκράτορες ἀπό τίς ἐπαρχίες. Οἱ Ἀντωνίνοι Νέρβας — Τραϊανός — Μάρκος Αὐρήλιος — Κόμμοδος.
- Τά σύνορα στήν περίοδο τῆς δυναστείας αὐτῆς ἁπλώνονται καί φτάνουν στήν μεγαλύτερή τους ἔκταση ἐπί Τραϊανοῦ (Πετραία Ἀραβία, Ἀρμενία, περιορισμός τῶν Πάρθων, ὑποταγή τῶν Ἰουδαίων, Δακικοί καί Μαρκομαννικοί πόλεμοι).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

● Στό ἐσωτερικό στερεώνεται ἡ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορα, τό κύρος τῆς Συγκλήτου μεγαλώνει καί ἐπικρατεῖ συνεννόηση μεταξύ τους. Παίρνονται πολλά μέτρα κοινωνικῆς πρόνοιας, ὀργανώνεται ἡ δημοσιονομική πολιτική καί, τό κυριότερο, ἐπιδεικνύεται εἰδικό ἐνδιαφέρον γιά τίς ἐπαρχίες.

3 Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ

● Τά σύνορα τοῦ κράτους ἁπλώνονται καί ὁ στρατός πιά βρίσκει τόν ἀληθινό προορισμό του, τή φρούρησή τους.

● Τό πιό μεγάλο κατόρθωμα τῶν Ρωμαίων εἶναι ἡ ἑνότητα τοῦ μεσογειακοῦ κόσμου.

● Στό ἀπέραντο κράτος τους βασιλεύει εἰρήνη, ἀσφάλεια, τάξη. Αὐτά βοηθοῦν στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς παραγωγῆς ἄφθονων ἀγαθῶν. Ἡ οἰκονομική πρόοδος ἑνώνει ἀκόμη περισσότερο τούς λαούς. Αὐτό λέγεται «Ρωμαϊκή εἰρήνη».

● Ἡ πολιτική καί οἰκονομική ἑνότητα φέρνει καί ἑνότητα στόν τρόπο ζωῆς καί σκέψης. Δημιουργεῖται παντοῦ ἕνας ὅμοιος πολιτισμός. Εἶναι ἑλληνορωμαϊκός στίς τέχνες, στά γράμματα καί στή σκέψη. Γιά νά συνεννοοῦνται οἱ λαοί μεταξύ τους χρησιμοποιοῦν ἰσότιμα τή λατινική καί τήν ἑλληνική γλώσσα. Οἱ θρησκευτικές ἰδέες ὅμως πού κυκλοφοροῦν ἔρχονται ἀπό τίς ἀνατολικές χῶρες.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— μοναρχική δημοκρατία — ρωμαϊκή εἰρήνη — χρυσή ἐποχή τῆς Ρώμης — ἐκρωμαϊσμός τῶν ἐπαρχιῶν — ρωμαϊκό σύνορο — ἰμπεράτωρ — αὔγουστος — ἀνθύπατος — πραιτώριο — πραιτωριανοί — πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους — μέγιστος ποντίφηξ — συμβούλιο τοῦ αὐτοκράτορα — ἀποθέωση — κοσμοπολιτισμός — αὐτοκρατορική θρησκεία — οἰκουμενική θρησκεία — κολωνοί.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Αὔγουστος	**30π.Χ. - 14 μ.Χ.**
Συνεχιστές του	**14 - 68 μ.Χ.**
Φλάβιοι	**69 - 96 μ.Χ.**
Ἀντωνίνοι	**96 - 192 μ.Χ.**
Α΄ Δακικός πόλεμος	**101 - 102 μ.Χ.**
Προσάρτηση Πετραίας Ἀραβίας ἀπό τόν Τραϊανό	**105 μ.Χ.**
Β΄ Δακικός πόλεμος	**105 - 107 μ.Χ.**
Προσάρτηση Ἀρμενίας ἀπό τόν Τραϊανό	**114 μ.Χ.**
Περιοδεῖες Ἀδριανοῦ στίς ἐπαρχίες	**121 - 126 μ.Χ. καί 129 - 134 μ.Χ.**
Ἰουδαϊκός πόλεμος	**131 - 134 μ.Χ.**
Μαρκομαννικοί πόλεμοι	**167 - 178 μ.Χ.**

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κείμενα

1. Ἐγκώμιο τοῦ Αὐγούστου.

Ὁ Φοῖβος, τή στιγμή πού ἤμουν ἕτοιμος νά τραγουδήσω γιά μάχες καί κουρσεμένες πολιτεῖες, μοῦ ἔδωσε μέ τή λύρα προσταγή νά μήν ἀνοίξω πανιά γιά τό Τυρρηνικό πέλαγος. Ὁ αἰώνας σου, Καίσαρά[1] μου, καί τά περιβόλια γέμισε μέ περίσσιους καρπούς, καί τίς σημαῖες ἀπό τῶν περήφανων Πάρθων τίς πόρτες τίς πῆρε καί τίς ἔστησε στό Δία τοῦ Καπιτωλίου μας. Διπλομαντάλωσε τό ναό τοῦ Ἰανοῦ, γιατί ἀπόλειψαν πιά οἱ πόλεμοι, καί στήν ἀναρχία πού καταφρονεῖ τήν τάξη καί τό νόμο, ἔβαλε χαλινάρια καί ἔδωσε τέλος στό κακό. Ξανάφερε τούς παλαιούς τρόπους πού μεγάλωσαν τό λατινικό ὄνομα, τήν ἰταλική δύναμη καί φήμη· τό μεγαλεῖο τοῦ κράτους πού ἁπλώθηκε ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση.Τώρα πού φυλάει τό κράτος ὁ Καῖσαρ οὔτε ἡ ἀδελφοκτόνα μανία οὔτε ἡ βία θά διώξει τή γαλήνη οὔτε ἡ λύσσα τοῦ πολέμου πού ἀκονίζει τά σπαθιά καί σπέρνει τίς ἔχθρες στίς δυστυχισμένες πολιτεῖες. Οὔτε ὅσοι πίνουν νερό ἀπό τό βαθύ Δούναβη θ' ἀψηφήσουν τό νόμο τοῦ Καίσαρα οὔτε οἱ Γέτες οὔτε οἱ Σῆρες[2] ἢ οἱ ἄπιστοι Πέρσες οὔτε αὐτοί πού γεννήθηκαν κοντά στόν Τάναη ποταμό.

ΟΡΑΤΙΟΣ
(*Ὠδές* βιβλ. 4, 15 Μετάφραση)

2. Ὁ Βεσπασιανός, ἕνας αὐτοκράτορας μέ δημοκρατικούς τρόπους.

Νά πῶς φερνόταν στή ζωή του: Στό παλάτι ἔμενε λίγο· τόν περισσότερο καιρό τόν περνοῦσε στούς κήπους πού ὀνομάζονταν Σαλούστιοι κι ἐδῶ δεχόταν τόν καθένα κι ὄχι μόνο τούς συγκλητικούς. Μέ τούς στενούς του φίλους συνεργαζόταν, πρίν σηκωθεῖ ἀκόμη ἀπό τό κρεβάτι, καί ἀπό τά ξημερώματα ὅλοι τόν χαιρετοῦσαν στό δρόμο. Οἱ πόρτες τοῦ παλατιοῦ ἦταν ἀνοιχτές ὅλη μέρα καί κανένας φρουρός δέν ἦταν τοποθετημένος σ' αὐτές. Τίς συνεδριάσεις τῆς Συγκλήτου τίς παρακολουθοῦσε ταχτικά καί συνεργαζόταν μαζί της σέ ὅλα τά ζητήματα καί πολλές φορές δίκαζε μέσα στήν ἀγορά. Ὅσα δέν μποροῦσε ἀπό τά γεράματα νά ἀνακοινώσει ὁ ἴδιος ἤ καί ὅσα ἀπουσιάζοντας τά παράγγελνε στή Σύγκλητο, πρόσταζε συνήθως νά διαβάζονται ἀπό τούς γιούς του, θέλοντας καί μέ τόν τρόπο αὐτό νά τήν τιμήσει.

Συχνά ἔτρωγε μαζί μέ τούς συγκλητικούς καί συναναστρεφόταν μέ τούς ἄλλους πολίτες. Πολλές φορές κι ὁ ἴδιος ἔτρωγε στά σπίτια τῶν στενῶν του φίλων. Καί γενικά γιά τή φροντίδα τοῦ κράτους τόν θεωροῦσαν αὐτοκράτορα, σέ ὅλα τά ἄλλα ὅμως ἦταν ἕνας ἁπλός ἄνθρωπος, πού οἱ τρόποι του δέν ξεχώριζαν ἀπό τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί μάλιστα τοῦ ἄρεσε νά κάνει λαϊκά ἀστεῖα καί εὐχαρίστως δεχόταν νά τοῦ κάνουν.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΣΣΙΟΣ
(*Ρωμαϊκή Ἱστορία* - Ἐπιτομή Βιβλ. 65 § 10, 4. Μετάφραση)

---

1. Εἶναι ὁ Αὔγουστος
2. Σῆρες = ἔθνος κοντά στίς Ἰνδίες.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

MONUMENTUM ANCYRANUM

[*Ἀποσπάσματα*[1]]

Μεθηρμηνευμέναι ὑπεγράφησαν πράξεις τε
καὶ δωρεαὶ Σεβαστοῦ θεοῦ, ἃς ἀπέλιπεν ἐπὶ
Ρώμης ἐνκεχαραγμένας χαλκαῖς στήλαις δυσίν.

I C. 1 *Ἐτῶν δεκαε[ν]νέα ὧν τό στράτευμα ἐμῆι γνώμηι καὶ*
ἐμοῖς ἀν[αλ]ώμασιν ἡτοί[μασα], δι' οὗ τὰ κοινὰ πρά-
γματα [ἐκ τῆ]ς τ[ῶ]ν συνο[μοσα]μένων δουλήας
[ἠλευ]θέ[ρωσα. Ἐπὶ ο]ἷς ἡ σύνκλητος ἐπαινέσασά
[με ψηφίσμασι] προσκατέλεξε τῆι βουλῆι Γαΐωι Πα[νσ]α
[καὶ Αὔλωι Ἱρτίωι ὑ]π[ά]το[ι]ς, ἐν τῆι τάξει τῶν ὑπατ[ευσα]ν-
[των τ]ὸ συ[μβου]λεύειν δοῦσα, ῥάβδου[ς] τέ μοι ἔδωκεν.
[περ]ὶ τὰ δημόσια πράγματα μή τι βλαβῆι, ἐμοὶ με-
[τὰ τῶν ὑπά]των προνοεῖν ἐπέτρεψεν ἀντὶ στρατηγο[ῦ]
[ὄντι. § Ὁ δ]ὲ δ[ῆ]μος τῶι αὐτῶι ἐνιαυτῶι, ἀμφοτέρων
[τῶν ὑπάτων ἐν π]ολέμωι πεπτω[κ]ό[τ]ων, ἐμέ ὕπα-
[τον ἀπέδειξ]εν καί τὴν τῶν τριῶν ἀνδρῶν ἔχον-
[τα ἀρχὴν ἐπί] τῆι καταστάσει τῶν δ[η]μοσίων πρα-
[γμάτων] ε[ἴ]λατ[ο].

C. 2 *[Τούς τόν πατέρα τόν ἐμόν φονεύ]σ[αν]τ[α]ς ἐξώρισα κρί-*
[σεσιν ἐνδί]κοις τειμω[ρ]ησάμ[εν]ος αὐτῶν τό
[ἀσέβημα κ]αὶ [με]τὰ ταῦτα αὐτοὺς πόλεμον ἐ-
[πιφέροντας τῆι πα]τ[ρ]ίδι δὶς ἐνείκησα παρατάξει.

. . . . . .

II C. 4 *Λὶς ἐ[πὶ κέλητος ἐθριάμβευσα], τρὶς [ἐ]φ' ἅρματος, εἰκο-*
σά[κις καὶ ἅπαξ προσηγορεύθην αὐτο]κράτωρ, τῆς
[συνκλήτου ἐμοὶ πλείους θριάμβου]ς ψηφισσ[αμέ-
νης, ὧν πάντων ἀπεσχόμην. Ἀπὸ τῶν ῥάβδ]ων τὴν [δάφνην
ἀπέθηκα ἐν τῶι Καπιτωλίωι, τὰ]ς εὐχάς, [ἃς ἐν]-
τῶ[ι πολέμωι ἑκάστωι ἐποιησάμην, ἀποδ]ούς. [Διὰ τὰς ἐμὰς
πράξεις ἢ τὰς τῶν πρεσβευτῶν τῶν ἐ]μ[ῶν ἅς αἰσίοις
οἰωνοῖς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν] κατώρθω-

---

1. Ἀποσπάσματα ἀπό τήν Ἐπιγραφή τῆς Ἄγκυρας, τῆς ἐπαρχίας Γαλατίας τῆς Μ. Ἀσίας [= Ἀγκυρανό Μνημεῖο = Monumentum ancyranum]· εἶναι δίγλωσση (στή Λατινική γλώσσα μέ ἑλληνική μετάφραση)· παρόμοια βρέθηκε στήν Ἀπολλωνία (μόνο σέ ἑλληνική μετάφραση) κι ἄλλη στήν Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας. Τήν καλύτερη ἔκδοση ἔκανε ὁ ἱστορικός Mommsen τό 1865 [Res gestae divi Augusti ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi]· ἀντίγραφα τέτοια ὑπῆρχαν πολλά καί σέ πολλά μέρη τῆς αὐτοκρατορίας. Τό πρωτότυπο τοποθετήθηκε γιά πρώτη φορά στή Ρώμη μπροστά στό Μαυσωλεῖο πού ὁ ἴδιος ὁ Αὔγουστος ἵδρυσε γιά τόν ἑαυτό του στό πεδίο

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. Ἡ ἐπιγραφή τῆς Ἄγκυρας.

Ἀκολουθοῦν πιό κάτω σέ μετάφραση πράξεις καί δωρεές τοῦ Σεβαστοῦ θεοῦ, πού τίς ἄφησε στή Ρώμη χαραγμένες σέ δυό χάλκινες στῆλες.

1
[Πρῶτες πράξεις - πρῶτα ἀξιώματα]

Ι. C. 1. Σέ ἡλικία δεκαεννέα ἐτῶν μέ δική μου γνώμη καί δικές μου δαπάνες ἑτοίμασα τό στράτευμα μέ τό ὁποῖο ἀπάλλαξα τήν πολιτεία ἀπό τήν ἀπειλή νά ὑποδουλωθεῖ στά σχέδια τῶν συνωμοτῶν. Ἀνταμείβοντας αὐτό ἡ σύγκλητος μέ ψήφισμά της μοῦ ἀπένειμε ἔπαινο καί μέ διόρισε μέλος τῆς βουλῆς μαζί μέ τούς ὑπάτους Γάιο Πάνσα καί Αὖλο Ἵρτιο παραχωρώντας μου τήν [ὑπατική δικαιοδοσία]· ἐπί πλέον μοῦ ἔδωσε τά ὑπατικά ἐμβλήματα. Καί μοῦ ἀνάθεσε μαζί μέ τούς ὑπάτους, ἄν καί δέν εἶχα ἀσκήσει στρατηγική ἐξουσία, νά φροντίζω γιά τήν ἀσφάλεια τοῦ κράτους [= ne quid respubica detrimenti capiat]. Κι ὁ δῆμος τόν ἴδιο χρόνο, ἐπειδή κι οἱ δυό ὕπατοι σκοτώθηκαν σέ πόλεμο, μέ ἀνέδειξε ὕπατο καί μοῦ ἐνέκρινε τή συμμετοχή μου στήν τριανδρία μέ σκοπό τή ρύθμιση τῶν δημόσιων πραγμάτων. Τούς δολοφόνους τοῦ πατέρα μου καταδίκασα σέ ἐξορία χρησιμοποιώντας τά ἔνδικα μέσα ἐναντίον τοῦ [ἀσεβοῦς] ἐγκλήματός τους κι ὅταν αὐτοί κήρυξαν πόλεμο ἐναντίον τῆς πατρίδας δυό φορές τούς νίκησα ἐκ παρατάξεως.

. . . . . .

2
[Θρίαμβοι - Τιμητικές διακρίσεις - Ἄρνηση ἀποδοχῆς δημοσίων ἀξιωμάτων]

ΙΙ. C. 4 Δυό φορές τέλεσα θρίαμβο πάνω σέ κέλητα, τρεῖς πάνω σέ ἅρμα, εἴκοσι μία φορές μοῦ δόθηκε ὁ τίτλος τοῦ αὐτοκράτορα, κι ἡ σύγκλητος μοῦ παραχώρησε ἀκόμη περισσότερους θριάμβους κι ἐγώ τούς ἀρνήθηκα ὅλους. Τήν ὑπατική δάφνη τῆς νίκης ἀφιέρωσα στό Καπιτώλιο, τίς εὐχές, πού σέ κάθε πόλεμο χωριστά ἔκαμα στούς θεούς, τίς ἐκπλήρωσα. Γιά ὅσα κατόρθωσα μέ τή βοήθεια τῶν θεῶν καί κατά ξηράν καί κατά θάλασσα πενήντα μία φορές ἡ σύγ-

---

τοῦ Ἄρεως τό 28 π.Χ. Στήν ἐπιγραφή ἀπαριθμοῦνται οἱ πράξεις κι οἱ δαπάνες πού ἔκανε ὁ Ὀκταβιανός γιά τό Ρωμαϊκό κράτος καί τό λαό. Τά ἀποσπάσματα προέρχονται ἀπό τήν ἔκδοση : Scriptores Graeci et Latini jussu Beniti Mussolini Consilio R. Academiae Lynceorum editi- Romae. CIϽ IϽ CCCC XXXVII ἔκδ. Concepta Barini. [ὁ πλήρης τίτλος τῆς ἐπιγραφῆς : Res gestae divi Augusti quibus orbem terrarum imperio populi romani subiecit et impensae quas in rem publicam populumque romanum fecit].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σα, π[εντ]ηκοντάκις [καὶ] πεντά[κις ἐψ]ηφίσατο ἡ
σύ[νκλητ]ος θεοῖς δεῖ[ν]θύεσθαι. [Ἡμ]έραι οὖν αὖ-
[τα]ι ἐ[κ συ]ν[κλήτου] δ[ό]γματ[ο]ς ἐγένοντο ὀκτα[κ]όσιαι ἐνενή-
[κοντα]. Ἐν [τ]οῖς ἐμοῖς [θριάμ]βοις [πρὸ το]ῦ ἐμοῦ ἄρ-
μ[ατος βασι]λεῖς ἢ [βασιλέων παῖ]δες [προήχθ]ησαν
ἐννέα. § [Ὑπάτ]ε[υ]ον τρὶς καὶ δέκ[ατο]ν, ὅτε τ[αῦ]τα ἔγραφον,
καὶ ἥμη[ν τρια]κ[οστό]ν καὶ ἕβδομ[ον δημαρ]χικῆς
ἐξουσίας . . . . . .
. . . . . .

III. C. 5 Αὐτεξούσιόν μοι ἀρχὴν καὶ ἀπόντι καὶ παρόντι
διδομένην [ὑ]πό τε τοῦ δήμου καὶ τῆς συνκλήτου
Μ[άρκ]ωι [Μ]αρκέλλωι καὶ Λευκίωι Ἀρρουντίωι ὑπάτοις
οὐκ ἐδεξάμην. § Οὐ παρητησάμην ἐν τῇ μεγίστηι
[τοῦ] σ[είτ]ου σπάνει τήν ἐπιμέλειαν τῆς ἀγορᾶς, ἣν οὕ-
[τως ἐπετήδευ]σα, ὥστ' ἐν ὀλίγαις ἡμέρσ[ις το]ῦ παρόντος
φόβου καὶ κινδύνου ταῖς ἐμαῖς δαπάναις τὸν δῆμον
ἐλευθερῶσα[ι]. Ὑπατείαν τέ μοι τότε δι[δ]ομένην καὶ
ἐ[ν]ιαύσιον κα[ὶ δ]ι[ά] βίου οὐκ ἐδεξάμην.

C. 6 τῆς [τε συν]κλήτου καὶ τοῦ [δήμου] τῶν
Ρωμαίων ὁμολογ[ο]ύντων, ἵν[α ἐπιμε]λητής
τῶν τε νόμων καὶ τῶν [τρό]πων ἐ[πί με]γίστηι
[ἐξ]ουσ[ίαι μ]ό[νο]ς [χειρ]οτονηθῶι, § ἀρ[χήν] οὐδε-
μ[ία]ν πα[ρὰ τά πά]τρ[ια ἔ[θ]η διδομένην ἀνεδε-
ξά[μ]ην· § ἅ[δ]ὲ τότε δι' ἐμοῦ ἡ σύνκλητος οἰ-
κονομεῖσθαι [ἐ]βούλετο, τῆς δημαρχικῆς ἐξο[υ]-
σίας ὧν ἐτέλε[σα]. . .
. . . . . .
. . . . . .

IV. C. 7 Τριῶν ἀνδρῶν ἐγενόμην δημοσίων πραγμάτων
κατορθωτὴς συνεχέσιν ἔτεσιν δέκα. § Πρῶτον
ἀξιώματος τόπον ἔσχον τῆς συνκλήτου ἄχρι
ταύτης τῆς ἡμέρας, ἧς ταῦτα ἔγραφον, ἐπί ἔτη τεσ-
σαράκοντα. § Ἀρχιερεύς, § αὔγουρ, § τῶν δεκαπέντε ἀν-
δρῶν τῶν ἱεροποιῶν, § τῶν ἑπτὰ ἀνδρῶν ἱερο-
ποιῶν, § ἀ[δε]λφός ἀρουᾶλις, § ἑταῖρος Τίτιος, § φητιᾶλις.
. . . . . .

C. 9 Εὐχὰς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σωτηρίας ἀναλαμβάνειν
διὰ τῶν ὑπάτων καὶ ἱερέων καθ' ἑκάστην πεν-
τετηρίδα ἐψηφίσατο ἡ σύνκλητος. Ἐκ τού-
των τῶν εὐχῶν πλειστάκις ἐγένοντο θέαι,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κλητος μέ ψήφισμά της ὅρισε νά προσφερθοῦν θυσίες στούς θεούς. Οἱ μέρες λοιπόν αὐτές σύμφωνα μέ τήν ἐπίσημη συγκλητική ἀπόφαση ἔφτασαν ὀκτακόσιες ἐνενήντα. Στούς θριάμβους μου μπροστά στό ἅρμα μου ὁδηγήθηκαν ἐννιά βασιλιάδες ἤ παιδιά βασιλιάδων. Ὅταν τά ἔγραφα αὐτά βρισκόμουν στόν τριακοστό χρόνο τῆς ὑπατικῆς καί στόν τριακοστό ἕβδομο τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας.

3
[Ἄρνηση δικτατορικῆς ἐξουσίας - Διατήρηση ἀξιωμάτων πού ὠφελοῦσαν τό πλῆθος - Ἄρνηση ὑπατείας τότε]

III. C. 5 Δικτατορική ἐξουσία, πού — κι ὅταν ἤμουν στή Ρώμη κι ὅταν ἀπουσίαζα — μέ εἰσήγηση τῶν ὑπάτων Μάρκου Μαρκέλλου καί Λευκίου Ἀρρουντίου μοῦ προσφερόταν κι ἀπό τό δῆμο καί ἀπό τή σύγκλητο, δέ δέχτηκα. Τήν ἐπιμελητεία τῆς ἀγορᾶς δέν ἀρνήθηκα, — γιατί ἐπικρατοῦσε φοβερή σιτοδεία, — καί μέ τέτοια ἐπιτυχία ἄσκησα τό ἀξίωμα αὐτό, ὥστε μέσα σέ λίγες μέρες μέ δαπάνες δικές μου ἀπάλλαξα τό δῆμο ἀπό τό φόβο καί τόν κίνδυνο πού ἀντιμετώπιζε. Τήν ὑπατεία πού μοῦ προσφερόταν τότε καί γιά ἕνα χρόνο καί γιά ὁλόκληρη τή ζωή μου δέ δέχτηκα.

4
[Ἀρνεῖται τήν ἐκχώρηση ἔκτακτων ἐξουσιῶν κι ἀρκεῖται στή δημαρχική ἐξουσία]

C. 6 . . . μόλο πού ἡ σύγκλητος κι ὁ λαός τῶν Ρωμαίων συμφωνοῦσαν νά χειροτονηθῶ μόνος μου ἐπιμελητής καί τῶν νόμων καί τῶν τρόπων[1] συγκεντρώνοντας ἔτσι μέγιστη ἐξουσία, δέ δέχτηκα κανένα ἀξίωμα πού μοῦ προσφερόταν κι ἦταν ἀντίθετο μέ τήν παλιά παράδοση· καί τίς ἀνάγκες πού ἤθελε ἡ σύγκλητος νά ἀντιμετωπίσει τότε παραχωρώντας σέ μένα [τά ἀξιώματα αὐτά] τίς ἐξυπηρέτησα μέ τό ἀξίωμα τοῦ δημάρχου.

. . . . . .

. . . . . .

5
[Ἱερατικά ἀξιώματα]

IV. C. 7 Ἔγινα μέλος τῆς τριανδρίας ἐπί δέκα ἀλλεπάλληλα χρόνια μέ σκοπό τήν τακτοποίηση καί διόρθωση τῶν δημόσιων πραγμάτων. Κράτησα τά ἀξιώματα πού μοῦ ἔδωσε ἡ σύγκλητος ἀπό τότε πού τά πρωτοπῆρα, ὡς τή στιγμή πού ἔγραφα αὐτά, σαράντα χρόνια: Ἀρχιερέας, οἰωνοσκόπος, ἱεροποιός ἀπό τούς 15 ἄνδρες, ἱεροποιός ἀπό τούς ἑπτά ἄνδρες, ἀδελφός Ἀρβάλης (= μέλος μιᾶς ἱερατικῆς 12μελοῦς συναρχίας), ἑταῖρος Τίτιος, φιτιάλιος (= εἰρηνοποιός).

. . . . . .

6
[Καθιερώνονται λατρευτικές τελετές

C. 9 Τελετές μέ δεήσεις γιά τή σωτηρία μου καθιέρωσε ἡ σύγκλητος μέ ψήφισμά της νά γίνονται ἀπό τούς ὑπάτους καί τούς ἱερεῖς

1. Λατ. praefectus morum· ὁ Σπ. Λάμπρος μεταφράζει τόν ὁροι·τῶν τρόπων ἐπιστάτης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοτὲ μὲν ἐκ τῆς συναρχίας τῶν τεσσάρων ἱερέ-
ων, τοτέ δε ὑπὸ τῶν ὑπάτων. Καὶ κατ' ἰδίαν δὲ καὶ
κατὰ πόλεις σύνπαντες οἱ πολεῖται ὁμοθυμα-
δ[ὸν] συνεχῶς ἔθυσαν ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σω[τ]ηρίας

C. 10 Τὸ ὄν[ομ]ά μου συνκλήτου δόγματι ἐνπεριελή-
φθη εἰ[ς τοὺ]ς Σαλίων ὕμνους. Καὶ ἵνα ἱερὸς ὦι
διὰ[βίο]υ [τ]ε τὴν δημαρχικὴν ἔχωι ἐξουσίαν,
νό[μωι ἐκ]υρώθη, § Ἀρχιερωσύνην, ἣν ὁ πατήρ
[μ]ου [ἐσχ]ήκει, τοῦ δήμου μοι καταφέροντος
εἰς τὸν τοῦ ζῶντος τόπον, οὐ προσεδεξά-
μ[η]ν. § [Ἣ]ν ἀρχιερατείαν μετά τινας ἐνιαυτούς,
VI. ἀποθανόντος τοῦ προκατειληφότος αὐ-
τήν ἐν πολειτικαῖς ταραχαῖς, ἀνείληφα, εἰς
τά ἐμά ἀρχαιρέσια ἐξ ὅλης τῆς Ἰταλίας τοσού-
του πλήθους συνεληλυθότος, ὅσον οὐδείς
ἔνπροσθεν ἱστόρησ[εν] ἐπὶ Ρώμης γεγονέναι Πο-
πλίωι Σουλπικίωι καί Γαΐωι Οὐαλγίωι ὑπάτοις.

C. 11 Βωμόν Τύχης Σωτηρίου ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανόδου
πρός τῆι Καπήνηι πύληι ἡ σύνκλητος ἀφιέρωσεν.

. . . . . .

C. 12 . . . § Ὅτε ἐξ Ἱσπανίας καὶ Γαλατίας, τῶν ἐν ταύ-
ταις ταῖς ἐπαρχείαις πραγμάτων κατὰ τὰς εὐ-
χὰς τελεσθέντων, εἰς Ρώμην ἐπανῆλθον §
Τιβερίωι [Νέ]ρωνι καὶ Ποπλίωι Κοιντιλίωι ὑπάτοις,
VII. Βωμὸν Ε[ἰρ]ήνης Σεβαστῆς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανό-
δου ἀφιερωθῆναι ἐψηφίσατο ἡ σύνκλητος ἐν πε-
δίωι Ἄρεως, πρὸς ὧι τούς τε ἐν ταῖς ἀρχαῖς καὶ τοὺς
ἱερεῖς τάς τε ἱερείας ἐνιαυσίους θυσίας ἐκέλευσε ποιεῖν.
Πύλην Ἐνυάλιον, ἥν κεκλῖσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν ἠθέ-
λησαν εἰρηνευομένης τῆς ὑπὸ Ῥωμα[ί]οις πάσης γῆς τε
καὶ θαλάσσης, πρὸ μὲν ἐμοῦ, ἐξ οὗ ἡ πόλις ἐκτίσθη,
τῶι παντὶ αἰῶνι δὶς μόνον κεκλεῖσθαι ὁμολογεῖ-
ται, ἐπὶ δὲ ἐμοῦ ἡγεμόνος τρὶς ἡ σύνκλητος ἐψη-
φίσατο κλεισθῆναι.

. . . . . .

C. 15 Δήμωι Ῥωμα[ίω]ν κατ' ἄνδρα ἑβδομήκοντα π[έντ]ε
δηνάρια ἑκάστωι ἠρίθμησα κατὰ δια-
θήκην τοῦ πατρός μου, καὶ τῶν ἐμῶι ὀνόματι
ἐκ λαφύρων [π]ο[λέ]μου ἀνὰ ἑκατὸν δηνάρια
VIII. πέμπτον ὕπατος ἔδωκα, § πάλιν τε δέ[κατο]ν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γι' αὐτόν. Παίρνει τό ἀξίωμα τοῦ Μεγίστου Ἀρχιερέα]

κάθε πέμπτο χρόνο. Σ' αὐτές τίς τελετές πολλές φορές ἔγιναν ἀγῶνες πού ὀργανώθηκαν ἄλλοτε ἀπό τούς τέσσερις ἱερεῖς κι ἄλλοτε ἀπό τούς ὑπάτους. Καί ὁ καθένας χωριστά, ἀλλά καί δημοσία κατά πόλεις, ὅλοι οἱ πολίτες μέ κοινή προθυμία συνεχῶς πρόσφεραν θυσίες γιά τή σωτηρία μου.

C. 10 Μέ ἐπίσημο συγκλητικό ψήφισμα μπῆκε τό ὄνομά μου μέσα στούς θρησκευτικούς ὕμνους τῶν Σαλίων. Καί γιά νά εἶμαι ἱερός σ' ὅλη τή ζωή μου καί νά ἔχω τή δημαρχική ἐξουσία μοῦ ἐξασφαλίστηκε νομική κύρωση. Τό ἀξίωμα τοῦ Μεγίστου Ἀρχιερέα, πού ὁ πατέρας μου εἶχε πάρει, ἄν καί ὁ δῆμος μοῦ τό πρόσφερε, ἐνῶ ζοῦσε ὁ κάτοχός του, δέν τό δέχτηκα. Αὐτό τό ἀξίωμα τό πῆρα ὕστερα ἀπό μερικά χρόνια, ὅταν πέθανε ὁ προκάτοχός του σέ πολιτικές ταραχές· στήν τελετή τῆς ἐκλογῆς μου εἶχε συγκεντρωθεῖ μέ πρωτοβουλία τῶν ὑπάτων Π. Σουλπικίωνα καί Γ. Οὐαλγίωνα ἀπ' ὅλη τήν Ἰταλία τόσο πλῆθος, ὅσο κανένας προηγούμενα δέν ἀναφέρει ὅτι συγκεντρώθηκε ποτέ στή Ρώμη. Βωμό τῆς Σωτήριας Τύχης ἀφιέρωσε ἡ σύγκλητος γιά τήν ἐπάνοδό μου κοντά στήν πύλη [τοῦ τείχους πού ὁδηγοῦσε] πρός τή Καπύη.

6 [Ἡ ἐποχή τοῦ Αὐγούστου εἶναι κυρίως ἐποχή εἰρηνης]

C. 12 Ὅταν ξαναγύρισα ἀπό τήν Ἱσπανία καί Γαλατία, ἀφοῦ τά πάντα στίς ἐπαρχίες αὐτές πῆγαν κατ' εὐχήν, ἐπί ὑπάτων Τιβερίου Νέρωνα καί Ποπλίου Κοϊντιλίου μέ ψήφισμά της ἡ σύγκλητος ἀπεφάσισε νά ἀφιερωθεῖ βωμός Εἰρήνης Σεβαστῆς γιά τήν ἐπάνοδό μου στό πεδίο τοῦ Ἄρεως καί σ' αὐτόν διέταξε καί τούς ἄρχοντες καί τούς ἱερεῖς καί τίς ἱέρειες νά ἐκτελοῦν ἐτήσιες θυσίες. Ἡ Ἐνυάλια πύλη, πού οἱ πατέρες μας θέλησαν νά μένει κλειστή ὅσο ἐπικρατεῖ εἰρήνη σ' ὁλόκληρη τή χώρα τῶν Ρωμαίων καί τή θάλασσα, πρίν ἀπό μένα, ἀπό τότε πού χτίστηκε ἡ πόλη, σ' ὅλο τόν καιρό αὐτό πιστεύεται πώς κλείστηκε μόνο δυό φορές· ὅσο ὅμως κυβερνοῦσα ἐγώ, ἡ σύγκλητος ἀποφάσισε νά κλειστεῖ τρεῖς φορές. . .

. . . . . .

7 [Διανομές στό δῆμο]

C. 15 Στό ρωμαϊκό δῆμο γιά κάθε ἄνδρα μέτρησα 75 δηνάρια σύμφωνα μέ τή διαθήκη τοῦ πατέρα μου, καί γιά λογαριασμό μου ἀπό λάφυρα πολέμου ἔδωσα ἀπό 100 δηνάρια στήν πέμπτη ὑπατεία μου καί πάλι στή δέκατη ξαναμέτρησα ἀπό τή δική μου περιουσία ἀπό 100 δηνάρια· στήν ἑνδέκατη δώδεκα μερίδια σιταριοῦ ἀπό τούς σι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὑπατεύων ἐκ τ[ῆ]ς ἐμῆς ὑπάρξεως ἀνὰ δηνά-
ρια ἑκατὸν ἠρίθ[μ]ησα, [§] καὶ ἑνδέκατον ὕπατος
δώδεκα σειτομετρήσεις ἐκ τοῦ ἐμοῦ βίου ἀπε-
μέτρησα, [§] καὶ δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ δωδέ-
κατον ἑκατὸν δηνάρια κατ' ἄνδρα ἔδωκα· αἴτ[ι]-
νες ἐμαὶ ἐπιδόσεις οὐδέποτε ἧσσον ἦλθ[ο]ν ε[ἰ]ς
ἄνδρας μυριάδων εἴκοσι πέντε.

. . . . . .

IX. C. 18 [Ἀπ' ἐκ]είνου τ[ο]ῦ ἐνιαυτοῦ, ἐ[ξ] οὗ Γναῖος καὶ Πόπλιος
[Λ]έντλοι ὕπατοι ἐγένοντο, ὅτε ὑπέλειπον αἱ δη-
[μό]σιαι πρόσοδοι, ἄλλοτε μὲν δέκα μυριάσιν, ἄλ-
[λοτε] δὲ πλεῖοσιν σειτικὰς καὶ ἀργυρικὰς συντάξεις
X. ἐκ τῆς ἐμῆς ὑπάρξεως ἔδωκα.

. . . . . .

C. 20 Καπιτώλ[ιο]ν καὶ τὸ Πομπηίου θέατρον ἑκάτερον
τὸ ἔργον ἀναλώμασιν μεγίστοις ἐπεσκεύασα ἄ-
νευ ἐπιγραφῆς τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος. § Ἀγωγοὺς ὑ-
δάτω[ν ἐν πλεί]στοις τόποις τῆι παλαιότητι ὀλισ-
θάνον[τας ἐπ]εσκεύ[α]σα καὶ ὕδωρ τὸ καλούμενον
Μάρτ[ιον ἐδί[πλωσα πηγήν νέαν εἰς τὸ ῥεῖθρον
[αὐτοῦ ἐποχετεύσ]ας. [§] Ἀγορὰν Ἰουλίαν καὶ βασι-
[λικὴν ἥτις ἦν μεταξύ τ]οῦ τε ναοῦ τῶν Διοσκό-
[ρων καὶ τοῦ Κρόνου προκατα]βεβλημένα ἔργα ὑπὸ τοῦ
[πατρός μου ἐτελείωσα κ]αὶ τὴν αὐτὴν βασιλικὴν
[κατακαυθεῖσαν ἐν αὐξηθέντι] ἐδάφει αὐτῆς ἐξ ἐπι-
XI. γραφῆς ὀνόματος τῶν ἐμῶν υἱῶν ὑπ[ηρξάμη]ν κτλ.

. . . . . .

. . . . . § Δ[ύ]ο [καὶ ὀγδο]-
ήκοντα ναοὺς ἐν τῆ πόλ[ει ἕκτ]ον ὕπ[ατος δόγμα]-
τι συνκ[λ]ήτου ἐπεσκεύασα ο[ὐ]δένα π[ε]ριλ[ιπών, ὅς]
ἐκείνωι τῶι χρόνωι ἐπισκευῆς ἐδεῖτο.

. . . . . .

XII. [τρὶς μονο]μαχ[ίας ἔδω]κα τῶι ἐμῶι ὀνόματι καὶ
[πεντάκις τῶν υἱῶν μου ἢ υἱ]ωνῶν· ἐν αἷς μονο-
[μαχίαις ἐπύκτευσα]ν [ὡς μύ]ρι[ο]ι. Δὶς ἀθλητῶ[ν]
παντ[όθεν] μετακεκλημένων τὴν τοῦ ἀγῶνος θέαν
[τῶι δήμωι π]αρέσχον τ[ῶι ἐ]μῶι ὀνόματι καὶ τρίτ[ον]
τ[οῦ ἐμοῦ υἱωνοῦ.

XII. C. 23 Ν[αυμαχίας θέαν τῶι δήμωι ἔδω]κα πέ[ρ]αν τοῦ Τι-
[βέριδος, ἐν ὧι τόπωι νῦν ἐστι]ν ἄλσος Καισά[ρω]ν,
ἐκκεχω[σμένης τῆς γῆς] ε[ι]ς μῆκ[ο]ς χιλίων ὀκτακο-
σίων ποδ[ῶν, εἰς π]λάτ[ο]ς χιλίων διακο[σ]ίων. Ἐν ᾗι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοβολῶνες μου κι ὅταν πῆρα τή δημαρχική ἐξουσία γιά δωδέκατη φορά ἔδωσα σέ κάθε ἄνδρα 100 δηνάρια· αὐτές οἱ δωρεές μου, ποτέ δέν ἔγιναν σέ λιγότερους ἀπό 250 χιλιάδες ἄνδρες.

. . . . . .

IX. C. 18 Ἀπό τό χρόνο ἐκεῖνο πού ἔγιναν ὕπατοι οἱ Γναῖος καί Πόπλιος Λέντλοι, ὅταν λιγόστεψαν καί δέν ἐπαρκοῦσαν τά δημόσια ἔσοδα, ἔδωσα ἄλλοτε σέ 10 χιλιάδες κι ἄλλοτε σέ περισσότερους παροχές σέ σιτάρι καί χρήματα ἀπό τήν περιουσία μου.

. . . . . .

8 [Δημόσια ἔργα]

C. 20 Τό Καπιτώλιο καί τό θέατρο τοῦ Πομπήιου ἐπισκεύασα τό καθένα μέ μέγιστες δαπάνες, δίχως νά βάλω στήν ἐπισκευή τό ὄνομά μου. Σέ πάρα πολλά μέρη ἔκαμα ἐπισκευές σέ ὑδραγωγεῖα πού χαλοῦσαν ἀπό τήν πολυκαιρία καί διπλασίασα τό ὀνομαζόμενο Μάρτιο Ὕδωρ ἀποχετεύοντας στό ρεῖθρο του νέα πηγή. Τήν Ἰουλία ἀγορά καί μιά βασιλική πού βρισκόταν ἀνάμεσα στό ναό τῶν Διόσκουρων καί τοῦ Κρόνου, ἔργα πού εἶχαν μπεῖ τά θεμέλιά τους ἀπό τόν πατέρα μου, τά τελείωσα καί τήν ἴδια βασιλική πού κάηκε τήν ἄρχισα στό ὄνομα τῶν γιῶν μου σέ μεγαλύτερη ἔκταση ἐδάφους κτλ.

. . . . . .

. . . Ὀγδόντα δυό ναούς στήν πόλη στήν ἕκτη ὑπατεία μου ἐπισκεύασα μέ ἀπόφαση τῆς συγκλήτου καί δέν ἄφησα κανένα πού χρειαζόταν τότε ἐπισκευή.

. . . . . .

9 [Θεάματα]

XII. Τρεῖς φορές πρόσφερα μονομαχίες ἐξ ὀνόματός μου καί πέντε φορές ἐξ ὀνόματος τῶν γιῶν καί τῶν ἐγγονῶν μου· στίς μονομαχίες αὐτές ἀγωνίστηκαν περίπου 10 χιλιάδες πυγμάχοι. Δυό φορές, ἀφοῦ μετακλήθηκαν ἀπό παντοῦ ἀθλητές, πρόσφερα στό δῆμο θέαμα ἀγώνων ἐξ ὀνόματός μου καί ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐγγονοῦ μου γιά τρίτη φορά. . .

. . . . . .

C. 23 Θέαμα ναυμαχίας πρόσφερα στό δῆμο πέρα ἀπό τόν Τίβερη, στό μέρος πού τώρα εἶναι ἄλσος Καισάρων, ἀφοῦ ἔγινε ἐκχωμάτωση σέ μῆκος 1800 πόδια καί πλάτος 1200. Σ' αὐτή τριάντα πο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τριάκο[ν]τα ναῦς ἔμβολα ἔχουσαι τριήρεις ἤ δικροτ[οι, αἱ] δὲ ἥσσονες πλείους ἐναυμάχησαν. Ἐν τ[ούτωι] τῶι στόλωι ἠγωνίσαντο ἔξω τῶν ἐρετῶν πρόσπ[ο]υ ἄνδρες τρ[ι]σχ[ε]ί[λ]ιοι.

. . . . . .

XIII. C. 25 Θάλασσα[ν] πειρατευομένην ὑπὸ ἀποστατῶν δούλων [εἰρήν]ευσα· ἐξ ὧν τρεῖς που μυριάδας τοῖς δε[σπόται]ς εἰς κόλασιν παρέδωκα. § Ὤμοσεν [εἰς τοὺς ἐμοὺ]ς λόγους ἅπασα ἡ Ἰταλία ἑκοῦσα κα[μὲ πολέμου], ὧι ἐπ' Ἀκτίωι ἐνε[ί]κησα, ἡγεμόνα ἐξη[τήσατο. Ὤ]μοσαν εἰς τοὺς [αὐτοὺ]ς λόγους ἐπα[ρ]χε[ῖαι Γαλα]τία Ἱσπανία Λιβύη Σι[κελία Σαρ]δώ.

. . . . . .

XIV. C. 26 Πασῶν ἐπαρχειῶν δήμο[υ Ρω]μαίων, αἷς ὅμορα ἦν ἔθνη τὰ μὴ ὑποτασσ[όμ]ενα τῆι ἡμετέραι ἡγεμονίαι, τοὺς ὅρους ἐπεύ[ξησ]α, [§] Γαλατίας καί Ἱσπανίας, ὁμοίως δέ καὶ Γερμανίαν καθὼς Ὠκεανός περικλείει ἀπ[ὸ] Γαδε[ίρ]ων μέχρι στόματος Ἄλβιος ποταμο[ῦ ἐν] εἰρήνηι κατέστησα.

. . . . . .

XV. C. 27 Αἴγυπτον δήμου Ρωμαίων ἡγεμονίαι προσέθηκα. Ἀρμενίαν τὴν μ[εί]ζονα ἀναιρεθέντος τοῦ βασιλέως δυνάμενος ἐπαρχείαν ποῆσαι μᾶλλον ἐβουλήθην κατά τὰ πάτρια ἡμῶν ἔθη βασιλείαν Τιγράνηι Ἀρταουάσδου υἱῶι, υἱωνῶι δέ Τιγράνου βασιλέως δ[ο]ῦν[α]ι διὰ Τιβερίου Νέρωνος, ὃς τότε μου πρόγονος ἦν.

. . . . . .

XV, C. 28 Ἀποικίας ἐν Λιβύηι Σικελίαι Μακεδονίαι ἐν ἑκατέρᾳ τε Ἱσπανίαι Ἀχαίαι Ἀσίαι Συρίαι Γαλατίαι τῆι περὶ Νάρβωνα Πισιδίαι στρατιωτῶν κατήγαγον.

. . . . . .

XV. C. 29 Παννονίων ἔθνη, οἷς πρὸ ἐμοῦ ἡγεμόνος στράτευμα Ρωμαίων οὐκ ἤγισεν, ἡσσηθέντα ὑπὸ Τιβερίου Νέρωνος ὅς τότε μου ἦν πρόγονος καὶ πρεσβευτής, ἡγεμονίαι δήμου Ῥωμαίων ὑπέταξα [§] τά τε Ἰλλυρικοῦ ὅρια μέχρι Ἴστρου ποταμοῦ προήγαγον· οὗ ἐπιτάδε Δάκων διαβᾶσα πολλὴ δύναμις ἐμοῖς αἰσίοις οἰωνοῖς κατεκόπη. Καὶ ὕστερον μεταχθὲν τὸ ἐμὸν στράτευμα πέραν Ἴστρου τὰ Δάκων ἔθνη προστάγματα δήμου Ῥωμαίων ὑπομένειν ἠνάγκασεν.

. . . . . .

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λεμικά πλοῖα — τριήρεις μέ ἔμβολα ἤ δίκροτοι (= μέ δυό σειρές κουπιά) — καί περισσότερα πιό μικρά ναυμάχησαν. Σ' αὐτό τό στόλο ἀγωνίστηκαν ἐκτός ἀπό τούς κωπηλάτες τρεῖς χιλιάδες περίπου ἄνδρες.

. . . . . .

10
[Ἐκκαθάριση τῆς θάλασσας ἀπό δούλους-πειρατές. Ἡγεμόνας τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν]

V. C. 25 Στή θάλασσα πού ἦταν στή διάθεση πειρατῶν - δούλων πού ἐπαναστάτησαν ἔφερα εἰρήνη· ἀπ' αὐτούς 30 χιλιάδες περίπου τούς παρέδωσα στούς κυρίους των νά τιμωρηθοῦν. Δήλωσε ὑποταγή (τάχθηκε μέ τό μέρος μου) ἑκούσια ὅλη ἡ Ἰταλία καί μέ ἀναγνώρισε ἀρχηγό τοῦ πολέμου ἐκείνου πού νίκησα στό Ἄκτιο. Τό ἴδιο ἔκαμαν οἱ ἐπαρχίες Γαλατία, Ἰσπανία, Λιβύη, Σικελία, Σαρδώ.

. . . . . .

11
[Κατακτήσεις: α. Γαλατία β. Ἰσπανία. γ. Γερμανία]

XIV. C. 26 Ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων, ὅσες συνόρευαν μέ ἔθνη πού δέν ὑποτάσσονταν στό κράτος μας, μεγάλωσα τά σύνορα, τῆς Γαλατίας καί Ἰσπανίας· ἐπίσης καί τή Γερμανία καθώς τήν περικλείνει ὁ Ὠκεανός ἀπό τά Γάδειρα ὥς τήν ἐκβολή τοῦ Ἄλβιος ποταμοῦ τήν εἰρήνευσα.

. . . . . .

[δ. Αἴγυπτος. ε. Ἀρμενία]

XV. C. 27 Τήν Αἴγυπτο πρόσθεσα στό κράτος τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων. Τή μεγάλη Ἀρμενία, ὅταν σκοτώθηκε ὁ βασιλιάς της, ἐνῶ μποροῦσα νά τήν κάμω ἐπαρχία, προτίμησα σύμφωνα μέ τήν παράδοσή μας νά τή δώσω διά τοῦ Τιβερίου Νέρωνα, πού ἦταν τότε πρόγονός μου, ὡς βασιλεία στόν Τιγράνη, τό γιό τοῦ Ἀρταβάσδου, ἐγγονό τοῦ Τιγράνη.

. . . . . .

[στ. Ἀποικίες στρατιωτῶν σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες]

C. 28. Ἐγκατέστησα ἀποικίες στρατιωτῶν στή Λιβύη, στή Σικελία, στή Μακεδονία, στίς δυό Ἰσπανίες, στήν Ἀχαΐα, στήν Ἀσία, στή Συρία, στή Γαλατία τή Ναρβωνική, στήν Πισιδία.

[ζ. Παννονία η. Δακία]

C. 29. Τά ἔθνη τῶν Παννονίων, πού πρίν ἀπό τήν ἡγεμονία μου στρατός τῶν Ρωμαίων δέν τά πλησίασε, ἀφοῦ νικήθηκαν ἀπό τόν Τιβέριο Νέρωνα, πρόγονό μου τότε καί ὕπαρχο, τά ὑπέταξα στήν ἐξουσία τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων καί ἄπλωσα τά ὅρια τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὥς τόν ποταμό Ἴστρο· αὐτόν, ὅταν τόν διάβηκαν μεγάλες δυνάμεις ἀπό Δάκες κατακόπηκαν μέ τή βοήθεια τῶν θεῶν. Καί ὕστερα τό στράτευμά μου, ἀφοῦ προχώρησε πιό πέρα ἀπό τόν Ἴστρο ὑποχρέωσε τά Δακικά ἔθνη νά ὑποταχθοῦν στήν προσταγή τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων.

. . . . . .

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

4. Ἕνας μεγάλος ἱστορικός μιλᾶ γιά τήν ἐλευθερία τοῦ πνεύματος στήν ἐποχή τῶν Ἀντωνίνων.

(Τό ἀπόσπασμα ἀναφέρεται στά χρόνια τῆς τυραννικῆς κυβέρνησης τοῦ αὐτοκράτορα Δομιτιανοῦ, 81 - 96 μ.Χ.)

. . . Διαβάζουμε πώς ὁ Ἀρουλῆνος Ρούστικος[1] καί ὁ Ἐρένιος Σενεκίωνας πλήρωσαν μέ τό κεφάλι τους τούς ἐπαίνους, πού ἔκαναν ὁ ἕνας στό Ραῖτο Θρασέα[1] καί ὁ ἄλλος στόν Ἑλβίδιο Πρίσκο[1]. Καί σά νά μήν ἔφτανε ὅτι τά ἔβαλαν μέ τούς συγγραφεῖς αὐτούς, δέ σεβάστηκαν οὔτε τά ἔργα τους· ἔκαψαν στήν ἀγορά τά ἔργα τῶν μεγάλων αὐτῶν ἀνδρῶν. Ἀναμφίβολα ἡ τυραννία νόμιζε πώς αὐτές οἱ φλόγες θά τά ἔπνιγαν ὅλα: καί τή φωνή τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ καί τήν ἐλευθερία τῆς Συγκλήτου καί τήν ἀνθρώπινη συνείδηση. Εἶχε καταδικάσει σέ σιωπή καί ἐξορία τούς σκεπτόμενους ἀνθρώπους καί ὅσους εἶχαν προσωπικότητα.

Βέβαια ἐμεῖς δώσαμε τότε ἕνα μεγάλο δεῖγμα ὑπομονῆς καί, ἄν οἱ πρόγονοί μας γνώρισαν κάποτε τήν τέλεια ἐλευθερία, ἐμεῖς γνωρίσαμε τήν τέλεια δουλεία· ἀκόμη καί οἱ πιό ἁπλές συζητήσεις εἶχαν ἀπαγορευτεῖ ἀπό μιά μισητή κατασκοπεία. Θά εἴχαμε χάσει ἀκόμη καί τή μνήμη μαζί μέ τήν ὁμιλία μας, ἄν μᾶς ἦταν ἐξίσου δυνατό τό νά ξεχάσουμε, ὅπως τό νά μή μιλοῦμε.

Μόλις τώρα ἀρχίζουμε νά παίρνουμε ἀνάσα. Μά, ὅσο καί ἄν ἀπό τήν αὐγή τοῦ εὐτυχισμένου αὐτοῦ αἰώνα, ὁ αὐτοκράτορας Νέρβας βρῆκε τρόπο νά συμβιβάσει δυό πράγματα, πού ἦταν ἄλλοτε ἀσυμβίβαστα, τήν ἀπόλυτη ἐξουσία καί τήν ἐλευθερία, καί ὁ Τραϊανός ἔκαμε τήν ἐξουσία κάθε μέρα πιό ἥμερη. . . μολαταῦτα, ὅπως στόν ὀργανισμό μας ἡ θεραπεία μέ τά γιατρικά ἀργεῖ περισσότερο παρά ἡ ἀρρώστια, κι ὅπως τό σῶμα τοῦ ἀνθρώπου μεγαλώνει σιγά σιγά, μά καταστρέφεται μεμιᾶς, ἔτσι εἶναι πολύ πιό εὔκολο νά ἀφανίσει κανείς τίς προσωπικότητες καί τήν εὐγενική ἄμιλλα ἀνάμεσά τους, παρά νά τίς ξαναζωντανέψει. Οἱ ἄνθρωποι συνηθίζουν νά βρίσκουν ἀρκετή ἀπόλαυση στήν ἀπραξία κι ἄς τούς ἦταν πρίν ἀντιπαθητική. . .

ΤΑΚΙΤΟΣ
(*Ἡ ζωή τοῦ Ἀγρίκολα* § 2 - 3
Μετάφραση)

5. Ὁ Ἀδριανός περιοδεύει στίς ἐπαρχίες καί φροντίζει γιά τό στρατό καί τήν ἄμυνα τοῦ κράτους.

Ὁ Ἀδριανός περιοδεύοντας στίς ἐπαρχίες, τή μιά μετά τήν ἄλλη, μέ προσωπικές ἐπισκέψεις στίς διάφορες περιοχές καί πόλεις, ἐπιθεωροῦσε ὅλα τά φρούρια καί τά ὀχυρά. Ἄλλα τά μετακινοῦσε σέ μέρη πιό ἐπίκαιρα, ἄλλα τά καταργοῦσε. Ἄλλοτε δημιουργοῦσε καί ὀργάνωνε νέα, προσωπικά ὁ ἴδιος· φρόντιζε γενικά γιά ὅλα κι ὄχι μονάχα γιά τίς συνηθισμένες ἐγκαταστάσεις στά στρατόπεδα, δηλαδή μηχανές καί τάφρους καί περίβολους καί χαρακώματα, ἀλλά φρόντιζε καί γιά τίς ἰδιωτικές ὑποθέ-

1. Φιλελεύθεροι πολιτικοί ἄνδρες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σεις, γιά τή ζωή, τή διαμονή καί τή συμπεριφορά τῶν στρατιωτῶν καί τῶν ἀξιωματικῶν τους.

Ὅταν παρατηροῦσε πώς ἡ στρατιωτική ζωή πήγαινε πολύ πρός τήν καλοπέραση καί τή μαλθακότητα, ἐπενέβαινε καί ἔκανε καί ἀλλαγές. Ὀργάνωνε κάθε λογῆς στρατιωτικές ἀσκήσεις καί σέ ἄλλους ἔδινε παράσημα, σέ ἄλλους συμβουλές, κι ὅλους τούς δίδασκε ποιό ἦταν τό καθῆκον τους· γιά νά παίρνουν καλό παράδειγμα, ὁ ἴδιος ζοῦσε πιό ἁπλά ἀπό τόν ἑαυτό τους. Ἔτσι ἔγινε ἀγαπητός σέ ὅλους τούς στρατιῶτες. Ἀγαποῦσε τή σκληρή στρατιωτική ζωή καί πήγαινε ἢ πεζός ἢ καβάλα, ποτέ ὅμως σέ ἅρμα ἢ ἅμαξα. Στό κεφάλι του δέν φοροῦσε τίποτα, οὔτε στή ζέστη οὔτε στήν παγωνιά, ἀλλά τό εἶχε ἀκάλυπτο καί στά κελτικά χιόνια καί στό αἰγυπτιακό λιοπύρι. Μέ λίγα λόγια, σέ ὅλη του τή ζωή καλλιέργησε μέ τά λόγια καί τά ἔργα τή στρατιωτική ἀρετή καί τήν ἀνύψωσε τόσο πολύ, ὥστε καί σήμερα ἡ τάξη πού ἔβαλε νά εἶναι ἀκόμη νόμος τοῦ στρατοῦ. Αὐτός κυρίως ἦταν ὁ λόγος πού ἔζησε εἰρηνικά μέ τούς ἀλλόφυλους. Δέν ἔδειξαν ἐχθρικές διαθέσεις, γιατί δέν τούς γινόταν καμιά ἀδικία καί γιατί ἔπαιρναν χρήματα.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΣΣΙΟΣ

(*Ρωμαϊκή Ἱστορία* - Ἐπιτομή Βιβλ. 69 § 9 Μετάφραση)

6. Κόμμοδος : Ἡ διαγωγή ἑνός παρανοϊκοῦ αὐτοκράτορα.

Μπροστά ἀπό αὐτόν στούς δρόμους μεταφερόταν ἡ λεοντή καί τό ρόπαλό του καί στό ἀμφιθέατρο τά ἔβαζαν ἐπάνω σέ ἐπίχρυσο ἅρμα, εἴτε ἦταν αὐτός ἐκεῖ, εἴτε ὄχι. Ὁ ἴδιος ἔκανε τήν εἴσοδό του μέ ἐμφάνιση Ἑρμῆ καί, ἀφοῦ τά ἔβγαζε ὅλα καί ἔμενε μέ τό χιτώνα, ξυπόλητος ἄρχιζε τά ἔργα του. Τήν πρώτη μέρα μονάχος του χτυπώντας μέ ἀκόντιο ἀπό τόν περίβολο κάτω στό στίβο σκότωσε ἑκατό ἀρκοῦδες. . .

. . .Τίς ἄλλες μέρες κατεβαίνοντας ὁ ἴδιος κάτω στό στίβο ἄλλοτε κομμάτιαζε κατοικίδια ζῶα, ὅσα μποροῦσε νά πλησιάσει, ἢ ἄγρια ζῶα ὅσα τοῦ τά ἔφερναν ἢ τά ἔριχναν μέσα σέ δίχτυα. Ἔτσι ἔσφαξε μιά τίγρη, ἕναν ἱπποπόταμο κι ἕναν ἐλέφαντα. Μετά τά κατορθώματά του αὐτά ἀπομακρυνόταν, ἔτρωγε καί μετά τό φαγητό μονομαχοῦσε. Φοροῦσε καί χρησιμοποιοῦσε τόν ὁπλισμό τοῦ σεκουράτορα[1], κρατώντας τήν ἀσπίδα στό δεξί χέρι, τό ξύλινο ξίφος στό ἀριστερό· καί ἦταν πολύ ὑπερήφανος, γιατί ἦταν ζερβοχέρης.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΣΣΙΟΣ

(*Ρωμαϊκή Ἱστορία* - Ἐπιτομή Βιβλ. 73 § 18 - 19. Ἀποσπάσματα. Μετάφραση)

1. Εἶδος μονομάχου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΓΕΡΝΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΥΣΗ ΤΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Ὁ 3ος μ.Χ. αἰώνας εἶναι γιά τό ρωμαϊκό κράτος ἡ ἀρχή τοῦ τέλους. Στό προηγούμενο κεφάλαιο τό παρακολουθήσαμε νά φτάνει μέ τούς Ἀντωνίνους στήν ἀνώτατη ἀκμή του. Στούς δυό αὐτούς αἰῶνες βοήθησε τούς ἀνθρώπους ἐκείνης τῆς ἐποχῆς νά καλυτερέψουν τή ζωή τους. Ἕνωσε ὅλους τούς λαούς τῆς οἰκουμένης — τότε γιά οἰκουμένη λογαριαζόταν μόνο ἡ Μεσόγειος — καί τούς ἔδεσε σφιχτά μέ τό ἄρτιο διοικητικό του σύστημα καί τούς νόμους του. Ἐπίσης, ἔχοντας παραλάβει ἀπό τούς Ἕλληνες, πού εἶχε κατακτήσει, τόν ὑψηλό πολιτισμό τους, βοήθησε νά διαδοθεῖ καί στόν ὑπόλοιπο κόσμο. Ὅλ' αὐτά βέβαια οἱ Ρωμαῖοι τά πραγματοποιοῦσαν χωρίς νά τό ἀντιλαμβάνονται. Χωρίς νά τό ὑποψιάζονται, ἐνῶ καταπίεζαν καί ἐκμεταλλεύονταν τούς λαούς, δούλευαν γιά τήν πρόοδό τους.

▲ Ἀπό τίς ἀρχές ὅμως τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα, ὅπως θά φανεῖ σ' αὐτό τό κεφάλαιο ἀπό δῶ κι ὕστερα, ἀρχίζει ἡ παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους:

● Στό ἐσωτερικό ἀρχίζουν οἱ ἐπαναστάσεις καί στά σύνορα οἱ ἐπιδρομές τῶν «βαρβάρων». Νέοι ἐπικίνδυνοι ἐχθροί ὀρθώνουν τό ἀνάστημά τους ἀντίκρυ στή Ρώμη. Δέν τούς ἐμπνέει πιά φόβο ὁ μύθος τοῦ ἀκατάλυτου μεγαλείου της.

● Στήν οἰκονομία παρακμάζει τό ἐμπόριο καί οἱ ἄνθρωποι ξαναγυρίζουν στή γεωργία. Οἱ δοῦλοι ἀρχίζουν νά ζημιώνουν τούς κυρίους τους τόσο πολύ, πού οἱ τελευταῖοι βρίσκουν πιό ἀποδοτικό νά τούς ἐλευθερώνουν καί νά ἐργάζονται σάν ἐλεύθεροι ἤ ἐξαρτημένοι καλλιεργητές.

● Στό στρατό ἐπικρατεῖ ἀναρχία καί περιφρόνηση γιά τό πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα.

● Τό πολίτευμα μοιάζει σάν δυό ἄλογα ζεμένα στόν ἴδιο ζυγό, τόν αὐτοκράτορα καί τή Σύγκλητο, πού ἄλλοῦ κατευθύνεται τό ἕνα καί ἄλλοῦ τό ἄλλο.

● Ἀλλά τό σοβαρότερο ἀπ' ὅλα εἶναι ὅτι τό ρωμαϊκό κράτος εἶναι μιά οἰκουμένη χωρίς κοινή θρησκεία, πού ἑνώνει τούς λαούς. Αὐτό δέν μποροῦσε

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νά τό προσφέρει ὁ ἑλληνορωμαϊκός πολιτισμός. Τό πρόσφερε ὁ Χριστιανισμός.

Ὅλα δείχνουν ὅτι ὁ ἀρχαῖος κόσμος βαδίζει πρός τό τέλος του. Αὐτό τό ὀνομάζουμε παρακμή τοῦ ἀρχαίου κόσμου καί θά ὁδηγήσει ἀργότερα καί στήν πτώση του, ὅπως σέ ἄλλο κεφάλαιο θά δοῦμε.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 3ου ΑΙΩΝΑ

1. Ἐσωτερική ἀναρχία. Μετά τό θάνατο τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἀρχίζει ἡ παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἀπό τότε ὥς τήν ἐποχή τοῦ Διοκλητιανοῦ (180 - 284 μ.Χ.), δηλαδή ἐπί ἕνα περίπου αἰώνα, ἡ αὐτοκρατορία δοκιμάζεται ἀπό μιά βαθιά καί γενική κρίση. Ἀναρχία ἐπικρατεῖ στό ἐσωτερικό τοῦ κράτους καί ἐκδηλώνονται συχνά ἐπαναστάσεις στίς ἐπαρχίες.

Τήν ἀναρχία χειροτερεύει ἡ ἀνάμειξη τοῦ στρατοῦ στήν πολιτική. Ἡ στρατολογία γιά τήν ἐπάνδρωση τῶν ἐπαρχιακῶν λεγεώνων γινόταν συνήθως ἀπό κατοίκους τῶν ἴδιων ἐπαρχιῶν, ὅπου ἦταν τοποθετημένες οἱ στρατιωτικές μονάδες. Οἱ στρατιῶτες αὐτοί ἐμπνέονταν ἀπό ἕναν τοπικιστικό πατριωτισμό καί ἀπό τήν ἀνταγωνιστική διάθεση νά ἀνεβάσουν στό θρόνο τό δικό τους στρατιωτικό ἡγέτη.

Συγχρόνως καί στή Ρώμη οἱ πραιτωριανοί ἀπό τή μιά μεριά καί ἡ Σύγκλητος ἀπό τήν ἄλλη ἤθελαν, γιά τό δικό τους συμφέρον, νά προωθήσουν στό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα ἡγέτη τῆς ἀρεσκείας τους. Ἔτσι ἦταν συνηθισμένο τό φαινόμενο νά ὑπάρχουν ταυτόχρονα σέ πολλά σημεῖα πολλοί διεκδικητές τοῦ ἀνώτατου ἀξιώματος καί, ὄχι σπάνια, νά ὑπάρχουν πολλοί αὐτοκράτορες. Αὐτό ὀνομάζεται στρατιωτική ἀναρχία.

2. Ἡ δυναστεία τῶν Σεβήρων. (193 - 235). Ἡ στρατιωτική ἀναρχία δημιούργησε σοβαρή κρίση στόν πολιτειακό θεσμό τοῦ Principatus πού καθιέρωσε πρίν ἀπό δυό αἰῶνες ὁ Ὀκταβιανός. Αὐτή ἐκδηλώθηκε γιά πρώτη φορά μέ μιά σειρά συνωμοσιῶν ἐναντίον τοῦ Κομμόδου, πού τίς προκάλεσε ἡ κακοδιοίκησή του. Τελικά τόν στραγγάλισαν στό λουτρό του.

Οἱ συνωμότες ἀνέβασαν στό θρόνο τό συγκλητικό Περτίνακα, πού ἔκανε μιά καλή προσπάθεια νά ἀποκαταστήσει συνετή διακυβέρνηση, μά κράτησε μόνο τρεῖς μῆνες, γιατί δολοφονήθηκε ἀπό τούς πραιτωριανούς.

Μετά τή δολοφονία του οἱ πραιτωριανές κοόρτεις ἔβγαλαν σέ δημοπρασία τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα καί τό κατακύρωσαν σ' ἕνα πάμπλουτο συγκλητικό πού πρόσφερε τό ἀπίστευτο ποσό τῶν 25 χιλιάδων σηστερτίων στόν κάθε στρατιώτη.

Οἱ λεγεῶνες τῶν συνοριακῶν ἐπαρχιῶν ἀπάντησαν στίς ἐνέργειες αὐτές τῶν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Διοκλητιανός
Μέ τήν ἄνοδο τοῦ Διοκλητιανοῦ στό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα (284 - 305) τερματίζεται ἡ στρατιωτική ἀναρχία καί τό ρωμαϊκό κράτος ἐξασφαλίζει πάλι γιά εἴκοσι χρόνια μιά σταθερή διακυβέρνηση.

πραιτωριανῶν τῆς Ρώμης μέ τήν ἀνάδειξη τριῶν ὑποψηφίων: ἑνός στή Βρετανία, ἄλλου στήν Ἄνω Παννονία καί ἄλλου στή Συρία.

Τελικά, μέ κεραυνοβόλα εἰσβολή στήν Ἰταλία, ἐπικράτησε ὁ ὑποψήφιος τῆς Ἄνω Παννονίας Σεπτίμιος Σεβῆρος (193 - 211). Ἦταν ἱκανός αὐτοκράτορας καί ἐπιδίωξε μέ σοβαρές στρατιωτικές καί πολιτικές μεταρρυθμίσεις νά συγκρατήσει τό ρωμαϊκό κράτος ἀπό τήν ἀκατάσχετη πορεία του πρός τήν πτώση. Εἶναι κυρίως στρατιωτικός αὐτοκράτορας καί ἱδρυτής τῆς δυναστείας τῶν Σεβήρων.

▲ **Στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις.** Οἱ κυριότερες μεταρρυθμίσεις του εἶναι: Μόλις κατέκτησε τήν ἐξουσία ἀπέλυσε τίς πραιτωριανές κοόρτεις καί τίς ἀντικατέστησε μέ ἐπαρχιακές λεγεῶνες. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἀφαίρεσε ἀπό τούς Ἰταλούς τό ἀποκλειστικό προνόμιο νά ὑπηρετοῦν στά πραιτωριανά σώματα καί τό ἔδωσε σ' ὅλους τούς Ρωμαίους πολίτες τῆς αὐτοκρατορίας.

● Ὀργάνωσε στή συνοριακή γραμμή τήν ἄμυνα συμπληρώνοντας καί ἐπεκτείνοντας μέ νέα ὀχυρωματικά ἔργα τό τεῖχος τοῦ Ἀδριανοῦ, ὥστε νά περιλάβει τήν Ἄνω Γερμανία καί τή Ραιτία. Τήν ἴδια φροντίδα πῆρε καί γιά τή συνοριακή ἄμυνα τῆς Β. Ἀφρικῆς.

● Γιά νά ἀποδυναμώσει τούς πραιτωριανούς καί νά προωθήσει στίς θέσεις τους ἐπαρχιῶτες στρατιῶτες, αὔξησε τό ρωμαϊκό στρατό μέ τή δημιουργία τριῶν νέων ἐφεδρικῶν λεγεώνων· οἱ δυό ἀπό αὐτές στάθμευαν στή Μεσοποταμία.

● Ἐπιτρέπει τό γάμο στούς στρατιῶτες. Ἔτσι ἡ φύλαξη τῶν συνόρων ἐξασφαλίζεται μέ τή δημιουργία μόνιμων σχέσεων τῶν στρατιωτῶν μέ τίς περιοχές πού φρουροῦσαν καί ἀνανεώνεται ὁ στρατός μέ νεοσύλλεκτους πού ἀκολουθοῦσαν τή σταδιοδρομία τοῦ πατέρα τους.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

● Παραχώρησε σέ ὁρισμένα συνοριακά βοηθητικά σώματα τήν κληρονομική ἐκμίσθωση ρωμαϊκῆς δημόσιας γῆς.

● Αὔξησε τούς μισθούς τῶν λεγεωναρίων ἀπό 375 δηνάρια, πού τούς εἶχε καθορίσει ὁ Κόμμοδος, σέ 500. Φαίνεται ὅτι αὐτό τό ὑπαγόρευσε ἡ πτώση τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης τοῦ νομίσματος πού συνέβη στό μεταξύ. Ὁπωσδήποτε καί μέ τό μέτρο αὐτό καί μέ τά προηγούμενα ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος προσπάθησε νά προσεταιριστεῖ τό στρατό καί νά τόν κάμει ὄργανο τῆς πολιτικῆς του στρέφοντάς τον κυρίως ἐναντίον τῆς Συγκλήτου.

▲ **Διοικητικές μεταρρυθμίσεις.** Στρέφεται ἐναντίον τῆς Συγκλήτου ἀφαιρώντας της μεγάλο μέρος ἀπό τή δικαστική δικαιοδοσία της. Διακηρύσσει ἀπερίφραστα τήν ἀρχή ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορα βασίζεται στήν ὑποστήριξη τοῦ στρατοῦ.

● Προωθεῖ σέ ἐπίκαιρες διοικητικές θέσεις τῶν συγκλητικῶν ἐπαρχιῶν Ἱππεῖς, μέ παρελθόν καί ἀγωγή στρατιωτική. Ἔτσι, τό προνόμιο τῆς Συγκλήτου νά διοικεῖ τίς συγκλητικές ἐπαρχίες μέ δικά της μέλη, χωρίς νά καταργηθεῖ, ἀπομένει κενό γράμμα, γιατί ἡ ἄσκηση τῆς πραγματικῆς διοίκησης μετατίθεται σέ νέους ἀξιωματούχους, τούς πληρεξούσιους - διοικητές[1]. Ὑπονομεύοντας ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος τή διοικητική ἐξουσία τῶν συγκλητικῶν στίς ἐπαρχίες ἀφαιρεῖ ἕναν ἀπό τούς τελευταίους κρίκους πού ἔδεναν τήν ἐποχή του μέ τήν παράδοση τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας.

● Ἔκλεισε τά δικαστήρια ἀνώτατων ὑποθέσεων καί τίς ἀντίστοιχες δικαιοδοσίες τίς ἀνάθεσε γιά τή Ρώμη στόν ἔπαρχο τῆς πόλης[2] (= διοικητή Ἀστυνομίας) καί γιά τήν ὑπόλοιπη Ἰταλία καί τίς ἐπαρχίες στόν ἔπαρχο Πραιτωρίου[3] πού εἶναι ἀνώτατος στρατιωτικός ἀξιωματοῦχος ἐπικεφαλῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Στά χέρια τοῦ ἀξιωματούχου αὐτοῦ συγκεντρώνονται ἐκτός ἀπό τίς δικαστικές ἐξουσίες καί μεγάλες διοικητικές ἁρμοδιότητες, γιατί ἔγινε καί ἀντιπρόεδρος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου.

Διάδοχοι τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (211 - 235) εἶναι ὁ γιός του Καρακάλλας (211 - 217), ὁ Μακρίνος, ὁ Ἡλιογάβαλος καί τελευταῖος ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος.

Ὅπως εἴδαμε (σελ. 74), ἀπό τά ἔργα τῶν διαδόχων τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου τό 212· μέ ἀξιομνημόνευτο εἶναι τό διάταγμα τοῦ Καρακάλλα πού ὀνομάζεται καί Ἀντωνινιανή Διαθήκη. Ἀπό αὐτό πολιτογραφοῦσε ὡς Ρωμαίους πολίτες ὅλους τούς ἐλεύθερους κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας. Λέγεται ὅτι τήν ἔκδοση τοῦ διατάγματος τήν ὑπαγόρευσαν οἱ οἰκονομικές ἀνάγκες πού ἀντιμετώπιζε ὁ αὐτοκράτορας, γιατί ἔτσι αὐξάνονταν τά ἔσοδα ἀπό τή φορολογία. Ἡ ἑρμηνεία αὐτή εἶναι ὑπερβολική καί μονομερής, ὅπως καί μιά ἄλλη πού ἑρμηνεύει τήν ἔκδοση αὐτή σάν τεκμήριο τῆς εὐρύτερης ὑψηλῆς πολιτικῆς του.

---

1. Λατ. Vicarii
2. Λατ. Praefectus urbi
3. Λατ. Praefectus praetorio

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Γεγονός εἶναι ὅτι ἡ πολιτογράφηση τῶν ἐλεύθερων ἐπαρχιωτῶν εἶχε προχωρήσει πολύ ἀπό τούς προκατόχους του. Τό διάταγμα τοῦ Καρακάλλα ἐξάλειψε ἐπίσημα τή διάκριση ἀνάμεσα στούς Ἰταλούς καί τούς ἐπαρχιῶτες καί ἔτσι, ἐνῶ ὥς τώρα στήν αὐτοκρατορία διακρίνονται νικητές καί νικημένοι, ἀπό τώρα αὐτή *γίνεται μιά κοινοπολιτεία ἴσων «ἑταίρων»*.

3. Ἡ ἐποχή τῶν Τριάντα τυράννων. Ἀκολουθεῖ μιά περίοδος πού κράτησε πενήντα χρόνια (235 - 284). Ἡ κρίση καί ἡ ἀναταραχή ἀποκορυφώθηκαν. Σ' αὐτό τό διάστημα ἀνακηρύσσονται δεκάδες αὐτοκράτορες ἀπό τό στρατό· μόνο 26 ἀναγνωρίστηκαν ἀπό τή Σύγκλητο. Ἀπό αὐτούς ἕνας μόνο πέθανε ἀπό φυσικό θάνατο. Ὀνομάστηκαν Τριάντα τύραννοι, γιατί θύμιζαν τούς Τριάντα τυράννους τῶν Ἀθηνῶν.

Τόσο εὔκολα καί τόσο συχνά ἄλλαζαν οἱ αὐτοκράτορες, ὥστε εἶπαν κατόπιν πολύ εὔστοχα, πώς τότε ὁ κάθε στρατιώτης εἶχε μέσα στίς ἀποσκευές του καί μιά αὐτοκρατορική στολή, μήπως τή χρειαστεῖ.

Ἡ περίοδος αὐτή εἶναι σκοτεινή, γιατί δέν ἔχουμε ἀρκετές ἱστορικές πηγές.

4. Ξεσποῦν ἐπαναστάσεις. Στά ταραγμένα αὐτά χρόνια δέν μποροῦσε νά διατηρηθεῖ ἡ παλαιά ἀσφάλεια καί τάξη τῆς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης». Οἱ δυσαρεστημένοι λαοί, τώρα πού χαλάρωσε ἡ ἐξουσία ἐξαιτίας τῆς ἀναρχίας, βρίσκουν εὐκαιρία καί ἀρχίζουν ἐξεγέρσεις. Ἀναφέρουμε τήν ἐξέγερση τῶν Βαγαυδῶν, χωρικῶν τῆς Γαλατίας, πού ὑποχρέωσαν τούς μεγάλους γαιοκτήμονες, ἐπειδή ἡ ἐξουσία τοῦ κράτους χάθηκε σχεδόν στίς ἐπαρχίες τους, νά φροντίσουν μόνοι τους γιά τίς περιουσίες τους, ὀργανώνοντας δικές τους ἔνοπλες δυνάμεις γιά τήν ἄμυνά τους.

5. Νέοι ἐχθροί ἐμφανίζονται στά σύνορα. Τήν κατάσταση χειροτερεύουν ἀκόμη περισσότερο οἱ καινούριοι «βάρβαροι» πού πλησιάζουν ἀπό ὅλες τίς μεριές τό κράτος. Οἱ πιό πολλοί καί οἱ πιό ἐπικίνδυνοι κατεβαίνουν ἀπό τό Βορρά. Τούς ὁδηγεῖ στό Νότο τό μαλακότερο κλίμα καί τά ἔτοιμα πλούτη τῶν Ρωμαίων. Τό περίφημο ρ ω μ α ϊ κ ό σ ύ ν ο ρ ο[1], δηλαδή ὁ Δούναβης καί ὁ Ρῆνος, πού ὥς τά χρόνια τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἄντεχε σάν ἀληθινός κυματοθραύστης, τώρα μεταβίας συγκρατιέται. Σέ πολλά σημεῖα σπάει καί ὁρμοῦν μέσα λογῆς λογῆς ξένοι λαοί. Σκοπός τους εἶναι νά ἁρπάξουν ὅ,τι μπορέσουν καί νά ξαναγυρίσουν στήν πατρίδα τους, ἤ νά περάσουν τά ρωμαϊκά σύνορα καί νά ἐγκατασταθοῦν σέ μικρές ὁμάδες, ὥστε νά ζήσουν εἰρηνικά κάτω ἀπό τήν προστασία τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου.

Αὐτές εἶναι οἱ ἐ π ι δ ρ ο μ έ ς. Οἱ εἰσβολεῖς δέν ἔχουν ἀκόμη σκοπό νά μποῦν σέ μεγάλες ὁμάδες καί νά ἐγκατασταθοῦν ὁριστικά. Οἱ λεγεῶνες ὥς τό τέλος καί τοῦ ἄλλου αἰώνα μποροῦν καί τούς ἀναχαιτίζουν.

Τέτοιοι λαοί εἶναι:

---

1. Λατ. Limes Pomanus

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Στό Ρῆνο οἱ γερμανοί Φράγκοι. Ὑποδουλώνουν τούς παλαιότερους λαούς πού κατοικοῦσαν ἐκεῖ καί φτάνουν ὥς τό Ρῆνο. Συχνά παραβιάζουν τό σύνορο αὐτό καί λεηλατώντας προχωροῦν ὥς τή Γαλατία. Οἱ Σάξονες φτάνουν ὡς τίς ἀκτές τῆς Βρετανίας καί οἱ Ἀλαμανοί ὥς τή Β. Ἰταλία.

Στό Δούναβη οἱ Γότθοι. Εἶναι ἐπίσης Γερμανοί, πολυάριθμοι καί πολεμικοί. Εἶναι ἀκόμη εἰδωλολάτρες, μά στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα, ὅπως θά δοῦμε, ἀρχίζουν νά γίνονται Χριστιανοί. Μέχρι τά μέσα τοῦ 2ου αἰώνα ζοῦσαν γύρω ἀπό τή Βαλτική θάλασσα· σχεδόν δέν τούς γνωρίζουν οἱ Ρωμαῖοι. Ὕστερα ἔρχονται πιό νότια καί στόν αἰώνα αὐτό πλημμυρίζουν τίς ἀπέραντες περιοχές ἀπό τό Δούναβη ὥς τίς βόρειες ἀκτές τοῦ Εὔξεινου Πόντου.

Ὅσες ρωμαϊκές κατακτήσεις ἔγιναν στά μέρη αὐτά ἀπό τούς Ἀντωνίνους χάθηκαν. Μέ τά πλοῖα τους κάνουν πειρατικές ἐπιδρομές καί φτάνουν καταστρέφοντας καί ἁρπάζοντας ὥς τό Αἰγαῖο. Σέ μιά ἀπό αὐτές (267 - 268 μ.Χ.) λεηλάτησαν τήν Ἀθήνα, τήν Κόρινθο, τό Ἄργος καί τή Σπάρτη. Στήν Ἀθήνα τούς ἀπέκρουσε ὁ ἱστορικός Δέξιππος. Μαζί μέ τούς Γότθους ἦταν καί Ἐροῦλοι.

Στήν Ἀνατολή οἱ Πέρσες. Τό κράτος τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ λαοῦ, πού διαλύθηκε ἀπό τό Μ. Ἀλέξανδρο, ἀναβιώνει μέ τήν περσική δυναστεία τῶν Σασανιδῶν. Αὐτοί ἀνατρέψανε τό 224 τήν Παρθική δυναστεία τῶν Ἀρσακιδῶν. Ἕνας Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, ὁ Βαλεριανός, πού πῆγε νά τούς πολεμήσει, νικήθηκε (260), πιάστηκε αἰχμάλωτος καί τόν ἔβαλαν νά περιποιεῖται τά ἄλογα τοῦ βασιλιᾶ τους. Σώθηκε ἕνα περσικό ἀνάγλυφο, πού μέ δικαιολογημένη ὑπερηφάνεια ὁ νικητής βασιλιάς κάθεται στό θρόνο του καί ὁ Ρωμαῖος τόν προσκυνάει γονατιστός.

6. Ὁλόκληρες ἐπαρχίες γίνονται ἀνεξάρτητες. Μερικές φορές, στά ἀνήσυχα αὐτά χρόνια, ὁλόκληρες ἐπαρχίες — κυρίως αὐτές πού ἦταν μακριά ἀπό τή Ρώμη — ἀνέδειξαν αὐτοκράτορα δικό τους, γιατί ἀντιμετώπιζαν κινδύνους ἐπιδρομῶν ἀπό γειτονικούς λαούς. Ἡ αὐτοκρατορία δίνει τήν εἰκόνα ἀποσύνθεσης, προπάντων στήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Γαλλιηνοῦ (253 - 268 μ.Χ.), διαδόχου τοῦ Βαλεριανοῦ.

Ὁ κίνδυνος ἀπό τίς γερμανικές ἐπιδρομές στή Δύση ὁδήγησε τή Γαλατία, τήν Ἱσπανία καί τή Βρετανία νά ἀποσπαστοῦν ἀπό τήν αὐτοκρατορία γιά 15 χρόνια καί νά ἀνακηρύξουν δικό τους αὐτοκράτορα, τόν Πόστουμο. Ὁ Γαλλιηνός καί νά ἀνακηρύξουν αὐτοκράτορες γιά λίγο χρόνο μπροστά στήν ἀνάγκη τόν ἀναγνώρισε. Τέτοιοι

νομαστή γιά τήν ἑλληνική της παιδεία, τήν ὀμορφιά της καί τίς διοικητικές της ἱκανότητες. Κυρίεψε σχεδόν ὁλόκληρη τή Μ. Ἀσία, τήν Αἴγυπτο καί φιλοδοξοῦσε νά ἀνασυστήσει τό βασίλειο τῶν Σελευκιδῶν.

7. Οἱ αἰτίες τῆς παρακμῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ αἰτίες εἶναι πολλές καί βαθιές. Μερικές μόλις διακρίνονται σ' αὐτόν τόν αἰώνα. Πολύ καθαρότερα φαίνονται στόν ἑπόμενο. Τότε ἡ παρακμή πλησιάζει νά γίνει καταστροφή, ὅπως θά δοῦμε. Ἀναφέρουμε πολύ σύντομα τίς κυριότερες αἰτίες:

▲ **Τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα περνᾶ κρίση.** *Τό πολίτευμα τοῦ Ὀκταβιανοῦ, δηλ. ἡ ἐξουσία τοῦ πρώτου πολίτη τοῦ κράτους καί τῆς Συγκλήτου,* ἀφοῦ ἐφαρμόστηκε μέ ἐπιτυχία ἐπί δυό αἰῶνες ἀποδείχτηκε πώς ἦταν ἀπό δῶ κι ἐμπρός ἀκατάλληλο, γιατί ἀπό τή φύση του ἦταν ἀντιφατικό. Ἦταν μιά ἀνώμαλη δυαρχία: Ἀπό τή μιά ὁ π ρ ῶ τ ο ς πολίτης τοῦ κράτους, ὁ αὐτοκράτορας, μέ τήν τάση νά ἐπιβάλλει παντοῦ τή θέλησή του. Ἀπό τήν ἄλλη ἡ Σ ύ γ κ λ η τ ο ς, τελευταῖο κατάλοιπο τῆς δημοκρατίας, προσπαθοῦσε, ὅσο μποροῦσε, νά βάζει χαλινό στήν αὐταρχική αὐτή τάση.

Μ' αὐτή τή δύσκολη συμβίωση ἔφτασε στήν ἀκμή της ἡ αὐτοκρατορία στούς δυό πρώτους αἰῶνες. Ὅμως, ἐδῶ πού ἦταν ἡ δύναμη, ἦταν καί ἡ ἀδυναμία τοῦ πολιτεύματος. Μέσα του ἐνεργοῦσαν δυό ἀντίρροπες δυνάμεις, πού δέν μποροῦσαν νά συμβιβάζονται ἐπ' ἄπειρον. Ἀνάμεσα στίς δυό ροπές, μιά πρός τή Μοναρχία καί μιά πρός τή Δημοκρατία, τό πολίτευμα τείνει νά καταλήξει σ' ἕνα ὁμοιογενή τύπο. Καί ἐπειδή τώρα πιά δέν μποροῦσε νά γίνει λόγος γιά ἐπικράτηση τῆς δημοκρατίας, ὅλα μαρτυροῦν πώς θά σβήσουν καί τά τελευταῖα ἴχνη της καί στή θέση της διαμορφώνεται πιά μιά κ α θ α ρ ή ἀ π ο λ υ τ α ρ χ ί α.

▲ **Πορεία πρός τήν ἀπολυταρχία.** Τά πρῶτα σοβαρά συμπτώματα πώς ἐκεῖ θά κατέληγε στό τέλος τό πολίτευμα παρουσιάστηκαν, ὅπως εἴδαμε, ὅταν κυβερνοῦσε ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος (193 - 211 μ.Χ.). Ἐπί τῆς βασιλείας του ἔγειρε ὁριστικά ἡ ζυγαριά πρός τό μέρος τῆς μοναρχίας, γιατί ὁ αὐτοκράτορας αὐτός στηρίχτηκε ὁλωσδιόλου στό στρατό καί μέ κάθε τρόπο παραμέρισε τή Σύγκλητο.

Ἀπό τότε τό σῶμα αὐτό διατηρήθηκε μόνο κατά τύπους. Ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος πεθαίνοντας ἄφησε παραγγελία στούς γιούς του: «Νά 'σαστε μονοιασμένοι, νά πλουτίζετε τό στρατό καί γιά τ' ἄλλα μή σᾶς νοιάζει». Ἀπό τότε ἄλλοι αὐτοκράτορες ἀκολουθοῦν στήν πολιτική τους « σ υ γ κ λ η τ ι κ ή γ ρ α μ μ ή » καί ἄλλοι « σ τ ρ α τ ι ω τ ι κ ή ». Τίποτε ὅμως δέν μποροῦσε πιά νά ξαναδώσει στή Σύγκλητο τήν παλαιά της δύναμη.

▲ **Κρίση στήν οἰκονομία.** Ἀκόμη πιό βαθιά κρίση ἐκδηλώνεται στίς οἰκονομικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Καί τήν ἐπιδείνωνε ἀκόμη περισσότερο ἡ πολικανείς ποιά εἶναι ἡ αἰτία καί ποιό τό ἀποτέλεσμα.

Ἀπ' αὐτό τόν αἰώνα παρουσιάζεται μιά γενική ὀπισθοδρόμηση στήν οἰκονομική ζωή. Οἱ ἐπιδρομές καί οἱ ἐπαναστάσεις, πού ἀναστατώνουν τίς ἐπαρχίες, ἀ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χίζουν νά νεκρώνουν τό ἐμπόριο. Κάθε οἰκονομική κίνηση πάει νά σταματήσει. Οἱ πόλεις, πού ἄλλοτε ἀνθοῦσαν ἀπό τά πλούτη τῆς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης», τώρα παρακμάζουν· πρώτη φροντίδα τώρα εἶναι ἡ σωτηρία ἀπό τόν κίνδυνο. Αὐτό προπάντων θά συνεχιστεῖ καί θά ὁλοκληρωθεῖ στόν 4ο αἰώνα. Ἀφοῦ τό ἐμπόριο σταματᾶ, οἱ πόλεις σιγά σιγά ἀδειάζουν καί οἱ ἄνθρωποι ξαναγυρίζουν στήν ὕπαιθρο· παίρνει πάλι τήν πρώτη θέση ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς. Ἡ γῆ ὅμως παντοῦ βρίσκεται μοιρασμένη σέ ἀπέραντες γαιοκτησίες (= λ α τ ι φ ο ύ ν τ ι α) — ὁλόκληρες περιοχές τώρα — πού ἀνήκουν σέ λίγους πανίσχυρους ἰδιοκτῆτες· αὐτοί σάν ἀληθινοί ἄρχοντες τά κυβερνοῦν καί τίς προστατεύουν ἀπό τίς ἐπιθέσεις, πολλές φορές μέ δικό τους ἰδιωτικό στρατό. Ἡ παλιά ἔπαυλή τους μέ ἕνα ὀχυρωματικό περίβολο γύρω γύρω ἀρχίζει νά μετασχηματίζεται σέ μεσαιωνικό πύργο.

▲ **Κρίση στήν κοινωνία.** *Οἱ κοινωνικές τάξεις ἀλλάζουν.* Μέσα στή γενική παράλυση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, οἱ ἄνθρωποι ὅλων τῶν τάξεων καταφεύγουν στούς μεγάλους γαιοκτήμονες, γιά νά βροῦν «π ρ ο σ τ α σ ί α», ἀφοῦ δέν τούς τήν παρέχει πιά τό κράτος. Ὁ ἀριθμός τῶν δούλων παρουσιάζει ἀπό δῶ κι ἐμπρός μιά σοβαρή μείωση. Ἕνα μεγάλο μέρος τους ἐξακολουθοῦσαν νά μένουν δοῦλοι. Πολλοί ὅμως ἀποκτοῦν τήν ἐλευθερία τους, γίνονται ἀ π ε λ ε ύ θ ε ρ ο ι, καί μένουν προσκολλημένοι στά λατιφούντια, ὅπου οἱ κύριοι τῶν ἀπέραντων αὐτῶν κτημάτων τούς νοικιάζουν ἀπό ἕνα κομμάτι γῆς νά τό καλλιεργοῦν. Τό κομμάτι ὅμως τῆς γῆς καί ὁ καλλιεργητής του ἐξακολουθοῦν νά ἀνήκουν στό γαιοκτήμονα. Κι αὐτός κάθε χρόνο παίρνει ἀπό τό εἰσόδημα, πού δίνει τό κομμάτι τῆς γῆς, ἕνα ὁρισμένο μερίδιο.

Ἡ ἀπασχόληση αὐτή προσελκύει σιγά σιγά καί τούς ἐλεύθερους καλλιεργητές — ὅσοι ἀπόμεναν ἀκόμη — καί τούς ἄνεργους κατοίκους τῶν πόλεων. Ἔτσι ὅλοι ξαναγυρίζουν στήν ὕπαιθρο, γιά νά δουλέψουν μ' αὐτούς τούς ὅρους. Οἱ ἐλεύθεροι χάνουν ἕνα μέρος τῆς ἐλευθερίας τους, ἀφοῦ δέθηκαν ἀπό τό γαιοκτήμονα μέ τή γῆ, κερδίζουν ὅμως τήν «π ρ ο σ τ α σ ί α» του. Οἱ δοῦλοι πάλι κερδίζουν ἀρκετή ἐλευθερία, καί, τό κυριότερο, μπαίνουν ὑπό τήν προστασία τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου.

Ἔτσι οἱ ἐλεύθεροι καί οἱ πρώην δοῦλοι συγχωνεύονται σέ μιά καινούρια τάξη. Εἶναι προσκολλημένοι στή γῆ, χωρίς νά τούς ἀνήκει, *ὡς κ ο λ ω ν ο ί, δηλ. ἐξαρτημένοι καλλιεργητές ξένου κλήρου (λατ. = c o l o n i).*

8. Ἀνακεφαλαίωση τῶν στοιχείων πού ὁδήγησαν στήν παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

▲ **Βαρβαρικές ἐπιδρομές καί ἀδυναμία ἄμυνας τῶν συνόρων.** Οἱ Πέρσες, οἱ Γότθοι, οἱ Ἀλαμανοί κ.ἄ. πού ἐφορμοῦν ἐναντίον τῶν συνόρων στόν 3ο αἰ. μ.Χ. βρίσκουν τώρα τίς ἀμυντικές ρωμαϊκές δυνάμεις σοβαρά ἐξασθενημένες. Οἱ Ἰταλοί στρατιῶτες ἔχουν πιά ὁλότελα ἀντικατασταθεῖ ἀπό στρατιῶτες τῶν λιγότερο ἐκρωμαϊσμένων περιοχῶν πού δέν εἶχαν οὔτε τίς ἱκανότητες καί τήν εὐστροφία τῶν πρώτων οὔτε πειθαρχοῦσαν εὔκολα καί, τό κυριότερο, οἱ στρατιῶτες αὐτοί

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀγροτική ζωή τοῦ 3ου - 4ου αἰώνα μ.Χ.

Ψηφιδωτό τῆς Καρχηδόνας. Στό κέντρο τῆς εἰκόνας ὑπάρχει μιά μεγάλη ἔπαυλη, πού εἶναι συνδυασμός μόνιμης κατοικίας καί ὀχυροῦ. Τά χαρακτηριστικά πού δεσπόζουν εἶναι δυό ψηλοί πύργοι στίς γωνίες, ἕνα ὀγκῶδες ἰσόγειο μέ μιά ἀψιδωτή εἴσοδο πού ἐπιτρέπει νά μπεῖ κανείς στά διαμερίσματα τοῦ ἰδιοκτήτη καί ἴσως σέ μιά μεγάλη αὐλή στό πίσω μέρος· ἕνα ὄμορφο χαγιάτι διακρίνεται στό πρῶτο πάτωμα ὅπου εἶναι συγκεντρωμένοι οἱ χῶροι διαμονῆς. Πίσω ἀπό τό κύριο τμῆμα τοῦ οἰκοδομήματος φαίνονται δυό ἰδιαίτερα χτίσματα, ὁ στάβλος ἤ τό αἴθριο καί ἕνας εὐρύχωρος λουτρώνας μέ θολωτές στέγες. Ἡ ἔπαυλη εἶναι τριγυρισμένη ἀπό ἕνα πάρκο. Στίς δυό πλευρές τῆς ἔπαυλης εἰκονίζεται ἔξοδος σέ κυνήγι τοῦ οἰκοδεσπότη. Στό πάνω καί κάτω διάζωμα τῆς εἰκόνας φαίνονται σκηνές τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ γαιοκτήματος. Κάθε ἐποχή καταλαμβάνει μιά γωνιά. Στήν ἄνω ἀριστερή εἶναι χειμώνας. Ἕνας ἄντρας μεταφέρει δυό ζωντανές πάπιες· δυό παιδιά μαζεύουν ἐλιές· μιά γυναίκα σηκώνει ἕνα καλάθι γεμάτο μαῦρες ἐλιές. Εἶναι ἡ οἰκογένεια ἑνός κολωνοῦ πού παριστάνεται στίς σχέσεις της μέ τόν ἰδιοκτήτη τοῦ μεγάλου γαιοκτήματος: προσφέρουν τούς καρπούς τῆς ἐποχῆς στήν οἰκοδέσποινα τῆς ἔπαυλης πού κάθεται σ' ἕνα ἐπιβλητικό κάθισμα μέ μιά βεντάλια στό χέρι· ἀνάλογες σκηνές εἰκονίζονται καί στίς ὑπόλοιπες γωνίες. . . Τό ψηφιδωτό ἀποβλέπει νά τονίσει τό ρόλο πού διαδραματίζουν οἱ κολωνοί στήν οἰκονομία τοῦ μεγάλου γαιοκτήματος: ὅλη ἡ ζωή τῆς ἔπαυλης στηρίζεται στό μόχθο καί τίς εἰσφορές τους [3ος - 4ος αἰώνας μ.Χ.; Τύνιδα, Μουσεῖο] Γ'Απόσπασμα ἀπό M. Rostovtzeff - A History of the ancient world. vol. II - Oxford 1933 σελ. 330].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀπασχολήθηκαν μόνιμα στόν 3ο αἰώνα μέ τήν κερδοφόρα ἐπιχείρηση τῆς «κατασκευῆς» αὐτοκρατόρων καί πολύ λίγο ἐνδιαφέρον ἔδειχναν νά διατηρήσουν τίς κατακτήσεις. Ἔγινε μιά πλήρης ἐπαγγελματοποίησή τους, γιατί δέν ἄργησαν νά ἀνακαλύψουν ὅτι ἦταν ἀπαραίτητοι συντελεστές τῆς ἐξουσίας καί ἐπιζητοῦσαν νά ἐπιβάλλουν τούς ὅρους τους καί στόν αὐτοκράτορα καί στή Σύγκλητο. Γιά νά ἀποφεύγεται ὁ κίνδυνος τῶν στρατιωτικῶν πραξικοπημάτων καταφεύγουν οἱ αὐτοκράτορες στήν παροχή μεγαλύτερων μισθῶν καί συντάξεων.

▲ **Καταστροφή τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ. Ἐγκατάλειψη τῆς γῆς. Εἴσοδος μεγάλου ἀριθμοῦ ἀγροτῶν στό στρατό.** Ὅπως ἀναπτύχθηκε πιό πάνω, οἱ βαρβαρικές ἐπιδρομές κι ἡ πολιτική καί στρατιωτική ἀναρχία πού ἐπικρατοῦν στόν 3ο αἰώνα προκαλοῦν ἕνα διάχυτο αἴσθημα ἀνασφάλειας στούς πληθυσμούς τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας κυρίως γύρω στό 250 μ.Χ. Ἡ σιγουριά κι ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης», πού ἐξασφάλιζε ἄλλοτε τήν οἰκονομική εὐημερία, ὑπονομεύτηκαν πιά. Ἡ οἰκονομική δραστηριότητα ἐξαιτίας αὐτοῦ σταματᾶ σέ κάθε ἐκδήλωση.

Τό σύνολο τῆς καλλιεργήσιμης γῆς παθαίνει σοβαρή μείωση, ὅπως π.χ. στήν Ἰταλία, τήν Ἰσπανία καί τήν Αἴγυπτο. Μεγάλο μέρος ἀπό τούς ἀγρότες πού ἐγκαταλείπουν τήν καλλιέργεια τῆς γῆς βρίσκουν ὡς βιοποριστική διέξοδο τήν κατάταξή τους στό στρατό, γιατί ἔτσι ἐξασφαλίζουν κέρδη, ἀσυδοσία, ἀσφάλεια καί καριέρα, ἄν ἐπιδείξουν ἱκανότητες. Τώρα παρουσιάζεται ἔντονα τό φαινόμενο τῶν ἐγκαταλειμμένων γαιῶν πού οὔτε μέ διατάξεις, ὅπως π.χ. τοῦ Αὐρηλιανοῦ οὔτε μέ τήν μέθοδο τῆς ἵδρυσης ἀποικιῶν βρίσκουν καλλιεργητές καί γι' αὐτό ἐρημώνονται. Ἰδιαίτερα ὅμως δυσάρεστες ἦταν οἱ συνέπειες γιά τή βιοτεχνία καί τό ἐμπόριο· οἱ οἰκονομικές αὐτές δραστηριότητες εὔκολα ἐξαφανίζονται ἀπό μιά καταστραμμένη, ἤ ὑποκείμενη σέ κίνδυνο καταστροφῆς περιοχή, καί δύσκολα ἀναζωογονοῦνται. Ἡ ἐξαφάνιση ἐξαιτίας τῆς ἀνασφάλειας τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ὑποχρέωσε πολλούς αὐτοκράτορες νά ἱδρύσουν κρατικά ὁπλοστάσια καί ὑφαντήρια μέ καταναγκαστική ἐργασία γιά τίς ἀνάγκες τῆς ἐπιμελητείας τοῦ στρατοῦ.

▲ **Σμίκρυνση τῶν ἀστικῶν κέντρων. Διαμορφώνεται ἰδιαίτερο καθεστώς γαιοκτησίας καί βιοτεχνίας.** Ἡ παρακμή τῆς βιοτεχνίας καί τοῦ ἐμπορίου ὁδήγησε στή σμίκρυνση τοῦ χώρου τῶν πόλεων. Ἐκτός ἀπό τή Ρώμη, πού ἐξακολουθοῦσε νά διατηρεῖ τόν ὑδροκεφαλισμό της ἐξαιτίας τοῦ ὄχλου πού ζοῦσε ἐκεῖ μέ τίς δωρεάν διανομές καί τήν ψυχαγωγία του, εἶναι ὁλοφάνερος τώρα ἕνας γενικός μαρασμός τῶν ἀστικῶν κέντρων· τοῦτο διαπιστώνεται εὔκολα π.χ. στή Γαλατία ὅπου τά νέα κυκλικά τείχη στόν 3ο καί 4ο αἰ. περικλείουν συχνά λιγότερο ἀπό τό τό ἕνα τέταρτο τοῦ χώρου τῶν προηγούμενων αἰώνων.

Οἱ οἰκονομικές αὐτές δυσκολίες, πού λιγοστεύουν παρά πολύ τούς ἀστικούς πληθυσμούς, λιγοστεύουν ἐπίσης πολύ σοβαρά καί τούς ἐλεύθερους καλλιεργητές στήν ὕπαιθρο, τούς μικρούς ἰδιοκτῆτες καί ἐνοικιαστές. Ἡ συγκέντρωση τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας σέ πολύ λίγα χέρια προχωρεῖ τώρα ραγδαῖα. Ἡ ἀναζήτηση

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

προστασίας ἀπό τίς βαρβαρικές εἰσβολές ἤ ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων ἀνάγκασε τούς μικροϊδιοκτῆτες γῆς νά παραδώσουν τά κτήματά τους στούς εὔπορους γείτονές τους πού μποροῦσαν νά τούς προφυλάξουν ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν ληστῶν καί ἀπό τούς ἐπαρχιακούς ἀξιωματούχους στίς ὀχυρωμένες ἐπαύλεις τους. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ μεγάλη γαιοκτησία — τό latifundium — γίνεται πιά ὁ κυρίαρχος τύπος ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας καί ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς γίνεται ἀπό ἐξαρτημένους καλλιεργητές (coloni). Μά καί ἡ θέση τῶν καλλιεργητῶν αὐτῶν μετά τόν 3ο αἰ. ἀλλάζει. Ὥς τώρα ἡ προσωπική τους ἐλευθερία δέ δεσμεύεται ἐκτός ἀπό λίγες δωρεάν ἀγγαρεῖες τήν ἐποχή τῆς συγκομιδῆς στό ἀτομικό κτῆμα τοῦ ἰδιοκτήτη ἤ τοῦ ἀρχιενοικιαστῆ αὐτοκρατορικῆς γῆς[1]. Ἀπό τώρα κι ὕστερα οἱ ἐνοικιαστές - καλλιεργητές εἶναι ὑποχρεωμένοι νά μένουν ἰσόβια προσκολλημένοι στή μεγάλη γαιοκτησία. Δημιουργεῖται λοιπόν ἔτσι ὁ θεσμός τῆς δουλοπαροικίας μέ νομικά κατοχυρωμένους τίτλους· στήν ἐποχή τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀναγνωρίζεται ἐπίσημα ὁ θεσμός ἀπό τήν αὐτοκρατορική νομοθεσία.

Ἀλλά καί στήν ἄσκηση τῆς ἰσχνῆς βιοτεχνίας καί τοῦ ἐμπορίου πού ἀπόμεινε παρατηρεῖται μιά ἀλλαγή συστήματος. Ἔτσι π.χ., γιά νά ἐπιτύχει ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος καλύτερο ἐφοδιασμό τῆς πρωτεύουσας, κατέγραψε τοὺς ἐπαγγελματίες σέ ἰδιαίτερες σ υ ν τ ε χ ν ί ε ς — βιοτεχνικά congiaria καί ἐμπορικά collegia —, ὥστε νά μπορεῖ νά ἐλέγχει μέ κρατικούς ὑπεύθυνους καί νά κατευθύνει ὅσους καταγίνονταν μέ τή βιοτεχνία καί τό ἐμπόριο. Τώρα ὅμως ἀρχίζουν νά φθίνουν κι αὐτά τά προνομιακά σωματεῖα. Γιά νά τά περισώσουν οἱ κατοπινοί αὐτοκράτορες, τά μετατρέπουν σέ κληρονομικές κλειστές ἐπαγγελματικές κάστες· π.χ. στόν 4ο αἰ. ὁ μυλωνάς ἤ ὁ φορτωτής πλοίου ἔπρεπε νά μείνει ἰσόβια στό ἐπάγγελμά του καί νά τό διδάξει στούς γιούς του. Δέν εἶναι γνωστό σέ πόσα ἐπαγγέλματα καθιερώθηκε ὁ κρατικός αὐτός παρεμβατισμός κι ἄν ἡ ἐφαρμογή του ἴσχυε καί σέ πόσο βαθμό ἔξω ἀπό τή Ρώμη. Ἀργότερα ὅμως, στά χρόνια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, οἱ συντεχνίες αὐτές — πού ὀνομάζονται τώρα σ υ σ τ ή μ α τ α — ἔχουν πιά ὁλότελα ἐπικρατήσει στήν Κωνσταντινούπολη κι ἀπ' αὐτό εὔκολα βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι τό καθεστώς αὐτό δέν περιορίστηκε μόνο ἐκεῖ, ἀλλά νωρίς ἀπλώθηκε σ' ὅλη τήν αὐτοκρατορία.

Ἀπό τήν ἀνακεφαλαίωση αὐτή βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι πολλά στοιχεῖα, — π.χ. ἐπιδρομές βαρβάρων, ἀναρχία, ἀδυναμία συνοριακῆς ἄμυνας, ἐπαγγελματοποίηση τοῦ στρατοῦ, σοβαρές ἀλλαγές στήν οἰκονομική καί κοινωνική δομή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους — ὁδηγοῦν στήν παρακμή τῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτά ὅμως τά στοιχεῖα δέν εἶναι μόνο στοιχεῖα φθορᾶς. *Εἶναι συγχρόνως καί στοιχεῖα πού θά ὁδηγήσουν τόν Ἀρχαῖο κόσμο στό Μεσαιωνικό.* Ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία μέ τίς ἀλλαγές αὐτές πορεύεται πρός τήν πτώση της καί ταυτόχρονα μεταστοιχειώνεται, γιά νά συνεχίσει τή ζωή της μέ ἄλλες μορφές στή Δυτική Εὐρώπη καί στό Βυζάντιο.

---

1. Λατ. Conductor

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Οἱ Τετράρχες
Σύμπλεγμα ἀπό πορφυρίτη τῶν Τετραρχῶν Διοκλητιανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου καί Κωνσταντίου Χλωροῦ [Βενετία, Ἅγιος Μάρκος, νότια γωνία. 300 μ.Χ. περίπου].

2 ΜΕ ΚΑΙΝΟΥΡΙΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΞΕΠΕΡΑΣΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

1. Οἱ Ἰλλυριοί αὐτοκράτορες. Πορεία πρός τήν ἀπολυταρχία.

Ὅπως φάνηκε ἀπό τά προηγούμενα, ἡ αὐτοκρατορία βάδιζε πρός τήν καταστροφή, ἀλλά στό τέλος τοῦ 3ου αἰώνα τήν ἀπέφυγε χάρη στά ἀποτελεσματικά μέτρα πού πῆραν οἱ Ἰλλυριοί αὐτοκράτορες (270 - 305 μ.Χ.).

Ὀνομάστηκαν ἔτσι, γιατί προέρχονται ἀπό τήν Ἰλλυρία (σημ. Ἀλβανία καί Γιουγκοσλαβία). Ἦταν ἁπλοί ἀγρότες, μά ἄξιοι στρατηγοί. Ἔχουν ἀξιόλογες διοικητικές καί ὀργανωτικές ἱκανότητες. Μέ τά μέτρα πού πῆραν πέτυχαν νά συγκρατήσουν ἀπό τήν κατάρρευση τήν αὐτοκρατορία. Ἔτσι:

- Οἱ ἐχθροί τῆς Ρώμης ἀναχαιτίζονται παντοῦ,
- Ἐπιδιώκεται νά ἐξασφαλιστεῖ ἑνότητα, καί, τό κυριότερο,
- Γίνονται τολμηρές μεταρρυθμίσεις στό πολίτευμα καί στή διοίκηση.

Οἱ σπουδαιότεροι ἀπό τούς Ἰλλυριούς αὐτοκράτορες εἶναι δυό: ὁ Αὐρηλιανός (270 - 275 μ.Χ.) καί ὁ Διοκλητιανός (284 - 305 μ.Χ.).

Ὁ Αὐρηλιανός ὀνομάστηκε «ἐπανορθωτής τῆς οἰκουμένης»[1], γιατί ξανάδωσε στό κράτος (οἱ Ρωμαῖοι ὀνόμαζαν τό κράτος τους οἰκουμένη) τήν ἑνότητά του μέ τίς νίκες του κατά τῆς Ζηνοβίας στήν Ἀνατολή καί μέ τήν ἀνάκτηση τοῦ ἐφήμε-

1. Λατ. Restitutor orbis

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρου κράτους τῆς Γαλατίας. Κατασκεύασε ἐπίσης νέο μεγαλύτερο τεῖχος γύρω ἀπό τή Ρώμη.

Ὁ Διοκλητιανός μέ τίς μεταρρυθμίσεις του δίνει νέα κατεύθυνση στήν ἱστορία τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, καί, γιά νά τό σώσει, τό προσαρμόζει στίς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς του, ἀλλάζοντας τό χαρακτήρα τῆς μοναρχίας.

Οἱ κυριότερες ἀλλαγές τοῦ Διοκλητιανοῦ εἶναι:

▲ **Ἀλλάζει μορφή τό πολίτευμα.** *Ὁ πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους*[1] *γίνεται τώρα ἀπόλυτος μονάρχης καί τό πολίτευμα γίνεται ἀπόλυτη μοναρχία.*

Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Αὐρηλιανοῦ ὁ λατινικός τίτλος Princeps ἀχρηστεύεται καί στή θέση του καθιερώνεται ὁ τίτλος Dominus. Ἡ πολιτειακή μορφή τοῦ Principatus γίνεται Dominatus = ἀπόλυτη μοναρχία.

Τό πολιτειακό σύστημα τῆς δυαρχίας (Σύγκλητος - Αὐτοκράτορας) πού εἶχε καθιερώσει ὁ Ὀκταβιανός Αὔγουστος, δοκιμάστηκε σκληρά στόν αἰώνα αὐτό καί ἀποδείχτηκε πώς, γιά νά διατηρηθεῖ ἡ μοναρχία, ἔπρεπε τό πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα νά ἀποκτήσει ἐξωτερική αἴγλη.

Γιά νά πραγματοποιηθεῖ αὐτό, μιά λύση ὑπῆρχε: νά γίνει τό πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα ἱερό, ὅπως στίς ἀνατολικές μοναρχίες. Ὁ Αὐρηλιανός κιόλας παλαιότερα, σύμφωνα μέ τό ὑπόδειγμα πού πῆρε ἀπό τούς Σασσανίδες τῆς Περσίας, εἶχε καθιερώσει τό δ ι ά δ η μ α καί τήν π ο ρ φ ύ ρ α. Ὁ Διοκλητιανός ἐφάρμοσε στό παλάτι του τό ἀνατολικό π ρ ω τ ό κ ο λ λ ο. Ὁ αὐτοκράτορας σπάνια ἐμφανίζεται στούς ὑπηκόους του. Καθιερώθηκε τώρα καί ἡ π ρ ο σ κ ύ ν η σ η. Ὅποιος τόν πλησίαζε, γονάτιζε καί τοῦ φιλοῦσε τήν ἄκρη τοῦ φορέματός του.

Ἕνας αὐστηρός αὐλικός κώδικας παρμένος ἀπό τούς Σασσανίδες ἀντικαθιστᾶ τήν παλαιά ρωμαϊκή ἁπλότητα. Οἱ ὑπήκοοι τοῦ κράτους χρησιμοποιοῦν πομπώδεις προσαγορεύσεις, ὅταν ἀπευθύνονται στόν αὐτοκράτορα. Π.χ. ἡ γαληνότης σας, ἡ μεγαλειότης σας, ἡ αἰωνιότης σας κ.ἄ.

▲ **Ριζικές ἀλλαγές στή διοίκηση.** Ὁ Διοκλητιανός, ἄν καί εἶναι τόσο ἀπολυταρχικός, ὑποχρεώνεται ἀπό τίς συχνές ἐπαναστάσεις καί ἐπιδρομές, νά κάμει μιά τολμηρή ἀλλαγή στό διοικητικό σύστημα. Ἦταν ἀνάγκη, ὅταν παρουσιαζόταν κίνδυνος, νά παίρνονται ἄμεσα μέτρα ἄμυνας, χωρίς ἀργοπορία. Γι' αὐτό ἐγκαταλείπει τή Ρώμη καί ὁρίζει τ έ σ σ ε ρ α ν έ α κ έ ν τ ρ α τ ο ῦ κ ρ ά τ ο υ ς σέ ἰσάριθμα ἐπίκαιρα σημεῖα.

Πρῶτα δυό μεγάλα κέντρα: Τό ἕνα στή Δύση, στό Μιλάνο τῆς Β. Ἰταλίας καί τό ἄλλο στήν Ἀνατολή, στή Νικομήδεια τῆς Βιθυνίας. Οἱ ἐπικεφαλῆς τους ὀνομάστηκαν Α ὔ γ ο υ σ τ ο ι. Αὔγουστος τῆς Νικομήδειας ἔγινε ὁ ἴδιος ὁ Διοκλητιανός καί στό Μιλάνο διόρισε τό Μαξιμιανό.

Ὕστερα δυό μικρότερα κέντρα: τό ἕνα στήν ἀρχαία γαλατική πόλη Τρεβήρους καί τό ἄλλο στό Σίρμιο τῆς Σερβίας. Οἱ ἐπικεφαλῆς τους ὀνομάστηκαν Κ α ί σ α ρ ε ς. Καίσαρα στούς Τρεβήρους διόρισε τόν Κωνστάντιο Χλωρό καί στό Σίρμιο τό Γαλέριο.

---

1. Λατιν. Princeps

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Οἱ τέσσερις συνάρχοντες δέθηκαν μέ συγγενικούς δεσμούς καί στήν ἀρχή συνεργάστηκαν καλά.

Τό σύστημα αὐτό ὀνομάστηκε Τετραρχία. Μέ αὐτό κομματιάζεται τό κράτος, γιά νά φυλαχτοῦν καλά τά σύνορα ἀπό τούς ἐξωτερικούς ἐχθρούς καί τό ἐσωτερικό ἀπό τούς ἀνταπαιτητές τῆς ἐξουσίας.

Εἶναι πολύ χαρακτηριστικό ὅτι σιγά σιγά οἱ νέοι μονάρχες ἀπομακρύνονται ἀπό τή Ρώμη, γιατί βρίσκεται πολύ μακριά ἀπό τίς περιοχές πού κινδυνεύουν καί ἐκεῖ παραμένει ἡ ἕδρα τῆς Συγκλήτου, πού μέ δυσφορία ἀντιμετωπίζει τίς νέες ἀπολυταρχικές τάσεις. Οἱ δικαιοδοσίες της περιορίστηκαν μόνο σ' ἕνα ρόλο ἀνάλογο μέ τό δημοτικό συμβούλιο τῆς Ρώμης. Ἕνα δεῖγμα τῆς ἀνορθωτικῆς δραστηριότητας τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀλλά συγχρόνως καί τῆς τάσης του νά ἐπιβάλλει αὐταρχικά λύσεις στά ἐσωτερικά ζητήματα μᾶς δίνει ἡ ἀπόπειρά του νά συγκρατήσει τήν ἄνοδο τῶν τιμῶν μ' ἕνα διάταγμά του τό 301 μ.Χ. πού καθόριζε τά ἀνώτατα ὅριά τους.

▲ **Χωρίζεται ἡ πολιτική ἐξουσία ἀπό τό στρατό.** Ἕνα σπουδαῖο μέτρο στή διοίκηση ἦταν ὁ χωρισμός ὅλου τοῦ κράτους σέ μικρές ἐπαρχίες. Ἐπικεφαλῆς τους ἦταν μισθωτοί διοικητικοί ὑπάλληλοι πού διορίζονται ἀπό τόν αὐτοκράτορα. Αὐτοί δέν εἶχαν κανένα δικαίωμα πάνω στό στρατό τῆς περιφέρειάς τους. Οἱ ἀξιωματικοί τοῦ στρατοῦ εἶχαν δικούς τους προϊστάμενους.

Ὁ χωρισμός τῆς στρατιωτικῆς ἀπό τήν πολιτική ἐξουσία στίς ἐπαρχίες εἶχε κιόλας καθιερωθεῖ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου σέ τέσσερις μεγάλες περιφέρειες[1] πού ἡ καθεμιά τους χωριζόταν σέ διοικήσεις. Αὐτές, ἀνάλογα μέ τό μέγεθός τους, εἶχαν ἕνα διαφορετικό ἀριθμό ἐπαρχιῶν. Συνολικά οἱ διοικήσεις ἦταν 12 καί οἱ ἐπαρχίες πού ἦταν στήν ἀρχή 60 ἢ 70, ἔφτασαν τελικά τίς 116. Μέ τόν τρόπο αὐτό οἱ διοικητές τῶν ἐπαρχιῶν ἔγιναν λιγότερο ἐπικίνδυνοι.

2. Μέγας Κωνσταντῖνος. Τό σύστημα τῆς Τετραρχίας δέν ἔφερε τά ἀποτελέσματα πού προσδοκοῦσε ὁ ἱδρυτής της. Ἀντίθετα, ἔριξε τό κράτος σέ νέους ἐμφύλιους πολέμους ἀνάμεσα στούς διάφορους φιλόδοξους Αὔγουστους καί Καίσαρες.

Ὁ Διοκλητιανός τό 305 ἀποσύρθηκε ἀπό τήν ἐξουσία, γιά νά περάσει ἥσυχα τήν ὑπόλοιπη ζωή του. Γιά εἴκοσι χρόνια ἀφοῦ ἔφυγε (305 - 324 μ.Χ.), οἱ διάδοχοί του παλεύουν ποιός θά ἐξοντώσει τόν ἄλλο, γιά νά ἐπικρατήσει. Μέσα στούς ἀγῶνες αὐτούς παρουσιάζεται ἡ μορφή τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ξεκίνησε Καίσαρας ἀπό τή Γαλατία καί στό τέλος ἔμεινε μόνος κυρίαρχος στό κράτος.

● Ἀπό τά πολλά γεγονότα τῆς πολυτάραχης αὐτῆς ἐποχῆς ξεχωρίζουμε τά κυριότερα τρία, πού ὁδήγησαν τό Κωνσταντῖνο στή ἀνάδειξη τελικά καί στήν ἐπικράτησή του.

Τό 312, στή Μουλβία γέφυρα τοῦ Τίβερη, ὁ Κωνσταντῖνος συντρίβει τόν

---

1. Λατ. Praefecturae

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀντίπαλό του στή Δύση Μαξέντιο. Γιά ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς νίκης κατασκευάστηκε καί σώζεται ἀκόμη στή Ρώμη μιά θριαμβευτική ἀψίδα.

Τόν ἐπόμενο χρόνο (τό 313) ἀπομένουν δυό Αὔγουστοι: Ὁ Κωνσταντῖνος στή Δύση καί ὁ Λικίνιος στήν Ἀνατολή. Γίνεται μιά συνάντησή τους στό Μιλάνο καί συμφωνοῦν νά συνεργαστοῦν γιά τή διοίκηση ὅλου τοῦ κράτους.

Τό 324, στίς πεδιάδες τῆς Ἀδριανούπολης, ὁ Κωνσταντῖνος νίκησε τό στρατό τοῦ Λικινίου καί σέ λίγο θανάτωσε καί τόν ἴδιο. Ἔτσι ἀπόμεινε μονοκράτορας.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ἔμεινε χωρίς ἀντίπαλο, ἀπομάκρυνε ὁριστικά πιά τή μοναρχία ἀπό τή ρωμαϊκή ἀντίληψη τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Τήν ὁδήγησε πρός μιά πιό αὐστηρή ἀ π ο λ υ τ α ρ χ ί α. Ἀποφασιστική στροφή σημειώθηκε καί στό ζήτημα τῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων ὁ αὐτοκράτορας δέν εἶναι πιά «θεός», ἀλλά ὁ «ἠ θ ε λ η μ έ ν ο ς», ὁ «ἐ κ λ ε κ τ ό ς» τοῦ θεοῦ πού κυβερνᾶ μέ τή θεία χάρη. Τό παλάτι του πού εἶναι τό κέντρο τοῦ κράτους, παραμένει ἱ ε ρ ό. Μά ἱερά γίνονται καί ὅσα βρίσκονται σέ στενή σχέση μέ αὐτόν τόν ἴδιο.

Μέσα σέ μιά στρατιά ἀπό ἀνακτορικούς ὑπαλλήλους καί τιτλούχους (π.χ. περφεκτίσιμους, νομπιλίσιμους κ.ἄ.) πού τόν περικυκλώνουν, ἡ ὄψη τοῦ αὐτοκράτορα χάνεται πιά γιά τό λαό καί γιά τή Σύγκλητο. Τό συμβούλιο αὐτό, πού ἔχει μεταφερθεῖ στή νέα πρωτεύουσα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἔμεινε ἕνα τιμητικό σῶμα πού δέν ἔχει ἄλλο προορισμό παρά μόνο νά πλαισιώνει τόν αὐτοκράτορα στίς δεξιώσεις. Τό νά γίνει ὅμως κανείς μέλος τῆς Συγκλήτου ἐξακολουθοῦσε πάντα νά εἶναι γιά τήν ἀνώτερη τάξη τιμητικό.

Ὁ αὐτοκράτορας τώρα συμβουλεύεται ἄλλους καί προπάντων ἕνα νέο α ὐ τ ο κ ρ α τ ο ρ ι κ ό σ υ μ β ο ύ λ ι ο, τ ό ἱ ε ρ ό Κ ο ν σ ι σ τ ό ρ ι ο. Κι αὐτό ὅμως, μόνο ὅταν θέλει ν' ἀκούσει τή γνώμη του.

3 Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΑΠΟΚΤΑ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ

1. Ἡ ἀναζήτηση τοῦ «Ἀγνώστου Θεοῦ». Τό μεγάλο κατόρθωμα τῶν Ρωμαίων εἶναι πώς ὁλοκλήρωσαν ὅ,τι ἄρχισε ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος: *Ἕνωσαν ὅλους τούς ἀλλόφυλους λαούς τῆς Μεσογείου σέ ἕνα οἰκουμενικό κράτος.* Ἀλλά ἡ ἕνωση αὐτή ἦταν τεχνητή. Ὀφειλόταν στούς νόμους καί στή διοικητική ὀργάνωση τῶν Ρωμαίων. Ἀκόμη καί στά μεγάλα χρόνια τοῦ 1ου καί 2ου μ.Χ. αἰώνα οἱ Ρωμαῖοι δέν μπόρεσαν νά προχωρήσουν πιό πέρα. Δέν μπόρεσαν, στή θέση τῶν παλιῶν κρατῶν πού εἶχαν ὑποτάξει, νά δημιουργήσουν ἕνα κράτος πού νά εἶναι ζωντανός ὀργανισμός, ὅπως ἦταν πρίν τά μικρά. Ἡ «οἰκουμένη» τους ἦταν ἐντυπωσιακή στήν ἀπεραντοσύνη της, μά ἦταν μιά οἰκουμένη χωρίς ψυχική ἑνότητα.

Χρειαζόταν μιά κοινή θρησκευτική πίστη πού νά ἑνώσει καί ψυχικά τούς λαούς της. Χρειαζόταν, μ' ἄλλα λόγια, μιά ο ἰ κ ο υ μ ε ν ι κ ή θ ρ η σ κ ε ί α.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ ἀνάγκη παρουσιάστηκε ἀπό τότε πού τό ρωμαϊκό κράτος εἶχε ἀρχίσει νά μεταμορφώνεται σέ αὐτοκρατορία. Ὅσο κρατοῦσαν οἱ κατακτητές τήν ἀνάμνηση τῆς δημοκρατίας καί οἱ κατακτημένοι τήν ἀνάμνηση ἀπό τά καταλυμένα κράτη τους, οἱ ἄνθρωποι διατηροῦσαν τήν παλιά τους ψυχική ἑνότητα.

Ὅταν ὅμως ἡ κατάκτηση ὁλοκληρώθηκε, στή θέση τῆς δημοκρατίας ἦρθε ἡ μοναρχία, πού κρατᾶ σέ ἀπόσταση τούς ἀνθρώπους ἀπό τό κράτος. Οἱ ἀναμνήσεις τῶν χαμένων κρατῶν τους σιγά σιγά σβήστηκαν. Ἡ ἀπέραντη οἰκουμένη ἔφερε στούς ἀνθρώπους ψυχική ἀπομόνωση.

2. Θρησκευτικός συγκρητισμός. Μιά τέτοια ἀπομόνωση δοκίμαζαν ὡς τώρα οἱ λαοί πού στέναζαν κάτω ἀπό τίς μοναρχίες τῆς Ἀνατολῆς. Γι' αὐτό ζήτησαν νά βροῦν μιά λύτρωση μέ τίς θρησκεῖες τους· αὐτές ἦταν γεμάτες μυστήριο, μαγεία καί θαύματα. Ἔτσι, μέ τή βοήθειά τους ὅ,τι σ' αὐτό τόν κόσμο κάνει τόν ἄνθρωπο νά ὑποφέρει, ἀντιμετωπίζεται εὐκολότερα· ὁ κόσμος μεταμορφώνεται, γίνεται πιό ὑποφερτός μέ τήν ἐλπίδα. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού οἱ ἀνατολικές θρησκεῖες ξεχύθηκαν καί κυριάρχησαν σ' ὅλη τή ρωμαϊκή οἰκουμένη. Συγχωνεύτηκαν μεταξύ τους καί οἱ ἴδιες καί οἱ λατρεῖες τους. Τό φαινόμενο αὐτό ὀνομάστηκε θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ό ς σ υ γ κ ρ η τ ι σ μ ό ς[1].

Τρεῖς προπάντων θρησκεῖες διεκδικοῦσαν τήν ἐπικράτηση:

- Ἡ νεώτερη περσική, ὁ Μ ι θ ρ α ϊ σ μ ό ς, πού πίστευε σέ μιά αἰώνια πάλη τοῦ καλοῦ μέ τό κακό. Στήν πάλη αὐτή νικᾶ τό καλό, μέ τή βοήθεια ὅμως τῶν ἀνθρώπων, πού μετά θάνατον ἀναταμείβονται.
- Ἡ θ ρ η σ κ ε ί α τ ῆ ς Ἴ σ ι δ α ς, τῆς πονεμένης συζύγου καί μητέρας. Ἡ λατρεία της ἦταν πολύ ἥμερη καί ὑποβλητική.
- Ὁ ἰ ο υ δ α ϊ κ ό ς μ ο ν ο θ ε ϊ σ μ ό ς πού πίστευε, σύμφωνα μέ τούς προφῆτες, στόν ἐρχομό τοῦ ἀναμενόμενου Μεσσία, πού θά λυτρώσει τόν κόσμο. Τή νίκη ὅμως δέν τήν κέρδισε καμιά ἀπ' αὐτές τίς τρεῖς θρησκεῖες. Ὅλες εἶχαν ἀποτυπωμένα τά χαρακτηριστικά τῶν κρατῶν πού εἶχαν διαλυθεῖ καί τήν ἰδιαίτερη νοοτροπία πού οἱ λαοί τους εἶχαν διαμορφώσει μέ τόν καιρό μέσα σ' αὐτά. Τή νίκη τήν κέρδισε μιά θρησκεία πολύ πιό τέλεια, γιατί γεννήθηκε ἀκριβῶς σ' αὐτούς εἰδικά τούς καιρούς. Εἶχε ὅλα τά προσόντα τῶν ἄλλων, χωρίς νά ἔχει τίς ἀτέλειές τους. Ἡ θ ρ η σ κ ε ί α α ὐ τ ή ἦ τ α ν ὁ Χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ό ς.

3. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί ἡ διδασκαλία του.

▲ **Τί παίρνει ἀπό τούς Ἰουδαίους.** Ὁ Χριστιανισμός βγῆκε ἀπό τόν ἰουδαϊκό μονοθεϊσμό. Μά ἦταν κάτι ἐντελῶς ἄλλο καί γρήγορα ἀποσπάστηκε ἀπό κεῖνον. Τό κοινό στοιχεῖο ἦταν ἡ π α ρ ή γ ο ρ η π ρ ο σ δ ο κ ί α ἑ ν ό ς Μ ε σ σ ί α πού, σύμφωνα μέ τίς γραφές, θά ἐρχόταν στόν κόσμο καί μέ τή θυσία του θά ἐτοί-

1. Ἡ λέξη σημαίνει τήν τεχνητή συγκόλληση. Βγῆκε ἀπό τήν παλαιά Κρήτη πού οἱ κάτοικοί της, μπροστά σέ κοινό ἐχθρό, ξεχνοῦσαν τίς διαφορές τους καί μόνοιαζαν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μαζε τό δρόμο γιά τόν τελικό θρίαμβο τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἰουδαϊκή θρησκεία κηρύσσει τήν ἐκδίκηση, ὁ Χριστιανισμός τήν ἀπεριόριστη ἀγάπη πρός τό συνάνθρωπο, ἀκόμη κι ἄν εἶναι ἐχθρός. Ὁ Ἰουδαϊσμός δέχεται μιά μόνο φυλή διαλεχτή τοῦ Θεοῦ, τούς Ἰουδαίους. Ὁ Χριστιανισμός κηρύσσει τήν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἔθνος, τάξη καί φύλο. Ἀνάλογη διαφορά ὑπάρχει καί στήν ἠθική διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ πού βασίζεται στίς ἀρχές τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς συγχώρεσης, τῆς ἀγάπης πρός τόν πλησίον κ.ἄ.

Ὁ Χριστιανισμός κήρυξε ὅτι εἶχε ἔρθει πιά ἡ εὐλογημένη ὥρα τῶν προφητειῶν· πώς στούς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορα Αὐγούστου, σύμφωνα μέ τίς προφητεῖες, εἶχε γεννηθεῖ ὁ ἀναμενόμενος Μεσσίας (= Χριστός). Αὐτός ἦταν ὁ Ἰησοῦς πού γεννήθηκε στή Βηθλεέμ. Στά χρόνια τοῦ Τιβερίου ταπεινώθηκε καί βασανίστηκε, γιά νά σώσει τούς ἀνθρώπους. Στό τέλος σταυρώθηκε καί ἀναστήθηκε.

Ἀπό τότε οἱ ἄνθρωποι περιμένουν νά φτάσει τό πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὅπου πάλι σύμφωνα μέ τίς προφητεῖες, θά ἄρθει ὁ Μεσσίας σ' ὅλη του τή δόξα, νά κρίνει τούς ζωντανούς καί τούς πεθαμένους, νά ἀποδώσει στόν καθένα δικαιοσύνη καί νά φέρει μιά χωρίς τέλος βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

▲ **Τί παίρνει ἀπό τούς Ἕλληνες.** Ὁ Χριστιανισμός χρησιμοποίησε στήν Ἀνατολή καί στή Δύση τήν ἑλληνική γλώσσα στό κήρυγμά του καί διατύπωσε γενικά διευκόλυνε τό Χριστιανισμό νά ἐκφράσει φιλοσοφικά τά δόγματά του.

Εἰδικά ἡ στωική φιλοσοφία εἶχε μερικές ἰδέες πού ἄσκησαν ἐπίδραση στή νέα θρησκεία· π.χ. ἔλεγε ὅτι, γιά νά εἴμαστε εὐτυχισμένοι, πρέπει νά εἴμαστε ἐνάρετοι, ταπεινοί καί φιλάνθρωποι. Τό πιό σπουδαῖο ὅμως πού ἔλεγε ἦταν ὅτι ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους δέν ὑπάρχει διάκριση ἔθνους, φύλου, γένους, πλούτου. Ὁ Χριστιανισμός προσθέτει στό κήρυγμα του ὅτι ὅλοι, πλούσιοι καί φτωχοί, δοῦλοι καί ἐλεύθεροι, ἄνδρες καί γυναῖκες, Ἕλληνες καί βάρβαροι, ζοῦν καί πεθαίνουν μέσα στούς κόλπους τοῦ ἴδιου Θεοῦ καί ἑπομένως εἶναι ἴσοι.

Αὐτό ἦταν ἀδύνατο νά τό παραδεχτοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, γιατί θεωροῦσαν τή φυλή τους διαλεχτή τοῦ Θεοῦ. Οὔτε οἱ Ἕλληνες τό παραδέχονταν, γιατί ξεχώριζαν τόν ἑαυτό τους ἀπό τούς ἄλλους λαούς πού τούς ὀνόμαζαν βαρβάρους.

Ἔτσι, ἡ νέα θρησκεία βρῆκε στήν ἀρχή μεγάλη ἀπήχηση προπάντων στούς ταπεινούς καί ἀπόκληρους τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας. Μά δέν ἄργησε νά ἁπλώσει τή γοητεία της καί στούς πλούσιους καί στούς ἰσχυρούς μέ τή μεγάλη δύναμη τῆς μετάνοιας.

4. Πῶς ζοῦσαν οἱ πρῶτοι Χριστιανοί. Ἡ ζωή τῶν πρώτων Χριστιανῶν καί ἡ λατρεία τους εἶχε πολλή ἁπλότητα καί θερμή πίστη. Ἀδιαφορώντας γιά τήν περιφρόνηση πού ἔνιωθαν γι' αὐτούς οἱ ὀπαδοί τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ἔκαναν τίς συγκεντρώσεις τους, τίς προσευχές τους, τό κήρυγμά τους, τίς νηστεῖες τους, σέ σπίτια ἢ σέ κατακόμβες. Ὅρισαν δικούς τους προϊστάμενους νά τούς διοικοῦν. Ὁ μεγάλος κανόνας στή ζωή τους ἦταν ἁγνή καρδιά καί ἀγάπη. Ἔτρωγαν ὁρισμένες φορές ὅλοι μαζί καί πρόσφεραν τίς περιουσίες τους μέ μεγάλη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τους εὐχαρίστηση γιά τούς «ἀδελφούς τους», ὅπως λέγονταν μεταξύ τους. Κέρδιζαν ἔτσι τήν εὐτυχία νά νιώσουν τήν ψυχή τους λυτρωμένη ἀπό τήν ἁμαρτία. Μά καί σ' αὐτούς πού εἶχαν ἁμαρτήσει — καί πολλές φορές πολύ βαριά — ὁ Θεός πρόσφερε τό ἔλεος του, τή συγχώρεση. Ἦταν τά πιό ἀγαπημένα τέκνα τοῦ οὐράνιου πατέρα. Μόνο ἕνα τούς ζητοῦσε: μιά βαθιά πίστη καί μετάνοια.

5. Γιατί ἔγιναν οἱ διωγμοί τῶν Χριστιανῶν: Τό ρωμαϊκό κράτος τούς θεώρησε στήν ἀρχή ὡς ὀπαδούς κάποιας ἰουδαϊκῆς αἵρεσης. Δέν τούς ξεχώριζε καί δέν τούς ἔδωσε πολλή σημασία. Ἤξερε πόσο φανατικοί ἦταν οἱ Ἰουδαῖοι σέ ὅ,τι πίστευαν. Ἐξάλλου οἱ Χριστιανοί δέν ἦταν οἱ μόνοι πού ἔκαναν δικές τους περίεργες ἀνατολικές δοξασίες. Τό κράτος ἦταν τότε ἀπό τήν ἴδια φύση του στά θρησκευτικά ζητήματα συγκαταβατικό μέ ὅλους, φτάνει μόνο νά ἦταν ὅλοι πειθαρχικοί σ' αὐτό καί νά τηροῦσαν κάποιους τύπους τῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας. Δέν ἄργησε ὡστόσο νά 'ρθει σέ σύγκρουση μέ τή νέα θρησκεία. Μέσα στούς τρεῖς πρώτους αἰῶνες καί μάλιστα στό διάστημα 64 - 311 πολλές φορές ἡ Ρώμη ἦρθε σέ ἀληθινή ἀναμέτρηση μέ τή νέα πίστη, ὁ Καίσαρας μέ τό Χριστό, ὅπως εὔστοχα χαρακτήρισαν τήν πάλη αὐτή οἱ νεώτεροι.

Γιατί ὅμως τό τόσο ἀνεξίθρησκο καί ἀνεκτικό ρωμαϊκό κράτος κατάτρεξε καί, μάλιστα μέ τόση σκληρότητα, τό Χριστιανισμό; Ἀναφέρουμε τίς κυριότερες αἰτίες:

6. Οἱ Χριστιανοί ἦταν ἀδιάλλακτοι στήν πίστη τους. Περιφρονοῦσαν τίς ἄλλες θρησκεῖες καί γι' αὐτό προκαλοῦσαν τό βαθύ μίσος τῶν ὀπαδῶν τους. Ἔτσι ρίζωσαν εὔκολα πολλές διαβολές ἐναντίον τους, πού τίς ἐκμεταλλεύτηκε τό ἐπίσημο κράτος.

Στίς διαβολές αὐτές ἀφορμή ἔδινε ὁ ἰδιόρρυθμος τρόπος ζωῆς τῶν πρώτων Χριστιανῶν πού περιφρονοῦσαν τίς διασκεδάσεις καί ἔκαναν μυστικά τίς τελετές τῆς λατρείας τους.

- Δέ δέχονταν νά προσφέρουν θυσίες στό ἄγαλμα τοῦ αὐτοκράτορα καί στούς θεούς τῆς Ρώμης. Τό θεωροῦσαν καθαρή εἰδωλολατρεία. Αὐτή ὅμως ἡ ἄρνησή τους ἦταν ἀνυπακοή στό κράτος, ἔγκλημα καθοσιώσεως, ὅπως λέμε σήμερα.
- Μέσα στίς χριστιανικές κοινότητες καταλυόταν ἡ κοινωνική τάξη τῶν Ρωμαίων καί στή θέση της ἔμπαινε ἡ τάξη τοῦ Θεοῦ. Τούς δούλους τούς θεωροῦσαν ἴσους μέ τούς ἐλευθέρους καί μάλιστα ἡ ἐκκλησία εὐλογοῦσε τό γάμο μεταξύ ἐλεύθερων καί δούλων.
- Μερικοί Χριστιανοί δέ δέχονταν νά ὑπηρετήσουν στό ρωμαϊκό στρατό. Αὐτό θεωρήθηκε σάν περιφρόνηση στήν ἐξουσία τοῦ ἐπίσημου κράτους.
- Ὁλόκληρη ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ πού στηριζόταν στή δοξασία πώς δέν θά ἀργήσει νά ἔρθει ὁ Μεσσίας σάν τιμωρός καί λυτρωτής, ἦταν ἐχθρική πρός τή Ρώμη, γιατί προμάντευε τό τέλος τῆς αὐτοκρατορίας της.

7. Διωγμοί. Γιά ὅλ' αὐτά καί γι' ἄλλα ἀκόμη στούς τρεῖς πρώτους αἰῶνες τό κράτος διέταξε ἐπίσημους διωγμούς κατά τῶν Χριστιανῶν Τέτοιοι διωγμοί ἔγιναν συνολικά δέκα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ πρῶτος ἔγινε τό 64 μ.Χ. ἀπό τό Νέρωνα καί τότε μαρτύρησαν στή Ρώμη οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καί Παῦλος. Οἱ περισσότεροι γίνονται στόν 3ο αἰώνα, μετά τούς Ἀντωνίνους. Τό ρωμαϊκό κράτος ὅσο περισσότερο κλονίζεται ἀπό τή γενική κρίση τῆς παρακμῆς του, τόσο γίνεται πιό σκληρό.

Οἱ μεγαλύτεροι διωγμοί εἶναι δυό: Ὁ ἕνας στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Δεκίου (249 - 251), πού εἶναι ἕνας ἀπό τούς «Τριάντα τυράννους». Τόν ἄλλο πού εἶναι ὁ τελευταῖος, μά καί γι' αὐτό ὁ πιό σκληρός ἀπ' ὅλους τούς προηγούμενους, τόν διάταξε σ' ὅλη τήν ἔκταση τῆς αὐτοκρατορίας ὁ Διοκλητιανός, ἀπό τή Νικομήδεια, παρακινημένος ἀπό τό Γαλέριο (303 - 311).

Ὁ Διοκλητιανός, πού ἔβαλε σκοπό του νά ἀναδιοργανώσει τό κράτος καί τό ἀξίωμα τῆς μοναρχίας, πίστεψε πώς μέ τήν ἐξόντωση τῆς νέας πίστης θά τοῦ ἔδινε ἑνότητα καί δύναμη. Ὀχτώ χρόνια κράτησε ὁ ἀδυσώπητος αὐτός διωγμός. Μερικοί λιποψύχησαν, μά οἱ περισσότεροι ὑπέμειναν καρτερικά τά βασανιστήρια καί ἔγιναν μάρτυρες, δηλαδή μέ τή θυσία τους «μαρτύρησαν» πόσο ἀληθινή ἦταν ἡ νέα πίστη.

Μερικές φορές οἱ διωγμοί διατάζονταν ἀπό τούς διοικητές τῶν ἐπαρχιῶν καί ἦταν τοπικοί. Ἔτσι συνέβαινε συχνά νά διώκεται ἡ Ἐκκλησία σέ μιά ἐπαρχία, ἐνῶ στίς ἄλλες ὄχι.

8. Ὁ Χριστιανισμός θριάμβευσε στό τέλος. Ὁ Γαλέριος, ὁ κύριος ἐμπνευστής τοῦ μεγάλου διωγμοῦ ἐπί Διοκλητιανοῦ, ἀρρώστησε βαριά· καθώς ἦταν δεισιδαίμονας, φοβήθηκε πώς μ' αὐτή τήν ἀρρώστια ὁ Θεός τῶν Χριστιανῶν τοῦ ἔδειχνε τήν ὀργή του, γιατί εἶχε τόσο σκληρά κατατρέξει τούς ὀπαδούς του. Γιά νά ἐξιλεωθεῖ, ἐκδίδει στή Σαρδική (τή σημερινή πόλη Σόφια) νέο διάταγμα τό 311. Σύμφωνα μ' αὐτό σταματοῦσε πιά κάθε καταδίωξη τῶν Χριστιανῶν κι ἔτσι μποροῦσαν κι αὐτοί ἐλεύθερα νά πιστεύουν καί νά λατρεύουν τό Θεό τους, ὅπως καί οἱ ἄλλοι ὑπήκοοι.

Σέ δυό χρόνια ἀπόμειναν ἀπό τούς συνάρχοντες τῆς Τετραρχίας μόνο δυό: ὁ Λικίνιος στήν Ἀνατολή καί ὁ Μ. Κωνσταντῖνος στή Δύση. Συναντήθηκαν στό Μιλάνο τό 313 καί ἀποφάσισαν νά ἀκολουθήσουν στά ζητήματα τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τό διάταγμα τοῦ Γαλερίου. Γιά νά τεθεῖ σέ ἐφαρμογή αὐτή ἡ ἀπόφασή τους ἐκδίδουν πρός τούς κυβερνῆτες τῆς Μ. Ἀσίας τό *διάταγμα τῆς Νικομήδειας* καί γιά τή Δύση ἐκδίδουν τό *διάταγμα - ἐπιστολή τοῦ Μιλάνου* (313).

Εἶχε ὅμως καί δικούς του λόγους ὁ Μ. Κωνσταντῖνος νά ὑποστηρίξει τή νέα θρησκεία. Στό στρατό του ὑπηρετοῦσαν πολλοί Χριστιανοί. Ἡ μητέρα του Ἑλένη, πού βαστοῦσε ἀπό ἄσημη οἰκογένεια, ἦταν πιστή στή θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας στήν ἀρχή εἶχε πολύ λίγο ξεκαθαρισμένες ἀντιλήψεις γιά τό Θεό. Πίστευε σέ ἕναν «ὑπέρτατο» Θεό πού τόν ἔλεγε «Ἀνίκητο Ἥλιο[1]», ὅπως οἱ μιθραϊστές. Ἦταν πολύ εὔκολο τότε νά γίνει σύγχυση αὐτῆς τῆς θεότητας μέ τό Χριστιανικό Θεό.

---

1. Λατ. Sol Invictus

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀπό προσωπικές ἐπιφυλάξεις καί πολιτική σκοπιμότητα ἦταν στήν ἀρχή τῆς βασιλείας του συμβιβαστικός καί οὐδέτερος στά θρησκευτικά ζητήματα. Μέ τόν καιρό ὅμως ἔριξε τό βάρος τῆς πολιτικῆς του σάν ἀρχηγός τοῦ κράτους πρός τό μέρος τῶν Χριστιανῶν.

Ἀντίθετα μέ τό Διοκλητιανό, αὐτός πίστευε ὅτι τήν ἑνότητα καί τή δύναμη πού θά στήριζε τήν ἀπόλυτη μοναρχία του θά τήν ἔβρισκε στή νέα θρησκεία. Ἐπειδή ὅμως, ἀκόμη καί στίς πιό χριστιανικές ἐπαρχίες (ὅπως ἦταν ἡ Μ. Ἀσία, τό τμῆμα τῆς Θράκης κοντά στήν Κωνσταντινούπολη καί ἡ Ἀρμενία), οἱ Χριστιανοί δέν ξεπερνοῦσαν τό μισό πληθυσμό, ἀκολούθησε σέ ὅλη του τή ζωή πολιτική ἀνοχῆς κάθε θρησκείας.

Ἔτσι ὁ Χριστιανισμός ἔγινε ἀπό τό 313 ὁριστικά νόμιμη θρησκεία καί στό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα θά γίνει καί ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους.

4 Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. Γενικά χαρακτηριστικά. Πρίν καταλυθεῖ (30 π.Χ.) τό τελευταῖο ἑλληνιστικό κράτος, ἡ Αἴγυπτος, ἦταν κιόλας γεμάτη ἡ Ρώμη ἀπό ἑλληνικά ἔργα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καί εἶχε ἐπικρατήσει ἀπό τό 2ο π.Χ. αἰώνα ἡ ἑλληνική ἀρχιτεκτονική στούς ναούς καί στά ἄλλα μνημεῖα τῆς Ρώμης.

Αὐτό ὅμως δέ σημαίνει πώς ὅ,τι δημιούργησε ἡ τέχνη τότε μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἑλληνικό στή μορφή καί στίς ἰδέες· σέ πολλά ἔργα τέχνης εἶναι καταφάνερη ἡ σφραγίδα τοῦ ρωμαϊκοῦ χαρακτήρα καί τῶν ρωμαϊκῶν ἠθῶν. Σ' ἄλλα ὑπάρχει ἕνας τέτοιος συγκερασμός πού δέν μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε πόση εἶναι ἡ συμβολή τοῦ ἑνός λαοῦ καί πόση τοῦ ἄλλου.

Ἰδιαίτερα ὅμως τό πραχτικό καί νηφάλιο πνεῦμα τῶν Ρωμαίων ἐκδηλώνεται:

- στήν ἀρχιτεκτονική,
- στό ἱστορικό ἀνάγλυφο καί
- ἐπηρεάζει πολύ τήν προσωπογραφική πλαστική.

2. Ἀρχιτεκτονική.

Στήν τοιχοποιία συνεχίζεται ἀπό τήν ἑλληνιστική ἐποχή καί γενικεύεται τώρα ἡ χρήση ἑνός σκληροῦ μίγματος ἀπό ἀσβέστη, ἄμμο καί μικρές σπασμένες πέτρες πού μεταχειρίζονται σάν παραγέμισμα τῶν τοίχων, ἐνῶ τά ἐξωτερικά τους εἶναι πλιθόχτιστα ἢ λιθόχτιστα. Τήν ἐπιφάνεια τῶν τοίχων αὐτῶν τή σκεπάζουν ἤ μέ ἀσβεστοκονίαμα ἤ μέ λεπτές μαρμάρινες πλάκες.

Ἀπό τούς ἑλληνικούς ἀρχιτεκτονικούς ρυθμούς κυριαρχεῖ, καί μάλιστα στούς τελευταίους αὐτοκρατορικούς χρόνους, ὁ Κορινθιακός. Ἀπό τόν 1ο μ.Χ αἰώνα δημιουργήθηκε καί νέος τύπος κορινθιακοῦ κιονόκρανου, ὁ σύνθετος, πού συνδυάζει τά παλαιά στοιχεῖα, δηλαδή τόν κάλαθο καί τήν ἄκανθο, μέ τίς ἕλικες τετραμέτωπου ἰωνικοῦ κιονόκρανου. Ἄλλη παραλλαγή εἶναι ἡ ἐμφάνιση φύλλων φοίνικα γύρω ἀπό τό ἀνώτερο μέρος τοῦ καλάθου.

Στούς αὐτοκρατορικούς χρόνους ἐπικρατεῖ:

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό Κολοσσαῖο τῆς Ρώμης· *γενική ἄποψη σήμερα.*
Ἀμφιθέατρο πού ἡ οἰκοδόμησή του ἄρχισε ἀπό τό Βεσπασιανό, ὁλοκληρώθηκε ἀπό τόν Τίτο καί ἐξωραΐστηκε ἀπό τό Δομιτιανό. Χωροῦσε περίπου 50 χιλιάδες θεατές. Στό στίβο του γίνονταν μονομαχίες καί κυνήγια ἄγριων ζώων (venationes). Οἱ μονομάχοι ἦταν ἤ ἐπαγγελματίες ἤ ἐγκληματίες καταδικασμένοι σέ θάνατο. Ὅταν ἄρχισαν οἱ Διωγμοί, πολλοί Χριστιανοί βρῆκαν τό θάνατο στά ἀμφιθέατρα τῆς Ρώμης καί τῶν ἐπαρχιῶν (Τέλος τοῦ 1ου αἰώνα μ.Χ.).

- τό τόξο ἤ ἀψίδα,
- ἡ καμάρα (συχνά μέ σταυροθόλιο),
- ἡ μεγάλη σφαιρική θόλος.

Παραδείγματα ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτῶν στοιχείων γνωρίζουμε πολλά καί σώθηκαν ἀρκετά. Τό κυριότερο εἶναι τό Πάνθεο τῆς Ρώμης. Χτίστηκε ἀπό τόν αὐτοκράτορα Ἀδριανό, γιά νά ἀντικαταστήσει ἕνα πιό πρώιμο ναό, ἴσως ὀρθογώνιο, τοῦ Ἀγρίππα. Ὁ νέος ναός τοῦ Ἀδριανοῦ σχεδιάστηκε σέ μορφή κυλινδρικοῦ οἰκοδομήματος (= ροτόντας) μέ διάμετρο 43,50 μέτρα. Στεγαζόταν ἀπό μιά γνήσια θόλο μέ ἕνα ἄνοιγμα στή μέση γιά τό φωτισμό. Τό κυλινδρικό αὐτό οἰκοδόμημα στήριζε τήν πελώρια θόλο, δίχως νά τήν ὑποβαστάζουν κίονες.

Στήν Ἑλλάδα ἀξιόλογο ἀνάλογο δεῖγμα ἔχουμε στή Θεσσαλονίκη τή θόλο (= ροτόντα) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Καί ἡ θόλος αὐτή — πολύ μικροτέρων διαστάσεων ἀπό τό Πάνθεο τῆς Ρώμης — εἶναι ἕνα κυλινδρικό οἰκοδόμημα μέ θολωτή στέγη διαμέτρου 24 μέτρων. Τά παχιά τοιχώματά του διακόπτονται στήν ἐσωτερική του ἐπιφάνεια ἀπό καμαρωτές κόγχες μεγάλες, σά δωμάτια. Πά-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό ἀνάκτορο τοῦ Διοκλητιανοῦ.
Ἀναπαράσταση τοῦ ὀχυρωμένου ἀνακτόρου πού ἔχτισε ὁ αὐτοκράτορας Διοκλητιανός, γιά νά κατοικήσει μετά τήν παραίτησή του (305 μ.Χ.), κοντά στή μεγάλη ἐμπορική πόλη τῆς Δαλματίας Σάλων ἤ Σάλωνες. Τόν 7ο αἰώνα οἱ περίοικοι τῶν Σαλώνων μεταφέρανε τίς κατοικίες τους μέσα στό ὀχυρωμένο παλάτι καί τό μετασχημάτισαν σέ πόλη τοῦ Spalato (ἀπό τή λατ. λ. palatium = παλάτι) πού σώζεται ἀκόμη. Μέσα στά διαμερίσματα τοῦ παλατιοῦ στεγάστηκαν πολλές ἰδιωτικές κατοικίες καί χτίστηκαν μέσα σ' αὐτά δημόσια οἰκοδομήματα. Τό παλάτι τοῦ Διοκλητιανοῦ εἶχε τή μορφή ἑνός ὀχυρωμένου ρωμαϊκοῦ στρατοπέδου περιτριγυρισμένου ἀπό ἰσχυρά τείχη μέ πύργους καί μνημειώδεις πύλες (Ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα).

Ἡ γέφυρα τοῦ ποταμοῦ Gard·
εἶναι τμῆμα ὑδραγωγείου πού ὕδρευε τήν πόλη Νέμαυσο (Nîmes) στή Ν.Δ. Γαλατία· θεωρεῖται ὡς ἀριστουργηματική κατασκευή τῶν ρωμαίων μηχανικῶν καί ἀρχιτεκτόνων. Εἶναι ἕνα ἀπό τά ἀρχαιότερα δείγματα τῶν χτισμάτων αὐτῶν ὕψους 160 πόδια καί τρεῖς ἐπάλληλες σειρές τόξων. (Ἀρχές τοῦ 1ου αἰώνα).

Ψηφιοποιήθ[illegible] στο Ινστιτούτο Εκπαι[illegible] Πολιτικής

Ἡ ἀψίδα τοῦ Arausio
Θριαμβευτική ἀψίδα στή ρωμαϊκή ἀποικία Ὀράγγη τῆς Ν. Γαλλίας (Arausio Secundanorum). Χτίστηκε ἴσως ἀπό τόν πατέρα τοῦ κατόπιν αὐτοκράτορα Τιβερίου σέ ἀνάμνηση τῆς κατάκτησης τῆς Μασσαλίας ἀπό τόν Ἰούλιο Καίσαρα.

νω ἀπό αὐτές ὑπῆρχαν γιά τό φωτισμό παράθυρα καί φεγγίτες. Ἀνήκει στούς τελευταίους χρόνους πρίν ἀπό τήν ἵδρυση τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀρχικά φαίνεται ὅτι ἦταν τμῆμα ἀπό ὁλόκληρο χτιριακό συγκρότημα πού τό ἀποτελοῦσαν ἕνα παλάτι, ἕνα μαυσωλεῖο καί ἡ ἀψίδα τοῦ Γαλερίου. Νωρίς ὅμως φαίνεται πώς ἔγινε ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

▲ Ἄφθονα ὅμως καί ἐντυπωσιακά μνημεῖα μέ τά στοιχεῖα πού ἀναφέραμε ὑπάρχουν πολλά μέ ποικίλο προορισμό.

Ὁ Βεσπασιανός στή Ρώμη γιά ἀνάμνηση τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου ἔχτισε τήν ἀψίδα τοῦ Τίτου καί τό Φλάβιο Ἀμφιθέατρο, γνωστό κατόπιν σάν Κολοσσαῖο[1]. Μποροῦσε νά χωρέσει 50 χιλιάδες θεατές καί — μόλο πού χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές σά λατομεῖο γιά τούς ἀρχιτέκτονες τῆς Ἀναγέννησης — προκαλεῖ ἀκόμη τό θαυμασμό γιά τό μέγεθος καί τό ἐπιμελημένο σύστημα τοῦ κοίλου του μέ ὑποκατασκευασμένες καμάρες κάτω ἀπό τά καθίσματα.

Πραχτικοῦ χαρακτήρα δημόσια ἔργα οἰκοδομήθηκαν σ' ὅλη τήν ἔκταση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἰδιαίτερα ἀπό τούς Φλαβίους καί περισσότερο ἀπό τούς Ἀντωνίνους αὐτοκράτορες. Τέτοια π.χ. εἶναι:

▲ **Γέφυρες,** ὅπως π.χ. ἀπό τόν Τραϊανό μιά κοντά στίς Σιδηρές Πύλες τοῦ Δούναβη καί μιά ἄλλη στόν ποταμό Τάγο κοντά στήν Ἀλκαντάρα, ὕψους 150 ποδῶν.

▲ **Ὑδραγωγεῖα,** ὅπως π.χ. τό θαυμαστό γιά τή διπλή σειρά τῶν τόξων του στή Σεγκόβια τῆς παλαιᾶς Καστίλης.

---

1. Λατ. Colosseum.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐρείπια ἀπό τό Φόρουμ τοῦ Τραϊανοῦ στή Ρώμη. *Στό πρῶτο πλάνο τῆς εἰκόνας ὑψώνεται ὁ κίονας τοῦ Τραϊανοῦ. Σ' ὁλόκληρη τήν ἐπιφάνειά του μιά ἀδιάκοπη σπειροειδής ταινία μέ 2.500 σκαλισμένες μορφές ξετυλίγει σκηνή πρός σκηνή τήν ἱστορία τῶν δακικῶν πολέμων τοῦ αὐτοκράτορα. Ὀνομάστηκε, γι' αὐτό τό λόγο, «λίθινο ἔπος». Στό κάπως ὑπερβολικό πλῆθος ἀπό λεπτομέρειες δίνει ἑνότητα ἡ μορφή τοῦ Τραϊανοῦ πού ἐπαναλαμβάνεται συχνά. Οἱ διάφορες πολεμικές σκηνές εἶναι διευθετημένες ἔτσι, ὥστε νά καταλήγουν στή δραματική ἀποκορύφωση, τό θάνατο τοῦ Δεκέβαλου κάτω ἀπό τά τείχη τῆς πρωτεύουσάς του.*

▲ **Θέρμες - λουτρά,** ὅπως π.χ. οἱ γιγάντιες θέρμες στή Ρώμη τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου καί τοῦ Καρακάλλα.

▲ **Νυμφαῖα** (=δεξαμενές ἀπόληξης ὑδραγωγείων), ὅπως π.χ. ἡ ἐξέδρα τοῦ Ἀδριανοῦ στό ἱερό τῆς Ὀλυμπίας. Εἶχε σχῆμα ὑψηλῆς μισῆς θόλου πού τήν διακόπτανε στό ἐσωτερικό της ἄλλες κόγχες καμπύλες καί τετράπλευρες ἐναλλάξ. Μπροστά ἦταν ἡ δεξαμενή μέ τό νερό πού ἐρχόταν ἀπό τό ὑδραγωγεῖο.

▲ **Ἀγορές πόλεων**[1], ὅπως π.χ. ἡ ἀγορά τοῦ Αὐγούστου[2], ἡ ἀγορά τοῦ Βεσ-

1. Τό κέντρο τῆς ρωμαϊκῆς πόλης λέγεται Forum
2. Λατ. Forum Augusti

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

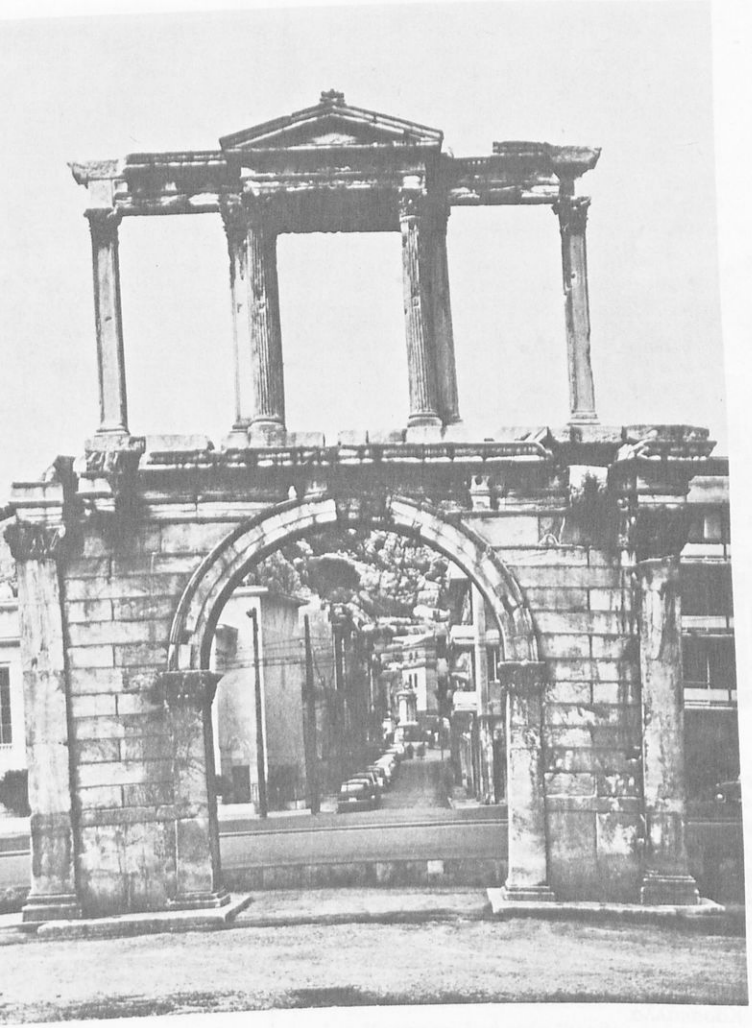

Ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ στήν Ἀθήνα.

πασιανοῦ, οἱ ἀγορές τοῦ Δομιτιανοῦ καί τοῦ Νέρβα. Οἱ τέσσερις αὐτές ἀγορές συνδέονταν μαζί σ' ἕνα σύνολο. Σ' αὐτό πρόσθεσε ὁ Τραϊανός ἕνα τετράγωνο μέ τά περισσότερα δωμάτια ἀπ' ὅλα τά ἄλλα κτίσματα τῆς Ρώμης, τήν Ἀγορά τοῦ Τραϊανοῦ[1].

▲ **Πύλες πόλεων,** ὅπως π.χ. στήν Ἀθήνα ἡ πύλη τῶν νέων Ἀθηνῶν πού χτίστηκε ἀπό τόν Ἀδριανό, ἀφοῦ ἀποτελείωσε μέ αὐτοκρατορική ἐπι-

1. Λατ. Forum Trajani

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χορήγηση τόν τεράστιο κορινθιακό ναό τοῦ Ὀλυμπίου Διός στήν Ἀθήνα, πού εἶχε μείνει μισοτελειωμένος ἀπό τόν καιρό τοῦ Πεισιστράτου. Ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ χωρίζει τήν τότε παλαιά πόλη ἀπό τήν καινούρια. Παρουσιάζει οὐσιαστική διαφορά ἀπό τίς τυπικές ρωμαϊκές θριαμβευτικές ἀψίδες (ἤ θριαμβευτικά τόξα) στό ὅτι τά ἄκρα τῆς πύλης ἀποτελοῦν μεγάλες κορινθιακές παραστάδες, ἐνῶ δεξιά καί ἀριστερά ἀπό τό τοξωτό ἄνοιγμά της στίς δυό προσόψεις της ὑπῆρχαν ἀπό δυό κορινθιακοί κίονες πού τίς ἕνωνε μέ τό κύριο σῶμα τῆς πύλης θ λ α σ τ ό ς ἤ γ υ ρ ι σ τ ό ς θ ρ ι γ κ ό ς καί ἀπό πάνω μιά πρόσταση μέ κίονες, ἕνα ἀέτωμα καί δυό παραθυρόσχημα ἀνοίγματα στά πλάγια.

▲ **Ὠδεῖα,** ὅπως π.χ. αὐτό πού ἔχτισε στήν Ἀθήνα ἕνας πάμπλουτος Ἀθηναῖος σοφιστής (100 - 175 μ.Χ.) καί πού πῆρε τό ὄνομά του, Ὠ δ ε ῖ ο τ ο ῦ Ἡ ρ ώ δ ο υ τοῦ Ἀ τ τ ι κ ο ῦ. Εἶχε τό σχῆμα ρωμαϊκοῦ θεάτρου στεγασμένου, μέ λογεῖο ὕψους 1.10 μέτρων. Ἡ πρόσοψη τῆς σκηνῆς πρός τό λογεῖο ἦταν τριόροφη καί στολιζόταν μέ κορινθιακούς κίονες καί κόγχες γιά ἀγάλματα.

▲ **Ἐπαύλεις,** ὅπως π.χ. περιώνυμες ἦταν οἱ κατοικίες τῶν αὐτοκρατόρων, ὁ «χρυσός οἶκος» τοῦ Νέρωνα, ὁ «Φλάβιος οἶκος» τοῦ Δομιτιανοῦ, ἡ ἔπαυλη τοῦ Ἀδριανοῦ στό Τρίβολι, ἕνα σύμπλεγμα χτιρίων σέ 160 ἑκτάρια ἐδάφους. Ἦταν μιά ὁλόκληρη πόλη σέ μικρογραφία, ἐφοδιασμένη μέ θέατρο, στάδιο καί δυό διαμερίσματα λουτρῶν. Ὁ Διοκλητιανός στά Σάλωνα τῆς Δαλματίας (Σπαλάτο)

Ἡ πλούσια ἔπαυλη τοῦ Μενάνδρου στήν Πομπηία· *στήν εἰκόνα φαίνεται τό α ἴ θ ρ ι ό του, δηλαδή ἡ ἐσωτερική αὐλή του μέ τό περίστυλο γύρω γύρω.*

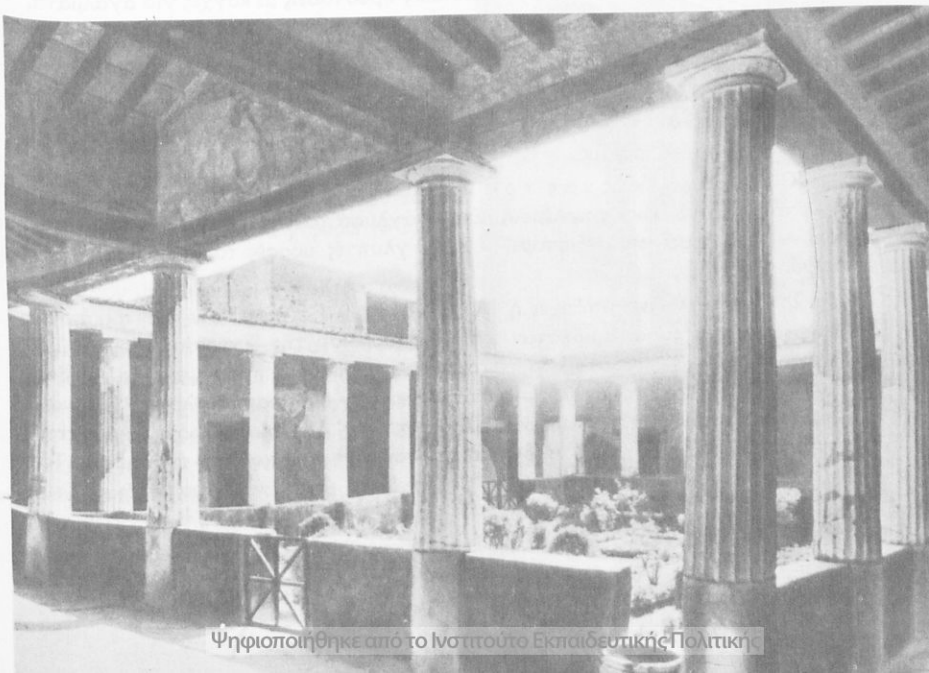

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό **Ὠδεῖο τοῦ Ἡρώδη τοῦ Ἀττικοῦ στήν Ἀθήνα.** *Ἄποψη τοῦ κοίλου καί τῆς ὀρχήστρας του ἀπό τή Δύση.*

ἔχτισε ἕνα εὐρύχωρο ἀνάκτορο σέ σχέδιο στρατοπέδου λεγεώνας. Ἐκεῖ πέρασε τά γεράματά του. Ὁ Κωνστάντιος καί ὁ Κωνσταντῖνος στούς Τρεβήρους[1] τῆς Γαλατίας ἐξωράϊσαν τίς κατοικίες τους μέ τό πιό ἀξιόλογο συγκρότημα χτισμάτων πού σώζεται στήν Εὐρώπη.

▲ **Βιβλιοθῆκες,** ὅπως π.χ. στήν Ἀθήνα ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ πού τήν πολυτέλειά της θαύμασε ὁ Παυσανίας. Ἀπό ὅ,τι σώθηκε φαίνεται πώς ἦταν μιά μεγάλη περίστυλη αὐλή μέ δεξαμενή στή μέση καί δωμάτια στό βάθος. Τήν εἴσοδο στόλιζε κορινθιακό πρόπυλο. Στήν Ἔφεσο ἦταν μιά ἄλλη χτισμένη τό 100 μ.Χ. περίπου· ἦταν τετράπλευρη μεγάλη αἴθουσα μέ κόγχες γιά τά βιβλία καί στήν πρόσοψή της ὑπῆρχαν δίστυλες κορινθιακές προστάσεις μέ κόγχες γιά ἀγάλματα.

● Ἡ ἀνάγκη προβολῆς τῶν πολεμικῶν θριάμβων κυρίως ἐμπνέει καί τήν κατασκευή θριαμβικῶν ἀψίδων ἤ θριαμβικῶν τόξων ἤ κιόνων πού ἔχουν μεγάλη διάδοση στούς χρόνους αὐτούς. Τέτοια εἶναι ἡ :

● Ἡ Ἀψίδα τοῦ αὐτοκράτορα Τίτου, γιά νά θυμίζει τή νίκη του στόν ἰουδαϊκό πόλεμο.

● Ὁ ἀνάγλυφος κίονας τοῦ Τραϊανοῦ, γιά νά θυμίζει τούς θριάμβους του στούς δακικούς πολέμους. Στά ἀνάγλυφά του εἶναι χαραγμένο ἕνα ἀληθινό «λίθινο ἔπος» πού ἐξιστορεῖ μέ 2.500 γλυπτές μορφές τά περιστατικά τῶν τεσσάρων ἐκστρατειῶν του.

● Στή Θεσσαλονίκη ὑπάρχει ἡ Ἀψίδα τοῦ Γαλερίου ἤ Καμάρα, ὅπως λέγεται σήμερα. Βρισκόταν στή διασταύρωση τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ μέ μιά ἄλλη ἐγκάρσια καί γι' αὐτό ἦταν τετραμέτωπη. Οἱ κύριες προσόψεις τῆς Ἀψίδας ἦταν ἡ δυτική καί ἡ ἀνατολική· τίς ἀποτελοῦσαν δυό παράλληλοι τοῖχοι ἑνωμένοι μεταξύ τους μέ τρεῖς καμαρωτές διόδους. Ἀπ' ὅλο τό συγκρότημα σώζεται σήμερα μόνο ἕνα μέρος ἀπό τή δυτική πρόσοψη μέ τρία τοξωτά ἀνοίγματα. Τά τόξα στηρίζονται σέ μεγάλα βάθρα μέ ἐπένδυση ἀπό μαρμάρινες πλάκες. Στίς

1. Λατ. Augusta Treverorum. Σημ. Tréves. Γερμ. Trier

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ στήν Ἀθήνα. *Ἀναπαράσταση. [Museo della Civiltà Romana, Roma.] Κάτω δεξιά: Τοῖχος τῆς βιβλιοθήκης, ὅπως σώζεται σήμερα.*

πλάκες ὑπάρχουν ἀνάγλυφες παραστάσεις πού ἐξιστοροῦν κατορθώματα τοῦ Γαλερίου ἀπό τίς ἐκστρατεῖες του ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Στή Ρώμη τό θριαμβευτικό τόξο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, γιά νά θυμίζει τή νίκη του ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου στή Μουλβία γέφυρα τό 312 μ.Χ.

Στόν ἱππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης ὁ ὀβελίσκος τοῦ Θεοδοσίου Α' (390 μ.Χ.). Τόν ἀναφέρουμε ἐδῶ, γιατί θεωρεῖται πολύ πιθανό ὅτι τόν μετέφερε στή νέα του πρωτεύουσα ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καί ὅτι τά ἀνάγλυφα πού στολίζουν τίς τέσσερις πλευρές τοῦ βάθρου του ἀπεικονίζουν σκηνές τῆς δικῆς του ζωῆς, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ σκηνή πού, καθισμένος στό θεωρεῖο τοῦ ἱππο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό Φόρουμ τῆς Πομπηίας. *Κάτω:* **Ἕνας κεντρικός δρόμος τῆς Πομπηίας** *πού ὁδηγοῦσε στό Φόρουμ.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Θριαμβευτική ἀψίδα τοῦ Γαλερίου στή Θεσσαλονίκη *('Ανατ. πλευρά). 'Ιδρύθηκε γύρω ἀπό τό 298 σέ ἀνάμνηση τῆς νίκης του ἐναντίον τῶν Περσῶν καί τῶν ἐκστρατειῶν του στή Μεσοποταμία καί 'Αρμενία. Μόνο τό μισό ἀπό τήν ἀψιδωτή δίοδο διατηρεῖται. Εἶναι χτισμένη πάνω στήν 'Εγνατία 'Οδό [Via Egnatia], ἀλλά ὄχι ἀκριβῶς πάνω στόν ἀνατολικό - δυτικό ἄξονά της. Πρός Β. ἕνα μακρύ ὀρθογώνιο περίστυλο ὁδηγοῦσε στό Μαυσωλεῖο τοῦ αὐτοκράτορα κι ὄχι μακριά πρός Ν. ἦταν τό Παλάτι κι ὁ 'Ιππόδρομος. 'Η ζωφόρος ἀρχίζει ἀπό τήν ἀνατολική πλευρά τῆς νότιας βάσης μέ τήν πρώτη νίκη στήν 'Αρμενία καί τελειώνει στή βόρεια βάση μέ τήν τελική φάση τῆς ἐκστρατείας, τή διάβαση τοῦ Εὐφράτη.*

Δ ε ξ ι ά : 'Η νότια βάση τῆς ἀψίδας· στήν ἀριστερή πλευρά της (ἀνατολική ὄψη) εἰκονίζονται θρίαμβοι τοῦ αὐτοκράτορα ἀπό τήν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν Περσῶν τό 297.

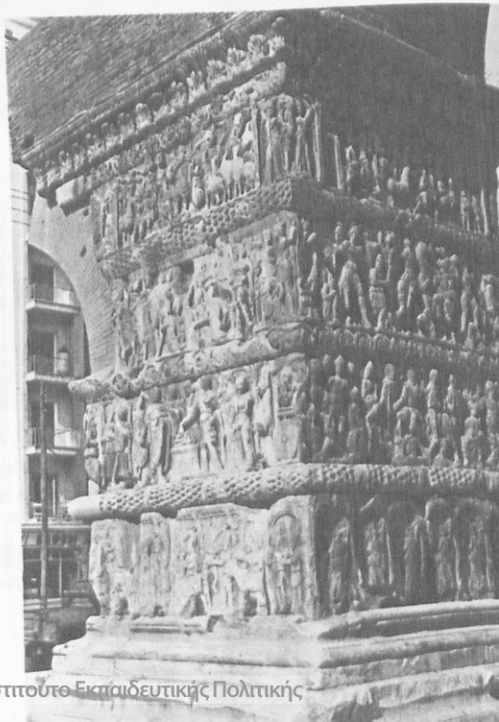

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ ἀψίδα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου στή Ρώμη (312 - 315). *Ἄποψη ἀπό τή βόρεια πλευρά. Ἱδρύθηκε μέ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου μετά τή νίκη τοῦ Μ. Κωνσταντίνου στή Μουλβία γέφυρα (312) μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῆς δεκαετίας του (315). Εἶναι ἐνσωματωμένα στό γλυπτό διάκοσμο πολλά ἀνάγλυφα τῆς ἐποχῆς τοῦ Τραϊανοῦ, Ἀδριανοῦ καί Μ. Αὐρηλίου. Σύγχρονα ἀνάγλυφα ὑπάρχουν ἕξι, δυό σέ κάθε κύρια ὄψη (ἀμέσως πάνω ἀπό τά πλάγια τόξα) καί ἀπό ἕνα σέ κάθε πλάγια πλευρά. Εἰκονίζουν: ἀναχώρηση στρατοῦ, τήν πολιορκία τῆς Βερόνας, τή μάχη στή Μουλβία γέφυρα, τήν εἴσοδο στή Ρώμη κτλ.*

δρόμου μέ τούς τρεῖς γιούς του καί περιστοιχισμένος ἀπό δορυφόρους, δέχεται δῶρα ἀπό βάρβαρους ὑπηκόους γονατισμένους μπροστά του.

Σύμφωνα μέ τά πιό πάνω, γενικά χαρακτηριστικά τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι:

- Ἡ τελειοποίηση τῶν πραχτικῶν οἰκοδομικῶν μέσων.
- Ἡ τάση πρός τό κολοσσιαῖο.
- Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τῶν καμπυλόγραμμων μορφῶν (τόξο, καμάρα, θόλος) σέ ἀντίθεση μέ τήν κλασική ἑλληνική τάση πρός τίς εὐθύγραμμες μορφές.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

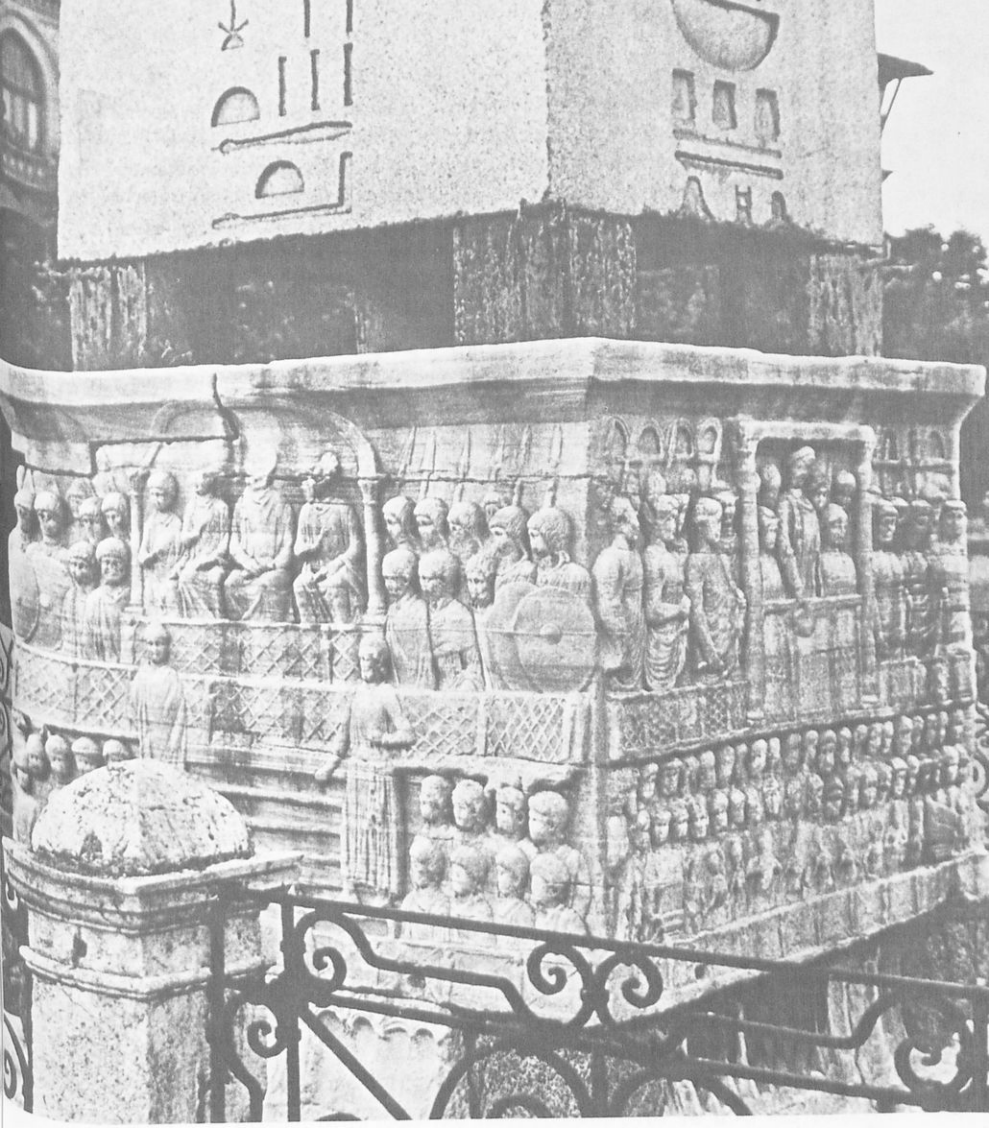

Ἡ βάση τοῦ Ὀβελίσκου τοῦ Θεοδοσίου Α΄ στόν Ἱππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης.
Ἐπάνω στή βάση, ὅπως διακρίνεται στήν εἰκόνα, πάνω σέ τέσσερα χάλκινα στηρίγματα ἀκουμποῦσε ὁ Ὀβελίσκος τοῦ φαραώ Θούτμωση ΙΙΙ (1504 - 1490 π.Χ.). Κάθε πλευρά τῆς βάσης εἶναι διακοσμημένη μέ ἀνάγλυφες παραστάσεις. Καί στίς δυό πλευρές τῆς εἰκόνας παριστάνεται τό αὐτοκρατορικό θεωρεῖο τοῦ Ἱππόδρομου, τό κ ά θ ι σ μ α . Στήν ἀριστερή πλευρά ὁ Θεοδόσιος Α΄ μέ τούς αὐλικούς του, τούς φρουρούς καί θεατές· στή δεξιά παρόμοια σκηνή [Κωνσταντινούπολη, στή Spina τοῦ Ἱππόδρομου].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. Πλαστική. Ἀπό τήν ἑλληνιστική παράδοση ἔρχεται καί ἐπικρατεῖ νωρίς στή Ρώμη ἡ νεοαττική πλαστική. Λέγεται ἔτσι, γιατί καλλιεργήθηκε ἀπό Ἀθηναίους πλάστες ἐγκαταστημένους στή Ρώμη πού ἐπιδίωκαν τήν ἀναγέννηση τῆς παλαιᾶς ἀττικῆς τέχνης. Ἰδιαίτερα ἀναπτύχθηκαν τά κατ' ἐξοχήν ἑλληνιστικά ἀνάγλυφα μέ γραφικά θέματα. Εἶναι αὐτοτελή ἤ στολίζουν βάσεις, βωμούς, περιστόμια πηγαδιῶν, μαρμάρινα ἀγγεῖα κ.ἄ. μέ θέματα εἰδυλλιακά (βράχοι, δένδρα, κατοικίδια ζῶα, ἀγρίμια, μυθολογικά θέματα).

▲ **Ἰδιαίτερα καλλιεργήθηκε ἡ ρεαλιστική προσωπογραφική πλαστική** πού εἶχε βαθιές ρίζες στά ἤθη τῶν Ρωμαίων. Παλαιά συνήθειά τους ἦταν νά φυλάγονται στά σπίτια τῶν πατρικίων κέρινα πορτραῖτα τῶν προγόνων. Στά χρόνια αὐτά αὐξήθηκε ἡ χρήση στέρεας ὕλης καί διαδόθηκε ἡ κατασκευή εἰκονικῶν ἀνδριάντων καί προτομῶν.

Ἔτσι ἡ νέα σχολή ρωμαϊκῆς γλυπτικῆς πού ἀναπτύχθηκε στήν ἐποχή τοῦ Αὐγούστου διατηρεῖ τά ἀξιόλογα χαρακτηριστικά της πάνω ἀπό ἕνα αἰώνα. Κύριο γνώρισμα καί στό 2ο μ.Χ. αἰώνα ὁ ρεαλισμός στήν ἀπεικόνιση. Στά ἀνάγλυφα αὐτοκρατορικά πορτραῖτα διακρίνει κανείς εὔκολα τό βλοσυρό χαμόγελο στήν αὐστηρή, ἀλλά κατά βάθος καλότροπη φυσιογνωμία τοῦ Βεσπασιανοῦ, τήν ἐφηβική λαμπεράδα στό πρόσωπο τοῦ Τίτου, τήν ἐρευνητική ματιά τοῦ Ἀδριανοῦ καί τή σχεδόν σά μάσκα ἀπαθή φυσιογνωμία τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ἀπεικονίσεις στά συγκλητικά νομίσματα.

Ὑπερβολική διάδοση παίρνει ἡ τέχνη αὐτή μέ τήν κατάχρηση πού γίνεται ἀπό τούς ἑλληνιστικούς κιόλας χρόνους στό νά ἱδρύουν τιμητικούς καί ἀναθηματικούς ἀνδριάντες. Τέτοια ἔργα εἶναι ὁλόσωμα ἀγάλματα καί προτομές τοῦ Ἀδριανοῦ, τοῦ εὐνοούμενού του Ἀντίνοου, κεφαλές κοσμητῶν, δηλαδή ἐνιαύσιων ἀρχόντων τῆς Ἀθήνας κ.ἄ.

Μεγάλη διάδοση ἐπίσης παρουσιάζεται στίς ἀνάγλυφες ἐπιτύμβιες στῆλες μέ ἐπιβίωση παλαιῶν μοτίβων, ὅπως π.χ. ἡ δεξίωση, δηλ. ἡ χειραψία τοῦ τελευταίου ἀποχαιρετισμοῦ.

▲ **Σαρκοφάγοι.** Εὐκαιρίες πολλές γιά ἀνάγλυφες παραστάσεις σέ ἐπιφάνειες δίνουν τήν ἐποχή αὐτή οἱ μαρμάρινες σαρκοφάγοι, νεκρικά μνημεῖα. Ἡ χρήση τους παλαιότερα ἦταν σπάνια. Τώρα ὅμως διαδίδεται πολύ στόν ἑλληνικό καί ρωμαϊκό κόσμο. Ἔχουν σχῆμα σπιτιοῦ ἤ ναοῦ μέ σαμαρωτή στέγη καί ἀετώματα. Ἐπικρατοῦν δυό τεχνοτροπίες στή διακόσμηση, ἡ ἑλληνική, ὅπου δίνεται ἔμφαση στήν ἀρχιτεκτονική διαμόρφωση τοῦ μνημείου καί προσαρμόζεται σ' αὐτή σάν κάτι δευτερεῦον τό ἀνάγλυφο, καί ἡ ρωμαϊκή ὅπου:

- ἡ ἀνάγλυφη διακόσμηση εἶναι τό κύριο καί οὐσιαστικό στοιχεῖο καί καταλαμβάνει ὅλη τή μπροστινή ὄψη καί τίς δυό πλάγιες.
- οἱ μορφές πυκνώνονται καί κατατάσσονται σέ περισσότερα ἐπίπεδα σέ βάθος, ὥστε μπορεῖ νά προκύψει σύγχυση καί ἀσάφεια στίς παραστάσεις.
- τά θέματα παίρνονται ἤ ἀπό τήν ἑλληνική μυθολογία ἤ ἀπό ἄλλοῦ. Τό

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θέμα πού ἰδιαίτερα προτιμοῦν εἶναι τά μεθυσμένα παιδιά πού παίζουν μουσικά ὄργανα ἤ κρατοῦν στεφάνια, δαδιά κ.ἄ.

Ἀξιομνημόνευτη κατηγορία σαρκοφάγων πού θά ἀσκήσει ἐπίδραση στίς μεταγενέστερες χριστιανικές εἶναι οἱ σαρκοφάγοι τύπου Σιδαμάρας, ἀπό τήν ὁμώνυμη πόλη στό νομό Ἰκονίου τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου βρέθηκε ἕνα ἀπό τά πιό ἀντιπροσωπευτικά δείγματα. Θεωρεῖται βέβαιο ὅτι ὁ τόπος πού ἐμφανίστηκε ὁ τύπος αὐτός εἶναι ἡ Μ. Ἀσία. Γνωρίσματά του εἶναι:

- Ἡ ἐπιφάνεια τῆς σαρκοφάγου παριστάνει πρόσοψη οἰκοδομήματος.
- Τήν πρόσοψη αὐτή στολίζουν σύμφωνα μέ τόν ἑλληνιστικό τρόπο παραστάσεις μέ κίονες πού στηρίζουν τόξα καί ἀετώματα, μέ ἀγάλματα μορφῶν, πιό συχνά μεμονωμένων, ἀνάμεσα στούς κίονες.
- Οἱ ραβδώσεις τῶν κιόνων εἶναι ἑλικωτές, γύρω ἀπό τά φύλλα τῶν κιονοκράνων καί τίς ἄλλες ἀνάγλυφες διακοσμήσεις σκαλίζεται τό μάρμαρο, συνήθως μέ τρυπάνι, σέ βάθος καί δημιουργοῦνται ἔτσι ἔντονες σκιές.

▲ **Ἱστορικά ἀνάγλυφα.** Τό ἱστορικό ἀνάγλυφο εἶναι σύμφωνο μέ τό γενικό ρεαλιστικό χαρακτήρα τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης. Εἶναι καί αὐτό ἐμπνευσμένο ἀπό τήν τάση προβολῆς καί ἐπίδειξης τῶν πολεμικῶν κυρίως θριάμβων ἀπό τούς αὐτοκράτορες. Τό ἱστορικό ἀνάγλυφο ἀποτελεῖ μεγάλο ἐπίτευγμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Τά θριαμβικά τόξα, οἱ ἀψίδες, οἱ κίονες ἦταν σκεπασμένα – σ' ἕνα μικρό ἤ μεγάλο τμῆμα τους καί κυρίως στά βάθρα – μέ γλυπτή ἐξιστόρηση πολεμικῶν κατορθωμάτων. Π.χ. τοῦ Τίτου ἐναντίον τῶν Ἰουδαίων, τοῦ Τραϊανοῦ ἐναντίον τῶν Δακῶν, τοῦ Μ. Αὐρηλίου ἐναντίον τῶν Μαρκομάννων. Χαρακτηριστικά στήν τεχνοτροπία τῶν ἱστορικῶν ἀναγλύφων εἶναι:

- Ἡ παραβίαση τῶν κανόνων τῆς προοπτικῆς.
- Μέ τήν ἀνεπάρκεια τῆς προοπτικῆς οἱ πιό μακρινές σκηνές τοποθετοῦνται πάνω ἀπό τίς πιό κοντινές, γιά τό θεατή πού κατά κανόνα τίς βλέπει ἀπό κάτω.
- Ἐπικρατεῖ στά ἀνάγλυφα μιά ἔντονη ἀτμόσφαιρα κίνησης καί ταραχῆς.
- Ἐπίσης ἐπικρατεῖ μεγάλος συνωστισμός προσώπων, σκηνῶν καί λεπτομερειῶν. Καταβάλλεται προσπάθεια νά δημιουργεῖται ἀντίληψη ἐξέλιξης μέ τήν ἐπανάληψη τῆς ἐμφάνισης τοῦ κύριου προσώπου καί τήν ἀποκορύφωση τῆς δράσης στό τέλος τῆς παράστασης.

4. Ζωγραφική.

▲ Ἀναπτύσσεται ἡ προσωπογραφία καί προπάντων ἡ τοιχογραφία. Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς τοιχογραφίας στόν 1ο π.Χ. καί 1ο μ.Χ. αἰώνα δείχνει ὅτι ἡ ζωγραφική παίζει ρόλο κοσμητικό καί ὑπηρετικό τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Κυρίαρχη τεχνοτροπία εἶναι ὁ ἑλληνιστικός νατουραλισμός. Τά πιό ἀντιπροσωπευτικά δείγματα ἔχουμε ἀπό τίς τοιχογραφίες πού βρέθηκαν στήν Πομπηία. Διακρίνονται τέσσερις πομπηιανοί ρυθμοί στή διακόσμηση τῶν τοίχων τῶν σπιτιῶν. Ὁ ἕνας μιμεῖται μαρμάρινους τοίχους, ἐνῶ οἱ τρεῖς ἄλλοι εἶναι καθαυτό ζωγραφικοί.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα *[Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο]*

Σιληνός πάνω σέ γάιδαρο *[Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο]*

ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΠΟΜΠΗΙΑΣ

Σκηνή τοῦ Νείλου *[Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο]*

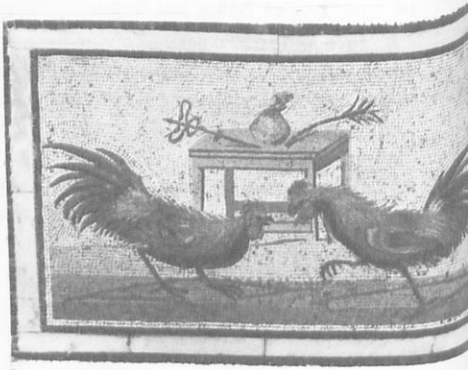

Κοκορομαχία *[Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο]*

Πουλιά καί γάτα πού ἐνεδρεύει *[Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο]*

Σκύλος ἁλυσοδεμένος *[Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο]*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Προσωπογραφία γυναίκας
(Ψηφιδωτό, Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο)

Ἡ πλαστική διαμόρφωση τῶν τοίχων μέ ἐσοχές καί ἐξοχές καταργεῖται· οἱ ἐπιφάνειες γίνονται ἐπίπεδες καί μόνο μέ χρῶμα δηλώνονται σέ προοπτική ἀπόδοση οἱ βάσεις τῶν τοίχων, οἱ κίονες, τά γεισώματα κ.ἄ. Διακοσμοῦν μέ μορφές, μέ σκηνές καί συνηθίζουν νά ζωγραφίζουν ὑποθετικά ἀνοίγματα στό ὕπαιθρο, ἀπ' ὅπου φαίνονται ἤ ἄλλα οἰκοδομήματα ἤ τοπία ἤ μυθολογικές σκηνές. Ἔτσι ὁ χῶρος τῶν δωματίων ὀπτικά μεγαλώνει πολύ.

Ἐξαιρετικά δείγματα προσωπογραφικῆς τέχνης εἶναι οἱ λεπτοί ξύλινοι πίνακες, πού οἱ περισσότεροι προέρχονται ἀπό τήν ἐπαρχία τῆς Αἰγύπτου, τό Φαγιούμ (1ος ὥς τά μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα). Ἦταν τοποθετημένοι πάνω στά πρόσωπα τῶν μουμιῶν καί εἶχαν σκοπό νά φυλάξουν ἀπό τή φθορά τά χαρακτηριστικά τους, σύμφωνα μέ τίς θρησκευτικές ἀντιλήψεις τῶν Αἰγυπτίων. Γι' αὐτό ἀποδίδουν μέ καταπληκτική ἐνάργεια τίς φυσιογνωμίες τῶν νεκρῶν. Ἀπό τήν εἰδική αὐτή σκοπιμότητα ἡ ματουραλιστική προσωπογραφία,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἡ μεγάλη, ὅλα τά ἔργα τέχνης (χτίσματα, ἀγάλματα, ναοί) συσσωρευμένα στό Forum της διατράνωναν μέ τή γλώσσα τῆς τέχνης ὅτι εἰδωλολατρική θρησκεία, αὐτοκρατορία καί ὑπακοή στό κράτος (πατριωτισμός) ἦταν στενά ἀλληλένδετα. Ἑπομένως οἱ Χριστιανοί, πού ἦταν ἀσυμβίβαστοι μέ τήν ἰδέα ἀπονομῆς λατρείας σέ ναούς «Αὐγούστου» ἤ «Ρώμης», αὐτόματα τοποθετοῦσαν τούς ἑαυτούς των ἔξω ἀπό τόν ἐπίσημο καί νόμιμο δημόσιο βίο τῆς ἐποχῆς τους. Ἡ θρησκευτική τους ζωή ἀναπτύσσεται καί ἡ λατρεία τους ἀσκεῖται στό περιθώριο τῆς νομιμότητας μέ μεγάλες προφυλάξεις, γιά νά παρέχει λιγότερο στόχο στό ἐπίσημο κράτος.

▲ **Πρῶτες ἐκκλησίες.** Οἱ Χριστιανοί συγκεντρώνονταν σέ σπίτια πού εἶχε δωρίσει ἤ παραχωρήσει στή χριστιανική ἀδελφότητα κάποιος ἀπό τούς πιό πλούσιους προσήλυτους. Ἐκεῖ ἔκαναν τίς συνελεύσεις, τίς ἐκκλησίες τους, ὅπως ὀνομάστηκαν μέ τόν ταυτόσημο ἀρχαῖο ἑλληνικό ὅρο. Στά σπίτια αὐτά ἡ διακόσμηση παραμένει ἑλληνιστική ἤ ρωμαϊκή. Μερικές φορές τά μεταποιοῦσαν λίγο, ἤ γιά νά μεγαλώσουν ἕνα δωμάτιο, ἤ πρόσθεταν ἕνα λουτήρα γιά τήν τελετή τῆς βάφτισης.

Ἀπό τό τέλος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰώνα οἱ χριστιανικές κοινότητες ὀργανώνονται καλύτερα καί καθιερώνεται ἰδιαίτερος χῶρος, σά μόνιμος τόπος λατρείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ χῶρος αὐτός ἀποκλείεται ἀπό κάθε ἄλλη κοσμική χρήση καί φαίνεται πώς ἀπό τό 200 μ.Χ. ὀνομάστηκε ἐκκλησία. Λεγόταν ἐπίσης καί οἶκος τοῦ Θεοῦ[1]. Ὁ οἶκος αὐτός δέν ξεχώριζε ἀπό τά ἄλλα ἰδιωτικά σπίτια καί μάλιστα φρόντιζαν, γιά λόγους προφύλαξης νά μήν ξεχωρίζουν. Οἱ οἶκοι αὐτοί λατρείας, ἐκτός ἀπό ἕναν, ἐξαφανίστηκαν ἤ καταστράφηκαν ἀπό τούς διωγμούς ἤ — τό κυριότερο — μετά τό θρίαμβο τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀντικαταστάθηκαν μέ ἐπίσημους ναούς.

Ἀπό τούς πιό παλαιούς (230 μ.Χ.) καί ἀντιπροσωπευτικούς τέτοιους οἴκους σώθηκε ἀπό ἱστορική σύμπτωση ἕνας στή Δούρα (Εὐρωπός) τῆς Μεσοποταμίας πού εἶναι ἕνα ὁλόκληρο, ἑλληνιστικοῦ τύπου διόροφο σπίτι, διασκευασμένο κατόπιν, γιά νά ἐξυπηρετήσει τή χριστιανική λατρεία. Ἕνα διαμέρισμά του διαμορφώθηκε σέ βαπτιστήριο, ὅπως καθαρά τό φανερώνει ἡ ὕπαρξη κόγχης μέ χτιστή κολυμπήθρα καί μέ τά θρησκευτικά θέματα τῶν τοιχογραφιῶν του: ὁ Καλός Ποιμήν, ὁ Ἀδάμ καί ἡ Εὔα, ἡ θεραπεία τοῦ Παραλυτικοῦ, ὁ Χριστός πού βαδίζει πάνω στά κύματα, οἱ Μυροφόρες στό μνῆμα κ.ἄ.

▲ **Ἡ ταφή στούς τρεῖς πρώτους αἰῶνες. Κατακόμβες.** Ἀπό τά μέσα τοῦ 2ου αἰώνα δημιουργήθηκαν χριστιανικά κοιμητήρια. Συνήθως αὐτά ἦταν περιορισμένοι χῶροι ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς πόλης. Τοποθετοῦσαν τούς νεκρούς ἀνάμεσα σέ δυό σειρές ἀπό κεραμίδια πού σχημάτιζαν στέγη. Ἀπό πάνω ὑπῆρχε ἐνεπίγραφη στήλη ἤ ἕνα ἁπλό μνημεῖο. Πότε πότε τούς τοποθετοῦσαν σέ λίθινες σαρκοφάγους. Ἄλλοτε πάλι ἔσκαβαν θόλους σέ πλαγιές λόφων ἤ σέ βράχους. Μέσα

1. Domus Dei.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

«Δεομένη» ἀνάμεσα σέ δυό βοσκούς. *(Λεπτομέρεια. Εἰκονογράφηση σέ ἀρκοσόλιο τοῦ «Κοιμητηρίου τοῦ Majus», Ρώμη. Τέλος τοῦ 3ου αἰώνα.*

«Δεομένη»· *εἶναι γνωστή ὡς «Donna Vellata». (Νωπογραφία πάνω ἀπό τάφο στήν κρύπτη «velatio virginis», Ρώμη, Κατακόμβη τῆς Πρισκίλλας - 3ος αἰώνας).*

ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑΚΟΜΒΩΝ

«Χριστός - Ὀρφέας» μέ τά ζῶα. *Κρατᾶ ποιμενική σύριγγα. (Λεπτομέρεια - Νωπογραφία, Ρώμη, κατακόμβη τῆς Δομιτίλλας, 3ος αἰώνας).*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πουλιά μπροστά σέ βάζο. *(Ρώμη, κατακόμβη τῆς Λομιτίλλας, 3ος αἰώνας).*

Ψάρι καί ἄρτοι. *Ἴσως ὑποδηλώνεται τό θαῦμα τῶν ἄρτων καί ἰχθύων (Νωπογραφία ἀπό τήν κρύπτη τῆς Lucina στήν κατακόμβη τοῦ Ἁγίου Καλλίστου, Ρώμη).*

Ὁ Ἀριστοτέλης *(;) ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν του. [Ρώμη, κατακόμβη τῆς via Latina].*

στόν ἴδιο τό βράχο, συχνά κάτω ἀπό τόξα, λάξευαν τίς σαρκοφάγους καί ἀπό ἐκεῖ πῆραν τό ὄνομα ἀ ρ κ ο σ ό λ ι α[1].

Ἰδιαίτερα στή Ρώμη οἱ Χριστιανοί καθιέρωσαν σάν κοιμητήριο ἕνα δίκτυο ἀπό ὑπόγειες σήραγγες, τίς κ α τ α κ ό μ β ε ς. Ὅταν γέμιζαν ὅλοι οἱ τάφοι μιᾶς σήραγγας συχνά μεγάλωναν τό ὕψος καί τό βάθος τους, γιά νά χωρέσουν καί ἄλλους τάφους. Δημιουργήθηκαν ἔτσι καί ἀλλοῦ, ἀλλά προπάντων στή Ρώμη ἀληθινοί ὑπόγειοι λαβύρινθοι πού ἐντυπωσιάζουν μέ τό μῆκος τους.

Εἰκονογραφία τῶν κατακομβῶν. Προέρχεται κυρίως ἀπό τή διακοσμητική τέχνη τῆς Πομπηΐας. Τά παραδοσιακά εἰδωλολατρικά μοτίβα (π.χ. Ἔρωτες, οἱ ἐποχές τοῦ ἔτους, ζῶα κ.ἄ.) χρησιμοποιοῦνται συχνά μαζί μέ τά κυρίως χριστιανικά θέματα πού εἶναι στήν ἀρχή ἁπλά καί σ υ μ β ο λ ι κ ά (ἄγκυρα, ἰχθύς, κληματίδα, παγώνια, περιστέρια, ἀετοί, ὁ σταυρός μέσα σέ φύλλα ἀκάνθου κ.ἄ.).

Κυριαρχεῖ ἡ παράσταση τοῦ Κ α λ ο ῦ Π ο ι μ έ ν ο ς. Προέρχεται ἀπό τήν εἰδωλολατρική τέχνη καί παριστάνει ἄλλοτε βοσκό περιτριγυρισμένο ἀπό τό κοπάδι του νά παίζει σύριγγα καί ἄλλοτε νά σηκώνει ἕνα ἀρνί στούς ὤμους του.

Συνηθισμένη παράσταση εἶναι τ ῆ ς Δ ε ο μ έ ν η ς. Πρόκειται γιά γυναικεία μορφή μέ τά χέρια ὑψωμένα σέ δέηση.

Στούς τοίχους τῶν κατακομβῶν εἰκονίζονται ἐπίσης καί σκηνές ἀπό τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη. Δέ διαθέτουν ὅμως διαύγεια στήν περιγραφή τοῦ θέματος. Εἶναι συμβολικές καί γι' αὐτό εἶναι δύσκολο νά γίνει κατανοητή κάτω

1. Λατ. arcus = τόξο καί solium = σαρκοφάγος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

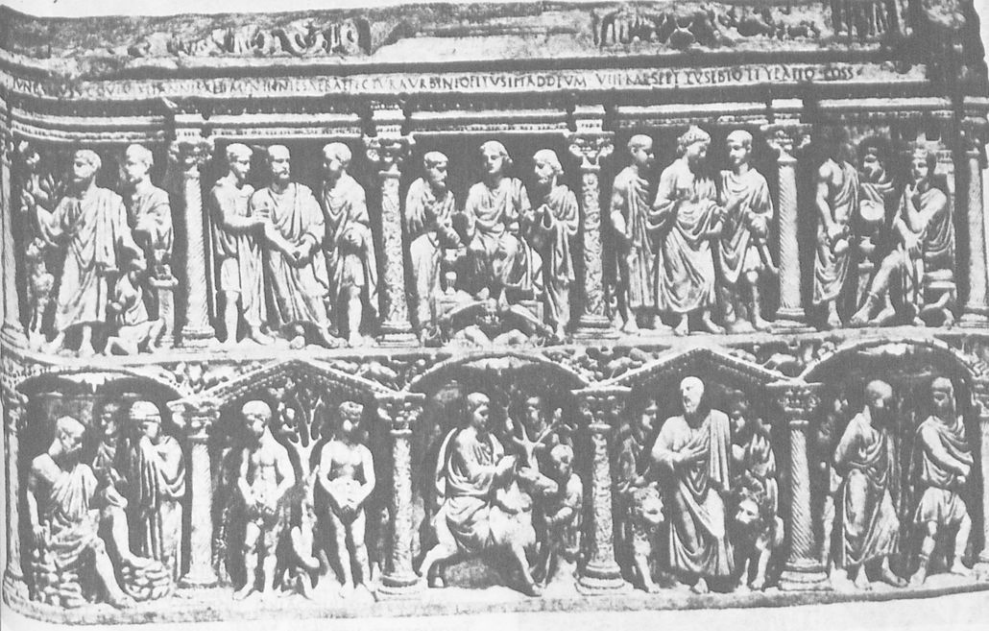

Ἡ σαρκοφάγος τοῦ Ἰουνίου Βάσσου. *(Ρώμη, Βατικανό. Σύμφωνα μέ τήν ἐπιγραφή, πού διακρίνεται, ὁ Ἰ. Βάσσος πέθανε τό 359).*
Ὁ γλυπτός διάκοσμος περιλαμβάνει σκηνές ἀπό τήν Παλαιά καί Καινή Διαθήκη.
— Ἐπάνω σειρά ἀπό ἀριστερά: 1. Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. 2. Ἡ σύλληψη τοῦ Πέτρου. 3. Ὁ Χριστός δίνει τό νόμο στούς Πέτρο καί Παῦλο. 4. Ὁ Χριστός προσάγεται στόν Πιλάτο. 5. Ὁ Χριστός μπροστά στόν Πιλάτο.
— Κάτω σειρά ἀπό ἀριστερά: 1. Ἰώβ. 2. Ἀδάμ καί Εὔα. 3. Ἡ εἴσοδος στά Ἱεροσόλυμα. 4. Ὁ Δανιήλ στό λάκκο τῶν λεόντων. 5. Ὁ Παῦλος ὁδηγεῖται στό μαρτύριό του.

ἀπό τό σύμβολο ἡ παράσταση π.χ. τῆς θεραπείας τοῦ παραλυτικοῦ, ὁ Νῶε μέ τήν κιβωτό, ὁ Ἰωνᾶς, ὁ Δανιήλ στό λάκκο τῶν λεόντων κλπ.

Ἀνάγλυφη διακόσμηση. Σαρκοφάγοι. Μπορεῖ κανείς νά μελετήσει τήν ἐξέλιξή τους ἀπό τίς εἰδωλολατρικές σαρκοφάγους τοῦ 2ου αἰώνα ὡς τίς ὡραιότατες χριστιανικές τοῦ 4ου αἰώνα. Δέν ὑπάρχει διακοπή· οἱ μαρμαρογλύπτες χρησιμοποιοῦσαν τά ἴδια ἐργαλεῖα καί τήν ἴδια τεχνική καί ἀκολουθοῦσαν τίς ἴδιες παραδόσεις. Μόνο μερικά διακοσμητικά μοτίβα ἦταν καινούρια, ἀλλά ἀκόμη καί τότε πολλές φορές χρησιμοποιοῦσαν τά ἴδια θέματα. Οἱ νεκροί παριστάνονται ἀκόμη σάν προτομές σέ μετάλλια, κατά τή ρωμαϊκή συνήθεια. Οἱ συμβολικές μορφές (Καλός Ποιμήν, Δεομένη) τῶν κατακομβῶν ὑπάρχουν καί στίς σαρκοφάγους, ἀλλά ἀναμιγνύονται μέ ἕνα παραδοσιακό φόντο ἀπό ἀρχιτεκτονικά στοιχεῖα ἤ φυλλώματα.

Λίγο ἀργότερα παρουσιάζονται βιβλικές σκηνές μέ μιά περίεργη ἀνάμειξη. Ὑπάρχουν πολλές σκηνές ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη: οἱ Πρωτόπλαστοι, ὁ προ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

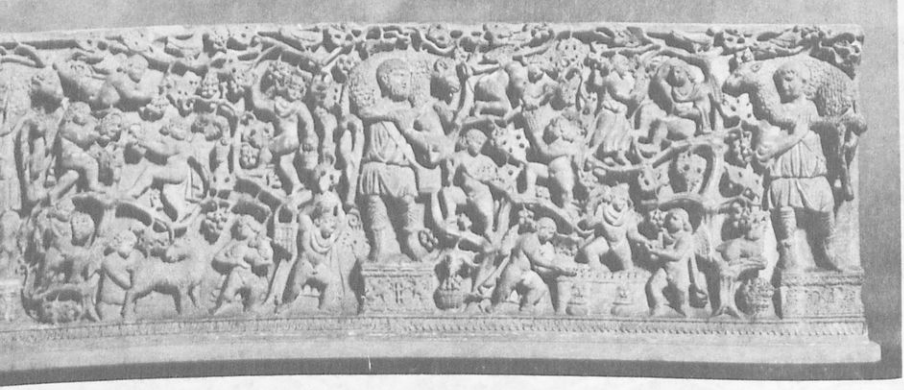

φήτης Ἰωνᾶς, ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, οἱ τρεῖς Παῖδες, ὁ Μωυσῆς πού παίρνει τίς πλάκες τοῦ νόμου ἤ πού βγάζει νερό ἀπό τήν πέτρα, ὁ Ἰώβ, κ.ἄ. Ἡ Καινή Διαθήκη ἀντιπροσωπεύεται μέ σκηνές ἀπό τήν παιδική ζωή τοῦ Ἰησοῦ, ἀπό τά θαύματα, ἀπό τά Πάθη καί καμιά φορά — ἀλλά σέ συμβολική μορφή — ἀπό τή Σταύρωση καί τήν Ἀνάσταση.

ΑΝΑΓΛΥΦΕΣ ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΕ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΥΣ

Ἡ προσφιλέστερη συμβολική παράσταση τοῦ Χριστοῦ ἀπό τούς πιστούς τῶν πρώτων αἰώνων ἦταν ἡ ἀπεικόνισή του ὡς Καλοῦ Ποιμένος· ἀπεικονίζεται ὡς βοσκός πού σηκώνει στούς ὤμους του ἕνα ἀρνί. **1.** *Ἐπάνω: Τρεῖς «Καλοί Ποιμένες» (στίς δυό ἄκριες καί στό κέντρο) σέ ἀνάγλυφο διάκοσμο τῆς πρόσθιας ὄψης τῆς σαρκοφάγου. Ὁ ὑπόλοιπος διάκοσμος ἔχει θέματα εἰδωλολατρικά (βακχικές σκηνές, παιδιά, κλήματα κ.ἄ.). (Ρώμη, Μουσεῖο Λατερανοῦ. 4ος αἰώνας).* **2.** *Στή μέση: «Καλός Ποιμήν» τριγυρισμένος μέ ἀρνιά (Λεπτομέρεια τοῦ κέντρου σέ σαρκοφάγο τοῦ Μουσείου τοῦ Λατερανοῦ, Ρώμη, 4ος αἰώνας).* **3.** *«Καλός Ποιμήν» ἀπό διακοσμητική σύνθεση πρόσοψης ἄλλης σαρκοφάγου.*

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 3ου ΑΙΩΝΑ

- Ἀπό τό τέλος τῶν Ἀντωνίνων ὥς τήν ἀρχή τῆς δυναστείας τῶν Ἰλλυριῶν αὐτοκρατόρων (193 - 270) ἡ ἐσωτερική κατάσταση τοῦ κράτους εἶναι κρίσιμη. Ξεσποῦν ἐπαναστάσεις πού ἀναστατώνουν τίς ἐπαρχίες.
- Σέ ὅλα τά σύνορα ἐμφανίζονται καινούριοι ἐπικίνδυνοι ἐχθροί πού δύσκολα ἀναχαιτίζονται. Γιά νά ἀντιμετωπίσουν αὐτούς τούς κινδύνους μερικές ἐπαρχίες ἀνακηρύσσονται σέ ἀνεξάρτητα κράτη.
- Πιό σοβαρές αἰτίες γιά ὅλη αὐτή τή δύσκολη κατάσταση πού βρέθηκε τό κράτος ἦταν:
- Τό πολίτευμα τοῦ «πρώτου πολίτη» δέν εἶναι πιά στούς καιρούς αὐτούς ἐξυπηρετικό.
- Παρουσιάζεται μιά ὀπισθοδρόμηση τῆς ἄλλοτε πλούσιας οἰκονομικῆς ζωῆς. Πάει νά ἐπικρατήσει πάλι ἡ γεωργική παραγωγή μέ τή γῆ μοιρασμένη πολύ ἄνισα.
- Οἱ δοῦλοι καί οἱ φτωχοί ἐλεύθεροι γίνονται κολωνοί, δηλαδή καλλιεργητές νοικιασμένου κλήρου.

2 ΜΕ ΚΑΙΝΟΥΡΙΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΞΕΠΕΡΑΣΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

- Οἱ Ἰλλυριοί αὐτοκράτορες (270 - 305) σώζουν τό κράτος μέ τίς μεταρρυθμίσεις τους:
- Τό πολίτευμα τοῦ «πρώτου ἄνδρα» γίνεται ἀπολυταρχία.
- Στή διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας ἐφαρμόζεται τό σύστημα τῆς τετραρχίας.
- Χωρίζεται ὁ στρατός ἀπό τήν πολιτική διοίκηση.
- Ἡ Τετραρχία καταλύεται (305 - 324) καί μέσα στούς ἀγῶνες αὐτούς ἀναδείχτηκε μονοκράτορας ὁ Μ. Κωνσταντῖνος. Αὐτός διαμορφώνει τό πολίτευμα ὁλωσδιόλου σέ ἀπολυταρχία.

3 Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΑΠΟΚΤΑ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ

- Στό οἰκουμενικό κράτος ἐμφανίζεται αὐτή τήν ἐποχή ἡ ἀνάγκη οἰκουμενικῆς θρησκείας.
- Μερικές θρησκεῖες τῆς Ἀνατολῆς δοκίμασαν μάταια νά ἱκανοποιήσουν τήν ἀνάγκη αὐτή.
- Ὁ Χριστιανισμός τό κατόρθωσε, γιατί ἦταν τελειότερη θρησκεία καί γι' αὐτό παραμέρισε τίς ἄλλες.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

● Πολύ βοήθησε στή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ἁπλή ζωή κι ἡ ἁγνή πίστη τῶν ὀπαδῶν του ἐκεῖνα τά χρόνια.

● Τό ρωμαϊκό κράτος, ἐνῶ στίς ἄλλες θρησκεῖες ἦταν συγκαταβατικό, πολλές φορές τούς Χριστιανούς τούς καταδίωξε σκληρά.

● Οἱ πιό μεγάλοι διωγμοί ἔγιναν τόν 3ο αἰώνα κι ὁ πιό βίαιος καί τελευταῖος (303 - 311) γίνεται ἀπό τό Διοκλητιανό καί τό Γαλέριο.

● Στό τέλος ὅμως ὁ Χριστιανισμός θριάμβευσε. Ἔγινε νόμιμος ὁριστικά μέ τά διατάγματα Σαρδικῆς - Νικομήδειας - Μιλάνου.

4 Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

● Γενικά: συγκερασμός ἑλληνικῶν καί ρωμαϊκῶν στοιχείων. Ἀρχιτεκτονική (τόξο - καμάρα - θόλος).

● Πρακτικοῦ χαρακτήρα δημόσια ἔργα: Γέφυρες - Ὑδραγωγεῖα - Θέρμες - Νυμφαῖα - Ἀγορές πόλεων — Πύλες πόλεων - Ὠδεῖα - Ἐπαύλεις - Βιβλιοθῆκες.

● Ἔργα ἐπίδειξης: Θριαμβικές ἀψίδες - τόξα - κίονες.

● Πλαστική: 1. Ρεαλιστική προσωπογραφική πλαστική
2. Ἀνάγλυφη πλαστική (σαρκοφάγοι καί ἱστορικά ἀνάγλυφα)

● Ζωγραφική: 1. Τοιχογραφία - ρυθμοί Πομπηίας
2. Νατουραλιστική προσωπογραφία - πίνακες Φαγιούμ.
3. Ψηφιδωτά - πορεία πρός ἀκμή, ἐνῶ ἡ μνημειακή πλαστική βαδίζει πρός τό μαρασμό.

5 ΤΕΧΝΗ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΗ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

● Εἶναι ἡ τέχνη ἀπό τήν ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὥς τό τέλος τῶν διωγμῶν του (313 μ.Χ.). Φέρνει τή σφραγίδα τοῦ «ἐν διωγμῷ» Χριστιανισμοῦ.

● Πρῶτες ἐκκλησίες — εἶναι συγκεντρώσεις τῶν Χριστιανικῶν κοινοτήτων σέ κοινά ἀστικά σπίτια μέ μικρή μετασκευή γιά τίς ἁπλές λειτουργικές τους ἀνάγκες.

● Κατακόμβες — εἶναι ὑπόγειες σήραγγες πού χρησίμευαν ὡς χριστιανικά κοιμητήρια - διαθέτουν εἰκονογραφημένο διάκοσμο μέ συμβολικές παραστάσεις καί σκηνές ἀπό τήν Ἁγία Γραφή.

● Σαρκοφάγοι - συνεχίζουν τήν ἑλληνορωμαϊκή παράδοση μέ ἀνάγλυφο διάκοσμο (συμβολικές παραστάσεις - Σκηνές ἀπό Π. καί Κ. Διαθήκη).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

—principatus — ἔπαρχος πόλης — dominatus — ἔπαρχος πραιτωρίου — δυαρχία (Συγκλήτου καί Αὐτοκράτορα) — «Συγκλητική» γραμμή — «στρατιωτική γραμμή» — ἀπόλυτη μοναρχία — διάδημα — πορφύρα — ἀνατολικό πρωτόκολλο — προσκύνηση — τετραρχία — ἀπολυταρχία — Βαγαῦδες — «ἠθελημένος» τοῦ θεοῦ — θρησκευτικός συγκρητισμός — Μιθραϊσμός — διάταγμα Νικομήδειας — διάταγμα > ἐπιστολή τοῦ Μιλάνου — τόξο ἤ ἀψίδα — καμάρα — σφαιρική θόλος — ροτόντα — θέρμες — νυμφαῖα — — σαρκοφάγοι (τύπου Σιδαμάρας) — ἑλληνιστικός νατουραλισμός — παλαιοχριστιανικοί οἶκοι τοῦ θεοῦ — συμβολικές παραστάσεις — «Καλός Ποιμήν» — «Δεομένη» — κατακόμβες — ἀρκοσόλια.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

δυναστεία Σεβήρων	193 - 235
περίοδος τῶν 30 τυράννων	235 - 284
Ἰλλυριοί αὐτοκράτορες	270 - 305
Αὐρηλιανός	270 - 275
Διοκλητιανός	284 - 305
ἀπό τήν Τετραρχία στή μονοκρατορία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου	305 - 324
ὁ μέγας Διωγμός	305 - 311
διάταγμα Σαρδικῆς > Νικομήδειας > Μιλάνου	311 - 313

Κείμενα

1. Ἀπό τή ζωή τῶν πρώτων Χριστιανῶν.

Ἀποτελοῦμε ἕνα σῶμα μέ τίς θρησκευτικές μας πεποιθήσεις, μέ τήν ἑνότητα τῆς πειθαρχίας μας, μέ τό δεσμό τῆς ἴδιας ἐλπίδας. Κάνουμε συγκεντρώσεις, γιά νά πολιορκήσουμε, σάν ἱερός στρατός, τό Θεό μέ τίς προσευχές μας. Ἡ βία αὐτή ἀρέσει στό Θεό. Προσευχόμαστε γιά τό καλό τοῦ αὐτοκράτορα, γιά τούς συνεργάτες του καί γιά τίς ἄλλες ἐξουσίες, γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου, γιά τήν εἰρήνη ἀνάμεσα στά ἔθνη, γιά τήν ἀναβολή τῆς συντέλειας τῶν αἰώνων.

. . . . . .

Καί ἄν ὑπάρχει σέ μᾶς κάποιο κοινό ταμεῖο, δέ σχηματίστηκε αὐτό ἀπό δικαιώματα πού πληρώνουν ὅσοι παίρνουν ἀξιώματα, σάν νά ἔβγαινε ἡ θρησκεία σέ πλει-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στηριασμό. Ὁ καθένας δίνει μιά μικρή εἰσφορά σέ ὁρισμένη μέρα τοῦ μήνα ἤ ὅποτε θέλει, ἄν θέλει κι ἄν μπορεῖ. Τά χρήματα αὐτά εἶναι ἕνα κομπόδεμα εὐσέβειας. Πραγματικά δέν παίρνουμε ἀπό αὐτά, γιά νά ἑτοιμάσουμε φαγοπότια ἤ ἀνώφελες διασκεδάσεις, ἀλλά γιά τή διατροφή ἤ τόν ἐνταφιασμό τῶν ἀπόρων, γιά νά βοηθήσουμε τά φτωχά ὀρφανά ἤ τούς γέροντες ἤ τούς ὑπηρέτες πού εἶναι ἀνίκανοι γιά ἐργασία, ὅπως ἐπίσης καί τούς ναυαγούς. Ἄν ρίχτηκαν Χριστιανοί στά μεταλλεῖα, στά νησιά καί στίς φυλακές, ἐπειδή πίστεψαν στό Θεό μας, φυσικό εἶναι νά τούς προστατεύει ἡ θρησκεία μας.

ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΣ
(*Ἀπολογητικός* - Κεφ. ΛΘ' Μετ. Ἰ. Φραγκούλη)

2. Κολωνοί, ἡ τάξη τῶν ἐλεύθερων, ἀλλά ἐξαρτημένων καλλιεργητῶν. Τά δικαιώματα καί οἱ ὑποχρεώσεις τους.

Ἄν ἕνας γαιοκτήμονας βρεθεῖ νά ἔχει στή δούλεψή του ἕνα κολωνό πού ἀνήκει σέ ἄλλο γαιοκτήμονα, εἶναι ὑποχρεωμένος ὄχι μόνο νά τόν ἐπιστρέψει στό κτῆμα πού γεννήθηκε, ἀλλά ἀκόμη νά πληρώσει καί τόν κεφαλικό του φόρο, γιά ὅσο διάστημα ὁ κολωνός τόν ὑπηρετοῦσε. . . ὅσο γιά τούς κολωνούς πού ἐπιχειροῦν νά δραπετεύσουν ἐπιτρέπεται νά ἁλυσοδένονται, ὅπως ἀκριβῶς καί οἱ δοῦλοι.

. . . . . .

Ὁ κολωνός εἶναι ἕνας ἰσόβιος κληρονομικός, ἀλλά ὄχι αὐτεξούσιος· ἀγρότης· ἡ προσκόλληση στό κτῆμα τοῦ κυρίου του εἶναι καί δικαίωμα ἀλλά καί ὑποχρέωση· δέν μπορεῖ νά ἀναλάβει δημόσια ὑπηρεσία πού θά τόν ἀπομακρύνει ἀπό τή γῆ, οὔτε νά χειροτονηθεῖ κληρικός· ἐκτός ἄν αὐτό γίνει μέσα στό κτῆμα πού καλλιεργεῖ καί ὑπό τόν ὅρο ὅτι θά μείνει σ' αὐτό. Ἄν φύγει κρυφά, ὁ κύριός του ἔχει δικαίωμα νά τόν καταδιώξει, ὅπως ἕνα δοῦλο καί, ὅταν πιαστεῖ, θά τιμωρηθεῖ σκληρά καί ὁ ἴδιος καί αὐτός πού τόν δέχτηκε. Ὁ γαιοκτήμονας ὅμως δέν μπορεῖ νά πουλήσει τό κτῆμα του δίχως τούς κολωνούς οὔτε τούς κολωνούς δίχως τό κτῆμα οὔτε νά τούς μετακινεῖ ἀπό κτῆμα σέ κτῆμα.

FERNINANT LOT
(*The end of the ancient World and the beginnings of the Middle Ages* - New York 1961 σελ. 59-60)

3. Ἀπόσπασμα ἀπό τό Διοκλητιάνειο Ἔδικτο (= διάταγμα) περί τιμῶν[1]

(Σταχυολόγημα ἀπό χαρακτηριστικές διατιμήσεις)

---

1. Πρόκειται γιά τόν ἀγορανομικό κώδικα (Edictum de pretiis rerum venalium) τοῦ Διοκλητιανοῦ πού κοινοποιήθηκε τό 301 μ.Χ. σ' ὅλα τά σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας καί σώθηκε σέ πολλές ἐπιγραφές. Καθορίζει τά ἀνώτατα ὅρια στίς τιμές τῶν ἀγροτικῶν καί βιοτεχνικῶν προϊόντων. Ἐπίσης καθορίζει διατίμηση στά μεταφορικά καί τά ἡμερομίσθια. Κλασική ἔκδοση καί σχολιασμό ἔκαμε ὁ Mommsen (Hermes Τόμ. ΚΕ' σελ. 17-35) Τά τμήματα πού ἀναφέρονται ἐδῶ σταχυολογήθηκαν ἀπό ἕνα ἀπόσπασμα τῆς ἐπιγραφῆς πού βρέθηκε στή Θέλπουσα τῆς Ἀρκαδίας (βλ.. Ἀργ. Πετρονώτη — Νέο ἀπόσπασμα τοῦ Διοκλητιάνειου ἀγορανομικοῦ κώδικα ἀπό τή Θέλπουσα τῆς Ἀρκαδίας — «Ἑλληνικά» Τόμ. 26 — σελ. 256-270-Θεσσαλονίκη 1973).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Στήλη Α (ραφτικά κ.ἄ.)

σέ ράφτη γιά μπάλωμα ἱματίου καλῆς κατάστασης	δηνάρια[1]	6
γιά ἄνοιγμα (διεύρυνση) καί μπάλωμα ὁλομέταξου ἱματίου	»	50
. . . . .	»	50
σέ γιατρό[2] γιά κάθε μάθημα τό μήνα	»	50
σέ παιδαγωγό γιά κάθε παιδί τό μήνα		

Στήλη Β (δέρματα)

δέρμα προβάτου ἀκατέργαστο	»	20
δέρμα προβάτου κατεργασμένο	»	30
. . . . .	»	10
δέρμα ἐρίφιου ἀκατέργαστο	»	16
δέρμα ἐρίφιου κατεργασμένο	»	100
δέρμα ἐλάφου ἀκατέργαστο		
. . . . .	»	1500
δέρμα θαλασσινοῦ μόσχου, ἤτοι φώκιας κατεργασμένο	»	1000
δέρμα λεοπάρδου ἀκατέργαστο	»	1000
δέρμα λιονταριοῦ ἀκατέργαστο		

Στήλη Γ (λουριά)

καπίστρι ἀλόγου μέ χαλκάδες καί τό σχοινί του	»	75
χαλινάρι ἀλόγου μέ τό μεταλλικό ἐνστόμιο πλῆρες	»	100
χαλινάρι μουλαριοῦ μέ τό περικράνιο	»	120
καπίστρι μουλαριοῦ	»	80
. . . . .	»	250
σαμάρι γιά γάιδαρο		

4. Ὁ πρῶτος διωγμός τῶν Χριστιανῶν ἀπό τόν Νέρωνα.

Ὁ Νέρων κατηγόρησε ὡς ὑπεύθυνους γιά τήν πυρκαγιά τῆς Ρώμης καί τιμώρησε πολύ σκληρά ἐκείνους, πού ὁ λαός ὀνόμαζε Χριστιανούς καί ὅλοι τούς μισοῦσαν γιά τίς αἰσχρότητές τους. Ἐκεῖνος πού τούς ἔδωσε τό ὄνομα αὐτό, ὁ Χριστός, θανατώθηκε, ὅταν ὁ Τιβέριος ἦταν αὐτοκράτορας, ἀπό τόν ἔπαρχο Πόντιο Πιλάτο. Αὐτή ἡ ὀλέθρια δεισιδαιμονία, ἀφοῦ σταμάτησε προσωρινά, ξαναφούντωσε πάλι, ὄχι μόνο στήν Ἰουδαία, ἀπό ὅπου ξεκίνησε τό κακό αὐτό, ἀλλά καί στή Ρώμη ὅπου μαζεύονται ἀπό ὅλες τίς μεριές καί κυκλοφοροῦν ὅλα τά τέρατα καί τά σημεῖα. Πρῶτα λοιπόν πιάστηκαν ὅσοι ὁμολόγησαν· ὕστερα ἀπό τίς καταθέσεις πιάστηκε ἕνα πλῆθος ἀπό ἀνθρώπους πού δέν εἶχαν καμιά εὐθύνη γιά τήν πυρκαγιά, ἀλλά τούς κυνηγοῦσε ἡ λαϊκή κατακραυγή. Καί ἔδιναν ὡς μελλοθάνατοι εὐκαιρίες γιά διασκέδαση, εἴτε ὅταν τούς

1. Δηνάριο (denarius) = ἀργυρό ρωμαϊκό νόμισμα ἀξίας 10 ἀσσαρίων. Κόπησε τό 268 μ.Χ. καί διατηρήθηκε ὡς τό Μ. Κωνσταντῖνο.

2. Κηρωματείτης = γιατρός πού καλύπτει τά ἕλκη μέ κήρωμα, ἀλοιφή μέ μίγμα κεριοῦ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κατασπάραζαν τά σκυλιά, καθώς τούς εἶχαν τυλιγμένους μέσα σέ προβιές θηρίων, εἴτε ὅταν τούς θανάτωναν πάνω σέ σταυρό ἤ τούς ἔκαιγαν καί, ὅταν νύχτωνε, τούς χρησιμοποιοῦσαν γιά νυχτερινό φωτισμό. Ὁ Νέρων ἄφηνε ἀνοιχτούς τούς κήπους σ' ὅποιον ἤθελε νά παρακολουθήσει τό θέαμα ὁ ἴδιος καί ἐφοδίασε καί τόν Ἱππόδρομο μέ τέτοια θεάματα, πού τά ἀπολάμβανε καί αὐτός ἀνακατεμένος μέσα στό πλῆθος μέ στολή ἡνιόχου ἤ ἐπάνω σέ ἅμαξα. Γι' αὐτό τό λόγο οἱ Χριστιανοί, ἄν καί ἔφταιγαν καί τούς ἄξιζαν οἱ σκληρότερες τιμωρίες, ὅμως προκαλοῦσαν τή συμπάθεια, ἐπειδή θανατώνονταν ὄχι γιά τό συμφέρον τοῦ συνόλου ἀλλά ἀπό τήν ἀγριότητα ἑνός.

ΤΑΚΙΤΟΣ
(*Χρονικά* Βιβλ. XV, § 44. Μετάφραση)

5. Ἡ παράδοση γιά τό ὅραμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

. . .Ἀναζητοῦσε λοιπόν στίς εὐχές του τό Θεό καί μέ δάκρυα ἔκανε δέηση νά τοῦ φανερωθεῖ ποιός εἶναι καί νά βάλει τό χέρι του στίς στενοχώριες πού τόν βρῆκαν· καί τή στιγμή πού ὁ βασιλιάς θερμοπαρακαλοῦσε ἔτσι, τοῦ παρουσιάζεται ἕνα σημεῖο, πάρα πολύ παράδοξο· αὐτό ἴσως δέν θά ἦταν εὔκολο νά τό παραδεχτῶ, ἄν τό ἄκουα ἀπό ἄλλον· ὅμως ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ νικητής βασιλιάς, ὅταν ἀξιώθηκα νά τόν γνωρίσω καί νά τόν συναναστραφῶ πολύ καιρό ἀργότερα, σέ μένα πού τά ἐξιστορῶ αὐτά, τά ὁμολόγησε καί πῆρε καί ὅρκο γι' αὐτά, πῶς μπορῶ νά ἀμφιβάλλω γιά τήν ἀλήθεια τῆς διήγησης, ἀφοῦ μάλιστα καί ὁ χρόνος πού μεσολάβησε τά ἐπιβεβαίωσε;

Κατά τίς ὧρες τοῦ μεσημεριοῦ πάνω κάτω, ὅταν ἡ μέρα πῆρε πιά νά γέρνει, εἶπε πώς εἶδε μέ τά ἴδια του τά μάτια στόν οὐρανό, πιό πάνω ἀπό τόν ἥλιο, τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ, σχηματισμένο ἀπό φῶς μέ μιά ἐπιγραφή: «τούτῳ νίκα»· μέ τό θέαμα αὐτό θαμπώθηκε καί αὐτός καί ὁ στρατός ὁλόκληρος πού τόν ἀκολουθοῦσε σέ κάποια πορεία καί ἔβλεπε τό θαῦμα. Μπῆκε σέ ἀπορία καί ἔλεγε μέσα του: τί νά εἶναι αὐτό τό ὅραμα; καί ἐνῶ βασάνιζε πολλή ὥρα τό μυαλό του τόν βρῆκε ἡ νύχτα νά συλλογιέται· τότε λοιπόν, τήν ὥρα πού τόν πῆρε ὁ ὕπνος, τοῦ παρουσιάστηκε ὁ Χριστός, μαζί μέ τό σημεῖο πού φάνηκε στόν οὐρανό, καί τόν συμβούλεψε, ἀφοῦ κάνει ἕνα ὁμοίωμα αὐτοῦ τοῦ σημείου νά τό ἔχει ὡς σύμβολο προστατευτικό στίς συγκρούσεις μέ τούς ἐχθρούς. Μόλις ξημέρωσε καί ξύπνησε, εἶπε στούς φίλους του τό μυστικό· κι ὕστερα κάλεσε τεχνίτες πού δούλευαν τό χρυσάφι καί τίς πολύτιμες πέτρες, κάθησε στή μέση καί τούς ἔδωσε ὁδηγίες, πῶς νά μιμηθοῦνε τήν παράσταση τοῦ ὁράματος μέ χρυσάφι καί πετράδια. . .

. . .Ἦταν κατασκευασμένο μέ τόν ἑξῆς τρόπο: Ἕνα ψηλό καί ἐπιχρυσωμένο κοντάρι εἶχε μιά ἐγκάρσια κεραία σέ σχῆμα σταυροῦ. Στήν πάνω πάνω ἄκρη τοῦ κονταριοῦ ἦταν στερεωμένο ἕνα στεφάνι χρυσό καί λιθοκόλλητο· καί μέσα στόν κύκλο τοῦ στεφανιοῦ ἦταν δυό στοιχεῖα πού φανέρωναν τό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ μέ τά δυό πρῶτα ἑλληνικά γράμματα δηλαδή Χ καί Ρ, πλεχτά· αὐτά συνήθιζε ὕστερα νά τά βάζει ὁ βασιλιάς καί στό κράνος του. Ἀπό τήν ἐγκάρσια κεραία, πού διασταυρωνόταν μέ τό κοντάρι, ἦταν κρεμασμένο ἕνα πανί, ἀνεκτίμητης κατασκευῆς, μέ λογῆς λογῆς ἀκριβά πετράδια, ὑφασμένα ἐπάνω του, πού ἀστραφτοβολοῦσαν καί πλούσια χρυσοστολι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σμένο· ἦταν ἀπερίγραπτη ἡ ἐντύπωση πού ἔκανε ἡ ὀμορφιά του. Αὐτή λοιπόν ἡ σημαία κρεμόταν ἀπό τήν κεραία συμμετρικά στό μῆκος καί στό πλάτος. Τό ὄρθιο κοντάρι ἦταν μακρύτερο πρός τά πάνω καί κάτω, πιό κάτω ἀπό τό σημεῖο πού σχηματιζόταν σταυρός, καί στίς ἄκρες τοῦ ὑφάσματος, πού περιγράψαμε, ἦταν ζωγραφισμένες χρυσές προτομές τοῦ θεαγάπητου βασιλιᾶ καί τῶν παιδιῶν του.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ
(*«Εἰς τόν βίον Κωνσταντίνου βασιλέως»* Α'. 28, 31. Μετάφραση)

6. 'Ο Χριστιανισμός γίνεται νόμιμη θρησκεία.

«Ὅταν ἐγώ ὁ αὔγουστος Κωνσταντῖνος καί ἐγώ ὁ αὔγουστος Λικίνιος εἴχαμε τήν εὐτυχία νά συναντηθοῦμε στό Μεδιόλανο[1] καί συζητήσαμε γιά ὅλα τά σχετικά μέ τό κοινό συμφέρο, κρίναμε ὅτι ἀνάμεσα στά ἄλλα πού βλέπαμε ὅτι προπάντων θά ἦταν χρήσιμα σέ ὅλους, πρῶτο καί κύριο ἀποφασίσαμε νά ρυθμιστεῖ ἐκεῖνο πού σχετίζεται μέ τό σεβασμό στό θεῖο· δηλαδή νά ἀφήσουμε ἐλευθερία καί στούς Χριστιανούς καί σ' ὅλους νά ἀκολουθοῦν ὅποια θρησκεία θέλουν· ἔτσι ὁποιαδήποτε θεότητα καί οὐράνια δύναμη ὑπάρχει, νά μπορέσει νά γίνει δυνατό νά προστατεύει καί μᾶς καί τούς ὑπηκόους μας. Κρίναμε λοιπόν πολύ σωστό καί πρέπον νά τηρήσουμε τέτοια πολιτική, ὥστε σέ κανένα νά μήν ἀρνηθοῦμε τήν εὐκαιρία ν' ἀφοσιωθεῖ εἴτε στή θρησκεία τῶν Χριστιανῶν εἴτε σ' ὁποιαδήποτε ἄλλη θρησκεία νομίζει πώς τοῦ ταιριάζει καλύτερα... Σύμφωνα μέ αὐτά λοιπόν νά γνωρίζει ἡ ἐντιμότητά σου, ὅτι ἀποφασίσαμε νά καταργηθοῦν ὁλωσδιόλου ὅλες οἱ προηγούμενες διαταγές πού κοινοποιηθήκανε καί στήν ὑπηρεσία σου σχετικά μέ τούς Χριστιανούς καί ἀπό τώρα ἐλεύθερα καί ἀνενόχλητα, ὅποιος ἀπ' αὐτούς ἐπιθυμεῖ νά πιστεύει στή θρησκεία τῶν Χριστιανῶν, μπορεῖ νά τό κάνει αὐτό, δίχως κανένας νά τόν πειράξει».

ΛΑΚΤΑΝΤΙΟΣ - ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ
(*Ἀποσπάσματα ἀπό τήν Παγκόσμιο Ἱστορία*
Μ. Βολονάκη Τομ. Α' σελ. 6. 104-106. Μετάφραση)

1. Τό σημερινό Μιλάνο τῆς Β. Ἰταλίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [324 - 610]: ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Εἴδαμε ὅτι στόν προηγούμενο αἰώνα τό ρωμαϊκό κράτος ἄρχισε νά παρακμάζει. Ἡ παρακμή, πού περιγράψαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο, ἔφερε σ' αὐτή τήν περίοδο τήν πτώση τοῦ δυτικοῦ του τμήματος. Τό ἀνατολικό τμῆμα διατηρήθηκε, γιατί ,ὅπως θά φανεῖ πάρα κάτω, στηρίχτηκε σέ νέες δυνάμεις πού τίς εἶχε ἡ Ἀνατολή καί δέν τίς εἶχε ἡ Δύση.

Μέσα ἀπό τό χάος, πού ἔσυρε στήν καταστροφή τό μισό κράτος, θά ξεπροβάλει ἕνας κόσμος διαφορετικός, ὁ Μεσαιωνικός. Τό ἀνατολικό του τμῆμα τό ὀνομάζουμε Βυζαντινό.

Τό πέρασμα ἀπό τόν ἕνα κόσμο στόν ἄλλο δέ γίνεται μονομιᾶς· γίνεται μέ μιά σειρά ἀλλαγῶν πού θά ὁλοκληρωθοῦν σιγά σιγά μέσα σέ τρεῖς πολύ κρίσιμους αἰῶνες (4ο, 5ο καί 6ο)· ἀλλά στή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ μετασχηματισμοῦ τό ἀνατολικό κράτος εἶναι κιόλας πιά βυζαντινό. Γι' αὐτό αὐτή ἡ περίοδος [324 - 610] ὀνομάζεται πρώιμη βυζαντινή περίοδος ἤ πρωτοβυζαντινή.

Αὐτή τή μεταμόρφωση ἐκθέτουμε συνοπτικά στίς διάφορες φάσεις της πάρα κάτω:

● Στό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα τό κράτος γίνεται ἐπίσημα Χριστιανικό καί χωρίζεται σέ δυό τμήματα. Τό σπουδαιότερο εἶναι τοῦτο: μέσα σ' αὐτό τόν αἰώνα τό *κέντρο τοῦ βάρους του μετατοπίζεται ὁριστικά ἀπό τή Δύση στήν Ἀνατολή*. Αὐτό ἐπισημοποιεῖται μέ τή μετάθεση τῆς πρωτεύουσάς του ἀπό τή Ρώμη στό Βυζάντιο. Μέ τήν μετάθεση αὐτή βρίσκουν κατάλληλο ἔδαφος γιά νά εὐδοκιμήσουν οἱ σπόροι τῆς καινούριας ἐποχῆς. Τό προσφέρει ἡ Ἀνατολή, πού διαθέτει δυό ζωογόνες δυνάμεις: τό Χριστιανισμό καί τόν Ἑλληνισμό. Αὐτές οἱ δυό θά ἑνωθοῦν στή νέα πρωτεύουσα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καί σά δυό κοτυληδόνες θά ἀναπτύξουν τό γερό βλαστό τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

● Στόν 5ο αἰώνα τό κράτος περνᾶ πάλι ἀπό σοβαρές δοκιμασίες, ἐξωτερι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κές καί ἐσωτερικές. *Σ' αὐτό τόν αἰώνα ἀκρωτηριάζεται ἀνεπανόρθωτα.* Ἐπιμένει μολαταῦτα ἀκόμη στήν ἰδέα ὅτι εἶναι οἰκουμενικό.

● Συμβαίνει ὅμως καί κάτι ἄλλο: ἡ γνωστή μορφή τοῦ ἀ ρ χ α ί ο υ κ ό σ μ ο υ ἀρχίζει, σιγά ἀλλά σταθερά, νά ξεθωριάζει καί στή θέση της νά σχηματίζεται μιά ἄλλη μορφή, πού θά ἐξελιχτεῖ στούς ἑπόμενους αἰῶνες σ' αὐτό πού ὀνομάζουμε Μ ε σ α ί ω ν α.

▲ **Ἐξωτερικές δοκιμασίες:** Τό σύνορο τοῦ Ρήνου δέν ἀντέχει πιά. Διάφοροι γερμανικοί λαοί τό παραβιάζουν καί εἰσορμοῦν ἀκράτητοι στή ρωμαϊκή οἰκουμένη. Στόν κατακλυσμό αὐτό τό δυτικό τμῆμα χάνεται. Τό ἀνατολικό, ὄχι μόνο ἄντεξε, ἀλλά βγῆκε καί δυναμωμένο ἀπό τίς δοκιμασίες, γιατί, γιά νά τίς ἀντιμετωπίσει, δημιούργησε ὡς ἀντισώματα τά ἰδιαίτερα γνωρίσματα πού θά τοῦ διαμορφώσουν μέσα στούς αἰῶνες αὐτούς τήν πλήρη βυζαντινή του φυσιογνωμία. Δέχτηκε κι ἐκεῖνο βίαιη ἐπίθεση στό σύνορο τοῦ Δούναβη ἀπό τούς Γερμανούς καί τούς Οὔνους καί πάλεψε σκληρά γιά τή σωτηρία του.

Πιό μεγάλο κίνδυνο δοκίμασε ἀπό τήν εἰρηνική διείσδυση τῶν πρώτων, δηλαδή τῶν Γερμανῶν· Γότθων. Αὐτοί, μέ εἰδικές συμφωνίες, γλίστρησαν κατά μυριάδες μέσα στά σύνορά του καί λίγο ἔλειψε νά τό παραμορφώσουν. Δέν τό κατόρθωσαν ὅμως, γιατί ὁ κρατικός ὀργανισμός ἐδῶ ἀντέδρασε ἀποτελεσματικά καί σώθηκε. *Ἡ ἀντίδραση αὐτή ἦταν ἡ ἀφύπνιση τῆς ἰδιαίτερης ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς αἴσθησης.* Ὁ ἑλληνισμός, μέσα στούς τρεῖς αἰῶνες πού θά κυλήσουν, δυναμώνει, ἐνῶ ἀντίστοιχα ἡ δύναμη τῆς ρωμαϊκῆς παράδοσης, ὅσο πάει λιγοστεύει.

▲ **Ἐσωτερικές δοκιμασίες:** Ὁ Χριστιανισμός, ἀφότου ἔγινε ἐπίσημη θρησκεία, ἦταν ἀνάγκη νά διαμορφώσει καί τήν ἐπίσημη δογματική φυσιογνωμία του. Αὐτό ὅμως δέν ἦταν καθόλου εὔκολο. Ἄρχισαν πολλές συζητήσεις, πού ὁδηγοῦσαν σέ σφοδρές φιλονικίες γύρω ἀπό τήν ὀρθή ἑρμηνεία τῶν δογμάτων του. Αὐτό δημιουργοῦσε συχνά στούς πιστούς φανατική ἐπιμονή στίς δικές τους ἀπόψεις καί ἄσπονδο μίσος γιά κείνους πού διαφωνοῦσαν. Τότε παρενέβαινε ἡ Ἐκκλησία καί μέ ἐπίσημη ἀπόφασή της ὅριζε ποιό ἦταν τό σωστό. Αὐτοί ὅμως πού πίστευαν τό ἀντίθετο δύσκολα ἄλλαζαν γνώμη.

Ἡ καταδικασμένη γνώμη λεγόταν α ἵ ρ ε σ η καί οἱ ὀπαδοί της βρίσκονταν σέ ἀντίθεση ὄχι μονάχα μέ τήν Ἐκκλησία, ἀλλά καί μέ τό ἴδιο τό κράτος, γιατί αὐτό ἔβλεπε τούς αἱρετικούς σάν ἐχθρούς τῆς ἑνότητάς του.

Οἱ αἱρέσεις — καί προπάντων ἡ σοβαρότερη, ὁ Μ ο ν ο φ υ σ ι τ ι σ μ ό ς — ἔφεραν ἕναν πολύ ἐπικίνδυνο κλονισμό στό κράτος. Ὁ κλονισμός ἀπό τίς αἱρέσεις ἔφτασε σέ πολύ ἐπικίνδυνη ἔξαρση τόν 5ο αἰώνα καί συνεχίστηκε καί ὕστερα. Κι αὐτό, γιατί συχνά ὁρισμένες ἐπαρχίες (εἰδικά ἡ Συρία καί ἡ Αἴγυπτος) ἔκρυβαν πίσω ἀπό τίς δογματικές τους διαφορές μέ τήν Κωνσταντινούπολη, μιά βαθύτερη διάσταση μαζί της καί τόν πόθο γιά ἐθνική ἀνεξαρτησία.

Στήν πρώτη ματιά φαίνεται ὅτι ὁλόκληρο τόν 6ο αἰώνα τό ρωμαϊκό

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

παρελθόν ἔχει ἀκόμη τή δύναμη νά ἐμπνέει κάθε ἐκδήλωση τῆς δημόσιας ζωῆς. Εἶναι ἡ ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἡ ἀνασύσταση τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης, πού τήν ἀκρωτηρίασαν στή Δύση οἱ βάρβαροι, εἶναι ὁ ζωτικός μύθος του. Ὕστερα ἀπό ἐξαντλητικούς ἀγῶνες καί δαπάνες κατορθώνει νά ξαναπάρει ἀπό τούς γερμανούς σφετεριστές τό μεγαλύτερο μέρος καί νά ξανακάμει τή Μεσόγειο ρωμαϊκή λίμνη. Αὐτό ὅμως δέν κρατάει πολύ. Ἀμέσως κιόλας μετά τό θάνατό του οἱ διάδοχοί του, καθώς πιέζονται ἀπό τήν ἀνάγκη νά ὑπερασπίσουν τά πιό κοντινά σύνορα τοῦ Δούναβη ἀπό τούς Ἀβαροσλάβους καί τοῦ Εὐφράτη ἀπό τούς Πέρσες, ὑποχρεώνονται νά ἀφήσουν πάλι τό δυτικό τμῆμα στό ἔλεος τῶν Γερμανῶν.

▲ Ὅταν ὅμως κοιτάξει κανείς πιό προσεκτικά τή δράση καί τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εὔκολα διαπιστώνει ὅτι τά πράγματα ἀκολούθησαν ἀπό μόνα τους ἱστορική πορεία ἀντίθετη πρός τίς συνειδητές προθέσεις του. Ἐνῶ, ὅπως δείχνει τό πολεμικό του ἔργο, ἀφήνεται νά τόν παρασύρει πρός τά πίσω τό ὅραμα τοῦ παλαιοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου, στό εἰρηνικό του ἔργο ἀντίθετα πραγματοποιεῖ, χωρίς νά τό ξέρει, θαρραλέα βήματα πρός τά ἐμπρός, πού ἀπομακρύνουν τήν ἐποχή του ἀπό τή ρωμαϊκή παράδοση καί τήν ὁδηγοῦν γοργά πρός τό Βυζάντιο.

● Στό τέλος τοῦ 6ου αἰώνα γίνεται μιά πολύ σοβαρή ἀλλαγή στό ρωμαϊκό διοικητικό σύστημα: *ἡ πολιτική καί ἡ στρατιωτική ἐξουσία συνενώνονται στό ἴδιο πρόσωπο σέ δυό νευραλγικές ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας.*

● Ἑπομένως, μέσα στούς τρεῖς αὐτούς αἰῶνες, σημειώθηκε ἕνα μεγάλο ἱστορικό γεγονός: *ὁ ἀρχαῖος κόσμος γκρεμίστηκε καί ἀπό τά ἐρείπιά του ξεπρόβαλε μιά νέα χριστιανική αὐτοκρατορία*, πού διατηρεῖ μόνο τίς ἀναμνήσεις τῆς προηγούμενης, τῆς ρωμαϊκῆς. Μέ τόν καιρό ὅμως ἀπομακρύνεται ὁλοένα καί περισσότερο ἀπό ἐκείνη. Ὁ ἄξονας τῆς αὐτοκρατορίας μετατοπίζεται ἀπό τή Δύση στίς ἐξελληνισμένες περιοχές της· γι' αὐτό ἀρχίζει σιγά σιγά νά ἀδυνατίζει ἡ ἰδέα τῆς ρωμαϊκῆς συνέχειας· καί ἡ ἄντληση ζωτικῆς δύναμης γι' αὐτό τό νέο κόσμο, γίνεται τώρα ἀπευθείας ἀπό τήν ἑλληνική παράδοση.

Ἔτσι ἡ αὐτοκρατορία παραδίνεται ὁλοκληρωτικά στόν ἑλληνισμό.

● Στό τέλος λοιπόν αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, δηλαδή στό δεύτερο μισό τοῦ 6ου αἰώνα, παρατηροῦμε ἕνα φαινόμενο, πού δείχνει πόση σημασία εἶχε ἡ μετάθεση τῆς πρωτεύουσας στήν Κωνσταντινούπολη. Βλέπουμε νά βρίσκονται σέ κίνδυνο ἡ Δύση ἀπό τή μιά καί ἡ Ἀνατολή ἀπό τήν ἄλλη. Ὁ στρατός δέν ἀντέχει νά φυλάξει καί ἀπό τίς δυό μεριές τά σύνορα. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρέπει νά διαλέξουν ἤ τή Δύση ἤ τήν Ἀνατολή. Διαλέγουν τήν Ἀνατολή. Ἀπό τότε μετατοπίζεται ἐκεῖ τό ἐνδιαφέρον τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ ἀνατολικές ἐπαρχίες μετά τό θάνατο τοῦ Ἰουστινιανοῦ παίρνουν τό προβάδισμα.

Ἔτσι τό κράτος παραδίνεται ὁριστικά στόν ἑλληνισμό καί, μέ τόν καιρό, ξεχνιοῦνται καί οἱ τελευταῖες ρωμαϊκές ἀναμνήσεις. Ἡ καθαυτό βυζαντινή περίοδος δέν ἀργεῖ ἀκόμη πολύ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ — ΔΥΟ ΦΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΕ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ (324 - 518)

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Πρώτη φάση (324-395): Ἡ θεμελίωση τοῦ χριστιανικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους — Ἔναρξη τοῦ ἀγώνα γιά τό ἐπίσημο δόγμα. Ἡ περίοδος αὐτή ἀρχίζει μέ τό Μ. Κωνσταντῖνο (324 - 337) καί τελειώνει μέ τό Θεοδόσιο Α' (379 - 395)[1]. Τό ἔργο τοῦ πρώτου τό ὁλοκλήρωσε ὁ δεύτερος. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐγκαταλείπεται στό παρελθόν, γίνεται ἡ στροφή πρός τό Μεσαίωνα καί καλλιεργεῖται τό ἔδαφος, ὅπου θ' ἁπλωθοῦν οἱ ρίζες τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀπό τά ἔργα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, πού ἄλλαξαν τήν πορεία τοῦ κόσμου, τά κυριότερα εἶναι τ' ἀκόλουθα:

Ἀφοῦ ἐξουδετέρωσε τούς ἀντιπάλους του, ἕ ν ω σ ε κ α ί π ά λ ι τ ό μ ε σ ο γ ε ι α κ ό κ ό σ μ ο σ' ἕνα ἰσχυρό κράτος. Γιά νά διατηρηθεῖ αὐτό τό κράτος καί στό μέλλον, *διαμόρφωσε τό πολίτευμά του σύμφωνα μέ τούς ἐξωτερικούς τύπους τοῦ ἀνατολικοῦ δεσποτισμοῦ.* Ὅμως, μόλο πού παίρνει τό ὑπόδειγμα ἀπό τήν Ἀνατολή, ἡ μοναρχία πού ἀρχίζει νά διαμορφώνεται ἔχει ἰδιαίτερο τύπο, πού παραλλάζει ἀπό τήν ἀνατολική μοναρχία. Τόν ἰδιαίτερο τύπο δημιουργοῦν ἐδῶ:

Ἡ ρωμαϊκή δημοκρατική παράδοση.

Ἡ ἑλληνική ἐπίδραση.

Ὁ Χριστιανισμός, πού ἀρχίζει νά τή διαποτίζει μέ τό πνεῦμα του.

Καί πρίν ἀπό τό Μ. Κωνσταντῖνο, ἀλλά ὁριστικά ἀπό τώρα κι ὕστερα, ὁ αὐτοκράτορας, μέ τήν ἐπίδραση τῶν ἑλληνιστικῶν μοναρχιῶν, γίνεται ἀπόλυτος μονάρχης. Ὁ παλαιός ρωμαϊκός ὅρος τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου princeps (= πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους), γίνεται τώρα dominus (= κυρίαρχος). Κυβερνᾶ πιά ὡς «ἠθελημένος» ἤ «ἐκλεκτός» τοῦ Θεοῦ, δηλαδή ὡς κυβερνήτης πού τοῦ δόθηκε ἡ ἐξουσία μέ τή θεία χάρη.

Ὑπάρχουν ὅμως σοβαροί φραγμοί, πού περιορίζουν τή θέλησή του. Τέτοιοι εἶναι ὅσοι θεσμοί διασώθηκαν ἀπό τήν παλιά δημοκρατική παράδοση τῆς Ρώμης, δηλαδή:

Ὁ λαός

Ὁ στρατός

Ἡ Σύγκλητος

Οἱ νόμοι. Καί, ἀπό δῶ κι ἐμπρός:

Ἡ Ἐκκλησία, πού ἀξιώνει ἀπό τό μονάρχη νά προσαρμοστεῖ στίς ἠθικές της ἀρχές.

---

1. Στό μεταξύ βασίλεψαν: ὁ Κωνστάντιος (337-361), ὁ Ἰουλιανός (361-363), ὁ Ἰοβιανός (364), ὁ Βαλεντινιανός στή Δύση καί ὁ Βάλης στήν Ἀνατολή (364-378).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀποφάσισε νά στηρίξει τή ρωμαϊκή οἰκουμένη μέ τό Χριστιανισμό. Ἡ ἀπόφασή του αὐτή δέ φάνηκε καθαρά στήν ἐπίσημη θρησκευτική του πολιτική, γιατί, ὥσπου πέθανε, κυβέρνησε σάν αὐτοκράτορας ὅλων τῶν Ρωμαίων. Κράτησε κι αὐτός κι οἱ πρῶτοι διάδοχοί του τόν ἀρχαῖο εἰδωλολατρικό τίτλο Μέγιστος Ἀρχιερέας (Pontifex maximus).

Ἡ προτίμησή του ὅμως γιά τή νέα θρησκεία ἐκδηλώθηκε στίς πράξεις του. Συμφώνησε μέ τό Λικίνιο νά ἐκδώσουν τά διατάγματα τῆς ἀνεξιθρησκείας (Μιλάνο 313) κι ἔτσι ὁ Χριστιανισμός ἔγινε νόμιμος σέ ὅλο τό κράτος. Πιό φανερά τόν εὐνόησε, ὅταν ἔγινε μονοκράτορας. Προστάτευσε τό χριστιανισμό ἀπό τόν κίνδυνο τῶν αἱρέσεων. Ἔχτισε λαμπρές ἐκκλησίες ἰδίως στήν Κωνσταντινούπολη. Λίγο πρίν πεθάνει, βαφτίστηκε χριστιανός ἀπό τόν ἐπίσκοπο τῆς Νικομήδειας, Εὐσέβιο. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος πέθανε σάν ὁ πρῶτος χριστιανός αὐτοκράτορας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Γιά νά στερεώσει τά δυό προηγούμενα ἔργα του, τήν ἀπόλυτη μοναρχία καί τόν προσανατολισμό τοῦ κράτους πρός τό Χριστιανισμό, *μετέφερε τήν πρωτεύουσα ἀπό τή Ρώμη στό Βυζάντιο*, στήν περίφημη τοποθεσία, ὅπου οἱ ἀρχαῖοι Μεγαρίτες εἶχαν ἱδρύσει ἀποικία (658 π.Χ.) μέ οἰκιστή τό Βύζαντα.

Ἡ πρωτεύουσα ἱδρύθηκε σύμφωνα μέ τά πρότυπα τῶν μεγάλων ρωμαϊκῶν πόλεων. Τά ἐγκαίνιά της ἔγιναν στίς 11 Μαΐου τοῦ 330. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή στό διάκοσμό της δόθηκε ἔμφαση στό ἑλληνικό στοιχεῖο. Ἐπιπλέον κι ἡ γλώσσα πού ἀπό τήν ἀρχή ἐπικράτησε ἦταν ἡ ἑλληνική.

Ἡ μεταφορά τῆς πρωτεύουσας ἔχει κοσμοϊστορική σημασία. Ἐγκαταλείπεται ἡ Ρώμη, ἡ κιβωτός αὐτή τῆς ἀρχαίας παράδοσης. Τή στιγμή πού τά θεμέλια τοῦ παλιοῦ κόσμου τρίζουν ἀπό τά χτυπήματα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, *τό ἀνατολικό τμῆμα ἐξασφαλίζει σταθερά καί μόνιμα στηρίγματα, γιά νά συνεχίσει μιά ἱστορική ζωή ἔντεκα αἰώνων ἀκόμη*. Τά νέα αὐτά στηρίγματα εἶναι ἠθικά καί ὑλικά.

Ἠθικά εἶναι ὁ Χριστιανισμός καί ὁ Ἑλληνισμός, οἱ δυό ἐκεῖνες δυνάμεις, πού θά ἀναζωογονήσουν τήν ὁρμή καί θά προσανατολίσουν σέ νέους στόχους τήν ἱστορική πορεία.

Ὑλικά εἶναι *ἡ προνομιακή θέση τῆς Κωνσταντινούπολης γιά τή στρατιωτική ἄμυνα καί τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς αὐτοκρατορίας*.

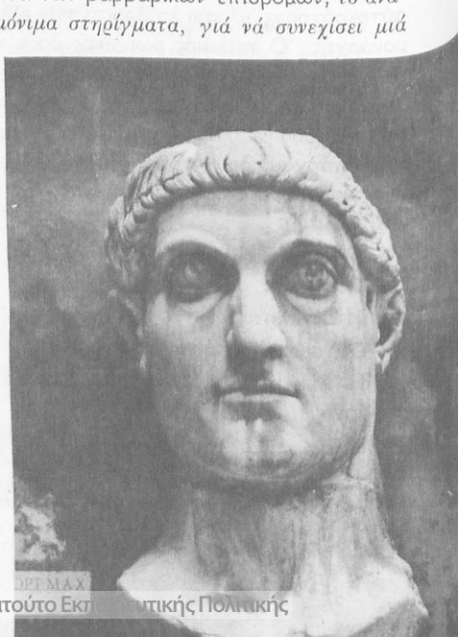

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος
[Ρώμη, Palazzo dei Conservatori].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ νέα Βασιλεύουσα βρίσκεται κοντύτερα στά σύνορα τοῦ Δούναβη καί τοῦ Εὐφράτη· γι' αὐτό, πρός τά κεῖ ἀποβλέπει περισσότερο τό ἀμυντικό σύστημα τοῦ κράτους παρά πρός τά μακρινά σύνορα τῆς Δύσης. Στή Δύση ἡ οἰκονομική ζωή μαραζώνει, οἱ ἄνθρωποι ἐπιστρέφουν στήν καλλιέργεια τῆς γῆς. Οἱ πόλεις σβήνουν ἡ μιά μετά τήν ἄλλη.

Στό ἀνατολικό τμῆμα γίνεται τό ἀντίθετο. Τά μεγάλα ἀστικά κέντρα καί πρώτη ἀπ' ὅλα ἡ Κωνσταντινούπολη, σφύζουν ἀπό οἰκονομική δραστηριότητα.

Τό ἔργο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τό συμπληρώνει, στό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα, ὁ Μ. Θεοδόσιος (379 - 395). Τά κυριότερα σημεῖα τοῦ ἔργου του εἶναι τά ἀκόλουθα:

- Μόλις ἀνέβηκε στό θρόνο, ἀντιμετώπισε μέ συμβιβαστική πολιτική τούς ἐπανασταματημένους Γότθους.
- Στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ αἰώνα ὁ Χριστιανισμός εἶχε δοκιμάσει τό μεγαλύτερο διωγμό του (303 - 311). Μέ τόν αὐτοκράτορα Ἰουλιανό πέρασε μιά κρίση παροδική. Χάρη στό Μ. Θεοδόσιο γίνεται τώρα κρατική θρησκεία.
- Γι' αὐτό τό λόγο τό κράτος καταδιώκει μέ ὅλα τά μέσα πού διαθέτει τούς ὀπαδούς τῶν αἱρέσεων καί τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν. Οἱ ἐχθροί τῆς θρησκείας γίνονται πιά ἐχθροί τοῦ κράτους. Ὁ Χριστιανισμός, μέ τήν ὀρθόδοξη μορφή του, βρίσκεται σέ ὥρα θριάμβου. Τό κύρος τῆς Ἐκκλησίας μεγαλώνει παράλληλα μέ τή δύναμη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

2. Δεύτερη φάση (395-518): Ἡ αὐτοκρατορία περιορίζεται προσωρινά στό ἀνατολικό τμῆμα της.— Μεγάλες ἐξωτερικές καί ἐσωτερικές δοκιμασίες. — Βαθμιαῖος ἐξελληνισμός καί ἀποκρυστάλλωση τῆς Ὀρθοδοξίας. Ὁ Μ. Θεοδόσιος, πρίν πεθάνει, μοίρασε τήν αὐτοκρατορία στούς δυό γιούς του (395). Τό ἀνατολικό τμῆμα τό ἔδωσε στόν Ἀρκάδιο καί τό δυτικό στόν Ὀνώριο. Σύμφωνα μέ τή διανομή αὐτή, τό Ἰλλυρικό (δυτική καί νότια Βαλκανική μαζί μέ τήν καθαυτό Ἑλλάδα), θά ἀνῆκε διοικητικά στό ἀνατολικό καί ἐκκλησιαστικά στό δυτικό τμῆμα. Αὐτή ὅμως ἡ διοικητική ἐξάρτηση διατάραξε τίς σχέσεις ἀνάμεσα στά δυό τμήματα, πού ἔφτασαν ἀκόμη καί σέ πολεμικές συγκρούσεις. Στό τέλος τό Ἰλλυρικό ἔμεινε ὁριστικά στό ἀνατολικό τμῆμα, ἀλλά ἡ Ἑλλάδα ἔπαθε μεγάλη καταστροφή, γιατί ἔγινε πεδίο πολέμου.

Ὁ χωρισμός τοῦ 395 εἶχε μεγάλη σημασία γιά τό μέλλον τῆς αὐτοκρατορίας: Ἀπό τότε βρίσκουν εὐκαιρία νά ἀναπτυχθοῦν στό κάθε τμῆμα οἱ ἰδιομορφίες του καί νά φανερωθεῖ ἀργότερα ἡ ξεχωριστή φυσιογνωμία τοῦ καθενός.

Τό δυτικό τμῆμα, ἀδύνατο οἰκονομικά καί στρατιωτικά, θά δεχτεῖ σέ λίγα χρόνια (405 - 407), τή θύελλα τῶν βαρβαρικῶν εἰσβολῶν. Στό τέλος, θά καταρρεύσει καί τό τελευταῖο ἀπομεινάρι του (476). Ἀντίθετα, τό ἀνατολικό θά βρεῖ δυνάμεις νά ἀμυνθεῖ καί νά πάρει τή σκυτάλη τῆς ἱστορικῆς συνέχειας.

Γι' αὐτό τό 395 θεωρεῖται ἀπό μερικούς ἱστορικούς συμβατική ἀφετηρία τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Στό διάστημα 395 - 518 ἀνεβαίνουν στό θρόνο αὐτοκράτορες ἀπό δυό δυναστεῖες, τή δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου Α' (395 - 457) καί τή δυναστεία πού ἱδρύει ὁ Λέων Α' ὁ Θράξ (457 - 518).

Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου Α': ὁ Ἀρκάδιος (395 - 408), ὁ Θεοδόσιος Β' (408 - 450) καί ὁ Μαρκιανός (450 - 457). Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Λέοντα Α': ὁ Λέων Α' ὁ Θράξ (457 - 474), ὁ Ζήνων (474 - 491) καί ὁ Ἀναστάσιος (491 - 518).

Οἱ δυό πρῶτοι διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου Α' ἀνεβαίνουν στό θρόνο ἀνήλικοι καί ἔχουν ἀσθενική κράση. Γενικά εἶναι προσωπικότητες ἀσήμαντες. Στήν ἐποχή τους ὅμως σημειώνονται ἀξιόλογα γεγονότα.

Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας τοῦ Λέοντα Α' εἶναι πιό ἄξιοι. Στά χρόνια τους ὁ κρατικός μηχανισμός γλίτωσε ἀπό τή διάβρωση τῶν Γερμανῶν, τά οἰκονομικά καί ἡ ἄμυνα βελτιώθηκαν. Ἔγινε προσπάθεια νά προφυλαχτεῖ τό κράτος ἀπό τίς ἀποσυνθετικές συνέπειες τῶν αἱρέσεων.

Ἀπό τά γεγονότα πού σημαδεύουν τήν ἐποχή τῶν δυό αὐτῶν δυναστειῶν, τά πιό ἀξιομνημόνευτα εἶναι τά ἀκόλουθα:

▲ **Οἱ θρησκευτικές αἱρέσεις ἀπειλοῦν τήν ἑνότητα τοῦ κράτους.** Καί στόν 4ο, ἀλλά προπάντων τώρα στόν 5ο αἰώνα, *οἱ αἱρέσεις ἀποτέλεσαν μεγάλο κίνδυνο, ὄχι μόνο γιά τή θρησκευτική γαλήνη τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλά καί γιά τήν ἑνότητα* καί τήν ἐδαφική της ἀκεραιότητα.

Ἀπό τόν καιρό τοῦ Μ. Κωνσταντίνου οἱ ὀπαδοί τοῦ Χριστιανισμοῦ πληθαίνουν ραγδαῖα,Σάν νεοφώτιστοι πού εἶναι, δείχνουν θερμό ζῆλο στά ζητήματα τοῦ ὀρθοῦ δόγματος. Ἐξάλλου οἱ διάφοροι λαοί τῆς ἐπικράτειας, πού ἡ ἐξάρτησή τους ἀπό τήν κεντρική ἐξουσία ἦταν χαλαρή, ζητοῦσαν εὐκαιρία νά δείξουν τήν ἔχθρα τους πρός τή Βασιλεύουσα, κι ἀκόμη νά ἐπιδιώξουν τήν ἀνεξαρτησία τους. Γι' αὐτό, εὔκολα ὑποστηρίζουν μιά δογματική ἄποψη, μόνο καί μόνο ἐπειδή δέ συμφωνεῖ μέ τήν ἄποψη τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας.

Ἔτσι π.χ. στό τέλος αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, οἱ δογματικές ἀντιρρήσεις τῶν περιοχῶν τῆς Συρίας καί τῆς Αἰγύπτου ὁδήγησαν σέ σοβαρές ταραχές καί ἀνταρσίες. Ὁ κίνδυνος ν' ἀποκοποῦν ἀπό τό κράτος οἱ πλούσιες αὐτές ἐπαρχίες ἦταν μεγάλος καί ἔβαλε σέ ζωηρή ἀνησυχία τούς αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας τοῦ Λέοντα τοῦ Α'. Ἔκαναν ὅ,τι μποροῦσαν, γιά νά συμφιλιωθοῦν μαζί τους μέ συμβιβαστικά διατάγματα. Τά ἀποτελέσματα ὅμως, ὅπως θά δοῦμε, ἦταν πενιχρά.

▲ **Τό τέλος τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.** *Ὁ πιό σοβαρός κίνδυνος αὐτήν τήν ἐποχή εἶναι οἱ βαρβαρικές εἰσβολές.* Οἱ Γερμανοί, ἀπό τόν 3ο κιόλας αἰώνα, εἶχαν πλησιάσει τά σύνορα καί τά παραβίαζαν πότε πότε μέ παροδικές ἐπιδρομές. Ἀπό τίς ἀρχές ὅμως τοῦ 5ου αἰώνα ὁρμοῦν στό ἐσωτερικό τοῦ δυτικοῦ κράτους, γιά νά ἐξασφαλίσουν μόνιμη ἐγκατάσταση. Ἡ βία πού τούς σπρώχνει εἶναι οἱ ἄγριοι νομάδες τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, οἱ Οὖνοι, πού πέρασαν τίς Πύλες τῆς Εὐρώπης (374) καί τούς καταδιώκουν.

Τό πρῶτο κύμα ἀπό τούς καταδιωκόμενους Γερμανούς, οἱ Γότθοι, πέτυχαν εἰρηνικά τήν ἐγκατάστασή τους στά νότια τοῦ Δούναβη. Τό ἀνατολικὸ κράτος

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τούς παραχώρησε γῆ καί τούς χρησιμοποίησε στό στρατό καί στή διοίκηση.

Τό δυτικό ὅμως κράτος δέ σώθηκε. Καταποντίστηκε μέσα στόν κατακλυσμό τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν τό 476.

▲ **Τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου κι ἡ ἀρχή τοῦ Μεσαίωνα.** Οἱ Γερμανοί ἔδωσαν στό ρωμαϊκό κόσμο τῆς Δύσης τή χαριστική βολή. Γι' αὐτό, τό 476 θεωρεῖται συμβατικό ὁρόσημο πού κλείνει τήν ἱστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Οἱ Γερμανοί ὅμως δέν εἶχαν μόνο διάθεση καταλυτική, ἀλλά καί ἀνανεωτική. Δείχνουν μεγάλο ζῆλο νά συνεχίσουν πιά οἱ ἴδιοι τήν ἱστορία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ ἴδια συμβατική χρονολογία — τό 476 — ἀποτελεῖ καί τήν ἀφετηρία τῆς Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας.

Στό ἀνατολικό κράτος, ὅπως εἴπαμε, δέν ἔγινε κατάρρευση, ἀλλά συνέχιση τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, βαθιά ἀνανεωμένης. Κι ἐδῶ ὅμως, στήν ἀρχή αὐτῆς τῆς περιόδου, σημειώνεται κάποια φθορά τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, στήν παλαιά κοιτίδα του, τήν καθαυτό Ἑλλάδα, μέ τήν ἐπιδρομή τῶν Γότθων τοῦ Ἀλάριχου (396 - 398).

Ἡ ἐπιδρομή αὐτή συνδέεται μέ τήν καταστροφή πολλῶν ἀπό τά ἱερά ἱδρύματα καί τούς ναούς τῆς ἀρχαίας λατρείας. Ἄν καί πολλά διατάγματα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α' ἔκαναν ἀδύνατη τήν ἐθνική λατρεία καί ἀνυπόφορη τή ζωή τῶν πιστῶν της, ἐν τούτοις τά εἰδωλολατρικά ἱερά ὑπῆρχαν ἀκόμη. Οἱ Γότθοι ὅμως τοῦ Ἀλαρίχου στήν ἐπιδρομή τους ἐναντίον τῆς νοτιότερης Ἑλλάδας, χριστιανοί πιά καί ὀπαδοί τῆς Ἀρειανῆς αἵρεσης, παρακινημένοι ἀπό τούς μοναχούς τους, πού τούς οἰστρηλατοῦσε ἀληθινή μανία ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρείας, κατάστρεψαν πολλά ἱερά ἱδρύματα καί ναούς σέ παμπάλαιους χώρους τῆς ἀρχαίας λατρείας.

Τότε ἐρειπώθηκε τό Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας, καταστράφηκαν τά Μέγαρα, ἡ Κόρινθος, ἡ Νεμέα, τό Ἄργος, ἡ Τεγέα, ἡ Σπάρτη. Χάθηκε ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τούς καλλιτεχνικούς θησαυρούς τῆς Ὀλυμπίας, ἀφοῦ ἀπό τό 392 σταμάτησαν νά τελοῦνται οἱ ὀλυμπιακοί ἀγῶνες, πού γίνονταν χωρίς διακοπή ἀπό τό 776 π.Χ.

Ἡ μερική αὐτή ὑλική φθορά — ἤ καί καταστροφή ἀκόμη — δέ σημαίνει διακοπή τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης· στό πρώιμο καί ὥριμο Βυζάντιο ἡ ροή ἀπό τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα δέν ἀνακόπτεται ποτέ ὁλότελα. Ὁ ἑλληνικός πολιτισμός, πλουτισμένος στή μεσαιωνική του περίοδο καί μέ ἄλλα στοιχεῖα (χριστιανικά - ἀνατολικά), συνεχίζεται.

▲ **Ἡ ἀναγέννηση τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ κι ἡ στράτευσή του στόν ἀντιγερμανικό ἀγώνα.** Ἐνῶ στή Δύση οἱ Γερμανοί σταμάτησαν τήν ἱστορία τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, στήν Ἀνατολή μέ τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου δέν τερματίζεται καί ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καί στήν Ἀνατολή ὅμως, ἰδίως μετά τό θάνατο τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α', παρουσιάστηκε σοβαρός κίνδυνος ἐκγερμανισμοῦ τοῦ κράτους. Ἀλλά ἐδῶ συνάντησε μιά ἀποτελεσματική ἐθνική ἀντίσταση, ρωμαϊκή στή μορφή, μέ πρωταγωνιστές Ἕλληνες λογίους καί πολιτικούς, ὅπως ὁ Αὐρηλιανός, ὁ Ἀνθέμιος, ὁ Συνέσιος κ.ἄ. Ἡ κίνηση πού ἀναπτύ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χθηκε ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε πολλοί νά μιλοῦν γιά ἕνα εἶδος ἐθνικοῦ κόμματος, πού καθοδηγεῖ καί ἐμπνέει τόν ἀντιγερμανικό αὐτόν ἀγώνα.

Ἡ ἐθνική αὐτή κίνηση ἔφερε τούς καρπούς της. Στήν περιοχή τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους οἱ Γερμανοί ἀγωνίστηκαν νά ριζώσουν, μά δέν τό κατόρθωσαν. Στό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα ἔφυγαν πρός τή Δύση ἢ ἀφανίστηκαν.

▲ **Ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κι ἡ ἰδιαίτερη μορφή πού ἀρχίζει νά παίρνει.** Τό σπουδαιότερο γεγονός αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (395 - 518) εἶναι ὅτι τό ἀνατολικό κράτος βγῆκε ἀνέπαφο μέσα ἀπό τό χαλασμό, πού ἔφεραν οἱ γερμανικές εἰσβολές, οἱ ἐπιθέσεις τῶν Οὔνων κι ἡ κατάρρευση τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Στήν προσπάθεια γιά ἐπιβίωσή του μεταστοιχειώθηκε ὁλόκληρη ἡ φυσιογνωμία τοῦ προηγούμενου ρωμαϊκοῦ κράτους. Σημειώνουμε τρία κύρια στοιχεῖα, πού ἄλλαξαν ριζικά τό χαρακτήρα του:

▲ **Ὁ ἐξελληνισμός τοῦ κράτους.** Ὅσο πιό βαθιά ἔριχνε τίς ρίζες της ἡ χριστιανική μοναρχία τόσο περισσότερο χρειαζόταν στελέχη μέ ὑψηλή μόρφωση. Γιά νά τό πετύχει αὐτό, ἐνίσχυε τήν ἑλληνοποιό δύναμη πού εἶχε ἡ Κωνσταντινούπολη, ἀπό τότε πού ἱδρύθηκε.

Τό κέντρο τοῦ βάρους τῆς πνευματικῆς δραστηριότητας μετατοπίζεται ἀπό τήν εἰδωλολατρική Ἀθήνα στή χριστιανική Κωνσταντινούπολη. Στήν πόλη αὐτή παρουσιάζεται τώρα μιά ἔντονη ἀνάγκη γιά συστηματικές σπουδές σύμφωνες μέ τό πνεῦμα τῶν καιρῶν. Αὐτή ἡ ἀνάγκη ὁδήγησε τό Θεοδόσιο τό Β' στήν ἀπόφαση νά ἱδρύσει, μέ διάταγμά του (425) Πανεπιστήμιο στήν Κωνσταντινούπολη. Τό χαρακτηριστικότερο σημεῖο στήν ὀργάνωσή του ἦταν ὁ διορισμός 15 καθηγητῶν τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς καί φιλολογίας, ἐνῶ γιά τή διδασκαλία τῆς λατινικῆς γλώσσας πού ὡστόσο εἶναι ἡ ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους ὁρίστηκαν μόνο 3 ρήτορες καί 10 γραμματικοί. Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού, μέ ἐπίσημη αὐτοκρατορική ἐνέργεια, ἐκτοπίζεται ἡ λατινική ἀπό τήν ἑλληνική. Τήν ἐπικράτηση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου δείχνει περισσότερο ἡ ἔκδοση τῶν διαταγμάτων τοῦ 397 καί 439 πού ἐπιτρέπουν νά γίνεται ἡ σύνταξη τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων καί τῶν διαθηκῶν στήν ἑλληνική γλώσσα.

▲ **Ὁ ἐκχριστιανισμός τοῦ κράτους.** Τό ἀνατολικό κράτος πῆρε χριστιανική φυσιογνωμία. Ἡ νέα θρησκεία βρῆκε προστασία κάτω ἀπό τή σκέπη τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καί διατύπωσε τή θεωρία πώς ἡ οἰκουμενική μοναρχία συνεργάζεται μέ τή θρησκεία τῆς οἰκουμένης, τό Χριστιανισμό, γιά νά ἐξασφαλίσουν εὐτυχία καί εἰρήνη στούς ἀνθρώπους.

Ἀπό τήν ἐποχή πού ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ Μαρκιανός (450) καθιερώνεται ἡ συμβολική πράξη τῆς στέψης. Σύμφωνα μέ τό θεσμό αὐτό, ὁ νέος αὐτοκράτορας στέφεται ἀπό τόν πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης. Εἶναι κι αὐτό μιά ἐκδήλωση τῆς συνεργασίας μεταξύ μοναρχίας καί Ἐκκλησίας.

Διαφωτιστική καταγραφή τῶν ἀλλαγῶν, πού ἔφερε ὁ Χριστιανισμός στό δημόσιο βίο καί στίς ἰδιωτικές σχέσεις τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους, βρίσκεται στό Θεοδοσιανό Κώδικα. Ἡ ἔκδοσή του ἔγινε (438) ἀπό τόν αὐτοκράτορα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανός (;) *Χάλκινος ἀνδριάντας πού εἶναι πιθανό ὅτι εἰκονίζει τόν αὐτοκράτορα Μαρκιανό (450 - 457). Λέγεται κολοσσός τῆς Barletta ἀπό τήν πόλη τῆς Ἰταλίας ὅπου βρέθηκε καί ἀπό τό ἀρχικό ὕψος του πού ἔφτανε περίπου τά 5 μέτρα. Ἡ ταύτισή του μέ τό Μαρκιανό ἀμφισβητεῖται (Barletta, μπροστά στήν ἐκκλησία τοῦ San Sepolchro).*

Θεοδόσιο τόν Β' στή λατινική γλώσσα. Ἦταν μιά συλλογή ἀπό νόμους καί διατάγματα τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων, ἀπό τό Μ. Κωνσταντῖνο ὥς τόν ἴδιο τό Θεοδόσιο τό Β' (312 - 437), καί εἶναι ἡ πρώτη κωδικοποίηση νόμων πού ἐμπνέονται ἀπό τή νέα θρησκεία. Μέ τή συλλογή αὐτή δημιουργεῖται χριστιανική συνείδηση τοῦ παρελθόντος τῆς μοναρχίας.

▲ **Στερέωση τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος.** Ἡ λεηλασία τῆς Ρώμης ἀπό τούς Γότθους τοῦ Ἀλάριχου (410), ὁ φόβος μήπως πάθει τό ἴδιο καί ἡ νέα πρωτεύουσα, ὁ μεγάλος κίνδυνος τῶν Οὔνων πού ἄρχισαν νά ἀπειλοῦν τά σύνορα, ἀλλά κι ἡ ραγδαία αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βασιλεύουσας (πού ἔφτανε τώρα στίς 500 χιλιάδες ψυχές) ὁδήγησε στήν ἀνάγκη νά ἐπεκταθοῦν καί νά ἐνισχυθοῦν τά χερσαῖα της τείχη.

Τό μεγάλο αὐτό ἔργο πραγματοποιήθηκε τήν ἐποχή τοῦ Θεοδοσίου Β' (413) ἀπό τόν πολιτικό του σύμβουλο Ἀνθέμιο. Ἕνα ἰσχυρό τεῖχος μέ πολλούς πύργους ὑψώθηκε ἀπό τήν Προποντίδα ὥς τόν Κεράτιο κόλπο. Τό ἔργο αὐτό συμπλήρωσε καί τό ὁλοκλήρωσε σέ λίγα χρόνια ὁ Κύρος ὁ Πανοπολίτης· αὐτός ἔχτισε καί παραλιακό τεῖχος σ' ὅλη τήν περίμετρο τῆς ἀκτῆς, ἀπό τήν Προποντίδα ὥς τό βάθος τοῦ Κεράτιου κόλπου.

Μέ τήν ὀχύρωση αὐτή ἡ πρωτεύουσα κρατήθηκε γιά δέκα αἰῶνες ἀληθινά θ ε ο φ ρ ο ύ ρ η τ η.

Νέοι ἐχθροί ὑποχρεώνουν τόν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο (491 - 518) νά προφυλάξει ἀκόμη πιό πολύ τήν Κωνσταντινούπολη: χτίζει ἕνα ἀπέραντο τεῖχος, ἀπό τή Σηλυμβρία τῆς Προποντίδας ὥς τούς Δέρκους τοῦ Εὔξεινου Πόντου· εἶχε μῆκος 65 χιλιόμετρα καί ὀνομάστηκε Μ α κ ρ ό τ ε ῖ χ ο ς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

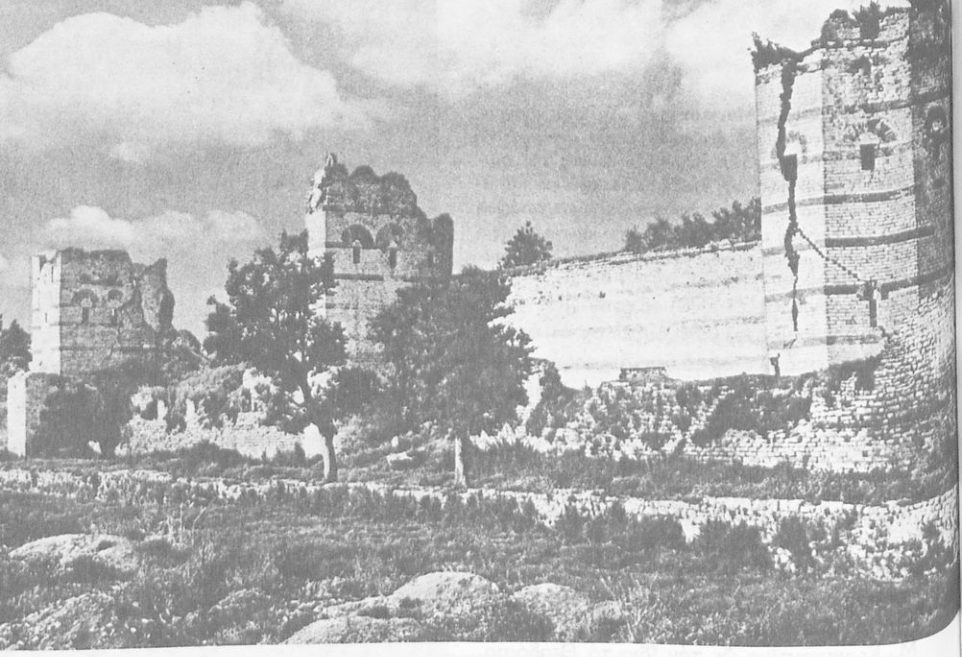

Τμῆμα τοῦ Θεοδοσιανοῦ τείχους.
Τμῆμα τοῦ ὀχυρωματικοῦ περίβολου τῆς Κωνσταντινούπολης πού ἔγινε ἀπό τό Θεοδόσιο Β' (413) ὅπως σώζεται σήμερα· διακρίνονται καλά οἱ πύργοι καί κυρίως ἡ ἐναλλαγή τῆς λίθινης καί πλίνθινης τοιχοποιίας [Κωνσταντινούπολη, Τείχη τοῦ Θεοδοσίου Β, λεπτομέρεια)

2 Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΣΗΜΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀνοίγει τό δρόμο στό Χριστιανισμό. Ὅπως εἴδαμε στήν προηγούμενη ἑνότητα, οἱ ἀντιφάσεις τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου δημιούργησαν τό περίφημο ζήτημα τῆς μεταστροφῆς του στό Χριστιανισμό.

Δέ συντρέχει κανένας λόγος νά ἀρνηθεῖ κανείς πώς ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔγινε εἰλικρινής ὀπαδός τοῦ Χριστιανισμοῦ. Στήν ἀρχή τοῦ αἰώνα ἡ ἀριθμητική δύναμη τῶν ὀπαδῶν του εἶναι μεγάλη κι ἡ ἠθική ἀκτινοβολία τους μεγαλύτερη. Εἶναι λοιπόν φυσικό νά δεχτοῦμε ὅτι ἡ νέα θρησκεία κέρδισε τό Μ. Κωνσταντῖνο· ἔγινε ἔτσι ὁ πρῶτος χριστιανός αὐτοκράτορας.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ὅμως δέν ἦταν ἁπλῶς ἕνας ὁποιοσδήποτε ἄνθρωπος· Ἦταν πρῶτα ἀπ' ὅλα αὐτοκράτορας ὅλων τῶν Ρωμαίων. Γι' αὐτό, ἐνῶ ἄνοιξε τό δρόμο τοῦ Χριστιανισμοῦ, φρόντισε νά μή θίξει καθόλου τίς ἄλλες θρησκεῖες· Ἔμεινε ὡς τό θάνατό του ἀνεξίθρησκος ἀρχηγός ὅλων τῶν ὑπηκόων του.

2. Ἡ πολιτική τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀπέναντι στίς αἱρέσεις. Ἀπό τή στιγμή πού ὁ Χριστιανισμός ἔγινε νόμιμη θρησκεία, ἀντιμετώπισε δύσκολα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δογματικά προβλήματα. Ἐξαιτίας τους δοκιμάστηκε γιά δυό αἰῶνες ἀπό μιά βαθιά ἐσωτερική κρίση. Αὐτό συνέβη, ὥσπου νά ἀφομοιώσει ἡ νέα θρησκεία τήν παλιά νοοτροπία τῶν νέων ὀπαδῶν της.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀντιμετώπισε τή δογματική κρίση σάν κρίση τοῦ ἴδιου τοῦ κράτους. Γιά νά τήν ἐξουδετερώσει, καθιέρωσε τό θεσμό τῶν Συνόδων καί τήν αὐτοκρατορική ἀνάμειξη στήν προσπάθεια νά βρίσκεται ἡ λύση στά προβλήματα τῶν δογμάτων μέ τή γνώμη τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἀνώτερου κλήρου. Ἡ κρίση ἐκδηλώθηκε μέ τίς αἱρέσεις. Ἕνα χριστιανικό δόγμα, πού πρῶτο προκάλεσε πολλές δυσκολίες στήν κατανόησή του, ἦταν ἡ τρισυπόστατη ἑνότητα τοῦ Θεοῦ. Ἔφερε σύγχυση καί δημιούργησε σειρά ἀπό αἱρέσεις πού ὀνομάζονται χριστολογικές.

Τόν 4ο αἰώνα ὁρισμένοι θεολόγοι ζήτησαν νά διευκρινίσουν τή σχέση Πατρός καί Υἱοῦ μέσα στήν Ἁγία Τριάδα καί τόν 5ο αἰώνα ἄλλοι τή σχέση μέσα στόν ἴδιο τόν Χριστό τῆς θεϊκῆς καί ἀνθρώπινης φύσης του. Τό πρῶτο ζήτημα παρουσιάστηκε ἐπί Μ. Κωνσταντίνου μέ τή διδασκαλία τοῦ Ἀρείου. Αὐτός διακήρυξε πώς ὁ Χριστός εἶναι κτίσμα τοῦ Πατρός, πώς δημιουργήθηκε ἀπό τόν Πατέρα μέσα στό χρόνο καί ἑπομένως πώς δέν ὑπῆρχε, πρίν γεννηθεῖ.

Ἡ διδασκαλία αὐτή προκάλεσε μεγάλη ἀναστάτωση στήν Ἐκκλησία. Ἐξαιτίας της κινδύνεψε σοβαρά ἡ γαλήνη καί ἡ ἑνότητα τοῦ κράτους. Μαχητικός ἀντίπαλός της ἦταν ὁ διάκονος Ἀθανάσιος ἀπό τήν Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξάνδρειας. Ὁ αὐτοκράτορας, ἀφοῦ μάταια προσπάθησε νά τούς συμφιλιώσει, καθιέρωσε γιά πρώτη φορά τήν παραπομπή τοῦ ζητήματος σέ οἰκουμενική Σύνοδο, ὥστε νά δοθεῖ ἔγκυρη λύση.

Τή συγκάλεσε ὁ ἴδιος τό 325 στή Νίκαια τῆς Βιθυνίας. Τόση σημασία ἔδωσε στό γεγονός, ὥστε παραστάθηκε αὐτοπροσώπως στήν ἐναρκτήρια συνεδρίασή της. Σέ προσφώνησή του στούς 318 ἐπισκόπους πού ἔλαβαν μέρος στή Σύνοδο, τούς ἔκανε ἔκκληση νά σταματήσουν τίς ἐπικίνδυνες γιά τό κράτος διαφωνίες.

Στή Σύνοδο ἐπικράτησε ὁ Ἀθανάσιος· ἡ γνώμη του γιά τό ὁμοούσιο τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ ἀποτέλεσε τήν ὀρθόδοξη ἑρμηνεία τοῦ δόγματος αὐτοῦ, πού διατυπώθηκε ἐπίσημα στό «Σύμβολο τῆς Πίστεως». Ἀπό τότε ὅλοι οἱ Χριστιανοί ἦταν ὑποχρεωμένοι νά δέχονται τήν ἑρμηνεία τῆς Συνόδου τοῦ 325. Ἐπί Μ. Θεοδοσίου χρειάστηκε νά συμπληρωθεῖ τό «Σύμβολο τῆς Πίστεως», γιά νά διευκρινιστεῖ καί ἡ θέση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μέσα στήν Ἁγία Τριάδα. Αὐτό ἔγινε μέ τή Β' Οἰκουμενική Σύνοδο στήν Κωνσταντινούπολη τό 381.

3. Ὁριστικός θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ.

▲ **Ἰουλιανός ὁ ἀποστάτης (361 - 363).** Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ὅπως εἶπαμε, ἄνοιξε τό δρόμο τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὕστερ' ἀπ' αὐτόν ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες εἶναι Χριστιανοί ἐκτός ἀπό τόν Ἰουλιανό. Αὐτός, ἐπειδή εἶχε πικραθεῖ στή νεότητά του ἀπό τόν προκάτοχό του στό θρόνο, τόν Κωνστάντιο, γιατί, ἄν καί στενός συγγενής του, ἀνέβηκε στό θρόνο θανατώνοντας τόν πατέρα τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἔνιωσε ἀποστροφή πρός τό Χριστιανισμό.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἰουλιανός ὁ Ἀποστάτης (;) (361 - 363) *Ἡ γενειοφόρα μορφή μέ τό ἱερατικό διάδημα στό κεφάλι, τό φιλοσοφικό μανδύα καί τόν πάπυρο πού κρατᾶ στό δεξί του χέρι ταυτίστηκε μέ τόν Ἰουλιανό, γιατί καί ὁ ἴδιος ἐμφανιζόταν συχνά ὡς εἰδωλολάτρης ἱερέας ἤ Ἕλληνας ρήτορας [Προέρχεται ἀπό τήν Ἰταλία. Παρίσι, Λοῦβρο].*

Συγχρόνως, ἡ μόρφωση πού πῆρε ἀπό μικρός τόν γέμισε μέ θαυμασμό γιά τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα. Ὁ θαυμασμός αὐτός μεγάλωσε καί ἔγινε πάθος του, ὅταν πῆγε γιά σπουδές στίς φιλοσοφικές σχολές τῆς Ἀθήνας. Ἀπό τότε ἐπιδίωξε στά λίγα χρόνια τῆς βασιλείας του νά ἀναστήσει μέ διάφορα διατάγματα τήν ἀρχαία θρησκεία. Ὀνομάστηκε ἀποστάτης ἤ παραβάτης.

Ὁ Χριστιανισμός ὅμως ἦταν μιά πραγματικότητα, ἐνῶ ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχε χαθεῖ ἀπό καιρό. Αὐτό πού θεωροῦσε ἑλληνική θρησκεία ὁ αὐτοκράτορας ἦταν ἡ θρησκεία ἑνός θεοῦ μέ τό περσικό στοιχεῖο τοῦ Ἥλιου - Μίθρα καί μέ λατρεία ὁλότελα ἀνατολική. Μέ τό θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡ μάταιη προσπάθειά του σταμάτησε καί δέν ἔμεινε ἀπ' αὐτήν τίποτε.

▲ **Ὁ χρυσός αἰώνας τῆς Θεολογίας.** Σ' αὐτά τά χρόνια, δηλαδή στό δεύτερο μισό τοῦ 4ου αἰώνα κυρίως δόθηκε ἡ μεγάλη μάχη τῶν θεωρητικῶν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας μέ τούς θεωρητικούς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀπό τούς πρώτους ξεχωρίζει ὁ Ἰουλιανός. Ἀπό τούς δεύτερους οἱ μεγάλες μορφές τῶν τριῶν θεολόγων ἀπό τήν Καππαδοκία, οἱ «τρεῖς Καππαδόκες», ὅπως ὀνομάστηκαν: ὁ Μέγας Βασίλειος (330 - 379), ὁ ἀδερφός του Γρηγόριος ὁ Νύσσης, καί ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀπό τή Ναζιανζό τῆς Καππαδοκίας (328 - 389).

Χάρη σ' αὐτούς καί στόν Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο (347 - 407) ὁ 4ος αἰώνας ὀνομάστηκε εἰδικά γιά τό ἀνατολικό τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας *χρυσός αἰώνας τῆς θεολογίας καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς.*

Ἀλλά καί στό δυτικό τμῆμα γιά τούς ἴδιους λόγους καί τήν ἴδια περίπου ἐποχή ἀναδείχτηκαν ὀνομαστοί ὑπερασπιστές τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὅπως ὁ Λακτάντιος, (ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα) καί ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος (354 - 430).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Καταδίωξη τῆς εἰδωλολατρείας. Μετά τό θάνατο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τό ἐπίσημο κράτος σκλήρυνε τή στάση του ἀπέναντι στούς αἱρετικούς καί τούς ἐθνικούς. Ἡ σκόπιμη ἐπιείκεια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τερματίστηκε μέ τό θάνατό του. Ἀπό τούς διαδόχους του ὁ Κωνστάντιος Β', μέ προκήρυξή του ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν, καταδικάζει τό 341 τά λατρευτικά τους ἔθιμα. Τό 353 καί τό 356 μέ αὐστηρούς νόμους ἀπαγορεύει τίς θυσίες καί γενικά τή λειτουργία τῶν ναῶν ἐπιβάλλοντας τήν ποινή τοῦ θανάτου καί τή δήμευση τῆς περιουσίας τους στούς παραβάτες καί στούς κρατικούς ὑπαλλήλους πού δέ φρόντιζαν γιά τήν ἐφαρμογή τῶν αὐστηρῶν του νόμων. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ σκληροί αὐτοί νόμοι δέν ἐφαρμόστηκαν γενικά καί ἀπόλυτα· εἶχαν περισσότερο τό χαρακτήρα φοβέρας γιά ὅσους δέν ἐννοοῦσαν νά ἐγκαταλείψουν τήν ἀρχαία λατρεία.

Τόν τελικό του ὅμως θρίαμβο ὁ Χριστιανισμός τόν κέρδισε μέ τό Μ. Θεοδόσιο. Μέ δυό διατάγματά του (Φεβρουάριος καί Νοέμβριος τοῦ 392) ὁ Μ. Θεοδόσιος χαρακτήρισε τήν ἀρχαία λατρεία «ἐθνική δεισιδαιμονία» καί τήν ἔθεσε ἐκτός νόμου. Ἡ παράβαση τῶν διαταγμάτων αὐτῶν θεωρήθηκε προσβολή τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα. Συγχρόνως, μέ οἰκονομικά αὐστηρά μέτρα ἀφαιρεῖ τίς περιουσίες τῶν ἀρχαίων ἱερῶν. Ἀπό τό 392 κι ὕστερα δέν τελοῦνται πιά οἱ Ὀλυμπιακοί ἀγῶνες. Ἔτσι ὁ Χριστιανισμός ἔγινε πιά ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ Κράτους.

4. Ἡ μεγάλη ἐσωτερική κρίση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπό τίς αἱρέσεις τοῦ 5ου αἰώνα. Μέ τήν ἐξουδετέρωση τοῦ Ἀρειανισμοῦ οἱ δογματικές διαμάχες δέ σταμάτησαν. Ἀντίθετα, στόν 5ο αἰώνα φτάνουν στήν πιό μεγάλη τους ἔξαρση. Τήν κρίση τή δημιούργησε πάλι ἕνα χριστολογικό ζήτημα: Σέ ποιά σχέση καί ἀναλογία βρίσκονται μέσα στό Χριστό ἡ ἀνθρώπινη κι ἡ θεϊκή του ὑπόσταση;

Τό ζήτημα ξεκίνησε ἀπό τή διδασκαλία τοῦ Νεστόριου, πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης, τό 428 - 431 ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁλότελα ἀνεξάρτητη ἀπό τή θεϊκή κι ὅτι ἡ Θεία Χάρη διάλεξε τήν πρώτη, γιά νά τήν ἑνώσει μέ τή δεύτερη καί νά τήν κάμει φορέα της.

Ἀντιμέτωπος σ' αὐτή τή διδασκαλία ὀρθώθηκε ὁ πατριάρχης τῆς Ἀλεξάνδρειας Κύριλλος (412 - 444) κι ὁ πάπας τῆς Ρώμης. Ἡ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου καταδικάστηκε ὡς αἱρετική ἀπό τήν Γ' Οἰκουμενική Σύνοδο (431) πού ἔγινε στήν Ἔφεσο.

Οἱ ὀπαδοί ὅμως τοῦ Κυρίλλου, ἀπό ἀντίπραξη πρός τήν ἄποψη τῆς πρωτεύουσας, ἔφτασαν στό ἄλλο ἄκρο. Ἀρνήθηκαν τήν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτή ἀπορροφήθηκε ὁλότελα ἀπό τή θεϊκή. Ἑπομένως ὁ Χριστός ἔχει τή θεϊκή μόνο φύση, γιατί αὐτή ἐπικράτησε μέσα του.

Ἡ διδασκαλία αὐτή τῶν θεολόγων τῆς Ἀλεξάνδρειας ὀνομάστηκε Μονοφυσιτισμός. Ἔφερε μεγάλο σάλο στήν Ἐκκλησία. Τελικά καταδικάστηκε ὡς αἵρεση ἀπό τήν Δ' Οἰκουμενική Σύνοδο στή Χαλκηδόνα (451). Ἡ Σύνοδος αὐτή

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό ρωμαϊκό κράτος ἐπί Ἰουλιανοῦ.

Ὁ χάρτης δείχνει τό Ρωμαϊκό κράτος στό δεύτερο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουλιανοῦ· εἶναι ἑνιαῖο ἀκόμη· μόλο πού δέχεται δυνατή πίεση ἰδιαιτέρως στό σύνορο τοῦ Ρήνου - Δούναβη ἀπό τά διάφορα γερμανικά φύλα, μπορεῖ καί ἀμύνεται ἀποτελεσματικά. Ὁ Ἰουλιανός ἀποκρούει τούς Ἀλαμανούς στή Δύση καί ἀμέσως ἐκστρατεύει στήν Ἀνατολή ἐναντίον τῶν Περσῶν. Οἱ γερμανοί πού, ὅπως φαίνεται στό χάρτη, συνωστίζονται στό Ρῆνο, τό μόνο πού κατορθώνουν ὡς τώρα εἶναι νά ἀποκτήσουν — μερικοί ἀπ' αὐτούς — τήν ἰδιότητα καί τά προνόμια τῶν Φοιδεράτων. Ὁ Limes Romanus ἀντέχει ἀκόμη.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

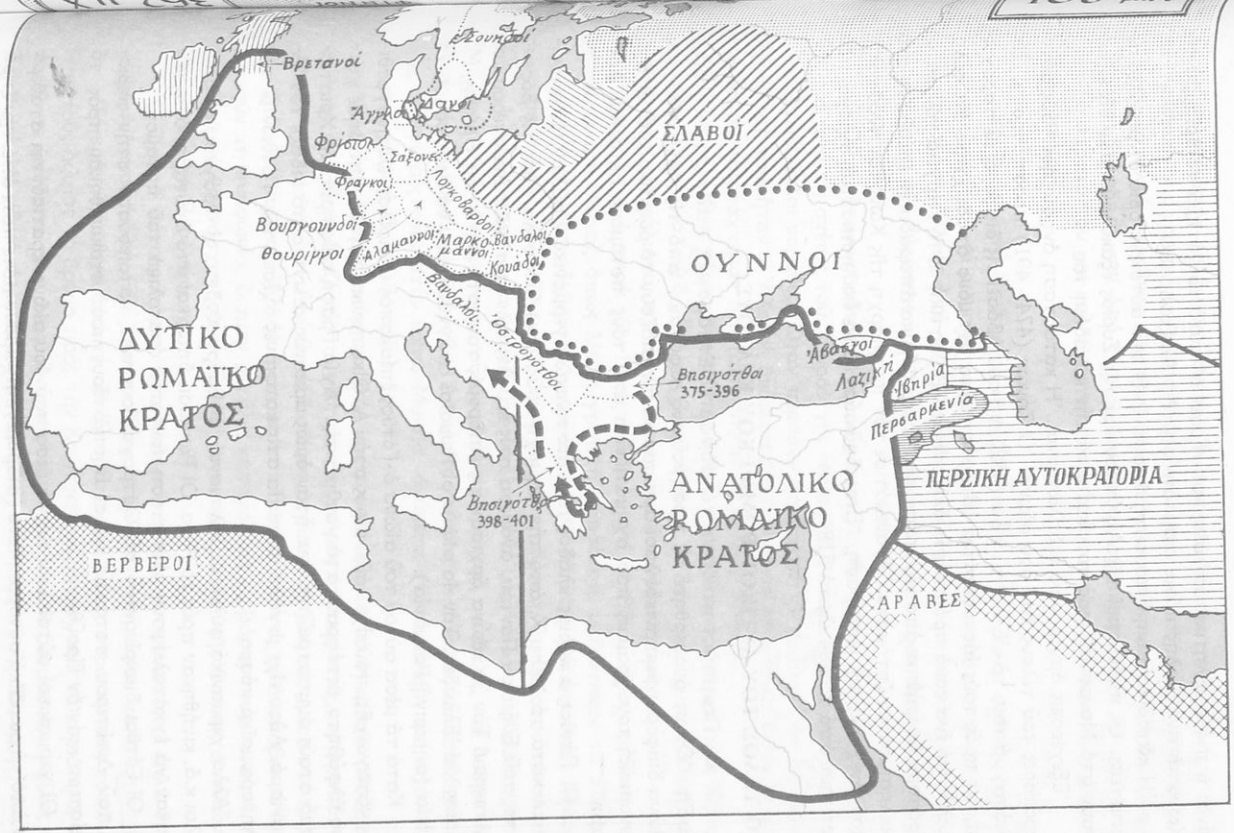

Οἱ γερμανοὶ εἰσβάλλουν μέσα στό ρωμαϊκό κράτος.

Ἡ κατάσταση ἄλλαξε ἐπικίνδυνα γιά τό ρωμαϊκό κράτος μεταξύ 362 καί 406. Οἱ Οὖνοι προωθοῦνται ὥς τό Δούναβη κι οἱ Γερμανοί, ὡς φοιδεράτοι στήν ἀρχή, ζητοῦν νά προστατευθοῦν μέσα στά σύνορα. Εἶναι ἡ περίοδος πού τό ρωμαϊκό κράτος καταφεύγει στή λύση τῆς διαίρεσης (395), γιά νά ἐξασφαλίσει ἀμυντική ἑτοιμότητα. Δέν ξέφυγε ὅμως τόν κίνδυνο. Τό 405 ὁ γερμανός Στηλίχων στήν Ἰταλία, γιά νά ἀντιμετωπίσει τό γερμανό Ἀλαρίχο μ' ἄλλους γερμανούς, ἀναγκάζεται ν' ἀποσύρει ἀπό τό σύνορο τοῦ Ρήνου τίς ρωμαϊκές λεγεῶνες. Τόν ἑπόμενο χρόνο ἕνας μεγάλος συνασπισμός κινήθηκε πρός τήν ἀνυπεράσπιστη τώρα ἐπαρχία τῆς Γαλλίας. Τήν τελευταία μέρα τοῦ 406 εἶχαν πιά διαβεῖ τόν παγωμένο Ρῆνο στή Μαγεντία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἶναι ἡ πιό ἐπιβλητική ἀπ' ὅλες καί σήμανε σ' αὐτό τό ζήτημα τό θρίαμβο τῆς Κωνσταντινούπολης πάνω στήν ἄποψη τῆς 'Αλεξάνδρειας.

'Η καταδικασμένη ὅμως αὐτή ἄποψη ἔριξε τήν αὐτοκρατορία σέ μεγάλες περιπέτειες. Οἱ πληθυσμοί τῆς Αἰγύπτου καί τῆς Συρίας ἐξακολούθησαν νά ἐπιμένουν στό Μονοφυσιτισμό τους καί μετά τήν καταδίκη του.

'Εξεγέρσεις ἄρχισαν νά ἐκδηλώνονται. 'Η κατάσταση ἀνησύχησε τούς αὐτοκράτορες τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰώνα. 'Ο Ζήνων (474 - 491) προσπάθησε μ' ἕνα διάταγμά του, τό «'Ε ν ω τ ι κ ό » (482), νά συμβιβάσει τίς διαφορές μέ παραχωρήσεις πρός τούς Μονοφυσίτες. 'Η προσπάθεια ὄχι μόνο ἀποδείχτηκε ἀνώφελη, ἀλλά στό ἕνα κακό πρόσθεσε κι ἄλλο: 'Η συμβιβαστική αὐτή ἐνέργεια τοῦ αὐτοκράτορα θεωρήθηκε ἀπό τόν πάπα τῆς Ρώμης Φήλικα ἀπαράδεκτη ἐπέμβαση στά ἐκκλησιαστικά ζητήματα. 'Αναθεμάτισε τόν πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης πού ἀνέχτηκε τήν ἐπέμβαση. Ἔτσι δημιουργήθηκε ἐκκλησιαστικό σχίσμα πού κράτησε ἀπό τό 484 ὥς τό 518.

3 ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑ·Ι·ΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Οἱ Γερμανοί πιέζουν τά σύνορα. 'Επιδρομές καί εἰρηνική διείδυση. Ὅπως ἀναφέρθηκε σέ προηγούμενο κεφάλαιο, ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰώνα διάφοροι γερμανικοί λαοί ἄρχισαν νά πλησιάζουν τό ρωμαϊκό κράτος στή συνοριακή του γραμμή πού σχηματίζεται ἀπό τούς ποταμούς Ρῆνο καί Δούναβη.

Οἱ Γότθοι, ὁ κύριος κλάδος τῶν ἀνατολικῶν γερμανικῶν φύλων, μετακινήθηκαν κατά τό 150 μ.Χ. ἀπό τήν περιοχή τοῦ Κάτω Βιστούλα πρός τίς βόρειες ἀκτές τοῦ Εὔξεινου Πόντου, ἀνάμεσα στίς ἐκβολές τῶν ποταμῶν Δνείστερου καί Δνείπερου. Τόν 3ο αἰώνα ἄρχισαν τίς ἐπιδρομές τους στίς ἀκτές τῆς Θράκης, Μ. 'Ασίας καί 'Ελλάδας. Τόν 4ο αἰώνα οἱ Ρωμαῖοι ἀναγκάστηκαν νά ἐκκενώσουν τή Δακία (σημερινή Ρουμανία).

Κατά τά μέσα αὐτοῦ τοῦ αἰώνα ὁ Γότθος ἐπίσκοπος Οὐλφίλας, ἑλληνογοτθικῆς καταγωγῆς, πού εἶχε λάβει μέρος στήν Α' Οἰκουμενική Σύνοδο, ἐπινόησε γοτθικό ἀλφάβητο, μετέφρασε στά γοτθικά τήν 'Αγία Γραφή καί κήρυξε τό Χριστιανισμό στούς συμπατριῶτες του· ἦταν ὅμως ἀρειανός καί γι' αὐτό δίδαξε τόν 'Αρειανισμό. Αὐτό εἶχε μεγάλη σημασία στίς κατοπινές σχέσεις τῶν Γότθων μέ τόν ἑλληνορωμαϊκό κόσμο.

Ἄλλα γερμανικά φύλα, οἱ 'Αλαμανοί, οἱ Βουργούνδιοι, οἱ Φράγκοι, οἱ Βάνδαλοι κ.ἄ. κινήθηκαν πρός τό Ρῆνο. Οἱ Ρωμαῖοι, ὅπως καί στό Δούναβη, ἀναγκάστηκαν νά ἐγκαταλείψουν κάθε κτήση τους στά ἀνατολικά τοῦ ποταμοῦ.

Οἱ Γότθοι διακρίνονταν σέ 'Οστρογότθους πού κατοικοῦσαν στήν περιοχή τοῦ Δνείπερου ποταμοῦ καί σέ Βησιγότθους πού μετακινήθηκαν πρός τό Δνείστερο καί τόν Προῦθο.

Οἱ γερμανικοί αὐτοί λαοί ὥς τά μέσα τοῦ 4ου αἰώνα κρατιοῦνται σταθερά ἔξω ἀπό τά ρωμαϊκά σύνορα. Μόνο ἐπιδρομές ἐπιχειροῦν πότε πότε ἀπό τήν ξηρά

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἢ ἀπό τή θάλασσα (Εὔξεινος Πόντος). Ἡ συνοριακή ἄμυνα ἀντέχει ἀκόμη. Ὅπου τή βρίσκουν πιό χαλαρή (κυρίως στή Δύση) κάνουν καί βαθύτερες διεισδύσεις στό ἐσωτερικό, ἀλλά παροδικές. Καταφεύγουν στήν τακτική τῆς εἰρηνικῆς διείσδυσης. Γίνονται δηλαδή δεκτοί ἀπό τό ρωμαϊκό κράτος σέ μικρές ὁμάδες ὡς μισθοφόροι γιά τό στρατό του καί καλλιεργητές γιά τήν ἐρημωμένη ὕπαιθρο στίς παραμεθόριες περιοχές.

2. Πόλεμοι στό Ρῆνο καί στό Δούναβη. Μέ ὁμαλές σχέσεις ἀνάμεσα στό γερμανικό καί τό ρωμαϊκό κόσμο κύλησαν τά τρία τέταρτα τοῦ 4ου αἰώνα. Ἡ κατάσταση ἄλλαξε ἀπό τό 374, ὅταν ἀπλώθηκε ἀπό τήν ἀνατολική ὡς τή δυτική ἄκρη τῆς Εὐρώπης ἡ φήμη ὅτι ἐκείνη τή χρονιά εἶχαν περάσει τό Βόλγα οἱ Οὖνοι.

Οἱ Οὖνοι ἦταν νομάδες μογγολικῆς καταγωγῆς. Εἶχαν ξεκινήσει πολύ νωρίτερα ἀπό τίς στέπες τοῦ Τουράν τῆς κεντρικῆς Ἀσίας. Τούς ἔσπρωχναν πρός τά δυτικά ἄλλοι νομάδες. Ὅταν πέρασαν τό Βόλγα, οἱ πρῶτοι πού δοκίμασαν τήν ὁρμή τους ἦταν οἱ Ἀλανοί, ἀνάμεσα στό Βόλγα καί στόν Ντόν. Ὅσοι δέν ἐξοντώθηκαν, ὑποτάχτηκαν ἢ μετακινήθηκαν σέ ἄλλους τόπους.

Ὅταν οἱ Οὖνοι πέρασαν τόν Ντόν ἡ ἴδια τύχη περίμενε ἐκεῖ καί τούς Ὀστρογότθους, παρ' ὅλο πού ὁ γέροντας βασιλιάς τους, ὁ Ἑρμάνριχος, πρόβαλε ἡρωική ἀντίσταση καί μάλιστα σκοτώθηκε πολεμώντας τούς ἐπιδρομεῖς.

Τώρα ἦταν ἡ σειρά τῶν Βησιγότθων, γιατί οἱ Οὖνοι προχωροῦσαν πρός τό Δούναβη. Αὐτοί, ὅπως λέει ἡ γραπτή παράδοση, μαζεύτηκαν τό 376 τρομαγμένοι στή βόρεια ὄχθη τοῦ ποταμοῦ καί μέ θρήνους ἱκέτευαν τούς ἀξιωματούχους τῶν συνοριακῶν μονάδων νά τούς ἐπιτρέψουν νά περάσουν τά σύνορα, γιά νά βροῦν προστασία καί νά ζήσουν εἰρηνικά. Τό αἴτημά τους εἰσακούστηκε ἀπό τόν τότε αὐτοκράτορα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τό Βάλη, καί δόθηκε ἡ ἄδεια νά περάσουν τό Δούναβη. Διακόσιες χιλιάδες περίπου ἐγκαταστάθηκαν μέ τίς οἰκογένειές τους στήν κάτω Μοισία, ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἶμο (στή σημερινή Β. Βουλγαρία).

Ὁ αὐτοκράτορας σκέφτηκε ὅτι, ἐπιτρέποντάς τους νά ἐγκατασταθοῦν στό κράτος του, ἐξασφάλιζε πιστούς ὑπηκόους, καλούς καλλιεργητές καί προπάντων ἄξιους πολεμιστές. Καί μ' αὐτές τίς διαθέσεις ἄρχισαν τή ζωή τους μέσα στό κράτος οἱ Γότθοι μετανάστες. Ἀλλά οἱ κρατικοί ὑπάλληλοι, πού εἶχαν ἀναλάβει νά ἐφαρμόσουν τή συμφωνία, ἔκαμαν μεγάλες καταχρήσεις εἰς βάρος τους, κι αὐτό τούς ἐξώθησε νά ἐπαναστατήσουν. Ξεχύθηκαν στίς πεδιάδες τῆς Θράκης ἀπειλώντας ἀκόμη καί τή Βασιλεύουσα.

Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας προσπάθησε νά τούς ἀντιμετωπίσει, ἀλλά ἔπαθε φοβερή καταστροφή (378) κοντά στήν Ἀδριανούπολη, ὅπου καί σκοτώθηκε.

Τό κράτος σώθηκε ἀπό τό Μ. Θεοδόσιο πού μέ τίς στρατιωτικές του δυνάμεις τούς ἔκλεισε τό δρόμο πρός τήν Κωνσταντινούπολη, καί, τό κυριότερο, ἀκολούθησε ἀπέναντί τους συμφιλιωτική πολιτική. Γι' αὐτό ὀνομάστηκε «φίλος τῶν Γότθων». Μέ εἰδική συμφωνία εἰρήνης (382) ἐπέτρεψε στούς Ὀστρογότθους νά

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐγκατασταθοῦν στήν Παννονία (σημ. Οὐγγαρία) καί στούς Βησιγότθους στήν Κάτω Μοισία (σημ. Β.Α. Βουλγαρία). Τούς δόθηκε πλήρης αὐτονομία καί φορολογική ἀτέλεια. Οἱ Γερμανοί αὐτοί θεωροῦνταν ὡς Ρωμαῖοι ὑπήκοοι· δέν ἀναγνωρίζονταν ὅμως ὡς ἔγκυροι οἱ γάμοι μεταξύ γότθων καί βυζαντινῶν. Οἱ ἀρχηγοί τους ἔπαιρναν ἀπό τό κράτος χρηματικές παροχές. Σέ ἀντάλλαγμα γι' αὐτές ἔπρεπε ὡς φοιδεράτοι, δηλ. ὑπόσπονδοι, νά μετέχουν στήν ἄμυνα τῶν συνόρων τῆς περιοχῆς τους καί νά ἀποκρούουν κάθε ἐπιδρομή ἐχθρῶν τῆς αὐτοκρατορίας.

Γιά τά προβλήματα πού δημιούργησε στό κράτος ἡ φιλογοτθική πολιτική τοῦ Μ. Θεοδοσίου ἔγινε λόγος πρωτύτερα. Τό σοβαρότερο ὅμως ἦταν πώς ὁ ρωμαϊκός στρατός καί ἡ κρατική διοίκηση βρέθηκαν σιγά σιγά στά χέρια τῶν γότθων ἡγετῶν, πού συχνά ἔρχονταν σέ κρυφό ἢ φανερό πόλεμο μεταξύ τους ποιός νά ἐξοντώσει τόν ἄλλον.

Ἕνα τέτοιο συνταραχτικό ἐπεισόδιο πού στοίχισε μεγάλες συμφορές στήν καθαυτό Ἑλλάδα ἦταν ἡ ἐπανάσταση κι ἡ ἐπιδρομή τοῦ Ἀλαρίχου (395) στό νοτιότερο Ἰλλυρικό, μέ τήν ἀνοχή ἤ καί τήν ἐνθάρρυνση τῆς Κωνσταντινούπολης. Τήν περιοχή αὐτή, ὅπως εἴδαμε, τή διεκδικοῦσε τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος πού ἔστειλε ἐναντίον τοῦ Ἀλαρίχου ἕνα δικό του «βάρβαρο» στρατιωτικό ἡγέτη, τό Στηλίχωνα. Αὐτός νίκησε τό στρατό τοῦ Ἀλάριχου στό ἀρκαδικό ὀροπέδιο τῆς Φολόης.

Γιά νά γλιτώσει τό Ἰλλυρικό ἀπό τόν Στηλίχωνα ἡ διπλωματία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους περιποιήθηκε τόν Ἀλάριχο. Τόν ἀνακήρυξε στρατιωτικό διοικητή του (Magister militum per Illyricum) καί στό τέλος κατάφερε νά τόν κατευθύνει ἐναντίον τῆς Ἰταλίας (400).

3. Ὁ κατακλυσμός τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπό τούς Γερμανούς. Ἡ Β. Ἰταλία δεινοπάθησε ἀπό τίς ἐπιδρομές τοῦ Ἀλάριχου ὡς τό 403. Τότε γιά δεύτερη φορά ὁ Στηλίχων τόν νίκησε στήν Πολλεντία. Ὁ Ἀλάριχος ξαναγύρισε στήν Ἰλλυρία κι ἔτσι σώθηκε προσωρινά ἡ Β. Ἰταλία, μά ἡ σωτηρία αὐτή στοίχισε πολύ ἀκριβά:

Ὁ Στηλίχων, γιά ν' ἀντιμετωπίσει τόν Ἀλάριχο στήν Ἰταλία, εἶχε ἀποσύρει τίς ρωμαϊκές λεγεῶνες ἀπό τίς ἐπαρχίες τίς πέρα ἀπό τίς Ἄλπεις. Ἡ ἄμυνα τοῦ Ρήνου χαλάρωσε, γιατί οἱ μόνοι πού ἔμειναν ἐκεῖ γιά τή φύλαξή του ἦταν οἱ παραμεθόριοι φοιδεράτοι, βάρβαροι κι αὐτοί, ὅπως π.χ. ἦταν οἱ Φράγκοι.

Οὐσιαστικά λοιπόν ἀπό τότε ὅλο τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος, ἐκτός ἀπό τήν Ἰταλία, ἔμεινε ἀνυπεράσπιστο. Τό 405, ἕνα χρόνο μετά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀλάριχου, ἄρχισε ἡ μεγάλη βαρβαρική εἰσβολή στήν Ἰταλία μέ ἀρχηγό τό Ραδάγαισο.

Σ' αὐτή τήν πρώτη εἰσβολή πῆραν μέρος 200 περίπου χιλιάδες Σουῆβοι, Βάνδαλοι, Βουργούνδιοι κ.ἄ. Οἱ εἰσβολεῖς ἀποκρούστηκαν, ὁ Ραδάγαισος αἰχμαλωτίστηκε καί πέθανε στήν αἰχμαλωσία. Ὅσα ἀπόμειναν ἀπό τά βαρβαρικά

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

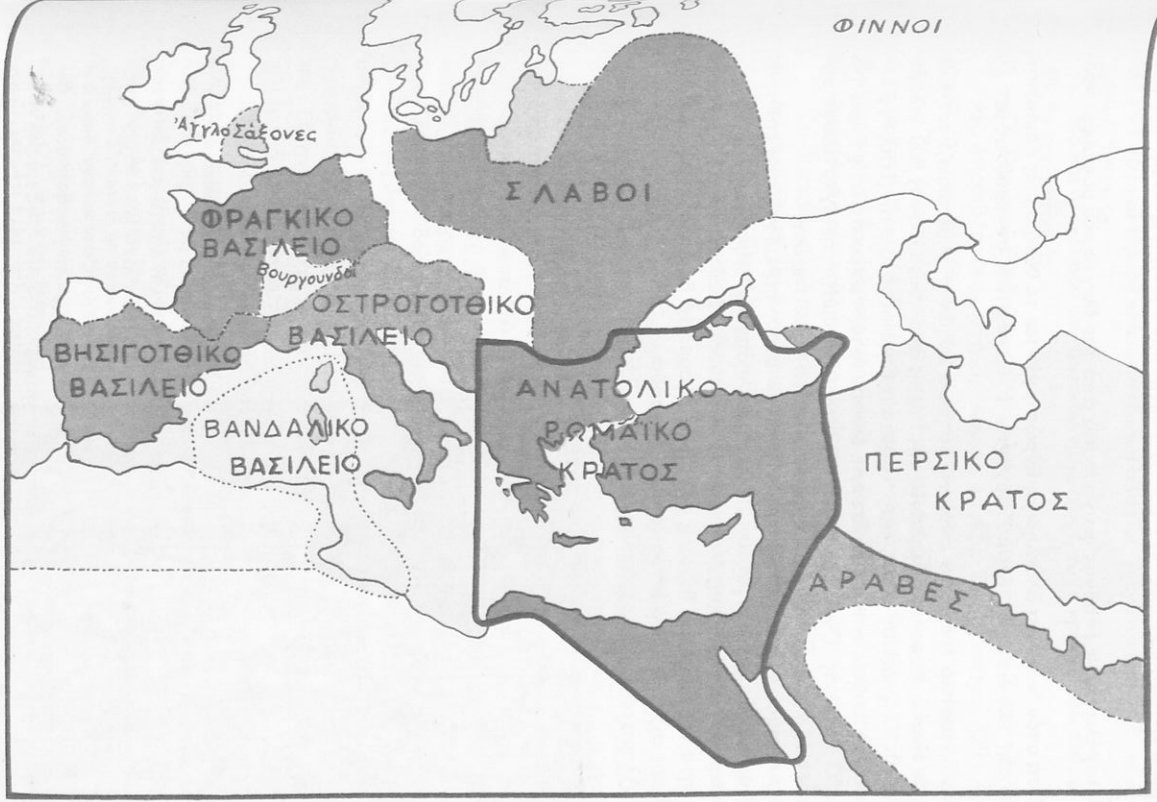

Οἱ Γερμανοὶ ἱδρύουν δικά τους βασίλεια στό δυτικό ρωμαϊκό κράτος.

Ἡ εἰσβολή τῶν Γερμανῶν στή Δύση ἀπέσπασε ἀπό τή «Ρωμαϊκή Οἰκουμένη» τό δυτικό τμῆμα της. Μετά τό 476 καί 493 στό χῶρο αὐτό τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀφρικῆς δημιουργοῦνται τά λεγόμενα «5 βασίλεια» τῶν Γερμανῶν (ὑπολογίζεται καί τό βασίλειο τῶν Βουργουνδῶν). Σ' αὐτή τήν κατάσταση βρίσκει τό κράτος ὁ Ἰουστινιανός, ὅταν ἀνεβαίνει στό θρόνο [527]. Κύριο μέλημά του θά εἶναι ἡ ἀποκατάσταση τῶν συνόρων, ἡ περίφημη reconquista.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

του στρατεύματα ἐνώθηκαν μέ ἄλλα καί τό 406 πέρασαν τό Ρῆνο καί ξεχύθηκαν στή Γαλατία, στήν Ἰσπανία, στή σημερινή Ἐλβετία κι ἀργότερα (449) στή Βρετανία.

Οἱ μεγάλες αὐτές ἐπαρχίες φεύγουν πιά ἀπό τόν ἔλεγχο τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Μέσα στόν 5ο αἰώνα ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη γίνεται τό θέατρο μιᾶς ἀδιάκοπης μετακίνησης τῶν λαῶν αὐτῶν πού ἔρχονται σ' ἐξοντωτικές συγκρούσεις μεταξύ τους.

Ἕνα δραματικό ἐπεισόδιο κατά τή διάρκεια αὐτῶν τῶν μετακινήσεων τῶν Γερμανῶν εἶναι ἡ ἅλωση καί λεηλασία τῆς Ρώμης ἀπό τούς Γότθους τοῦ Ἀλάριχου τό 410. Ὁ ἡγεμόνας αὐτός, στήν τελευταία του ἐπιδρομή στήν Ἰταλία, ἐξουδετέρωσε στό διάβα του κάθε ἀντίσταση, ὥσπου ἔφτασε μπροστά στίς πύλες τῆς Ρώμης. Ὁ βασιλιάς Ὀνώριος, τρέμοντας τούς ἐπιδρομεῖς, τήν ἐγκατέλειψε καί κρύφτηκε στή Ραβέννα, πού τήν προστάτευαν τά γύρω της ἕλη.

Ὁ Ἀλάριχος παρέδωσε τήν «αἰώνια πόλη» στούς πολεμιστές του ἐπί τρεῖς μέρες ν' ἁρπάξουν καί νά σφάξουν. Μόνο τίς ἐκκλησίες δέν πείραξαν.

Ἡ περιπέτεια τῆς Ρώμης ἔκαμε μεγάλη ἐντύπωση. Διάλυσε τό μύθο γιά τήν αἰωνιότητα τῆς ρωμαϊκῆς δύναμης καί ἔδωσε ἀφορμή νά δημιουργηθοῦν ἄφθονες παραδόσεις σχετικά μέ τό ἱστορικό αὐτό ἐπεισόδιο.

Ὁ Ἀλάριχος, ἐνῶ προχωροῦσε στήν κάτω Ἰταλία, γιά νά ἱδρύσει ἐκεῖ Βησι-

Ὁ αὐτοκράτορας Ἀναστάσιος (;) (491 - 518).
Λίπτυχο ἀπό ἐλεφαντοστό· ἔκτυπο ἀνάγλυφο· στό κέντρο ὁ αὐτοκράτορας ἁρματωμένος καί ἔφιππος. Ἕνας Σκύθης τοῦ ἀγγίζει τό κοντάρι. Κάτω ἀπό τό ἄλογο προσωποποίηση τῆς Γῆς πού κρατᾶ ἕνα καρπό. [Ἀρχές 6ου αἰώνα. Ἀπό τή Barberini Collection, Ρώμη, Παρίσι, Λοῦβρο].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γοτθικό κράτος, πέθανε τόν ἴδιο χρόνο. Ὁ διάδοχός του Ἀτάουλφος μετακίνησε τό λαό του καί ἵδρυσε κράτος στή Ν. Γαλατία. Ἀργότερα ἀπλώθηκε ὡς τή σημερινή Ἱσπανία.

Μά καί ὁλόκληρου τοῦ δυτικοῦ τμήματος ἡ τύχη κρίθηκε ὁριστικά μέ τά ἀκόλουθα περιστατικά:

● Οἱ Γερμανοί Βάνδαλοι, μέ βασιλιά τό Γιζέριχο, περνώντας τίς Ἡράκλειες Στῆλες, ἀποβιβάστηκαν στή Β. Ἀφρική τό 429. Στό διάστημα 429 - 439, ἀφοῦ ὑποδούλωσαν τή Μαυριτανία καί τή Νουμιδία, στό τέλος κυρίεψαν τήν Καρχηδόνα. Τήν ἔκαναν ὁρμητήριό τους γιά πειρατικές ἐπιδρομές. Σέ μιά ἀπό αὐτές μπῆκαν στή Ρώμη (455) καί ἔμεινε παροιμιακή στήν ἱστορία μέ τόν ὅρο β α ν δ α λ ι σ μ ό ς ἡ λεηλασία της, γιατί οἱ ἐπιδρομεῖς ἐσύλησαν καί κατάστρεψαν πολλούς ἀπό τούς καλλιτεχνικούς θησαυρούς της.

Τό ἀνατολικό κράτος ἀποφάσισε νά τούς διαλύσει. Στόν καιρό τοῦ Λέοντα Α' ὀργάνωσε μιά μεγάλη ναυτική δύναμη πού μετακινήθηκε ἐκεῖ μέ ἀρχηγό τό συγγενή του Βασιλίσκο. Ἡ ἐκστρατεία στοίχισε τεράστια ἔξοδα, προκάλεσε μεγάλες ἐλπίδες, τελείωσε ὅμως μέ μιά ἀξιοθρήνητη ἥττα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου (468).

● Ἀπό τά μέσα τοῦ 5ου αἰώνα ἐπικρατεῖ στήν Ἰταλία ἕνα πραγματικό χάος στήν πολιτική καί στρατιωτική διοίκηση τοῦ δυτικοῦ κράτους. Ἡ ἡγεσία τοῦ στρατοῦ βρίσκεται στά χέρια τῶν Γερμανῶν μισθοφόρων. Στό θρόνο ἀνεβαίνουν καί κατεβαίνουν ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλον ἀσήμαντοι αὐτοκράτορες. Ὑποδεικνύονται ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη ἡ καί ἀπό τούς ἴδιους τούς Γερμανούς.

Οὐσιαστικά ὥς τό 476 τό θρόνο τόν συντηροῦσε ἕνας ἀόριστος σεβασμός τῶν βαρβάρων πρός τό θεσμό τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα. Τό χρόνο αὐτό εἶχε ἀναδειχτεῖ γενικός ἀρχηγός ὅλων τῶν μισθοφορικῶν στιφῶν πού εἶχαν κατακλύσει τήν Ἰταλία ὁ Ὀδόακρος, ἀρχηγός τοῦ λαοῦ τῶν Ἐρούλων. Αὐτός καθαίρεσε τόν τότε αὐτοκράτορα Ρωμύλο Αὐγουστύλο, ὡς σφετεριστή τοῦ θρόνου, γιατί εἶχε ἀνέβει σ' αὐτόν χωρίς τήν ἔγκριση τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἔστειλε ἐπίσημη πρεσβεία τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου στόν τότε αὐτοκράτορα Ζήνωνα· τοῦ μήνυσε πώς δέ χρειάζεται στή Δύση ἄλλος αὐτοκράτορας καί τοῦ πρότεινε νά κυβερνᾶ αὐτός γιά λογαριασμό του.

Ὁ Ζήνων δὲν εἶχε λόγο ν' ἀρνηθεῖ αὐτή τήν πρόταση καί ἀναγνώρισε τόν Ὀδόακρο διοικητή τῆς Ἰταλίας δίνοντάς του τόν τίτλο τοῦ πατρίκιου. Ἀπό τό 476 δέν κυβερνᾶ τή Δύση ἄλλος αὐτοκράτορας ὥς τό 800 πού πῆρε αὐτό τόν τίτλο ὁ Καρλομάγνος. Ἄν καί καμιά οὐσιαστική ἀλλαγή δέν ἔγινε τό 476, ἡ χρονολογία αὐτή θεωρεῖται σάν τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου κι ἡ ἀρχή τοῦ μεσαιωνικοῦ.

● Πολύ σοβαρή ὅμως ἀλλαγή στά πράγματα τῆς Ἰταλίας ἔγινε ἀργότερα. Ὅταν ἀκόμη βασίλευε ὁ Ζήνων, οἱ βόρειες ἐπαρχίες τῆς Βαλκανικῆς δεινοπάθησαν πολύ ἀπό τούς Ὀστρογότθους, πού παλαιότερα τούς εἶχαν δεχτεῖ ἐκεῖ ὡς ὑπόσπονδους - φοιδεράτους. Γιά νά γλιτώσει ἀπό αὐτούς τό ἀνατολικό κράτος, παρα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κίνησε τό 488 τόν ἡγεμόνα τους Θευδέριχο νά μετακινηθεῖ στήν Ἰταλία μέ τό λαό του καί ν' ἀπομακρύνει ἀπό ἐκεῖ τόν Ὀδόακρο. Αὐτό καί ἔγινε. Ὕστερα ἀπό σκληρό ἀγώνα ὁ Θευδέριχος κυρίεψε τήν πρωτεύουσα τοῦ Ὀδόακρου, τή Ραβέννα (493), καί τήν ἔκαμε ἕδρα τοῦ βασιλείου του παίρνοντας ἀπό τόν τότε αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο τόν τίτλο Ρ ή γ α ς (Rex). Ἔτσι ἱδρύθηκε τό Ὀστρογοτθικό βασίλειο τῆς Ἰταλίας.

4. Οἱ Οὖνοι. Τό κράτος κι οἱ ἐπιδρομές τους. Ἔγινε λόγος πιό πάνω γιά τούς Οὖνους πού ἀπό τό 374 μπαίνουν στήν Εὐρώπη. Στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰώνα οἱ Ἀσιάτες αὐτοί ἔχουν κιόλας ἁπλωθεῖ στίς μεγάλες ἐκτάσεις ἀνάμεσα στίς ἀκτές τῆς Βαλτικῆς καί τοῦ Εὔξεινου Πόντου καί τίς ὄχθες τοῦ Δούναβη καί τοῦ Βόλγα.

Δέν ἀποτελοῦσαν ἑνιαῖο κράτος, ἀλλά φυλές πολιτικά ἀσύνδετες. Στό τέλος τοῦ πρώτου τρίτου τοῦ 5ου αἰώνα ἑνώθηκαν σέ κράτος ἰσχυρό μέ κέντρο τήν Παννονία (τή σημερινή Οὐγγαρία).

Στή μεγαλύτερη ἀκμή του φτάνει τό κράτος τους, ὅταν ἔγινε ἀρχηγός του ὁ Ἀττίλας (434 - 453). Ἀπειλοῦσε ἀπό τό Δούναβη μέ τήν τεράστια δύναμή του τό ἀνατολικό κράτος στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδόσιου Β'. Ὁ Θεοδόσιος Β' ἔκλεισε πολλές φορές συμφωνίες μαζί του μέ τήν ταπεινωτική ὑποχρέωση νά τοῦ πληρώνει κάθε χρόνο μεγάλους φόρους, γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ἐδαφική ἀκεραιότητα τοῦ κράτους του. Δέ γλίτωσε ὅμως τήν καταστροφή πού φοβόταν.

Ἡ ἀπληστία τῶν Οὔνων δέν μποροῦσε νά ἱκανοποιηθεῖ παρά μόνο μέ τίς ἐπιδρομές στά πλούσια ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας καί τή λεηλασία τῶν ἀστικῶν κέντρων της. Δυό καταστρεπτικές ἐπιδρομές πραγματοποιήθηκαν. Ἡ πρώτη τό 441 κι ἡ δεύτερη τό 447. Ἡ δεύτερη ἦταν καί ἡ φοβερότερη. Τότε ἐκπορθήθηκαν καί λεηλατήθηκαν περισσότερες ἀπό ἑβδομήντα πόλεις στή βόρεια Βαλκανική. Πέρασε στιγμές ἀγωνίας κι ἡ ἴδια ἡ Βασιλεύουσα. Σύμφωνα μέ τίς πηγές, μιά ἀπό τίς πόλεις πού λεηλατήθηκαν ἦταν κι ἡ Θερμόπολη πού βρισκόταν Ν.Α. τῆς Ἀγχιάλου (στή σημερινή Βουλγαρία). Αὐτό παρερμηνεύτηκε ἀπό μερικούς μεταγενέστερους ἱστορικούς καί ἰσχυρίστηκαν ὅτι ὁ Ἀττίλας ἔφτασε ὥς τίς Θερμοπύλες.

Ἡ διπλωματία τῆς Κωνσταντινούπολης κατάφερε νά κλείσει συμφωνία (448 - 450) μέ τόν Ἀττίλα. Μέ τή συμφωνία αὐτή ὁ Ἀττίλας δέ ζήτησε, ὅπως στίς προηγούμενες, μεγαλύτερες χρηματικές παροχές, ἀλλά τή δημιουργία μιᾶς οὐδέτερης ζώνης στά νότια τοῦ Δούναβη, ἀπό τή Σιγγιδόνα (σημερινό Βελιγράδι) ὥς τίς Novae (Sistova), μέ βάθος πέντε μέρες πορεία, δηλ. ὥς τή Ναϊσσό. Αὐτή τήν πόλη λογάριαζε νά τήν κάμει κέντρο ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν μεταξύ Οὔνων καί Βυζαντινῶν. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὁ ὅρος αὐτός δέν ἐκπληρώθηκε, γιατί τό ἐνδιαφέρον τοῦ Οὔνου ἡγεμόνα κατευθύνθηκε ἀλλοῦ. Τίς διπλωματικές ἐπαφές μετά τό 448 πραγματοποίησε μιά βυζαντινή πρεσβεία μέ ἀρχηγό τόν Μαξιμίνο· τή συνόδευσε καί ὁ ἱστορικός Πρίσκος πού μᾶς ἄφησε μιά ζωηρή περιγραφή σχετικά μέ τίς συνήθειες καί τήν ἐθιμοτυπία τῆς αὐλῆς τοῦ Οὔνου ἡγεμόνα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Ἀττίλας, μετά τήν ἐρήμωση τῶν περιοχῶν στά νότια τοῦ Δούναβη, ἐπιδιώκει νά μεταφέρει τή δράση του στή δυτική Εὐρώπη. Γι' αὐτό καί δέν ἀντιδρᾶ, ὅταν τό 450 ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανός δέν τοῦ στέλνει τή συνηθισμένη ἐτήσια χρηματική χορηγία. Ὁδηγεῖ πρός τή Γαλατία τίς ἀναρίθμητες πολεμικές του δυνάμεις. Περνάει τό Ρῆνο καί φτάνει στήν Ὀρλεάνη, πού ἀποτελεῖ τήν εἴσοδο γιά τή Ν. Γαλατία.

Ἐκεῖ, στά λεγόμενα Καταλαυνικά Πεδία, κοντά στήν πόλη Troyes τόν ἀντιμετώπισαν τό καλοκαίρι τοῦ 451 τμήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ μέ ἀρχηγό τόν πατρίκιο Ἀέτιο. Μέ τά στρατεύματά του συμπράξανε καί πολέμησαν ἡρωικά οἱ Βησιγότθοι τῆς Ν. Γαλατίας, οἱ Σουῆβοι, οἱ Βουργουνδοί κ.ἄ.

Στή φοβερή αὐτή μάχη ἡ στρατιά τοῦ Ἀττίλα νικήθηκε. Ὁ ἴδιος ἔφυγε ἀπό τή Γαλατία καί ὅρμησε μέσα στήν Ἰταλία παραδίνοντας τά πάντα στόν ἀφανισμό, ὥσπου ἔφτασε ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς Ρώμης.

Ἡ παράδοση λέει πώς δέν πρόσταξε ἔφοδο ἐναντίον της, ἀλλά ὑποχώρησε ἀφήνοντάς την ἀπείραχτη, γιατί ὁ πάπας Λέων Α', πού εἶχε βγεῖ νά τόν προϋπαντήσει ἐπικεφαλῆς μιᾶς πρεσβείας, γέμισε τήν ψυχή τοῦ Ἀττίλα μέ τρόμο θυμίζοντάς του τό θάνατο τοῦ Ἀλάριχου, πού εἶχε κι αὐτός ἐπιχειρήσει νά ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῆς Ρώμης πρίν ἀπό 40 χρόνια. Ὁ ἀρχηγός τῶν Οὔνων γύρισε πίσω στήν πρωτεύουσά του ὅπου ἔζησε ὡς τό 453.

Μετά τό θάνατό του οἱ Οὖνοι σκορπίστηκαν σέ μικρές ὁμάδες. Μετακινοῦνταν διαρκῶς μέσα στήν κεντρική καί ἀνατολική Εὐρώπη καί φυτοζωοῦσαν ὡς μισθοφόροι, ὥσπου σιγά σιγά χάθηκαν ἢ ἀφομοιώθηκαν μέ ἄλλους λαούς.

4 Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΤΟΥ (518-610)[1]

1. Ἀνασύσταση τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης [=reconquista]. Προοδευτική πορεία πρός τό Βυζάντιο. Στό μεγαλύτερο μέρος τοῦ 6ου αἰώνα κυριαρχεῖ ἡ ἐπιβλητική μορφή τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ (527 - 565). Ἱδρυτής τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι ὁ θεῖος του, ὁ Ἰουστίνος, ἀπό ποιμενική οἰκογένεια τῆς Ἰλλυρικῆς Δαρδανίας (γύρω ἀπό τά σημερινά Σκόπια).

Ὅταν ὁ Ἀναστάσιος, ἄκληρος καί σέ βαθιά γεράματα, πέθανε τό 518, ὁ Ἰουστίνος, ἀρχηγός τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς, τόν διαδέχτηκε στό θρόνο. Ἐπειδή ὅμως ἦταν πολύ γέρος καί ἀμόρφωτος, πῆρε ἀπό νωρίς τόν ἀνεψιό του Ἰουστινιανό ὡς σύμβουλο καί συγκυβερνήτη. Ἀνάμεσα στούς αὐτοκράτορες τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ὁ Ἰουστινιανός εἶναι ἡ μεγαλύτερη φυσιογνωμία. Ἦταν ἄνθρωπος μέ ἀντοχή ἐκπληκτική. Διάλεξε συνεργάτες ἱκανούς καί τούς ἔταξε ἐπικεφαλῆς τοῦ κάθε τομέα τῆς κρατικῆς δραστηριότητας. Ἀξιόλογη ἐπίδραση ἄσκησε ἐπάνω του ἡ Θεοδώρα. Ὅπως λένε οἱ ἐχθροί της κυρίως, πρίν γίνει αὐγούστα, ζοῦσε μιά ζωή ἄστατη καί ἠθικά ἐπιλήψιμη.

---

1. Οἱ αὐτοκράτορες σ' αὐτή τήν περίοδο εἶναι μέ τή σειρά: ὁ Ἰουστίνος (518-527), ὁ Ἰουστινιανός (527-565), ὁ Ἰουστίνος Β' (565-578), ὁ Τιβέριος (578-582), ὁ Μαυρίκιος (582-602) καί ὁ Φωκᾶς (602-610).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Ἰουστινιανός. *[Ψηφιδωτό Ἁγίου Βιταλίου, Ραβέννα. Λεπτομέρεια].*

● Κεντρικός στόχος τῆς πλούσιας δράσης τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι: *νά ἀποκαταστήσει τά σύνορα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ἦταν πρίν τῆς ἀφαιρέσουν οἱ Γερμανοί τό δυτικό τμῆμα, καί νά δημιουργήσει πάλι ἕνα οἰκουμενικό κράτος μέ μιά ἰσχυρή συγκεντρωτική μοναρχία.*

● Ἐπιδιώκοντας μέ τό πολεμικό του ἔργο τήν ἀναστύλωση τῆς μεσογειακῆς κοσμοκρατορίας *ἔκαμε στή Δύση ἐπιθετικούς πολέμους γιά τήν ἀνάκτηση ἐδαφῶν καί στήν Ἀνατολή ἀμυντικούς γιά τήν ἀνάσχεση τῶν ἐκεῖ ἐχθρῶν.*

● Ἔτσι οἱ διάδοχοί του — πού ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν ὁ Τιβέριος κι ὁ Μαυρίκιος, ἄξιοι κι οἱ δυό τους στρατιωτικοί αὐτοκράτορες — κληρονομοῦν ἀπό τό μεγάλο προκάτοχό τους μιά δυτική Μεσόγειο πού ἀνήκει καί πάλι στήν αὐτοκρατορία, καί ὅπου τά κράτη πού εἶχαν ἱδρύσει στίς ἀκτές της οἱ βάρβαροι ἔχουν ὅλα καταλυθεῖ. Κληρονομοῦν ὅμως καί ἕνα κράτος ἐξαντλημένο ἀπό τίς μεγάλες δαπάνες πού χρειάστηκε νά γίνουν, καί κυρίως νέους κινδύνους στό Δούναβη καί, μεγαλύτερους τώρα ἀπό τούς παλιούς κινδύνους, στόν Εὐφράτη. Ὀρθώνεται ἐπίσης μπροστά τους ἕνα ἀμείλικτο δίλημμα: νά ρίξουν ὅλη τους τή προσπάθεια, *γιά νά κρατήσουν τίς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἤ νά φυλάξουν τά βόρεια καί τά ἀνατολικά σύνορα ὀργανώνοντας στή Δύση τήν ἄμυνα μόνο σ' ἐκεῖνα τά σημεῖα πού μποροῦσαν νά κρατηθοῦν;*

Ἡ ἀνάγκη τούς ἔκαμε νά προτιμήσουν τή δεύτερη λύση.

Παραθέτουμε ἐδῶ σύντομα τά σπουδαιότερα γεγονότα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, πρῶτα τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ κι ὕστερα τῶν διαδόχων του.

2. Τό πολεμικό ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Κατακτητικοί πόλεμοι.

▲ Ἡ πολεμική δράση πρός τή Δύση ἐμπνέεται ἀπό τόν πόθο τοῦ αὐτοκράτορα νά ξαναπάρει ἀπό τούς Γερμανούς ὅσα ἐδάφη τοῦ δυτικοῦ κράτους εἶχαν κατακτήσει καί ν' ἀποκαταστήσει τή ρωμαϊκή οἰκουμένη στά παλιά σύνορά της. Γι' αὐτό ἐκεῖ ἀκολούθησε κατακτητική πολιτική.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ Θεοδώρα. *[Ψηφιδωτό Ἁγίου Βιταλίου Ραβέννα. Λεπτομέρεια].*

Πρίν ὅμως ἐπιχειρήσει ὁ,τιδήποτε, συνέτριψε στό ἐσωτερικό μιά ἐπανάσταση πού λίγο ἔλειψε νά τοῦ στοιχίσει τό θρόνο. Γιά νά ἐξασφαλίσει ὕστερα τά νῶτα του ἀπό τούς Πέρσες, ἔκλεισε μαζί τους μέ βαριά οἰκονομικά ἀνταλλάγματα μιά συμφωνία μέ τόν ὑπερβολικό τίτλο α ἰ ώ ν ι α ε ἰ ρ ή ν η.

▲ Τό πρῶτο γερμανικό κράτος πού ἐπιχείρησε νά καταλύσει ἦταν τό βασίλειο τ ῶ ν Β α ν δ ά λ ω ν, στή Β. Ἀφρική. Ἀρχηγός τῆς ἐκστρατείας ὁρίστηκε ὁ στρατηγός Βελισάριος.

Ἀπό τόν πρῶτο χρόνο (533 - 534) τό βανδαλικό βασίλειο διαλύθηκε, τά μεγάλα νησιά τῆς δυτικῆς Μεσογείου ξαναγύρισαν στήν αὐτοκρατορία, καί ὁ νικητής στρατηγός ἔσυρε ἁλυσοδεμένο τό Βάνδαλο βασιλιά Γελίμερο μπρός στά πόδια τοῦ αὐτοκράτορα.

▲ Μετά τούς Βανδάλους ἦρθε ἡ σειρά τῶν Ὀ σ τ ρ ο γ ό τ θ ω ν τῆς Ἰταλίας. Γιά νά καταλυθεῖ τό βασίλειό τους χρειάστηκαν σκληροί ἀγῶνες μιᾶς εἰκοσαετίας (535 - 554). Οἱ πολεμικές δυνάμεις πού χρησιμοποιήθηκαν στήν ἀρχή ἦταν μικρές, ἡ ἀντίσταση τῶν Γότθων γενναία κι ἀπό τήν Ἀνατολή οἱ Πέρσες δημιούργησαν σοβαρό ἀντιπερισπασμό.

Στήν πρώτη φάση τῶν κατακτητικῶν αὐτῶν ἐπιχειρήσεων (535 - 540), πού τίς διευθύνει πάλι ὁ στρατηγός Βελισάριος, κυριεύονται ἡ Σικελία, ἡ Νεάπολη, ἡ Ρώμη, καί τό 540 ἡ πρωτεύουσα τοῦ ὀστρογοτθικοῦ βασιλείου, ἡ Ραβέννα. Ὁ ἡρωικός βασιλιάς Οὐίτιγης μέ τούς μεγιστάνες του ὁδηγήθηκε αἰχμάλωτος στήν Κωνσταντινούπολη. Οἱ ἀρχηγοί τῶν γοτθικῶν κρατιδίων τῆς Β. Ἰταλίας δήλωσαν ὑποταγή στόν Ἰουστινιανό. Ἔτσι ὁλόκληρη ἡ Ἰταλία φαινόταν πώς ἀνακτήθηκε ὁριστικά.

Τότε ἀκριβῶς πῆρε διαταγή ὁ Βελισάριος νά ἀναλάβει τήν ἀρχηγία τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν. Οἱ Γότθοι ὅμως, πού διατηροῦσαν ἀκμαῖο τό φρόνημά τους, βρῆκαν τήν εὐκαιρία ἑνός πιό ὁρμητικοῦ πολεμικοῦ συναγερμοῦ. Σήκωσαν πάνω στήν ἀσπίδα καινούριο καί ἱκανό βασιλιά, τόν Τωτίλα. Τό βασίλειό

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τους ὄχι μόνο ἀναστήθηκε, ἀλλά κι ἡ δύναμή του ἦταν τώρα μεγαλύτερη ἀπό πρίν.

Ὁ Βελισάριος πῆρε διαταγή νά γυρίσει πίσω στήν Ἰταλία, γιά ν' ἀντιμετωπίσει τή δύσκολη αὐτή κατάσταση. Δέν ἔφερε ὅμως ἀποτέλεσμα, γιατί δέν τοῦ δόθηκαν ἀρκετές δυνάμεις. Ἀλλά ὁ Ἰουστινιανός, θέλοντας νά κερδίσει ὁπωσδήποτε τή νίκη, κινητοποίησε ἐπιβλητικό στρατό (25 χιλιάδες) μέ ἄφθονα πολεμικά μέσα καί ὅρισε ἀρχηγό τῆς ἐκστρατείας τόν ἐπίσης λαμπρό στρατηγό Ναρσή.

Τό καλοκαίρι τοῦ 552 στά Ἀπέννινα τῆς Μέσης Ἰταλίας, στή θέση Busta Gallorum [= οἱ τάφοι τῶν Γαλατῶν], ἔγινε μιά μάχη ἀποφασιστική πού θεωρεῖται ὅτι σημειώνει τήν κατάλυση τῆς ἐξουσίας τῶν Γότθων στήν Ἰταλία.

Ἡ ἀντίστασή τους συνεχίστηκε ἀπεγνωσμένα γιά δυό χρόνια ἀκόμη. Τό 554 ὅμως σταμάτησε ὁριστικά. Ἡ Ἰταλία ξαναγύρισε στήν αὐτοκρατορική ἐξουσία. Ὁ Ἰουστινιανός μέ μιά νομοθετική πράξη (554)[1] ρύθμισε καί ἀποκατέστησε, ὅπως ἦταν πρίν, τά πράγματα τῆς Ἰταλίας.

▲ Τόν ἴδιο χρόνο (554) πού καταλύθηκε τό βασίλειο τῶν Ὀστρογότθων δυναστικές φιλονικίες γιά τή διαδοχή τοῦ θρόνου δίνουν στόν Ἰουστινιανό τήν εὐκαιρία νά ἐπέμβει πολεμικά στό βασίλειο τῶν Βησιγότθων τῆς Ἱσπανίας. Τοῦ ἀπέσπασε τή νοτιοανατολική περιοχή του μέ κέντρο τῆς νέας αὐτῆς ἐπαρχίας τήν Κόρδοβα.

3. Ἀμυντικοί πόλεμοι. Σύμφωνα μέ τήν κεντρική γραμμή τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς ὁ Ἰουστινιανός στήν Ἀνατολή καί στό Δούναβη περιορίζεται νά συγκρατεῖ τούς ἐχθρούς μέ ἀμυντικούς πολέμους καί μέ χρηματικές χορηγίες.

▲ Στήν Περσία βασιλιάς εἶναι ὁ Χοσρόης Α', ἀπό τούς πιό ὀνομαστούς ἡγέτες τῆς δυναστείας τῶν Σασσανιδῶν. Ὁ Ἰουστινιανός, ἄν καί ἀπέβλεπε προπάντων στήν ἀνάκτηση τοῦ δυτικοῦ τμήματος, δέν ἔδειξε μειωμένο ἐνδιαφέρον γιά τήν ἀπειλούμενη ἀπό τούς Πέρσες Ἀνατολή. Ἐπί 30 περίπου χρόνια διεξάγει πολεμικούς ἀγῶνες μέ τό φιλόδοξο ἀντίπαλό του πού διακόπτονται μερικές φορές μέ ὑποχωρητικούς ἐλιγμούς εἰρήνης καί συμβιβασμοῦ.

Μέ τήν «αἰώνια εἰρήνη» εἶχε κλείσει ἕναν πόλεμο πού ἦταν ἀρχινισμένος ἀπό καιρό. Παρ' ὅλη ὅμως τήν εἰρήνη αὐτή ὁ αὐτοκράτορας ἤρθε δυό φορές σέ πολεμική σύγκρουση μέ τόν Χοσρόη Α'.

Στόν πρῶτο πόλεμο (540 - 543) ὁ Πέρσης βασιλιάς μπῆκε στή Συρία καί κατάστρεψε τήν Ἀντιόχεια. Στό δεύτερο πόλεμο (549 - 557) κατόρθωσε νά πάρει μέ τό μέρος του τούς κατοίκους τῆς ἀρχαίας Κολχίδας, πού ὡς τότε ἀναγνώριζαν τήν κυριαρχία τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἔτσι δημιούργησε ἐμπορική ἔξοδο στόν Εὔξεινο Πόντο. Καί τούς δυό αὐτούς πολέμους ὁ Ἰουστινιανός τούς ἔκλεισε μέ συμφωνίες πού τελικά εὐνοοῦσαν τό Βυζάντιο. Μέ τή λήξη τῆς πολεμικῆς αὐτῆς ἀναμέτρησης [561] τό Βυζάντιο ἀναλαμβάνει τήν ὑποχρέωση νά δίνει στόν Πέρση βασιλιά κάθε χρόνο 30.000 νομίσματα, ἀλλά κι οἱ Πέρσες ὑπέγραψαν τήν παραί-

---

1. Λατ. Pragmatica Sanctio pro petitione Vigilii [= πραγματικός νόμος].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τησή τους ἀπό κάθε ἐδαφική ἀξίωση πάνω στὴ Λαζική (ἀρχ. Κολχίδα). Ὡς σύνορο τῶν δυό κρατῶν στήν Ἀρμενία καί Μεσοποταμία ἀναγνωρίστηκε τό ἴδιο πού καθόριζε πρίν ἀπό διακόσια χρόνια τό ἐδαφικό καθεστώς ἀνάμεσα στά δυό κράτη.

Γενικά ὁ Ἰουστινιανός ἀντιμετώπισε τόν περσικό κίνδυνο μ' ἕνα προσεχτικά μελετημένο καί ὀργανωμένο σύστημα ἄμυνας στά ἀνατολικά σύνορα· αὐτό βασιζόταν σέ καλά ὀχυρωμένες πόλεις καί φρούρια μέ σκοπό νά ἀποφεύγει τίς μεγάλες πολεμικές συγκρούσεις. Ὁ ἐχθρός δηλ. ἦταν δυνατό νά ἐνεργεῖ ἐπιδρομικές διεισδύσεις, μά νά ἔχει πάντοτε ἐξασφαλισμένη τή δυνατότητα ὑποχώρησης καί ἐπιστροφῆς στήν ἀφετηρία του.

▲ Δυσάρεστη ὅμως ἦταν ἡ κατάσταση πού δημιουργήθηκε στά βόρεια σύνορα τοῦ κράτους. Νέοι ἐχθροί, Βούλγαροι, Σλάβοι, Ἄντες κ.ἄ. ἑνωμένοι μέ τά ὑπολείμματα τῶν Οὔνων τοῦ Ἀττίλα, παραβιάζουν συχνά τά ὀχυρά τῆς γραμμῆς τοῦ Δούναβη καί ἐνεργοῦν καταστρεπτικές ἐπιδρομές νοτιότερα. Σέ μιά ἀπό τίς ἐπιδρομές αὐτές (558) φτάνουν λεηλατώντας ὥς τίς ἀκτές τοῦ Ἰονίου, στόν Ἰσθμό τῆς Κορίνθου κι ἀκόμη ὥς τό ἀναστασιανό τεῖχος, δηλαδή στά πρόθυρα τῆς πρωτεύουσας.

Τόν ἴδιο χρόνο ἔφτασαν γιά πρώτη φορά στήν Κωνσταντινούπολη ἀπεσταλμένοι ἑνός νέου πολυάριθμου καί πολεμικοῦ λαοῦ, τῶν Ἀβάρων, πού, ξεκινώντας ἀπό τίς στέπες τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, εἶχαν ἁπλωθεῖ ὥς τά βορινά τοῦ Καυκάσου.

4. Εἰρηνικά ἔργα. — Ἐσωτερική πολιτική τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Καί στήν ἐσωτερική πολιτική διαπιστώνεται ἡ ἴδια θαυμαστή μεγαλοπραγμοσύνη τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ.

Ὅπως τό πολεμικό του ἔργο ἐμπνέεται ἀπό μιά κεντρική ἰδέα, νά ἀποκαταστήσει τά σύνορα πού εἶχαν παραβιάσει οἱ βάρβαροι, ἔτσι καί τό εἰρηνικό του ἔργο ἐμπνέεται *ἀπό τήν ἰδέα νά ἀποκαταστήσει τήν ἑνότητα τῶν λαῶν τῆς Μεσογείου μέ μιά ἀπόλυτη Μοναρχία.*

Τό πρόγραμμα γιά τήν ἀνάκτηση τοῦ χαμένου δυτικοῦ μέρους τῆς αὐτοκρατορίας συνοδευόταν ἀπό ἕνα ἐπίσης μεγαλεπήβολο πρόγραμμα γιά τήν ἀνασυγκόλληση τῆς ἑνότητας τῆς παλαιᾶς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης».

Ἔπρεπε νά γίνει γενναία προσπάθεια νά ἑνοποιηθοῦν πάλι οἱ λαοί σέ μιά σφιχτή κοινότητα πολιτισμοῦ. Αὐτός ὁ πολιτισμός ὅμως ἔπρεπε νά ἀντλεῖ δυνάμεις ἀπό καινούριες πηγές. Δηλαδή, γιά νά ἐπιζήσει ἡ οἰκουμένη τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί νά μήν ἔχει τήν ἴδια τύχη μέ τήν παλιά, ἔπρεπε νά γίνει οἰκουμένη χριστιανική. Γι' αὐτό ὁ Ἰουστινιανός, θυσιάζοντας τόση ἐνεργητικότητα στή συντηρητική «ρωμαϊκή ἰδέα» του, ἐργάστηκε, χωρίς νά τό ὑποψιάζεται ὅσο κανένας αὐτοκράτορας ὥς τότε, γιά τό ἑλληνοχριστιανικό Βυζάντιο πού ἐρχόταν ὡς συνέχεια τῆς ἀρχαίας Ρώμης. *Στό εἰρηνικό του ἔργο τόν κατεύθυναν οἱ σύγχρονες ἱστορικές ροπές καί γι' αὐτό εἶναι προοδευτικό.* Ἄντεξε στό χρόνο καί ὑπογράμμισε, πολύ περισσότερο ἀπό τό πολεμικό, τή μεγαλοσύνη τοῦ δημιουργοῦ του. Τά κύρια σημεῖα του εἶναι:

▲ *Διαμορφώθηκε μιά ἀπόλυτη καί συγκεντρωτική μοναρχία.* Μ' αὐτήν ἀποκο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρυφώθηκε ἡ τάση πρός τήν ἀπολυταρχία πού εἶχε διαμορφωθεῖ στά χρόνια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Σχηματίστηκε μιά ἰσχυρή κυβέρνηση μέ κέντρο τό ἱερό παλάτι· ἡ ἐξουσία της ἐκπορεύεται ἀπό ἑνιαία πηγή, τή θέληση τοῦ μονάρχη. Ἀπό τή μοναρχική ἐξουσία ρυθμίζονταν ἀπευθείας ὅλα τά νήματα τῆς δημόσιας ζωῆς, δηλαδή, τῆς ἄμυνας, τῆς διοίκησης, τῶν οἰκονομικῶν, τῆς νομοθετικῆς καί δικαστικῆς τάξης ἀνάμεσα στούς ὑπηκόους.

Ἀφορμή γιά τήν ἀπολυταρχική διαμόρφωση τοῦ πολιτεύματος ἔδωσε ἡ Στάση τοῦ Νίκα τό 532. Ἄρχισε σάν μιά ταραχή ἀπό τίς συνηθισμένες τά χρόνια ἐκεῖνα ἀνάμεσα στούς φιλάθλους τοῦ ἱππόδρομου τῆς πρωτεύουσας. Ἐξελίχτηκε ὅμως σέ πολιτική ἐπανάσταση, πού λίγο ἔλειψε νά ἀνατρέψει ἀπό τό θρόνο τό μεγάλο αὐτοκράτορα.

Ὁ λαός, ἀπό τά ἀρχαῖα χρόνια τοῦ ρωμαϊκοῦ δήμου, εἶχε κληρονομήσει καί τό πάθος γιά τίς ἁρματοδρομίες καί τή συνήθεια νά συναστίζεται σέ φατρίες πού ἀσχολοῦνταν μέ τή διοργάνωσή τους. Οἱ φατρίες ἦταν τέσσερις· ὀνομάζονταν μέ τόν ἀρχαῖο ἑλληνικό ὅρο Δῆμοι. Ἡ καθεμιά εἶχε καί τό δικό της ὄνομα ἀνάλογα μέ τό χρῶμα τῆς στολῆς τῶν ἡνιόχων πού οἱ ὀπαδοί της προτιμοῦσαν. Οἱ κυριότεροι ἀπό τούς τέσσερις Δήμους ἦταν δυό, οἱ Πράσινοι κι οἱ Βένετοι (=οἱ θαλασσοί).

Οἱ δυό αὐτοί Δῆμοι μέ τόν καιρό ὀργανώθηκαν σέ μισοστρατιωτικά σώματα. Τούς χρησιμοποιοῦσε τό κράτος στά δημόσια ἔργα, ἤ ὡς πολιτοφυλακή γιά τήν ἄμυνα τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅταν ἡ ἀνάγκη τό ἀπαιτοῦσε καί ἔπαιρναν διαταγές ἀπό τόν Ἔπαρχό της.

Ὅταν ὁ αὐτοκράτορας ἐμφανιζόταν στόν ἱππόδρομο ἀπό τό θεωρεῖο του, οἱ Δῆμοι τοῦ ἀπευθύνανε πρῶτα χαιρετισμό κι ὕστερα τοῦ διατύπωναν τά αἰτήματά τους. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού οἱ Δῆμοι χαρακτηρίστηκαν σάν τό τελευταῖο καταφύγιο τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν.

Σέ μιά τέτοια περίσταση, τήν ὥρα πού διατύπωναν τά παράπονά τους στόν Ἰουστινιανό, οἱ Δῆμοι διχονόησαν μεταξύ τους καί ὑπῆρξε κίνδυνος νά γίνουν ταραχές. Ὁ αὐτοκράτορας ἀποπειράθηκε μέ ἀμεροληψία νά τιμωρήσει τούς πρωταίτιους κι ἀπό τίς δυό μερίδες. Τότε ὅμως οἱ δυό φατρίες συμπράξανε καί κήρυξαν ἐπανάσταση πού κράτησε ἕξι μέρες. Ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα τόν Ὑπάτιο, ἀνεψιό τοῦ Ἀναστασίου, μέ τό σύνθημα «Νίκα» ξεχύθηκαν στούς δρόμους καί ἔκαψαν καί λεηλάτησαν τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Πόλης.

Ὁ Ἰουστινιανός μπροστά σ' αὐτή τήν ἐξέγερση ἔχασε τό θάρρος του. Ὅταν εἶδε πώς, μέ ὅλες τίς ὑποχωρήσεις του στούς ἐπαναστάτες, δέν μποροῦσε νά τούς καταπραΰνει, ἀποφάσισε νά ἐγκαταλείψει τό θρόνο, γιά νά σωθεῖ. Ἡ Θεοδώρα ὅμως ἀρνήθηκε κατηγορηματικά νά συμφωνήσει μέ τήν ἀπόφασή του. Μπροστά στήν ἐπιμονή τῆς Αὐγούστας ὁ αὐτοκράτορας πρόσταξε τούς στρατηγούς του Βελισάριο καί Μοῦνδο ν' ἀντιμετωπίσουν τούς ἐπαναστάτες δυναμικά.

Αὐτοί κύκλωσαν μέσα στόν ἱππόδρομο τούς ἐπαναστάτες καί θέρισαν κάπου 30 χιλιάδες. Ἡ ἀπόλυτη μοναρχία καθιερώθηκε ὁλότελα. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰουστινιανός

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

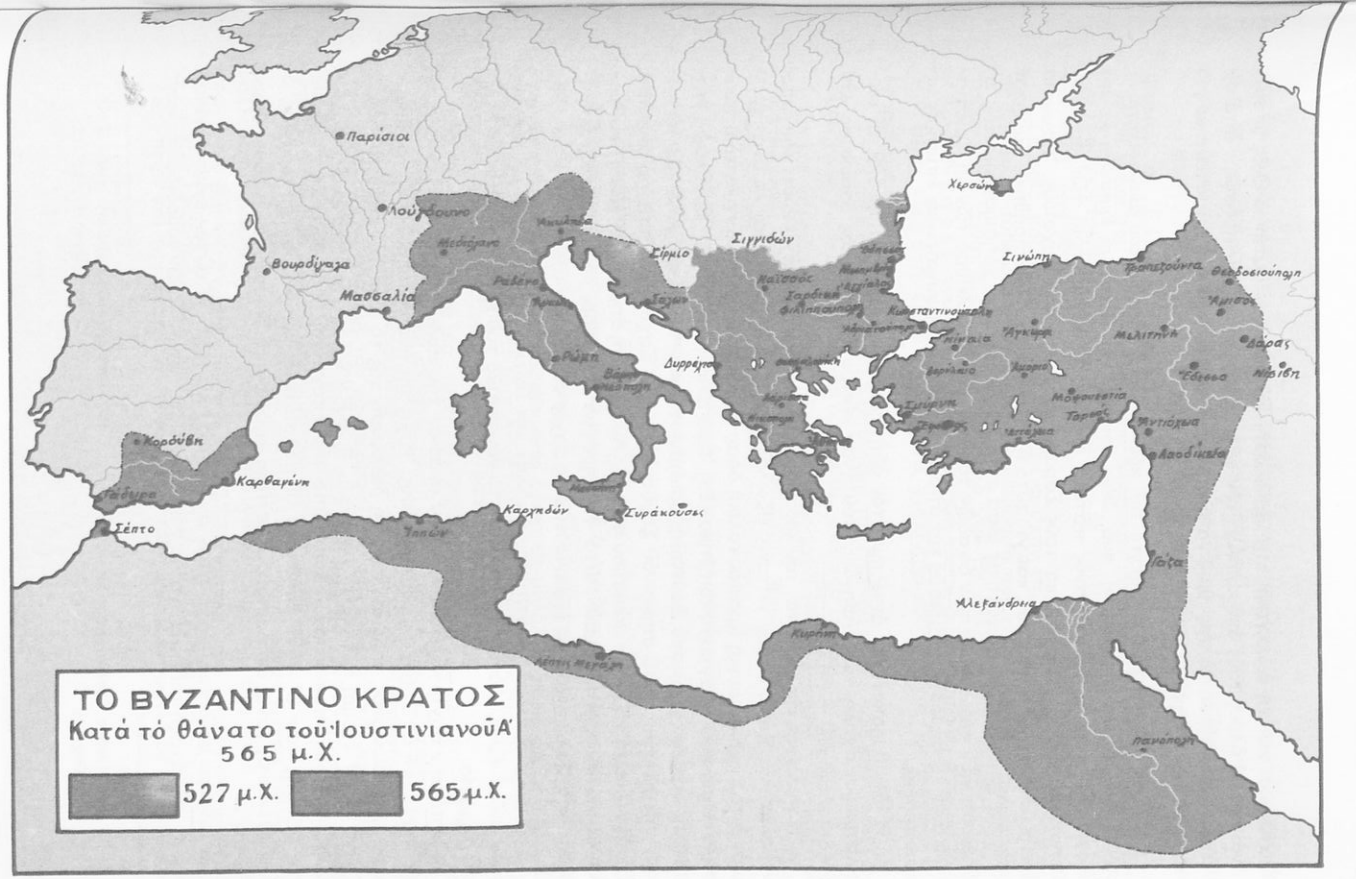

Τό ρωμαϊκό κράτος πρίν καί μετά τόν Ἰουστινιανό.

Ὁ Ἰουστινιανός κατόρθωσε νά ἀποκαταστήσει τό ρωμαϊκό κράτος, ὅπως ἦταν πρίν ἀπό τίς γερμανικές κατακτήσεις. Ὁ χάρτης δείχνει τό ρωμαϊκό κράτος πρίν καί μετά τήν reconquista (=ἀνάκτηση).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διατύπωσε καί τή θεωρητική της θεμελίωση. Σύμφωνα μ' αὐτήν ὁ Θεός διάλεξε ἀνάμεσα σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους τόν αὐτοκράτορα καί τοῦ πρόσφερε ἀπό φιλάνθρωπη διάθεση τό προνόμιο νά κυβερνᾶ τό κράτος πού τοῦ ἐμπιστεύτηκε γιά τό καλό τῶν ὑπηκόων του.

▲ *Γιά νά διαφυλαχτεῖ ἡ ἑνότητα τοῦ κράτους κι ἡ ἐδαφική του ἀκεραιότητα ἔπρεπε νά ἐπικρατήσει ἀπό τή μιάν ἄκρη του ὡς τήν ἄλλη μιά θρησκεία κι ἕνα δόγμα.* Γι' αὐτό ὁ Ἰουστινιανός πάταξε σκληρά τ' ἀπομεινάρια τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν καί ἐξόντωσε εἰδικά τούς Σαμαρεῖτες καί τούς Μανιχαίους. Ἐπιείκεια ἔδειξε μόνο στούς Ἰουδαίους, καί γι' αὐτό ἡ θρησκεία τους διατηρήθηκε. Ξερίζωσε ὅλες τίς θρησκευτικές μειονότητες μέσα στήν αὐτοκρατορία, χρησιμοποιώντας τή δήμευση τῶν περιουσιῶν τῶν ὀπαδῶν τους καί τόν ἀποκλεισμό τῶν μή Χριστιανῶν ἀπό τίς δημόσιες ὑπηρεσίες καί ἀπό τό δικαίωμα νά συνάπτουν ἐπίσημες δικαιοπραξίες.

Ἡ ἴδια θρησκευτική ἀντίληψη τόν ὁδήγησε νά καταργήσει τό 529 τή νεοπλατωνική σχολή τῶν Ἀθηνῶν, πού ἦταν κέντρο τῆς ἀρχαίας θρησκείας, καί νά δημεύσει τήν περιουσία της.

▲ Ἡ πολιτική τῆς ἑνότητας τοῦ κράτους καί ἡ πολιτική νά μεγαλώσει τήν ἀκτινοβολία του πάνω στούς γείτονες εἰδωλολάτρες λαούς τόν ἔκαμαν νά ἀναπτύξει μιάν ἔντονη χριστιανική ἱεραποστολική δραστηριότητα. Οἱ σημαντικότεροι προσηλυτισμοί πού πραγματοποιήθηκαν ἐπί Ἰουστινιανοῦ εἶναι τῶν Ἐρούλων (γερμανικῆς καταγωγῆς) στό Δούναβη, ὁρισμένων λαῶν τοῦ Καυκάσου, τῶν κατοίκων τῆς Νουβίας (τοῦ σημερινοῦ Σουδάν) καί τῆς Σαχάρας. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στή Ν. Ἀραβία (τή σημερινή Ὑεμένη) καί μάλιστα τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ. Αὐτό τό κήρυγμα θά ἐπηρεάσει σοβαρά τή θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ πού θά ἐμφανιστεῖ στίς ἀρχές τοῦ ἄλλου αἰώνα.

▲ *Πάνω ἀπ' ὅλα ὁ Ἰουστινιανός ἐπιδίωξε τήν ἑνότητα τοῦ κράτους μέ τήν ἑνότητα τοῦ Δικαίου.* Αὐτό τό πέτυχε μέ τό νομοθετικό του ἔργο, τεράστιο σέ ὄγκο καί σημασία.

● Ἀπό τήν ἀρχή τῆς βασιλείας του ἀνάθεσε τήν πολύμοχθη αὐτή ἐργασία σέ μιά ἐπιτροπή ἀπό δέκα νομοδιδάσκαλους. Ψυχή της ἦταν ὁ τότε ὑπουργός δικαιοσύνης Τριβωνιανός, πού ἀνέλαβε τή διεύθυνσή της τό 528. Τόν ἑπόμενο κιόλας χρόνο ἦταν ἕτοιμη ἡ πρώτη συλλογή, ὁ Ἰουστινιάνειος Κώδιξ[1]. Σ' αὐτόν κωδικοποιήθηκαν οἱ νόμοι ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀδριανοῦ ὡς τό χρόνο τῆς ἔκδοσής του· σ' αὐτό βοήθησαν οἱ παλαιότεροι κώδικες, ὁ Γρηγοριανός, ὁ Ἑρμογενιανός καί ὁ Θεοδοσιανός. Δεύτερη κι ὁριστική ἔκδοση τοῦ Κώδικα ἔγινε τό 534.

● Δεύτερο νομοθετικό ἔργο ἦταν ὁ Πανδέκτης.[2] Σ' αὐτόν ἔγινε συγκέντρωση, κατάταξη καί ἐπεξεργασία τῶν ἑρμηνειῶν τῶν παλαιῶν νομοδιδάσκαλων·

---

1. Λατ. Codex Iustinianus
2. Λατ. Digesta

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

συγχρόνως ὅμως ἡ ἐπιτροπή τροποποίησε ἤ καί παρέλειψε ἀπό τίς γνῶμες αὐτές ὅ,τι δέν συμβιβαζόταν μέ τό σύγχρονο πνεῦμα.

● Σ' αὐτά τά δυό ἔργα προστέθηκε κι ἕνα εὐσύνοπτο ἐγχειρίδιο, ἀπαραίτητο γιά νά εἰσάγονται οἱ σπουδαστές τῆς νομικῆς ἐπιστήμης στίς γενικές ἀρχές τοῦ δικαίου, οἱ Εἰσηγήσεις[1].

● Οἱ νόμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ πού ἐκδόθηκαν ἀπό τό 534 ὥς τό θάνατό του (565) συγκεντρώθηκαν σ' ἕνα τέταρτο ἔργο μέ τόν τίτλο Νεαρές[2], δηλαδή νέες διατάξεις, νέοι νόμοι.

Τά τρία πρῶτα ἔργα εἶναι γραμμένα στήν ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους, τή λατινική, σύμφωνα μέ τή ρωμαϊκή συνείδηση πού εἶχε ὁ ἐμπνευστής τους αὐτοκράτορας. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικό γιά τίς ἀλλαγές πού συντελέστηκαν πώς οἱ Νεαρές του, οἱ δικοί του δηλαδή νόμοι, διατυπώθηκαν στό μεγαλύτερο μέρος τους στήν ἑλληνική γλώσσα, γιατί ἔτσι μόνο θά ἦταν κατανοητοί καί ἐφαρμόσιμοι.

Τό μεγάλο αὐτό ἔργο τῆς ἑνοποίησης τοῦ Δικαίου μέ τήν κωδικοποίηση τῶν νόμων εἶναι γνωστό, στή νομική ὁρολογία, ἀπό τόν 16ο αἰώνα ὡς Corpus juris civilis καί χαρακτηρίζεται ὡς τό μεγαλύτερο ἔργο τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀποτελεῖ τή βάση τῆς νεώτερης νομοθεσίας καί ρυθμίζει τίς κυριότερες νομικές σχέσεις ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους.

▲ *Ὁ Ἰουστινιανός ἐπίσης προχώρησε στήν ἐφαρμογή μεταρρυθμίσεων στό διοικητικό σύστημα, πολύ ἀποφασιστικῶν γιά τή μελλοντική διαμόρφωση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους:*

● Τό κυριότερο εἶναι ἡ ἀλλαγή σέ ὁρισμένες μεθοριακές ἐπαρχίες τῆς Ἀνατολῆς τοῦ διοικητικοῦ συστήματος πού ἐγκαινίασε ὁ Διοκλητιανός καί συστηματοποίησε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος· σύμφωνα μέ τό παλαιό σύστημα, γιά νά ἐξουδετερώνεται τό ἐνδεχόμενο ἐπαναστάσεων ἀπό διοικητές μεγάλων περιφερειῶν τοῦ κράτους: 1. κατακερματίστηκαν οἱ μεγάλες περιφέρειες σέ πολλές πιό μικρές καί 2. χωρίστηκε ἡ πολιτική ἐξουσία ἀπό τή στρατιωτική.

● Ὁ Ἰουστινιανός μέ μιά σειρά «Νεαρές», πού ἐκδόθηκαν μεταξύ τοῦ 535 καί 538/9, παραχώρησε στούς στρατιωτικούς διοικητές καί τήν πολιτική ἐξουσία, σέ περιοχές περισσότερο ἐκτεθειμένες σέ ἐχθρικές ἐπιδρομές. Ἡ καινοτομία αὐτή θά ὁδηγήσει τούς διαδόχους του νά ἀρχίσουν πιό συστηματικά τήν καθιέρωση τῆς «θεματικῆς τάξης», δηλαδή τοῦ νέου διοικητικοῦ συστήματος πού θά ἐπεκταθεῖ καί θά ἐπικρατήσει ὁριστικά ἀπό τόν 8ο αἰώνα.

● Τό νέο διοικητικό μέτρο εἶχε σκοπό νά προστατεύσει τό κράτος καί ἀπό ἕνα ἄλλο ἐσωτερικό ἀντίπαλο ἐπίσης ἐπικίνδυνο καί βλαβερό, ὅσο καί ὁ ἐξωτερικός, τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας. Ἀπό τήν ἐποχή τῶν Γράκχων τό 2ο π.Χ. αἰώνα ἡ πορεία πρός τήν πλήρη ἐξαφάνιση τῶν μικρῶν καλλιεργητῶν καί τήν ἀπορρόφησή τους ἀπό τούς μεγαλοκτηματίες θά προχωρήσει

1. Λατ. Institutiones ἤ Instituta
2. Λατ. Novellae

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χωρίς ἀνακοπή καί θά ἐπιτρέψει *στή Λύση τή δημιουργία τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος*.

Τήν πορεία αὐτή στήν Ἀνατολή τήν ἀναχαίτισε μέ ἰδιαίτερα καί αὐστηρά μέτρα ὁ Ἰουστινιανός, γιά νά προστατεύσει τή συγκεντρωτική μοναρχία του ἀπό τούς ἄπληστους μεγαλοϊδιοκτῆτες γῆς πού ὕψωναν τό κεφάλι καί δημιουργοῦσαν σοβαρό κίνδυνο γιά τήν οἰκονομική καί πολιτική ὑπόσταση τοῦ κράτους. Μέ μιά σειρά «Νεαρές» διατάζει τούς κυβερνῆτες τῶν ἐπαρχιῶν νά πατάξουν μέ ὁποιοδήποτε τρόπο, — ἀκόμη καί μέ τίς στρατιωτικές του δυνάμεις —, τούς «δυνατούς», ὅπως ἀρχίζουν νά ὀνομάζονται οἱ μεγαλοκτηματίες τῆς ἐποχῆς, ἄν ἔδειχναν τάσεις αὐθαιρεσίας καί ἀνυπακοῆς στούς αὐτοκρατορικούς νόμους.

Τά μέτρα αὐτά, ὅπως θά φανεῖ στά ἑπόμενα κεφάλαια, κατόρθωσαν μόνο νά περιορίσουν τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης γαιοκτησίας· δέν μπόρεσαν νά ξεριζώσουν τελείως τόν κίνδυνο ἀπό τούς μεγαλογαιοκτήμονες. Αὐτός ὅμως θά ἐκδηλωθεῖ σέ μεταγενέστερους αἰῶνες.

5. Χαρακτηρισμός τοῦ ἔργου τοῦ Ἰουστινιανοῦ Ἀπ' ὅσα ἐκθέσαμε πιό πάνω φαίνεται καθαρά ὅτι ὁ Ἰουστινιανός αἰσθανόταν καί ἐνεργοῦσε ὡς αὐτοκράτορας τῆς πρώιμης βυζαντινῆς περιόδου. Βάραινε πάνω στίς σκέψεις καί τίς ἐνέργειές του ἡ ρωμαϊκή παράδοση. Ἡ ἰδέα γιά τήν ἀνασύσταση τοῦ παγκόσμιου κράτους τῆς Μεσογείου δέν ἦταν γέννημα προσωπικῆς ματαιοδοξίας, ἀλλά ἰδέα πολύ φυσική γιά τήν ἐποχή του.

Μέ τή δυτική Μεσόγειο στήν ἐξουσία τῶν βαρβάρων κινδύνευε σοβαρά κι ἡ Ἀνατολική· προπάντων κλονιζόταν ἡ ἰδέα τῆς οἰκουμενικότητας τῆς αὐτοκρατορίας πού ἦταν ἀκόμη ζωντανή κι ὄχι ξεπερασμένη.

Στήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦταν ἀκόμη πρόωρο νά παραιτηθεῖ ἡ αὐτοκρατορία ἀπό τά δικαιώματά της στό δυτικό τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς κληρονομιᾶς, γιά νά φυλάξει τίς δυνάμεις της γιά τούς κινδύνους πού ἄρχιζαν νά διαφαίνονται στό βόρειο καί στόν ἀνατολικό ὁρίζοντα τοῦ κράτους. Ἀπό τά δικαιώματα ἄλλωστε αὐτά δέν παραιτήθηκε τό Βυζάντιο οὔτε ἀργότερα πού ἡ μεσογειακή του κυριαρχία κολοβώθηκε ἀνεπανόρθωτα ἀπό τούς Ἄραβες, ἐνῶ ἀπό τή Δύση πρόβαλλαν ἀνάμεσα στούς ἡγέτες τῶν βαρβάρων δυναμικοί διεκδικητές τῆς ἴδιας κληρονομιᾶς.

6. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ (565-610) — Ἡ προσπάθειά τους νά συγκρατήσουν τά σύνορα τοῦ Δούναβη καί τῆς Ἀνατολῆς. Ἔγινε λόγος πιό πάνω πώς ὁ Ἰουστινιανός πεθαίνοντας ἄφηνε στούς διαδόχους του μιά μεσογειακή Οἰκουμένη ἀποκαταστημένη μέ μεγάλες θυσίες καί συγχρόνως ἕνα δίλημμα: ν' ἀγωνιστοῦν νά τή συγκρατήσουν ὁλόκληρη ἢ νά περιοριστοῦν σέ μιά συντηρητική τακτική στή Δύση, γιά νά μπορέσουν νά σώσουν τήν Ἀνατολή πού κινδύνευε πολύ σοβαρά ἀπό τίς εἰσβολές τῶν Περσῶν καί τῶν Ἀβαροσλάβων;

▲ Ἡ ἀνάγκη τούς ἔκαμε νά προτιμήσουν τή δεύτερη λύση, γιατί ὁ κίνδυνος ἀπό τήν Ἀνατολή ἦταν πιό κοντά στήν πρωτεύουσα. Ἔτσι ἀπό τότε ἔχουμε μιά

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στροφή τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἀντίθετη πρός τήν πολιτική τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Αὐτή ἡ στροφή πρός τήν Ἀνατολή θά ὁδηγήσει πιό γρήγορα τό κράτος στήν ὁριστική διαμόρφωση τοῦ βυζαντινοῦ χαρακτήρα του, πού εἶχε ἀρχίσει νά διαγράφεται κιόλας σέ ἀδρές γραμμές ἀπό τόν 4ο ὡς τόν 6ο αἰώνα:

- Στή Δύση οἱ κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ εὐθύς μετά τό θάνατό του βρίσκονται σέ κίνδυνο. Μόλις τρία χρόνια κατόπιν (568), οἱ Λογγοβάρδοι, Γερμανοί πού ζοῦσαν ὡς τώρα στήν Παννονία κρατώντας μέ μεγάλη ἐπιμονή τά χαρακτηριστικά τῆς ἐθνικῆς τους ζωῆς, εἰσβάλλουν, σπρωγμένοι ἀπό τούς Ἀβάρους, στή Β. Ἰταλία καί τήν κυριεύουν.
- Κυριεύουν κι ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Ν. Ἰταλίας καί φτάνουν ὡς τό Βενεβέντο. Ἱδρύουν ἔτσι ἕνα ἰσχυρό γερμανικό βασίλειο. Ἀπό τίς κατακτήσεις τοῦ Βελισαρίου καί τοῦ Ναρσῆ διασώθηκαν μόνο ἡ Ραβέννα, ἡ περιοχή τῆς Πεντάπολης, ἡ Ρώμη κι ἡ Νεάπολη.
- Στή Β. Ἀφρική οἱ κατακτήσεις ἐπίσης κινδυνεύουν σοβαρά ἀπό τίς ἐπαναστάσεις τῶν ἰθαγενῶν Μαυρουσίων. Οἱ ἱσπανικές κτήσεις χάθηκαν κι αὐτές ὁριστικά τό 624.
- Γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ κίνδυνοι αὐτοί καί νά σωθεῖ ὅ,τι μποροῦσε νά σωθεῖ, ἐγκαινιάζεται στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Μαυρικίου ὁ θεσμός τῶν Ἐξαρχάτων, πού ἐξασφαλίζει ταχύτερη καί ἀποτελεσματικότερη ἄμυνα. Ἱδρύονται δυό Ἐξαρχάτα, τό ἕνα τῆς Ραβέννας καί τό ἄλλο τῆς Ἀφρικῆς ἤ Καρχηδόνας. Στό στρατιωτικό διοικητή του, τόν Ἔξαρχο (εἶδος ἀντιβασιλέα μέ λαμπρό παλάτι καί μεγάλες τιμές), ὑπάγονται ἀπό ἐδῶ κι ἐμπρός ὅλοι οἱ πολιτικοί ἄρχοντες τῆς περιοχῆς.

▲ Αἰτία γιά νά τηρηθεῖ στή Δύση ἀμυντική τακτική, ἦταν, ὅπως εἴπαμε, ὁ σοβαρός καί *πιό ἄμεσος κίνδυνος πού ἀπειλοῦσε τά ἀνατολικά σύνορα ἀπό τούς Πέρσες καί τά βορινά ἀπό τούς Ἀβαροσλάβους.*

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἤρθαν σέ σύγκρουση μέ τούς Πέρσες, γιατί θέλησαν νά ἀναπτύξουν στήν Ἀσία πιό δραστήρια πολιτική. Τό μῆλο τῆς Ἔριδος εἶναι ἡ Περσαρμενία. Τή διεκδικεῖ κι ἡ Κωνσταντινούπολη κι ἡ Περσία. Ἔτσι τό 572 ἀρχίζει ἕνας πόλεμος ἀνάμεσα στά δυό κράτη πού δείχνει τήν ἐπιμονή τῶν νέων αὐτοκρατόρων νά διεκδικήσουν σπιθαμή πρός σπιθαμή τά ἀνατολικά ἐδάφη. Σ' αὐτό τόν πόλεμο δέχτηκαν καί τή βοήθεια ἑνός πολυάριθμου ἀσιατικοῦ λαοῦ, τῶν Τούρκων, ἀφοῦ ἤρθαν σ' ἐπίσημες διαπραγματεύσεις μαζί τους.

Ὁ αὐτοκράτορας Μαυρίκιος εἶχε βοηθήσει τό βασιλιά τῶν Περσῶν Χοσρόη Β' σέ μιά ἐσωτερική ἐπανάσταση στή χώρα του, νά κρατήσει τό θρόνο του. Ὁ Χοσρόης θεώρησε εὐεργέτη του τόν Μαυρίκιο κι ἔτσι ἡ νίκη τοῦ Βυζαντίου ἐναντίον τῶν Περσῶν ἔκλεισε (591) μέ πολύ εὐνοϊκούς ὅρους γιά τήν αὐτοκρατορία.

Στό Δούναβη ἡ κρίση εἶναι ἀκόμη πιό σοβαρή. Οἱ Ἄβαροι, πού τούς ἀναφέραμε πιό πάνω, πολυάριθμος καί πολεμικός λαός, τουρανικῆς καταγωγῆς, ὅπως κι οἱ Τοῦρκοι, ἵδρυσαν ἰσχυρό κράτος στήν κεντρική Εὐρώπη μέ κέντρο τήν Παννονία. Ἔφτασαν ὡς τό Δούναβη ἔχοντας ὑποτακτικούς τους ἕναν ἄλλο, πολυάριθμο ἐπίσης λαό, τούς Σλάβους, πού τούς ἀκολουθοῦσαν στίς ἐπι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δρομές τους. Οἱ Ἀβαροσλάβοι στήν περίοδο 579 - 591, πού τό Βυζάντιο εἶναι ἀπασχολημένο μέ τούς Περσικούς πολέμους, παραβιάζουν τό σύνορο τοῦ Δούναβη καί κάνουν φοβερές ἐπιδρομές στή Β. Βαλκανική καὶ εἰδικά στή Θράκη. Φτάνουν ὥς τά Μακρά Τείχη τῆς πρωτεύουσας καί ἀφανίζουν ὁλόκληρες πόλεις, ὅπως π.χ. τό Σίρμιο, τή Σιγγηδόνα, τό Βιμινάκιο κ.ἄ.

Καί μετά τό 591 ἡ πίεση τῶν Ἀβάρων εἶναι ἰσχυρή κι οἱ εἰσβολές τους συνεχίζονται τό ἴδιο καταστρεπτικές· σέ μιά ἐπιδρομή τους πολιορκοῦν καί τή Θεσσαλονίκη. Μέ σκληρούς ἀγῶνες κατόρθωσε ὁ Μαυρίκιος νά τούς ἀπομακρύνει ἀπό τά αὐτοκρατορικά ἐδάφη. Μέ μιά συμφωνία τό 600 ὁρίζεται πάλι ἐπίσημα ὡς σύνορο ὁ Δούναβης.

Παλαιότερα ὑποστηρίχτηκε ἀπό τόν γερμανό Φαλλμεράυερ (1830) πώς στίς ἐπιδρομές αὐτές τοῦ 6ου αἰώνα ἔγινε μιά τόσο βαθιά διείσδυση Σλάβων ὡς τήν Πελοπόννησο, ὥστε μέ τό κλείσιμο τῆς εἰρήνης τοῦ 600 τό Βυζάντιο δέν ὅριζε στήν κυρίως Ἑλλάδα παρά μόνο τούς παραλιακούς πληθυσμούς. Ἡ θεωρία αὐτή στηρίχτηκε σέ μιά φανερή παρερμηνεία σχετικά μέ τόν τότε ὅρο «Ἑλλάς», ἑνός χωρίου τοῦ ἱστορικοῦ Εὐαγρίου, ὅπου ἐξιστορεῖται μιά ἐπιδρομή τοῦ 589. Σήμερα κανένας δέ δέχεται ὅτι στόν 6ο αἰώνα σημειώθηκαν μόνιμες σλαβικές ἐγκαταστάσεις στήν κυρίως Ἑλλάδα.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (313 - 630)

Ἡ παλαιοχριστιανική περίοδος ἀρχίζει μέ τήν ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς νόμιμης θρησκείας ἀπό τόν Μ. Κωνσταντῖνο καί τελειώνει μέ τήν ἀραβική κατάκτηση τῶν νότιων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας.

1. Ἀρχιτεκτονική. Στό προηγούμενο κεφάλαιο ἔγινε λόγος ὅτι στόν 3ο μ.Χ. αἰώνα οἱ ἐκκλησίες, δηλαδή οἱ χῶροι λατρείας τῶν Χριστιανῶν, — τόσο στή Ρώμη ὅσο καί στήν Ἀνατολή (Δούρα Μεσοποταμίας), — ἦταν ἐγκαταστημένες σέ συνηθισμένα ἀστικά σπίτια μέ διάφορα σχέδια. Στά σπίτια αὐτά διασκευαζόταν συνήθως ἕνα μέρος σέ εὐρύχωρη αἴθουσα γιά τίς λειτουργικές συνελεύσεις τους. Τό σχέδιο αὐτῶν τῶν αἰθουσῶν δέν ἦταν σταθερό.

Αὐτό δείχνει ὅτι τό λειτουργικό τυπικό δέν ἦταν ἀκόμη αὐστηρά καθορισμένο στόν 3ο μ.Χ. αἰώνα.

Ὁ τύπος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Μαρτυρίες ἀπό τήν τελευταία ἐπί Διοκλητιανοῦ περίοδο τῶν διωγμῶν ἀναφέρουν ἐπανειλημμένα τήν ὕπαρξη μέσα στούς οἴκους αὐτούς ἐπισκοπικοῦ καθίσματος. Γύρω ἀπό τό 303 οἱ οἶκοι αὐτοί ἀρχίζουν νά ὀνομάζονται βασιλικές[1]. Οἱ βασιλικές ξεχωρίζουν ἀπό τούς ἁπλούς οἴκους λατρείας μόνο στό ἐσωτερικό, ὅπου, ἐκτός ἀπό τήν κρήνη ἤ τό πηγάδι γιά τίς τελετουργικές ἀνάγκες, ἔχουν καί ἀποθήκη σκευῶν, βιβλιοθήκη κ.ἄ.

1. Λατ. Basilicae

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ μορφή τῆς ἐκκλησίας στήν περίοδο λίγο πρίν ἀπό τήν κατάπαυση τοῦ τελευταίου μεγάλου διωγμοῦ εἶναι γνωστή ἀπό τή Θεοδωριανή – ἀπό τόν ἐπίσκοπο Θεόδωρο πού τήν ἔχτισε – βασιλική τῆς Ἀκυληίας στή Β. Ἀδριατική.

Εἶναι μιά γνήσια βασιλική καί ἔτσι τήν ὀνομάζει μιά ἐπιγραφή. Πρωτοχτίστηκε τό 300 μ.Χ. Μέ ἕξι ἐσωτερικούς πεσσούς χωρίζεται σέ τρία κλίτη ἴσου πλάτους, χωρίς νά ἔχει ὑπερυψωμένο τό μεσαῖο, ἀλλά στεγαζόταν μέ συνεχή ὁριζόντια στέγη καί φωτιζόταν μέ παράθυρα στό πάνω μέρος τῶν τοίχων. Ἡ εἴσοδος της δέν ἦταν ἀπό τή δυτική, ἀλλά ἀπό τή νότια πλευρά.

Εἶναι δηλαδή μιά ἐξέλιξη τοῦ οἴκου λατρείας τῆς Δούρας - Εὐρωποῦ τῆς Μεσοποταμίας.

Ὅταν ὁ Χριστιανισμός θριάμβευσε καί τό 313 ἀναγνωρίστηκε θρησκεία ἰσότιμη μέ τίς ἄλλες, τοῦτο ἔγινε ἀφορμή ὄχι μόνο νά μετασκευαστοῦν σπουδαῖοι εἰδωλολατρικοί ναοί σέ χριστιανικούς, ἀλλά προπάντων νά χτιστοῦν σ' ὅλη τήν αὐτοκρατορία καινούριοι, πού θέλουν νά μήν ὑστεροῦν ἀπό τούς εἰδωλολατρικούς σέ πολυτέλεια καί διαστάσεις, μέ τήν τάση τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρός τό κολοσσιαῖο.

Μιά μεγάλη σειρά ἀπό μεγαλοπρεπεῖς χριστιανικές ἐκκλησίες, τά Κωνσταντίνεια κτίσματα, ἔγιναν στά Ἱεροσόλυμα, στήν Κωνσταντινούπολη, στή Νικομήδεια, στήν Ἡλιούπολη καί λίγο ἀργότερα στή Ρώμη.

Ὅλες ἔχουν τό σχῆμα τῆς βασιλικῆς, πού στόν ἑλληνικό του κυρίως τύπο εἶναι ἕνα ἐπίμηκες ὀρθογώνιο οἰκοδόμημα μέ τήν εἴσοδο σέ μιά ἀπό τίς στενές πλευρές του. Στήν ἀπέναντι τῆς εἰσόδου στενή πλευρά κατασκευαζόταν ἡμικυκλική κόγχη καί στό ἐσωτερικό δυό σειρές στηρίγματα παράλληλα πρός τίς μακριές πλευρές. Ἔτσι διαιροῦσαν τό χῶρο σέ τρία ἄνισα κλίτη. Συνήθως τό μεσαῖο ἦταν εὐρύτερο καί γι' αὐτό χρειαζόταν φωταγωγός. Γιά τό σκοπό αὐτό ἀργότερα εἶναι ὑπερυψωμένη ἡ στέγη του καί ἔχει παράθυρα στά πλάγια.

Σύμφωνα μέ τήν ἐπικρατέστερη θεωρία τό σχῆμα αὐτό ἐξελίχτηκε ὁμαλά ἀπό τό πρότυπο τῆς ρωμαϊκῆς βασιλικῆς.

Ἔτσι ἡ παλαιοχριστιανική βασιλική χωρίζεται μέ κιονοστοιχίες, ἁπλές ἤ ἐπάλληλες, σέ τρία ἤ πέντε κλίτη, πού κατευθύνονται πρός τήν ἀνατολή. Τό μεσαῖο εἶναι διπλάσιο στό πλάτος ἀπό τά πλάγια, ὑψώνεται πολύ πιό πάνω ἀπό αὐτά καί ἔχει φωταγωγό μέ μιά σειρά ἀπό μεγάλα παράθυρα. Καταλήγει πρός Α. σέ μεγάλη ἡμικυκλική ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ ὅπου βρίσκεται ἡ Ἁγία Τράπεζα· αὐτή προστατεύεται ἀπό τό κιβώριο, ἕνα τετρακιόνιο στέγαστρο μέ ἡμισφαιρικό οὐρανό. Ἔχει καθίσματα σέ διάταξη μικροῦ θεάτρου, τό σύνθρονο, καί πιό ψηλά στή μέση τους τόν ἐπισκοπικό θρόνο.

Ἀπό τόν 4ο αἰώνα μπροστά στό Ἱερό δημιουργεῖται ἕνα ἐγκάρσιο κλίτος καί τό συνδέει μέ τό μεσαῖο ἕνα θριαμβευτικό τόξο. Τό ἱερό χωρίζεται ἀπό τόν ὑπόλοιπο χῶρο μέ ἕνα κιγκλίδωμα ἀπό μαρμαρένια θωράκια καί στυλίσκους. Στό μεσαῖο κλίτος, τό πιό πολυτελές, βρίσκεται ὁ ἄμβων. Τά πλάγια κλίτη πού χωρίζονται ἀπό τό μεσαῖο μέ θωράκια εἶναι γιά τούς κοινούς πιστούς καί ὁ νάρ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1. Τύπος Βασιλικῆς.

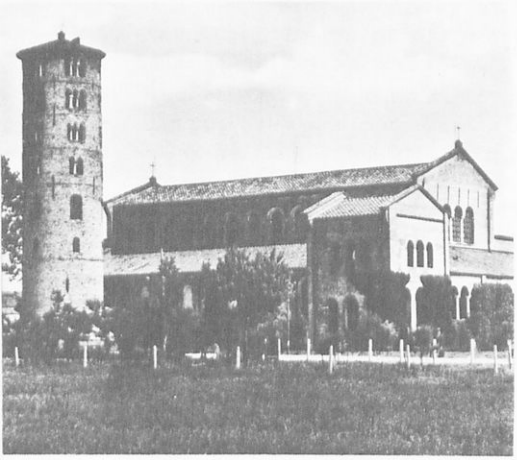

Ὁ Ἅγιος Ἀπολλινάριος in Classe στή Ραβέννα. *Ἡ οἰκοδόμησή της ἄρχισε ἀπό τόν ἀρχιεπίσκοπο Οὐρσικίνο (533 - 36) καί καθιερώθηκε τό 549. Ὡς τόν 9ο αἰώνα στήν ἐκκλησία φυλαγόταν τό σκήνωμα τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου πού μαρτύρησε in Classis. Εἶναι τρίκλιτη βασιλική μέ τήν ἀψίδα της πάνω ἀπό τήν κρύπτη. Λίπλα ἀπό τήν κρύπτη, κι ἀπό τίς δυό μεριές, ὑπάρχουν σκευοφυλάκια.*

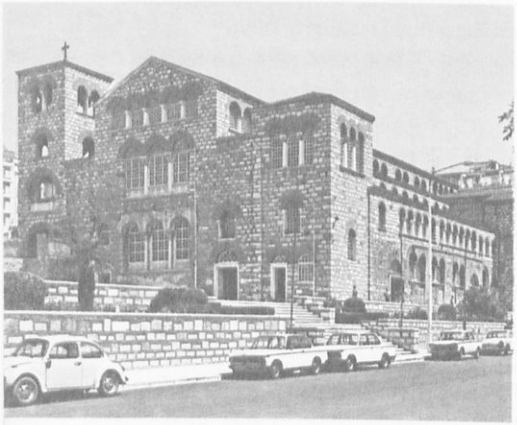

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος τῆς Θεσσαλονίκης. *Εἶναι ξυλόστεγη πεντάκλιτη βασιλική. Στήν κρύπτη του πιστευόταν ὅτι ὑπῆρχε ὁ τάφος τοῦ ἐπώνυμου Ἁγίου. Ἡ σημερινή μορφή της ὀφείλεται σέ ἀναστήλωση μετά τήν καταστροφή της ἀπό τήν πυρκαγιά τοῦ 1917. Ἄν καί ἱδρύθηκε ἀπό τό Λεόντιο, ἔπαρχο τοῦ Ἰλλυρικοῦ, γύρω ἀπό 412 - 13, μερικά ἀρχιτεκτονικά στοιχεῖα πού σώθηκαν ὑποδηλώνουν τό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα. Ἡ ἐκκλησία καταστράφηκε ἀπό πυρκαγιά κατά τό διάστημα 629 - 634. Ξαναχτίστηκε μέ τροποποιήσεις· ἡ κυριότερη εἶναι τό ἐγκάρσιο κλίτος πού τῆς δίνει σταυρικό σχῆμα.*

Θεοτόκος ἡ Ἀχειροποίητος τῆς Θεσσαλονίκης. *Εἶναι τοῦ 5ου - 6ου αἰώνα. Ἔχει ὑποστεῖ πολλές καταστροφές καί εἶναι τώρα ἀναστηλωμένη. Τύπος βασιλικῆς τρίκλιτης μέ γυναικωνίτη. Οἱ κάτω σειρές τῶν κιόνων εἶναι στολισμένες μέ ὄμορφα ἀνάγλυφα κιονόκρανα. Ἰδιαιτέρως ὅμως θαυμάζονται οἱ ψηφιδωτές διακοσμήσεις κάτω ἀπό τίς ἀψίδες. Θέματά τους: δοχεῖα μέ λουλούδια καί φροῦτα, ἐπίσης ταινίες μέ λουλούδια, φροῦτα καί πουλιά πού κάθονται πάνω σ' αὐτά καί τρῶνε.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2. Περίκεντρα κτίρια (Μαρτύριά. Μαυσωλεῖα, Βαπτιστήρια, Ἐκκλησίες).

Santo Stefano Rotondo (Ρώμη). *Περίκεντρο κτίριο· ἱδρύθηκε ἀπό τόν πάπα Σιμπλίκιο [468 - 83] σύμφωνα μέ ἀνατολικά πρότυπα καί προπάντων τήν Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Τάφου τῶν Ἱεροσολύμων.*

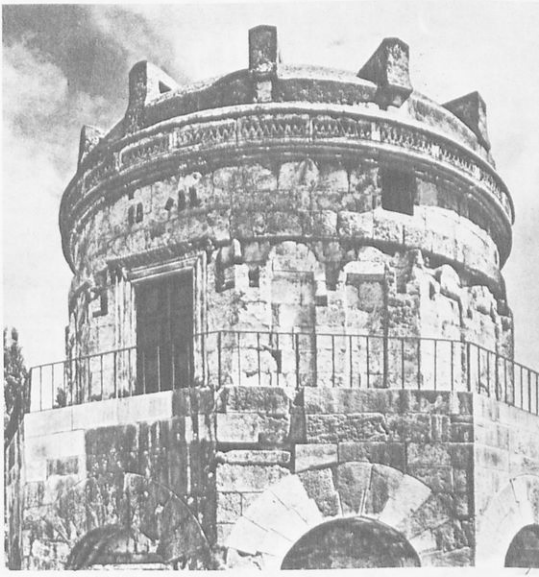

Τό Μαυσωλεῖο τοῦ Θευδέριχου (Ραβέννα). *Τό μνημεῖο ἔμεινε ἀτελείωτο. Ὁ Ἀνώνυμος Βαλεσιανός, λίγο μετά τό θάνατο τοῦ Θευδέριχου καί ὁ χρονογράφος Ἄγγελλος τόν 9ο αἰώνα τό θεωροῦν ταφικό μνημεῖο. Ἔχει δυό πατώματα, θολωτή δομή, δεκαγωνικό στό κάτω πάτωμα καί στό κάτω μέρος τοῦ ἄνω· τό ὑπερκείμενο εἶναι κυκλικό. Ἡ παλαιότερη θεωρία ὅτι εἶναι μνημεῖο γερμανικοῦ χαρακτήρα δέ γίνεται πιά γενικά ἀποδεχτή. Σύμφωνα μέ τόν Dyggve ἡ ἀρχιτεκτονική του προέρχεται ἀπό τά ὕστερορωμαϊκά ἤρῶα· Γι' αὐτό ἔχει δυό πατώματα. Τό κάτω γιά τή σαρκοφάγο ἤ γιά οἰκογενειακό κοιμητήριο, ὅπως τό Μαυσωλεῖο τῆς Γάλλας Πλακιδίας καί τό ἐπάνω γιά νεκρικούς τελετουργικούς σκοπούς.*

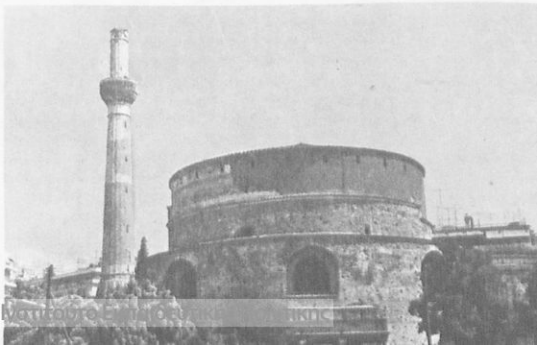

Ἡ «ροτόντα» τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Θεσσαλονίκη). *Τό ἀρχικό κτίριο ἱδρύθηκε ἀπό τό Γαλέριο (305 - 311) μαζί μέ τήν θριαμβευτική του Ἀψίδα (καμάρα). Τό ἔχτισε ὡς Μαυσωλεῖο του τό 300. Ἀπό τό Μαυσωλεῖο μιά ἐπίσημη ὁδός μήκους 90 μ. ὁδηγοῦσε στή θριαμβευτική Ἀψίδα τοῦ Γαλερίου. Τό 390 ὁ Θεοδόσιος τό μετατρέπει σέ ἐκκλησία τοῦ ἀνακτόρου του καί τό διακοσμεῖ μέ ψηφιδωτά. Ἀπ' αὐτά μερικά διατηροῦνται στό ἄνω μέρος τοῦ τρούλου καί στά τόξα πού σχηματίζουν στήν ἐσωτερική ἐπιφάνεια τῶν τοίχων οἱ κόγχες.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΠΕΡΙΚΕΝΤΡΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ = ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ : ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

◀ **Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης·** *ἐσωτερική ἄποψη πρός τόν τροῦλο καί τήν ἁψίδα.*

▼ **Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης·** *ἐξωτερική ἄποψη ἀπό νοτιοδυτικά.*

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

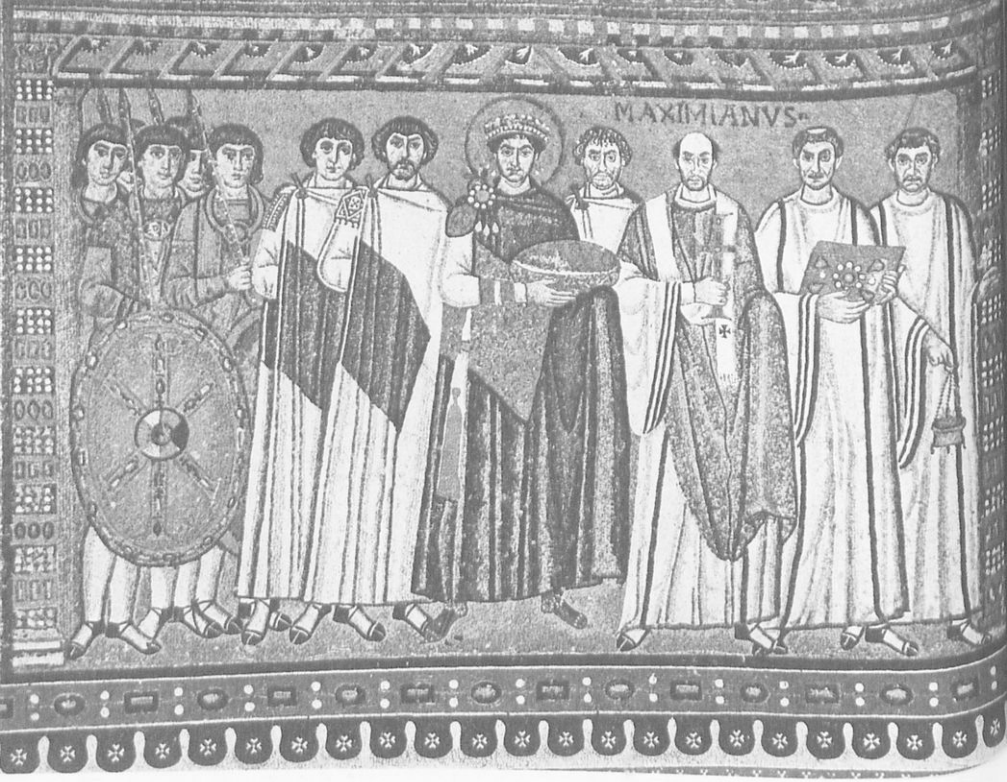

Ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανός καί ἡ ἀκολουθία του. *(Ψηφιδωτό, Ραβέννα, Ἅγιος Βιτάλιος, 547 μ.Χ. περίπου).*

θηξ γιά τούς κατηχούμενους. Μπροστά ἀπό τή δυτική πλευρά ὑπάρχει εὐρύχωρη αὐλή, τό αἴθριο μέ τή φιάλη.

▲ **Περίκεντρα κτίρια.** Ἀντίθετα μέ τόν τύπο τῆς βασιλικῆς δημιουργοῦνται καί περίκεντρα κτίρια πού ὁ ἀρχικός τους προορισμός ἦταν νά χρησιμεύσουν σάν μαυσωλεῖα μαρτύρων, δηλαδή μαρτύρια ἤ βαπτιστήρια ἤ σημείωναν τόπους ὅπου ἔγιναν θεῖες ἐπιφάνειες ἤ θαύματα.

Εἶχαν πάντα στή μέση σάν σκεπή ἕνα μεγάλο χτιστό ἡμισφαιρικό θόλο πού ἀπαιτοῦσε ἕνα σχέδιο διαταγμένο γύρω ἀπό ἕνα κέντρο. Ἀντίθετα δηλαδή ἀπό τήν ὀρθογώνια βασιλική, πού ὁ ἄξονάς της κατευθυνόταν κατά μῆκος, στά περίκεντρα κτίρια κυριαρχεῖ ὁ κατακόρυφος ἄξονας πού ὑψώνεται πάνω ἀπό τό κέντρο τοῦ κτιρίου, τοῦ κύριου ὀργανικοῦ χώρου τῆς λατρευτικῆς δράσης.

Ὅταν ἀργότερα αὐτά τά κτίρια χρησιμοποιήθηκαν σάν ἐκκλησίες, χρειάστηκε νά προστεθεῖ καί ἰδιαίτερη ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ πού προσκολλήθηκε πρός Α. Ἔτσι τό κτίριο ἀπέκτησε καί δεύτερο ἄξονα πιό μικρό, κατά μῆκος· μά πάντα κυριαρχοῦσε ὁ κατακόρυφος ἄξονας πού ἀνέβαζε τά μάτια καί τήν ψυχή τοῦ πιστοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα καί ἡ ἀκολουθία της. *(Ψηφιδωτό, Ραβέννα, Ἅγιος Βιτάλιος,547μ.Χ. περίπου).*

στόν ἡμισφαιρικό θόλο, ἐπίγεια ἀναπαράσταση τοῦ οὐράνιου ὅπου κατοικοῦσε ὁ Θεός.

Τέτοια περικεντρικά κτίρια μέ κυκλική κιονοστοιχία πού σηκώνει τόν τροῦλο εἶναι ἡ Santa Constantza καί ὁ Santo Stefano rotondo στή Ρώμη Ὀκταγωνικό εἶναι τό Μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Φιλίππου στήν Ἱεράπολη τῆς Φρυγίας κ.ἄ.

Τήν τάση πρός τό περικεντρικό σύστημα δομῆς βλέπουμε καί στούς ἀρχιτέκτονες τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως τό φανερώνει ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου στήν Κωνσταντινούπολη καί τοῦ Ἁγίου Βιταλίου στή Ραβέννα.

▲ **Βασιλική μέ τροῦλο. — Ἡ Ἁγία Σοφία τοῦ Ἰουστινιανοῦ.** Ὅπως εἴπαμε στήν προηγούμενη παράγραφο, στά περίκεντρα κτίρια, ὅταν ἔγιναν ἐκκλησίες, παρουσιάστηκε ἡ ἀνάγκη δυό ἀξόνων. Αὐτό ἀποτελεῖ τόν πρόδρομο *γιά τή δημιουργία ἑνός πιό στενοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ συνδυασμοῦ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ὀρθογώνιας βασιλικῆς μέ τό περίκεντρο σύστημα.*

Ἀπό τό συνδυασμό αὐτό γεννήθηκε νέος ἀρχιτεκτονικός τύπος πού κυριάρ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιδωτό πάνω ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ Μαυσωλείου τῆς Γάλλας Πλακιδίας στή Ραβέννα. *Εἰκονίζεται ὁ Χριστός ὡς καλός Ποιμήν ἀνάμεσα στά ἀρνιά του. [Τό Μαυσωλεῖο χτίστηκε ἀπό τή Γάλλα Πλακιδία μετά τό θάνατο τοῦ συζύγου της Κωνσταντίου ΙΙΙ (421) καί τοῦ ἀδελφοῦ της Ὀνωρίου (423), ἴσως γύρω στό 424 - 25, ὅταν γύρισε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στή Ραβέννα. Πέθανε τό 450 στή Ρώμη).*

Κιονόκρανα καί ἐπιστύλιο ἀπό τήν ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου. *Διακρίνεται τμῆμα τῆς κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς (Κωνσταντινούπολη, 525 περίπου).*

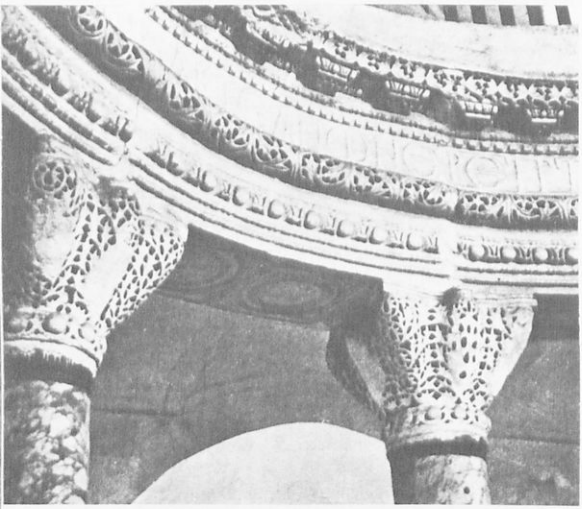

χησε ἀπό τόν 6ο ὡς τόν 10ο αἰώνα, ὁ τύπος τῆς βασιλικῆς μέ τροῦλο. Τό πιό τέλειο καί πιό τολμηρό δεῖγμα τοῦ συνδυασμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης πού χτίστηκε (532 - 537) ἐπί Ἰουστινιανοῦ μέ σχέδιο τῶν μικρασιατῶν Ἑλλήνων Ἀνθεμίου ἀπό τή Μίλητο καί Ἰσιδώρου ἀπό τίς Τράλλεις.

Ὁ τεράστιος τροῦλος της (διάμ. 31 μέτρα) μέ τά σαράντα παράθυρα πού ἀνοίγονται στή βάση του δίνει τήν ἐντύπωση πώς κρατιέται ἀνάερα σέ ὕψος 54 μέτρων πάνω ἀπό τό δάπεδο. Ἀμέσως πιό κάτω ἀπ' αὐτόν, πρός Α. καί Δ., κατασκευάστηκε ἀπό ἕνα τεταρτοσφαίριο τῆς ἴδιας διαμέτρου μέ τόν κεντρικό τροῦλο. Αὐτά προεκτείνουν τήν ἐντύπωση ἐκείνου καί διπλασιάζουν τό χῶρο πού σκεπάζεται ἀπ' αὐτόν.

Τό καθένα πάλι ἀπό τά τεταρτοσφαίρια αὐτά ἀκούμπησε *πάνω σέ δυό μεγάλες διόροφες ἡμικυκλικές κόγχες* πού τίς διατρυποῦν δυό ἡμικυκλικές ἐξέδρες.

Πρός τίς Β. καί Ν. πλευρές τῆς μεγάλης ἐκκλησίας κατασκευάστηκαν μεταξύ τῶν ἀντίστοιχων δυό καί δυό πεσσῶν καί πάνω ἀπό τίς κιονοστοιχίες τοῦ γυναικωνίτη δυό ἡμικυκλικά τόξα μέ μεγάλη διάμετρο καί μικρό πάχος πού τό κλειστό τους τύμπανο εἶναι διάτρητο ἀπό παράθυρα καί τοξωτά ἀνοίγματα. Ἡ μετάβαση ἀπό τό τετράγωνο πού σχηματίζεται ἔτσι, πρός τή στεφάνη τῆς βάσης τοῦ τρούλου ἔγινε μέ τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα ἢ λο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀετός καί φίδι. *Λεπτομέρεια ἀπό τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου (Κωνσταντινούπολη. Ἴσως στά μέσα τοῦ 6ου αἰώνα).*

Ἀγόρι καί γάιδαρος.
Ἕνα ἀγόρι προσφέρει σέ ζεμπίλι τροφή σέ γάιδαρο (Ψηφιδωτό ἀπό τό δάπεδο τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου, Κωνσταντινούπολη, 5ος [;] αἰώνας).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Γυναίκα πού σηκώνει στάμνα. *(Ψηφιδωτό ἀπό τό δάπεδο τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου, Κωνσταντινούπολη, 5ος (;) αἰώνας).*

φία πού χτίστηκαν στά κενά ἀνάμεσα στά τέσσερα τόξα.

Ἔτσι ἡ θέα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας δημιουργεῖ στόν ἐπισκέπτη ἕνα πολύ δυνατό συναίσθημα θρησκευτικοῦ δέους ἀνάμικτο μέ θαυμασμό.

2. Ζωγραφική. Λίγα δείγματα μνημειακῆς ζωγραφικῆς σώθηκαν στήν Κωνσταντινούπολη τήν περίοδο αὐτή. Στή Θεσσαλονίκη σώζονται εὐτυχῶς ἀκόμη σημαντικές ψηφιδωτές διακοσμήσεις (Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγιος Δημήτριος, Ὅσιος Δαβίδ, Ἀχειροποίητος). Ἐπίσης στή Νικόπολη τῆς Ἠπείρου καί στήν Κύπρο, στό Σινά καί ἀλλοῦ. Ἀνάλογες ἐπίσης διακοσμήσεις διασώθηκαν στήν Ἰταλία, Ρώμη, Νεάπολη, Μιλάνο καί κυρίως στή Ραβέννα (Μαυσωλεῖο τῆς Galla Placidia).

Εἶναι δυνατό νά ἐπισημάνουμε μιά κυριαρχούσα τάση πρός τήν ὑπερβατική ἀναπαράσταση πού καθορίζεται:

- ἀπό τήν τάση γιά προοδευτική ἀφαίρεση τοῦ ὄγκου στήν παράσταση τῶν μορφῶν, δηλαδή τήν τάση νά ἐπικρατήσει στή θέση τῆς πλαστικῆς ἡ γραμμική τεχνοτροπία.

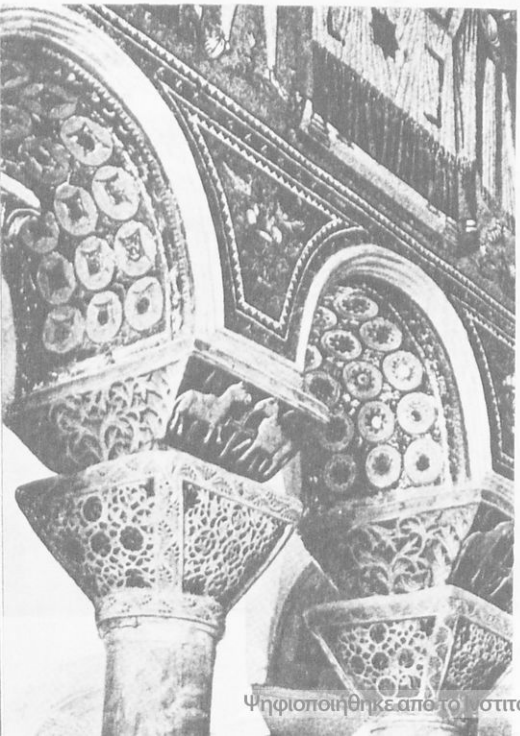

Διακόσμηση κιονοκράνων καί τόξων. *(Ραβέννα, Ἅγιος Βιτάλιος).*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

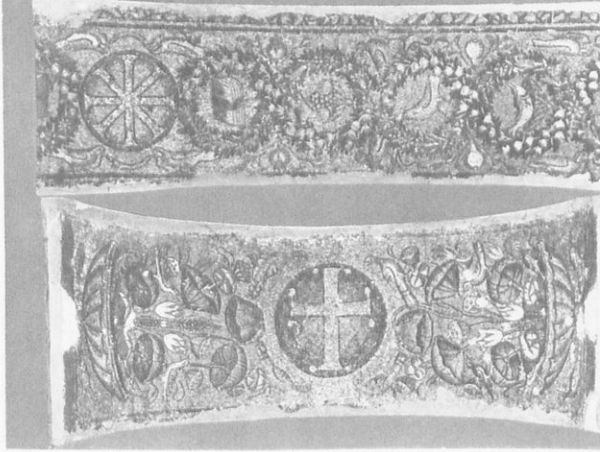

Βασιλική Ἀχειροποιήτου. Ψηφιδωτά τόξων.
(Θεσσαλονίκη - 5ος αἰώνας).

- ἀπό τήν τάση πρός τήν κάπως ἀφύσικη διάρθρωση τῶν μορφῶν πού συνήθως παριστάνονται σέ μετωπική στάση.
- ἀπό τήν αὐξανόμενη διάθεση νά δίνεται ἰδιαίτερη βαρύτητα στήν ἔκφραση τοῦ προσώπου, ὅπου δεσπόζουν τά μεγάλα ὀρθάνοιχτα μάτια.

Ἐπιζεῖ ὅμως ἀκόμη τό πνεῦμα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητας, πού ὀμορφαίνει τίς σκηνές, μέ τό εἰδυλλιακό τοπίο, μέ τή δύναμη τοῦ πορτραίτου. Ὅμως ἡ ἀρχόμενη ἔκφραση κάποιας μεγαλοπρέπειας στίς μορφές φανερώνει μιά ἀλλαγή στήν πνευματική ὑπόσταση τοῦ ἔργου τέχνης πού συντελεῖται βαθμιαῖα.

Στή Ραβέννα ὑπῆρχαν ὀνομαστές ἐκκλησίες τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Σέ μερικές ἀπ' αὐτές, ὅπως π.χ. στόν Ἅγιο Ἀπολλινάριο τό Νέο, στόν Ἅγιο Ἀπολλινάριο in Classe καί στόν Ἅγιο Βιτάλιο, ἔχουν σωθεῖ οἱ ψηφιδωτές διακοσμήσεις τους, πού τίς συνδέουν μέ τίς ἀντίστοιχες τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ὁρισμένες βασικές κοινές καλλιτεχνικές ἀντιλήψεις:

- *χρυσό βάθος σέ ἀντικατάσταση* τοῦ *γαλάζιου ἤ τοῦ γραφικοῦ τοπίου.*
- *κυριαρχική θέση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς στή σύνθεση σέ στάση κατά προτίμηση μετωπική.*
- *προοδευτική ἐξαφάνιση τῆς ἀντίληψης τοῦ τριδιάστατου χώρου.*

3. Γλυπτική. Ἡ κατ' ἐξοχήν τέχνη τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ ζωγραφική. Ἡ γλυπτική ἀπό τήν πρώιμη περίοδό του περιορίστηκε σέ τέχνη δευτερεύουσας σημασίας μέ κυριότερο χαρακτήρα τό διακοσμητικό. Γίνεται ἔτσι ἡ θεραπαινίδα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, γιατί βασικός της προορισμός ἔμεινε νά λαξεύει ἀρχιτεκτονικά κοσμήματα, ὅπως π.χ. κιονόκρανα, θωράκια, ἐπιστύλια, περιθυρώματα, τέμπλα, γεῖσα κ.ἄ. Ἐπί πλέον σμιλεύει ρηχά περίτεχνα ἀνάγλυφα σέ μάρμαρο, σέ ἐλεφαντοστό καί σέ μέταλλο.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σκουλαρίκια ἀπό χρυσάφι καί πολύτιμους λίθους *(6ος αἰώνας - Κων/πολη).*

▲ *Ὁ μαρασμός τῆς γλυπτικῆς — καί ἰδιαίτερα τῆς μνημειακῆς* — ἀρχίζει στήν ἑλληνιστική τέχνη καί συνεχίζεται στήν ὑστερορωμαϊκή καί παλαιοχριστιανική περίοδο.

Αὐτόν τό μαρασμό τόν ἐπιτείνει ἡ ἀντίδραση τῶν Χριστιανῶν πρός μιά τέχνη πού ἀναπτύχθηκε στήν ἐποχή τῆς εἰδωλολατρείας καί πού ἦταν ἀντίθετη μέ τό ἰδεαλιστικό πνεῦμα πού ἐπικράτησε στή θρησκευτική βυζαντινή τέχνη, γιά νά φτάσει τέλος σέ πλήρη ἐξαφάνιση.

Ἡ κοσμική αὐτοκρατορική γλυπτική ἄντεξε μεταβίας ὡς τόν 7ο αἰώνα. Ἀπό τά λίγα δείγματά της τά πιό γνωστά εἶναι τό σύμπλεγμα τῆς Τετραρχίας, ἕνα ἔκτυπο ἀνάγλυφο στή Βενετία, ὁ αὐτοκράτορας Ἰουλιανός ὁ Ἀποστάτης (361 - 363) στό Μουσεῖο τοῦ Λούβρου, ἕνα κεφάλι πιθανῶς τοῦ αὐτοκράτορα Ἀρκαδίου (383 - 408) στό Μουσεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ κολοσσιαῖος ἀνδριάντας τοῦ αὐτοκράτορα Μαρκιανοῦ (;) (450 - 457) στή Barletta τῆς Ἰταλίας.

Τό πιό ὀνομαστό ἔργο τῆς περίοπτης κοσμικῆς πλαστικῆς σ' αὐτή τήν περίοδο ἦταν ὁ ἔφιππος χάλκινος ἀνδριάντας τοῦ Ἰουστινιανοῦ στήν κορυφή ἑνός κίονα δίπλα στήν Ἁγία Σοφία. Τό ἔργο εἶναι γνωστό μόνο ἀπό ἕνα παλαιό σχέδιο.

Ἕνα χρυσό βραχιόλι τοῦ 6ου αἰώνα. *(Κων/πολη).*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ — ΔΥΟ ΦΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑ·Ι·ΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΕ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ (324 - 518)

- Πρώτη φάση: 4ος αἰώνας (324 - 395). Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐνθαρρύνει τό Χριστιανισμό καί μεταφέρει τήν πρωτεύουσα στό ἀρχαῖο Βυζάντιο. Στό τέλος τό κράτος χωρίζεται σέ ἀνατολικό καί δυτικό.
- Δεύτερη φάση: 5ος αἰώνας (395 - 518). Ἀρχίζει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Τό ἀπειλοῦν σοβαροί κίνδυνοι: Οἱ βαρβαρικές εἰσβολές, πού τελικά καταστρέφουν τό δυτικό, κι οἱ αἱρέσεις, πού σ' αὐτήν τήν περίοδο παίρνουν ἐπικίνδυνο χαρακτήρα καί ἔνταση. Μέσα στούς κινδύνους ὅμως αὐτούς τό ἀνατολικό κράτος χάρη στόν ἑλληνισμό, πού κυριαρχεῖ, σφυρηλατεῖ σιγά σιγά τήν ἰδιαίτερη φυσιογνωμία του.

2 Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΣΗΜΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΡΩΜΑ·Ι·ΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

- Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀνοίγει τό δρόμο στό Χριστιανισμό.
- Μέ πρωτοβουλία δική του ἐγκαινιάζεται ἡ συνεργασία κράτους καί Ἐκκλησίας γιά τήν καταπολέμηση τῶν αἱρέσεων καί τοῦ ἐθνισμοῦ.
- Παρ' ὅλα τά ζητήματα πού δημιουργοῦν οἱ αἱρέσεις καί τίς ἀντιδράσεις τῶν ἐθνικῶν ὁ Χριστιανισμός κερδίζει ἔδαφος.
- Μέ τό Μ. Θεοδόσιο ὁ Χριστιανισμός γίνεται ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους μέ τή μορφή τῆς Ὀρθοδοξίας καί ἀρχίζει νά καταδιώκει τούς ἀντιπάλους του.
- Στόν 5ο αἰώνα ἡ αἵρεση τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ φέρνει μεγάλη κρίση στό κράτος, γιατί προσχωροῦν σ' αὐτήν ὁλόκληρες ἐπαρχίες. Ἡ κρίση αὐτή συνεχίζεται καί στόν 6ο αἰώνα.

3 ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑ·Ι·ΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

- Στόν 3ο αἰώνα οἱ βάρβαροι πλησιάζουν στά σύνορα καί κάνουν ἐπιδρομές. Ὕστερα ἀπό τή φάση αὐτή ἀκολουθεῖ μιά εἰρηνική διείσδυσή τους, πού ἀπειλεῖ τό κράτος μέ διάβρωση.
- Στό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα μπαίνουν στήν Εὐρώπη οἱ Οὖνοι (374) κι οἱ Γερμανοί περνοῦν τά σύνορα εἴτε ὡς εἰσβολεῖς εἴτε ὡς φοιδεράτοι. Πρῶτοι οἱ Βησιγότθοι περνοῦν τό Δούναβη.
- Ἀπό τήν ἴδια ἀνάγκη πιέζονται κι οἱ Γερμανοί τοῦ Ρήνου καί σπᾶνε τά σύνορα. Τελικά ὅλοι μαζί καταλύουν τό δυτικό κράτος καί ἱδρύουν πέντε δικά τους βασίλεια.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

● Οἱ Οὖνοι μέ τό βασιλιά τους Ἀττίλα ἐνεργοῦν ἐπιδρομές στό ἀνατολικό κράτος. Στό τέλος νικιοῦνται στή Δύση καί τό κράτος τους διαλύεται.

4 Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΤΟΥ (518-610)

● Ὁ 6ος αἰώνας (518 - 610). Κυριαρχική μορφή ὁ Ἰουστινιανός. Κεντρική γραμμή τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς ἡ ἑνότητα κι ἡ ἀνάκτηση τῆς Δύσης ἀπό τούς βαρβάρους. Τά κατορθώνει σέ ἱκανοποιητικό βαθμό. Στήν ἐσωτερική πολιτική: πρόοδος στόν ἐκβυζαντινισμό καί στήν ἀπολυταρχία. Οἱ διάδοχοί του ἀλλάζουν τακτική: προσέχουν πολύ τήν Ἀνατολή καί λιγότερο τή Δύση.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (313-610)

● Στήν ἀρχιτεκτονική τῶν Ἐκκλησιῶν δημιουργοῦνται δυό τύποι: ἡ *παλαιοχριστιανική βασιλική* καί τά *περίκεντρα κτίρια*. Ὁ συνδυασμός τῶν δυό αὐτῶν τύπων δημιουργεῖ τή *βασιλική μέ τροῦλο*.

● Στή ζωγραφική ἀρχίζει νά ἐπικρατεῖ ἡ τάση πρός τήν *ὑπερβατική ἀναπαράσταση* (προοδευτική ἐπικράτηση τῆς γραμμικῆς τεχνοτροπίας, ἰδιαίτερη βαρύτητα στήν ἔκφραση τοῦ προσώπου, κυριαρχική θέση τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς κ.ἄ.).

● Στή γλυπτική παρουσιάζεται μαρασμός. Ἡ περίοπτη πλαστική περιορίζεται καί σιγά σιγά ἐξαφανίζεται. Διατηρεῖται μόνο ἡ ἀνάγλυφη διακοσμητική γλυπτική.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

αἱρέσεις — μονοφυσιτισμός — ἀποκρυστάλλωση τῆς Ὀρθοδοξίας — στέψη — βαρβαρική διείσδυση — βαρβαρικές εἰσβολές — φοιδεράτοι — ρήγας — «ἑνωτικό» — «θεματική τάξη» — Ἐξαρχάτα — Ἰουστινιάνειος Κώδιξ — Πανδέκτης — Εἰσηγήσεις — Νεαρές — Corpus Juris Civilis — Πραγματικός νόμος (= Pragmatica Sanctio) — παλαιοχριστιανική βασιλική — κλίτη — περίκεντρα κτίρια — βασιλική μέ τροῦλο — ροτόντα — ὑπερβατική ἀναπαράσταση

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πρώτη φάση: Τό ρωμαϊκό κράτος γίνεται χριστιανικό	324-395
Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος μονοκράτορας	324-337
Ἐγκαίνια Κωνσταντινούπολης	330
Ὁ Χριστιανισμός γίνεται ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους	392
Εἰσβολή τῶν Οὔνων στήν Εὐρώπη	374
Ἐγκατάσταση Βησιγότθων στήν Κάτω Μοισία	376
Ἐπιδρομή τοῦ Ἀλάριχου στήν Ἑλλάδα	395
Διαίρεση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους σέ Δυτικό καί Ἀνατολικό τμῆμα	395
Δεύτερη φάση: πρώτη περίοδος τοῦ Ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους	395-518
Εἰσβολή τῶν Γερμανῶν στό Δυτικό ρωμαϊκό κράτος	406
Ἅλωση τῆς Ρώμης ἀπό τόν Ἀλάριχο	410
Ἵδρυση τοῦ Πανεπιστημίου στήν Κωνσταντινούπολη	425
Θεοδοσιανός Κώδιξ	438
Ἐπιδρομές τοῦ Ἀττίλα στό Ἀνατολικό ρωμαϊκό κράτος	441 καί 447
Ἧττα τοῦ Ἀττίλα στά Καταλαυνικά πεδία	451
Δ΄ Οἰκουμενική Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνας	451
Λεηλασία τῆς Ρώμης ἀπό τούς Βανδάλους	455
Κατάλυση τοῦ Δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους	476
«Ἑνωτικό» τοῦ Ζήνωνα	482
Τρίτη φάση: ὁ Ἰουστινιανός καί οἱ διάδοχοί του	518-610
Βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ	527-565
Διάλυση τοῦ βασιλείου τῶν Βανδάλων	533-534
Διάλυση τοῦ βασιλείου τῶν Ὀστρογότθων	535-554
Διάλυση τοῦ βασιλείου τῶν Βησιγότθων	554
Α΄ Περσικός πόλεμος	540-543
Β΄ Περσικός Πόλεμος	549-557
Στάση τοῦ Νίκα	532
Ἔκδοση τοῦ Ἰουστινιάνειου Κώδικα	534
Εἰσαγωγή τῆς «θεματικῆς τάξης» ἀπό τόν Ἰουστινιανό	535-539
Ἁγία Σοφία	532-537
Περσικοί πόλεμοι ἐπί τῶν διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ	572-591
Ἀβαροσλαβικές ἐπιδρομές	579-600

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κείμενα

1. Ὁ ἱερός Αὐγουστίνος μιλάει γιά τό Μ. Θεοδόσιο.

. . . Μέσα σέ ὅλα αὐτά τά περιστατικά, ἀπό τήν ἀρχή κιόλας τῆς βασιλείας του, δέν ἔπαψε νά στέκεται στό πλευρό τῆς Ἐκκλησίας πού βρισκόταν σέ πόλεμο μέ τούς ἐχθρούς της, καί αὐτό τό ἔκανε μέ νόμους πολύ δίκαιους καί γεμάτους ἀπό διάθεση οἴκτου· γιατί ὁ αἱρετικός Βαλεντινιανός, πού εὐνοοῦσε τούς ἀρειανούς, τήν εἶχε θίξει σκληρά, καί ὁ Θεοδόσιος εἶχε καλύτερη τύχη σάν μέλος τῆς Ἐκκλησίας, παρά σάν κυβερνήτης στό κράτος. Πρόσταξε νά γκρεμιστοῦν παντοῦ τά εἴδωλα τῶν ἐθνικῶν, γιατί ἤξερε καλά ὅτι τά ἀγαθά στόν κόσμο αὐτό δέν ἐξαρτῶνται ἀπό τούς δαίμονες, ἀλλά ἀπό τόν ἕνα καί ἀληθινό Θεό. Ὁ Θεοδόσιος ὑπῆρξε ἀκόμη περισσότερο ἀξιοθαύμαστος γιά τήν ἐπιείκεια πού ἔδειξε στό φοβερό ἔγκλημα τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης[1]. Τόν παρακάλεσαν οἱ ἐπίσκοποι καί ὑποσχέθηκε νά τούς συγχωρέσει. Ὁ Θεοδόσιος ὕστερα παρασύρθηκε ἀπό τίς διαμαρτυρίες καί τίς φωνές τῶν ἀξιωματικῶν καί αὐλικῶν καί ἀναγκάστηκε νά πάρει σκληρή ἐκδίκηση[2], χωρίς νά τό θέλει. Μά ὅταν ὑποχρεώθηκε στήν ἐκκλησιαστική πειθαρχία, ἔδειξε τόση συντριβή καί μετάνοια, ὥστε ὁ λαός πῆρε τό μέρος του καί ἔχυναν δάκρυα καταλυπημένοι πού ἔβλεπαν τόσο ταπεινωμένη τήν αὐτοκρατορική μεγαλειότητά του. . .

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ
[*Θεολόγος τῆς Λύσης τοῦ 4 - 5ου αἰ.*
[— *Γιά τήν πολιτεία τοῦ Θεοῦ*. Βιβλ. 5. Κεφ. 26. Μετάφραση]

2. Ἕνα περιστατικό ἀπό τή λεηλασία τῆς Ρώμης (410).

. . .Ἐνῶ οἱ βάρβαροι τριγύριζαν στήν πόλη ψάχνοντας γιά λεία, ἕνας φοβερός Γότθος παραβίασε τό φτωχικό μιᾶς γριᾶς μοναχῆς. Ὁ Γότθος λοιπόν αὐτός ἀπαίτησε ἀμέσως, ὄχι μέ ἄσχημο τρόπο, ὅλο τό χρυσάφι καί τό ἀσήμι πού εἶχε ἡ μοναχή στήν κατοχή της· τοῦ ἔκανε ὅμως ἐντύπωση μέ πόση γρηγοράδα ἡ καλόγρια τόν ὁδήγησε σ' ἕνα θησαυρό ἀπό ἀσημένια καί χρυσά σκεύη, δουλεμένα μέ τά πιό ἀκριβά ὑλικά καί μέ ἀπερίγραπτη τέχνη. Ὁ βάρβαρος κοίταζε σαστισμένος αὐτό τό ἀνεκτίμητο εὕρημα, ὡσότου ἡ καλόγρια τόν σταμάτησε μέ τά παρακάτω σοβαρά λόγια:

— Αὐτά πού βλέπεις εἶναι ἱερά σκεύη καί ἀνήκουν στόν Ἅγιο Πέτρο· ἄν λοιπόν τολμήσεις νά τά ἀγγίξεις, ἡ ἱερόσυλη αὐτή πράξη θά βαραίνει γιά πάντα στή συνείδησή σου. Ἐγώ βέβαια δέν μπορῶ νά κρατήσω ὅ,τι εἶναι ἀδύνατο νά περιφρουρήσω.

Τότε ὁ Γότθος ἀξιωματικός, γεμάτος θαυμασμό, ἔστειλε ἕναν ἀγγελιοφόρο νά πληροφορήσει τό βασιλιά, γιά τό θησαυρό πού εἶχε ἀνακαλύψει. Τότε πῆρε διαταγή ἀπό τόν Ἀλάριχο νά μεταφερθοῦν τά ἱερά σκεύη στό ναό τοῦ Ἀποστόλου. Ἀπό τήν ἄκρη λοιπόν τοῦ Κυρηναλίου ὥς τή μακρινή συνοικία τοῦ Βατικανοῦ ἕνα πολυάριθμο

1. Εἶχαν ἐπαναστατήσει ἐναντίον τῆς φρουρᾶς πού τήν ἀποτελοῦσαν Γότθοι καί εἶχαν σκοτώσει τούς ἀξιωματικούς της.

2. Πρόσταξε τή φρουρά καί σκότωσαν μέσα στόν Ἱππόδρομο 7 χιλιάδες Θεσσαλονικιῶτες.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀπόσπασμα ἀπό Γότθους, προχωρώντας σέ σχηματισμό μάχης μέσα ἀπό τούς κεντρικούς δρόμους τῆς Ρώμης, συνόδευαν μέ τ' ἀστραφτερά τους ὅπλα τή μακριά παρέλαση τῶν εὐλαβικῶν συντρόφων τους πού ἔφεραν, κρατώντας τα ἐπάνω ἀπό τά κεφάλια τους, τά ἱερά σκεύη. Καί οἱ πολεμικές κραυγές τῶν βαρβάρων ἀντηχοῦσαν ἀνάμικτες μέ τίς ψαλμωδίες καί ἀπό ὅλα τά γύρω σπίτια ἕνα πλῆθος Χριστιανοί ἔτρεχαν νά πάρουν μέρος στή λιτανεία καί ἕνα πλῆθος φυγάδες κάθε ἡλικίας, βαθμοῦ καί αἵρεσης ἀκόμη, βρῆκαν τήν εὐκαιρία νά ζητήσουν προστασία στό ἀπαραβίαστο καί φιλόξενο ἄσυλο τοῦ Βατικανοῦ.

ΕΔ. ΓΙΒΒΩΝ

[— *Ἡ παρακμή καί ἡ πτώση τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας*, Κεφ. 31 Μετάφραση]

3. Ἡ στάση τοῦ Νίκα ὁδηγεῖ στήν ἀπελπισία τόν Ἰουστινιανό καί ἡ Θεοδώρα τόν ἐνθαρρύνει.

Οἱ σύμβουλοι τοῦ βασιλιᾶ μπῆκαν σέ σκέψη ἄν εἶναι καλύτερα νά μείνουν ἤ νά μποῦν στά καράβια καί νά φύγουν· καί πολλά ἐπιχειρήματα πρόβαλαν γιά τή μιά καί τήν ἄλλη γνώμη. Τότε ἡ βασίλισσα Θεοδώρα μίλησε ἔτσι:

«Ἡ δική μου γνώμη εἶναι ὅτι ἡ φυγή σ' αὐτή τήν περίσταση — περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά, κι ἄν ἀκόμη ἦταν ἡ μόνη σωτηρία, — εἶναι ἀταίριαστη· γιατί ὁ ἄνθρωπος πού γεννιέται εἶναι ἀδύνατο νά μήν πεθάνει κι ἐκεῖνος πού ἔγινε βασιλιάς εἶναι ἀπαράδεχτο νά γίνει φυγάς. Νά μή σώσω νά ζῶ, ἄν δέ φορῶ τή βασιλική αὐτή πορφύρα καί ἄν εἶναι νά 'ρθει ἡ μέρα πού ἐκεῖνοι πού θά μέ συναντοῦν δέ θά μέ λένε Δέσποινα. Ἄν λοιπόν θέλεις, βασιλιά, νά σωθεῖς, δέν ὑπάρχει πιό εὔκολο πράγμα· χρήματα ἔχουμε πολλά· νά καί ἡ θάλασσα, νά καί τά καράβια. Συλλογίσου ὅμως μήπως, ἀφοῦ σωθεῖς, καταλάβεις πώς ὁ θάνατος ἦταν προτιμότερος ἀπό τή σωτηρία. Ὅσο γιά μένα ἀκολουθῶ ἐκεῖνο τόν παλιό λόγο· «ὄμορφο σάβανο εἶναι ἡ βασιλεία».

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ

[*Ὑπέρ τῶν πολέμων*. Κεφ. 24. Μετάφραση]

4. Μιά θεωρία πού συμφιλιώνει τό Χριστιανισμό μέ τό κράτος.

. . . Ὅλοι οἱ λαοί τῆς γῆς ἀπό τά παλαιά τά χρόνια ἦταν χωρισμένοι καί ἡ ἀνθρωπότητα ὁλόκληρη ἦταν κομματιασμένη σ' ἐπαρχίες, ἐθναρχίες καί τοπαρχίες, σέ μοναρχίες καί πολυαρχίες. Γι' αὐτό ποτέ δέν τούς ἔλειπαν οἱ μάχες καί οἱ πόλεμοι καί οἱ λεηλασίες καί οἱ αἰχμαλωσίες στήν ὕπαιθρο καί στίς πολιτεῖες. . . Ἡ αἰτία αὐτῶν τῶν κακῶν δέν θά ἔπεφτες ἔξω, ἄν ἔλεγες ὅτι ὀφείλεται στήν πλάνη τῆς πολυθεΐας. Ὅταν ὅμως τό μέσο τῆς σωτηρίας — ἐννοῶ τό πανάγιο σῶμα τοῦ Χριστοῦ —, πού ἀποδείχτηκε ἀνώτερο ἀπό κάθε δαιμονική ἐνέργεια καί πλάνη, ἄρχισε νά ὑψώνεται σάν τρόπαιο πού συνέτριβε τούς δαίμονες καί ξόρκιζε ὅλα τά παλαιά κακά, ἄρχισαν νά διαλύονται ὅλα τά ἔργα τῶν δαιμόνων καί δέν ὑπῆρχαν πιά πολυαρχίες, μοναρχίες καί δημοκρατίες οὔτε ἐξαιτίας τους στίς πολιτεῖες καί στήν ὕπαιθρο λεηλασίες καί πολιορκίες, ἀλλά ἀπό τή μιά μεριά κηρύσσονταν ἕνας Θεός γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους καί

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀπό τήν ἄλλη ἐπικρατοῦσε μιά βασιλεία σέ ὅλους, ἡ ρωμαϊκή, καί ἔσβηνε μέ μιᾶς ἡ προαιώνια ἀνειρήνευτη καί ἀσυμβίβαστη ἔχθρα τῶν λαῶν. Καί καθώς προσφέροταν σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους τοῦ ἑνός Θεοῦ ἡ γνώση καί ἕνας τρόπος εὐσέβειας καί ἡ σωτήρια διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, γι' αὐτό, ἀφοῦ μέσα στήν ἴδια περίοδο ἀναδείχτηκε σέ ὅλο τό ρωμαϊκό κράτος ἕνας βασιλιάς, βαθιά εἰρήνη ἐπικράτησε ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. Ἔτσι, μαζί καί κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθῆκες, ξεφύτρωσαν σάν ἀπό θεῖο νεῦμα δυό βλαστοί εὐτυχίας γιά τούς ἀνθρώπους: ἡ ἐξουσία τῶν Ρωμαίων καί ἡ ἀληθινή θρησκεία. . .

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ
[— *Εἰς Κωνσταντῖνον τόν βασιλέα. Τριακονταετηρικός.* Κεφ. 16. Μετάφραση]

5. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος πρός τόν Εὐτρόπιο[1]. Ἡ Ἐκκλησία στόν ἀγώνα της νά ἐξυγιάνει τά ἤθη στό παλάτι.

. . . Σέ κάθε περίσταση, μά προπάντων τώρα, εἶναι ἐπίκαιρο νά πεῖ κανένας: στόν κόσμο ἐπικρατεῖ ματαιότητα πάνω στή ματαιότητα· τά πάντα εἶναι ματαιότητα! Πο εἶναι τώρα ἡ λαμπρή στολή τοῦ ὑπάτου πού φοροῦσες; Ποῦ οἱ χαρούμενες λαμπάδες, ποῦ οἱ φασαρίες κι οἱ χοροί καί τά γλέντια καί τά πανηγύρια; Ποῦ τά στεφάνια καί τά παραπετάσματα καί ὁ θόρυβος τοῦ λαοῦ καί οἱ ζητωκραυγές στίς ἱπποδρομίες καί οἱ κολακεῖες τῶν θεατῶν; Ὅλα ἐκεῖνα χάθηκαν· ἕνας ἀέρας φύσηξε καί σάν φύλλα τά σώριασε ὅλα μαζί χάμω· καί μᾶς φανέρωσε τό δέντρο γυμνό νά σειέται ἀπό τή ρίζα του. Ποῦ εἶναι τώρα αὐτοί πού σοῦ ἔκαναν τό φίλο; ποῦ τά συμπόσια καί τά φαγητά; Ποῦ εἶναι τό πλῆθος οἱ κόλακες καί τό κρασί πού ὅλη τή μέρα ξοδευόταν καί οἱ περίσσιες τέχνες τῶν μαγείρων καί οἱ λακέδες τῆς ἐξουσίας πού ἔλεγαν καί ἔκαναν τό καθετί γι' αὐτή; Μιά νύχτα κι ἕνα ὄνειρο ἦταν ὅλα ἐκεῖνα καί μέ τό ξημέρωμα χάθηκαν· τῆς ἄνοιξης λουλούδια ἦταν καί μαράθηκαν. Μιά σκιά ἦταν καί πέρασε· ἕνας καπνός καί σκόρπισε· σαπουνόφουσκες καί σπάσανε· μιά ἀράχνη ἦταν καί σκίστηκε.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ
[— *Εἰς Εὐτρόπιον Λόγος.* Μετάφραση]

6. Τά εἴδωλα γκρεμίζονται ἀπό τούς Χριστιανούς.

Ὅταν ἀποβιβαστήκαμε μόλις μᾶς πῆραν εἴδηση οἱ Χριστιανοί τοῦ τόπου ἐκείνου, μᾶς δέχτηκαν μέ ψαλμωδίες· ἐπίσης καί ἀπό τήν πόλη ἦρθαν νά μᾶς προϋπαντήσουν μέ τό σημεῖο τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καί ψάλλοντας κι αὐτοί. Ἑνώθηκαν καί ἀπό τά δυό μέρη καί ἔγινε ὄχι λίγος λαός· πιό πολλοί ἦταν οἱ κάτοικοι τῆς παραλίας, γιατί ὑπῆρχαν ἐκεῖ πολλοί Αἰγύπτιοι, ἔμποροι κρασιοῦ. Ὅσοι παραμένανε στή μανία τῆς εἰδωλολατρείας, βλέποντας ὅλα αὐτά ἔβραζαν ἀπό τό θυμό τους, μά δέν μποροῦσαν νά κάνουν τίποτε, ἐπειδή οἱ ὁσιότατοι ἐπίσκοποι εἶχαν μεγάλη ἐκτίμηση ἀπό τούς βασιλιά-

1. Πρώην δοῦλος πού ἔγινε πρωθυπουργός ἐπί Ἀρκαδίου. Κατάργησε τό ἄσυλο τῆς παλαιᾶς Ἁγίας Σοφίας· ὅταν ὅμως τόν καταδίωξε ἕνας στρατηγός βάρβαρων μισθοφόρων, ἔντρομος ζήτησε ἐκεῖ σωτηρία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δες καί γιατί τά εἴδωλα ἐπρόκειτο νά καταστραφοῦν· γι' αὐτό ἦταν σέ μεγάλη ἔγνοια καί στενοχώρια.

Μόλις μπήκαμε στήν πόλη, κοντά στό μέρος πού λεγόταν τετράμφοδο, ὑπῆρχε μιά στήλη μαρμάρινη πού ἔλεγαν πώς εἶναι τῆς Ἀφροδίτης· ἦταν στημένη πάνω σ' ἕναν πέτρινο βωμό καί εἶχε σκαλισμένη ἀπάνω στή στήλη μιά γυμνή γυναίκα μέ ὅλες τίς ἀσχήμιες της. Πρόσφεραν τιμές στή στήλη ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πόλης, μά προπάντων οἱ γυναῖκες ἀνάβοντας λυχνάρια καί θυμιατίζοντας μέ λιβάνι. Γιατί ἔλεγαν γι' αὐτή ὅτι ἐπισκέπτεται στόν ὕπνο τους ὅσες θέλουν νά παντρευτοῦν, μά τά ἔλεγαν ψέματα ξεγελώντας ἡ μιά τήν ἄλλη. . .

Ὅταν λοιπόν φτάσαμε στήν πόλη, ὅπως εἴπαμε, καί πλησίασαμε στό μέρος ὅπου ἦταν αὐτό τό εἴδωλο τῆς Ἀφροδίτης — οἱ Χριστιανοί σήκωναν τό τίμιο ξύλο τοῦ Χριστοῦ, δηλαδή τό σχῆμα τοῦ Σταυροῦ — θά μᾶς εἶδε ὁ δαίμονας πού κατοικοῦσε μέσα στή στήλη καί μή ἀντέχοντας στή θέα τοῦ φοβεροῦ σημείου, ἀφοῦ πετάχτηκε ἔξω ἀπό τό μάρμαρο πολύ γρήγορα, ἔριξε κάτω τή στήλη καί τήν ἔκανε χίλια κομμάτια. Καί δυό εἰδωλολατρῶν, πού ἔτυχε νά βρίσκονται κοντά στό βωμό πού ἦταν ἡ στήλη, τοῦ ἑνός τοῦ ἄνοιξε τό κεφάλι στά δυό καί τοῦ ἄλλου τοῦ τσάκισε τόν ὦμο καί τό χέρι· γιατί κι οἱ δυό τους στέκονταν καί κορόϊδευαν τόν ἅγιο λαό.

ΜΑΡΚΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ

[— *Βίος τοῦ Ἁγίου Πορφυρίου, Ἐπισκόπου Γάζης*. 58 - 61. Μετάφραση]

7. Ἕνας ἐθνικός[1] φιλόσοφος ἀπευθύνεται πρός τό Μ. Θεοδόσιο καί μιλᾶ μέ ὑπερβολή γιά τίς καταστροφές τῶν ἀρχαίων ναῶν ἀπό τούς Χριστιανούς.

. . .Ἐσύ βέβαια οὔτε ἔβγαλες διαταγή νά μένουν κλειστά τά ἱερά οὔτε νά μή συχνάζει κανένας σέ αὐτά οὔτε ἀπαγόρεψες τή φωτιά καί τό λιβάνι οὔτε τίς τιμές ἀπό τά κάθε λογῆς θυμιατίσματα. Οἱ μαυροφόροι ὅμως αὐτοί πού, ἐνῶ τρῶνε περισσότερο κι ἀπό τούς ἐλέφαντες. . . τό κρύβουν αὐτό μέ τέχνη πού ἐπινοήθηκε γι' αὐτό τό σκοπό, ὅσο ὑπάρχει, βασιλιά, ὁ νόμος σου καί ἰσχύει, χυμοῦν ἐπάνω στά ἱερά μέ ξύλα, πέτρες καί σίδερα κι ἄλλος χωρίς αὐτά, μέ τά χέρια καί τά πόδια. Ἔπειτα τά πάντα γίνονται λεία τῶν κατοίκων τῆς Μυσίας, ἀφοῦ γκρεμιστοῦν οἱ στέγες, κατεδαφιστοῦν τά σπίτια, κομματιαστοῦν τά ἀγάλματα, ἀναποδογυριστοῦν οἱ βωμοί, ἐνῶ οἱ ἱερεῖς πρέπει ἤ νά σωπαίνουν ἤ νά πεθάνουν. Ἀφοῦ γίνει τό κακό πρώτη φορά, ὕστερα γίνεται καί δεύτερη καί τρίτη ἔφοδος, καί στό ἕνα παράνομο τρόπαιό τους, ἀκολουθεῖ τό ἄλλο. Τέτοιες ἐπιχειρήσεις γίνονται ἀκόμη καί στίς πόλεις, μά προπάντων στήν ὕπαιθρο. Καί πολλοί εἶναι οἱ ἐχθροί, τό καθένα ὅμως κακό μαζεύεται χωριστά ὅλο μαζί σέ ἀμέτρητα κακά καί ἀπαιτοῦνε μεταξύ τους ἀπολογισμό γιά ὅσα ἔκαναν καί εἶναι ντροπή νά μήν ἔχει διαπράξει κανένας τίς μεγαλύτερες ἀδικίες.

ΛΙΒΑΝΙΟΣ

[— *Πρός Θεοδόσιον. Ὑπέρ τῶν ἱερῶν*. Παρ. 6. Μετάφραση]

1. Μή χριστιανός.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

8. Ἀπληστία καί σκληρότητα τῶν Δυνατῶν στό πρώιμο Βυζάντιο.

(614) γ' Θέλετε ὅμως νά ἀφήσουμε κι αὐτούς καί νά 'ρθοῦμε στούς ἄλλους, σ' αὐτούς ἀκριβῶς πού λογαριάζονται γιά δικαιότεροι; Ποιοί λοιπόν εἶν' αὐτοί; Εἶναι οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν ἀγρῶν καί μαζεύουν γιά λογαριασμό τους τόν πλοῦτο πού παράγει ἡ γῆ. Καί τί ὑπάρχει πιό ἄδικο ἀπ' αὐτούς;

Ἄν ἐξετάσει κανείς πῶς μεταχειρίζονται τούς ἄθλιους καί ταλαίπωρους γεωργούς, θά τούς βρεῖ πιό ὠμούς καί ἀπό τούς βαρβάρους. Γιατί σ' αὐτούς πού πεθαίνουν τῆς πείνας καί σ' ὅλη τή ζωή τους βασανίζονται, τούς προσθέτουν ἐπιπλέον δοσίματα, ἀτέλειωτα κι ἀφόρητα, καί τούς ὑποχρεώνουν σέ ἐξαντλητικές ἀγγαρεῖες. Χρησιμοποιοῦν τά σώματά τους σάν νά ἦταν γάιδαροι καί μουλάρια ἤ, πιό καλά, πέτρες. Καί οὔτε τούς ἀφήνουν νά πάρουν λίγη ἀνάσα, μά εἴτε ἡ γῆ βγάζει εἰσόδημα εἴτε δέ βγάζει τό ἴδιο τούς ξεθεώνουν καί δέ δείχνουν καμιά ἀπολύτως κατανόηση.

Καί εἶναι μεγάλος κακημός νά βλέπεις, ὅταν, ἀφοῦ ὁλόκληρο τό χειμώνα τούς φάει τό μεροδούλι κι ἡ παγωνιά κι οἱ μπόρες καί τά ξενύχτια, γυρίζουν πίσω μ' ἄδεια τά χέρια καί μέ χρέος ἀπό πάνω. Καί μέ περισσότερο φόβο καί φρίκη νά ἀναλογίζονται κι ἀπό τήν ἴδια τήν πείνα καί τό ναυάγιο τά βάσανα ἀπό τούς ἐπίτροπους καί τά τραβήγματά τους καί τίς ἀπαιτήσεις καί τήν καταναγκαστική ἐργασία καί τίς ἀναπόφευκτες ὑπηρεσίες.

Τί νά πεῖ κανείς γιά τά ἐμπορεύματα πού τούς πουλᾶνε καί τήν κερδοσκοπία ἀπό τά εἴδη πρώτης ἀνάγκης πού τούς προμηθεύουν; Ἀπό τό μόχθο καί τόν ἱδρώτα τους γεμίζουν πατητήρια καί στέρνες, ἐνῶ σ' αὐτούς τούς ἴδιους οὔτε λίγο μέρος ἀπό τό εἰσόδημα τούς ἐπιτρέπουν νά πᾶνε στά σπίτια τους, ἀλλά μ' ὁλόκληρο τόν καρπό γεμίζουν τά πιθάρια τῆς παρανομίας τους καί ἔναντι αὐτοῦ τούς ρίχνουν ἕνα ἀσήμαντο χρηματικό ποσό. Καί ἐπιπλέον ἐπινοοῦν καινούριους τρόπους τοκογλυφίας πού δέν εἶναι οὔτε καθιερωμένοι ἀπό τούς νόμους τῶν Ἑλλήνων καί κρατᾶνε δανειστικούς λογαριασμούς πού μόνο τό ἀνάθεμα τούς ταιριάζει. Γιατί δέ ζητοῦν τό ἑκατοστό τοῦ παντός, ἀλλά τό ἥμισυ τοῦ παντός ἀπαιτοῦν μέ τή βία. Καί μάλιστα, ὅταν αὐτός πού τοῦ τό ἀπαιτοῦν καί γυναίκα ἔχει καί παιδιά ἀνατρέφει καί ἄνθρωπος εἶναι καί μέ τό δικό του τό μόχθο γεμίζει καί τ' ἀλώνια καί τά πατητήρια. Ἀλλά ἀπ' αὐτά τίποτα δέν καταλαβαίνουν.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ
[— *Ὁμιλία εἰς κατά Ματθ.* 61,3 - Migne 58,591
καί Ἰ. Καραγιαννοπούλου, Ἱστορία Βυζαντινοῦ κράτους,
Τόμ. Α'. Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 175 - 176]

9. Ὁ Ἰουστινιανός μέ αὐστηρά μέτρα ἐναντίον τῆς προστασίας ἀναχαιτίζει στήν Ἀνατολή τήν πορεία πρός τή φεουδαρχία.

216.C.13. Καί προστασίες παράνομες, πού μαθαίνουμε ὅτι γίνονται στίς ἐπαρχίες μας, θά ἐπιδιώξεις μέ κάθε τρόπο νά τίς σταματήσεις, μήν ἐπιτρέποντας σέ κανένα νά ζεῖ εἰς βάρος τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων οὔτε νά ἰδιοποιεῖται τά ἀγροκτήματα πού δέν τοῦ ἀνήκουν ἀπό πουθενά, οὔτε γιά ζημία ἄλλων νά ὑπόσχεται γιά ἀντιπαροχή

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

προστασία, οὔτε νά προβάλλουν τή δική τους δύναμη, γιά νά ἐξουδετερώσουν τήν κρατική δύναμη. Καί οὔτε νά σέ ἀπασχολεῖ ποιά ἐξουσία διαθέτουν αὐτοί πού κάνουν αὐτά. Σοῦ εἶναι ἀρκετό πάν' ἀπ' ὅλα γιά τήν ἐξασφάλιση πληρέστατης ἐξουσίας νά ἔχεις μέ τό μέρος σου καί τό νόμο καί τοῦ βασιλιᾶ τήν εὐμένεια.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α'
[*Νεαρά τοῦ 535,* ΝΔ. XVII. C. 13. 'Από 'Ι. Καραγιαννοπούλου, — 'Η Βυζαντινή 'Ιστορία ἀπό τάς πηγάς. Θεσσαλονίκη 1974, σ. 173. 'Ελεύθερη ἀπόδοση]

217 Προοίμ. Πληροφορηθήκαμε ὅτι στήν ἐπαρχία πού κυβερνᾶς τόλμησαν μερικοί νά ἐκμεταλλευτοῦν τήν εὐκαιρία τῆς κακῆς σοδειᾶς τοῦ σιταριοῦ καί νά δανείσουν σέ μερικούς ἐλάχιστο γέννημα (ποσό καρπῶν) καί ἔναντι αὐτοῦ νά τούς πάρουν ὅλη τή γῆ τους, ὥστε ἄλλοι ἀπό τούς γεωργούς νά φύγουν, ἄλλοι νά χαθοῦν ἀπό τό λιμό καί νά πέσει τόσο φοβερή καταστροφή πού δέν εἶναι λιγότερη ἀπό βαρβαρική ἐπιδρομή.

C. 1. Διατάζουμε λοιπόν ὅλους ἐκείνους πού δάνεισαν ὁσηδήποτε ποσότητα ὁποιουδήποτε εἴδους ξηρῶν καρπῶν νά τό πάρουν πίσω τώρα, χωρίς νά προσθέσουν ὁτιδήποτε, καί νά ἐπιστρέψουν τά κτηματάκια στούς γεωργούς. Καί κανένας νά μήν τολμᾶ καθόλου μέ πρόφαση τά ἀνωτέρω δανείσματα, εἴτε ἔγιναν μέ λόγο εἴτε μέ γραπτό συμβόλαιο, νά κατέχει ξένη γῆ. Καί νά εἰσπράξουν, ἄν τά δανεικά ἦταν καρποί, τό 1/8 τοῦ μοδίου γιά κάθε μόδιο ὁλόκληρο τό χρόνο, καί ἄν τά δανεικά ἦταν νομίσματα, γιά κάθε νόμισμα, ἕνα κεράτιο τό χρόνο σάν τόκο. Καί ἀφοῦ πάρουν οἱ δανειστές τό 1/8 τοῦ μοδίου γιά κάθε μόδιο τό χρόνο ἤ τό κεράτιο, νά ἐπιστρέψουν ὁπωσδήποτε τά ὑπόλοιπα, εἴτε γη τυχαίνει νά κρατοῦν εἴτε κανένα ἄλλο ἐνέχυρο, π.χ. βόδια ἤ πρόβατα ἤ δούλους. Καί ὁ νόμος αὐτός νά ἱκανοποιεῖ συγχρόνως ὅλους, δηλαδή νά θεωρεῖται φιλάνθρωπος καί εὐσεβής, γιατί ἐξυπηρετεῖ τούς φτωχούς καί δίνει μιά λογική ἀποζημίωση στούς δανειστές.

— 'Επίλ. Αὐτές λοιπόν εἶναι οἱ ἐντολές μας καί νά σπεύσει ἡ λαμπρότητά σου νά τίς ἐκτελέσει κατά γράμμα. Ἔτσι θά ξέρει ὁ δανειστής ὅτι, ἄν τολμήσει νά ἐνεργήσει ἀντίθετα μ' αὐτά, θά χάσει τό δικαίωμα τῆς εἴσπραξης καί ἐκεῖνος πού πῆρε τό δάνειο θά δοκιμάσει τήν ἱκανοποίηση ὅτι καί ὁ ἴδιος θά γλιτώσει ἀπό τό χρέος καί τό δανειστή του θά δεῖ ὅτι χάνει ὅ,τι δικαιοῦται νά εἰσπράξει.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α'
[*Νεαρά τοῦ 535.* ΝΔ. XXXIII, ἀπό Ι. Καραγιαννοπούλου, — 'Η Βυζαντινή 'Ιστορία ἀπό τάς πηγάς, Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 173 - 174. 'Ελεύθερη ἀπόδοση]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610 - 1081].

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ [610-717]. Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΙ ΑΠΟ ΠΑΝΤΟΥ ΣΟΒΑΡΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Στό προηγούμενο κεφάλαιο ἐκθέσαμε πῶς ἡ αὐτοκρατορία, πρίν συνέλθει ἀπό τήν ἐσωτερική της κρίση, δέχτηκε ὅλη τή βιαιότητα τῶν βαρβαρικῶν εἰσβολῶν: οἱ Γερμανοί τῆς πῆραν ὁλόκληρο τό δυτικό τμῆμα της, καί, παραβιάζοντας τό χῶρο καί τήν ἑνότητα τῆς ρωμαϊκῆς Μεσογείου ἵδρυσαν στίς ἀκτές της δικά τους κράτη. Ταυτόχρονα σημειώθηκε ἡ πτώση τοῦ ἀρχαίου κόσμου καί μέσα ἀπό τά ἐρείπιά του, ἀναζητώντας νέες δυνάμεις γιά νά ἐπιβιώσει, ἡ Οἰκουμένη ἄρχισε νά μετασχηματίζεται σέ μιά χριστιανική αὐτοκρατορία, ρωμαϊκή στήν ὀργάνωση καί ἑλληνοχριστιανική στόν πολιτισμό. Δείξαμε ἐπίσης ὅτι, παρ' ὅλο πού τά αὐτοκρατορικά ἐδάφη περιορίστηκαν, ἡ οἰκουμενικότητα δέ χάθηκε σάν ἰδέα, ἀφοῦ αὐτή ἐμπνέει τή δυτική πολιτική τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί τῶν διαδόχων του, καί ἄς εἶναι ὑποχρεωμένοι οἱ τελευταῖοι αὐτοί νά μετατοπίσουν τό κέντρο βάρους τῆς πολιτικῆς του πρός τήν Ἀνατολή.

▲ Στήν περίοδο ὅμως πού ἀκολουθεῖ (610 - 717), ἡ ἑνότητα τῆς μεσογειακῆς Οἰκουμένης διατηρεῖται μόνο λίγα χρόνια μετά τό 628. Ἐκεῖνο τό χρόνο ὁ Ἡράκλειος, ὁ ἱδρυτής τῆς δυναστείας τοῦ μεγαλύτερου μέρους αὐτῆς τῆς περιόδου (610 - 711), κατόρθωσε νά ἐξουδετερώσει τούς Πέρσες, τούς προαιώνιους ἀνταπαιτητές τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, καί νά τούς ἀποκόψει τήν πρόσκαιρη ἔξοδό τους στίς ἀκτές τῆς Ν. Ἀνατολικῆς γωνίας της. Μά τόν ἑπόμενο κιόλας χρόνο πληροφορεῖται τήν πρώτη ἐπιθετική κρούση τῶν Ἀράβων στά σύνορα τῆς Συρίας. Οἱ Ἄραβες, πού ζοῦσαν ὥς τώρα στή χερσόνησό τους νομαδικά, ὀργανώνονται τότε σέ ἑνιαῖο κράτος, τό Χαλιφάτο, καί ξεχύνονται πρός τή Μεσόγειο, γιά νά διεκδικήσουν τό δικαίωμα νά ἐγκατασταθοῦν κι αὐτοί στά παράλιά της.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

▲ Οἱ εἰσβολές τῶν Ἀράβων δέ μοιάζουν καθόλου μέ τίς εἰσβολές τῶν Γερμανῶν, οὔτε στό χαρακτήρα οὔτε στά ἀποτελέσματα. Οἱ Γερμανοί, ὅταν κατακτοῦσαν μιά χώρα, ἀφήνονταν νά κατακτηθοῦν ἀπό τόν πολιτισμό τῶν κατακτημένων. Οἱ Ἄραβες μαχητές ὅμως εἶναι στήν ὑπηρεσία τοῦ κράτους τοῦ Ἀλλάχ καί γι' αὐτό οἱ κατακτήσεις τους εἶναι ἐξουθενωτικές γιά τούς κατακτημένους· ἐκτός ἀπό τούς Ἰουδαίους καί τούς Χριστιανούς, ὅταν δέν ἀλλαξοπιστοῦσαν θελληματικά, ὅλοι οἱ ἄλλοι λαοί ἔχαναν τή θρησκεία, τή γλώσσα, τόν ἐθνισμό τους καί ἰσοπεδώνονταν πέρα γιά πέρα μέσα στό ἀπέραντο πολιτικοθρησκευτικό Χαλιφάτο.

Γι' αὐτό οἱ λαοί τῶν περιοχῶν πού κατακτήθηκαν ἀπό τούς Ἄραβες παρασύρθηκαν ἀπό τήν ἕλξη τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, καί σ' αὐτή τήν τροχιά κινοῦνται ὥς τίς μέρες μας.

▲ Στή Δύση, ἐνῶ ὁ Ἡράκλειος πολεμᾶ μέ τούς Π έ ρ σ ε ς στήν Ἀνατολή, ὁ βασιλιάς τῶν Β η σ ι γ ό τ θ ω ν τῆς Ἰσπανίας Σβινθίλας (621 - 631) κυριεύει τίς ἐκεῖ βυζαντινές κτήσεις.

Πολύ πιό κρίσιμη κατάσταση ὡστόσο δημιούργησαν ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰώνα οἱ εἰσβολές τῶν Ἀ β ά ρ ω ν καί τῶν Σ λ ά β ω ν. Ἀπό τούς δευτέρους οἱ Κ ρ ο ά τ ε ς καί οἱ Σ έ ρ β ο ι δημιουργοῦν στά χρόνια τοῦ Ἡρακλείου μόνιμες ἐγκαταστάσεις στίς ἐρημωμένες ἀπό τούς Ἀβάρους περιοχές τῆς βορειοδυτικῆς Βαλκανικῆς καί ἄλλες σλαβικές φυλές βρίσκουν ἐπίσης μόνιμο καταφύγιο στήν Κάτω Μοισία ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἶμο.

Τό τελευταῖο τέταρτο αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα ἱδρύουν σ' αὐτή τήν περιοχή τό βασίλειό τους οἱ Β ο ύ λ γ α ρ ο ι. Τό νεοσύστατο κράτος τους ἀναπτύσσεται μέσα σέ αὐτοκρατορικά ἐδάφη καί θά γίνει ἀργότερα ἕνας ἀπό τούς πιό ἐπικίνδυνους ἀντιπάλους τοῦ Βυζαντίου.

▲Ἑπομένως σ' αὐτή τήν περίοδο ἡ αὐτοκρατορία ἔπαθε σοβαρό ἀκρωτηριασμό. Αὐτό ἐπηρέασε πολύ βαθιά τό χαρακτήρα της. Ἀπό ἐδῶ κι ἐμπρός ὡς κυρίως ἐνδοχώρα τῆς αὐτοκρατορίας ἀπόμεινε ἡ Μ. Ἀσία, ἡ Θράκη, ἡ Μακεδονία καί ἡ νοτιότερη Ἑλλάδα μέ τά νησιά της, τμήματα τῆς Ἰταλίας καί Σικελίας· ἀργότερα θά ἐπεκταθοῦν πάλι τά ἀνατολικά ἐδάφη.

Οἱ πληθυσμοί τῶν περιοχῶν αὐτῶν εἶναι καθαρά ἑλληνικοί, ὄχι μόνο στά ἀστικά κέντρα, ὅπως στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες, ἀλλά καί στήν ὕπαιθρο. Καί δέν εἶναι μόνο ἑλληνικοί οἱ πληθυσμοί, ἀλλά καί ὁμόδοξοι. Ἡ ἀραβική κατάκτηση ἀπάλλαξε τήν αὐτοκρατορία ἀπό τά ἐδάφη ὅπου εὐδοκιμοῦσαν οἱ κάθε λογῆς αἱρέσεις. Συνέπεια λοιπόν τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐδαφικῆς ἔκτασης εἶναι νά ἀποκτήσει ἡ αὐτοκρατορία σέ μικρότερο χῶρο μεγαλύτερη ἐθνολογική καί θρησκευτική ὁμοιογένεια.

▲Ἡ περίοδος λοιπόν 610 - 717 εἶναι περίοδος μεγάλων ἐξωτερικῶν κινδύνων. Γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν αὐτοί οἱ κίνδυνοι καί νά ἐπιζήσει τό κράτος, χρειάστηκε νά ἐνδυναμωθοῦν καί νά ἐπεκταθοῦν σέ πολλούς τομεῖς οἱ μεταρρυθμίσεις πού ἐγκαινιάστηκαν στούς τρεῖς προηγούμενους αἰῶνες.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΕ ΣΚΛΗΡΟΥΣ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΧΘΡΟΥΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Ὁ Ἡράκλειος καί ἡ δυναστεία του (610-717).[1]

▲ **Ἡ μορφή του.** Ὁ Ἡράκλειος, γιός τοῦ ἔξαρχου τῆς Καρχηδόνας Ἡρακλείου, ξεκίνησε ἀπό τό Ἐξαρχάτο, σταλμένος ἀπό τόν πατέρα του, μέ στρατό καί στόλο γιά τήν Κωνσταντινούπολη καί τήν ἐλευθέρωσε ἀπό τήν τυραννίδα τοῦ αὐτοκράτορα Φωκᾶ. Ἡ Σύγκλητος, πού εἶχε τήν πρωτοβουλία τῆς πρόσκλησης αὐτῆς, καί ὁ λαός τόν ἀνέβασαν στόν ἄδειο θρόνο καί τόν ἔστεψε αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης Σέργιος (5 Ὀκτωβρίου 610).

Μέ τόν Ἡράκλειο ὁ 7ος αἰώνας πρόσθεσε στό πάνθεο τῶν αὐτοκρατόρων μιά μοναδική μορφή. Ἦταν πλούσια προικισμένος μέ φυσικά χαρίσματα: σπάνια ὀμορφιά στό ἐξωτερικό του, εὐγένεια καί ἠπιότητα στό ἦθος του, ἀδάμαστο θάρρος στή μάχη καί ἐξαιρετική στρατηγική ἱκανότητα.

Ὁ Ἡράκλειος ἐνσάρκωσε τέλεια τόν τύπο τοῦ ἡγέτη πού ζητοῦσε ἡ συνεπαρμένη ἀπό θρησκευτικότητα ἐποχή του. Εἶναι ὁ πρῶτος χριστιανός αὐτοκράτορας, πού ἐμπνέεται ἀπό τή σταυροφορική διάθεση νά πολεμήσει γιά τήν πίστη του. Γι' αὐτό καί παίρνει μέρος στίς ἐκστρατεῖες ὁ ἴδιος προσωπικά ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ.

Οἱ ἐκστρατεῖες του ἔχουν ὁρισμένα καινούρια χαρακτηριστικά: Φτάνει στή Βασιλεύουσα γιά νά τήν ἐλευθερώσει ἀπό τό Φωκά, μέ στόλο πού στά κατάρτια τῶν καραβιῶν του ἀνεμίζουν σάν νικητήρια σύμβολα εἰκόνες τῆς Παναγίας.

Ὁ μεγάλος πόλεμος μέ τούς Πέρσες, πού ἀρχίζει τό 622, εἶναι ἕνας πόλεμος ἱερός πού κηρύσσεται «κατά βαρβάρων», δηλαδή μή Χριστιανῶν, μέ τό σύνθημα νά ξαναπάρουν τόν Τίμιο Σταυρό πού τόν ἅρπαξαν οἱ πυρολάτρες καί τόν πῆγαν στήν Κτησιφώντα. Μά καί τό τέλος τοῦ πολέμου εἶναι ἀνάλογο: ἡ νίκη γίνεται γνωστή στό πλῆθος τό συγκεντρωμένο στήν Ἁγία Σοφία τήν Πεντηκοστή τοῦ 628 μ' ἕνα αὐτοκρατορικό διάγγελμα ὅπου ὁ νικητής ἀναγγέλλει τό θρίαμβο καί παραγγέλλει νά «ἀλαλάξουν στόν Κύριο» τίς εὐχαριστίες τους, γιατί ὁ «Θεομάχος Χοσρόης» γκρεμίστηκε «στά καταχθόνια» καί ὁ Σταυρός συνέτριψε τόν Ζωροάστρη καί τούς Μάγους.

▲ **Ἡ βασιλεία του καί οἱ διάδοχοί του.** Στή διαδρομή τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (610 - 641) ξεχωρίζουμε τρεῖς περιόδους, πού ἡ καθεμιά τους ἀποτελεῖ καί μιά ἰδιαίτερη φάση στή δράση του.

● Στήν πρώτη φάση (610 - 622), καθώς παραλαβαίνει ἀπό τό Φωκά ἕνα κράτος σέ πλήρη ἐσωτερική διάλυση, ἀγωνίζεται νά τό ἀνασυντάξει. Εἶναι μιά

Σημ. 1. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι μέ τή σειρά: Κώνστας Β' (641 - 668), ὁ Κωνσταντῖνος Δ' (668 - 685· σ' αὐτόν ἀνήκει τό παρωνύμιο Πωγωνάτος), ὁ Ἰουστινιανός Β' (685 - 695 καί 705 - 711). Τά ὑπόλοιπα χρόνια 695 - 705 καί 711 - 717 εἶναι χρόνια ἀναρχίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ εἴσοδος στά Ἱεροσόλυμα.
[Μικρογραφία ἀπό τό μεγάλο κώδικα μέ εὐαγγέλια τοῦ 6ου αἰώνα. Εἶναι γνωστός ὡς Codex purpureus Rossanensis - Rossano τῆς Καλαβρίας. Museo dell' Archivescovado]. Εἶναι ἀπό τά ἀρχαιότερα δείγματα τοῦ πλήρως διαμορφωμένου πιά βυζαντινοῦ ρυθμοῦ στή ζωγραφική.

περίοδος ὅπου προσπαθεῖ νά διασφαλίσει τά νῶτα του ἀπό τούς ἐχθρούς τοῦ Δούναβη, γιά νά διαθέσει ὕστερα τίς κύριες δυνάμεις του ἐναντίον τῶν Περσῶν στήν Ἀνατολή.

● Στή δεύτερη φάση (622 - 630) μέ τρεῖς νικηφόρες ἐκστρατεῖες οἱ Πέρσες συντρίβονται, τά σύνορα ξανάρχονται στήν ἀρχική τους θέση καί ἡ Κωνσταντινούπολη σώζεται ἀπό τήν πολιορκία τῶν Ἀβάρων (626).

● Στήν τρίτη φάση (630 - 641) μετά τό θρίαμβο ἔρχεται ἡ ὁριστική σύμπτυξη τῶν συνόρων τοῦ Βυζαντίου στήν ἀνατολή καί στό νότο. Ὁ Ἡράκλειος, μέ ἐξασθενημένες τίς στρατιωτικές δυνάμεις του ἀπό τόν περσικό πόλεμο, ἀντιμετωπίζει τήν ὁρμή τῶν Ἀράβων καί προσπαθεῖ νά περισώσει ὅ,τι μπορεῖ νά περισωθεῖ.

▲ **Οἱ διάδοχοί του (641 - 711).** Δέν ἦταν ἀσήμαντοι κυβερνῆτες. Εἶχαν ὅμως νά κυβερνήσουν μιά αὐτοκρατορία πού ἀντιμετώπιζε τό πρόβλημα πῶς θά ἐπιζοῦσε ἀπό τίς ἐπιθέσεις τῶν Σλάβων καί προπάντων τῶν Ἀράβων.

Στά χρόνια τοῦ πρώτου διαδόχου του, τοῦ Κώνσταντα Β' (641 - 668), ὁ σοβαρότερος κίνδυνος πού παρουσιάστηκε ἦταν ἡ δημιουργία τῆς πρώτης ναυτικῆς δύναμης τοῦ Χαλιφάτου καί ἡ ἀπόπειρά του νά θέσει ὑπό τόν ἔλεγχό του τό ἑλληνικό ἀρχιπέλαγος. Ἐπίσης ἡ κατακτητική του ἐπέκταση στή Β. Ἀφρική καί οἱ ἐπιθέσεις τῶν Σλάβων.

Συγχρόνως θρησκευτικές προστριβές μέ τήν ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἔφεραν τίς Ἰταλικές κτήσεις σέ κίνδυνο. Πόσο κρίσιμη ἦταν ἡ κατάσταση δείχνει τό γεγονός ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ἐνεργεῖ σπασμωδικά καί παράτολμα. Φτάνει στό σημεῖο νά

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Δαβὶδ θανατώνει τὴν ἄρκτο. *[Μικρός ἀσημένιος δίσκος, διάμ. 14 ἑκ. Κύπρος. Λευκωσία, Κυπριακό Μουσεῖο. Χρονολογεῖται μεταξύ 613 καί 629 - 630].*

Ἀσημένιος δίσκος μέ παράσταση Σιληνοῦ καί Μαινάδας· *προέρχεται πιθανῶς ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. [Μεταξύ 610 καί 629, Λένιγκραντ, Hermitage].*

ἐκστρατεύσει ὁ ἴδιος στή Ν. Ἰταλία, γιά νά τήν προφυλάξει ἀπό τούς Λογγοβάρδους, καί ὕστερα στή Σικελία ἀπ' ὅπου ἀναχαιτίζει προσωρινά τήν ἀραβική προέλαση στή Δύση.

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου Δ' (668 - 685) οἱ ἐξωτερικοί κίνδυνοι ἔγιναν ἀκόμη μεγαλύτεροι· ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας πολιορκεῖται γιά πρώτη φορά ἀπό τούς Ἄραβες (673 - 677)· στόν ἴδιο κίνδυνο βρέθηκε καί ἡ Θεσσαλονίκη ἀπό τούς Σλάβους. Στή βασιλεία του ἐπίσης ἔγινε ἡ μόνιμη ἐγκατάσταση τῶν Βουλγάρων στήν Κάτω Μοισία (σημερινή Β.Α. Βουλγαρία).

Στό ὑπόλοιπο διάστημα (685 - 717) κυρίαρχη μορφή εἶναι ὁ γιός του Ἰουστινιανός Β' ὁ Ρινότμητος, πού ἀνατρέπεται μέ ἐπανάσταση καί ξαναπαίρνει πάλι τό θρόνο μέ τή βία. Εἶναι φυσιογνωμία ἀντιφατική καί νοσηρή.

Εἰδικά στήν περίοδο τῆς δεύτερης βασιλείας του (705 - 711) καί στήν «περίοδο ἀναρχίας», πρίν καί μετά (695 - 705 καί 711 - 717), βρῆκαν τήν εὐκαιρία οἱ Ἄραβες καί οἱ Βούλγαροι νά βελτιώσουν τίς θέσεις τους εἰς βάρος τῆς αὐτοκρατορίας.

2. Ἐχθρικές εἰσβολές στό Δούναβη καί στήν Ἀνατολή.

▲ **Ἐδαφική σύμπτυξη στά βόρεια σύνορα. Μόνιμες ἐγκαταστάσεις σλαβικῶν φύλων στή Βαλκανική χερσόνησο.** Στό προηγούμενο κεφάλαιο ἔγινε λόγος γιά τίς ἀβαροσλαβικές ἐπιδρομές στό τέλος τοῦ 6ου αἰώνα. Αὐτές εἶχαν μόνο σκοπό τή λεηλασία· οἱ ἐπιδρομεῖς ξαναγύριζαν ὕστερα στίς ἑστίες τους. Στό τέλος ἀκριβῶς τοῦ αἰώνα (600) ὁ Μαυρίκιος ὄχι μόνο ἀπωθεῖ τούς ἐπιδρομεῖς καί ξανα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κιονόκρανο μέ ἀνάγλυφη διακόσμηση. *(7ος αἰώνας - Κων/πολη).*

παίρνει τά χαμένα βαλκανικά ἐδάφη μέ ἐπίσημη συμφωνία, ἀλλά προελαύνει μέ ἀντεπίθεση καί πέρα ἀπό τό Δούναβη. Ἡ ἀνατροπή ὅμως τοῦ Μαυρικίου ἀπό τό Φωκᾶ ἄλλαξε ριζικά τήν κατάσταση στά μέρη ἐκεῖνα εἰς βάρος τοῦ Βυζαντίου.

● Μέσα στό πρῶτο τέταρτο τοῦ 7ου αἰώνα (602 - 626) τά ὀχυρά τοῦ Δούναβη παραλύουν καί πλῆθος Ἀβάρων καί Σλάβων ξεχύνονται σέ ὁλόκληρη τή χερσόνησο ἀπό τήν Ἀδριατική ὡς τίς ἀκτές τοῦ Αἰγαίου καί ἀπό τό Δούναβη ὡς τήν Πελοπόννησο· τώρα ἀναζητοῦν ἑστίες γιά ὁριστική ἐγκατάσταση. Ἔφτασαν ὡς τά πρόθυρα τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ Θεσσαλονίκη ἔγινε συχνά στόχος τους καί δέχτηκε μεγάλη ἐπίθεση στά χρόνια 617 - 619.

Ὅ,τι δέν μπόρεσε νά γίνει στό τέλος τοῦ 6ου αἰώνα γίνεται τώρα. Σημειώνεται ὁριστική ὑποχώρηση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας στό βόρειο σύνορο καί αἰσθητή ἐθνολογική ἀλλοίωση στή σύνθεση τῶν πληθυσμῶν τῆς βόρειας Βαλκανικῆς. Εἰδικότερα:

Στίς παραδουνάβιες περιοχές χάνονται γιά πάντα ἀξιόλογες πόλεις καί μαζί τους σβήνει ἐκεῖ καί ὁ Χριστιανισμός. Στήν Ἰστρία καί στή Δαλματία οἱ κάτοικοι φεύγουν κυνηγημένοι πρός τίς νοτιότερες ἀκτές καί πόλεις· ἀπό τό 614 ἔχουν ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ σλαβικές φυλές, οἱ Κ ρ ο ά τ ε ς καί οἱ Σ έ ρ β (λ) ο ι. Στήν κάτω Μοισία (ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἶμο) γίνεται τό ἴδιο μέ ἄλλες σλαβικές φυλές, πού εἶναι γνωστές ὡς Ἑ π τ ά γ ε ν ε έ ς. Καί στή νότια Βαλκανική γίνονται ἐπίσης σλαβικοί ἐποικισμοί. Κατορθώνουν αὐτό τόν αἰώνα — καί προπάντων τόν ἑπόμενο, τόν 8ο — νά φτάσουν σέ μικρές ὁμάδες ὡς τόν Ταΰγετο τῆς Πελοποννήσου.

● Οἱ ἐγκαταστάσεις αὐτές, γνωστές μέ τόν ὅρο *Σ κ λ α β η ν ί ε ς, εἶναι σποραδικές καί ἀραιές ἐποικιστικές νησίδες μέσα στόν ἀκμαῖο ἑλληνικό πληθυσμό.*

Πιό πυκνές εἶναι στή Θράκη, στή Μακεδονία καί λιγότερο στή Θεσσαλία. Φαίνεται πώς ἡ σλαβική διείσδυση στήν Πελοπόννησο πῆρε διαστάσεις. Τελικά ὅμως ἐπικράτησε καί ἐκεῖ, ὅπως καί στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, τό ἑλληνικό στοιχεῖο. Αὐτό, μέ ἀφετηρία τίς ἀκτές καί τά ἀστικά κέντρα ἀπορρόφησε ὁλότελα τούς Σλάβους ἐποίκους, κι ἔτσι ἀναστυλώθηκε πάλι ἡ βυζαντινή κυριαρχία στόν ἑλλαδικό χῶρο.

● Πιό ἐπικίνδυνοι ἀντίπαλοι ἀπό τούς Σλάβους εἶναι οἱ Ἄ β α ρ ο ι· αὐτοί

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἀνάμεσα στούς ἱδρυτές τῆς ἐκκλησίας του. *Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως εἶναι γνωστό, χτίστηκε τόν 5ο αἰώνα ἀπό τό στρατηγό Λεόντιο. Καταστράφηκε ὅμως ἀπό πυρκαγιά μεταξύ 629 καί 634. Τό 634 ξαναγίνεται ἀπό τήν ἀρχή ἡ ἀνοικοδόμηση καί ἡ διακόσμησή της μέ ψηφιδωτά. Ἡ ἀνοικοδόμηση ἔγινε ἀπό τόν ἀρχιεπίσκοπο Ἰωάννη. Στήν παράσταση εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Δημήτριος στή μέση, δεξιά του ὁ ἀρχικός κτίτορας Λεόντιος καί ἀριστερά του ὁ ἀνοικοδομητής ἐπίσκοπος Ἰωάννης. Ἡ κτιτορική ἐπιγραφή πού διακρίνεται στή βάση ἀναφέρει τή διάσωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό μιά ἐπιδρομή Σλάβων (617 ἤ 619) μετά «κλύδωνα βαρβάρων», ὅπως λέει, πού ἀποδόθηκε σέ θαῦμα τοῦ προστάτη της Ἁγίου. Εἶναι ἄριστο καί χαρακτηριστικό δεῖγμα ψηφιδωτῆς ζωγραφικῆς τῆς περιόδου μεταξύ τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου καί τῆς Εἰκονομαχίας. Δέν εἰκονίζονται, ὅπως θά ἦταν φυσικό σέ μιά τόσο εὐρύχωρη βασιλική, σκηνές ἀπό τή Βίβλο, ἀλλά ὁμάδες κληρικῶν, προσκυνητές, δωρητές κ.ἄ.*

ἀποτελοῦν τό μαχητικό στοιχεῖο τῶν ἐπιδρομῶν καί ἀνοίγουν δρόμο στήν ἐποικιστική διολίσθηση τῶν Σλάβων πρός τά νότια. Ἐπειδή εἶναι ἀσιατικός λαός, εἶναι ἱκανοί πολεμιστές, μά προπάντων ἐπιδέξιοι στήν ὀργάνωση στρατοῦ καί κράτους.

▲ **Ἡ μεγαλύτερη ἐπιχείρηση τῶν Ἀβάρων ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης μέ στρατό καί στόλο ἀπό σλαβικά μονόξυλα τό 626.** Ὁ ἡγεμόνας (= χαγάνος) τῶν Ἀβάρων, παραβιάζοντας τή συνθήκη εἰρήνης πού εἶχε κλείσει τό 619 μέ τόν Ἡράκλειο, ἐκμεταλλεύεται τή διπλή εὐκαιρία, δηλαδή τήν ἀπουσία τοῦ αὐτοκράτορα, πού πολεμοῦσε τούς Πέρσες κοντά στό κράτος τους, καί τήν προέλαση μιᾶς περσικῆς στρατιᾶς ὥς τή Χαλκηδόνα καί πολιορκεῖ ἀπό στεριά καί ἀπό θάλασσα τή Βασιλεύουσα μέ πλήθη Σλάβων, Βουλγάρων καί Γεπιδῶν.

Ἡ πολιορκία τοῦ χαγάνου πραγματοποιήθηκε μέ πολλές μυριάδες πεζικό καί ἱππικό. Ὁ Κεράτιος πλημμύρισε ἀπό τά σλαβοβουλγαρικά μονόξυλα, ἐνῶ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

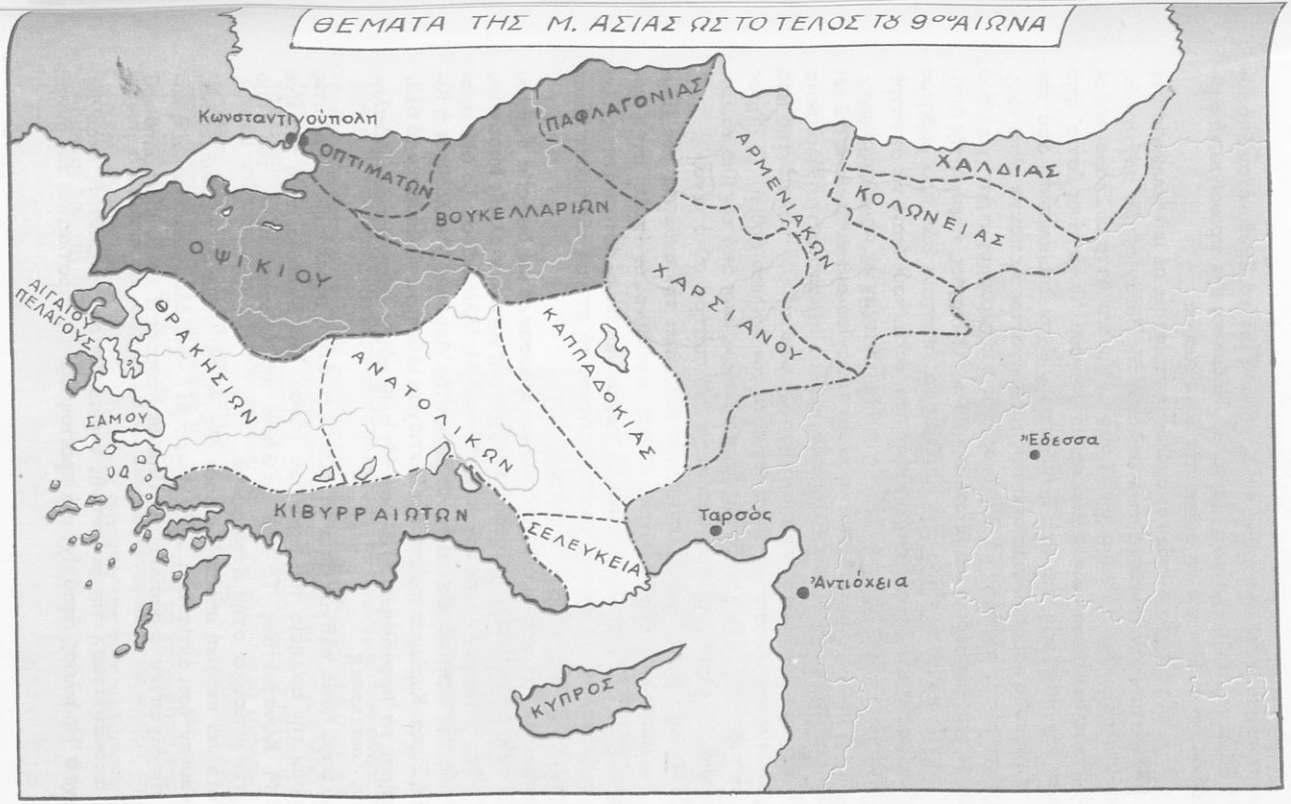

Ἡ διοικητική ὀργάνωση τοῦ κράτους σέ Θέματα ἐγκαινιάζεται ἀπό τόν Ἰουστινιανό καί συνεχίζεται στόν 7ο αἰώνα σέ πληρέστερη διαμόρφωση. Ἡ ὁριστική διαμόρφωση τοῦ συστήματος θά γίνει στούς δυό ἑπόμενους αἰῶνες. Ὁ χάρτης δείχνει τή «θεματική τάξη» τῆς Μ. Ἀσίας μέ τά πρῶτα μεγάλα διαμερίσματα πού χωρίζονται ἀργότερα σέ μικρότερα θέματα, ὅπως σημειώνονται.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἡ ἄμυνα, περιορισμένη σέ λίγο πεζικό καί 12 χιλιάδες ἱππικό, διευθυνόταν ἀπό τόν πατρίκιο Βῶνο καί τόν πατριάρχη Σέργιο. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε προνοήσει νά ἀφήσει καί ἀξιόλογο στόλο, γιά νά φυλάει τήν πρωτεύουσα.

Στίς 3 - 4 Αὐγούστου ὁ ἐχθρικός στόλος συντρίφτηκε σέ μιά ναυμαχία στό βάθος τοῦ Κερατίου κόλπου κοντά στήν ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν, ἑνός προαστίου ἔξω ἀπό τά τείχη. Μετά ἀπό αὐτήν τήν ἥττα οἱ Σλάβοι καί οἱ Βούλγαροι ἐγκαταλείπουν τούς Ἀβάρους καί φεύγουν. Ὁ χαγάνος ὕστερ' ἀπό αὐτό ἔλυσε τήν πολιορκία, καί στίς 8 Αὐγούστου εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη καί οἱ τελευταῖοι ἱππεῖς του καίγοντας τά πάντα πίσω τους.

Σύμφωνα μέ τήν παράδοση ἡ Θεοτόκος ἦταν ἡ «ὑπέρμαχος στρατηγός» πού διασκόρπισε τούς βαρβάρους καί ἔσωσε τήν πόλη. Ὁ Σέργιος, ἡ ψυχή τῆς ἀντίστασης, πηγαινοερχόταν πάνω στίς ἐπάλξεις καί πρότεινε σάν ἱερό φόβητρο στούς πολιορκητές μιά ἀχειροποίητη εἰκόνα της. Αὐτή τούς ἔκανε νά ἀποστρέφουν τό πρόσωπο καί νά ὀπισθοχωροῦν, γιατί δέν ἄντεχαν νά τήν ἀντικρίσουν.

Τό ἴδιο βράδυ μέ πρόταση τοῦ πατριάρχη Σεργίου συγκεντρώθηκε ὁ λαός στήν ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν καί ἐκεῖ σέ κατανυκτική ὁλονυκτία ἀνέπεμψε στή Θεοτόκο εὐχαριστήρια δέηση ψάλλοντας τόν παλαιό της ἱερό Ὕμνο πού λεγόταν Ἀκάθιστος, γιατί πάντοτε τόν ἔψελναν ὄρθιοι. Ὁ Ὕμνος αὐτός εἶναι πιθανό ὅτι ἐκεῖνο τό βράδυ συμπληρώθηκε ἴσως ἀπό τόν ἴδιο τό Σέργιο σέ μερικά του σημεῖα καί προσαρμόστηκε στό σωτήριο αὐτό γεγονός.

▲ **Ὁ Ἡράκλειος μέ νικηφόρες ἐκστρατεῖες ματαιώνει τήν ἀπόπειρα τῶν Περσῶν νά ἐγκατασταθοῦν στή Μεσόγειο.** Οἱ πιό ἐπικίνδυνοι ἀντίπαλοι στήν κρίσιμη περίοδο 610 - 622 ἦταν οἱ Πέρσες. Οἱ προαιώνιοι αὐτοί ἀνταπαιτητές τῶν ἀκτῶν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ἐκμεταλλεύτηκαν τή στιγμή τῆς προσπάθειας τοῦ Ἡρακλείου ν' ἀνασυντάξει τό κράτος.

Παραβίασαν τά ἀνατολικά σύνορα καί κατόρθωσαν σέ μιά δεκαετία περίπου νά θέσουν πάλι ὑπό τόν ἔλεγχό τους τίς ἐπαρχίες τῆς νοτιοανατολικῆς Μεσογείου πού πρίν ἀπό χίλια χρόνια τίς εἶχε κατακτήσει ὁ Μ. Ἀλέξανδρος. Τό 612 προχώρησαν ὥς τήν Καππαδοκία καί ἔγιναν κύριοι τῆς Ἀρμενίας. Ἀκολούθησε ἡ Κιλικία καί ἡ Συρία. Κυρίεψαν πρῶτα τήν Ἀντιόχεια κι ὕστερα τή Δαμασκό τό 613. Τό 614 πῆραν τά Ἱεροσόλυμα. Ἡ ἅλωση τῆς ἱερῆς αὐτῆς πόλης ἄφησε κατάπληκτους τούς Χριστιανούς.

Πολύ βαρύ ἠθικό πλῆγμα ἦταν γι' αὐτούς τό ὅτι οἱ πυρολάτρες κατακτητές πυρπόλησαν τήν ἐκκλησία τοῦ Παναγίου Τάφου. Τήν ἐκκλησία αὐτή τήν εἶχε χτίσει ὁ Μ. Κωνσταντῖνος. Τό ἱερό παλλάδιο τῆς Χριστιανοσύνης, τόν Τίμιο Σταυρό, τόν μετέφεραν στήν Κτησιφώντα.

Τό 615 μιά περσική στρατιά πέρασε ὅλη τή Μ. Ἀσία ὥς τή Χαλκηδόνα, χωρίς νά συναντήσει ἀντίσταση. Στήν τριετία 617 - 619 ὁλοκληρώθηκε καί ἡ κατάληψη τῆς Αἰγύπτου· ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας Χοσρόης Β' ζοῦσε ὧρες ἀληθινοῦ θριάμβου.

Τήν ἀποκατάσταση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας στίς σημαντικές ἐπαρχίες τήν πέτυχε ὁ Ἡράκλειος, ἀφοῦ εἶχε πιά προετοιμάσει τίς στρατιωτικές του δυνά-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Χρυσό περιδέραιο καί μενταγιόν μέ τόν Εὐαγγελισμό. *[Ἀρχές τοῦ 7ου αἰώνα, Βερολίνο, Staatliche Museum].*

μεις. Αὐτή ἡ ἀποκατάσταση ἀποτελεῖ τόν μεγάλο πολεμικό του ἄθλο. Ἡ ἀντεπίθεσή του *ἀναπτύχθηκε μέσα στήν περίοδο 622-628 καί περιλαμβάνει τρεῖς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις μέ εἰδικό στρατηγικό στόχο ἡ καθεμιά.* Ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ μπαίνει ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας. Οἱ τρεῖς ἐπιχειρήσεις ἀποτελοῦν μέρη ἑνός ἄρτιου στρατιωτικοῦ γενικοῦ σχεδίου, τόσο τολμηροῦ στή σύλληψη καί τήν ἐκτέλεση πού δικαιολογημένα ἐπιτρέπει νά θεωρηθεῖ ὁ Ἡράκλειος ὡς ὁ μεγαλύτερος στρατηγός ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Τραϊανοῦ.

Σύμφωνα μέ τό σχέδιό του ὁ Ἡράκλειος, ἀντί νά ἐπιχειρήσει τήν ἀπελευθέρωση τῆς Συρίας καί τῆς Αἰγύπτου ἀμέσως, ἀποφάσισε νά πλήξει τήν ἴδια τήν καρδιά τῆς περσικῆς δύναμης, ρίχνοντας ἐναντίον της τούς πολεμικούς λαούς τῆς Ἀρμενίας καί τῆς Καυκασίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὑφάσματα - κεντήματα. *Μεταξωτό ὕφασμα σέ κόκκινο βάθος μέ παράσταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Τά ὑφάσματα αὐτά μιμοῦνται συριακά πρότυπα παλαιότερα. Ἡ τεχνοτροπία τοῦ ὑφάσματος θυμίζει ἔντονα τό Βυζάντιο, ἡ τεχνική του ὅμως προέρχεται ἀπό τή Συρία [7ος (;) αἰώνας. Ἀπό τά Sancta Sanctorum, Ρώμη, Βατικανό].*

● Μέ τήν πρώτη ἐκστρατεία (ἄνοιξη - φθινόπωρο 622) ἄνοιξε πέρασμα ἀπό τίς Πύλες τῆς Βιθυνίας πρός τήν Ἀρμενία. Ὁ Πέρσης στρατηγός Σαρβαρᾶς, ὕστερα ἀπό μιά ἥττα του, ἀπομάκρυνε ἐντελῶς τίς δυνάμεις του ἀπό τή Μ. Ἀσία. *Ἔτσι πραγματοποιήθηκε ὁ πρῶτος σκοπός τοῦ σχεδίου, ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Μ. Ἀσίας.*

● Ἡ δεύτερη ἐπιχείρηση ἀρχίζει τήν ἄνοιξη τοῦ 623 καί τελειώνει τό 625. Ὁ Ἡράκλειος διασχίζει τήν Ἀρμενία, προελαύνει μέσα στήν Ἀτροπατηνή Μηδία[1] τῆς Περσίας· τελικά κατευθύνεται πρός τήν Κιλικία. Μέ μιά λαμπρή νίκη του ἐκεῖ, κοντά στό Σάρο ποταμό, ἀνάγ-

1. Τό σημερινό Ἀζερμπαϊτζάν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κασε τό στρατηγό Σαρβαρά νά συμπτύξει τόν κύριο όγκο τῶν δυνάμεών του πέρα ἀπό τόν Εὐφράτη.

● Μέ τήν τρίτη ἐπιχείρηση, ἀφοῦ συγκέντρωσε πολλές δυνάμεις ἀπό τούς λαούς τοῦ Καυκάσου, ἐνεργεῖ τό 627 *τήν μεγάλη εἰσβολή του μέσα στό κέντρο τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας*.. Διασχίζει τήν 'Ατροπατηνή Μηδία μέ κατεύθυνση τήν Κτησιφώντα. Στίς 12 Δεκεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου στά ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Νινευί κέρδισε τήν πιό ἀποφασιστική νίκη ὅλου τοῦ πολέμου.

Στίς ἀρχές τοῦ 628 ὁ Χοσρόης Β' ἐκθρονίστηκε καί ὁ διάδοχός του Σιρόης ἔκλεισε μέ τόν 'Ηράκλειο συνθήκη εἰρήνης. Σύμφωνα μ' αὐτή ἀποκαταστάθηκαν ἀνάμεσα στά δυό κράτη τά παλαιά σύνορα κι ἔτσι ξαναδόθηκαν στό Βυζάντιο οἱ μεγάλες ἀνατολικές ἐπαρχίες του. Τό 629 γύρισε ὁ 'Ηράκλειος στήν πρωτεύουσα ὅπου τοῦ ἔγινε θριαμβευτική ὑποδοχή. Τό 630, ὁ ἴδιος ὁ 'Ηράκλειος πῆγε καί παρέλαβε στήν 'Ιεράπολη τῆς Β. Συρίας τόν Τίμιο Σταυρό καί στίς 21 Μαρτίου σέ μιά πανηγυρική τελετή τόν ξανατοποθετεῖ στή θέση του στά 'Ιεροσόλυμα.

▲ **Ἡ διάλυση τῆς χριστιανικῆς ἑνότητας τοῦ Μεσογειακοῦ κόσμου. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ 'Ισλάμ στήν 'Αραβία. Ἡ θρησκευτική καί πολιτική ἕνωση τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου ἀπό τούς Ἄραβες.** Μέ τίς νίκες τοῦ 'Ηρακλείου ἐναντίον τῶν Περσῶν φάνηκε γιά μιά στιγμή πώς τό παγκόσμιο κράτος τοῦ 'Ιουστινιανοῦ ἀποκαταστάθηκε πάλι στήν 'Ανατολή.

Τά γεγονότα ὅμως πού ἀκολουθοῦν δείχνουν πώς ἡ ἀποκατάσταση αὐτή ἦταν ἐντελῶς προσωρινή, ἐνῶ οἱ συνέπειές της ὁριστικά ἐπιζήμιες μέσα στή γενική οἰκονομία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ 7ου αἰώνα.

2 ΤΟ ΙΣΛΑΜ

1. Πότε κάνει τήν ἐμφάνισή του. Τό 622, ὅταν ὁ 'Ηράκλειος ἀρχίζει τίς πολεμικές του ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Περσῶν, σημειώνεται στήν 'Αραβία ἕνα γεγονός πού κανένας δέν τό ὑποψιάστηκε τότε πώς ἦταν κοσμοϊστορικό: ὁ Μωάμεθ, ὁ προφήτης καί ἱδρυτής μιᾶς νέας μονοθεϊστικῆς θρησκείας, τοῦ 'Ισλάμ, ἐγκαταλείπει τή Μέκκα, ὅπου τό κήρυγμά του δέν εἶχε βρεῖ ἀπήχηση, καί μεταναστεύει στήν Αἰθρίβη[1], πού θά γίνει στό μέλλον ἡ ἀγαπημένη πόλη του Μεδίνα (= ἡ Πόλη τοῦ Προφήτη)[2]. 'Από ἐκεῖ θά ξεχυθεῖ στόν κόσμο ἡ θρησκεία του. 'Η μετανάστευση αὐτή, ἡ 'Εγίρα[3], ἀποτελεῖ τήν ἀρχή τῆς διάδοσης τοῦ 'Ισλάμ καί τήν ἀφετηρία τῆς μουσουλμανικῆς χρονολογίας.

Στή Μεδίνα ὁ Μωάμεθ ἄρχισε νά διαδίδει τό κήρυγμά του. Μέ πυρήνα μιά μικρή ὁμάδα πιστῶν, πού τόν ἀκολούθησαν ἀπό τή Μέκκα, ἔβαλε τίς βάσεις γιά τή δημιουργία τῆς πρώτης μουσουλμανικῆς κοινωνίας.

---

1. Yathreb.
2. Medinât an-nabi.
3. Hidjra.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σύμφωνα μέ τό πρότυπό της, οἱ κατοπινοί Ἄραβες διαμόρφωσαν τή δική τους κοινωνία καί θέλησαν νά τήν ἐπιβάλουν καί στόν ἄλλο κόσμο. Κύριο στοιχεῖο τῆς πρώτης αὐτῆς κοινωνίας, πού στηριζόταν στίς ἀρχές τῆς ἁπλῆς διδασκαλίας τοῦ προφήτη, ἦταν ὅτι τερμάτιζε τήν πρωτόγονη φυλετική ὀργάνωση τῶν Ἀράβων καί τήν πολιτική τους διάσπαση.

2. Ὁ ἀραβικός κόσμος πρίν ἀπό τό Μωάμεθ. Ὁ χαρακτήρας τῆς νέας θρησκείας. Ἡ χώρα πού ἔγινε κοιτίδα τοῦ Ἰσλάμ, ἡ Ἀραβία, διακρίνεται γιά τήν ἐδαφική ἀνομοιομορφία της. Σέ ὁλόκληρη τήν κεντρική περιοχή τῆς μεγάλης αὐτῆς χερσονήσου κυριαρχεῖ μιά ἔρημος σπαρμένη μέ ὀάσεις. Τό νερό εἶναι λίγο, γιατί βρέχει ἀραιά καί ἄταχτα. Αὐτές οἱ συνθῆκες ἐπικρατοῦν ὥς τά βόρεια σύνορά της μέ τή Συρία καί ὥς τά ἀνατολικά καί νοτιότερα ὥς τίς ἀκτές τοῦ Περσικοῦ κόλπου καί τῆς θάλασσας τοῦ Ὀμάν.

Οἱ ὅροι ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς ἐρήμου, τῶν Βεδουίνων, ἦταν ἐξαιρετικά σκληροί. Ζοῦσαν ἀποκλειστικά σχεδόν ἀπό τήν κτηνοτροφία. Ἦταν νομάδες, βρίσκονταν δηλαδή σέ ἀδιάκοπη μετακίνηση συγκροτημένοι σέ αὐτόνομες φυλετικές κοινότητες. Βάση τῆς ἑνότητάς τους ἦταν ὁ δεσμός αἵματος καί ἐκδηλώσεις της ὅλα τά γνωστά χαρακτηριστικά τοῦ παμπάλαιου αὐτοῦ συστήματος. Πίστευαν συνήθως σέ σκιερά δέντρα, σέ δροσερές πηγές καί σέ πέτρες. Ἰδιαίτερο λατρευτικό σεβασμό τούς ἐμπνέουν οἱ μετεωρίτες. Ἐπειδή ἡ ζωή τους ἦταν τραχιά,

Μουσουλμανική ἀρχιτεκτονική. Τό τέμενος τοῦ Kubbet es - Sakhrah τῶν Ἱεροσολύμων. *[Ἱεροσόλυμα - Περίοδος Ὀμμεϋαδῶν, τέλος τοῦ 7ου αἰώνα].*

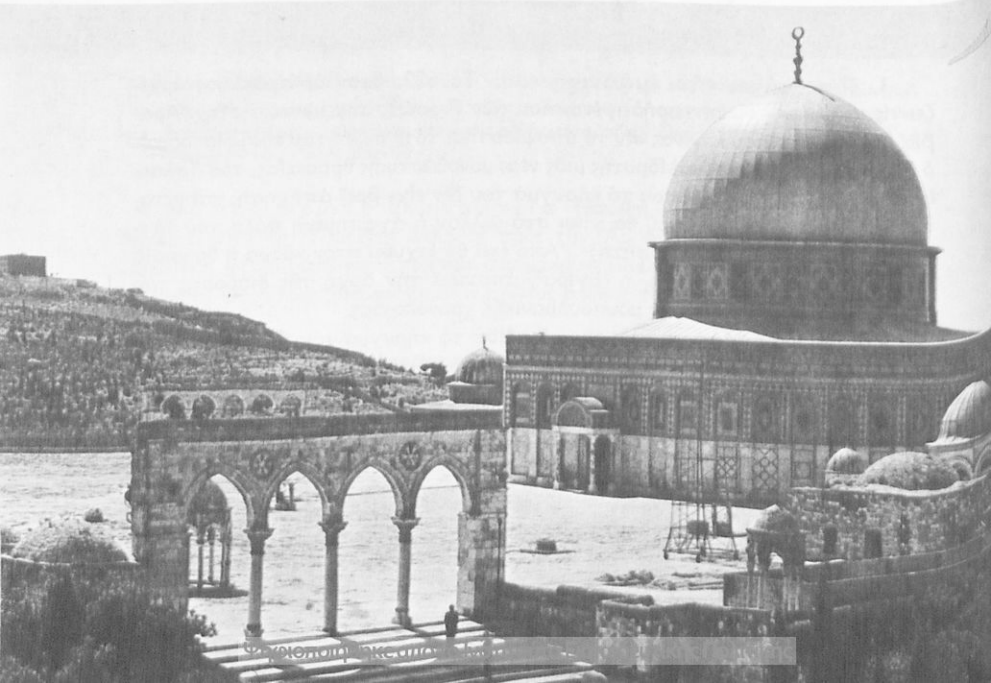

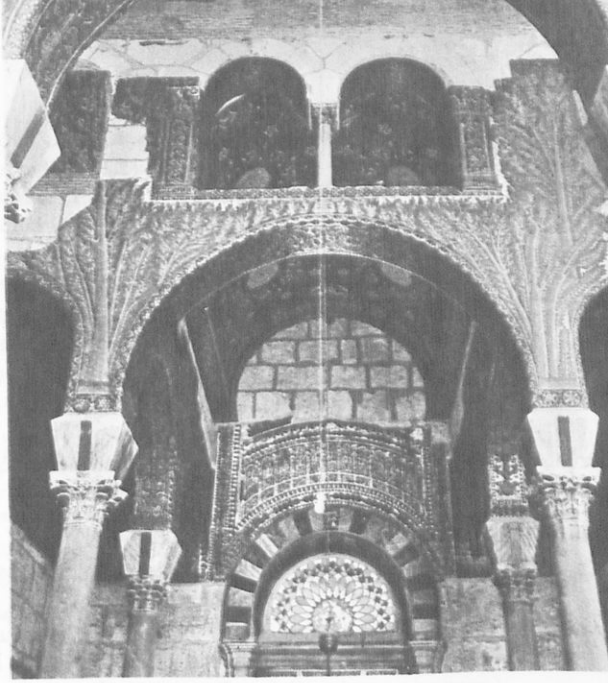

Μουσουλμανική διακοσμητική καί ζωγραφική. Ἐσωτερικό ἀπό τό Μεγάλο Τέμενος τῆς Δαμασκοῦ. *Ἡ μουσουλμανική τέχνη ἀποτελεῖ ἕνα δημιουργικό συνδυασμό βυζαντινῆς καί περσικῆς τέχνης. Στή ζωγραφική καί διακοσμητική ἡ τέχνη στηρίχτηκε στό ἀνεικονικό ἰσλαμικό δόγμα καί γι' αὐτό κυριαρχοῦν κυρίως τά φυτικά μοτίβα.*

εἶχαν καταπληκτική ἀντοχή στίς στερήσεις. Ἦταν ξακουστοί πολεμιστές μέ γενναῖο φρόνημα.

Οἱ φυλές βρίσκονταν σέ ἀέναη σύγκρουση μεταξύ τους κι αὐτό τούς καλλιεργοῦσε τή μαχητική τους ἱκανότητα. Διαμόρφωσαν μάλιστα καί ἰδιαίτερη δική τους πολεμική τακτική μέ τίς περίφημες αἰφνιδιαστικές ἐπιδρομές διαρπαγῆς[1].

Ὁλότελα διαφορετική ὄψη ἐδάφους, κλίματος — καί ἑπομένως καί κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς ζωῆς — εἶχε ἡ δυτική περιφέρεια τῆς Ἀραβίας, δηλαδή ἡ περιοχή πρός τίς ἀκτές τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας καί εἰδικά ἡ νοτιοδυτική ἄκρη της, ἡ Εὐδαίμων Ἀραβία (Ὑεμένη). Ἡ περιοχή αὐτή ἦταν ἀρκετά εὔφορη, γιατί ἔβρεχε συχνά καί ἀναπτύχθηκε ἐδῶ καί ἡ γεωργία. Ὁ κυριότερος ὅμως λόγος πού παρουσίαζε τέτοια οἰκονομική κίνηση ἐκεῖ ἦταν ὅτι στίς πόλεις τῆς Ὑεμένης γινόταν ἡ διαμετακόμιση τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τήν Ἀβησσυνία καί ἀπό τίς Ἰνδίες πρός τίς ἀγορές τῆς Συρίας, τῆς Παλαιστίνης καί τῆς Αἰγύπτου.

Στό δρόμο πού ἀκολουθοῦσαν τά ἐμπορικά καραβάνια ἀνεβαίνοντας πρός τά βόρεια ὑπῆρχε κι ἕνας ἄλλος σπουδαῖος σταθμός· ἦταν ἡ περιοχή τῆς Χετζάζης μέ δυό ἀξιόλογες καί οἰκονομικά ἀνθηρές πόλεις, τή Μέκκα καί τήν Αἰθρίβη. Ἑπομένως καί στίς δυό αὐτές περιοχές δέν ἔχουμε μόνο προχωρημένη γεωργική οἰκονομία μέ μόνιμη ἐγκατάσταση τῶν φυλῶν, ἀλλά καί ἀστική ζωή μέ μιά διοικητική αὐτονομία σέ κάθε πόλη. Ἔλειπε λοιπόν ἀπό ὁλόκληρη τή χερσόνησο ἡ

1. Razzia.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πολιτική ἑνότητα καί αὐτή προπάντων ἀποζητοῦσε ὁ ἀραβικός κόσμος στόν 7ο αἰώνα. Μαζί μ' αὐτήν ἀποζητοῦσε καί τή θρησκευτική του ἑνότητα.

Στήν Ὑεμένη καί στή Χετζάζη εἶχε ἀποκτήσει πολλούς ὀπαδούς ὁ μονοφυσιτικός Χριστιανισμός καί ὁ Ἰουδαϊσμός. Ἡ διάδοσή τους ὅμως στάθηκε πάντα περιορισμένη. Μόνο στή Μέκκα, πού ἦταν σημεῖο ὅπου διασταυρώνονταν οἱ ποικίλες ἀραβικές φυλές καί κέντρο τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, δημιουργήθηκε ἕνας πυρήνας ἕλξης τῶν φυλῶν αὐτῶν γύρω ἀπό τήν κοινή λατρεία τοῦ μετεωρίτη Καάμπά. Τό κοινό αὐτό ἀραβικό σέβασμα βρισκόταν κάτω ἀπό τήν ἐπίβλεψη τῆς μεγάλης φυλῆς τῶν Κορεϊσιτῶν, πού ὀργάνωσαν τό χῶρο τῆς προσκύνησης ἔτσι ὥστε ἡ κάθε φυλή νά βρίσκει ἐκεῖ καί ἕνα δικό της εἴδωλο.

3. Τί διδάσκει τό Ἰσλάμ. Τό Ἰσλάμ λοιπόν στή θρησκευτική - δογματική του ἔκφραση εἶναι ἕνας συγκερασμός:

- τῆς διδασκαλίας τοῦ μονοφυσιτικοῦ Χριστιανισμοῦ,
- τοῦ Ἰουδαϊκοῦ μονοθεϊσμοῦ,
- τῆς λατρευτικῆς ἀραβικῆς παράδοσης πού ἀναπτύχθηκε στή Μέκκα, καί
- τῆς ἁπλῆς ἠθικῆς τῶν νομάδων.

Εὐρύτερη ὅμως εἶναι ἡ σημασία του ὡς κινήματος. Τό Ἰσλάμ κατάργησε τά διάφορα φετίχ[1] τῶν φυλῶν καί ἀνάδειξε πάνω ἀπό αὐτά ἕνα μόνο Θεό, τόν Ἀλλάχ (ἀραβικά σημαίνει Θεός). Συγχρόνως ἕνωσε ὅλες τίς φυλές σ' ἕνα κράτος, τό κράτος τοῦ Ἀλλάχ. Οἱ Ἄραβες πιστοί, οἱ Μουσλίμ, πρέπει νά ἀπαρνηθοῦν τήν ἰδιαίτερη ζωή καί τά ἔθιμα τῆς φυλετικῆς τους κοινότητας καί νά ἀφοσιωθοῦν στό Θεό, νά λογαριάζουν τόν ἑαυτό τους στρατευμένο στό κράτος του. Τό κράτος αὐτό εἶναι θρησκευτικό καί πολιτικό μαζί.

Μετά τό θάνατο τοῦ Μωάμεθ (632) ὀνομάζεται Χαλιφάτο καί ὁ ἡγέτης του, ὁ Χαλίφης[2], εἶχε στά χέρια του τή θρησκευτική καί τήν πολιτική ἐξουσία.

Σύμφωνα μέ τό Κοράνιο, τό ἱερό Βιβλίο πού περιλαμβάνει τή διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ, τό δόγμα τοῦ Ἰσλάμ στηρίζεται σέ ἕξι οὐσιαστικά ἄρθρα του, τούς «ἕξι στύλους τοῦ Ἰσλάμ»:

- στήν πίστη στόν Ἀλλάχ, θεό μοναδικό, παντοδύναμο καί αἰώνιο.
- στούς ἀγγέλους, οὐράνιους ὑπηρέτες τοῦ Ἀλλάχ,
- στούς προφῆτες, ἀπεσταλμένους τοῦ Ἀλλάχ· ὁ τελευταῖος τους στή σειρά εἶναι ὁ Μωάμεθ,
- στό Κοράνιο, πού εἶναι τό τελευταῖο βιβλίο ἀποκάλυψης καί ἑπομένως τό μόνο ἀναγκαῖο,
- στήν ἡμέρα τῆς Ἀνάστασης, ὁπότε θά κριθοῦν οἱ ἄξιοι καί οἱ ἀνάξιοι,

---

1. Γαλ. Fétich· ἄψυχο ἀντικείμενο πού τοῦ ἀποδίδεται ἀπό τούς ἡμιάγριους λαούς δύναμη ὑπερφυσική.
2. Khalifa.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στό πεπρωμένο, πού προκαθορίζει τήν τύχη καί τίς πράξεις τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ μουσουλμανική λατρεία περιλαμβάνει ἐπίσης ἕξι θεμελιακές ὑποχρεώσεις:

Τήν ὁμολογία τῆς πίστης. Τό πρῶτο μέλημα γιά τόν πιστό εἶναι νά ἔχει συνεχῶς στά χείλη του τή διατύπωση τῆς ὁμολογίας τῆς βασικῆς ἀρχῆς: «Δέν ὑπάρχει θεός ἔξω ἀπό τόν Ἀλλάχ· ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφήτης τοῦ Ἀλλάχ». Ἡ καθομολόγηση αὐτή γίνεται ἀπό τόν καθένα χωριστά, ἀκούγεται ὅμως καί γιά ὅλους μαζί πέντε φορές τήν ἡμέρα ἀπό τούς μιναρέδες.

Τήν προσευχή. Γίνεται μέ τήν ἀπαγγελία ὁρισμένων ἀποσπασμάτων ἀπό τό Κοράνιο καί μέ ἕνα αὐστηρό τυπικό, πού ρυθμίζει τίς χειρονομίες καί τή στάση τήν ὥρα τῆς προσευχῆς. Εἶναι μιά προσευχή ἁπλή, ἀτομική ἤ ὁμαδική. Μόνο γιά τήν ὁμαδική προσευχή, τήν ἱερή ἡμέρα, τήν Παρασκευή, ὑπάρχει ἕνας κοινός χῶρος, τό τζαμί, ὁλότελα λιτός, ὅπου ὁ ἰμάμης, τοποθετημένος μπροστά στούς πιστούς ἐκτελεῖ τό τυπικό τῆς προσευχῆς καί αὐτοί τό ἐπαναλαμβάνουν· τό πρόσωπό τους εἶναι γυρισμένο πρός τήν Μέκκα.

Τή νηστεία. Ὁ πιστός εἶναι ὑποχρεωμένος νά τηρεῖ νηστεία ὁλόκλη-

Νωπογραφία *ἀπό τό φρούριο τοῦ Qasr el Hair στήν Παλμύρα τῆς Συρίας. [Ἐθνικό Συριακό Μουσεῖο, Δαμασκός, 8ος αἰώνας].*

Λεπτομέρεια ἀπό ψηφιδωτό μέ φυτική διακόσμηση *ἀπό τό τέμενος τοῦ Kubbet es-Sakhrah. [Ἱεροσόλυμα - Περίοδος Ὀμμεϋαδῶν, 7ος αἰώνας].*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών

ρο τό μήνα τοῦ Ραμαζανιοῦ[1], ἀπέχοντας ἀπό κάθε τροφή καί πιοτό τήν ἡμέρα ὥς τή δύση τοῦ ἥλιου· τή νύχτα ἡ ἀπαγόρευση αὐτή δέν ἰσχύει. Μιά ἡμέρα ἑορτῆς κλείνει τό μήνα τῆς νηστείας.

● Τ ή ν ἐ λ ε η μ ο σ ύ ν η. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή εἶναι δυό εἰδῶν: ἡ προσφορά προαιρετικῆς ἐλεημοσύνης στούς φτωχούς καί ἡ ὑποχρεωτική ἐλεημοσύνη[2] πού τήν εἰσπράττει τό κράτος, γιά νά καλύπτει πρῶτα τίς ἀνάγκες τῶν φτωχῶν σύμφωνα μέ τό Κοράνιο καί ὕστερα τίς ὑπόλοιπες δικές του ἀνάγκες. Ἦταν δηλαδή ἕνας πραγματικός φόρος πού στήριζε τήν οἰκονομική εὐρωστία τοῦ Χαλιφάτου. Ὁ φόρος αὐτός ἦταν στήν ἀρχή τό ἕνα τεσσαρακοστό τῶν εἰσοδημάτων.

● Τ ή ν π ρ ο σ κ ύ ν η σ η σ τ ή Μ έ κ κ α[3]. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή ἀποτελεῖ τόν κυριότερο δεσμό τοῦ Ἰσλάμ μέ τήν παλαιά θρησκευτική παράδοση τῶν Ἀράβων. Σύμφωνα μ' αὐτήν ὁ πιστός ἔπρεπε τουλάχιστον μιά φορά στή ζωή του νά ταξιδέψει στή Μέκκα καί νά προσκυνήσει τήν Κααμπά.

● Τ ό ν Ἱ ε ρ ό π ό λ ε μ ο[4]. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή καθιερώθηκε μετά τήν Ἐγίρα, ὅταν ἔγινε ἡ πρώτη ἐξόρμηση τῶν πιστῶν τοῦ Μωάμεθ ἀπό τή Μεδίνα ἐναντίον τῶν καραβανιῶν τῶν ἀντιπάλων του τῆς Μέκκας. Ὁ «ἱερός πόλεμος» ἔγινε ἀπό τότε ὁ μεγάλος θεσμός τοῦ Ἰσλάμ καί ὅριζε στούς πιστούς ὡς ὑπέρτατο χρέος νά διαδίδουν τό Ἰσλάμ μέ τά ὅπλα. Σύμφωνα μ' αὐτό τό θεσμό, τό Ἰσλάμ εἶναι τό ἴδιο τό κράτος τοῦ Ἀλλάχ. Ὅλων τῶν γειτονικῶν λαῶν οἱ χῶρες, ἐφόσον δέν ἔχουν προσχωρήσει στή θρησκεία τοῦ Μωάμεθ, πρέπει νά κατακτηθοῦν μέ τό σπαθί, καί οἱ πληθυσμοί, ἄν δέχονταν νά γίνουν πιστοί τοῦ Ἰσλάμ, ἀποκτοῦσαν ὅλα τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις τῶν ἄλλων πιστῶν. Ἄν δέν ἤθελαν, γίνονταν ὑπήκοοι καί πλήρωναν εἰδικό φόρο[5].

Τήν ἀνοχή αὐτή οἱ Μουσουλμάνοι τήν ἔδειχναν προπάντων στούς «λαούς τῆς βίβλου», δηλαδή τούς Χριστιανούς καί τούς Ἰουδαίους. Ὅσοι πρόβαλλαν ἀντίσταση στούς κατακτητές ἔχαναν τήν ἐλευθερία τους καί οἱ περιουσίες τους μοιράζονται ὡς λεία: τά τέσσερα πέμπτα στούς πολεμιστές· ἀπ' αὐτά τό ἕνα μερίδιο στούς πεζούς καί τά τρία στούς ἱππεῖς. Τό ὑπόλοιπο ἕνα πέμπτο τῆς πολεμικῆς λείας τό ἔπαιρνε ἡ πολιτεία. Μόνο οἱ κινητές περιουσίες δίνονταν ὡς λεία. Τά ἀκίνητα ἀγαθά ἀνῆκαν στήν πολιτεία.

Ὁ ἱερός πόλεμος, ἐξασφάλιζε στούς μαχητές τοῦ Ἀλλάχ πλούσια λεία καί σ' αὐτούς πού ἔπεφταν πολεμώντας, «τούς μάρτυρες τῆς πίστης», τήν εἴσοδο στόν παράδεισο. Ὁ θεσμός αὐτός ἔγινε ἕνας ἀπό τούς βασικούς παράγοντες τῆς ραγδαίας ἐξάπλωσης τοῦ Ἰσλάμ.

---

1. Ramadhan.
2. Zakat .
3. Hadj.
4. Djihad.
5. Ὅσοι πλήρωναν αὐτό τό φόρο λέγονταν dhimmi.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιδωτό μέ φυτικό διάκοσμο. *Από τό δάπεδο τῆς αὐλῆς τοῦ μεγάλου τεμένους τῆς Δαμασκοῦ πού ἱδρύθηκε ἀπό τό Χαλίφη Βαλίδ τό 715 μέ βυζαντινούς τεχνίτες.*

3 ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ ΕΞΟΡΜΟΥΝ ΓΙΑ ΝΑ ΔΙΑΔΩΣΟΥΝ ΤΟ ΙΣΛΑΜ

Μέ τούς πρώτους διαδόχους τοῦ Μωάμεθ, τούς χαλίφες Ἀμπού - Μπάκρ (632 - 634) καί Ὀμάρ (634 - 644), ἀρχίζουν οἱ κατακτήσεις τῶν Ἀράβων στίς γειτονικές τους χῶρες, τό Βυζάντιο καί τήν Περσία. Οἱ ἀραβικές κατακτήσεις εἶναι ἀπό τά πιό ἐντυπωσιακά γεγονότα τῆς ἱστορίας, γιατί γίνονται μέ ταχύτητα ἀστραπῆς. Στίς πρῶτες ἀραβικές κατακτήσεις ξεχωρίζουμε δυό φάσεις:

1. Πρώτη φάση (632-656). Κατάκτηση τῆς Περσίας καί τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν Συρίας, Παλαιστίνης καί Αἰγύπτου. Στά χρόνια τοῦ πρώτου χαλίφη Ἀμπού - Μπάκρ (632 - 634) ὁλοκληρώθηκε ἡ ἕνωση τῶν λαῶν τῆς Ἀραβίας καί πραγματοποιήθηκε ἡ πρώτη ἐξόρμηση ἔξω ἀπό αὐτήν. Κυριεύτηκε ἡ περιοχή τῶν Λαχμιδῶν στά σύνορα μέ τήν Περσία καί ἄρχισαν ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς Παλαιστίνης. Οἱ πρῶτες ὅμως μεγάλες κατακτήσεις συνδέονται μέ τό ὄνομα τοῦ χαλίφη Ὀμάρ (634 - 644). Μέ δυό σύγχρονες στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις ὁ Ὀμάρ χτύπησε τά δυό μεγάλα γειτονικά του κράτη, τήν Περσία καί τό Βυζάντιο.

Τήν Περσία, μετά τήν ἥττα της ἀπό τόν Ἡράκλειο, τή βρίσκει σέ πλήρη ἐσω-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τερική ἐξάρθρωση καί τή διαλύει ἀμέσως. Ἡ πανάρχαια αὐτή κοιτίδα τοῦ Ἰρανικοῦ πολιτισμοῦ κατακτήθηκε καί οἱ πληθυσμοί της ἀπορροφήθηκαν ὁλότελα ἀπό τό κράτος τοῦ Ἀλλάχ.

Στήν ἴδια ἐποχή περνοῦν τίς ἴδιες κρίσιμες ὧρες καί οἱ μεγάλες ἐπαρχίες τοῦ Βυζαντίου Συρία, Παλαιστίνη καί Αἴγυπτος. Τό 633 ὁ στρατηγός Κάλεδ κυριεύει τό ὀχυρό Βόθρα στή Συρία· τό 635 πέφτει ἡ Δαμασκός.

Γιά νά ἀντιμετωπίσει τούς κατακτητές Ἄραβες ὁ Ἡράκλειος, συγκρότησε στρατό ἀπό 30 χιλιάδες, κακά ὀργανωμένο ὅμως καί χωρίς συνοχή. Στίς ὄχθες τοῦ Ἱερομίακα, παραπόταμου τοῦ Ἰορδάνη, συγκρούστηκε τόν ἀραβικό στρατό καί νικήθηκε (20 Αὐγούστου 636). Μέ τή νίκη αὐτή οἱ Ἄραβες παίρνουν τή Συρία καί ἀνοίγεται ὁ δρόμος γιά τά Ἱεροσόλυμα. Ἡ ἱερή πόλη συνθηκολόγησε στό τέλος τοῦ 637 καί τό Φεβρουάριο τοῦ 638 ἔκαμε τήν εἴσοδό του σ' αὐτήν ὁ Ὀμάρ. Τό 639 ὁλοκλήρωσαν τήν κατάκτηση τῆς ὑπόλοιπης Συρίας, κυρίεψαν ὁλόκληρη τή Μεσοποταμία καί τόν ἴδιο χρόνο μπῆκαν στήν Αἴγυπτο. Τή μεγάλη αὐτή ἐπαρχία τήν κυρίεψε ὁ στρατηγός Ἀμρού (639 - 642). Στίς 17 Σεπτεμβρίου 642 ὁλοκληρώθηκε ἡ κατάληψή της μέ τήν ἅλωση τῆς Ἀλεξάνδρειας.

Τό ἀγέρωχο Χαλιφάτο, πού στά λίγα αὐτά χρόνια ξεχύθηκε ἀκράτητο ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς Ἀραβίας, ἔσπασε τά φράγματα τῆς μεσογειακῆς ἑλληνορωμαϊκῆς Οἰκουμένης πρῶτα στή νοτιοανατολική της γωνία.

▲ **Ὁ ραγδαῖος ρυθμός τῆς ἀραβικῆς ἐξάπλωσης.** Οἱ Ἄραβες νίκησαν ἕνα κόσμο πού ἦταν ἕτοιμος νά καταρρεύσει ἀπό μόνος του. Οἱ ἐξαντλητικοί πόλεμοι τοῦ Ἡρακλείου μέ τό Χοσρόη (622 - 628) εἶχαν ἐπιδεινώσει τήν κατάσταση. Ἡ Περσία, σπαραγμένη καί ἀπό ἐσωτερικές στάσεις, ὑποκύπτει καί χάνεται γιά πάντα. Τό Βυζάντιο ἁπλῶς ἀκρωτηριάζεται πληρώνοντας μέ τίς νότιες ἐπαρχίες του βαρύ τίμημα γιά τήν κακοδιοίκησή του, τή στρατιωτική του ἀνεπάρκεια στά μέρη ἐκεῖνα, τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας καί τήν κακή φορολογική μεταχείριση τῶν πληθυσμῶν.

Γι' αὐτούς ὅλους τούς λόγους ἡ Συρία, ἡ Παλαιστίνη καί ἡ Αἴγυπτος - περισσότερο οἱ πληθυσμοί τῆς ὑπαίθρου καί λιγότερο τῶν πόλεων — βρίσκονται σέ μόνιμη διάσταση μέ τόν ἑλληνορωμαϊκό κόσμο. Τό μαρτυροῦν οἱ πολλές θρησκευτικές αἱρέσεις πού ὑπῆρχαν στίς ἐπαρχίες αὐτές, καί προπάντων ἡ τελευταία, ὁ Μονοφυσιτισμός, πού τίς ἀποξένωνε ἀκόμη περισσότερο ἀπό τό Βυζάντιο.

Τό ὑπόλοιπο Βυζάντιο σώθηκε καί δέν εἶχε τήν τύχη τῆς Περσίας, γιατί ὁ Ἡράκλειος, ἐνῶ διαδραματίζονταν αὐτά τά γεγονότα, ἔβαζε τίς στερεές βάσεις γιά μιά ριζική ἀνασύνταξη τοῦ κράτους, ὅπως θά δοῦμε πιό κάτω.

▲ **Ἡ συμφωνία γιά τήν παράδοση τῶν Ἱεροσολύμων.** Ὕστερα ἀπό πολύμηνη πολιορκία ὁ τότε πατριάρχης Σωφρόνιος ἀποφάσισε νά παραδώσει τήν ἱερή πόλη, ἀλλά ζήτησε νά ἔρθει ἀπό τήν Ἀραβία ὁ ἴδιος ὁ Ὀμάρ, γιά νά κλείσει μαζί του τή συμφωνία τῆς παράδοσης. Ἔτσι καί ἔγινε. Ἡ συμφωνία πού κλείστηκε τότε ἦταν ὁ πρῶτος π ρ ο ν ο μ ι α κ ό ς «ὁ ρ ι σ μ ό ς» — σύμφωνα μέ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΡΑΒΙΚΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ ΣΕ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

[Πολύ συχνά — καί ἰδιαίτερα στήν Ἀθήνα — χρησιμοποιήθηκαν ὡς διακοσμητικά στοιχεῖα τά «κουφικά» δηλ. παλαιά ἀραβικά γράμματα· τά βρίσκουμε στή διακόσμηση ἐξωτερικῶν προσόψεων ἐκκλησιῶν, ἐπιστυλίων καί θωρακίων τέμπλων, σέ θυρώματα, γεῖσα κ.ἄ. Παραθέτουμε μερικά δείγματα].

Κεραμικό κουφικό ἀπό τό ἱερό βῆμα τοῦ ναοῦ τῆς Σωτήρας Λυκοδήμου στήν Ἀθήνα, 1049.

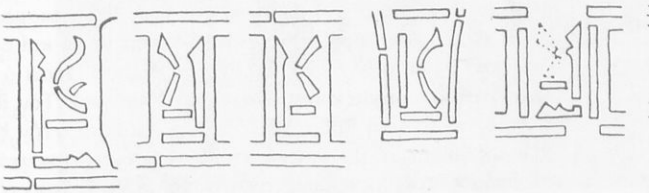

Κεραμικά κουφικά τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ

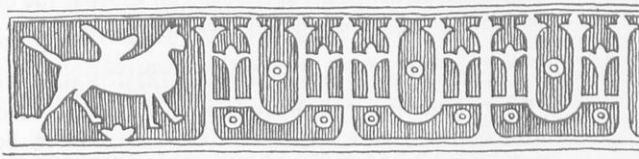

Ἀνάγλυφη κουφική διακόσμηση σέ ἐπιστύλια τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Καστοριᾶς.

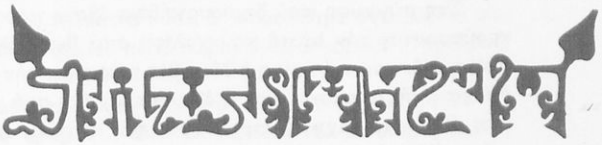

Ἐπίτιτλο ἀπό βυζαντινό χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων.

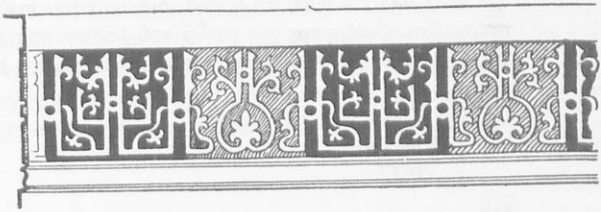

Κουφικά ἐπιπεδόγλυφα τοῦ λεγόμενου τάφου τοῦ Ρωμανοῦ στόν Ὅσιο Λουκά.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μιά παράδοση ὁ «ὁρισμός» αὐτός διασώθηκε καί γραπτός — πού παραχωρήθηκε σέ προσκυνημένη χριστιανική πόλη. Ἡ πόλη γινόταν φόρου ὑποτελής στό Χαλιφάτο καί γιά τήν ἀκίνητη περιουσία τους ἔπρεπε οἱ παλαιοί ἰδιοκτῆτες νά πληρώνουν ἕναν ἐτήσιο κτηματικό φόρο, τό χ α ρ ά τ ζ ι [1]. Οἱ χριστιανοί κάτοικοι, λαϊκοί, κληρικοί, μοναχοί, διατηροῦν τήν προσωπική καί θρησκευτική τους ἐλευθερία, τίς ἐκκλησίες τους καί τά ἱερά σκηνώματά τους, καθώς καί τή λατρεία τους ἐκτός ἀπό μερικές ἐπουσιώδεις λεπτομέρειες. Γιά τήν προστασία τους αὐτή ἀπό τό χαλιφάτο, πλήρωναν ἕνα κεφαλικό φόρο[2].

▲ **Οἱ Ἄραβες ἀποκτοῦν ναυτική δύναμη.** Στά χρόνια τοῦ Ὀσμάν (644 - 656), διαδόχου τοῦ Ὀμάρ, οἱ Ἄραβες ἀκολούθησαν τή νικηφόρα πορεία τους στά βόρεια παράλια τῆς Ἀφρικῆς. Κυρίεψαν τήν Κυρηναϊκή, τό 644 τήν Τριπολίτιδα καί τό 648 τήν Καρχηδόνα. Παράλληλα στά παράλια τῆς Συρίας τό Χαλιφάτο προετοίμαζε τήν ἀνάδειξή του σέ ἀξιόλογη ναυτική δύναμη.

Ὁ δυναμικός διοικητής τῆς Συρίας Μωαβία, ἀπό τό γένος τῶν Ὀμμεϋαδῶν τῆς μεγάλης φυλῆς τῶν Κορεϊσιτῶν, πῆρε τήν ἔγκριση τοῦ χαλίφη νά χρησιμοποιήσει τήν ξυλεία τοῦ Λιβάνου καί τούς ἐξισλαμισμένους κατοίκους τῶν παραλίων τῆς Συρίας. Ἄρχισε τό 649 τή ναυπήγηση καί ὀργάνωση ἀξιόλογου στόλου πού σέ λίγο θά τοῦ ἐπιτρέψει νά ἀμφισβητήσει ἀπό τό Βυζάντιο τήν ἀποκλειστική κυριαρχία στήν ἀνατολική Μεσόγειο. Τόν ἴδιο χρόνο λεηλάτησε τήν Κύπρο, τό 654 τή Ρόδο, τό 655 ἔκανε ἐπίθεση στήν Κρήτη καί στήν Κῶ. Συγχρόνως νίκησε τό βυζαντινό στόλο σέ ναυμαχία κοντά στό Φοίνικα τῆς Λυκίας. Ὁ δρόμος πρός τήν Κωνσταντινούπολη ἦταν ἀνοιχτός καί σίγουρα ὁ δραστήριος ἐμίρης θά ὁδηγοῦσε ἀμέσως ἐκεῖ τίς ναυτικές του δυνάμεις, ἄν δέ μεσολαβοῦσε σοβαρή ἐσωτερική κρίση στό Χαλιφάτο.

2. Δεύτερη φάση (656-(717)-732). Ἐσωτερική κρίση καί μεταβολή τοῦ χαρακτήρα τοῦ Χαλιφάτου (656-685). Ἀνανέωση τῆς κατακτητικῆς δράσης τῶν Ἀράβων (685-732). Μέ τή δολοφονία τοῦ χαλίφη Ὀσμάν (656) ἀκολούθησε στό Χαλιφάτο περίοδος ἐμφύλιων πολέμων.

Στή σύγχυση πού δημιουργήθηκε ἔβαλε προσωρινά τέρμα ὁ Μωαβία ἀνακηρύσσοντας τόν ἑαυτό του χαλίφη στά Ἱεροσόλυμα (660). Ἐνῶ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη ἡ ἐσωτερική κρίση ὁ Μωαβία μεταφέρει τήν ἕδρα τοῦ Χαλιφάτου ἀπό τή Μέκκα στή Δαμασκό, καί ἡ ἐξουσία ἔρχεται στά χέρια τῆς παλαιᾶς ἀριστοκρατίας. Ὁ πατριαρχικός χαρακτήρας τοῦ κράτους τῶν πρώτων χαλιφῶν ἀλλάζει ριζικά. Ἡ χαλιφεία γίνεται μιά πολιτική καί στρατιωτική μοναρχία κληρονομική.

Τό 670 κατευθύνει τή δραστηριότητά του πρός τήν ἴδια τήν Κωνσταντινούπολη. Παραβιάζοντας τά στενά τοῦ Ἑλλησπόντου κυριεύει στήν Προποντίδα τή χερσόνησο τῆς Κυζίκου καί δημιουργεῖ ἐκεῖ ἕνα ἐπικίνδυνο ὁρμητήριο ἐναντίον

---

1. Kharadj.
2. Djizya.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

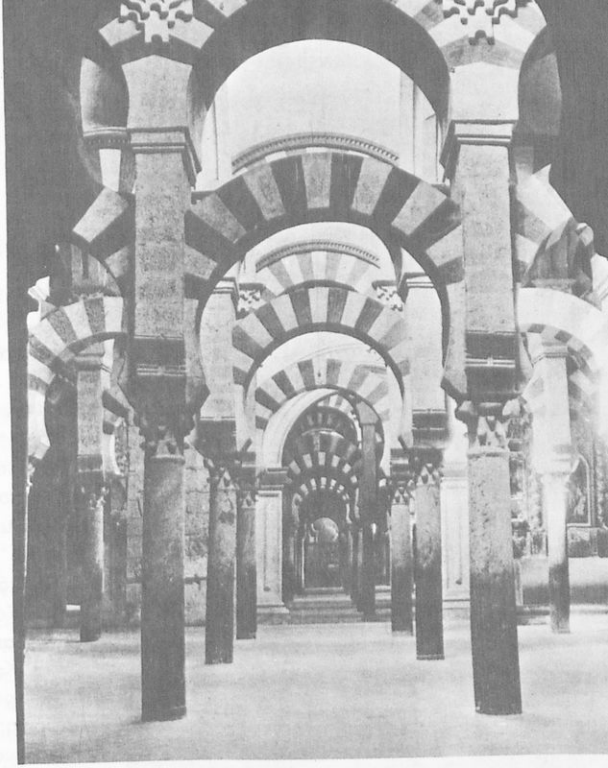

Ἐσωτερικό τοῦ τεμένους τῆς Κόρδοβας. *Ἡ οἰκοδόμηση τοῦ τεμένους αὐτοῦ στήν πρωτεύουσα τοῦ ἰσπανικοῦ χαλιφάτου τῶν Ὀμμεϋαδῶν ἄρχισε ἀπό τόν Ἀβδουραχμάν Α' τό 756. Στίς ἑπόμενες τρεῖς Χαλιφεῖες ἔγιναν ἐπεκτάσεις πού κράτησαν 100 χρόνια.*

τῆς Βασιλεύουσας. Τήν ἀπομόνωσε μέ μιά χαλαρή πολιορκία πού κράτησε πέντε χρόνια (673 - 677)· δέν μπόρεσε ὅμως νά τήν κυριέψει. Στήν ἄμυνα βοήθησε πολύ μιά *ἐφεύρεση τοῦ Σύρου μηχανικοῦ Καλλίνικου, τό θαλάσσιο ἤ ὑγρό πῦρ*. Οἱ ναυτικές δυνάμεις τῶν Ἀράβων ἔλυσαν τήν πολιορκία χωρίς ἀποτέλεσμα.

Ἀπό τό 685 πού σταθεροποιήθηκε ἐσωτερικά τό Χαλιφάτο, ἀνανεώνει πάλι τίς κατακτητικές του ἐπιθέσεις. Τό 717 ὅπου κλείνει ἡ περίοδος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου βρίσκονται γιά δεύτερη φορά ἰσχυρές στρατιωτικές καί ναυτικές δυνάμεις ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς πρωτεύουσας τοῦ Βυζαντίου.

4 ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΙΔΡΥΟΥΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Δ' σημειώθηκε στά βόρεια σύνορα μιά ἐδαφική ἀπώλεια πού ἐπηρέασε πολύ σοβαρά τά ἱστορικά πεπρωμένα τῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ Βούλγαροι, λαός οὐνικῆς καταγωγῆς, κατόρθωσαν νά ἐξουσιάσουν τά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας πού ὁρίζονται ἀπό τίς ἐκβολές τοῦ Δούναβη ὥς τή Βάρνα καί τόν Αἶμο (τήν περιοχή τῆς σημερινῆς Β. Βουλγαρίας μέ τή Δοβρουτσά) καί τό 681 νά τούς ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημα ἀπό τό βυζαντινό αὐτοκράτορα ἡ κατάληψή τους. Οἱ Βούλγαροι αὐτοί, πρίν ἀποσπάσουν τά αὐτοκρατορικά ἐδάφη, ἀνῆκαν στούς Ὀνογουρο-βουλγάρους πού ὥς τό 626 ἦταν ὑπήκοοι τῶν Ἀβάρων· μετά τό 626 ὅμως μέ ἀρχηγό τόν Κοβράτο, ἀποκτοῦν τήν ἀνεξαρτησία τους καί ἱδρύουν ἕνα μεγάλο βασίλειο ἀνάμεσα στό Κουμπάν καί στήν Ἀζοφική θάλασσα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

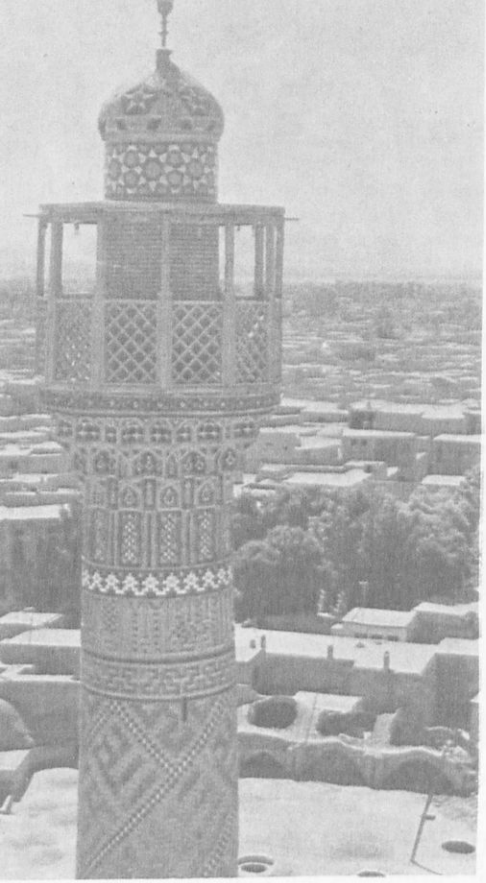

Λιναρές ἀπό τό μέγα τέμενος τοῦ Ἰσπαχάν τῆς Περσίας. *[Εἶναι μεταγενέστερης ἐποχῆς].*

Ὅταν ἀποτίναξαν τό ζυγό τῶν Ἀβάρων, συμμάχησαν μέ τό Βυζάντιο, γιατί εἶχαν τούς ἴδιους ἐχθρούς. Τό κράτος ὅμως τοῦ Κοβράτου δέχτηκε τήν ἐπίθεση τῶν Χαζάρων καί τό μεγαλύτερο τμῆμα του ὑποτάχτηκε σ' αὐτούς. Ἕνα μέρος του μόνο, μέ ἀρχηγό τό γιό τοῦ Κοβράτου Ἀσπαρούχ, μετακινήθηκε πρός τά δυτικά καί μέσα στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου αἰώνα ἐγκαταστάθηκε ἀρχικά στό στόμιο τοῦ Δούναβη.

Ὁ Κωνσταντῖνος Δ' ἐπιχείρησε μέ μιά ἐκστρατεία (680) νά ἀνακτήσει αὐτά τά ἐδάφη· νικήθηκε ὅμως καί οἱ Βούλγαροι ἄπλωσαν τήν κυριαρχία τους σ' ὅλη τήν Κάτω Μοισία ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἶμο. Τήν περιοχή τήν κατοικοῦσαν ἀπό τήν ἀρχή τοῦ αἰώνα οἱ πολυάνθρωπες σλαβικές φυλές, οἱ «Ἑπτά γενεές».

Ὁ βυζαντινός αὐτοκράτορας ὑποχρεώθηκε νά ἀναγνωρίσει ἐπίσημα τό κράτος τους. Ἀπό τότε ἱδρύεται τό βασίλειο τῶν Βουλγάρων μέσα στό ἔδαφος τῆς αὐτοκρατορίας (681).

Οἱ σλαβικές φυλές ὑποτάχτηκαν διοικητικά σ' αὐτούς. Μέ τή σειρά τους ὅμως ὑποκύπτουν κι αὐτοί στήν ἀριθμητικήν ὑπεροχή τῶν Σλάβων. Χάνουν τή γλώσσα τους καί ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τόν ἐθνικό χαρακτήρα τους· καί καθώς διατηροῦν τήν ἀσιατική τους στρατιωτική ἱκανότητα καί κατακτητική ὁρμή, δείχνουν γρήγορα τή φιλόδοξη διάθεση νά προσαρτήσουν στό κράτος τους καί ὅλους τούς Σλάβους τῶν «Σκλαβηνιῶν», πού ἦταν διάσπαρτες στά ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτή ἡ ἀπαίτησή τους θά τούς κάμει μεγάλους ἀντίπαλους τοῦ Βυζαντίου καί θά τούς ὁδηγήσει στό μέλλον σέ φοβερές πολεμικές συγκρούσεις μαζί του.

Οἱ συγκρούσεις αὐτές θά εἶναι ἀπό τίς πιό κρίσιμες πού θά ἀντιμετωπίσει τό Βυζάντιο γιά δυό λόγους:

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

- Γιατί ὁ τόπος πού ἐγκαταστάθηκαν εἶναι κοντά στήν Κωνσταντινούπολη.
- Γιατί ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς γειτνίασής τους μέ τό Βυζάντιο θά δείξουν διαθέσεις πολεμικῆς ἀναμέτρησης μαζί του

5 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Εὔκολα μπορεῖ νά παρατηρήσει κανείς ὅτι, στή μακρόχρονη βασιλεία τοῦ αὐτοκράτορα Ἡρακλείου, ἡ ἔνδοξη πολεμική περίοδος εἶναι πολύ μικρή (622 - 628). Ὅλα τά ὑπόλοιπα χρόνια, πρίν ἀπό τήν περίοδο αὐτή (610 - 621) καί ὕστερα ὥς τό θάνατό του (641), τά σκεπάζει ἕνας ἴσκιος πού ὑποχρεώνει τούς ἱστορικούς νά τά ὀνομάζουν «χρόνια δυσκολιῶν». Εἶναι βέβαιο πώς τά σκιερά αὐτά χρόνια εἶναι πολύ γόνιμα σέ ἐπέκταση καί ἐνδυνάμωση πολλῶν μεταρρυθμιστικῶν ἀλλαγῶν πού προετοιμάστηκαν ἀπό τούς τρεῖς προηγούμενους αἰῶνες· ἀπό τώρα μερικές ἀπ' αὐτές καθιερώνονται πιά ὁριστικά καί βάζουν τή σφραγίδα τους στή φυσιογνωμία τῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ κυριότερες εἶναι:

▲ **Ἐθνολογική ὁμοιογένεια.** Στίς παραδουνάβιες ἐπαρχίες ἡ ἐγκατάσταση τῶν Σέρβων καί τῶν Κροατῶν στή Δαλματία (Βοσνία καί Ἐρζεγοβίνη), ἡ διολίσθηση ἄλλων σλαβικῶν φυλῶν στή Μακεδονία καί Θράκη καί ἡ ἵδρυση τοῦ βουλγαρικοῦ βασιλείου ἀργότερα στή Μοισία προκάλεσαν βαθιά ἐθνολογική ἀλλοίωση τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου. Οἱ ἀβαρικές ἐπιδρομές εἶχαν σχεδόν ἐξοντώσει τούς Ἰλλυριούς καί τούς Θράκες, πού, ἐκρωμαϊσμένοι ἀπό πολλούς αἰῶνες, συνέχιζαν τήν ἀρχαία ρωμαϊκή παράδοση καί εἶχαν προσφέρει ὥς τώρα καλούς στρατιῶτες καί ἀξιόλογους ἡγέτες στήν αὐτοκρατορία. Οἱ νέοι σλαβικοί λαοί πού ἐγκαθίστανται μόνιμα πιά στίς ἀραιοκατοικημένες αὐτές ἐπαρχίες δέν ἔχουν κανένα δεσμό μέ τήν ἀρχαία παράδοση.

Τό τέμενος τοῦ Ὀμάρ στά Ἱεροσόλυμα. *Μιά ἄλλη ἄποψη τοῦ τεμένους Kubbet es-Sakhram (= «θόλου τοῦ Βράχου»), πού εἶναι γνωστό ὡς τέμενος τοῦ Ὀμάρ, 7ος αἰώνας.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό ἴδιο συνέβη καί στίς ἀνατολικές καί νότιες περιοχές πού συνέχιζαν ὥς τώρα τήν ἑλληνιστική παράδοση. Οἱ ἀραβικές κατακτήσεις ἀποκόπτουν ὁριστικά ἀπό τήν αὐτοκρατορία τή Συρία, τήν Παλαιστίνη, τήν Αἴγυπτο καί τή Β. Ἀφρική. Ἀπό τόν 7ο αἰώνα γίνεται κύρια βυζαντινή ἐνδοχώρα ἡ Μ. Ἀσία. Οἱ πληθυσμοί της, πού εἶναι βαθιά ἐξελληνισμένοι καί ὀρθόδοξοι, συνεχίζουν — καί ἀπό ἐδῶ καί πέρα ἰσχυροποιοῦν περισσότερο — τή συνείδηση ταυτότητας καί τῆς κρατικῆς τους ἑνότητας.

▲ **Ὁ ἐξελληνισμός τῆς αὐτοκρατορίας.** Ἀπό τήν ἀρχή τοῦ 7ου αἰώνα οἱ ἐθνογραφικές ἀνατροπές πού σημειώθηκαν ἐνίσχυσαν ἐξαιρετικά τό ἑλληνικό στοιχεῖο. Ἀπό τά χρόνια τοῦ Ἡρακλείου ἐκτοπίζεται περισσότερο ἡ λατινική καί ἐπίσημη γλώσσα γίνεται ἡ ἑλληνική. Ὡς ἔνδειξη τοῦ ἐξελληνισμοῦ αὐτοῦ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Ἡράκλειος ἀπό τό 629 — τόν χρόνο τοῦ θριάμβου του ἐναντίον τῶν Περσῶν — ἀκολουθώντας τήν ἀνεπίσημη ἑλληνική λαϊκή προσφώνηση «βασιλεύς» τήν καθιερώνει ἐπίσημα γιά τό ἀνώτατο ἀξίωμα τῆς πολιτείας. Ἡ ἀρχαιότερη μαρτυρία τῆς ἀλλαγῆς τοῦ μοναρχικοῦ τίτλου ἀνάγεται σ' ἐκεῖνο τό χρόνο μέ τή διατύπωση «Ἡράκλειος καί Ἡράκλειος νέος Κωνσταντῖνος, πιστοί ἐν Χριστῷ βασιλεῖς».

▲ **Θρησκευτική καί δογματική ὁμοιογένεια.** Στά χρόνια τοῦ Ἡράκλειου γίνεται ἡ δογματική ἐκκαθάριση τῆς θρησκείας μέ τήν ὁριστική ἀποκοπή τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν πού ἀποτελοῦσαν τίς ἑστίες τῶν διάφορων αἱρέσεων. Ἀπό τώρα ἔχουμε μιά ἐνδυνάμωση τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτήρα τῆς αὐτοκρατορίας, ὥστε τό κράτος ταυτίστηκε μέ τήν Ὀρθοδοξία καί ὅλες οἱ ἐπίσημες κρατικές ἐκδηλώσεις συνοδεύονται ἀπό τελετές πού τίς ἐκτελεῖ ἡ Ἐκκλησία.

▲ **Σταθερότητα στό σύστημα τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου.** Ὡς τώρα, σύμφωνα μέ τήν παλαιά παράδοση τῆς πρώτης φάσης τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐπικρατοῦσε ἀταξία στόν τρόπο διαδοχῆς τοῦ θρόνου.

Καθιερώνεται τώρα πιό σταθερά ἀπό πρίν ὁ θεσμός τῆς συμβασιλείας: Ὁ αὐτοκράτορας, ὅσο ζεῖ, ἀνακηρύσσει ἕνα ἄλλο πρόσωπο — συνήθως τό γιό του — συναυτοκράτορά του, καί μετά τό θάνατό του ὁ θρόνος περνᾶ σ' αὐτόν.

▲ **Ὀργάνωση τῶν κεντρικῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν.** Γενικεύονται οἱ ὀργανωτικοί θεσμοί τοῦ κράτους πού εἶχαν ἀρχίσει ἀπό τόν Ἰουστινιανό καί κυρίως ἀπό τόν Μαυρίκιο. Ἔτσι π.χ. δημιουργοῦνται πολλές ἀνεξάρτητες οἰκονομικές ὑπηρεσίες πού καλύπτουν κάθε τομέα τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας τοῦ κράτους εἴτε αὐτή ἀναφέρεται σέ εἰσπράξεις εἴτε σέ διάθεση δαπανῶν. Οἱ ὑπηρεσίες αὐτές ἔγιναν σπουδαιότατες, γιατί οὐσιαστικά αὐτές ἀποτελοῦσαν τήν κεντρική ἐκτελεστική ἐξουσία. Ἅπλωσαν γρήγορα τήν ἁρμοδιότητά τους καί σέ ἄλλους μή οἰκονομικούς τομεῖς. Τό χαρακτήρα τους αὐτό τόν ἐνισχύει καί ἡ ἀνάπτυξη στόν ἴδιο αἰώνα μιᾶς κεντρικῆς ὑπηρεσίας οἰκονομικοῦ ἐλέγχου.

Οἱ εἰδικές ὑπηρεσίες ὀνομάζονται μέ τόν ἑλληνικό ὅρο Λογοθέσια καί

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

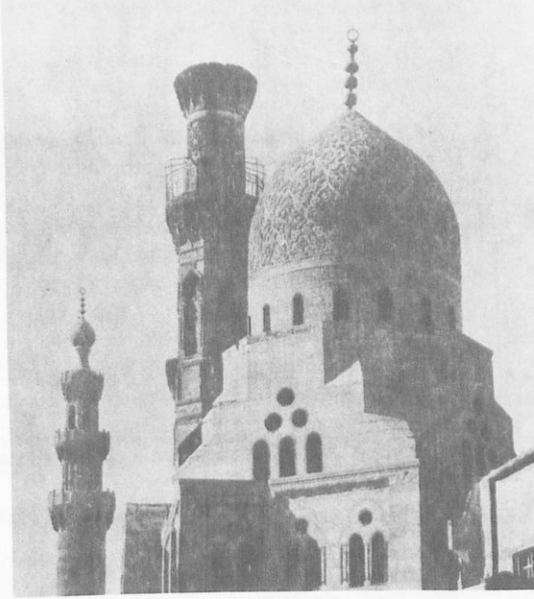

Μνημειακό τέμενος τοῦ Kait Bey. *Εἶναι γνωστό γιά τά ἀργιλόπλαστα ἀραβουργήματα πού διακοσμοῦν τό ἐξωτερικό τοῦ τρούλου του. [Περίοδος τῶν Μαμελούκων, 15ος αἰώνας].*

οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν Λογοθέτες. Τό κύριο χαρακτηριστικό αὐτῶν τῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι ἡ αὐτοτέλειά τους. Δέν ὑπάρχει συντονισμός ἀκόμη στή δραστηριότητά τους.

▲ **Διοικητική ὀργάνωση.** Ἡ διοικητική μεταρρύθμιση πού εἶχε ἀρχίσει ἐπί Ἰουστινιανοῦ μέ τήν ἔναρξη τῆς κατάργησης τῆς διοικητικῆς παράδοσης τοῦ Διοκλητιανοῦ καί τήν ἀντικατάστασή της ἀπό τή «Θεματική τάξη» συνεχίζεται καί σ' αὐτή τήν περίοδο. Ὁ ρυθμός ἐπέκτασης καί ἐφαρμογῆς της εἶναι τώρα πιό ἀργός, γιατί τό κράτος εἶναι ἀπασχολημένο μέ τούς ἐξωτερικούς ἐχθρούς. Οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτές, ὅπως θά δοῦμε, θά ὁλοκληρωθοῦν στήν ἑπόμενη περίοδο (717 - 867).

▲ **Διατήρηση καί προστασία τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας.** Εἴδαμε ὅτι μέ τά αὐστηρά μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ σημειώθηκε σοβαρή ἀνάσχεση στήν ἀνάπτυξη τῶν Δυνατῶν, δηλ. τῶν μεγάλων γαιοκτηματιῶν καί ἐνίσχυση τῶν μικροϊδιοκτητῶν γῆς. Τώρα ἐνισχύεται περισσότερο ἡ προστασία τῶν μικροκαλλιεργητῶν, γιατί ἀπ' αὐτούς συγκροτοῦνται οἱ θεματικοί στρατοί. Εἰδικότερα, γιά νά εἶναι εὔκολη ἡ πολεμική κινητοποίηση σέ ὥρα κινδύνου, στρατεύονται οἱ ἐγχώριοι πληθυσμοί τῶν περιοχῶν τῶν θεμάτων. Σ' αὐτούς τούς στρατιῶτες παραχωροῦνται ἀπό τό κράτος ἐλεύθερα ἀγροκτήματα, μέ πολύ ἐλαφριά φορολογία, ἀναπαλλοτρίωτα. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ γῆ θά μένει στήν οἰκογένεια τοῦ στρατιώτη - μικροκαλλιεργητῆ καί θά περνᾶ στόν ἀρσενικό κληρονόμο μέ τήν ἴδια ὑποχρέωση, δηλαδή νά στρατεύεται.

▲ Τά ἀγροκτήματα αὐτά λέγονται *στρατιωτικά κτήματα* ἤ *τόποι στρατείας* ἤ *κτήματα ἐξ ὧν αἱ στρατεῖαι ὑπηρετοῦνται*· λέγονται ἐπίσης καί στρατιω-(το)τόπια. Μέ τό θεσμό αὐτό οἱ θεματικοί στρατοί συγκροτήθηκαν ἀπό πολεμιστές ἐλεύθερους ἀγρότες ριζωμένους στή γῆ τους καί γι' αὐτό ἀφοσιωμένους στήν αὐτοκρατορία καί ἕτοιμους γιά κάθε θυσία.

Ἡ παρακμή τοῦ θεσμοῦ τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων τόν 11ο αἰώνα θά φέρει καί τήν ἀρχή τῆς παρακμῆς τοῦ Βυζαντίου.

▲ **Γενίκευση καί ἐμπέδωση τῆς Κοινότητας τοῦ βυζαντινοῦ «χωρίου».** Ὁ θε-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σμός τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων ὤθησε στή διατήρηση καί ἀνάπτυξη τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας μέ ἰδιοκτῆτες ὄχι στρατιῶτες. Οἱ ἐλεύθεροι ἀγρότες κατοικοῦσαν σέ κῶμες ἤ χωρία καί ἀποτελοῦν κοινότητα. Τά βοσκοτόπια τοῦ κοινοῦ τῶν καλλιεργητῶν ἀνῆκαν σέ ὅλους. Τά ζῶα τους ἔβοσκαν μέ κοινούς βοσκούς. Κοινοτικοί ἐπίσης ἦταν καί οἱ ἀνεμόμυλοι καί οἱ νερόμυλοι· ἴσως νά ὑπῆρχαν καί ἐργαστήρια καί τεχνίτες κοινοτικοί.

Τό βυζαντινό αὐτό χωρίο εἶχε αὐτοδιοίκηση, τό διοικοῦσε τό κοινόν τῶν πρωτοκωμητῶν. Μιά ἀπό τίς βασικές ὑποχρεώσεις τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ ἦταν νά συγκεντρώνει τούς φόρους. Ὁ φόρος λογαριαζόταν πάνω στό σύνολο τῶν κτημάτων τοῦ χωρίου καί γι' αὐτό ὅλα τά μέλη τῆς κοινότητας τοῦ χωρίου τά δέσμευε ἀλληλέγγυα φορολογική εὐθύνη· ἦταν δηλαδή ὑποχρεωμένοι νά καταβάλλουν τό βεβαιωμένο φόρο στό ἀκέραιο.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΕ ΣΚΛΗΡΟΥΣ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΧΘΡΟΥΣ

- Ὁ Ἡράκλειος ἀρχίζει μιά νέα δυναστεία (610 - 717). Νικᾶ τούς Πέρσες σ' ἕνα δύσκολο καί πολύχρονο πόλεμο (622 - 628), πού παίρνει γιά πρώτη φορά θρησκευτικό χαρακτήρα.
- Τό Βυζάντιο ἀντιμετωπίζει ἐχθρικές εἰσβολές στό Δούναβη.
- Οἱ ἀσιάτες Ἄβαροι συνεχίζουν τίς ἐπιδρομές τους, ἀλλά μετά τό 628 τίς σταματοῦν ὁριστικά.
- Σλαβικά φύλα κάνουν μόνιμη ἐγκατάσταση στή Β. Βαλκανική. Λιγοστές σλαβικές φυλές γλιστροῦν καί μέσα στήν Ἑλλάδα, μέ τόν καιρό γίνονται κι αὐτοί Ἕλληνες καί ξεχνιοῦνται ὁλωσδιόλου.

2 ΤΟ ΙΣΛΑΜ

- Ὅταν ἀρχίζει ὁ Ἡράκλειος τόν πόλεμο μέ τούς Πέρσες, παρουσιάζεται στήν Ἀραβία τό Ἰσλάμ.
- Τό Ἰσλάμ ἀναπτύσσεται μέσα στήν Ἀραβία, γιατί δέν εἶναι μόνο θρησκεία, ἀλλά κι ἕνα κίνημα ἐθνικό καί πολιτικό τοῦ ἀραβικοῦ λαοῦ.
- Οἱ «πέντε στύλοι» τοῦ Ἰσλάμ κι ἕνας ἕκτος ἀργότερα: ὁ ἱερός πόλεμος.
- Τό Ἰσλάμ ἔχει μεγάλη ἱστορική σημασία, γιατί ἔγινε θρησκεία τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς.

3 ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ ΕΞΟΡΜΟΥΝ ΓΙΑ ΝΑ ΔΙΑΔΩΣΟΥΝ ΤΟ ΙΣΛΑΜ

- Πρώτη φάση (633 - 644). Θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι ἡ Ἀ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νατολή. Πέφτει ἡ Περσία καί ἀπό τό βυζαντινό κράτος ἡ Συρία, ἡ Παλαιστίνη κι ἡ Αἴγυπτος.

● Δεύτερη φάση (644 - 683). Τό χαλιφάτο μετατοπίζει τή δραστηριότητά του στή Μεσόγειο καί τήν πρωτεύουσά του στή Δαμασκό. Συγχρόνως ὑποφέρει ἀπό ἐσωτερικές κρίσεις καί ἀλλάζει ὁ χαρακτήρας του.

● Τρίτη φάση (683 - 945). Ἀρχίζει ἡ φάση αὐτή μέ θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων τή Β. Ἀφρική, τή Δ. Εὐρώπη, τή Μεσόγειο καί τό Βυζάντιο.

4

ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΙΔΡΥΟΥΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

Ἐπί Κωνσταντίνου Δ' οἱ Βούλγαροι ἱδρύουν βασίλειο στήν Κάτω Μοισία (681) καί μέ τόν καιρό ἐκσλαβίζονται.

5

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Οἱ κυριότερες ἀλλαγές πού φέρνουν τή μεταμόρφωση:

● Τά μέρη πού ἀπόμειναν εἶναι ἑλληνικά κι ἔτσι τό κράτος γίνεται ἐθνολογικά ἑνιαῖο.

● Ἐπειδή εἶναι καί Ὀρθόδοξο, γίνεται καί θρησκευτικά ἑνιαῖο.

● Στό θεσμό τοῦ αὐτοκράτορα, στήν κεντρική διοίκηση καί στή διοίκηση τῶν ἐπαρχιῶν γίνονται ἀλλαγές.

● Τό ἴδιο καί στήν οἰκονομία καί στήν κοινωνία.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

Ἀκάθιστος ὕμνος — θεοκρατική ἐποχή — Ἰσλάμ — Ἐγίρα — Καάμπα — οἱ «πέντε στύλοι» τοῦ Ἰσλάμ — ἱερός πόλεμος — Σκλαβηνίες — θέματα — στρατιωτόπια — πάροικοι — κοινότητα κώμης —

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἡρακλείου	**610 - 641**
Ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου	**610 - 717**
Πόλεμος μέ τούς Πέρσες	**622 - 628**
Πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τούς Ἀβάρους	**626**
Ἡ πρώτη φάση τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων	**633 - 644**
Πρώτη πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τούς Ἄραβες	**673 - 677**
Οἱ Ἄραβες περνοῦν τό Γιβραλτάρ	**711**

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κείμενα

1. Ἡ βασιλεύουσα ἀπευθύνει εὐχαριστίες στήν πολιοῦχο της, τήν Παναγία, γιατί τήν ἔσωσε ἀπό τούς Ἀβάρους (626).

Πρωτότυπο:

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τά νικητήρια,
Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια
Ἀναγράφω σοι, ἡ πόλις σου, Θεοτόκε.
Ἀλλ' ὡς ἔχουσα τό κράτος ἀπροσμάχητον,
Ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
Ἵνα κράζω σοι: χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε.

Μετάφραση:

Ἐγώ ἡ πόλη σου σέ Σένα, Θεοτόκε στρατηγέ, πού πολέμησες γιά μένα, χρωστῶ τή νίκη καί σοῦ ἀπευθύνω τίς εὐχαριστίες μου, γιατί λυτρώθηκα ἀπό τόν κίνδυνο. Μά, ἐπειδή ἔχεις δύναμη ἀνίκητη, γλύτωσέ με ἀπό τούς κάθε λογῆς κινδύνους, γιά νά σοῦ φωνάζω: Χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτη.

ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΥΜΝΟΣ

2. Ὁ Ἡράκλειος πολεμᾶ μέ τούς Πέρσες (622 - 628). (Ἕνα περιστατικό ἀπό τόν ἱερό πόλεμο μέ τούς πυρολάτρες Πέρσες).

Ἐπειδή ἐκεῖνο τό χρόνο ὁ Ἡράκλειος μπῆκε στήν Περσία τό Σεπτέμβριο δίχως νά τό περιμένει κανείς ἐξαιτίας τοῦ χειμώνα, ὁ Χοσρόης τά ἔχασε, ὅταν τό ἔμαθε. Κι οἱ Τοῦρκοι[1] βλέποντας ἀπό τή μιά τό χειμώνα κι ἀπό τήν ἄλλη τίς ἀτέλειωτες ἐπιδρομές τῶν Περσῶν, δέν ἄντεχαν νά συμμερίζονται μέ τό βασιλιά τίς δοκιμασίες τοῦ πολέμου, κι ἄρχισαν νά σκορποῦν λίγοι λίγοι καί στό τέλος τόν ἄφησαν ὅλοι καί γύρισαν στήν πατρίδα τους. Τότε ὁ βασιλιάς διαλάλησε στό δικό του λαό:

«Γιά ἰδέτε, ἀδελφοί! Κανένας ἄλλος δέ θέλει νά πολεμήσει στό πλευρό μας, παρά μονάχα ὁ Θεός κι ἡ μητέρα πού τόν γέννησε, γιά νά δείξει τή δύναμή του· ἐπειδή ἡ σωτηρία δέ βρίσκεται στό πλῆθος, στά ὅπλα καί στούς λαούς, ἀλλά σ' ἐκείνους πού στηρίζουν τίς ἐλπίδες τους στό ἔλεός του, θά στείλει τή βοήθειά του.»

Κι ὁ Χοσρόης, ἀφοῦ σύναξε ὅλα τά στρατεύματά του ἐναντίον του, ὅρισε στρατηγό τό Ραζάτη, ἄνθρωπο ἀντρειωμένο καί ἄξιο στόν πόλεμο, καί τόν ἔστειλε νά πολεμήσει τόν Ἡράκλειο. . .

. . . Στίς 12 τοῦ Δεκέμβρη, ἡμέρα Σάββατο, ἔγινε ἡ μάχη καί ὁ βασιλιάς, ἀφοῦ πήδησε μπροστά ἀπ' ὅλους, χτυπήθηκε μέ τόν ἀρχηγό τῶν Περσῶν· καί μέ τή δύναμη τοῦ Θεοῦ καί τή βοήθεια τῆς Θεοτόκου τόν νίκησε. Τοῦ ρίχτηκε καί τρίτος πού τόν χτύπησε μάλιστα μέ τό δόρυ στό χείλι καί τοῦ ἄνοιξε πληγή. Μά ὁ βασιλιάς κι αὐτόν τόν σκότωσε. Κι ὅταν ἠχήσανε οἱ σάλπιγγες, ἄρχισε ἡ σύγκρουση καί ἀπό τίς

1. Ἦταν σύμμαχοι καί συμπολεμιστές τοῦ Ἡρακλείου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δυό μεριές καί ἀφοῦ ἔγινε σφοδρή μάχη, πληγώθηκε ἀπό τούς πεζούς μέ μιά κονταριά στό μηρό τό ἄλογο τοῦ βασιλιᾶ πού τό ἔλεγαν Δόρκωνα· μά καί πολλές σπαθιές πῆρε στό πρόσωπό του· ἐπειδή ὅμως φοροῦσε κατάφρακτο θώρακα, δέν ἔφερναν ἀποτέλεσμα, γιατί δέν τοῦ ἔκαναν κακό· πέφτει στόν πόλεμο ὁ Ραζάτης καί οἱ τρεῖς τουρμάρχες τῶν Περσῶν καί οἱ ἄρχοντες σχεδόν ὅλοι καί τό περισσότερο μέρος τοῦ στρατοῦ. . .

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ
[Βυζαντινός Χρονογράφος τοῦ 8ου - 9ου αἰώνα
Χρονογραφία —Ἔκδ. De Boor σ. 317 ἑξ. Μετάφραση]

3. Οἱ πρόσφυγες τῆς Συρίας καί τῶν Ἱεροσολύμων, μετά τήν κατάληψη ἀπό τούς Πέρσες (614), βρίσκουν προστασία στήν Ἀλεξάνδρεια ἀπό τόν Κύπριο πατριάρχη της Ἰωάννη τόν Ἐλεήμονα (612-619).

Τόν καιρόν ἐκεῖνον ἐλεηλάτησαν τήν Συρίαν οἱ Πέρσαι καί ἠχμαλώτισαν ὄχλον ἀμέτρητον, ἀπό τούς ὁποίους ἠδυνήθησαν καί ἔφυγον πολλοί ἄρχοντες ὁμοῦ καί ἀρχόμενοι, καί κληρικοί καί ἐπίσκοποι, οἵτινες ἀκούοντες τήν φήμην τοῦ Πατριάρχου, ἔδραμον ὥσπερ εἰς λιμένα καί καταφυγήν μόνιμον, ζητοῦντες ἱκανήν ἐλεημοσύνην.

Ὅλους ὁ πλούσιος ἐκεῖνος καί ἀστενοχώρητος ἑστιάτωρ ἐδέχθη μέ ἱλαρώτατον πρόσωπον, τούς ἐπαρηγόρησεν ὡς πατήρ φιλότεκνος, καί πλουσίως καί δαψιλῶς ἐλέησεν, οὐχ ὡς ξένους καί παροίκους, ἀλλ' ὡς ἀδελφούς του καί τέκνα, χαρίζων αὐτοῖς τά πρός τήν χρείαν, καί μή ἀποβλέπων πρός τό πλῆθος τῶν δεομένων, ἀλλά πρός τόν πλουσιόδωρον Θεόν, τόν ἀνοίγοντα χεῖρα καί παντί ζῶῳ εὐδοκίαν μεταδίδοντα.

Τούς πληγωμένους ἔβαλεν εἰς πανδοχεῖα προστάσσων τινάς νά τούς ἐπιμεληθοῦν μέ ἰατρείας ἀναγκαίας καί νά μή τούς βιάσουν νά ἀναχωρήσουν, χωρίς νά θέλουν μόνοι των. Εἰς δέ τούς ὑγιεῖς προσέταξε νά δίδωνται τόσα χρήματα ἑκάστου τήν ἡμέραν καί τῶν γυναικῶν τό διπλοῦν, λέγων ὅτι αἱ γυναῖκες ἔπρεπε νά παίρνουν περισσότερον, διότι δέν ἠμποροῦν νά γυρίσουν εἰς διαφόρους τόπους χωρίς κίνδυνον μέ τόσην εὐκολίαν, ὥσπερ οἱ ἄνδρες.

. . . . . .

Ἔφευγον ἀπό τήν Περσίαν πλῆθος πολύ διά τόν διωγμόν, ὡς ἄνωθεν εἴρηται, καί ἤρχοντο εἰς τήν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου τούς ὑπεδέχετο ὁ Πατριάρχης μέ εὐσπλαχνίαν πολλήν. Διά τοῦτο ἐδυστύχησεν ὁ κόσμος ἐπί τινα καιρόν καί ἔγινε μεγάλη ἀκρίβεια, διότι ὁ Νεῖλος δέν ἐπλήθυνε τόν χρόνον ἐκεῖνον νά ποτίση τόν κόσμον, καί ἔμειναν ἄνυδρα τά χωράφια. Ἀφοῦ λοιπόν ἐδαπάνησεν ὅλον τόν θησαυρόν τῆς Ἐκκλησίας ὁ Πατριάρχης, καί χιλίας λίτρας χρυσίον πού ἐδανείσθη καί τό διεμοίρασεν ὅλον εἰς τούς πτωχούς, ἐπλήθυνεν ἡ πεῖνα περισσότερον, καί δέν εὕρισκε πλέον νά δανεισθῆ, διότι ἕκαστος ἐφρόντιζε δι' ἑαυτόν.

(Βίος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος.
Μέγας Συναξαριστής, Κ. Δουκάκη. Τόμ. Γ' 1952. σελ. 253 καί 263)

4. Ὁ Ἡράκλειος γυρίζει στήν πρωτεύουσα νικητής.

Αὐτό τό χρόνο (628), ἀφοῦ κλείστηκε εἰρήνη ἀνάμεσα στούς Πέρσες καί στούς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ρωμαίους, ἔστειλε ὁ Ἡράκλειος τόν ἀδελφό του, τόν Θεόδωρο, μέ γράμματα καί ἀνθρώπους τοῦ Σιρόη, τοῦ βασιλιᾶ τῶν Περσῶν, στούς Πέρσες πού ἔμεναν στήν Ἔδεσσα[1] καί στήν Παλαιστίνη καί στά Ἱεροσόλυμα καί στίς ἄλλες πόλεις τῶν Ρωμαίων νά γυρίσουν εἰρηνικά στήν Περσία καί νά περάσουν μέσα ἀπό τή χώρα τῶν Ρωμαίων, χωρίς νά πειράξουν τίποτα.

Ὁ βασιλιάς λοιπόν σέ ἕξι χρόνια [622 - 628], ἀφοῦ νίκησε τήν Περσία, τόν ἕβδομο χρόνο ἔκλεισε εἰρήνη καί ξαναγύρισε στήν Κωνσταντινούπολη μέ χαρά μεγάλη· ἔτσι σ' αὐτό ἔβγαλε ἀληθινή μιά μυστική προφητεία. Γιατί ὁ Θεός, ἀφοῦ δημιούργησε σέ ἕξι μέρες τή χτίση ὁλόκληρη, τήν ἕβδομη τήν ὀνόμασε μέρα τῆς ἀνάπαυσης. Ἔτσι κι αὐτός, ἀφοῦ μέσα στά ἕξι χρόνια πέρασε πολλούς κόπους, τόν ἕβδομο χρόνο μέ εἰρήνη καί χαρά γύρισε στήν πόλη καί ξεκουράστηκε.

Κι ὁ λαός τῆς Πόλης, ὅταν μάθανε τόν ἐρχομό του, μέ ἀσυγκράτητο πόθο βγῆκαν σέ προϋπάντησή του ὅλοι μαζί μέ τόν Πατριάρχη καί τό γιό του τόν Κωνσταντῖνο, βαστώντας κλαδιά ἐλιᾶς καί λαμπάδες· τόν χαιρετοῦσαν μέ δάκρυα καί χαρά. Κι ὁ γιός του τόν πλησίασε κι ἔπεσε στά πόδια του καί, ἀφοῦ ἀγκαλιάστηκαν, ἔβρεξαν κι οἱ δυό τή γῆ μέ τά δάκρυά τους. Αὐτό ὅταν εἶδε ὁ λαός, ὅλοι εὐχαριστοῦσαν μέ ὕμνους τό Θεό καί ἔτσι, ἀφοῦ παρέλαβαν τό βασιλιά, σκιρτώντας ἀπό χαρά μπῆκαν στήν πόλη.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ
[Ἀπόσπασμα ἀπό τή Χρονογραφία. Μετάφραση]

5. Τό νικητήριο διάγγελμα τοῦ Ἡρακλείου μετά τή συντριβή τῶν Περσῶν (628).

Τό διάγγελμα τοῦ αὐτοκράτορα διαβάστηκε στίς 15 Ἀπριλίου 628 στήν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀπό τόν ἄμβωνα πανηγυρικά, μέσα σέ μιά χαρούμενη συρροή ἄπειρου λαοῦ. Τό αὐτοκρατορικό διάγγελμα ἀρχίζει ἔτσι:

«Ἀλαλάξετε στό Θεό ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη ὅλη ἡ γῆ. Γίνετε δοῦλοι στόν Κύριο μέ εὐφροσύνη. Ἐλᾶτε μπροστά του μέ ἀγαλλίαση καί μάθετε πώς ὁ Κύριος εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, κι ἐμεῖς εἴμαστε δικός του λαός καί πρόβατα τοῦ κοπαδιοῦ του.

Δοξολογεῖτε τό ὄνομά του, γιατί ὁ Χριστός εἶναι κύριος, πού τό ἔλεός του δέν ἔχει τέλος κι ἡ ἀλήθειά του θά ζεῖ ἀπό γενιά σέ γενιά. Ἄς εὐφρανθοῦν οἱ οὐρανοί κι ἄς ἀναγαλλιάσει ἡ γῆ κι ἄς χαρεῖ ἡ θάλασσα κι ὅλα πού εἶναι μέσα της. Κι ὅλοι οἱ Χριστιανοί μέ τόν αἶνο καί τή δοξολογία ἄς προσφέρουμε εὐχαρίστηση στό μόνο Θεό, δοκιμάζοντας χαρά μεγάλη γιά τό ἅγιο ὄνομά του. Διατί ἔπεσε ὁ ὑπερήφανος καί θεομάχος Χοσρόης. Ἔπεσε καί ἔμεινε σάν ἄψυχο πτῶμα στά καταχθόνια καί χάθηκε ἀπό τή γῆ καί ἡ θύμησή του, αὐτός πού καυχιόταν καί ξεστόμισε ἄδικο λόγο μέ ξιπασιά καί διάθεση νά μή λογαριάσει καθόλου τόν Κύριο ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστό, τόν ἀληθινό Θεό

1. Πόλη τῆς Μεσοποταμίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καί τήν ἄχραντη μητέρα του τήν εὐλογημένη δέσποινά μας Θεοτόκο καί ἀειπάρθενη Μαρία.

Χάθηκε ὁ ἀσεβής καί ἀντιλάλησε ὁ κόσμος. Γύρισε ὁ πόνος στό δικό του κεφάλι. ..

ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ
[727,15]

6. Πῶς οἱ Ἄβαροι νικήθηκαν καί ἔλυσαν τήν πολιορκία τῆς θεοφρούρητης πρωτεύουσας (626).

. . . Τρομερή ναυμαχία ἔγινε σ' ἕνα τόσο στενό μέρος, στό Χρυσό Κέρας, καί σ' αὐτήν ἀφανίστηκαν τά μονόξυλα τῶν Ἀβάρων. Οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουν ὅτι ἐκτός ἀπό τή φανερή μάχη ἔγινε καί ἄλλη μυστηριώδης. «Ἀλήθεια ἡ Μητέρα τοῦ Θεοῦ τέντωνε τά τόξα, πρόβαλλε τίς ἀσπίδες, ἔριχνε ἀκόντια, στόμωνε τά σπαθιά, ἀναποδογύριζε καί βύθιζε τά πλοῖα, στέλνοντας τούς βαρβάρους νά κατοικήσουν στήν ἄβυσσο». . .

. . . Οἱ εὐσεβεῖς βυζαντινοί, τά ἐνθουσιώδη παιδιά τῆς Παρθένου, πίστευαν βαθιά ὅτι Ἐκείνη μόνο ἔκανε τό θαῦμα αὐτό. . .

Ὅταν καί οἱ τελευταῖοι στρατιῶτες τοῦ Χαγάνου[1] ἐξαφανίστηκαν ὁ λαός τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀπό μόνος του χωρίς νά διατάξει κανείς, βάδισε πρός τίς Βλαχέρνες, πού ἦταν ἀκόμη μιά ἐξοχική ἐνορία ἔξω ἀπό τά τείχη.

Ἐκεῖ ἡ μητέρα τοῦ Θεοῦ πολέμησε αὐτοπροσώπως γιά τόν ἀγαπημένο της λαό. Ἐκεῖ ἦταν ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Βλαχερνιώτισσας.

Πόσο μεγάλη χαρά δοκίμασαν, ὅταν εἶδαν ὅτι ἡ σεβαστή αὐτή ἐκκλησία ἦταν τό μόνο κτίριο πού γλύτωσε ἀπό τή μανία τῶν Ἀβάρων. «Ἄν κανένας ζωγράφος θέλει νά παραστήσει τή νίκη μας, φτάνει νά ζωγραφίσει τή Θεομήτορα» ἔλεγαν καί ξανάλεγαν ὅλοι.

ΓΟΥΣΤΑΒΟΣ ΣΛΟΥΜΠΕΡΖΕ
[Γάλλος Βυζαντινολόγος - Βυζαντινά Ἱστορήματα. Μετάφραση]

7. Τό Ἰσλάμ στήν πρώτη του ἐξόρμηση. (Μιά παράδοση σύμφωνα μέ τούς Ἄραβες χρονογράφους).

Τήν πρώτη πρεσβεία ὁ Μωάμεθ, ὅπως τουλάχιστον οἱ Ἄραβες χρονογράφοι ἐξιστοροῦν, τήν ἔστειλε στήν Περσία. Ὁ Χοσρόης, πού ἦταν τότε βασιλιάς, κάλεσε ἀμέσως τό διερμηνέα του, γιά νά διαβάσει τό ἔγγραφο· ὅταν ὅμως ἄκουσε ἀπό τό στόμα του ὅτι κάποιος Μωάμεθ, ἀπόστολος Θεοῦ, δίχως νά σεβαστεῖ τήν ἀσιατική ἐθιμοτυπία, ὀνόμαζε τόν ἀρχηγό τῆς Περσίας Χοσρόη μόνο, ἅρπαξε τό γράμμα ἀπό τά χέρια τοῦ διερμηνέα καί τό ξέσχισε. Στόν Ἡράκλειο ὅμως πῆγε τό μήνυμα ὁ Δοχίας, στό γένος Ἄραβας, ἥμερος καί συμβιβαστικός. Ὁ διερμηνέας τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς μετέφρασε τήν ἐπιστολή τοῦ Μωάμεθ ἔτσι:

«Στό ὄνομα τοῦ σπλαχνικοῦ καί προέλεου Θεοῦ, ὁ Μωάμεθ, γιός τοῦ Ἀβδαλάχ,

1. Χάνοι ἤ Χαγάνοι λέγονταν οἱ βασιλιάδες τῶν Ἀβάρων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀπόστολος Θεοῦ, χαιρετᾶ τόν 'Ηράκλειο, τόν αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων. Εἰρήνη σέ κείνους πού βαδίζουν στό δρόμο τῆς ἀληθινῆς πίστης! Βασιλιά, δέξου τό 'Ισλάμ! Στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ, παραδέξου το. Γίνε μουσουλμάνος· γιατί θά ἔχεις διπλό μισθό ἀπό τό Θεό. 'Αλλιῶς, θά παρουσιαστεῖς κάποτε μπροστά στό φοβερό κριτήριο ἔνοχος εἰδωλολατρείας. Κι ἐσεῖς Χριστιανοί, ἐλᾶτε ἄς πάψουμε τίς διχόνοιες μεταξύ μας. Ἄς μή πιστέψουμε παρά στόν ἕνα καί μόνο Θεό. Γιατί αὐτός εἶναι μόνος Κύριος καί ἄλλον ὅμοιό του δέν ἔχει. Κι ἄν δέ δεχθεῖτε τό δόγμα τό ἀληθινό, ὁμολογῆστε τουλάχιστον ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε οἱ ἀληθινοί πιστοί.»

Σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση αὐτή, ὁ 'Ηράκλειος ἄκουσε μέ προσοχή τήν ἀνάγνωση καί ἀκούμπησε τήν ἐπιστολή πάνω σ' ἕνα προσκέφαλο (αὐτό ἦταν, σύμφωνα μέ τόν Ἄραβα ἱστορικό, πού τόν ἔσωσε καί αὐτόν καί τό γένος του)· ὕστερα γύρισε στό Δοχία καί μίλησε μαζί του μέ καλοσύνη καί στό τέλος τόν ξεπροβόδισε, ἀφοῦ τόν φίλεψε μέ περίσσια δῶρα.

ΣΠ. ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ

['Ελληνας λόγιος τοῦ 19ου αἰώνα.

Βυζαντιναί Μελέται -'Εν 'Αθήναις 1857, σελ. 175-176. Γλωσσική ἁπλούστευση]

8. 'Η θρησκεία τοῦ 'Ισλάμ.

Τό πρώτιστο ἠθικό καθῆκον κάθε μουσλίμ εἶναι νά ἐργάζεται γιά τή διάδοση καί τήν ἐπικράτηση τοῦ 'Ισλάμ πού τό κράτος του σ' αὐτό τόν κόσμο εἶναι ἡ ἴδια ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ στόν κόσμο. 'Αλλά ἐπειδή αὐτό τό κράτος δέν διαδίδεται στόν κόσμο μόνο μέ τό λόγο, μά προπάντων μέ τό σπαθί, καθῆκον κάθε μουσλίμ εἶναι νά πολεμᾶ γιά τήν πίστη.

Ὅποιος πεθαίνει σ' αὐτό τόν πόλεμο εἶναι μάρτυρας τῆς πίστης (σεχίτ) καί πηγαίνει ἀπευθείας στόν Παράδεισο. Ὅποιος πολεμᾶ γενναῖα καί ἐπιζεῖ, εἶναι νικητής ἤ θριαμβευτής τῆς πίστης (γαζή). Κάτω ἀπό τή σκιά τῶν σπαθιῶν τῶν ἀπίστων εἶναι ἡ πύλη τοῦ Παραδείσου, σύμφωνα μέ τό ἱερό βιβλίο τοῦ 'Ισλάμ. Μέ ἄλλα λόγια, ὅποιος πολεμώντας μέ θάρρος φτάνει ὥς τή σκιά τοῦ σπαθιοῦ τοῦ ἐχθροῦ, εἶναι κιόλας στόν Παράδεισο.

Πρώτιστο καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπίσης νά λατρεύει τό θεό μέ καθαρή καρδιά. Τό πιό σπουδαῖο μέρος τῆς λατρείας εἶναι ἡ προσευχή. Προσευχή εἶναι ἀπό τή μιά τό νά θυμᾶσαι συνεχῶς σέ κάθε στιγμή τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ καί νά τό εὐλογεῖς καί ἀπό τήν ἄλλη νά τό κάνεις αὐτό στίς πέντε προσευχές πού γίνονται σέ πέντε ὁρισμένες γι' αὐτό τό σκοπό ὧρες τοῦ ἡμερονυκτίου.

Γενικά ἡ προσευχή εἶναι πράξη ὁλωσδιόλου ἰδιωτική, πού γίνεται ἀπό τόν ἄνθρωπο ὁπουδήποτε, ὕστερ' ἀπό μιά συμβολική κάθαρση χεριῶν καί ποδιῶν, πού ἐκφράζει τήν κάθαρση τῆς ψυχῆς.

Οἱ ἐκκλησίες ὑπάρχουν, μόνο γιά νά προσεύχονται πολλοί μαζί στό ἴδιο μέρος, μά καί πάλι ὁ καθένας κι ἐδῶ προσεύχεται μόνος του, ἐκτός ἀπό λίγες κοινές εὐχές πού τίς ἀπαγγέλλει ὁ Ἰμάμης, δηλαδή ὁ ἐπιστάτης τῆς ἐκκλησίας.

'Επίσης οἱ ἐκκλησίες χρησιμεύουν καί γιά τήν ἠθική καί θρησκευτική διδασκα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λία τοῦ λαοῦ. Ἀπαγορεύεται αὐστηρά κάθε ἐσωτερική διακόσμηση μέ ἀγάλματα ἤ εἰκονογραφίες. Ἀπαγορεύεται ἐπίσης κάθε εἰκονική παράσταση τῆς θεότητας καί κάθε τιμή σέ εἰκόνες. Ἐξάλλου οὔτε θυσιαστήριο ὑπάρχει στούς μωαμεθανούς, οὔτε θυσίες, οὔτε τελετές, οὔτε ἱερεῖς, οὔτε ἱεροσύνη, οὔτε κλῆρος.

Ἡ θυσία πού γίνεται μιά φορά τό χρόνο στούς μωαμεθανούς μέ τό σφάξιμο ἑνός ἀρνιοῦ εἶναι ἁπλή ἀναμνηστική πράξη τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ. Τήν κάνει κάθε μωαμεθανός μπροστά στό σπίτι του ἤ μπροστά στήν ἐκκλησία.

Ἑορτές ὑπάρχουν μόνο δυό: α. Ἡ ἑορτή τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ στόν προφήτη (τό μέγα Μπαϊράμ), πού γίνεται μετά τό τέλος τοῦ ἱεροῦ μήνα τῆς νηστείας Ραμαζάν καί στήν ἀρχή τοῦ μήνα Σεβάλ. β. 70 μέρες ὕστερα ἀπό αὐτό τελεῖται τό μικρό Μπαϊράμ πού λέγεται καί Μπαϊράμ τῆς θυσίας (κουρβάν - μπαϊράμ) γιά ἀνάμνηση τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ.

Π. ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ
(Ἐγχειρίδιον βυζαντινῆς Ἱστορίας. Ἀθῆναι 1906. σελ. 101 - 102. Γλωσσική ἁπλούστευση).

9. Τό Ἰσλάμ.

(Ἀποσπάσματα ἀπό τό Κοράνιο)

Κεφάλαιο 2ο.

... [172. Δέ φτάνει, γιά νά δικαιωθεῖς, νά στρέψεις τό πρόσωπό σου πρός τήν Ἀνατολή ἤ τή Δύση· πρέπει ἀκόμα νά πιστεύεις στό Θεό, στήν ἔσχατη ἡμέρα, στούς ἀγγέλους, στό Κοράνιο, στούς προφῆτες· πρέπει γιά τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, νά βοηθᾶς τόν πλησίον σου, τά ὀρφανά, τούς φτωχούς, τούς ταξιδιῶτες, τούς αἰχμαλώτους καί ἐκείνους πού ἐπαιτοῦν· πρέπει νά προσεύχεσαι, νά κρατᾶς τήν ὑπόσχεσή σου, νά ὑποφέρεις ὑπομονετικά τήν κακοτυχία ἀπό τά δεινά τοῦ πολέμου. Τέτοια εἶναι τά καθήκοντα τῶν ἀληθινῶν πιστῶν.

... [181. Ὁ μήνας τοῦ Ραμαζανιοῦ, ὅπου τό Κοράνιο κατέβηκε στή γῆ, γιά νά εἶναι ὁ ὁδηγός, τό φῶς τῶν ἀνθρώπων, καί ὁ κανόνας τῶν καθηκόντων τους, εἶναι ὁ προορισμένος γιά τήν ἐγκράτεια καιρός. Ὅποιος δεῖ τή σελήνη αὐτοῦ τοῦ μήνα πρέπει νά τηρεῖ αὐτή τήν ἐντολή. Ἐκεῖνος πού εἶναι ἄρρωστος ἤ σέ ταξίδι θά νηστέψει ὕστερα ἴσο ἀριθμό ἡμερῶν. Ὁ Θεός θέλει νά σᾶς ὁδηγεῖ μέ ἐπιτυχία, γιά νά ἐκτελεῖτε τίς ἐντολές καί γιά νά ψάλλετε τούς αἴνους του. Φροντίζει νά σᾶς ὁδηγεῖ ὁ ἴδιος, γιά νά τόν τιμᾶτε μέ τήν εὐγνωμοσύνη σας.

... [192. Νά κάνετε τό προσκύνημα τῆς Μέκκας καί τήν ἐπίσκεψη τοῦ τεμένους, πρός τιμή τοῦ Θεοῦ. Κι ἄν δέν μπορεῖτε, τουλάχιστον νά κάνετε ἕνα μικρό δῶρο. Μήν γυρίζετε καθόλου τά κεφάλια σας, ὥσπου τό θύμα νά φτάσει στόν τόπο ὅπου θά τό θυσιάσετε. Ἐκεῖνος πού ἡ ἀρρώστια ἤ κάποιο ἀτύχημα θά τόν ὑποχρεώσει νά ξυριστεῖ, θά ἔχει γιά ἐξιλέωση τή νηστεία, τήν ἐλεημοσύνη ἤ τήν προσευχή. Ὅταν δέ θά ὑπάρχει τίποτα γιά νά φοβηθοῦμε, ἐκεῖνος πού θά πάει γιά προσκύνημα στή Μέκκα, θά προσφέρει, ἀφοῦ θά ἐπισκεφτεῖ τούς ἅγιους τόπους, ἐκεῖνο πού τοῦ ἐπιτρέπει ἡ κατάστασή του. Ἐκεῖνος πού δέ θά μπορέσει νά προσφέρει τίποτα, θά νηστέψει τρεῖς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μέρες κατά τό ταξίδι του καί έπτά, ὅταν ἐπιστρέψει. Ἡ πλήρης αὐτή νηστεία θά εἶναι δεκαήμερη. Ἐπιβάλλουμε αὐτή τήν ἄποψη σ' ἐκεῖνον πού δέ θά ἔχει καθόλου ἀντιπροσωπευτεῖ στό τέμενος τῆς Μέκκας. Νά φοβᾶστε τό Θεό· εἶναι φοβερός στήν ἐκδίκησή του.

. . . [186 - 189. Καταπολεμῆστε τούς ἐχθρούς σας στόν πόλεμο πού γίνεται γιά τή θρησκεία, ἀλλά μήν ἐπιτεθεῖτε ποτέ πρῶτοι. Ὁ Θεός μισεῖ τούς ἐπιτιθέμενους.

Σκοτῶστε τούς ἐχθρούς σας παντοῦ ὅπου τούς βρίσκετε· διῶξτε τους ἀπό τό φῶς ἀπ' ὅπου σᾶς ἔδιωξαν. Ὁ κίνδυνος νά ἀλλάξετε θρησκεία εἶναι χειρότερος ἀπ' τό φόνο. Μήν τούς πολεμᾶτε καθόλου κοντά στό τέμενος Χαράμ, ἐκτός ἄν σᾶς προκαλέσουν. Ἄν σᾶς ἐπιτεθοῦν, κολυμπῆστε μέσα στό αἷμα τους. Αὐτή εἶναι ἡ ἀνταμοιβή πού χρωστιέται στούς ἀπίστους.

Ἄν ἐγκαταλείψετε τήν πλάνη, ὁ Κύριος εἶναι οἰκτίρμων καί πολυεύσπλαχνος.

Καπολεμῆστε τούς ἐχθρούς σας, ὥσπου νά μήν ἔχετε πιά νά φοβᾶστε τόν πειρασμό καί ὥσπου νά ἀποκατασταθεῖ ἡ θεία λατρεία. Κάθε ἐχθρότητα νά καταπαύσει ἐναντίον ἐκείνων πού θά ἐγκαταλείψουν τά εἴδωλα. Τό μίσος σας θά πρέπει νά ἀνάβει μόνον ἐναντίον τῶν διεστραμμένων.

. . . . [265 - 266. Ἡ ἀνθρωπιά στά λόγια καί στίς πράξεις, εἶναι προτιμότερη ἀπό τήν ἐλεημοσύνη καί ἄς ἀκολουθεῖ τήν ἀδικία. Ὁ Θεός εἶναι πλούσιος καί οἰκτίρμων.

Ὦ πιστοί! Μή ματαιώνετε τήν ἀξία τῆς ἐλεημοσύνης σας μέ τήν κακολογία ἤ τήν ἀδικία. Ὅποιος ἐλεεῖ ἀπό ἐπίδειξη καί δέν πιστεύει στό Θεό καί στήν ἡμέρα τῆς κρίσεως, μοιάζει μέ τό βράχο τό σκεπασμένο μέ σκόνη. Ἔρχεται μιά δυνατή βροχή καί τοῦ ἀφήνει μόνο τή σκληράδα του. Οἱ πράξεις του δέν ἔχουν καμιά ἀξία γιά τόν Κύριο· γιατί δέν κατευθύνει τούς ἀπίστους.

Ἐκεῖνοι πού χρησιμοποιοῦν τά πλούτη τους, γιά νά εἶναι εὐάρεστοι στόν Κύριο, καί ἄν εἶναι σταθεροί στήν ἐφαρμογή τῶν ἀρετῶν, μοιάζουν μέ ἕνα κῆπο πού βρίσκεται σέ ἕνα λόφο· μιά εὐνοϊκή βροχή κι ἡ δροσιά νοτίζει τή γῆ καί εὐνοεῖ τήν ἄφθονη ἀνάπτυξη τῶν προϊόντων τους. Ὁ Θεός βλέπει τίς πράξεις τους.

[*Τό Κοράνιον* - Μετάφραση Γ.Ι. Πεντάκη
Ἔκδ. «Ἐλευθερουδάκης» - Ἐν Ἀθήναις - 1928 σελ. 33 - 47 Γλωσσική ἀπλούστευση]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610 - 1081]

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [717 - 867]
Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΞΕΠΕΡΝΑ ΝΙΚΗΦΟΡΑ ΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ. ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΞΟΡΜΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΓΥΡΩ ΛΑΟΥΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Τό διάστημα 717 - 843 τῆς περιόδου, πού ἐξετάζεται στό κεφάλαιο αὐτό, εἶναι κρίσιμο γιά τό μεσαιωνικό Ἑλληνισμό. Οἱ ἐξωτερικοί ἐχθροί, πού τόν προηγούμενο αἰώνα ἀκρωτηρίασαν τήν αὐτοκρατορία στήν περιφέρειά της —κυρίως οἱ Ἄραβες καί οἱ Βούλγαροι—, προχωροῦν τώρα πρός τό κέντρο καί ἐκθέτουν σέ κίνδυνο τήν ἴδια τήν ὕπαρξή της. Ὅλα τά σύνορά της γίνονται πεδία μαχῶν καί οἱ ἐχθροί, ὄντας στήν ἔξαρση τῆς πολεμικῆς ὁρμῆς τους, συμπιέζουν τό Βυζάντιο ἀπό παντοῦ, γιά νά τό ἐξουθενώσουν.

▲ **Βαλκάνια.** Οἱ Βούλγαροι μέσα σέ ἑκατό περίπου χρόνια (μετά τό 681) ὀργάνωσαν σέ δυνατό κράτος τίς ἀσύντακτες σλαβικές φυλές. Ἐνεργοῦν σοβαρές πολεμικές ἐξορμήσεις ἔξω ἀπό τά σύνορά τους, ἐπιδιώκοντας νά προσαρτήσουν τίς «Σκλαβηνίες» τῆς ὑπόλοιπης βαλκανικῆς καί νά μεγαλώσουν τήν ἐπικράτειά τους ἀπό τό κενό πού θ' ἄφηνε ἡ ἀναμενόμενη διάλυση τοῦ κράτους τῶν Ἀβάρων.

▲ **Ἀνατολικό σύνορο.** Στήν ἀρχή τῆς περιόδου αὐτῆς ἡ βία τῶν Ἀράβων βρίσκεται στήν ἀποκορύφωσή της. Ἡ πρωτεύουσα κατορθώνει νά ἀντισταθεῖ νικηφόρα στήν πολιορκία τῶν Ἀράβων (717 - 718), τήν πιό ἐπικίνδυνη πού τῆς ἔγινε ὥς τώρα καί νά ἀποκρούσει μιά εἰσβολή τους στή Μ. Ἀσία (740). Μέ ἐπίμονους ἀγῶνες σ' ὅλη τήν ἔκταση αὐτοῦ τοῦ συνόρου κατορθώνει ὁ μεσαιωνικός ἑλληνισμός νά χαράξει ὁριστικά στίς ἀνατολικές παρυφές τῆς Μ. Ἀσίας τή διαχωριστική γραμμή του ἀπό τόν ἀραβικό κόσμο.

▲ **Μεσόγειος.** Ἐδῶ ἡ κατάσταση εἶναι πολύ χειρότερη ἀπό τά μέτωπα τῆς ξηρᾶς. Τό ἀραβικό Χαλιφάτο, διασπασμένο στά μέσα τοῦ 8ου αἰώνα καί ἀπω-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θημένο πρός τό ἐσωτερικό τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν του, δημιουργεῖ μιάν ἀνεξάρτητη παραφυάδα του στήν Ἰσπανία (759). Ἀπό τό νέο αὐτό ἀραβικό κράτος στό εὐρωπαϊκό ἔδαφος ξεκινοῦν πειρατικοί στόλοι μέ ἀρχηγούς τυχοδιῶκτες, πού λυμαίνονται ὅλη τή Μεσόγειο καί ἱδρύουν παντοῦ ἀνεξάρτητα Ἐμιράτα. Ἀπό τίς ἐπιδρομές αὐτές δεινοπάθησαν πολύ ὅλα τά παράλια τοῦ Βυζαντίου. Ἰδίως ἀπό τήν κατάληψη τῆς Κρήτης (823 - 827) καί τήν ἀποβίβασή τους στή Σικελία (828) ἡ αὐτοκρατορία κινδύνεψε σοβαρά νά χάσει ἐντελῶς τήν κυριαρχία της στήν ἀνατολική Μεσόγειο.

▲ **Ἰταλία.** Ἐκεῖ οἱ βυζαντινές κτήσεις εἶναι ἐκτεθειμένες στόν ἐπεκτατισμό τῶν Λογγοβάρδων καί πέφτουν στά χέρια τους ἡ μιά μετά τήν ἄλλη. Ἡ ἀνάκτησή τους ὅμως ἦταν χειρότερο κακό, γιατί ἔγινε ἀπό νέο ἀντίπαλο, τ ο ύ ς Φ ρ ά γ κ ο υ ς τῆς Δ. Εὐρώπης· ἀπ' αὐτούς ζήτησε βοήθεια ὁ πάπας τῆς Ρώμης.

Οἱ ἰταλικές κτήσεις δέν ξαναδόθηκαν στήν Κωνσταντινούπολη πού τῆς ἀνῆκαν, ἀλλά ἀποτέλεσαν ἕνα ἰδιαίτερο π α π ι κ ό κ ρ ά τ ο ς (754 - 756). Οἱ ἴδιοι αὐτοί ἀντίπαλοι θά ἑνώσουν σέ λίγο (800) καί γιά λίγο ὅλο τό βαρβαρικό χριστιανικό κόσμο τῆς Δύσης ὑπό ἕνα μεγάλο ἡγέτη τους, τόν Καρλομάγνο, καί θά ἱδρύσουν νέα χριστιανική αὐτοκρατορία. Οἱ παλαιοί δηλαδή «βάρβαροι» διεκδικοῦν γιά λογαριασμό τους τήν κληρονομιά τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

▲ **Ἐσωτερική κρίση.** Στό ἐσωτερικό μέτωπο τῆς αὐτοκρατορίας ξεσπάει μιά βαθιά κρίση μέ προέλευση πάλι τήν Ἀνατολή. Εἶναι ἡ Ε ἰ κ ο ν ο μ α χ ι κ ή κ ρ ί σ η (726 - 843). Τό δυσεξιχνίαστο αὐτό κίνημα, πού κλόνισε συθέμελα τήν αὐτοκρατορία περισσότερο ἀπό ἕνα αἰώνα, ἀπείλησε μέ ὁλοκληρωτική ἀλλοίωση τόν εὐρωπαϊκό χαρακτήρα της.

Ἡ νεώτερη ἔρευνα δέχεται ὅτι ἡ Εἰκονομαχία ἦταν μιά πνευματική - θρησκευτική κίνηση μέ περιεχόμενο τό ζήτημα τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Γεωγραφική ἑστία της εἶχε τή Μ. Ἀσία. Καί δέν εἶναι ὑπερβολή νά πεῖ κανείς ὅτι ἀπό τήν ἔκβασή της θά κρινόταν τελικά ἡ πολιτιστική φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου, ἄν δηλαδή θά ἔμενε στή σφαίρα τοῦ ἑλληνοευρωπαϊκοῦ κόσμου ἤ θά ξέκοβε καί θά ἐντασσόταν στόν ἀνατολικό. Ἡ μάχη πού δόθηκε στόν πνευματικό αὐτό τομέα κερδήθηκε, ὅπως καί ἐκείνη πού δόθηκε στά σύνορα τοῦ Ταύρου καί τοῦ Εὐφράτη· καί δέν εἶναι καθόλου μικρότερης σημασίας, ὅπως θά δοῦμε πιό κάτω.

▲ Ἄν θέλουμε λοιπόν νά χαρακτηρίσουμε τό κρίσιμο διάστημα 717 - 843, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι σ' αὐτό ἀκριβῶς κρίθηκε τό μέλλον τῆς φυσιογνωμίας τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Τό Βυζάντιο κατόρθωσε νά ἐπιζήσει σάν πολιτική καί πολιτιστική κοινότητα πού ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς παράδοσης. Τό ἀπόγειο τῆς ἀραβικῆς ἐπέκτασης πού σημειώνεται στό πρῶτο μισό τοῦ 8ου αἰώνα ἀνήκει

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στό μακρινό παρελθόν. *Ἀπό τό 843 ἐνδυναμώνεται μιά γενική ἀναγέννηση τῆς αὐτοκρατορίας*. Εἶναι ἡ ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ τοῦ Γ'. Ἡ εἰκονομαχική κρίση τερματίζεται μέ νίκη τῶν Εἰκόνων τό 843.

Σημειώνεται τώρα μιά ἐντονότερη ἀπό πρίν ἀναζωπύρηση τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων γραμμάτων. Ἕνα εἶδος ἰδιαίτερου «βυζαντινοῦ τρόπου» ζητᾶ τήν ἔκφρασή του μέ διάφορους τρόπους. Ἡ αὐτοκρατορία στήν πρώτη ρήξη της μέ τήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης γιά λόγους δογματικῆς καί λατρευτικῆς ἰδιοτυπίας θέτει ὑπό τήν θρησκευτική της κηδεμονία τούς Σλάβους τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης (863) καί τούς Βουλγάρους (864). Τό πιό ἐντυπωσιακό εἶναι ὅτι σχεδόν ταυτόχρονα ἀρχίζει στό ἀνατολικό μέτωπο *ἡ πρώτη νικηφόρα ἀντεπίθεση τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων (859 καί 863). Εἶναι τό προανάκρουσμα τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας»* πού θά ἀκολουθήσει στήν ἑπόμενη δυναστεία. Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους ἕνας νεώτερος ἱστορικός τοποθετεῖ στό 843 τήν ἔναρξη μιᾶς «Νέας Ἐποχῆς» τοῦ Βυζαντίου.

1 ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΔΥΝΑΣΤΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 717-867.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Τρεῖς δυναστικές φάσεις διακρίνονται στόν ἐνάμιση αὐτόν αἰώνα (τίς ὀνομάζουμε ἔτσι, γιατί ἡ δεύτερη δέν περιλαμβάνει αὐτοκράτορες μέ ὁμαλή διαδοχή):

- Οἱ Ἴσαυροι (717 - 802).
- Οἱ διάδοχοί τους (802 - 820).
- Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820 - 867).

Στήν τελευταία φάση περιλαμβάνεται ὡς αὐτοτελής περίοδος ἡ ἐποχή τοῦ Μιχαήλ Γ' (842 - 867).

1. Οἱ Ἴσαυροι (717-802).[1] Αὐτοί οἱ αὐτοκράτορες λέγονται Ἴσαυροι, γιατί ὁ ἱδρυτής τῆς δυναστείας, ὁ Λέων Γ', εἶχε μέν γεννηθεῖ στή Γερμανίκεια τῆς Συρίας, ἀλλά ἡ οἰκογένειά του ἦταν ἀπό τήν Ἰσαυρία τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας.

Ὁ Λέων Γ', ὅταν ἀνέβηκε στό θρόνο τερματίζοντας τήν περίοδο ἀναρχίας τοῦ 711 - 717, ἦταν στρατηγός τοῦ Θέματος τῶν Ἀνατολικῶν. Ἀμέσως φανέρωσε τίς ἐξαιρετικές στρατιωτικές καί διοικητικές του ἱκανότητες· ὀνόμασε ἀπό νωρίς συμβασιλέα τό γιό του Κωνσταντῖνο.

Μετά τό θάνατο τοῦ Λέοντα αὐτός βασίλεψε ὡς Κωνσταντῖνος Ε' (741 - 775). Εἶναι αὐτός πού οἱ ἄσπονδοι ἀντίπαλοί του θά τόν παραδώσουν στή μνήμη τῶν

---

1. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτῆς τῆς δυναστείας εἶναι μέ τή σειρά: Ὁ Λέων Γ' ὁ Ἴσαυρος (717 - 741), ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ὁ Κοπρώνυμος (741 - 775), ὁ Λέων Δ' ὁ Χάζαρος (775 - 780), ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' (780 - 797), ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία (797 - 802).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Λέων Γ' ὁ Ἴσαυρος (717 - 741) ἀποκρούει τούς Ἄραβες πού πολιόρκησαν τήν Κωνσταντινούπολη τό 717 - 718.
Ἀριστερά μπροστά στό κουβούκλιο ὁ Λέων Γ' κάθεται σέ θρόνο καί δίπλα του ἕνας σωματοφύλακας μέ ἐλλειψοειδή ἀσπίδα. Μπροστά τους ἕνα τμῆμα ἀπό ἱππεῖς (ἐπίκουροι Βούλγαροι;) κατατροπώνουν τόν ἀντίπαλο (Ἄραβες). (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).

μεταγενέστερων ὡς «Κοπρώνυμο». Τό 732 παντρεύτηκε τήν κόρη τοῦ χαγάνου τῶν Χαζάρων, ἑνός τουρκικοῦ λαοῦ τῆς Κριμαίας. Αὐτή βαφτίστηκε μέ τό ὄνομα Εἰρήνη καί ἔγινε εὐσεβής χριστιανή.

Ὁ γιός του, Λέων Δ' ὁ Χάζαρος (775 - 780) — ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπό τήν καταγωγή τῆς μητέρας του —, πρίν ἀνακηρυχτεῖ βασιλιάς, εἶχε παντρευτεῖ (769) τήν Εἰρήνη τήν Ἀθηναία, ἀπό ἀριστοκρατική οἰκογένεια τῶν Ἀθηνῶν, γυναίκα ἐξαιρετικῆς ὀμορφιᾶς καί δυναμισμοῦ, ἀλλά σκληρή καί φίλαρχη.

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου ΣΤ' (780 - 797), πού διαδέχτηκε τόν πατέρα του ἀνήλικος, ἀσκοῦσε τήν πραγματική ἐξουσία ἡ μητέρα του. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', ὅταν ἐνηλικιώθηκε (790), ἔδειξε πώς εἶχε κάποιες ἱκανότητες, ἀλλά δέν μπόρεσε νά κρατήσει μακριά ἀπό τή δημόσια δράση τή φιλόδοξη μητέρα του καί μάλιστα τήν πῆρε ἐπίσημα ὡς συμβασίλισσά του. Ἡ συγκατάβαση αὐτή τοῦ στοίχισε τό θρόνο. Ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία ἔβαλε ἀνθρώπους της καί τόν τύφλωσαν (797)· ἀπό τότε κυβέρνησε μόνη της ὡς τό 802. Αὐτή ἡ πενταετία τῆς ἁμαρτωλῆς αὐγούστας εἶναι μιά ἀπό τίς πιό ἄτυχες περιόδους τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας:

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

● Στήν Δύση (800) ὁ Καρλομάγνος στέφεται ἀπό τόν πάπα τῆς Ρώμης αὐτοκράτορας καί στήν Ἀνατολή ἕνας δεύτερος μεγάλος, ὁ Ἄραβας ἡγέτης Χαρούν-αρ-Ρασίντ[1], δέχεται νά σταματήσει τίς ἐχθροπραξίες, μόνο ὅταν τό Βυζάντιο ἀναλαμβάνει τήν ὑποχρέωση νά τοῦ πληρώνει κάθε χρόνο βαρύ χρηματικό φόρο.

● Ἔτσι ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων τελειώνει τό 802 ὁλωσδιόλου ἄδοξα, ἀφοῦ δυό χρόνια πρωτύτερα λίγο ἔλειψε, ἀπό ἀδέξιους χειρισμούς τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, νά μεταβιβαστοῦν στόν Καρλομάγνο τά δικαιώματα στήν κληρονομιά τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

● Αὐτός ἀκριβῶς ὁ μεγάλος κίνδυνος προκάλεσε τήν ἐξέγερση τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας ἐναντίον τῆς αὐγούστας, τήν ἀνατροπή της ἀπό τό θρόνο καί τήν ἐξορία της στήν Πρίγκιπο τῆς Προποντίδας καί σέ λίγες μέρες στή Λέσβο, ὅπου πέθανε στήν ἀρχή τοῦ 803.

Τό ἔργο τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων εἶναι ἀξιόλογο στήν πρώτη της περίοδο (717 - 775):

▲ **Στήν ἀντιμετώπιση τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν.** Στούς δυό πρώτους Ἰσαύρους ὀφείλεται ἡ ἀνάσχεση τῆς κατακτητικῆς ὁρμῆς τοῦ Χαλιφάτου τῶν Ὀμμεϋαδῶν τήν ἐποχή πού βρίσκεται στό ἀπόγειό του (705 - 743). Ἡ ἀνάσχεση αὐτή ἔχει κοσμοϊστορική σημασία. Ἔγινε μέ τήν ἀπόκρουση τῶν Ἀράβων ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη (717 - 718) καί τήν ἀπομάκρυνσή τους ἀπό τή Μ. Ἀσία (740).

Πολεμικά τρόπαια ἐναντίον τῶν ἴδιων ἐχθρῶν ἐξακολουθοῦν πολλά καί μεγάλα στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' μέσα στήν περίοδο 746 - 757, ἐνῶ συγχρόνως, γιά μιά ὁλόκληρη εἰκοσαετία σχεδόν (755 - 775), διασταυρώνει τό νικηφόρο ξίφος του μέ τούς Βουλγάρους.

▲ **Στό νομοθετικό τομέα.** Γιά νά κατορθώσουν τήν ἐσωτερική ἀναδιοργάνωση τῆς αὐτοκρατορίας οἱ δυό πρῶτοι Ἴσαυροι δημοσίευσαν τό 726 τή νομοθετική συλλογή Ἐκλογή τῶν νόμων. Σκοπός της εἶναι μιά «ἐπιδιόρθωση» τῆς νομοθεσίας «τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ ἐπί τό φιλανθρωπότερον». Εἶναι ἕνας νέος κώδικας τῶν Ἰσαύρων πού ἐκφράζει τίς βαθιές ἀλλαγές τῶν δύο τελευταίων αἰώνων (534 - 726) ὑπό τήν ἐπίδραση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπιχειρεῖ νά διευκρινίσει πολλά σημεῖα πού ἔγιναν στό μεταξύ «δυσδιάγνωστα» ἤ εἶχαν ἀλλάξει κάπως (π.χ. ζητήματα μνηστείας, γάμου, προίκας, δωρεῶν, διαθηκῶν κλπ.).

Ἡ Ἐκλογή δέν ἦταν μόνο κώδικας τῆς ζωντανῆς νομοθεσίας, ἀλλά καί ἐγχειρίδιο κατάλληλο γιά τή διδασκαλία τοῦ Δικαίου.

Ἐπειδή ἡ Ἐκλογή ἦταν σύντομη καί κατανοητή, χρησιμοποιήθηκε ὡς βάση γιά τή νομοθεσία τῶν σλαβικῶν λαῶν.

▲ **Στό διοικητικό τομέα.** Γιά νά ἐξασφαλιστοῦν ἀξιόμαχες καί μόνιμες στρατιωτικές δυνάμεις στή Μ. Ἀσία ἀρχικά, πού ἦταν πιό ἐκτεθειμένη στίς ἐπιδρομές τῶν Ἀράβων, καί στή Θράκη, πού ἦταν πεδίο τῶν εἰσβολῶν τῶν Βουλγά-

1. Harun - ar - Rachid.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρων, γενικεύεται ἀπό τούς δυό πρώτους Ἰσαύρους τό σύστημα τῶν Θεμάτων στίς περιοχές αὐτές· ἡ ἐπέκταση τοῦ θεσμοῦ συνεχίζεται ὥς τό τέλος τῆς δυναστείας μέ τήν πλήρη ἀπορρόφηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τούς στρατηγούς καί μέ τήν κατάτμηση τῶν μεγάλων Θεμάτων σέ μικρότερα. Εἰδικότερα, μέ τό τέλος τοῦ 8ου αἰώνα, ὅταν κάπως σταθεροποιήθηκαν τά μικρασιατικά καί τά βαλκανικά σύνορα, οἱ μεγάλες στρατιωτικές μονάδες, τά Θέματα, ὅπως π.χ. τῶν Ἀρμενιακῶν, τῶν Ἀνατολικῶν, τῶν Θρακησίων, τῶν Καραβισιάνων ἤ τῶν Πλωιζομένων, τό Ὀψίκιο κ.ἄ., πού ὥς τότε μετακινοῦνταν, τοποθετοῦνται μόνιμα σέ μιά ὁρισμένη περιοχή κρατώντας τήν παλιά ὀνομασία τους.

Εἰκονομαχία. Τό ὄνομα τῶν Ἰσαύρων συνδέθηκε προπάντων μέ τό κίνημα πού ἐγκαινίασε ὁ Λέων Γ' ἐναντίον τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Τό κίνημα αὐτό, ὅπως θά φανεῖ πιό κάτω, ἄγγιξε ὥς τίς ρίζες της τήν ἴδια τήν ὑπόσταση τῆς αὐτοκρατορίας καί κόντεψε νά τῆς ἀλλάξει τήν πολιτιστική φυσιογνωμία της. Προκαλεῖ βαθύ σχίσμα ἀνάμεσα στούς βυζαντινούς πληθυσμούς καί πολλές ἐπαναστάσεις. Τελικά καταλήγει σέ ἀποτυχία καί οἱ Εἰκόνες θριαμβεύουν.

Ἡ ἐπιδημία τοῦ 746-748 καί οἱ μετοικεσίες τῶν πληθυσμῶν. Οἱ Παυλικιανοί. Τό 746 ἕνας βουβωνικός λοιμός μεταφέρθηκε ἀπό τήν Αἴγυπτο μέ τούς Ἄραβες στήν Ἑλλάδα καί στά νησιά της. Ἄρχισε νά θερίζει ἐκεῖ τούς πληθυσμούς, μά προπάντων ἔκαμε μεγάλη θραύση στήν Κωνσταντινούπολη καί τά περίχωρά της τό 748. Ἡ πρωτεύουσα κινδύνεψε νά ἐρημωθεῖ.

Ὅταν πέρασε ἡ ἐπιδημία, ὁ Κωνσταντῖνος Ε' βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά καταφύγει στό μέτρο τῆς ὁμαδικῆς μετακίνησης πληθυσμῶν πρός τή Βασιλεύουσα καί μάλιστα Ἑλλαδικῶν ἀπό τήν Πελοπόννησο. Ἡ μετακίνηση αὐτή ἔχει μεγάλη σημασία, γιατί δείχνει πόσο πυκνός ἦταν ὁ ἑλληνικός πληθυσμός τῆς Πελοποννήσου ὥς τότε. Συγχρόνως ὅμως ἡ μετακίνηση ὁμάδων ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐπιτρέπει τήν ἐξάπλωση καί ἄλλων Σλάβων στόν πελοποννησιακό χῶρο.

Τήν ἴδια ἐποχή ὁ αὐτοκράτορας αὐτός μετατόπισε ἀπό τή Συρία καί τήν Ἀρμενία — πού μόλις εἶχε ἐπανακτήσει ἀπό τούς Ἄραβες τίς πόλεις Γερμανίκεια καί τή Θεοδοσιούπολη μέ τή Μελιτηνή — χιλιάδες κατοίκους πρός τή Θράκη. Οἱ μέτοικοι αὐτοί ἦταν ὀπαδοί μιᾶς αἵρεσης καί λέγονταν Παυλικιανοί. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἔδειξε ἐνδιαφέρον γι' αὐτούς, γιατί ὑπολόγιζε πολύ στήν πολεμική ἱκανότητα καί ἀφοσίωσή τους.

Ἔτσι ἔρχεται στό προσκήνιο ἡ αἵρεση αὐτή. Ξεκίνησε ἀπό τήν Ἀρμενία (660), διαδόθηκε σ' ὁλόκληρη τή Μ. Ἀσία, κέρδισε φανατικούς ὀπαδούς καί θά διαδραματίσει στό μέλλον σπουδαῖο ρόλο στά βυζαντινά πράγματα. Βάση τῆς αἱρετικῆς τους θεωρίας ἦταν τό αἴτημα νά ξανάρθει ὁ Χριστιανισμός στήν ἁπλότητα τῶν πρώτων αἰώνων.

2. Οἱ διάδοχοι τῶν Ἰσαύρων (802-820).[1] Τό τέλος τῆς δυναστείας τῶν

1. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς σειρᾶς αὐτῆς εἶναι: ὁ Νικηφόρος (802 - 811), ὁ Μιχαήλ Α' ὁ Ραγκαβές (811 - 813), ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος (813 - 820).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πόλεμοι ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. *Ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος, στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν, ἀναχωρεῖ γιά τό πεδίο τῆς μάχης ἐναντίον τῶν Βουλγάρων (Ἰούνιος 813). (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).*

Ἰσαύρων μέ τήν ἐκθρόνιση καί τήν ἐξορία τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας ἔδωσε τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα στό Νικηφόρο (802 - 811). Αὐτός ἦταν Λογοθέτης τοῦ Γενικοῦ, δηλαδή ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν. Οἱ ἀντίπαλοι πού ἀπειλοῦν τώρα τό κράτος εἶναι πολύ ἐπικίνδυνοι. Αὐτοί εἶναι:

▲ **Ὁ Φράγκος Καρλομάγνος** πού κυρίεψε τή Βενετία καί λεηλάτησε τίς δαλματικές ἀκτές (810).

▲ **Ὁ ἀββασίδης χαλίφης Χαρούν - αρ - Ρασίντ** πού ἐπέβαλε τώρα στό Βυζάντιο τόσο ἐξευτελιστικούς ὅρους, ὥστε ἔμοιαζαν μέ οἰκονομική ὑποτέλεια.

▲ **Ὁ Κροῦμος,** ὁ βασιλιάς τῆς Βουλγαρίας, πού τόν ἴδιο χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ Χαρούν - αρ - Ρασίντ (809) ἄρχισε εἰσβολές στά βυζαντινά ἐδάφη. Ὁ Νικηφόρος εἰσβάλλει στή Βουλγαρία, ἀλλά σκοτώνεται στό πεδίο τῆς μάχης (811).

Τό 813, ἐνῶ τά στρατεύματα τοῦ Κρούμου πολιορκοῦν τή Βασιλεύουσα, ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος. Μέ τήν ἀνακήρυξή του ἀνοίγει ἡ αὐλαία γιά τήν πρώτη πράξη ἑνός ἱστορικοῦ δράματος μέ ἥρωες τρεῖς στρατηγούς, πού ἐξελίχτηκε σέ τρεῖς πράξεις:

● Ὁ στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν Βαρδάνιος ὁ Τοῦρκος εἶχε ὀργανώσει συνωμοσία, γιά νά πάρει τό θρόνο ἀπό τό Νικηφόρο, μέ συνενόχους τούς τρεῖς ὑποστράτηγους του, *τό Λέοντα τόν Ἀρμένιο, τό Μιχαήλ τόν Τραυλό ἀπό τή Φρυγία, καί τό Θωμᾶ τό Σλάβο.* Ἡ συνωμοσία ἀπέτυχε κι ὁ ἀρχισυνωμότης θανατώθηκε· ἀπό τούς τρεῖς συνεργάτες του ὅμως πρῶτος ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος ἀνεβαίνει στό θρόνο (813 - 820).

Στά χρόνια του οἱ Βούλγαροι νικήθηκαν καί ἔφυγαν ἀπό τή Θράκη. Ἐπίσης ἀνακινήθηκε τό εἰκονομαχικό ζήτημα, πού εἶχε κλείσει στήν ἐποχή τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας.

● Ἡ πρώτη πράξη κλείνει μέ τό τέλος τῆς βασιλείας του. Συνεργάτες τοῦ παλαιοῦ συμμαχητῆ του, Μιχαήλ τοῦ Τραυλοῦ, πού ἦταν φυλακισμένος, ἐπειδή εἶχε συνωμοτήσει ἐναντίον τοῦ Λέοντα, σκότωσαν τόν αὐτοκράτορα καί ἀνέβασαν ἁλυσοδεμένο ἀκόμη τόν Μιχαήλ, πού ἐγκαινιάζει τή δυναστεία τοῦ Ἀμορίου καί λέγεται ἔτσι, γιατί ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ ἱδρυτῆ της ἦταν τό Ἀμόριο τῆς Φρυγίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Στήν περίοδο τῶν διαδόχων τῶν Ἰσαύρων (802 - 820) ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Νικηφόρου νά ἀνορθώσει τό κράτος.

▲ **Ἕνα ἀπό τά μέτρα πού πῆρε ἀναφέρεται στήν ἐποικιστική του πολιτική.** Ἔγινε λόγος πιό πάνω (σελ. 238) γιά τήν ἐρήμωση πού ἔφερε ἡ ἐπιδημία τοῦ 746/748 καί γιά τήν ἐξάπλωση τῶν Σλάβων στόν ἀραιοκατοικημένο νοτιότερο ἑλλαδικό χῶρο. Ἡ ἐξάπλωση ἔγινε ἰδιαίτερα αἰσθητή στήν Πελοπόννησο (στήν Ἤλιδα, τήν ὀρεινή Γορτυνία καί τόν Ταΰγετο). *Τό 805 μάλιστα, μέ τή συνεργασία καί μέ ναυτικές δυνάμεις τῶν Σαρακηνῶν οἱ ὑποταγμένοι πάροικοι Σλάβοι πολιόρκησαν τήν Πάτρα*, πού ἀμύνθηκε μέ ἐπιτυχία καί σώθηκε, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, χάρη στή βοήθεια τοῦ πολιούχου της, τοῦ πρωτόκλητου Ἀνδρέα.

Τότε, ὅπως φαίνεται, ὁ Νικηφόρος ἔφερε ἀπό τή Μ. Ἀσία ἐξελληνισμένους πληθυσμούς. Τούς σκόρπισε ὡς ἄ π ο ι κ ο υ ς στίς «Σκλαβηνίες» καί τούς παραχώρησε στρατιωτόπια. Ἔτσι ὁ Νικηφόρος πέτυχε τήν πλήρη ἀποκατάσταση τοῦ ἑλληνισμοῦ στή Μακεδονία, τή Θράκη καί τή νοτιότερη Ἑλλάδα.

▲ **Οἰκονομική πολιτική.** Ἦταν προπάντων πολιτική οἰκονομικῆς περισυλλογῆς. Αὐτό ἐπιδιώχτηκε κυρίως μέ φορολογικά μέτρα: ἀναθεώρηση τῶν φορολογικῶν καταλόγων, αὔξηση τῶν τελῶν, κατάργηση τῶν χαριστικῶν «κ ο υ φ ι σ μ ῶ ν» τῆς Εἰρήνης, δηλαδή τῶν αὐθαίρετων φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν.

3. Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820-867).[1]

Στή δυναστεία αὐτή ξεχωρίζουν δυό περίοδοι μέ ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἡ καθεμιά:

▲ **Ἡ πρώτη περίοδος (820-842). Πρῶτα συμπτώματα γενικῆς ἀνάρρωσης τῆς αὐτοκρατορίας.** Μετά τήν τραγική δολοφονία τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμενίου ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ συμμαχητής του Μιχαήλ Τραυλός (820-829), πού πατρίδα του ἦταν τό Ἀμόριο τῆς Φρυγίας στή Μ. Ἀσία.

Ἀφοῦ ἀνέβηκε στό θρόνο, φρόντισε νά στέψει συναυτοκράτορά του τό γιό του Θεόφιλο καί τήν ἴδια μέρα ἔγινε καί ἡ τελετή τοῦ γάμου του μέ τή Θεοδώρα Καματερή ἀπό τήν Παφλαγονία, πού ὁ πατέρας της ἦταν ἀνώτατος στρατιωτικός.

Ὁ Μιχαήλ Τραυλός ἐξασφάλισε στό γιό του ἐκλεκτή παιδεία μέ παιδαγωγό τόν Ἰωάννη Γραμματικό, θερμό εἰκονομάχο, πού ἡ μόρφωσή του ἦταν μεγάλη καί νεωτεριστική γιά τήν ἐποχή του.

Στά πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ ἡ αὐτοκρατορία συγκλονίστηκε ἀπό ἕναν ἐμφύλιο πόλεμο (821 - 823), πού ἀνοίγει τήν αὐλαία γιά τήν τελευταία πράξη τοῦ ἱστορικοῦ δράματος πού ἀναφέραμε πιό πάνω· πρόκειται γιά τό ἐπαναστατικό κίνημα πού εἶχε ἀρχηγό του τό Θ ω μ ᾶ τ ό Σ λ ά β ο. Αὐτός ὁ στρατηγός κατόρθωσε νά συγκεντρώσει γύρω του κάθε λογῆς ἐθελοντές μισθο-

---

1. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτῆς τῆς δυναστείας εἶναι μέ τή σειρά: ὁ Μιχαήλ Β' ὁ Τραυλός (820 - 829), ὁ Θεόφιλος (829 - 842), ὁ Μιχαήλ Γ' καί ἡ μητέρα του Θεοδώρα (842 - 856), ὁ Μιχαήλ Γ' μόνος του (856 - 867).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ βούλγαρος Χάν Ὀμουρτάγ παρακολουθεῖ τό μαρτύριο τῶν «Μακεδόνων» αἰχμαλώτων. *Ὁ Κροῦμος ἐγκαταλείποντας τά βυζαντινά ἐδάφη (813) πῆρε μαζί του δώδεκα χιλιάδες περίπου αἰχμάλωτους «Μακεδόνες» ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἀδριανούπολης. Σύμφωνα μέ τή Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη πολλοί ἀπ' αὐτούς βασανίστηκαν καί θανατώθηκαν, γιατί θέλησαν νά διαδώσουν τό Χριστιανισμό στούς εἰδωλολάτρες ἀκόμη Βουλγάρους. Στήν εἰκόνα διακρίνεται στή μέση ὁ Ὀμουρτάγ (σύμφωνα μέ τό Θεοφάνη «Μουτράγων»), διάδοχος τοῦ Κρούμου, καθισμένος σέ θρόνο νά παρακολουθεῖ τή θανάτωση τοῦ μητροπολίτη τῆς Ἀδριανούπολης Μανουήλ (ἀριστερά). Λίγες δεκαετίες ἀργότερα (864) ὁ διάδοχος τοῦ Ὀμουρτάγ Βόγορης δέχεται τό χριστιανικό βάφτισμα καί μαζί του τό μεγαλύτερο μέρος τῶν Βουλγάρων. [Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη].*

φόρους ἀπό ὁλόκληρη τή Μ. Ἀσία καί νά ὑποστηριχτεῖ ἀπό τούς αἱρετικούς πληθυσμούς της καί προπάντων ἀπό τούς Ἄραβες. Στήν Ἀντιόχεια μάλιστα τόν ἔστεψε αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης της.

Μέ μεγάλες δυνάμεις ὁ Θωμᾶς πολιόρκησε δυό φορές τήν Κωνσταντινούπολη (τέλη τοῦ 821 καί ἀρχές τοῦ 822). Μόλις κατάφερε ὁ Μιχαήλ Β', μέ τή βοήθεια τοῦ βασιλιᾶ τῶν Βουλγάρων Ὀμουρτάγ, νά σώσει τήν πρωτεύουσα. Τά τελευταῖα ὑπολείμματα τῶν στασιαστῶν τά συνέτριψε στήν Ἀδριανούπολη (Ὀκτώβριος 823).

Ἡ ἀνταρσία αὐτή ἔδωσε εὐκαιρία στούς Σαρακηνούς τῆς Δύσης νά ἀναπτύξουν, ὅσο ποτέ ἄλλοτε, τή ναυτική τους δύναμη στήν Ἀ. Μεσόγειο καί προπάντων νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα στήν Κρήτη (823 - 827) καί στή Σικελία (828).

Μέ τό θάνατο τοῦ Μιχαήλ Β', στό θρόνο ἀνέβηκε ὁ γιός του Θεόφιλος (829 - 842).

Ὁ Θεόφιλος εἶχε πάρει ἐξαιρετική μόρφωση ἀπό τόν Ἰωάννη Γραμματικό πού τοῦ καλλιέργησε καί ἔντονο εἰκονομαχικό ζῆλο. Στήν ἐποχή του σημειώνεται ἡ π ρ ώ τ η ἀ ν α γ έ ν ν η σ η τ ῶ ν γ ρ α μ μ ά τ ω ν.

▲ **Ἡ δεύτερη περίοδος τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου (842 - 867). Ἡ «Νέα Ἐποχή» τοῦ Μιχαήλ τοῦ Γ'.** «Στίς 20 Ἰανουαρίου τοῦ 842 ὁ Θεόφιλος πέθανε. Μετά τό θάνατό του ἡ εἰκονομαχία δέν ἐπιζεῖ. Τό κίνημα αὐτό καταρρέει καί ἡ μεγάλη πνευματική κρίση πού τό συνόδευσε τερματίζεται. Τό Βυζάντιο συνέρχεται ἀπό τήν κρίση καί μιά Νέα Ἐποχή ἀρχίζει[1]».

1. Γ. Ὀστρογκόρσκυ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Θεόφιλος θανατώνει τούς δολοφόνους τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμενίου.

Ἐπάνω: Τή μορφή τοῦ αὐτοκράτορα Θεόφιλου χαρακτήριζαν ὁρισμένες ἰδιορρυθμίες. Ἡ κυριότερη ἦταν ἡ δικαιοκρισία του. Ἕνα δεῖγμα της εἶναι ἡ θανάτωση τῶν συνεργῶν τοῦ πατέρα του Μιχαήλ Β' στή δολοφονία τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμενίου τό 820. Αὐτή ἡ τιμωρία εἰκονίζεται ἐδῶ.

Κάτω: Ἀνάλογο δεῖγμα δικαιοκρισίας τοῦ Θεόφιλου παριστάνεται ἐδῶ: σύμφωνα μέ τή Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη, γιά νά μήν τοῦ ξεφύγει καμιά ἀδικία ἀτιμώρητη, πήγαινε κάθε ἑβδομάδα ἔφιππος ἀπό τό παλάτι ὥς τήν ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν καί ρωτοῦσε δρόμο δρόμο νά μάθει καθετί σχετικό μέ τίς τιμές, τήν ποιότητα κλπ. τῶν τροφίμων, ὑφασμάτων κ.ἄ. συγχρόνως ἄκουγε ὁ ἴδιος τά παράπονα τῶν πολιτῶν. Στήν εἰκόνα διακρίνεται ὁ Θεόφιλος σέ μιά τέτοια ἑβδομαδιαία περιοδεία του νά φτάνει στήν ἐκκλησία τῶν Βλαχερνῶν. [Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη].

Ἡ Νέα αὐτή Ἐποχή, συνδέεται μέ τή βασιλεία τοῦ γιοῦ τοῦ Θεόφιλου, Μιχαήλ Γ' τοῦ Μεθύσου (842 - 867). Ἕνας ὀνομαστός βυζαντινολόγος[1], ἀγωνίστηκε μέ ζῆλο νά ἀποκαταστήσει τή μορφή τοῦ τελευταίου αὐτοῦ Ἀμοριανοῦ αὐτοκράτορα, πού οἱ ἱστοριογράφοι τῆς βυζαντινῆς ἀκμῆς (μετά τό 867) τόν ἔριξαν στή σκιά, ἐνῶ ἡ λαϊκή ποιητική μούσα διατήρησε γι' αὐτόν μέσα στούς αἰῶνες τή φήμη του σάν ἡρωϊκοῦ πολέμαρχου μέ τό ὄνομα Ἀρμούρης. Τό ὄνομα αὐτό φανερώνει τή γενέτειρα πόλη τῆς δυναστείας, τό Ἀμόριο. Ὁ Ἀρμούρης εἶναι ἕνας ἀδάμαστος ἀκριτικός ἥρωας, πού παίρνει ἐκδίκηση γιά τόν πατέρα του. Σύμφωνα μέ αὐτή τή γνώμη δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς γύρω ἀπό τά πολεμικά του ἀνδραγαθήματα (859 καί 863) πλέχτηκαν μερικά ἀπό τά πιό γνωστά ἀκριτικά τραγούδια.

Τά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ συκοφαντημένου αὐτοῦ αὐτοκράτορα ἀποτελοῦν μιά ἐποχή γενικῆς ἀνάτασης τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰσάγει ἀπευθείας στή Χρυσή ἐποχή του (867-1025).

Ἀπό τό 856 τή διακυβέρνηση τοῦ κράτους τήν παίρνει ὁ ἴδιος ὁ Μιχαήλ Γ' μέ συνεργάτη τόν ἀδελφό τῆς μητέρας του, τό Βάρδα, μιά φυσιογνωμία ἐξαιρετικά δυναμική. Αὐτή ἡ περίοδος (856 - 867) εἶναι ὅπως θά φανεῖ πιό κάτω, μιά ἀληθινά λαμπρή περίοδος.

---

1. Ἐρ. Γκρεγκουάρ

ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2 Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗ ΚΡΙΣΗ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗΣ.

1. Ἡ εἰκονομαχία. Ἡ προέλευση καί τό νόημά της. Ὑπάρχουν διάφορες θεωρίες πού προσπαθοῦν νά προσδιορίσουν τή δυσκολοξεδιάλυτη πνευματική ζύμωση πού ἑτοιμαζόταν ἀπό παλιά μέσα στούς θεολογικούς κύκλους τῆς Μ. Ἀσίας καί τώρα ἐπί Ἰσαύρων ἐκδηλώθηκε ὡς Εἰκονομαχικό κίνημα.

Εἰκονομαχία ὀνομάζεται μιά μεγάλη πνευματική κίνηση πού ἀφετηρία της εἶναι ἕνα θεολογικό - λατρευτικό ζήτημα σχετικά μέ τή χρήση τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἡ κίνηση αὐτή ἐκδηλώθηκε στήν ἀρχή σάν μιά ἐπίσημη ἀπό μέρους τοῦ Λέοντα Γ' τοῦ Ἰσαύρου ἀμφισβήτηση τῆς καθιερωμένης παράδοσης στή Χριστιανική Ἐκκλησία νά ἀπονέμεται λατρεία στίς εἰκόνες πού παρίσταναν τίς μορφές τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καί ὅλων τῶν ἄλλων ἱερῶν προσώπων.

Οἱ δυό πρῶτοι Ἴσαυροι, πού ἦταν οἱ εἰσηγητές τῆς μεταρρύθμισης αὐτῆς, δέν κήρυξαν μιά δική τους πρωτότυπη θεωρία. Δέχτηκαν μόνο ἐπίσημα στήν αὐτοκρατορική τους πολιτική ὅ,τι διάχυτα κυκλοφοροῦσε στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς Μ. Ἀσίας.

Πραγματικά αὐτές οἱ ἐπαρχίες τῆς Μ. Ἀσίας συντηροῦσαν ἀπό αἰῶνες τήν ἀντίληψη πώς ὁ Χριστιανισμός ἔπρεπε νά ξαναγυρίσει στήν ἁπλότητα τῶν πρώτων του αἰώνων. Ἐκτός ἀπό μεμονωμένους ἱεράρχες τῆς περιοχῆς αὐτῆς πού πολύ πρίν ἀπό τόν 8ο αἰώνα κήρυσσαν τέτοιες ἰδέες, ὑπῆρχαν πλῆθος αἱρέσεις μέ χιλιάδες ὀπαδούς, πού καταδίκαζαν τίς εἰκόνες.

Αὐτοί δέχονταν μιά χριστιανική λατρεία ἀνεικονική, πού ἦταν σύμφωνη μέ τήν αἵρεση τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ καί ἀπηχοῦσε τίς μεγάλες θρησκεῖες τῆς Ἀνατολῆς, τό Ἰσλάμ καί τόν Ἰουδαϊσμό.

Οἱ θρησκεῖες αὐτές, σύμφωνα μέ τό ἀνατολικό πνεῦμα πού τίς δημιούργησε, ἦταν ἀντίθετες σέ κάθε ἀνθρωπομορφισμό καί σέ κάθε μορφοπλαστική παράσταση τῶν δογμάτων καί τῆς παράδοσής τους. Γι' αὐτό οἱ Μουσουλμάνοι καί οἱ Ἰουδαῖοι εἶναι ἀσυμβίβαστοι μέ τίς εἰκόνες καί γι' αὐτό οἱ δικοί τους χῶροι λατρείας, εἶναι χῶροι προσευχῆς καί ἑρμηνείας τῶν Ἱερῶν Γραφῶν τους.

Ἡ Μ. Ἀσία λοιπόν, ἕνα ὁλόκληρο αἰώνα μετά τήν ἐπικράτηση τοῦ Ἰσλάμ βρισκόταν ὑπό τή διάχυτη ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ πνεύματος. Ἔτσι εὐκολότερα καλλιεργήθηκαν ἐκεῖ οἱ εἰκονομαχικές ἰδέες. Ἡ ἐπίσημη ἀποδοχή τους ἔγινε ἀπό τό Λέοντα Γ' καί γι' αὐτό οἱ ἀντίπαλοί του τόν ἔλεγαν «Σαρακηνόφρονα». Τό ἐπίθετο αὐτό τό δικαιολογοῦσαν ἀπό τό ὅτι, ὅταν ἄρχισε τήν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν εἰκόνων, μιμήθηκε τό χαλίφη Γεζίντ Β' (Yazid II), πού τό 723 μέ διάταγμά του εἶχε ἀπομακρύνει τίς εἰκόνες ἀπό τίς χριστιανικές ἐκκλησίες τῆς ἐπικράτειάς του.

2. Οἱ δυό φάσεις τῆς εἰκονομαχικῆς κρίσης:

▲ **Πρώτη φάση (726 - 787).** Δέν εἶναι γνωστό μέ ποιό συγκεκριμένο τρόπο ἐγκαινίασε τό 726 ὁ Λέων Γ' τήν ἐπίθεσή του ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Πιστεύεται

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὅτι τότε δημοσίευσε ἕνα διάταγμα πού ἁπλῶς καταδίκαζε τίς ἅγιες εἰκόνες, χωρίς ὅμως νά ἐπιβάλλει τήν κατάργησή τους.

Τό κυριότερο ἐπεισόδιο πού συνέβη τότε ἦταν ἡ διαταγή τοῦ Λέοντα Γ' νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τή Χαλκή, δηλαδή ἀπό τά προπύλαια τοῦ παλατιοῦ, ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ἀντιφωνητῆ.

Κυρίως ἡ σύγκρουση ἀρχίζει, ὅταν ὁ Λέων Γ' θέλησε νά ἐπισημοποιήσει τά εἰκονομαχικά του σχέδια καί ζήτησε ἀπό τόν τότε πατριάρχη Γερμανό νά τά ἐγκρίνει.

Αὐτός ἀρνήθηκε καί παραιτήθηκε (729) ὑποστηρίζοντας ὅτι χωρίς νά συγκληθεῖ Σύνοδος δέν μποροῦσε νά γίνει μιά τέτοια καινοτομία. Ὁ αὐτοκράτορας ἀνέβασε στόν πατριαρχικό θρόνο ἄλλο πατριάρχη, τόν Ἀναστάσιο (730) πού ἔβαλε τήν ὑπογραφή του στό πρῶτο διάταγμα ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Τό περιεχόμενο τῶν διαταγμάτων δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστό.

Οἱ ἀποφάσεις τοῦ Λέοντα προκάλεσαν ἀπό τήν πρώτη στιγμή σφοδρή ἀντίδραση, προπάντων στίς εὐρωπαϊκές περιοχές. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτές ἐξελίχτηκαν σέ πραγματικές ἐπαναστάσεις. Τέτοιες ἐπαναστάσεις ἐκδηλώθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα δυό: μιά εἶναι ἡ στάση «τῶν κατωτικῶν μερῶν», δηλαδή τῆς κυρίως Ἑλλάδας, πού ἐκκλησιαστικά ἀνῆκαν ἀκόμη στή δικαιοδοσία τοῦ πάπα τῆς Ρώμης καί μιά ἀντιφορολογική ἀνταρσία στίς βυζαντινές κτήσεις τῆς Ἰταλίας. Καί οἱ δυό στάσεις ὑποκινήθηκαν ἀπό τούς πάπες Γρηγόριο Β' καί τό διάδοχό του Γρηγόριο Γ'. Ὁ Λέων κατέπνιξε τήν ἀνταρσία καί ἐπέβαλε κεφαλικό φόρο στίς σικελικές καί νοτιοϊταλικές κτήσεις τῆς παπικῆς ἐκκλησίας.

Ὁ θεματικός στρατός καί στόλος τῶν Ἑλλαδικῶν, ἔχοντας ἐπικεφαλῆς τόν τουρμάρχη Ἀγαλλιανό, ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα κάποιο Κοσμᾶ καί ἐκστρατεύσανε ἐναντίον τῆς Βασιλεύουσας, γιά νά καθαιρέσουν τόν εἰκονομάχο Λέοντα Γ' καί νά ἀνεβάσουν στό θρόνο τόν εἰκονόφιλο Κοσμᾶ. Τή θαρραλέα τους ἀπόπειρα τήν ἐξουδετέρωσε ὁ Λέων Γ', ἀφοῦ κατάστρεψε τό στόλο τους καί πῆρε τό κεφάλι τοῦ ἀνταπαιτητῆ του.

Ὁ Γρηγόριος Γ' συγκάλεσε Σύνοδο στήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πέτρου, πού ἀφόρισε τούς εἰκονομάχους (731).

Ὁ αὐτοκράτορας ἀντέδρασε ἀποφασιστικά: τιμώρησε τή Ρώμη ἀφαιρώντας της τίς Ἐκκλησίες τῆς Καλαβρίας, τῆς Σικελίας καί ὁλόκληρου τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Ἡ κρίση ἔγινε ὀξύτερη στή βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ε' τοῦ Κοπρώνυμου. Τότε ἡ εἰκονομαχία πῆρε καί χαρακτήρα ἀντιμοναχικό· καταδιώχτηκαν μέ σκληρότητα οἱ μοναχοί καί τά μοναστήρια, γιατί ἔγιναν ἑστίες ἀντικυβερνητικῆς πολιτικῆς.

Τό κυριότερο μέτρο πού πῆρε ὁ δεύτερος Ἴσαυρος ἦταν *ἡ σύγκληση τό 754 μιᾶς Συνόδου στό ἀνάκτορο τῆς Ἱερείας* στήν ἀσιατική ἀκτή τοῦ Βοσπόρου. Αὐτή

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ διατάζει τήν καταστροφή εἰκόνων καί ἐκκλησιῶν.
Ἡ μικρογραφία εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπό τόν εἰκονολατρικό ζῆλο τοῦ Χρονογράφου Μανασσῆ. Ἀναφέρεται σ' ἕνα χωρίο πού περιγράφεται μέ ὑπερβολή τό εἰκονομαχικό μένος τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ τοῦ Κοπρώνυμον. Εἰκονίζεται νά πετάγεται ὄρθιος ἀπό τό θρόνο του καί μέ τεντωμένο τό δεξί χέρι νά προστάζει τήν καταστροφή τῶν ἐκκλησιῶν. Ἡ προσταγή ἐκτελεῖται μπροστά του: δύό πολεμιστές μέ τσεκούρια ἔχουν ἀφήσει ἀπό μιά ἐκκλησία μόνο ἐρείπια. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).

καθιέρωσε τίς ἀπόψεις τῶν εἰκονομάχων σάν ἐπίσημες ἀπόψεις τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ κράτους. Ἀπό τότε ἄρχισε σκληρός διωγμός ἐναντίον τῶν εἰκόνων καί τῶν ὀπαδῶν τῆς λατρείας τους, προπάντων τῶν μοναχῶν.

Ἡ πρώτη φάση διακρίνεται γιά τίς ἀκρότητες τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄. *Τελειώνει μέ τή Σύνοδο τῆς Νικαίας τό 787* πού ἀναστήλωσε τίς εἰκόνες. Ἡ Σύνοδος αὐτή εἶναι γνωστή ὡς Ζ΄ Σύνοδος καί ἀκύρωσε τήν προηγούμενη τῆς Ἱερείας. Ἡ σύγκλησή της ὀφείλεται στίς προσπάθειες τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, πού ἀπό τό 784 εἶχε ἀνεβάσει στόν πατριαρχικό θρόνο τόν εἰκονόφιλο Ταράσιο. Αὐτός εἶπε ὅτι ἡ λύση τοῦ ζητήματος ἔπρεπε νά δοθεῖ μέ οἰκουμενική Σύνοδο.

Ἡ Σύνοδος ἀποφάσισε τήν ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων. Μέ τόν Ὅ ρ ο ὅμως πού ἐκδόθηκε ἐπιτρέπει τόν ἀσπασμό καί τήν προσκύνησή τους, ἀλλά ἀποκλείει τή λατρεία.

Κατά τή διάρκεια τῆς πρώτης αὐτῆς φάσης (726-787), καί μάλιστα στήν πρώτη ἐκδήλωση τῆς Εἰκονομαχίας, ὀρθώθηκε μέγας δογματικός της ἀντίπαλος ὁ Ἰ ω ά ν ν η ς Δ α μ α σ κ η ν ό ς, μιά ἀπό τίς μεγάλες μορφές πού ἔλαμψαν μέσα στό σκοτάδι τῆς πνευματικῆς ἐρήμωσης τοῦ 650 - 850. Ὁ θερμός αὐτός ἀπολογητής τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων στέκεται σέ ξένο ἔδαφος καί διασταυρώνει τό ξίφος του μέ τό σθεναρό ἀντίπαλό του Λέοντα Γ΄. Εἶναι ὑπήκοος τοῦ Χαλιφάτου καί ζεῖ στή Δαμασκό. Πῆρε ἐξαιρετική μόρφωση καί διακρίθηκε ἰδιαίτερα ὡς δογματικός, ὡς ἀνακαινιστής τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καί ὑμνογράφος. Ἀντί νά ἀκολουθήσει τό στάδιο τοῦ πολιτικοῦ ὑπαλλήλου, ὅπως ὁ πατέρας του, ἔγινε μοναχός καί γι' αὐτό ἀντιτάχθηκε μέ ἱερό μένος, ὅταν ἔφτασε στή Συρία ἡ εἴδηση γιά τήν ἐπίθεση ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Ἔγινε ὑπέρμαχός τους μέ τρεῖς λόγους του «Πρός τούς διαβάλλοντας τάς ἁγίας εἰκόνας».

▲ **Δεύτερη φάση (815 - 843).** Ἡ φάση αὐτή ἀρχίζει μέ μιά πρωτοβουλία τοῦ Λέοντα Ε΄ τοῦ Ἀρμένιου. Τό 815 συγκάλεσε Σύνοδο στίς Βλαχέρνες πού ξα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νάφερε σέ ἰσχύ τίς ἀποφάσεις τῆς 'Ιερείας (754) καί ἀφόρισε τούς εἰκονολάτρες. 'Η φάση αὐτή δέ φτάνει στίς ἀκρότητες τῆς πρώτης.

'Ο πιό ἀδιάλλακτος εἰκονομάχος αὐτοκράτορας ἦταν ὁ Θεόφιλος, ἐνῶ ἡ Θεοδώρα, ὅσο ζοῦσε ἐκεῖνος, ἦταν κρυφή εἰκονολάτρισσα. Μόλις ὅμως πέθανε ὁ Θεόφιλος καί πῆρε ἡ ἴδια τήν οὐσιαστική διοίκηση τοῦ κράτους, πέτυχε μέ δική της ἐνέργεια νά συγκληθεῖ στή Κωνσταντινούπολη Σύνοδος τό 843, πού οὐσιαστικά ἔφερε σέ ἰσχύ τίς ἀποφάσεις τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787. Ἔτσι ἔγινε ὁριστική ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων στίς 11 Μαρτίου 843, τήν πρώτη Κυριακή τῆς Σαρακοστῆς. 'Από τότε ἡ μέρα αὐτή γιορτάζεται ὡς Κυριακή τῆς 'Ορθοδοξίας.

Στή δεύτερη αὐτή περίοδο ὀρθώνεται ἐναντίον τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ 'Αρμενίου *ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, Θεόδωρος Στουδίτης.*

'Ο ἀσκητικός αὐτός μαχητής ὅμως δέν ἦταν ἕνας ἁπλός ὑπέρμαχος τῆς εἰκονόφιλης παράταξης. Ἦταν μιά ἀπό τίς μεγάλες ἐκεῖνες πνευματικές μορφές πού ὁδήγησαν τό Βυζάντιο στήν ἀναγέννηση τῆς Νέας 'Εποχῆς τοῦ Μιχαήλ Γ'.

3 ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΑΝΑΧΑΙΤΙΖΕΙ ΤΙΣ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ ΤΟΥ

1. Στή Μ. 'Ασία σταθεροποιεῖται τό σύνορο Βυζαντίου καί 'Αράβων. Πέντε μῆνες μετά τή στέψη τοῦ Λέοντα Γ' μιά στρατιά ἀπό 80 χιλιάδες Ἄραβες μέ ἀρχηγό τό στρατηγό Μασλαμά, ἀδελφό τοῦ χαλίφη Σουλεϋμάν, διέσχισε τή Μ. 'Ασία καί διαπλέοντας ἀπό τήν Ἄβυδο τόν 'Ελλήσποντο μέ 1.800 πλοῖα πολιόρκησε ἀπό ξηρά καί θάλασσα τή Βασιλεύουσα ἕναν ὁλόκληρο χρόνο (Αὔγουστος 717 - Αὔγουστος 718).

Οἱ πολιορκητές ἔλαβαν καί πρόσθετες ἐνισχύσεις. 'Ο αὐτοκράτορας ὀργάνωσε θαυμαστή ἀντίσταση. Τόν βοήθησε τό «ὑγρόν πῦρ», μιά φοβερή ἐπιδημία, ἡ λιποταξία πολλῶν ἐπικούρων τῶν 'Αράβων καί ἡ βοήθεια πού τοῦ πρόσφεραν οἱ Βούλγαροι. Ἔτσι ἀναχαιτίστηκαν οἱ πολιορκητές καί στό χρόνο ἐπάνω ἔλυσαν τήν πολιορκία. Ἦταν ἡ σπουδαιότερη ἀπόπειρα τῶν 'Αράβων νά πλήξουν τό Βυζάντιο στήν καρδιά του καί νά ἀνοίξουν δρόμο πρός τήν Εὐρώπη. 'Η ἀπόπειρα αὐτή ἦταν καί ἡ τελευταία.

'Από τό 726 ἐπαναλαμβάνονται στή Μ. 'Ασία οἱ χαρακτηριστικές ἀραβικές εἰσβολές διαρπαγῆς[1]. 'Η μεγαλύτερη καί πιό τολμηρή ἔγινε τό 740. Οἱ Ἄραβες ἦταν πολυάριθμοι καί ἀκολούθησαν τρεῖς διαφορετικές κατευθύνσεις. Ἕνα τμῆμα τους μέ ἀρχηγό τό θρυλικό ἥρωα Βαττάλ, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, προχώρησε πρός τόν 'Ελλήσποντο. *Στήν ἑλλησποντιακή Φρυγία τόν ἀντιμετώπισε ὁ Λέων Γ' καί ὁ γιός του Κωνσταντῖνος στόν 'Ακροηνό ('Αφιόν - Καραχισσάρ) ὅπου νίκησαν τούς Ἄραβες* καί τούς ὑποχρέωσαν ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τή Μ. 'Ασία.

Στά μέσα τοῦ 8ου αἰώνα σημειώνεται κάμψη στίς συγκρούσεις μέ τούς Ἄρα-

1. Razzias.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

βες, γιατί τό Χαλιφάτο περνᾶ μιά βαθιά ἐσωτερική κρίση. Τό 750 ἡ δυναστεία τῶν Ὀμμεϋαδῶν τῆς Δαμασκοῦ ἔπεσε ὕστερα ἀπό ἐπαναστάσεις πού ξέσπασαν στίς Ἰρανικές περιοχές.

Σύμφωνα μέ τήν παράδοση , ἀπ' τούς 90 Ὀμμεϋάδες πού ἔπεσαν ἀπό τό ξίφος τῶν ἐπαναστατῶν, γλίτωσε μονάχα ἕνας, ὁ Ἀβδουραχμάν, πού ἔφτασε στήν Ἱσπανία καί ἵδρυσε ἀνεξάρτητο χαλιφάτο.

Τό κέντρο τοῦ βάρους τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου μετακινήθηκε ἀπό τά παράλια τῆς Συρίας στό ἐσωτερικό καί *ἡ νέα δυναστεία τῶν Ἀββασιδῶν μετέφερε τήν πρωτεύουσα ἀπό τή Δαμασκό στή Βαγδάτη (762)*. Παρ' ὅλο πού τό Χαλιφάτο δοκιμάστηκε σκληρά ἀπό τήν κρίση αὐτή καί διχοτομήθηκε – ἀφοῦ στήν Ἱσπανία ἱδρύθηκε ἄλλο ἀπό τούς Ὀμμεϋάδες μέ πρωτεύουσα τήν Κόρδοβα – οἱ Ἀββασίδες ὁδήγησαν πάλι τόν ἀραβικό κόσμο σέ νέα περίοδο ἀκμῆς. Ἡ κορύφωση τῆς ἀκμῆς αὐτῆς, πού συμπίπτει *μέ τήν περίοδο τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀββασίδη χαλίφη Χαρούν - αρ - Ρασίντ (786 - 809)*, βρίσκει τό Βυζάντιο ὑπό τήν ἐξουσία τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας καί ἐπί Νικηφόρου σέ σοβαρούς περισπασμούς ἀπό τούς Βουλγάρους τοῦ Κρούμου.

Ἡ μετατόπιση τοῦ ἀραβικοῦ κέντρου πρός τό ἐσωτερικό τῆς Ἀνατολῆς λιγόστεψε τίς πολεμικές συγκρούσεις στή Μεσόγειο στό δεύτερο μισό τοῦ 8ου αἰώνα. Στό πρῶτο ὅμως μισό τοῦ 9ου αἰώνα, μέ ἀφετηρία τώρα τήν Ἱσπανία, ὁ χριστιανικός κόσμος τῆς Μεσογείου δέχεται σ' ὅλες τίς ἀκτές της ἀλλεπάλληλα χτυπήματα ἀπό τούς Σαρακηνούς πειρατές.

Τό 816 οἱ Ἱσπανοί Σαρακηνοί τῆς Ἀνδαλουσίας, ἀφοῦ ἐπαναστάτησαν ἐναντίον τοῦ ἰσχυροῦ χαλίφη Ἄλ - Χακήμ μετανάστευσαν καί ἐγκαταστάθηκαν προσωρινά στήν Ἀλεξάνδρεια. Οἱ Ἀββασίδες ὅμως τούς καταδίωξαν καί τότε αὐτοί κυρίεψαν τήν Κρήτη μεταξύ 823 καί 827 καί ἵδρυσαν ἐκεῖ ἀνεξάρτητο Ἐμιράτο μέ ἀρχηγό τόν Ἀβού - Χάφς -Ὀμάρ. Ἔτσι ἡ ἑλληνική μεγαλόνησος γιά 134 χρόνια (827 - 961) ἔγινε ἕνα φοβερό ὁρμητήριο ἀπό ὅπου οἱ πειρατές ἐρήμωναν τά παράλια τῆς Α. Μεσογείου.

Τό 828 ἄρχισε ἡ κατάληψη τῆς Σικελίας ἀπό ἄλλους ἀνεξάρτητους ἐμίρηδες τῆς Ἀφρικῆς.

Οἱ χερσαῖες ἐπιχειρήσεις ἀρχίζουν μέ εἰσβολή τοῦ χαλίφη Ἄλ - Μαμούν στήν Καππαδοκία. Τόν ἀντιμετώπισε μέ νικηφόρες ἀντεπιθέσεις ὁ Θεόφιλος. Ὕστερα ἀπό μιά πρόσκαιρη εἰρήνευση, ὁ πόλεμος ξανάρχισε (837) μέ πρωτοβουλία τοῦ Θεόφιλου. Εἰσβάλλει στήν Ἄνω Μεσοποταμία καί κυριεύει τή Μελιτηνή καί τή Ζάπετρα. Ἡ δεύτερη αὐτή πόλη ἦταν ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ ἀντίπαλού του χαλίφη Ἀλ - Μουτασέμ. Αὐτός παρακάλεσε τό Θεόφιλο νά τή σεβαστεῖ, ἀλλά αὐτός τή λεηλάτησε. Τότε ὁ Ἄραβας χαλίφης πῆρε σκληρή ἐκδίκηση. Τό 838 πολιόρκησε δώδεκα μέρες τό Ἀμόριο, τή γενέτειρα τῆς βυζαντινῆς δυναστείας, τό κυρίεψε μέ προδοσία, καί γιά νά ἐκδικηθεῖ γιά τή Ζάπετρα, τό ἔκαψε καί ἀπό τούς κατοίκους του, ἄλλους τούς ἔσφαξε καί ἄλλους τούς πῆρε αἰχμάλωτους. Σαράντα δυό ἀξιωματικούς καί στρατηγούς, ἀφοῦ τούς κράτησε φυλακι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σμένους στήν πόλη Σαμάρρα ἑπτά χρόνια, τούς ἀποκεφάλισε καί τά πτώματα τους τά ἔριξε στόν Εὐφράτη.

Ὅταν ἐνηλικιώθηκε ὁ Μιχαήλ Γ', ὁ γιός τοῦ Θεοφίλου, παίρνει ἐκδίκηση γιά τό αἷμα τῶν θυμάτων τοῦ Ἀμορίου ἐγκαινιάζοντας τήν ἐπική περίοδο τοῦ Βυζαντίου. Τό 859 ὁ Μιχαήλ Γ' καί ὁ Βάρδας ἐπικεφαλῆς βυζαντινοῦ στρατοῦ κατευθύνουν τήν ἐπίθεσή τους πρός τά Σαμόσατα.

Τό 863 ὁ Ὀμάρ, ὁ ἐμίρης τῆς Μελιτηνῆς, ἔκαμε εἰσβολή στό θέμα τῶν Ἀρμενιακῶν καί κυρίεψε τήν ἐπίκαιρη παραλιακή πόλη Ἀμισό. Μιά βυζαντινή στρατιά, πού τή διοικοῦσε ὁ θεῖος τοῦ Μιχαήλ Γ', ὁ Πετρωνᾶς, *ἐξολόθρευψε τίς δυνάμεις τοῦ ἐμίρη κοντά στόν παραπόταμο τοῦ Ἅλυ Λαλακάοντα*. Ἡ νίκη αὐτή ἀποτελεῖ τήν ἐκδίκηση τῶν Βυζαντινῶν γιά τή συμφορά τοῦ Ἀμορίου καί συγχρόνως τό προανάκρουσμα τῆς «ἐποποιίας» πού θά ἀκολουθήσει στήν ἑπόμενη δυναστεία.

2. Ἡ πρώτη ἀναμέτρηση Βουλγάρων καί Βυζαντίου. Οἱ Βούλγαροι στόν αἰώνα πού πέρασε ἀπό τήν ἐγκατάστασή τους στήν Κάτω Μοισία (681), ἀσχολήθηκαν μέ τήν ἕνταξη τῶν Σλάβων τῆς περιοχῆς αὐτῆς στό κράτος τους.

Αὐτό δέν ἔγινε εὔκολα, γιατί οἱ Σλάβοι ἦταν περισσότεροι. Μέ τόν καιρό ὅμως Βούλγαροι καί Σλάβοι ἑνώνονται σέ ἕνα κρατικό ὀργανισμό. Ἡ πρωτοβουλία τῆς συγκρότησης τοῦ ἰσχυροῦ κράτους των ἀνήκει στούς Βουλγάρους. Οἱ Σλάβοι ὑποτάσσονται καί ἐντάσσονται στό νέο αὐτό κράτος.

Ὡς τή βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ε' οἱ σχέσεις τῶν Βουλγάρων μέ τό Βυζάντιο ἦταν ὁμαλές. Πολλές φορές μάλιστα συμμαχοῦσαν. Ὅταν ὅμως ὁ αὐτοκράρας, γιά νά ἐξασφαλίσει τή Θράκη ἀπό τίς βλέψεις τους, μετατόπισε ἐκεῖ πολεμικούς μικρασιατικούς πληθυσμούς, ἄρχισε μιά σειρά ἀπό πολεμικές συγκρούσεις ἀνάμεσα στά δυό κράτη (755 - 775).

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' χρησιμοποίησε τόν αὐτοκρατορικό στόλο, γιά νά χτυπήσει ἀπευθείας τή Βουλγαρία ἀπό τά βορινά, μπαίνοντας μέσα στό Δούναβη. Ὁ χάνος τῶν Βουλγάρων Τελέτζης πέρασε τόν Αἶμο καί μπῆκε στή Θράκη. *Στήν Ἀγχίαλο* (στόν κόλπο τοῦ Μπουργκάζ) *τό 763 ἔπαθε πανωλεθρία ἀπό τό βυζαντινό στρατό* μέ ἐπικεφαλῆς τόν Κωνσταντῖνο Ε'.

Οἱ Βυζαντινοί καταδιώκουν τούς Βουλγάρους.
Οἱ βυζαντινοί καταδιώκουν τό στράτευμα τοῦ χάν Κρούμου. Ἀριστερά πάνω ἐπιγραφή: Νίκη Ρωμαίων. Δεξιά: Τροπή Βουλγάρων. (Μικρογραφία ἀπό τό Χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

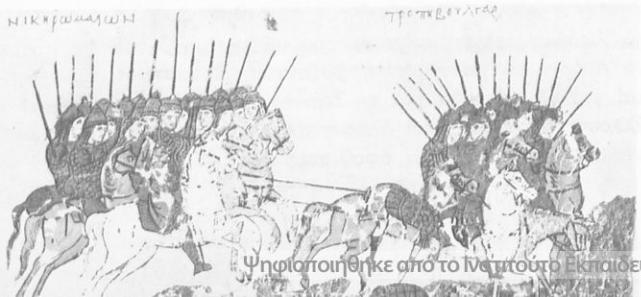

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Νικηφόρου Α΄ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων (811). *Δυό τμήματα ἱππέων κατευθύνονται πρός τά δεξιά. Στό πρῶτο βρίσκεται ἐπικεφαλῆς ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος Α΄ (802 - 811) πάνω σέ ἄσπρο ἄλογο. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).*

Ὁ βυζαντινός αὐτοκράτορας τέλεσε μεγάλο θρίαμβο στήν πρωτεύουσα γιά τή νίκη του αὐτή, ἐνῶ στή Βουλγαρία ἐξαιτίας τῆς ἥττας του ὁ Τελέτζης ἔπεσε ἀπό τό θρόνο. Ἀκολούθησε μιά διακοπή στίς συγκρούσεις.

Οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις ἀνανεώθηκαν μέ νέα εἰσβολή τῶν Βουλγάρων στή Θράκη, νέα νίκη τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ στά Λιθοσώρια (772) καί νέο θρίαμβό του. Ἡ νέα αὐτή σύγκρουση ὀνομάστηκε «εὐγενής πόλεμος», γιατί δέ χύθηκε πολύ χριστιανικό αἷμα.

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ΄ οἱ Βούλγαροι ξανάρχισαν τίς ἐπιδρομές τους. Αὐτή τή φορά ὅμως ἐκεῖνοι νίκησαν τό βυζαντινό στρατό στίς κλεισοῦρες τοῦ Αἵμου, κοντά στό μεθοριακό φρούριο Μαρκέλλες (792).

Ἀκόμη πιό μεγάλες διαστάσεις παίρνει ἡ πολεμική ἀναμέτρηση τῆς Βουλγαρίας μέ τό Βυζάντιο, ὅταν ἀρχηγός της εἶναι ὁ Κροῦμος (803 - 814), ἱκανός πολεμικός ἡγέτης καί ὀργανωτής τοῦ κράτους του. Ἡ διάλυση τοῦ ἀβαρικοῦ κράτους ἀπό τόν Καρλομάγνο (796) ἔδωσε τήν εὐκαιρία στόν Κροῦμο νά ἐπεκτείνει τά σύνορά του, πρός τά βόρεια, γιά νά περιλάβει σ' αὐτά τούς Βούλγαρους τῆς Οὐγ-

Ὁ Μιχαήλ Α΄ ὁ Ραγκαβές (811 - 813) ἀνακηρύσσεται αὐτοκράτορας. *Μετά τό θάνατο τοῦ Νικηφόρου στή Βουλγαρία, ἀναγορεύτηκε ἀπό τή Σύγκλητο καί τό στρατό στόν ἱππόδρομο αὐτοκράτορας ὁ γαμπρός του Μιχαήλ Ραγκαβές. Ἡ παράσταση εἰκονίζει τήν ἀναγόρευσή του «ἐπί τῆς ἀσπίδος» ἀπό τό στρατό σύμφωνα μέ παλαιό ἔθιμο. (Μικρογραφία ἀπό τό Χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γαρίας καί τῆς Τρανσυλβανίας πού ὥς τώρα ἦταν ὑποταγμένοι στούς Ἀβάρους. Συγχρόνως οἱ Βούλγαροι καταλαμβάνουν τίς περιοχές τῆς σημερινῆς Βλαχίας καί Βεσσαραβίας καί ἡ ἐπιρροή τους ἔφτασε ὥς τό Δνείστερο.

Τό 809 ὁ Κροῦμος εἰσβάλλει στό βυζαντινό ἔδαφος, κυριεύει τή Σαρδική (τή σημερινή Σόφια) καί σφάζει τούς ἕξι χιλιάδες ἄνδρες τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς της.

Ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος ὕστερα ἀπό αὐτό ἀποφάσισε νά ἐνεργήσει μέ ἐξαιρετική πολεμική δραστηριότητα, ἀφοῦ ἀφιέρωσε δυό χρόνια σέ προετοιμασίες. Τό 811 ὁδηγώντας ὁ ἴδιος ἕνα λαμπρό στρατό πέρασε τόν Αἶμο, μπῆκε μέσα στό βουλγαρικό ἔδαφος καί κυρίεψε τήν πρωτεύουσα τοῦ Κρούμου, τήν Πλίσκα.

Ὁ Βούλγαρος ἡγεμόνας, πού εἶχε ἀποσυρθεῖ στά ἀπρόσιτα βουνά τῆς χώρας ἔστειλε προτάσεις εἰρήνης, χωρίς ὅμως νά βρεῖ ἀνταπόκριση. Τέλος σέ μιά ἀπεγνωσμένη ἀντεπίθεσή του βρῆκε τό στρατο τοῦ Νικηφόρου μέ χαλαρωμένη τήν πειθαρχία *καί τοῦ προξένησε ἀληθινή πανωλεθρία*. Ὁ βυζαντινός στρατός διαλύθηκε, ὁ ἴδιος ὁ Νικηφόρος σκοτώθηκε καί μαζί του ἕνας μεγάλος ἀριθμός ἀπό πατρικίους καί στρατηγούς.

Ὁ Κροῦμος ἔφτασε τό 813 ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς Βασιλεύουσας, λίγες μέρες μετά τήν ἀνακήρυξη τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμένιου ὡς αὐτοκράτορα. Τά στρατεύματά του ἀκροβολίστηκαν σέ ὅλο τό μῆκος τῶν τειχῶν ἀπό τίς Βλαχέρνες (στό βάθος τοῦ Κερατίου) ὡς τή Χρυσή Πύλη στήν Προποντίδα. Ἀρκέστηκε ὅμως νά κάνει μόνο ἐπίδειξη θριάμβου. Ὕστερα ἐγκατέλειψε τήν Κωνσταντινούπολη, γιατί εἶδε πώς τά τείχη της ἦταν ἀπόρθητα.

Ὑποχωρώντας κατάστρεψε τήν Ἀδριανούπολη καί πῆρε μαζί του αἰχμαλώτους δώδεκα χιλιάδες «Μακεδόνες» πού ἔζησαν αἰχμάλωτοι στή σημερινή Ρουμανία ὡς τό 836/837.

Ὁ Κροῦμος, ἐνῶ ἑτοίμαζε νέα ἐπίθεση, πέθανε ξαφνικά (814), καί ὁ διάδοχός του Ὀμουρτάγ ἔκλεισε μέ τό Λέοντα Ε' εἰρήνη γιά τριάντα χρόνια.

Ὁ αὐτοκράτορας Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος (813 - 820) καταδιώκει τόν Κροῦμο. *Ὁ Κροῦμος, καλπάζοντας μπροστά, προστατεύει τήν πλάτη του μέ μιά μεγάλη τριγωνική ἀσπίδα. Πίσω ὁ Λέων Ε' κρατᾶ μέ τό ἀριστερό χέρι μιά στρογγυλή ἀσπίδα καί μέ τό δεξί ἔχει ὑψωμένο τό σπαθί του ἐναντίον τοῦ Κρούμου. Τόν συνοδεύουν βυζαντινοί ἱππεῖς μέ κοντάρια. Στό ἔδαφος διακρίνεται ἕνα ματωμένο πτῶμα καί κομμένα κεφάλια. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. Ἡ πτώση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας στήν Ἰταλία καί ἡ ἵδρυση τοῦ παπικοῦ κράτους τῆς Ρώμης. Ἡ εἰκονομαχική πολιτική τῶν Ἰσαύρων χαλάρωσε πολύ ἐπικίνδυνα τίς ὄχι πάντοτε καλές σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης μέ τό βυζαντινό κράτος. Εἰδικότερα:

Ὁ πάπας Γρηγόριος Γ' ἀντιτάχθηκε πολύ ἔντονα στή θρησκευτική πολιτική τοῦ Λέοντα Γ'. Μέ δυό ἐπιστολές του πρός τό Λέοντα Γ' δέ δίστασε νά τοῦ ὁμολογήσει ὅτι ὁλόκληρη ἡ Ἰταλία καί ἡ ὑπόλοιπη Δύση θεωροῦσαν τόν Ἅγιο Πέτρο ὡς ἐθνικό τους προστάτη.

Παρ' ὅλο ὅμως πού οἱ Πάπες, μέ τίς ἐνέργειες αὐτές, ἀποκάλυπταν τή διάθεση νά τερματίσουν τήν ἐξάρτησή τους ἀπό τήν ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης, δέν τόλμησαν νά τό πραγματοποιήσουν, γιατί φοβόνταν τούς Λογγοβάρδους πού οἱ βλέψεις τους πρός τίς βυζαντινές κτήσεις καί τήν ἴδια τή Ρώμη γίνονταν ὁλοένα καί πιό ἀπειλητικές.

Ὅταν τό 751 ὁ βασιλιάς τους Ἀστόλφος κυρίεψε τή Ραβέννα καί τήν Πεντάπολη, ἀνάγγειλε τήν πρόθεσή του νά βαδίσει πρός τή Ρώμη. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δέν μπόρεσε νά βοηθήσει τήν Ἁγία Ἕδρα πού κινδύνευε. Ὁ πάπας Στέφανος Β' κατέφυγε στούς Φράγκους καί τούς ζήτησε βοήθεια ἐναντίον τῶν Λογγοβάρδων.

Στίς 6 Ἰανουαρίου τοῦ 754, ἐνῶ ἡ Ρώμη βρισκόταν πολιορκημένη ἀπό τούς Λογγοβάρδους, ὁ Πάπας κατόρθωσε νά φτάσει *«εἰς Πόντιον»*[1] *τῆς Γαλλίας καί νά χρίσει ἐπίσημα τόν Πιπίνο τόν Βραχύ βασιλιά τῶν Φράγκων καί τούς γιούς του «πατρικίους τῶν Ρωμαίων»*.

Ὁ Φράγκος βασιλιάς πέρασε τίς Ἄλπεις καί μέ δυό ἐκστρατεῖες (755 καί 756) πῆρε ἀπό τούς Λογγοβάρδους τίς βυζαντινές κτήσεις. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ζήτησε μέ ἀπεσταλμένους του νά τοῦ δοθοῦν αὐτά τά ἐδάφη, πού ἀνῆκαν στήν αὐτοκρατορία, ἀλλά ὁ Πιπίνος ἔδωσε τήν ἀπάντηση ὅτι τά δωρίζει στήν Ἁγία Ἕδρα μέ τό δίκαιο τῆς δορυκτησίας. Ἀπό τότε γεννήθηκε καί ἄρχισε τήν ἀνάπτυξή του στή Δύση τό παπικό κράτος.

Οἱ σχέσεις ὅμως τοῦ Βυζαντίου μέ τή Δύση πέρασαν σέ πιό δύσκολη φάση, *ὅταν ἔγινε βασιλιάς τῶν Φράγκων ὁ Καρλομάγνος (768 - 814)*, ἡ μεγαλύτερη μορφή πού εἶχε ἀναδείξει ὡς τότε ὁ κόσμος τῶν «βαρβάρων».

Ὁ Καρλομάγνος ἕνωσε ὁλόκληρη σχεδόν τή δυτική Χριστιανοσύνη ὑπό τήν ἐξουσία του, καί ἄρχισε νά βλέπει τόν ἑαυτό του συνεχιστή τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Γιά νά ἑνώσει τόν οἶκο τῶν Φράγκων μέ τήν αὐλή τῆς Κωνσταντινούπολης ἀρραβώνιασε τήν κόρη του Ροτρούδη μέ τόν Ἴσαυρο Κωνσταντῖνο ΣΤ'. Τό συνοικέσιο ὅμως τό χάλασε ἡ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, προκαλώντας καί μέ ἄλλες ἄστοχες ἐνέργειές της τήν ἐχθρότητα τοῦ Φράγκου μονάρχη.

---

1. Ponthion.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Στίς 25 Δεκεμβρίου τοῦ 800 ὁ Καρλομάγνος πῆρε ἀπό τά χέρια τοῦ πάπα Λέοντα Γ' τό στέμμα καί ὀνομάστηκε αὐτοκράτορας.

● Ὅπως λέει ὁ βιογράφος του, ὁ Ἐγινάρδος, τόσο ὁ Καρλομάγνος ὅσο καί ὁ πάπας πού τόν ἔστεψε, θεωροῦσαν τή συνύπαρξη δυό αὐτοκρατοριῶν ἀθέμιτο «σκάνδαλο». Αὐτός ἦταν καί ὁ λόγος πού, γιά νά βρεθεῖ τρόπος νά συμβιβαστοῦν τά πράγματα, ἔστειλαν καί ὁ Καρλομάγνος καί ὁ Πάπας στήν Κωνσταντινούπολη δυό «λεγάτους» (= ἀπεσταλμένους), γιά νά προτείνουν στήν Εἰρήνη νά παντρευτεῖ τόν Κάρολο καί νά ἑνωθοῦν ἔτσι τά «ἑῷα καί τά ἑσπέρια», ὅπως λέει ὁ Θεοφάνης (802). Τό συνοικέσιο αὐτό θά μποροῦσε νὰ ἔχει ἀνυπολόγιστες συνέπειες γιά τό μέλλον, ἄν τελεσφοροῦσε. Ἦταν ὅμως κι ἀπό τίς δυό πλευρές ἀβέβαιο καί σύμφωνα μέ τό χρονογράφο Θεοφάνη ὁ μυστικοσύμβουλος τῆς Εἰρήνης Ἀέτιος τελικά τήν ἀνέτρεψε (802) καί ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ Νικηφόρος.

Οἱ ἐχθρικές σχέσεις Καρλομάγνου καί Βυζαντίου ἐξομαλύνθηκαν μέ μιά συνθήκη πού ὑπογράφτηκε τό 812. Σύμφωνα μέ αὐτή τοῦ ἀναγνωρίστηκε ὁ τίτλος τοῦ βασιλιᾶ καί ὄχι τοῦ αὐτοκράτορα.

4 ΠΡΩΤΑ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΑ ΑΚΜΗΣ: Η «ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ» ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Γ'.

Ἡ «Νέα Ἐποχή» ἤ «Μεταβατική ἐποχή» συμπίπτει σχεδόν μέ τή βασιλεία τοῦ Μιχαήλ Γ' τοῦ Μεθύσου (842 - 867) καί εἶναι μιά ἐποχή Ἀναγέννησης τοῦ Βυζαντίου σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς δημόσιας ζωῆς καί τοῦ πνεύματος:

● Ὁ Ἐρρίκος Γκρεγκουάρ, ἔγκυρος μελετητής αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ὀνομάζει τό διάστημα ἀπό τήν ἅλωση τοῦ Ἀμορίου ὡς τή συντριβή τῶν Παυλικιανῶν ἀπό τόν Βασίλειο Α' (838 - 872) ἐ π ι κ ή π ε ρ ί ο δ ο τ ο ῦ Β υ ζ α ν τ ί ο υ.

Τά πολεμικά γεγονότα πού συνδέονται ἄμεσα μέ τήν προσωπική πολεμική δράση τοῦ Μιχαήλ Γ', ὅπως ἡ διάβαση τοῦ Εὐφράτη τό 859 καί ἡ συντριβή τοῦ ἐμίρη τῆς Μελιτηνῆς τό 863, τά διατήρησε καί ἡ γραπτή ἀκριτική ποίηση καί ἡ προφορική παράδοση.

Εἶναι διαφωτιστικό γιά τήν ἐποχή αὐτή τό ὅτι προμηθεύει τό πρῶτο ὑλικό ἀπό ἡρωικά κατορθώματα πού θά τροφοδοτήσουν τήν ἐπική ἔμπνευση τῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας, ὥστε ἀπό τότε ὡς σήμερα νά μείνει ζωντανή καί ἀδιάσπαστη ἡ ἐθνική μνήμη στήν προφορική παράδοση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

● Ἀναφέρουμε δυό μεγάλες μορφές πού ἔγιναν φορεῖς τοῦ νέου πνεύματος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, *τόν Ἰωάννη Γραμματικό*, πού ἔγινε καί πατριάρχης καί *προπάντων τό Λέοντα τό Φιλόσοφο ἤ Μαθηματικό*. Ὁ τελευταῖος αὐτός εἶχε τόση φήμη πού ὁ χαλίφης Μαμούν τόν κάλεσε νά διδάξει μαθηματικά στή Βαγδάτη· ὁ Θεόφιλος ἀρνήθηκε καί τοῦ ἀνάθεσε διδασκαλική ἀποστολή στήν Κωνσταντινούπολη. Ἔγινε Μητροπολίτης τῆς Θεσσαλονίκης, μά παύτηκε, γιατί ἦταν εἰκονομάχος.

● *Τό 863 ὁ Βάρδας ἵδρυσε τό ὀνομαστό Πανεπιστήμιο τῆς Μαγναύρας*, ὅπου κάλεσε νά διδάξουν τούς κορυφαίους λογίους τῆς ἐποχῆς. Τή διεύθυνση τοῦ Πανεπιστημίου αὐτοῦ τήν ἀνάθεσε στόν Λέοντα, πού ἡ εὐρυμάθειά του — μποροῦσε νά εἶναι ἐντελῶς ἐνημερωμένος καί στή φιλοσοφία καί στά μαθηματικά καί στήν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἰατρική — δημιούργησε στούς συγχρόνους του τήν ἐντύπωση πώς ἦταν μάντης, γόης καί μάγος.

Ὁ Βάρδας, μέ τό προσωπικό του ἐνδιαφέρον γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ Πανεπιστημίου του, συγκέντρωσε μιά πλειάδα ἀπό ὀνομαστούς λογίους ὡς καθηγητές του: τόν Κωνσταντῖνο, πού σέ λίγο θά γίνει ἱεραπόστολος τῶν Σλάβων, γιά νά διδάσκει φιλοσοφία, τό Φώτιο, τό πιό ἀξιόλογο καί ἐκπληκτικό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, πού θά τόν ἀνεβάσει ἀργότερα στόν πατριαρχικό θρόνο κ.ἄ. Αὐτή ἡ κίνηση θά ἑτοιμάσει τήν ὁλοκληρωτική ἀναβίωση τῶν ἀρχαίων γραμμάτων τοῦ 10ου αἰώνα.

● Μέ τό ὄνομα τοῦ Φωτίου συνδέεται καί *τό πρῶτο Σχίσμα μεταξύ Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ἐκκλησίας*. Ἡ αὐθαίρετη τοποθέτηση τοῦ Φωτίου στόν πατριαρχικό θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης (858) ἀπό τό Βάρδα πού ἐκθρόνισε τόν προηγούμενο πατριάρχη, τό συντηρητικό Ἰγνάτιο, καί τόν ἐξόρισε, προκάλεσε σφοδρές ἀντιδράσεις καί τῆς κοινῆς γνώμης καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ πάπας τῆς Ρώμης βρῆκε τήν εὐκαιρία νά ἀναμιχθεῖ στά πράγματα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας· μέ μιά σύνοδο στό Λατερανό (863) ζήτησε τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Φωτίου ἀπό τό θρόνο. Αὐτή ἡ ἐνέργεια τοῦ Πάπα καί συγχρόνως ἡ προσπάθειά του νά ἐπιτύχει τήν πνευματική κηδεμονία τῆς νεοσύστατης βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ὁδήγησαν στή ρήξη.

Ὁ Φώτιος στήν περίφημη *Ἐγκύκλιο ἐπιστολή του πρός τούς Πατριάρχες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (867)* κωδικοποίησε ὅλες τίς δογματικές καί λειτουργικές ἀποκλίσεις τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τήν ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση καί προπάντων τή δογματική καινοτομία γιά τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ ἀντίθεση αὐτή, ἄν ἦταν μόνο θεολογική, δέν θά εἶχε ἰδιαίτερη σημασία· πίσω ὅμως ἀπό τίς ἐπικρίσεις τοῦ Φωτίου κρύβονται σοβαρές διαφορές, πολιτικές καί ἐθνικές, πού ἀρχίζουν νά ὑπονομεύουν ἐπικίνδυνα τήν ἑνότητα τῶν δυό Ἐκκλησιῶν.

Τό 867 μία οἰκουμενική Σύνοδος στήν Κωνσταντινούπολη παρέδωσε τόν Πάπα στό ἀνάθεμα· «ὁ σοφός Φώτιος, διαχειριζόμενος τότε τό ζήτημα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐξεδηλοῦτο μεγαλωστί πολιτικός ἐκπρόσωπος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀγωνιζομένου διά τήν τελείαν αὐτοῦ χειραφέτησιν ἀπό τῆς Ρώμης[1]». Τόν ἴδιο χρόνο (867) ὁ Βασίλειος Α', μόλις ἀνέβηκε στό θρόνο, καθαίρεσε τό Φώτιο καί ἀποκατέστησε τίς σχέσεις μέ τή Ρώμη.

● Ἀδιάψευστο σύμπτωμα τῆς πρώτης αὐτῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ ἀκτινοβολία του στούς ξένους λαούς. Αὐτῆς τῆς ἀκτινοβολίας ἀναφέρουμε δυό λαμπρές ἐκδηλώσεις:

▲ **Ἐκχριστιανισμός τῶν Σλάβων τῆς Μεγάλης Μοραβίας.** Τό 863 ὁ ἡγεμόνας τῶν Μοραβῶν Ρατισλάβος ζητᾶ ἀπό τόν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου νά

1. Ν. Βέης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ στείλει ἱεραποστόλους νά κηρύξουν στή χώρα του τό Χριστιανισμό. Ἤθελε μεταξύ τῶν ἄλλων νά ἐξουδετερώσει τή διείσδυση τῶν γερμανῶν ἱεραποστόλων. Τό κοσμοϊστορικό αὐτό ἔργο, νά ὁδηγήσουν στό Χριστιανισμό τούς Σλάβους τῆς Μεγάλης Μοραβίας τό ἀναλαμβάνουν δυό ἀδελφοί ἀπό τή Θεσσαλονίκη, ἑλληνικῆς καταγωγῆς καί παιδείας, ὁ Κύριλλος καί ὁ Μεθόδιος. Ἀπό τούς δυό ἀδελφούς ξεχωρίζει ὁ Κύριλλος. Τό κοσμικό του ὄνομα ἦταν Κωνσταντῖνος. Εἶχε πάει νέος στήν Κωνσταντινούπολη, ἔγινε μαθητής τοῦ Φωτίου, ὕστερα καθηγητής τῆς φιλοσοφίας, καί ἀργότερα πῆρε μέρος σέ μιά πρεσβεία στό ἀραβικό Χαλιφάτο. Ὁ Μεθόδιος εἶχε ὑπηρετήσει ὡς διοικητικός ὑπάλληλος τοῦ Βυζαντίου σέ περιοχή ὅπου ἦταν Σλάβοι· εἶναι πιθανό πώς ἐκεῖ ἔμαθε τή σλοβενική γλώσσα.

Οἱ δυό ἀδελφοί πῆγαν στή μακρινή Μοραβία καί Παννονία[1] καί κήρυξαν τή Χριστιανική διδασκαλία στά σλαβικά καί ὄχι στά λατινικά, ὅπως οἱ γερμανοί ἱεραπόστολοι. Γι' αὐτό βρῆκε μεγάλη ἀπήχηση τό κήρυγμά τους. Ὁ Κύριλλος μάλιστα, γιά νά κάμει προσιτή τήν Ἁγία Γραφή στούς λαούς αὐτούς, διαμορφώνει τό λεγόμενο Γλαγολιτικό ἀλφάβητο μετασχηματίζοντας τήν ἑλληνική μικρογράμματη γραφή τῶν χρόνων του. Τό ἀλφάβητο αὐτό ἀντικαταστάθηκε τό 10ο αἰώνα στόν ὀρθόδοξο σλαβικό κόσμο ἀπό τό Κυρίλλειο ἀλφάβητο πού ἦταν βασισμένο στή μεγαλογράμματη ἑλληνική γραφή. Μέ τό γλαγολιτικό ἀλφάβητο πρωτομεταφράστηκαν τά Εὐαγγέλια καί λειτουργικά κείμενα. Τό προσηλυτιστικό ἔργο τῶν δυό ἀδελφῶν κράτησε τρία χρόνια. Ὕστερα, μετά ἀπό πρόσκληση τοῦ Πάπα πῆγαν στή Ρώμη. Ἐκεῖ σέ βυζαντινό μοναστήρι πέθανε καί τάφηκε ὁ Κύριλλος. Ἡ νεοφώτιστη Ἐκκλησία τῆς Μοραβίας εὐθύς ἀμέσως ἐξαρτήθηκε ἀπό τή Ρώμη, καί ὁ Μεθόδιος ἀναγνωρίστηκε ἀπό τόν Πάπα ἀρχιεπίσκοπος Παννονίας (μέ ἕδρα τό Σίρμιο) ὅπου καί ἔζησε ὥς τό θάνατό του.

▲ **Ἐκχριστιανισμός τῶν Βουλγάρων.** Τό Ρατισλάβο μιμήθηκε τό 864 ὁ τσάρος (= βασιλιάς) τῶν Βουλγάρων Βόγορης (Βόρης). Ὁ Βόγορης κατάλαβε ὅτι τό εἰδωλολατρικό κράτος του δέ θά μποροῦσε νά ζήσει ἀνάμεσα στίς μεγάλες χριστιανικές μοναρχίες τῶν Φράγκων καί τῶν Βυζαντινῶν καί ἀποφάσισε τόν ἐκχριστιανισμό του. Συγχρόνως ἐπεδίωξε καί πέτυχε τήν ἀπόδοση ἀπό τό Βυζάντιο τῆς περιοχῆς μεταξύ Αἵμου καί Μπουργάζ, δηλαδή τῆς Ζαγορᾶς.

Γιά νά τά ἐπιτύχει αὐτά, ζήτησε ὁ Βόγορης ἀπό τό Μιχαήλ νά τοῦ στείλει ἕναν ἀρχιερέα ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, γιά νά βαφτιστεῖ. Αὐτός τόν βάφτισε ἐξ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορα καί τοῦ ἔδωσε τό ὄνομα Μιχαήλ.

«Ἡ μετάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπό τούς Βυζαντινούς στούς Βουλγάρους καί στούς Σλάβους εἶχε πολύ μεγάλη σημασία γιά τήν Εὐρώπη ὁλόκληρη καί ὄχι μόνο γιά τούς λαούς αὐτούς. Ἀπό τότε μόνο ἐπικοινώνησαν οἱ νότιοι Σλάβοι μέ τόν ἑλληνικό καί τό λατινικό ἀκόμη πνευματικό πολιτισμό, ἀνάπτυξαν τά πρῶ-

1. Σημερινή Τσεχοσλοβακία καί Οὐγγαρία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ προσέλευση τῶν Βουλγάρων στό Χριστιανισμό. *Ἡ παράσταση στηρίζεται στή βουλγαρική παράδοση ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμός τῶν Βουλγάρων ἔγινε ἐπί Θεοδώρας καί Μιχαήλ Γ' (842 - 867). Ἀριστερά, μπροστά στό οἰκοδόμημα, ὁ αὐτοκράτορας μέ μακριά μαλλιά κι ἀραιά γένια καί ἡ Θεοδώρα, ἡ μητέρα του. Μέσα στήν κολυμπήθρα εἶναι καθισμένος ἕνας ἄνθρωπος, γυμνός καί ἀγένειος, μέ τά χέρια σέ δέηση. Ἀριστερά μιά γυναίκα ἀνακατεύει τό νερό καί δεξιά ἕνας ἐπίσκοπος (ὁ Φώτιος;) μέ πολυσταύριο κρατᾶ στό ἀριστερό χέρι ἕνα λειτουργικό βιβλίο καί μέ τό δεξί εὐλογεῖ τόν νεοφώτιστο. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).*

τα στοιχειώδη ἔργα τῆς σλαβικῆς φιλολογίας καί ἔτσι στερέωσαν τόν ἐθνισμό τους. Ἀλλιώτικη θά ἦταν ἡ ὄψη τῶν Νοτιοσλάβων, ἄν ἔπαιρναν τό Χριστιανισμό ἀπό τή λατινική Ἐκκλησία καί χρησιμοποιοῦσαν ὡς γλώσσα ἐκκλησιαστική τή λατινική[1]»

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (630-843)

1. Γενικά. Ἡ Τέχνη αὐτῆς τῆς περιόδου, τόσο μέ τίς ἀλλαγές πού σημειώνονται στή χρονική πορεία της, ὅσο καί στή γεωγραφική κατανομή τους, συνδέεται ἀναπόσπαστα μέ τά σοβαρά ἱστορικά γεγονότα αὐτῶν τῶν αἰώνων, πού τήν ἐπηρεάζουν βαθιά. Δυό εἶναι τά γεγονότα πού ἄσκησαν τή μεγαλύτερη ἐπίδραση στήν Τέχνη.

- Ἡ ὁριστική ἀπόσπαση ἀπό τούς Ἄραβες τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Παλαιστίνης καί τῆς Συρίας, καθώς καί τῆς Β. Ἰταλίας ἀπό τούς Λογγοβάρδους. Οἱ περιοχές αὐτές ὡς τήν ἐποχή αὐτή ἦταν ὡς τότε μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα, πολύ σημαντικά γιά τήν Τέχνη τῆς προηγούμενης περιόδου.
- Ἡ Εἰκονομαχία (726 - 843), τό μεγάλο καί δυσερεύνητο αὐτό κίνημα, πού ἐπηρέασε πολύ τήν πνευματική ζωή τοῦ Βυζαντίου, ἐπηρέασε ἀκόμη πιό βαθιά,

1. Κ. Ἄμαντος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὅπως εἶναι φυσικό, τή θρησκευτική ζωή του, ἐπομένως καί τήν Τέχνη πού συνδέεται ἀδιάσπαστα μαζί της.

2. Ἀρχιτεκτονική. Δυό εἶναι τά νέα στοιχεῖα πού θά ὁδηγήσουν σέ νέους τύπους ἐκκλησιῶν μέ πολύ ὅμως πιό μικρές τίς διαστάσεις τους τώρα:

- Στήν προηγούμενη περίοδο ἡ λαϊκή εὐλάβεια συγκεντρώνονταν στά ἅγια λείψανα. Αὐτό δημιουργοῦσε ἀνάγκη ἐπιβλητικῶν χώρων λατρείας καί προσκυνήματος, κι ἔτσι οἱ Ἐκκλησίες καί τά «Μαρτύρια» παίρνουν μεγάλες διαστάσεις, ἐφάμιλλες μέ τούς εἰδωλολατρικούς ναούς. Τώρα ἡ εὐλάβεια μετατίθεται πρός τή λατρεία τῶν ἁγίων εἰκόνων.

- Ἡ ἐξέλιξη τῶν λειτουργικῶν ἀναγκῶν ὁδηγεῖ σέ νέο εἶδος ἐκκλησίας, μέ ἔκφραση πολύ πιό περιορισμένη. Ἀρχίζει σιγά σιγά νά διαμορφώνεται στήν πρώτη μορφή του ἕνας νέος τύπος ἐκκλησίας, ὁ σταυροειδής μέ τροῦλο. Τήν ὁριστική του διαμόρφωση θά τήν πάρει στήν ἑπόμενη περίοδο. Τώρα ἡ μορφή πού παρουσιάζεται στήν κάτοψη εἶναι τό σχῆμα σταυροῦ ἐγγεγραμμένου σέ ἕνα τετράγωνο πού ἀποτελεῖται: 1. Ἀπό τό Ἱερό Βῆμα καί 2. ἀπό τριπλό νάρθηκα ἤ περίδρομο, ὅπως π.χ. στήν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Σοφίας στή Θεσσαλονίκη. Ἡ ἔκτασή της εἶναι τό $^1/_3$ τῆς ὁμώνυμης ἐκκλησίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ στήν Κωνσταντινούπολη, πού εἶναι καί τό πρότυπό της.

Ὁ τύπος αὐτός ἴσως ἀποτελεῖ ἐξέλιξη μικρῶν σταυροειδῶν ἐκκλησιῶν (ὅπως π.χ. εἶναι τοῦ Ὁσίου Δαβίδ τῆς Θεσσαλονίκης). Πιθανότερο ὅμως εἶναι νά ἀποτελεῖ μιά ἁπλουστευμένη μορφή τῆς Ἁγίας Σοφίας.

- Στό νέο ἀρχιτεκτονικό τύπο οἱ τέσσερις πεσσοί πού στηρίζουν τά τέσσερα μεγάλα τόξα εἶναι ἀκόμη πολύ ὀγκώδεις. Εἶναι φανερή ἡ τάση νά διαλυθοῦν, ὥστε νά καταλήξουν σέ μικρά γωνιαῖα διαμερίσματα κι ἔτσι νά κρατηθεῖ ἡ ἑνότητα τοῦ κεντρικοῦ χώρου πού σκεπάζεται ἀπό τόν τροῦλο. Ἡ ἐπικοινωνία μέ τούς πλάγιους χώρους γίνεται συνήθως ἀπό τρίβηλα, ἐνῶ μέ τά μικρά γωνιαῖα διαμερίσματα λείπει σχεδόν ἡ ἐπικοινωνία. Τό σταυρικό σχῆμα, πού ἀπέκτησε ὁ τύπος αὐτός μέ τή βαρύτητα τοῦ συμβολισμοῦ, βοήθησε σημαντικά νά ἐπικρατήσει στό μέλλον καί νά ἐξελιχτεῖ σέ ἄλλες παραλλαγές.

3. Ζωγραφική. Ἡ ἀντικατάσταση τῆς λατρείας τῶν ἁγίων λειψάνων σ' αὐτή τήν περίοδο ἀπό τή λατρεία τῶν εἰκόνων μεγαλώνει τήν παραγωγή καί διάδοση τῶν εἰκόνων. Ἡ τεχνοτροπία τους συνδέεται ἀκόμη μέ τήν παράδοση τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς προσωπογραφίας. Λίγα μόνο δείγματα ἀπό τίς εἰκόνες αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἔχουν σωθεῖ. Τά καλύτερα καί τά πιό πολλά εἶναι ἀπό τή Μονή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ. Καί οἱ τοιχογραφίες αὐτῆς τῆς προεικονομαχικῆς περιόδου εἶναι σπάνιες. Τό ἴδιο καί τά εἰκονογραφημένα χειρόγραφα. Ἀπό τίς τοιχογραφίες ἀξιοπρόσεχτες εἶναι τῆς Santa Maria Antiqua στή Ρώμη.

Μιά ἀντίληψη γιά τήν προεικονομαχική ζωγραφική καί ψηφιδογραφία παίρνουμε ἀπό τή διακόσμηση τοῦ Τεμένους τοῦ Ὁμάρ στήν Ἱερουσαλήμ καί τοῦ Με-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γάλου Τεμένους τῆς Δαμασκοῦ (τέλος 7ου καί ἀρχές 8ου αἰώνα) πού ἔγιναν ἀπό Ἕλληνες ἤ Σύρους τεχνίτες, φορεῖς τῆς βυζαντινῆς παράδοσης καί τεχνοτροπίας τῆς ἐποχῆς. Τά εἰκονογραφικά θέματα πού ἐπικρατοῦν εἶναι μόνο διακοσμητικά χωρίς ἀνθρώπινες ἤ ἄλλες ἔμψυχες μορφές· ἀφθονοῦν τά φυτικά κοσμήματα, τοπία κ.ἄ.

Στήν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας (726 - 843) παρουσιάζεται μιά πολύ ζωηρή ἀντίδραση στήν παράσταση θείων καί ἱερῶν προσώπων.

Σ' αὐτή τήν περίοδο μεγάλος ἀριθμός ἔργων ζωγραφικῆς καταστράφηκε, ἐνῶ τά εἰκονογραφικά θέματα στή διακόσμηση τῶν ἐκκλησιῶν περιορίζονται σέ παραστάσεις σταυρῶν, λουλουδιῶν, ζώων, σκηνῶν ἀπό τόν ἱππόδρομο κ.ἄ. Ὁ εἰκονολάτρης χρονογράφος Θεοφάνης λέει ὅτι ἐπί Θεοφίλου «καθῃροῦντο μέν κατά πᾶσαν ἐκκλησίαν αἱ θεῖαι μορφαί, θηρία δέ καί ὄρνιθες ἀντί τούτων ἀνεστηλοῦντο καί ἐνεγράφοντο».

Ἀπό τή ζωγραφική αὐτή μένουν λίγα μόνο τμήματα τῆς ψηφιδωτῆς διακόσμησης τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στήν Κωνσταντινούπολη, τῆς Ἁγίας Σοφίας στή Θεσσαλονίκη, ἀκόμη καί σέ ναΰδρια τῆς Νάξου καί τῆς Ν. Πελοποννήσου πού δείχνουν ὅτι ἡ εἰκονοκλαστική ἐπίδραση στήν Τέχνη ἔφτασε ὡς τίς πιό ἀπόμερες περιοχές τῆς αὐτοκρατορίας.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610-1081]
ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [717-867]

1 ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΔΥΝΑΣΤΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 717-867.

- Σ' αὐτή τήν περίοδο ἔχουμε τρεῖς δυναστεῖες αὐτοκρατόρων· ἀπό τόν τόπο καταγωγῆς τους διακρίνονται:
- Οἱ Ἴσαυροι (717 - 802). Εἶναι εἰκονομάχοι, βουλγαρομάχοι καί προπαντός ἀραβομάχοι.
- Οἱ διάδοχοί τους (802 - 820). Γίνεται ἡ πρώτη ἀναμέτρηση τοῦ Βυζαντίου μέ τούς Βουλγάρους.
- Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820 - 867). Στά χρόνια τους τό κράτος ξεπερνᾶ τούς κινδύνους καί μιά νέα μεταβατική ἐποχή πρός τήν ἀκμή ἀρχίζει.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2 Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗ ΚΡΙΣΗ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

- Ἡ ἰδέα καί ἡ κίνηση γιά τήν κατάργηση τῶν εἰκόνων ξεκινᾶ ἀπό τή Μ. Ἀσία. Εἶναι μιά πάλη γιά τήν ἐπικράτηση ἑνός Χριστιανισμοῦ δίχως εἰκόνες.
- Ἡ Εἰκονομαχία κράτησε περισσότερο ἀπό ἕναν αἰώνα (726 - 843). Διαιρεῖται σέ δύο φάσεις: Α' (726-787) καί Β' (815 - 843). Τελειώνει μέ νίκη τῶν Εἰκονολατρῶν.
- Μέ τή νίκη αὐτή ἐπικράτησε ὁ Χριστιανισμός εὐρωπαϊκοῦ τύπου·

3 ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΑΝΑΧΑΙΤΙΖΕΙ ΤΙΣ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ ΤΟΥ

Εἶναι ἡ ἐποχή τοῦ μεγαλύτερου κινδύνου ἀπό τούς Ἄραβες. Τό Βυζάντιο ἀμύνεται, σώζεται καί χαράζει σταθερά σύνορα μαζί τους. Στό τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς μέ μιά ἀξιόλογη νίκη (863) ἀρχίζει ἡ ἀντεπίθεσή του.

- Στά χρόνια τῶν Ἰσαύρων καί τῶν διαδόχων τους γίνεται ἡ πρώτη πολεμική ἀναμέτρηση Βουλγάρων καί βυζαντινῶν. Στά χρόνια τῶν Ἀμοριανῶν ἐπικρατεῖ εἰρήνη ἀνάμεσά τους.
- Τό Βυζάντιο χάνει τίς ἐπαρχίες του στήν Ἰταλία καί μιά δεύτερη ρωμαϊκή αὐτοκρατορία τοῦ Καρλομάγνου παρουσιάζεται (800).

4 ΠΡΩΤΑ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΑ ΑΚΜΗΣ: Η «ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ» ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Γ'.

- Στά χρόνια πού βασιλεύει ὁ Μιχαήλ Γ' (842 - 867) πολλά σημάδια δείχνουν πώς ἀρχίζει μιά ἀκμή.
- Μάχες νικηφόρες μέ τούς Ἄραβες πού ἔδωσαν τό ὑλικό γιά τά ἀκριτικά τραγούδια.
- Ἐκχριστιανισμός τῶν Σλάβων τῆς Μοραβίας καί τῶν Βουλγάρων.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (630-843)

- Ἐπηρεάζεται βαθιά ἀπό τήν ἀραβική κατάκτηση τῶν ἑλληνιστικῶν περιοχῶν τῆς Ἀνατολῆς καί τήν Εἰκονομαχία. Στήν Ἀρχιτεκτονική διαμορφώνεται σέ πρώτη φάση ὁ τύπος τῆς ἐκκλησίας πού λέγεται σταυροειδής μέ τρουλλο. Στή Ζωγραφική μέ τήν ἐπίδραση τῆς Εἰκονομαχίας ἐγκαταλείπονται στό διάστημα 726 - 843 οἱ παραστάσεις θείων καί ἱερῶν προσώπων καί ἐπικρατοῦν ἀνεικονικά διακοσμητικά θέματα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

ἀκρίτες — Εἰκονομαχία — Παυλικιανοί — ἀνεικονική λατρεία — Ἀρμούρης — «Κατωτικά μέρη» — Παπικό κράτος τῆς Ρώμης — Γλαγολιτικό καί Κυρίλλειο ἀλφάβητο — ἀναστήλωση εἰκόνων — σχίσμα τοῦ Φωτίου. — ἀρχιτεκτονικός τύπος ἐκκλησίας: σταυροειδής μέ τρούλο — τριπλός νάρθηξ ἤ περίδρομος — τρίβηλα

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Ἴσαυροι	717 - 802
Δυναστεία τοῦ Ἀμορίου	802 - 820
Διάδοχοί τους	820 - 867
Β΄ πολιορκία τῆς Κων/πολης ἀπό τούς Ἄραβες	717 - 718
Εἰκονομαχία	726 - 843
Ἅττα τῶν Βουλγάρων στήν Ἀγχίαλο	763
Ἅττα τοῦ Νικηφόρου ἀπό τούς Βουλγάρους	811
Ὁριστική ἀναστήλωση εἰκόνων	843
Μάχη στόν Λαλακάοντα	863
Ἅλωση Ἀμορίου	838
Ὁ Πιπίνος ὁ Βραχύς παίρνει τό χρίσμα τοῦ βασιλιᾶ στό Πόντιο τῆς Γαλλίας	754
Ἵδρυση τοῦ παπικοῦ κοσμικοῦ κράτους	755 - 756
Ἐκχριστιανισμός τῶν Σλάβων τῆς Μοραβίας	863
Ἐκχριστιανισμός τῶν Βουλγάρων	864
Ὁ Φώτιος γίνεται πατριάρχης	858
Ὁ Καρλομάγνος στέφεται αὐτοκράτορας	800

Κείμενα

1. Εἰκονομαχία — Οἱ δυό παρατάξεις ἀντιμέτωπες

Α. Οἱ εἰκονομάχοι:

«Ὁρίζουμε ὅλοι μέ μιά γνώμη ὅτι κάθε λογῆς εἰκόνα, ἀφοῦ εἶναι καμωμένη ἀπό ὅ,τι ὑλικό τύχει καί μέ τό κακότεχνο γοῦστο τῶν ζωγράφων, νά μήν ἔχει θέση μέσα στίς ἐκκλησίες τῶν Χριστιανῶν, μά νά εἶναι μακριά καί ἀποκρουστική στόν καθένα· νά μήν τολμᾶ πιά ὁ ὁποιοσδήποτε νά ἀσχολεῖται μέ τό ἀνίερο καί ἀνόσιο αὐτό ἐπάγγελμα. Καί ὅποιος τολμᾶ ἀπό τώρα κι ὕστερα νά φτιάξει εἰκόνα ἤ νά προσκυνήσει ἤ νά τή στήσει σέ ἐκκλησία ἤ στό σπίτι του ἤ νά τήν κρύψει, ἄν εἶναι δεσπότης ἤ πρεσβύτερος ἤ διάκος, νά καθαιρεῖται· καί ἄν εἶναι καλόγερος ἤ λαϊκός, νά ἔχει τό ἀνάθεμα καί νά δίνει λόγο στούς νόμους τῆς αὐτοκρατορίας, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀντίθετος μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ καί ἐχθρός μέ τά πατροπαράδοτα δόγματα».

[Ἀπόφαση τῆς εἰκονομαχικῆς Συνόδου (754).
Ἀπόσπασμα. Μετάφραση]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Β. Οἱ εἰκονολάτρες:

«Ὁρίζουμε μέ κάθε προσοχή καί ἀκρίβεια, ὅπως ἔχουμε τό σχῆμα τοῦ τιμίου καί ζωοποιοῦ σταυροῦ, ἔτσι νά ἔχουμε καί τίς σεβαστές καί ἅγιες εἰκόνες παντοῦ: στίς ἐκκλησίες τοῦ Θεοῦ, στά ἱερά σκεύη καί φορέματα, στούς τοίχους καί στά σανίδια, στά σπίτια καί στούς δρόμους· (γιατί ὅσο συχνότερα τίς ἔχουν οἱ ἄνθρωποι ἀποτυπωμένες μπρός στά μάτια τους τόσο ξυπνᾶ μέσα τους ἡ ἀνάμνηση καί ἡ ἀγάπη γιά τά πρωτότυπα)· καί σέ αὐτές νά προσφέρουμε ἀσπασμό καί τιμητική προσκύνηση (ὄχι ὅμως καί ἀληθινή λατρεία πού σύμφωνα μέ τήν πίστη μας ταιριάζει μόνο στή θεϊκή φύση, ἀλλά ὅπως γίνεται μέ τό σχῆμα τοῦ τιμίου καί ζωοποιοῦ σταυροῦ καί μέ τά ἅγια εὐαγγέλια καί μέ τά ὑπόλοιπα ἱερά ἀφιερώματα)· νά τούς προσφέρουμε ἀκόμη τιμητικά θυμιάματα καί λαμπάδες, ὅπως συνηθίστηκε μέ εὐσέβεια ἀπό τούς παλαιούς· γιατί τῆς εἰκόνας ἡ τιμή πηγαίνει στό πρωτότυπο καί ἐκεῖνος πού προσκυνᾶ τήν εἰκόνα, προσκυνᾶ τόν ἴδιο πού εἶναι ζωγραφισμένος σ' αὐτήν».

[Ἀπόφαση τῆς εἰκονολατρικῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινούπολης (787)
Ἀπόσπασμα - Μετάφραση]

2. Εἰκονομαχία

238. Αὐτός (ἐνν. ὁ Λέων Γ') τήν ὀργή τοῦ θεοῦ ἐναντίον του ἐθεώρησε ὅτι ἦταν ὑπέρ αὐτοῦ καί σήκωσε πόλεμο μέ μεγαλύτερη ἀναίδεια ἐναντίον τῶν ἁγίων καί σεβαστῶν εἰκόνων, ἔχοντας σύμμαχο τόν Βησήρ τόν ἀρνησίθεο καί τοῦ ἴδιου παραλογισμοῦ ἐφάμιλλο· κι οἱ δυό τους ἦταν πλημμυρισμένοι ἀπό ἀπαιδευσία καί κάθε λογῆς ἀμάθεια, πού προκαλεῖ τά περισσότερα κακά. Καί τά πλήθη πού κατοικοῦσαν στή βασιλίδα πόλη ἔνιωθαν σφοδρή ἀγανάκτηση γιά τίς νέες διδασκαλίες καί μελετοῦσαν καί ἐναντίον του νά ἐπιτεθοῦν καί σκότωσαν μερικούς βασιλικούς ἀνθρώπους πού κατέβασαν τήν εἰκόνα τοῦ Κυρίου πάνω ἀπό τή μεγάλη Χαλκή πύλη· πολλοί ἀπ' αὐτούς γιά τήν εὐσέβειά τους τιμωρήθηκαν μέ ἀκρωτηριασμούς καί μαστιγώματα καί ἐξορίες καί πρόστιμα, κι ἰδιαιτέρως αὐτοί διακρίνονταν γιά εὐγένεια καί ἐπίδοση στά γράμματα· ὥστε καί τά ἐκπαιδευτήρια χάθηκαν καί ἡ εὐσεβής [ἐνν. τήν ἱερατική καί μοναστηριακή] παίδευση σβήστηκε πού διατηρήθηκε ἀπό τό Μεγάλο μέσα στούς ἁγίους Κωνσταντῖνο ὡς τίς μέρες μας· αὐτήν κι ἄλλα πολλά καλά τά καθαίρεσε ὁ σαρακηνόφρονας αὐτός Λέων.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ[1] 405. 1-14
[Ἀπόσπασμα ἀπό: Ι. Καραγιαννοπούλου «Ἡ βυζαντινή Ἱστορία ἀπό τάς πηγάς». Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 193. Μετάφραση]

3. Εἰκονομαχία

[Ὁ Πατριάρχης Γερμανός ἀρνεῖται νά ὑπογράψει τό διάταγμα τοῦ Λέοντα Γ' κατά τῶν εἰκόνων χωρίς Οἰκουμενική Σύνοδο].

239. Στή ζ' τοῦ Ἰανουαρίου τῆς ιγ' ἰνδικτιώνα ἡμέρα γ' τῆς ἑβδομάδας ὁ Λέων

1. Ὁ χρονογράφος αὐτός εἶναι σφοδρός ἀντίπαλος τῆς εἰκονομαχίας καί μεροληπτικός γι' αὐτό στίς κρίσεις του κι ὄχι ἀκριβής στίς πληροφορίες του.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὁ δυσσεβής συγκάλεσε στό τριβουνάλιο τῶν ιθ' ἀκουβίτων, σελέντιο[1] κατά τῶν ἁγίων καί σεβαστῶν εἰκόνων καί προσκάλεσε καί τόν ἁγιότατο πατριάρχη Γερμανό, γιατί πίστευε πώς θά τόν ἔπειθε νά βάλει τήν ὑπογραφή του ἐναντίον τῶν ἁγίων εἰκόνων. Μά ὁ γενναῖος δοῦλος τοῦ Χριστοῦ, δίχως νά πεισθεῖ καθόλου στή μυσαρή κακοδοξία του, ἀκολούθησε τόν ὀρθό δρόμο τῆς ἀλήθειας καί παραιτήθηκε ἀπό τήν ἀρχιεροσύνη· παρέδωσε τό ὠμοφόριο καί ὕστερα ἀπό πολλά διδασκαλικά λόγια εἶπε: «ἐάν ἐγώ εἶμαι Ἰωνᾶς, ρίξετέ με στή θάλασσα. Πάντως σ' ἐμένα, Βασιλιά, εἶναι ἀδύνατο δίχως Οἰκουμενική Σύνοδο νά φέρω ἀλλαγή στήν πίστη». Κι ἀφοῦ ἔφυγε στό λεγόμενο Πλατάνιο πῆγε στό πατρογονικό του σπίτι κι ἔζησε ἥσυχα ὕστερα ἀπό πατριαρχία ιδ' χρόνων μηνῶν ε' καί ἡμερῶν ζ'.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ 408. 31 - 409. 11

['Απόσπασμα ἀπό 'Ι. Καραγιαννοπούλου «Ἡ βυζαντινή Ἱστορία ἀπό τάς πηγάς» Θεσσαλονίκη, 1974, σελ. 193]

4. Ἕνας θρύλος : Πῶς ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας ἔσωσε τήν Πάτρα ἀπό τούς Σλάβους καί τούς Σαρακηνούς

Ὁ Νικηφόρος ἦταν βασιλιάς τῶν Ρωμαίων καί αὐτοί (οἱ Σλάβοι) πού ζοῦσαν στό θέμα τῆς Πελοποννήσου σκέφτηκαν νά κάμουν ἀνταρσία· Πρῶτα παραβίασαν τά σπίτια τῶν γειτόνων τους Γραικῶν καί ἄρχισαν νά ἁρπάζουν, ὕστερα, ἀφοῦ γύρισαν τήν ὁρμή τους πρός τούς κατοίκους τῆς Πάτρας, καταστρέφανε τήν περιοχή ἔξω ἀπό τό τεῖχος, ἔχοντας μαζί τους καί Σαρακηνούς ἀπό τήν Ἀφρική.

Ἀφοῦ πέρασε πολύς καιρός καί ἄρχισαν μέσα στό τεῖχος νά λιγοστεύουν τά ἀπαραίτητα, τό νερό καί οἱ τροφές, οἱ πολιορκημένοι πῆραν ἀπόφαση νά ἔρθουν σέ συμβιβασμό καί νά πάρουν ἐγγύηση πώς δέν θά πάθουν κανένα κακό καί τότε νά τούς παραδώσουν τήν πόλη.

Ἐπειδή λοιπόν ὁ στρατηγός τοῦ θέματος τότε βρισκόταν στήν ἄλλη ἄκρη τῆς περιοχῆς, στό κάστρο τῆς Κορίνθου, καί ἐλπίζανε νά φτάσει καί νά νικήσει τό ἔθνος τῶν Σκλαβήνων, γιατί οἱ ἄρχοντες ἐγκαίρως τοῦ ἔστειλαν μήνυμα γιά τήν καταδρομή, οἱ κάτοικοι τοῦ κάστρου ἀποφάσισαν νά στείλουν πρωτύτερα ἕναν παρατηρητή στά πιό ἀνατολικά βουνά, γιά νά κάμει ἀνίχνευση καί νά μάθει ἄν ἴσως ἔρχεται ὁ στρατηγός. Ἔδωσαν παραγγελία στόν ἀπεσταλμένο καί ἕνα σινιάλο, ἄν δεῖ τό στρατηγό νά ἔρχεται, στήν ἐπιστροφή του νά χαμηλώσει τή σημαία, γιά νά καταλάβουν πώς ὁ στρατηγός ἔρχεται· ἀλλιῶς νά τήν κρατήσει ὄρθια, γιά νά μήν ἔχουν νά ἐλπίζουν πώς θά ἔρθει πιά ὁ στρατηγός.

Ὅταν ἔφυγε λοιπόν ὁ σκοπός καί ἔμαθε ὅτι ὁ στρατηγός δέν ἔρχεται, πῆρε τό δρόμο τοῦ γυρισμοῦ κρατώντας ὄρθια τή σημαία. Τότε λοιπόν ἀπό θέλημα τοῦ Θεοῦ, μέ τή μεσολάβηση τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Ἀνδρέα, ἐπειδή γλίστρησε τό ἄλογο καί ὁ

---

1. Συνεδρίαση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου (= τοῦ ἱεροῦ Κονσιστώριου) πού μετέχουν, ἐκτός ἀπό τούς ἀνώτατους στρατιωτικούς καί πολιτικούς ὑπαλλήλους, ἀνώτατοι κληρικοί· αὐτοί τηροῦν σιωπή (λατ. Silentium) καί μόνο ἀκοῦνε τίς αὐτοκρατορικές ἀποφάσεις. Τριβουνάλιο τῶν ιθ' ἀκουβίτων = αἴθουσα μέ δεκαννέα καθίσματα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καβαλάρης ἔγειρε γιά νά πέσει, ἡ σημαία χαμήλωσε καί οἱ κάτοικοι τοῦ κάστρου, ὅταν εἶδαν πώς δόθηκε τό σινιάλο καί ἐπειδή νόμισαν ὅτι ἐξάπαντος φτάνει ὁ στρατηγός, ἄνοιξαν τίς πύλες τοῦ κάστρου καί ὅρμησαν γεμάτοι θάρρος ἐπάνω στούς Σκλαβήνους. Τότε εἶδαν μέ τά ἴδια τους τά μάτια τόν Πρωτόκλητο Ἀπόστολο Ἀνδρέα, καβάλα στό ἄλογό του νά ρίχνεται μέ ὁρμή ἐπάνω στούς βαρβάρους. Καί ἀφοῦ πιά τούς ἔριξε στή φευγάλα καί τούς σκόρπισε, τούς κυνήγησε μακριά ἀπό τό κάστρο. Καί οἱ βάρβαροι, ὅταν τόν εἶδαν, τά ἔχασαν καί τρομοκρατημένοι ἀπό τή σφοδρή ἐπίθεση τοῦ ἀκαταμάχητου πολεμιστῆ καί στρατηγοῦ καί ταξίαρχου καί τροπαιούχου καί νικηφόρου πρωτόκλητου Ἀποστόλου Ἀνδρέα, ταράχτηκαν, σάλεψε τό μυαλό τους, τούς ἔπιασε τρομάρα καί ζήτησαν νά σωθοῦν μέσα στήν πανσέβαστη ἐκκλησία του.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ
[Αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου καί ἱστορικός συγγραφέας (10 αἰ.) —
Ποός τόν ἴδιον υἱόν Ρωμανόν. Ἔκδ. Moravcsik 1949, σ. 228. Μετάφραση]

5. Θέματα
(Ἡ στρατιωτικοποίηση τῆς διοίκησης τοῦ κράτους)

76. Κατά τή γνώμη μου ἡ ὀνομασία τῶν Θεμάτων δέν ἔγινε, ὅπως πιστεύουν οἱ πολλοί. Γιατί δέν εἶναι οὔτε παλιά οὔτε κανένας ἱστορικός ἔκανε λόγο τῆς ὀνομασίας αὐτῆς, ὅπως χρησιμοποιεῖται τώρα· ἀλλά πρωτύτερα κι ἀπό τήν ἀρχή ὑπῆρχαν τάγματα καί λεγεῶνες τιτλοφορημένες μέ τό ὄνομα τῆς ἐπαρχίας, ὅπως π.χ. ἡ λεγεώνα τῶν 40 μαρτύρων (λεγόταν Κεραυνοβόλος) καί ἄλλη Μαρμαριτῶν καί ἄλλη Πισιδική, καί ἄλλη Θεσσαλική καί ἄλλη πού ὀνομαζόταν ἀλλιῶς.

. . . . . .

Ὅταν ὅμως οἱ βασιλιάδες σταμάτησαν νά ἐκστρατεύουν, τότε διόρισαν καί στρατηγούς καί ὀργάνωσαν Θέματα. Ἔτσι διαμορφώθηκε ἡ κρατική διοίκηση τῶν Ρωμαίων ὥς σήμερα. Τώρα ὅμως, ἐπειδή τό ρωμαϊκό κράτος περιορίστηκε καί ἀπό τήν Ἀνατολή κι ἀπό τή Δύση κι ἀκρωτηριάστηκε ἀπό τήν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου τοῦ Λιβυκοῦ, ὅσοι βασίλεψαν ἀπό τότε. στήν προσπάθειά τους νά κάνουν καλή χρήση τῆς ἐξουσίας τους, τεμάχισαν τήν κρατική τους διοίκηση σέ μικρά μέρη καί σέ στρατιωτικά τάγματα, χρησιμοποιώντας, προπάντων ἑλληνικούς ὅρους, ἀφοῦ ἐγκατέλειψαν τήν πατροπαράδοτη καί ρωμαϊκή γλώσσα. Γιατί τούς χιλίαρχους τούς ἔλεγαν λογγίνους καί τούς ἑκατόνταρχους κεντουρίωνες καί τούς στρατηγούς, ὅπως λέγονται τώρα, τούς ἔλεγαν κόμητες.

Γιατί τό ἴδιο τό ὄνομα Θέμα εἶναι ἑλληνικό κι ὄχι ρωμαϊκό κι ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπό τή λ. Θέση.

(Κων. Πορφ. Περί θεμ. Ι 1-7 καί 17-30).

77. Ἔγινε ἡ δημιουργία καί ἡ διαίρεση τῶν θεμάτων, ὅταν τό Ρωμαϊκό κράτος ἀπό τούς ἄθεους Ἀγαρηνούς ἄρχισε λίγο λίγο νά κολοβώνεται καί ν' ἀκρωτηριάζεται καί νά περιορίζεται· καί ὥς τόν Ἰουστινιανό τό βασιλέα καί τή βασιλεία τοῦ Μαυρικίου βρίσκονταν ὅλοι κάτω ἀπό ἑνιαία διοίκηση· παράδειγμα ὁ ἴδιος ὁ Βελισάριος, πού ἦταν μονοστράτηγος ὅλης τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπό τότε ὅμως πού ἄρχισαν οἱ Ἀ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γαρηνοί νά ἐκστρατεύουν ἐναντίον τῶν Ρωμαίων καί νά καταστρέφουν τίς χῶρες καί τίς πόλεις τους, ἀναγκάστηκαν οἱ κατά καιρούς βασιλιάδες νά κόβουν σέ μικρά τμήματα τήν ἑνιαία διοικητική ἐξουσία καί τό ἕνα τμῆμα τό ἔδωσαν σ' ἕνα στρατηγό καί τό ὀνόμασαν 'Ανατολικό, γιατί, ὅπως εἴπαμε πρίν, γιά μᾶς πού κατοικοῦμε στό Βυζάντιο, βρίσκεται πρός τήν 'Ανατολή. Τήν παλαιά ἐποχή ὑπῆρχε ἀρχηγός σέ κάθε ἐπαρχία· καί ἡ κυβέρνησή τους ἦσαν σύμφωνα μέ τήν παράδοση τῆς κάθε περιοχῆς· ἄλλοι εἶχαν δημοκρατία κι ἄλλοι ἦταν ὑποταγμένοι σέ τυράννους. Ὅταν ὅμως βρέθηκαν κάτω ἀπό τή Βασιλεία τῶν Ρωμαίων διαιρέθηκαν σέ ἐπαρχίες καί ἡγεμονίες καί δουκάτα καί τούς ὀνομαζόμενους κονσιλάριους, δηλ. βουλευτές.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ
[*Περί Θεμάτων*. I. 48 - 61. 'Αποσπάσματα ἀπό 'Ι. Καραγιαννοπούλου *«'Η Βυζαντινή 'Ιστορία ἀπό τάς πηγάς»*, Θεσσαλονίκη 1974 σελ 61 - 62. Μετάφραση].

6. 'Ο αὐτοκράτορας Μιχαήλ Γ' (842-867) ὡς 'Αρμούρης ἤ 'Αρμουρόπουλος τῆς ἀκριτικῆς ποίησης.

Τό τραγούδι τοῦ 'Αρμούρη ἀριθμεῖ ὡς διακόσιους στίχους. Περιγράφει μέ οἶστρο καί τεχνοσύνη τό διάβα τοῦ Εὐφράτη ἀπό ἕνα νέο καβαλάρη μπροστά σέ ἀραβικό στρατό:

Σαρακηνοί ἔχουν φαριά, πού διώχνουν τούς ἀέρες
τήν φάσσαν καί τήν πέρδικαν ἀπό πτεροῦ τήν παίρνουν.
Καί τόν λαγόν στόν ἀνήφορον ἀπό δρομοῦ τόν σώνουν·
καί τόν 'Αφράτην ποταμόν οὐκ ἠμποροῦν περάσαι.
Καί σύ μέ τό παρίππιν σου θέλεις νά τόν περάσεις;

Ἔχω ἀποδείξει πώς τό τραγούδι αὐτό τό ἔκανε πολεμιστής τραγουδάτορας τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Γ' κατά τό 859. Πολλές λεπτομέρειες εἶναι ἀρκετά πειστικές νά μᾶς κάνουν νά παραδεχτοῦμε τόν προσδιορισμό αὐτό καί τή χρονολογία.

'Αρμούρης ἤ μᾶλλον ὁ γιός τοῦ 'Αρμούρη, ὁ 'Αρμουρόπουλος, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ νεαρός αὐτοκράτορας, καί λεγόταν ἔτσι, γιατί ἦταν πρίγκιπας τῆς δυναστείας πού εἶχε ὡς γενέτειρα τό μεγάλο ὀχυρωμένο κέντρο τῆς Μ. 'Ασίας, τό 'Αμόριο ἤ 'Αμούριν.

Παριστάνεται ὡς ἐκδικούμενος τόν πατέρα του καί εἶναι ἀπόλυτη ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μιχαήλ τοῦ Γ' ἦταν ἐκδικητική ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ διαδόχου τοῦ χαλίφη Μουτασίμ· τοῦ Μουτασίμ πού εἶχε κυριεύσει τό 'Αμόριο στά 838 καί εἶχε βαθιά ταπεινώσει τόν αὐτοκράτορα Θεόφιλο ἐξ 'Αμορίου, πατέρα τοῦ Μιχαήλ Γ', μέ τό νά καταλάβει τόν τόπο τῆς γεννήσεώς του καί μέ τό νά πάρει ἀπό ἐκεῖ μαζί του χιλιάδες αἰχμαλώτους καί μάλιστα σαράντα δυό στρατηγούς καί ἀνώτερους ἀξιωματικούς, τούς ὀνομαστούς 42 μάρτυρες τοῦ 'Αμορίου πού ἀποκεφαλίστηκαν στά Σάμαρα.

. . . . . .

Οἱ γριές τῆς Κύπρου μᾶς διατήρησαν λοιπόν ἐπική περιγραφή τοῦ διάβα τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εὐφράτη ποταμοῦ κατά τό ἔτος 859 ἀπό τό Μιχαήλ τόν ἐξ 'Αμορίου. Τό γεγονός αὐτό εἶχε βαθιά συγκινήσει τή βυζαντινή ψυχή, γιατί σήμαινε ὑπερήφανη ἀντεπίθεση ἐναντίον τοῦ 'Ισλάμ καί ἐπανάκτηση τῶν παλαιῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας, τά ὁποῖα οἱ Χριστιανοί εἶχαν χάσει στίς ἀρχές τοῦ 8ου αἰώνα.

'Αλλά ἔχει καί ἄλλη σημασία τό ἄσμα τοῦ 'Αρμούρη ἤ 'Αρμουρόπουλου. 'Η θαυμάσια διατήρησή του διεκδικεῖ, σάν νά λέμε τή μνήμη τοῦ βασιλόπουλου, πού δολοφονήθηκε πρόωρα ἀπό τό διάδοχό του, Βασίλειο Α' (867) καί συκοφαντήθηκε ἀπό τούς ἐπίσημους ἱστοριογράφους, πού τοῦ κόλλησαν τό ἐπονείδιστο ἐπίθετο τοῦ «μέθυσου».

Γνωρίζουμε ἀπό αὐθεντικές πηγές ὅτι ὁ Μιχαήλ δέν εἶχε μόνο πολεμικές ἀρετές, ἀλλά καί ἀληθινή μεγαλοφυία. 'Επί τῆς βασιλείας του ἄκμαζε ὁ μέγας πατριάρχης Φώτιος, ἀπεκρούσθη ἡ πρώτη ἐπίθεση τῶν Ρώσων ἐναντίον τῆς Κωνσταντινούπολης, βαφτίστηκαν οἱ Βούλγαροι.

ΕΡΡ. ΓΚΡΕΓΚΟΥΑΡ

[*'Ο Διγενής 'Ακρίτας — 'Η βυζαντινή ἐποποιία στήν ἱστορία καί στήν ποίηση*'
Μέ συνεργασία Π. Μορφοπούλου. The National Herald, New York, 1942 σελ. 6 - 9]

7. 'Η σημασία τῆς εἰκονολατρικῆς νίκης (843)

'Η εἰκονολατρική κρίση ἦταν μιά περίοδος τόσο ἀποφασιστική γιά τήν πνευματική ἀνάπτυξη τοῦ Βυζαντίου, ὅσο ἦταν κι' ὁ ἀγώνας ἐναντίον τῶν περσικῶν καί ἀραβικῶν εἰσβολῶν γιά τήν κρατική του ἐπιβίωση. Στή στρατιωτική εἰσβολή ἀπό τήν 'Ανατολή ἐπακολούθησε μιά πνευματική ἐπίθεση πού ἀναστάτωσε τήν αὐτοκρατορία μέ τή μορφή τῆς εἰκονοκλαστικῆς διαμάχης. 'Η ἥττα τῆς εἰκονομαχίας ἦταν τόσο σημαντική γιά τήν πολιτιστική ζωή τοῦ Βυζαντίου, ὅσο ἦταν ἡ στρατιωτική του νίκη γιά τήν πρόοδό του ὡς πολιτικῆς κοινότητας. 'Η ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν εἰκόνων *σημειώνει τόν θρίαμβο τῆς ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς καί πολιτιστικῆς ἀντίληψης πάνω στά ἀσιατικά χαρακτηριστικά τά συμπυκνωμένα μέσα στό εἰκονοκλαστικό κίνημα.* 'Από δῶ κι ὕστερα τό Βυζάντιο, ὡς ἑλληνοχριστιανική αὐτοκρατορία, παίρνει μιά μοναδική πολιτιστική θέση ἀνάμεσα στήν 'Ανατολή καί τή Δύση.

Γ. ΟΣΤΡΟΓΚΟΡΣΚΥ

[*History of the Byzantine State.*
Rudgers University press, 1969, σελ. 217]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610-1081]

1. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΚΜΗΣ. – Η ΧΡΥΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ [867-1025].

2. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ [1025-1081].

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Από τή «Νέα Ἐποχή» τοῦ Μιχαήλ Γ΄ ἀρχίζει ἡ ἀκμή. Τώρα, στά χρόνια τῶν Μακεδόνων, τό Βυζάντιο φτάνει στήν ἀποκορύφωση. Ἀπό τά μέσα τοῦ 9ου αἰώνα ὥς τά μέσα τοῦ 11ου βρίσκεται στήν καλύτερη ὥρα του. Ὅ,τι πιό ἀντιπροσωπευτικό βγῆκε ἀπό τόν πολιτισμό του ἀνήκει στήν ἐποχή αὐτή. Αὐτό φαίνεται παντοῦ, μά ἰδιαίτερα διακρίνεται στήν Τέχνη, πού εἶναι ἀλάθευτο σημάδι κάθε ἐποχῆς ἀκμῆς.

Ἡ ἐποχή τῶν Μακεδόνων δέν ἔχει μόνο πολεμικούς θριάμβους νά ἐπιδείξει. Εἶναι καί μιά περίοδος ὑψηλῆς Τέχνης.

Παρακάτω σημειώνονται πολύ συνοπτικά τά γεγονότα πού φανερώνουν πώς ἡ αὐτοκρατορία βρίσκεται σέ μεγάλη ὑλική δύναμη καί σέ πνευματικό πολιτισμό ἐντελῶς ὥριμο:

● Οἱ Ἄραβες ἀρχίζουν νά χάνουν τή δύναμή τους, ἐνῶ τό Βυζάντιο ἀντεπιτίθεται παντοῦ γιά νά ἀνακτήσει τά ἐδάφη πού τοῦ πῆραν οἱ πρῶτοι κατακτητές χαλίφες. Μέ ἔνδοξους πολέμους στό ἀνατολικό μέτωπο ξανακερδίζει ἀρκετές περιοχές πού τίς εἶχε χαμένες ἀπό τόν 7ο αἰώνα καί θέτει πάλι τήν ἀνατολική Μεσόγειο κάτω ἀπό τήν ἐξουσία του.

● Ἀκόμη σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἀγῶνες του μέ τούς Βουλγάρους. Ὁ λαός αὐτός βρίσκεται σέ πολύ ἀναπτυγμένη κατακτητική διάθεση καί τό Βυζάντιο ἀντιμετωπίζει τή βιαιότερη πολεμική ἀναμέτρηση μαζί του. Στό τέλος τό κράτος τῶν Βουλγάρων διαλύεται, ἡ χώρα τους κυριεύεται καί τά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας ἁπλώνονται ὥς τό Δούναβη.

Τό Βυζάντιο λοιπόν στούς ἀγῶνες μέ τούς παλαιούς ἐχθρούς του περνᾶ σέ νικηφόρα ἀντεπίθεση. Ἀπό τούς Ἄραβες ἀποσπᾶ μεγάλες περιοχές, ἐνῶ τούς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Βουλγάρους τούς ὑποτάσσει ἐντελῶς. Αὐτοί *οἱ ἀγῶνες ὀνομάστηκαν «βυζαντινή ἐποποιία»*.

● Μιά ἄλλη ἐποποιία, ἐξίσου ἔνδοξη, κέρδισαν οἱ ἴδιοι αὐτοί αὐτοκράτορες στό ἐσωτερικό μέτωπο. Εἶναι *οἱ ἀγῶνες τους, γιά νά διασώσουν τούς ἐλεύθερους καλλιεργητές* πού κινδύνευαν νά ἀπορροφηθοῦν ἀπό τούς Βυζαντινούς μεγαλοκτηματίες, τ ο ύ ς Δ υ ν α τ ο ύ ς. Ὅσο κυβερνοῦν αὐτοκράτορες μέ στιβαρό χέρι, συγκρατοῦν τούς Δυνατούς, πότε μέ νόμους, πότε μέ τό σπαθί, καί σώζουν τούς μικρούς ἰδιοκτῆτες, γιατί αὐτοί εἶναι τό στήριγμα καί τοῦ στρατοῦ καί τῆς οἰκονομίας.

● *Στόν πνευματικό πολιτισμό ἔχουμε ἐπίσης μεγάλη ἄνθηση*. Κυρίως στήν Τέχνη. Μετά τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ πού ἦταν ἡ πρώτη «χρυσή ἐποχή», ἡ ἐποχή τῶν Μακεδόνων εἶναι ἡ δεύτερη. Πρόκειται *γιά μιά γνήσια βυζαντινή χρυσή ἐποχή τῆς Τέχνης*.

Τώρα εἶναι ἐπίσης ἡ ἐ π ο χ ή τ ῶ ν ἀ κ ρ ι τ ι κ ῶ ν τ ρ α γ ο υ δ ι ῶ ν. Οἱ ἀγῶνες μέ τούς Ἄραβες συγκίνησαν βαθιά τούς παραμεθόριους πληθυσμούς τῆς Μ. Ἀσίας· ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν πώς ἦταν ὅλοι τους ἕνας λαός μέ τόν ἴδιο πόθο: νά προφυλάξουν τά χώματά τους καί τήν πίστη τους ἀπό τούς ἀλλόθρησκους. Ἀρχίζει νά χαράζει μιά πρώτη ἀφύπνιση ἐθνικῆς συνείδησης. Γά τραγούδια πού ἔγιναν τότε ἐξυμνοῦσαν τούς ἡρωικούς ἀκρίτες καί σώθηκαν στά χείλη τῶν Ἑλλήνων μέχρι σήμερα.

Ὁ βυζαντινός πολιτισμός αὐτή τήν ἐποχή βρίσκεται, ὅπως εἴπαμε, σέ μεγάλη ἄνθηση· γι' αὐτό καί ἀκτινοβολεῖ πέρα ἀπό τήν αὐτοκρατορία. Ἡ λάμψη του ἔφτασε μακριά καί ἐπηρέασε μεγάλες χῶρες, ὅπως τή Ρωσία, τή Γερμανία, τή Βενετία κ.ἄ.

▲ Στό τέλος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς (1025 - 1081) ἀρχίζει ἡ κάμψη. Τό Βυζάντιο παίρνει σιγά σιγά τόν κατήφορο καί στό τέλος τοῦ 11ου αἰώνα θά φτάσει σέ μιά φθορά πού θά εἶναι ἡ ἀρχή τῆς ὁριστικῆς παρακμῆς του.

Ἡ παρακμή ἐκδηλώθηκε μ' ἕναν ἰσχυρό κλονισμό τῆς ἐξουσίας. Μόλις πέθανε ὁ πιό δυνατός αὐτοκράτορας τῆς δυναστείας, ὁ Βασίλειος Β' (1025), ἡ πραγματική ἐξουσία περνᾶ στά χέρια τῆς διοικητικῆς ὑπαλληλίας τοῦ παλατιοῦ, πού κυβερνᾶ ἀπό τά παρασκήνια καί κάνει τό πᾶν, γιά νά μειώσει τή δύναμη τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας τῶν ἐπαρχιῶν. Γιά νά τό ἐπιτύχουν οἱ πολιτικοί αὐτοί γραφειοκράτες — ἔτσι τούς ὀνομάζουν συνήθως —, καταφεύγουν στήν ὑπονόμευση τῆς στρατιωτικῆς δύναμης τοῦ κράτους ἀπό τά μέσα τοῦ 11ου αἰώνα.

▲ Ἐνῶ ἡ αὐτοκρατορία περνᾶ τόσο δύσκολες ὧρες στό ἐσωτερικό, πρωτοφανέρωτοι ἐχθροί ἀπειλοῦν τό κράτος καί παραβιάζουν τά σύνορά του:

● Στή Δ ύ σ η οἱ Ν ο ρ μ α ν δ οί σέ ἀλλεπάλληλα κύματα πλημμυρίζουν τήν Εὐρώπη. Ἕνα κύμα ἀπό τούς βόρειους αὐτούς πολεμιστές τῆς Σκαν-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διναβίας φτάνει ὥς τήν Ἰταλία καί ἀπό ἐκεῖ ὥς τίς ἀκτές τῆς Ἠπείρου, ἀπειλώντας πολύ σοβαρά τό Βυζάντιο.

● Στήν Ἀνατολή ἕνας νέος ἀσιατικός λαός, οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι, ἀνανεώνουν τήν ἀδυνατισμένη πιά ὁρμή τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου. Ὅταν τελειώνει ἡ ἐποχή πού ἐξετάσαμε, ἔχουν στήσει κιόλας μόνιμα τίς σκηνές τους ἀπέναντι ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, στή Βιθυνία. Στά μικρασιατικά ἐδάφη ἔχει ριζώσει ὁριστικά ἕνα τουρκικό κράτος μέ τόν προκλητικό τίτλο «Σουλτανάτο τοῦ Ρούμ».

Ὥστε ἀπό τόν 11ο αἰώνα τό Βυζάντιο ὑποφέρει πολύ ἀπό ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές δοκιμασίες πού τό ἀδυνατίζουν σοβαρά καί δέ θά μπορέσει πιά νά ὀρθοποδίσει.

1 Η ΕΠΟΧΗ ΑΥΤΗ ΧΩΡΙΖΕΤΑΙ ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΠΙΟ ΜΙΚΡΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ Η ΚΑΘΕΜΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Ἡ ἀναγέννηση τῆς «Νέας Ἐποχῆς» τοῦ Μιχαήλ Γ' συνεχίζεται καί ὁλοκληρώνεται (867 - 963)[1]. Ἀρχίζει ἡ περίοδος αὐτή μέ τό Βασίλειο Α' τό Μακεδόνα (867 - 886) πού εἶναι καί ὁ ἱδρυτής τῆς δυναστείας, ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἀνδριανούπολης πού τότε λεγόταν Μακεδονία. Γεννήθηκε στή Χαριούπολη ἀπό γονεῖς ἀρμενικῆς ἴσως καταγωγῆς. Μικρός ἔζησε αἰχμάλωτος στή Ρουμανία μαζί μέ χιλιάδες ἄλλους πού τούς μετέφερε ἐκεῖ τό 813 ὁ Κροῦμος.

Τό 856 τόν βρίσκουμε ἱππικόμο στήν ὑπηρεσία τοῦ αὐλικοῦ ἄρχοντα Θεοφιλίτζη. Ἀπό αὐτόν γνωρίστηκε μέ τούς κύκλους τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας καί μπῆκε στήν ὑπηρεσία τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Γ'.

Τό Μάϊο τοῦ 866 ὁ Μιχαήλ Γ' τόν ἔστεψε συμβασιλέα του. Τόν ἑπόμενο χρόνο ὁ Βασίλειος τόν δολοφόνησε καί πῆρε τό θρόνο.

Ὕστερα ἀπό τό Βασίλειο, στό διάστημα 886 - 963, ὁ θρόνος περνᾶ ἀπό πατέρα σέ γιό. Βασιλεύει πρῶτα ὁ γιός του Λέων ΣΤ' ὁ Σοφός (886 - 913). Εἶναι ἕνας λόγιος μέ μικρόλογη σοφία καί αὐτό ἴσα ἴσα τήν ἐποχή πού ἡ αὐτοκρατορία χρειαζόταν ἄξιο κυβερνήτη, γιατί τότε ἀντιμετώπισε τίς μεγαλύτερες ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων.

Τόν διαδέχεται ὁ γιός του Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννη-

---

1. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι μέ τή σειρά: ὁ Βασίλειος Α' (867 - 886), ὁ Λέων Στ' ὁ Σοφός (886 - 913), ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος (913 - 959· στό διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ τελευταίου ὁ πρῶτος «εὐκλεής σφετεριστής» Ρωμανός Α' Λεκαπηνός — 920 - 944) καί τέλος ὁ Ρωμανός Β' (959 - 963).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ στέψη τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ τοῦ Πορφυρογέννητου (913 - 959). *[Ἐλεφαντοστό, Μόσχα. 10ος αἰώνας].*

τος (913 - 959). Εἶναι καί αὐτός ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, ἀλλά πολύ καλύτερος ἀπό τόν πατέρα του. Δέν ἔχει ἱκανότητες στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους· περιορίζεται στό σπουδαστήριό του, γράφει βιβλία καί ἀφήνει νά κυβερνᾶ ἕνας πολύ ἄξιος ναύαρχος, ὁ Ρωμανός Λεκαπηνός (920 - 944). Αὐτός ἔδωσε γυναίκα στό βασιλιά τήν κόρη του καί ἐπινόησε γιά τόν ἑαυτό του τό ἀξίωμα τοῦ βασιλεοπάτορα. Σέ λίγο ἔγινε ἐπίσημα συμβασιλέας καί ἔτσι εἶναι ὁ πρῶτος ἀπό τούς τρεῖς «εὐκλεεῖς σφετεριστές» τοῦ θρόνου, ὅπως ὀνομάστηκαν οἱ ἄξιοι στρατιωτικοί πού πῆραν τή βασιλική ἐξουσία ἀπό τούς νόμιμους βασιλιάδες καί βασίλεψαν μέ τήν ἔγκρισή τους ἤ ὅσο ἐκεῖνοι ἦταν ἀνήλικοι.

Τελευταῖος σ' αὐτή τή σειρά εἶναι ὁ Ρωμανός Β' (959 - 963). Ἀνέβηκε στό θρόνο πολύ νέος καί βασίλεψε λίγα χρόνια, γιατί πέθανε ἀπό ξαφνικό θάνατο. Ἡ λιγόχρονη βασιλεία του δοξάστηκε πολύ ἀπό ὀνομαστούς στρατηγούς, ὅπως ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς. Ὅταν πέθανε ὁ Ρωμανός Β', τίς τύχες τοῦ κράτους διευθύνει ἡ γυναί-

Ὁ ἐκχριστιανισμός τῶν Ρώσων.
Ἡ παράσταση στηρίζεται στήν παράδοση ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμός τῶν Ρώσων ἄρχισε στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Βασίλειου Α' (867 - 886). Ὁ ποταμός, πού στά νερά του ὁ βυζαντινός ἐπίσκοπος μέ τό πολυσταύριο καί τό πολυτελές λειτουργικό βιβλίο στό ἀριστερό χέρι, βαφτίζει τό γυμνό Ρῶσο, εἶναι ἴσως ὁ Δνείπερος. Οἱ μορφές μέ τούς μανδύες εἶναι εὐγενεῖς Ρῶσοι πού περιμένουν τή σειρά τους νά βαφτιστοῦν. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀδελφός καί διάδοχος τοῦ Λέοντα ΣΤ΄ (912 - 913), ἑτοιμοθάνατος ἀνακηρύσσει τό γιό τοῦ ἀδελφοῦ του Κωνσταντῖνο Ζ΄ συναυτοκράτορα. *(Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).*

κα του Θεοφανώ, πολύ ὄμορφη, φιλόδοξη καί σκληρόκαρδη. Τό πρῶτο ἀπό τά τέσσερα παιδιά του, ὁ Βασίλειος, ἦταν ἕξι χρονῶν τότε.

Στήν πρώτη αὐτή περίοδο (867 - 963) γίνονται ὁρισμένες σπουδαῖες ἐνέργειες πού στήριξαν τό κατοπινό μεγαλεῖο τῆς δυναστείας:

▲ **Στρατιωτική συντριβή τῶν Παυλικιανῶν.** Μιλήσαμε πιό πάνω γιά τή μεγάλη αὐτή αἵρεση. Μετά τήν ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων καί τήν ἀποκατάσταση τῆς ἑνότητας στήν Ὀρθοδοξία, οἱ Παυλικιανοί θεωρήθηκαν ἐχθροί τοῦ κράτους. Γι' αὐτό καταδιώχτηκαν καί ἐπί Θεοδώρας, πρίν ἐνηλικιωθεῖ ὁ Μιχαήλ Γ'.

Οἱ Ἄραβες τούς πρόσφεραν προστασία καί τούς ἄφησαν νά ἐγκατασταθοῦν σέ διάφορα σημεῖα τῶν συνόρων τους, ὅπου ἔχτισαν πολλά ὀχυρά φρούρια, ὅπως ἡ Τεφρική, πού ἔγινε πρωτεύουσά τους.

Σέ μιά μάχη (863) μέ τούς Βυζαντινούς σκοτώθηκε ἕνας ἀπό τούς ὀνομαστούς στρατιωτικούς ἥρωες τῶν Παυλικιανῶν, ὁ Καρβέας. Τόν διαδέχτηκε ὁ ἀνεψιός του Χρυσόχειρ. Αὐτός ἐπί Βασιλείου Α' μπῆκε στό θέμα τῶν Θρακησίων καί κυρίεψε τήν Ἔφεσο. Ὁ Βασίλειος Α' προσπάθησε νά ἔρθει σέ συνεννόηση μέ τούς Παυλικιανούς, ἀλλά χωρίς ἀποτέλεσμα. Ἦταν τόση ἡ δύναμή τους, πού, ὅπως λέγεται, ἀξίωναν νά τούς δοθεῖ ὁλόκληρη ἡ Μ. Ἀσία.

Ὕστερα ἀπό μιά συντριπτική ἥττα του στήν Τεφρική (870) ὁ Βασίλειος Α' ἔκαμε καί δεύτερη ἐκστρατεία ἐναντίον τους (872). Ἡ Τεφρική κυριεύτηκε, ὁ Χρυσόχειρ συνέχισε τόν πόλεμο, ἀλλά στό τέλος ἔπεσε στό πεδίο τῆς μάχης.

Ἔτσι οἱ στρατιωτικές κοινότητες τῶν Παυλικιανῶν μέ τήν ἰδιότυπη χριστιανική δημοκρατική τους ὀργάνωση διαλύθηκαν. Οἱ αἱρετικές τους ὅμως μειονότητες ἐξακολουθοῦσαν νά ὑπάρχουν γιά πολλούς ἀκόμη αἰῶνες.

▲ **Ἀποκατάσταση γαλήνης στίς σχέσεις Δυτικῆς καί Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.** Ἡ διένεξη μεταξύ τῆς Ἁγίας Ἕδρας καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινούπολης ἀποκορυφώθηκε τό 867 μέ τήν ἐγκύκλιο τοῦ Φωτίου καί μέ τή Σύνοδο πού παρέδωσε στό ἀνάθεμα τόν Πάπα. Ὕστερα ἡ διαμάχη σταμάτησε.

Ὁ Βασίλειος Α' ἀκολούθησε φιλική πολιτική πρός τόν Πάπα, ἀπομάκρυνε ἀπό τόν πατριαρχικό θρόνο τό Φώτιο καί ἐξομάλυνε τίς σχέσεις μέ τήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Ἀλλά καί ὅταν (878) ὁ Φώτιος πῆρε ὁριστικά τόν ἀρχιερατικό θρόνο, οἱ σχέσεις τῶν δυό Ἐκκλησιῶν δέ διαταράχτηκαν πιά.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

▲ **Σταθερότητα στή διαδοχή τοῦ θρόνου.** Στά προηγούμενα κεφάλαια εἴχαμε τήν εὐκαιρία νά ποῦμε ὅτι ἡ ἀρχαία πολιτειακή παράδοση ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Αὐγούστου ἦταν πάντοτε τόσο ἰσχυρή, ὥστε δέν ἄφησε νά γίνει στό Βυζάντιο ἡ βασιλεία κληρονομική μέ τήν τυπική ἀκαμψία πού ἔγινε στή Δύση. Ὁ θεσμός τῆς συμβασιλείας πού εἶχε ἐφαρμοστεῖ παλαιότερα, ἐφαρμόζεται καί τώρα πιό συστηματικά.

Ἐπειδή ἡ δυναστεία αὐτή ἐμπνέει περισσότερο σεβασμό, δημιουργεῖται μιά σταθερή νομιμότητα στή διαδοχή μέ τήν ἐμπεδωμένη πιά συνήθεια νά διαδέχονται τό βασιλιά οἱ γιοί του. Καί ὅταν ἀκόμη ὁ διάδοχος ἦταν ἀνήλικος, ἐπί δυό αἰῶνες (867 - 1057) κανένας δέν ἀποφάσιζε νά τόν ἀποσπάσει ἀπό τό θρόνο, μόλο πού στό διάστημα αὐτό τρεῖς «εὐκλεεῖς σφετεριστές» βασίλεψαν, ἀλλά μόνο ὡς ἐπίτροποι τῶν νόμιμων δικαιούχων τοῦ θρόνου.

▲ **Κωδικοποίηση τῆς νομοθεσίας.** Ὁ Βασίλειος Α' ἀνανέωσε τή νομοθεσία. Σ' αὐτόν ὀφείλεται ἡ ἔκδοση τοῦ Πρόχειρου Νόμου (870/79). Τό πιό μεγάλο ὅμως μέρος τῆς νομοθετικῆς του προσπάθειας ὁλοκληρώθηκε μετά τό θάνατό του ἀπό τό γιό του Λέοντα. Ὁ Πρόχειρος Νόμος ἀποτελεῖ ἀντίθεση στή νομοθεσία τῶν Ἰσαύρων καί ἐπάνοδο στό παλαιό Ἰουστινιάνειο Δίκαιο, παρ' ὅλο πού ἡ ἐπίδραση τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων πάνω στόν Πρόχειρο Νόμο καί εἰδικά στά ζητήματα κληρονομικοῦ Δικαίου εἶναι φανερή. Πιό μεγάλη ἀκόμη ἐπίδραση διακρίνεται σ' ἄλλο νομοθετικό ἔργο τῶν Μακεδόνων, τήν Ἐπαναγωγή (μετά τό 879). Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ Ἐπαναγωγή, γιατί γιά πρώτη φορά νομοθετοῦνται οἱ ἁρμοδιότητες τῆς κοσμικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας μέ βάση τήν ἰσοτιμία. Ὁ γιός τοῦ Βασιλείου Α' Λέων ΣΤ' (886 - 913) συνεχίζει τή νομοθετική ἐργασία τοῦ πατέρα του καί ἐνθαρρύνει τή σύνταξη τῶν Βασιλικῶν σέ 60 βιβλία πού ἀποτελοῦν νομοθετικό κατόρθωμα ἀντάξιο τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Παραμένει ὡστόσο πρόβλημα γιά τούς εἰδικούς ἐρευνητές ἄν τά Βασιλικά [= βασιλικά νόμιμα, νόμοι] ἀντιπροσωπεύουν δίκαιο πού ἴσχυε στήν ἐποχή τους ἤ εἶναι μιά ἁπλή ἀπόδοση στά ἑλληνικά τοῦ παλαιοῦ Δικαίου τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

▲ **Ὁ ἀγώνας ἐναντίον τῶν Δυνατῶν.** Ἔγινε πιό πάνω λόγος γιά τούς πολεμιστές - μικροκαλλιεργητές πού ἀποτελοῦσαν τή βάση τῆς στρατιωτικῆς δύναμης τοῦ Βυζαντίου καί γιά τούς ἐλεύθερους μικροϊδιοκτῆτες γῆς, τούς ὀργανωμένους στίς φορολογικές κοινότητες τῶν χωρίων. Ἡ προστασία τους ἀπό τόν Ἰουστινιανό, ὅπως εἴδαμε, *εἶχε ἀνακόψει τήν πορεία πρός τόν ἐκφεουδαλισμό, πού πραγματοποιήθηκε στή Δύση.*

Στό Βυζάντιο οἱ μεγαλοκτηματίες ἀποτελοῦν ὡς τώρα ἐξαίρεση. Νέα ἔνταση ἐμφανίζει ὁ ἀγώνας ἐναντίον τους στά χρόνια πού βασιλεύουν οἱ Μακεδόνες.

Ἔτσι π.χ. οἱ βυζαντινοί μεγαλοκτηματίες, οἱ Δυνατοί, ἀνησυχοῦν τό κράτος στήν ἐποχή τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ (920 - 944). Ἕνα ἀποτελεσματικό μέτρο πού πῆρε ἐναντίον τους ἦταν ἡ Νεαρά του «Περί προτιμήσεως» (922),

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πού καθόριζε τή σειρά τῶν ἀγοραστῶν, ὅταν πουλιόταν ἔγγεια ἰδιοκτησία. Εἰδικότερα:

- Ἄν ἐπρόκειτο νά πουληθεῖ ἕνα κτῆμα μέσα στήν κοινότητα τοῦ «χωρίου», προτεραιότητα νά τό ἀγοράσουν (δηλαδή δικαίωμα προτιμήσεως) εἶχαν οἱ ἐλεύθεροι ἀγρότες τῆς κοινότητας.
- Ἀπαγορεύτηκε αὐστηρά οἱ Δυνατοί νά παίρνουν στήν κυριότητά τους, μέ ὁποιοδήποτε τρόπο, κτήματα τῶν μικροϊδιοκτητῶν.
- Ὅσα τέτοια κτήματα εἶχαν ἀγοράσει ὡς τότε ἔπρεπε νά τά ἐπιστρέψουν στούς ἰδιοκτῆτες τους, χωρίς νά πάρουν πίσω τά χρήματά τους.

Ἐπειδή ὅμως τό 927/928 ἔπεσε βαρυχειμωνιά καί μεγάλη πείνα, ἡ Νεαρά τοῦ 922 παραβιάστηκε ἀπό τούς Δυνατούς, γιατί πολλοί μικροϊδιοκτῆτες ἀναγκάστηκαν νά τούς ἐκχωρήσουν τά κτήματά τους, γιά νά ἀποκτήσουν τά μέσα νά συντηρηθοῦν, καί οἱ Δυνατοί δέ δίστασαν νά τά πάρουν. Χρειάστηκε λοιπόν ἄλλη αὐστηρότερη, γιά νά ξανάρθει ἡ κοινωνική ἰσορροπία πού εἶχε διασαλευτεῖ. *Ἔτσι μέ τίς Νεαρές αὐτές ἐγκαινιάστηκε ὁ μεγάλος ἀγώνας ἐναντίον τῶν Δυνατῶν, πού ἀποτελεῖ γιά τούς Μακεδόνες μιά ἐπίσης ἔνδοξη «ἐποποιία».*

2. Ἡ λαμπρή ἐποχή τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας». Οἱ αὐτοκράτορες. Στό διάστημα 963 - 1025 ὁ θρόνος ἀνήκει στό γιό τοῦ Ρωμανοῦ, Βασίλειο Β'. Ἐπειδή εἶναι ἀκόμη παιδί, βασιλεύουν ὡς ἐπίτροποί του δυό ἄλλοι «εὐκλεεῖς σφετεριστές», πρῶτα ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς καί ὕστερα ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς. Καί γιά τούς δυό ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον καί τούς βοήθησε νά ἀνέβουν στό θρόνο ἡ αὐγούστα Θεοφανώ. Τό Νικηφόρο Φωκᾶ τόν παντρεύτηκε κιόλας. Μετά ἀπό αὐτούς βασίλεψε μόνος του ὁ Βασίλειος Β'.

Εἶναι καί οἱ τρεῖς τους οἱ πιό λαμπροί αὐτοκράτορες τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Εἶναι μεγάλοι στρατηγοί καί ὁδηγώντας προσωπικά τούς αὐτοκρατορικούς στρατούς, ξαναπῆραν μεγάλες περιοχές χαμένες ἀπό αἰῶνες καί ἀναστύλωσαν τό μεγαλεῖο τοῦ Βυζαντίου.

▲ Νικηφόρος Φωκᾶς (963-969). Ἦταν ὁ ἔνδοξος κατακτητής τῆς Κρήτης, ὁ κατ' ἐξοχήν ἀραβομάχος αὐτοκράτορας πού ὁραματίστηκε τήν ἀνάκτηση ὅλων τῶν παλαιῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντίου ἀπό τούς Ἄραβες· πῆρε αὐστηρά μέτρα γιά νά περιορίσει τά ἐκκλησιαστικά κτήματα καί τίς χορηγίες στούς πλούσιους συγκλητικούς. Ἦταν μορφή αὐστηρή καί ἀσκητική μέ τάσεις νά ἐγκαταλείψει τήν κοσμική ζωή καί νά καλογερέψει στό Ἅγιο Ὄρος.

Τόν ἀσκητικό αὐτό στρατηγό τόν ἀπομάκρυνε ἀπό τήν ἀναχωρητική του διάθεση ἡ Θεοφανώ, παίρνοντάς τον σύζυγο καί ἀνεβάζοντάς τον στό θρόνο, γιά νά βασιλέψει ὡς ἐπίτροπος τῶν ἀνήλικων ἀγοριῶν της, τοῦ Βασιλείου καί τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἔχτισε ἰδιαίτερο ἐνδιαίτημα γιά τόν ἑαυτό του, τό «ἄνω παλάτιον» κοντά στό λιμάνι τοῦ Βουκολέοντα, στίς ἀκτές τῆς Προποντίδας. Ἦταν ἕνα ὀχυρό καταφύγιο, γιά νά προστατεύεται ἀπό τούς ἐχθρούς του. Ἐκεῖ μιά χειμωνιάτικη νύχτα τόν δολοφόνησαν οἱ συνωμότες τοῦ τρίτου σφετεριστῆ, τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ. Τότε πῆρε αὐτός τό θρόνο μέ τή συνεργασία τῆς Θεοφανῶς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος (976 - 1025).
Μικρογραφία στό ἐξώφυλλο τοῦ Ψαλτηρίου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης στή Βενεία. Ἡ παράσταση ἀναφέρεται ἴσως στή συντριβή καί τελικά ὑποταγή (1018) τῆς Βουλγαρίας. Ἀπό πάνω του εἰκονίζεται ὁ Χριστός νά τόν προστατεύει· ἕνας Ἀρχάγγελος κρατᾶ τό στέμμα του, ἄλλος τό κοντάρι του, ἐνῶ στά πόδια του εἶναι ξαπλωμένοι καταγῆς Βούλγαροι μεγιστάνες.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

▲ Ἰ ω ά ν ν η ς Τ σ ι μ ι σ κῆ ς (969 - 976). Ἦταν ἀνεψιός τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, ἀρμενικῆς καταγωγῆς, μέ μεγάλες στρατιωτικές ἱκανότητες· γι' αὐτό εἶχε ἀνακηρυχτεῖ ἀπό τό Νικηφόρο Φωκᾶ ἀρχιστράτηγος τῆς Ἀνατολῆς.

Ἀπέναντι σ' αὐτόν ὄρθωσε τό ἀνάστημά του ὁ πατριάρχης Πολύευκτος καί τοῦ ἀρνήθηκε τήν ἐπίσημη εὐλογία τῆς Ἐκκλησίας καί τή στέψη, ἄν:

- δέν καταργοῦσε ὁρισμένες Νεαρές τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἐναντίον τῶν μοναστηριῶν.
- δέν τιμωροῦσε τούς αὐτουργούς τῆς δολοφονίας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ.
- δέν ἔδιωχνε ἀπό τό παλάτι τήν κύρια ἔνοχο, τή Θεοφανώ.

Ὁ Ἰωάννης τά δέχτηκε ὅλα. Πέθανε 51 χρονῶν ἀπό ξαφνική ἀρρώστια, ἤ ἴσως δηλητηριασμένος ἀπό τόν παρακοιμώμενό του.

▲ Ὁ θρόνος ἔμεινε στό φυσικό κληρονόμο πού δέν ἦταν ἀκόμη 20 χρονῶν. Αὐτός ἦταν ὁ Β α σ ί λ ε ι ο ς Β' ὁ Β ο υ λ γ α ρ ο κ τ ό ν ο ς (976 - 1025). Εἶναι ἡ μεγαλύτερη φυσιογνωμία ἀπ' ὅλους τούς βυζαντινούς αὐτοκράτορες. Ἐπειδή ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά παλέψει μέ μεγάλες ἐσωτερικές δυσκολίες καί μεταβίας ἔσωσε τό θρόνο του, διαμόρφωσε τόν τραχύ χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀγρύπνιας καί τῆς δράσης. Ἦταν ἕνας αὐστηρός καί θεοφοβούμενος αὐτοκράτορας πού πέρασε τή ζωή του πολεμώντας.

▲ **Ἡ ὥρα τῆς πολεμικῆς ἐξόρμησης.** Στήν περίοδο 963 - 1025 γίνεται ἡ μεγαλύτερη μετά τόν Ἰουστινιανό ἐξόρμηση γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν παλαιῶν συνόρων τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ αὐτοκρατορία μέ τούς μεγάλους αὐτούς ἡγέτες της ἔδωσε σ' ὅλα τά σημεῖα τῶν συνόρων δυνατά χτυπήματα στούς ἐχθρούς της. Οἱ Ἄραβες ὑποχωροῦν καί παραδίνουν στά βυζαντινά στρατεύματα τήν Κιλικία, τή Συρία, τήν Ἄνω Μεσοποταμία, τμήματα τῆς Παλαιστίνης, δηλαδή μεγάλες ἐπαρχίες χαμένες ἀπό αἰῶνες. Ἡ ἀνατολική Μεσόγειος ἔρχεται πάλι τότε κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν βυζαντινῶν.

Οἱ στόλοι τῆς αὐτοκρατορίας ξεκαθαρίζουν τήν Ἀδριατική θάλασσα ἀπό τούς Σαρακηνούς πειρατές. Ἀποκαθιστοῦν τίς βυζαντινές κτήσεις στήν Ἰταλία καί στίς δαλματικές ἀκτές· ἐπίσης ἀποκαθιστοῦν τή βυζαντινή ἐπιρροή ὡς τή Βενετία. Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ φτάνει ὡς τή Γερμανία. Τό βουλγαρικό κράτος διαλύεται καί τά αὐτοκρατορικά σύνορα φτάνουν ὡς τόν κάτω Δούναβη καί ὡς τό σημερινό Βελιγράδι.

▲ **Αὐστηρά μέτρα γιά τούς Δυνατούς.** Καί οἱ τρεῖς αὐτοκράτορες προσπάθησαν νά ἐλευθερώσουν πάλι τά μικρά κτήματα τῶν ἐλεύθερων καλλιεργητῶν, πού εἶχαν περάσει στά χέρια τῶν Δυνατῶν. Τούς πιό αὐστηρούς νόμους τούς θέσπισε ὁ Βασίλειος Β'. Μέ τή Νεαρά τοῦ 996, συνεχίζοντας τήν παράδοση τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, χτύπησε ἀποτελεσματικά τή μεγάλη ἰδιοκτησία.

Σ' αὐτόν ὀφείλεται ἐπίσης *ἡ καθιέρωση τό 1002 τοῦ φορολογικοῦ μέτρου τοῦ Ἀλληλεγγύου*, πού τό θέσπισε, γιά νά ἀντιμετωπίσει τίς οἰκονομικές ἀνάγκες τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πολέμου. Σύμφωνα μ' αὐτό, ὑποχρέωσε τούς Δυνατούς, τά μοναστήρια καί τούς ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντες νά πληρώνουν οἱ ἴδιοι τούς φόρους πού βάραιναν τά μικρά κτήματα καί οἱ ἰδιοκτῆτες τους δέν μποροῦσαν νά τούς πληρώνουν.

Ὁ ἀγώνας μέ τούς Δυνατούς γίνεται τώρα πολύ πιό τραχύς. Στά πρῶτα χρόνια τοῦ Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου ἰσχυροί μεγαλοϊδιοκτῆτες ἀπό τή Μ. Ἀσία, ὁ Βάρδας Σκληρός καί ὁ Βάρδας Φωκᾶς, μέ δικό τους στρατό ἐπιχείρησαν νά τόν ἐκθρονίσουν. Στό τέλος βέβαια τούς ἐξόντωσε, ἀλλά γενικά στούς ἀγῶνες αὐτούς οἱ αὐτοκράτορες δέ θριάμβευσαν, ὅπως στά πεδία τῶν μαχῶν. Οἱ Δυνατοί παραμένουν δυνατοί καί καραδοκοῦν τήν εὐκαιρία νά ἐπεκτείνουν τή δύναμή τους εἰς βάρος τῶν ἀδυνάτων.

3. Πρῶτα συμπτώματα παρακμῆς.

▲ **Πολιτική ἀναρχία. Τρίτη περίοδος (1025 - 1081).**[1] Στό θρόνο βρίσκεται ἀκόμη ἡ μακεδονική δυναστεία, μά ὄχι πιά στήν ἀκμή της. Μετά τόν Κωνσταντῖνο Η' (1025 - 1028), πού εἶναι ἀνίκανος αὐτοκράτορας, βασιλεύουν οἱ πορφυρογέννητες κόρες του Ζωή καί Θεοδώρα. Ἡ Ζωή, ἡ μεγαλύτερη, ἀνεβάζει στό θρόνο (1028 - 1056) λογῆς λογῆς ἀσήμαντους αὐτοκράτορες. Ὁ πρῶτος, μόλις πῆρε τό θρόνο, κατάργησε (1028) τό νόμο τοῦ Ἀλληλεγγύου. Ὁ τελευταῖος ἄρχισε νά διαλύει τούς θεματικούς στρατούς καί νά χορηγεῖ πρόνοιες· ὁ νέος αὐτός θεσμός θά διευκρινιστεῖ πιό κάτω. Μέ τό θάνατο τῆς Θεοδώρας (1056) τερματίζεται καί ἡ μακεδονική δυναστεία.

Ἐνῶ ἡ ἐξουσία βρισκόταν σέ ἀνάξια χέρια, ἐκδηλώθηκε ἕνας ἐσωτερικός πολιτικός ἀνταγωνισμός. Ἀπό τή μιά μεριά εἶναι οἱ Δυνατοί, δηλαδή οἱ στρατιωτικοί μεγαλοκτηματίες τῶν ἐπαρχιῶν, μέ τήν αἴγλη τῶν νικηφόρων πολέμων καί μέ τήν ἀγάπη τοῦ λαοῦ πού τούς θαύμαζε. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἐπικρατεῖ στήν πρωτεύουσα καί μέσα στό παλάτι ἕνας εἶδος πολιτικό κόμμα ἀπό λόγιους καί ἀνακτορικούς γραφειοκράτες, πού μέ κάθε τρόπο ἐπιδιώκουν νά ὑπονομεύσουν τή δύναμη τῶν στρατιωτικῶν. Κατέχονται ἀπό ἀντιπολεμική διάθεση, γιατί ξέρουν πώς οἱ πόλεμοι ἐνισχύουν τούς ἀντιπάλους τους.

Ὅταν πῆρε στά χέρια της τή διακυβέρνηση τοῦ κράτους ἡ πολιτική ἀριστοκρατία, ἀρχίζει ν' ἀκολουθεῖ στά ἐσωτερικά ζητήματα διαφορετική πολιτική ἀπό

1. Οἱ αὐτοκράτορες σ' αὐτή τήν περίοδο εἶναι μέ τή σειρά: Ὁ Κωνσταντῖνος Η' (ἀδελφός τοῦ Βασιλείου Β') (1025 - 1028). Ὕστερα ἡ μεγαλύτερη κόρη του Ζωή ἡ Πορφυρογέννητη (1028 - 1050). Στό διάστημα τῆς βασιλείας της ἀνέβηκαν στό θρόνο ὁ Ρωμανός Γ' Ἀργυρός (1028 - 1034), ὁ Μιχαήλ Δ' ὁ Παφλαγών (1034 - 1041), ὁ Μιχαήλ Ε' ὁ Καλαφάτης (1041 - 1042), ὁ Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος (1042 - 1055), ἡ Θεοδώρα ἡ Πορφυρογέννητη (1055 - 1056). Ἐδῶ τελειώνει ἡ δυναστεία τῶν Μακεδόνων. Ἀκολουθεῖ ὁ Μιχαήλ ΣΤ' ὁ Στρατιωτικός (1056 - 1057). Ὕστερ' ἀπό μιά ἐπανάσταση ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός (1057 - 1059), ὁ Κωνσταντῖνος Ι' Δούκας [1059 - 1067], ὁ Ρωμανός Δ' Διογένης (1067 - 1071), ὁ Μιχαήλ Ζ' (1071 - 1074), ὁ Νικηφόρος Γ' Βοτανιάτης (1078 - 1081).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Θ΄ ὁ Μονομάχος κι ἡ Ζωή ἡ Πορφυρογέννητη.
Ἐπάνω: Ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Θ΄ ὁ Μονομάχος φτάνει στό ἀνάκτορο μέ αὐτοκρατορικό πλοῖο συνοδευόμενος ἀπό τόν εὐνοῦχο Πέργαμο.
Κάτω: Ὁ γάμος του μέ τή Ζωή τήν Πορφυρογέννητη τό 1042.
(Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

ἐκείνη πού ἀκολούθησε ἡ μακεδονική δυναστεία. Ὁ Ρωμανός Γ΄ ὁ Ἀργυρός (1028 - 1034), ὅπως εἶπαμε, κατάργησε τό Ἀλληλέγγυο. Τώρα ἀρχίζει ἡ παρακμή τῶν θεματικῶν στρατῶν, καί στό τέλος τοῦ αἰώνα θά γίνει καί ἡ διάλυσή τους.

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς διοικητικῆς ὑπαλληλίας τοῦ παλατιοῦ, γιά νά ὑπονομεύσουν τή δύναμη τῶν στρατιωτικῶν, αὔξησαν τή δύναμη τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τῶν θεμάτων. Γιά νά κόψουν τό δεσμό τῶν στρατιωτικῶν μέ τούς ἰθαγενεῖς στρατιῶτες — μικροϊδιοκτῆτες, καθιέρωσαν εὐρύτερα τόν ἀρχαῖο θεσμό τοῦ *Ἐξαργυρισμοῦ, ἐπιτρέπουν δηλαδή τήν ἐξαγορά τῆς στρατιωτικῆς θητείας καί ὀργανώνουν ἔτσι μισθοφορικά στρατεύματα μέ ξένους ἡγέτες.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Κωνσταντῖνος Θ΄ ὁ Μονομάχος [1042 - 1055] *Στήν ἐπιγραφή διαβάζεται: Κωνσταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ αὐτοκράτωρ πιστός βασιλεύς Ρωμαίων ὁ Μονομάχος — καί ἡ σύζυγός του Ζωή ἡ Πορφυρογέννητη — καί δεξιά: Ζωή ἡ εὐσεβεστάτη αὐγούστα — ψηφιδωτό ἀπό τόν γυναικωνίτη τῆς Ἁγίας Σοφίας. Παριστάνονται ὁ Κωνσταντῖνος Θ΄ καί ἡ Ζωή ὡς δωρητές τῆς ἐκκλησίας νά ἔχουν ἀνάμεσά τους τόν ἔνθρονο Χριστό. Ἐξαίρετο δεῖγμα αὐτοκρατορικῆς τέχνης τῶν μέσων τοῦ 11ου αἰώνα.*

Τή χαριστική βολή ἐναντίον τῆς στρατιωτικῆς δύναμης τοῦ Βυζαντίου τήν ἔδωσε *ἡ δημιουργία τοῦ θεσμοῦ τῆς Π ρ ό ν ο ι α ς, πού διαδίδεται κυρίως στά μέσα τοῦ 11ου αἰώνα.*

Ἡ πολιτική ἀριστοκρατία πού κυβερνοῦσε ἐπί Κωνσταντίνου Θ΄ τοῦ Μονομάχου [1042 - 1055] ἀρχίζει νά ἐφαρμόζει τόν ὁλέθριο θεσμό τῆς Π ρ ό ν ο ι α ς· σύμφωνα μ' αὐτόν τό κράτος ἀνταμείβει ἐπιφανεῖς πολίτες του γιά ὑπηρεσίες πού τοῦ πρόσφεραν, παραχωρώντας τους τήν Π ρ ό ν ο ι α, δηλ. τή Φροντίδα περιοχῶν τοῦ κράτους μέ τό δικαίωμα νά εἰσπράττουν γιά λογαριασμό τους τούς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ πρόσκληση τοῦ Ἰσαακίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ (1057).
Παράσταση σέ κεραία σταυροῦ. Ἀσήμι μέ ἐπιχρύσωση καί νιέλλο, Κωνσταντινούπολη, 1025 - 1058. Ἡ παράσταση ὑποθετικά ἀναφέρεται στό Μ. Κωνσταντῖνο πού γέρνει τό κεφάλι του μπροστά στά εἰκονίσματα τῶν Ἁγίων Πέτρου καί Παύλου πού κρατᾶ δεξιά του ὁ πάπας Σίλβεστρος. Στήν πραγματικότητα ὅμως γίνεται ἀναφορά σέ σύγχρονο ἱστορικό γεγονός: στήν πρόσκληση τοῦ Ἰσαακίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ στήν Κωνσταντινούπολη (1 Σεπτεμβρίου, 1057) ἀπό τόν πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο. [Λεπτομέρεια, Συλλογή Dumbarton Oaks, Οὐάσιγκτον).

φόρους τῶν περιοχῶν αὐτῶν· στήν ἀρχή ἡ Πρόνοια δινόταν γιά ὁρισμένο χρονικό διάστημα· ἀργότερα ἔγινε ἰσόβια καί τέλος κληρονομική. Πρῶτος προνοιάριος ἀναφέρεται ὁ Κωνσταντῖνος Λειχούδης, ἕνας ἀπό τούς διανοούμενους καί ἰσχυρούς πολιτικούς παράγοντες τῆς αὐλῆς τοῦ Κωνσταντίνου Θ΄.

Μέ λίγα λόγια, τό πολιτικό κόμμα δέ δίστασε νά ἐξασθενίσει τή στρατιωτική δύναμη τοῦ κράτους, γιά νά ἐξουδετερώσει τούς ἀντιπάλους του. Ἀπό τά μέσα τοῦ 11ου αἰώνα παρατηροῦμε ζωηρότατη ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς δυό παρατάξεις.

Χαρακτηριστική τῆς ἀνώμαλης αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ αὐτοκράτορα Ρωμανοῦ Δ΄ Διογένη. Θέλησε νά ἀντιμετωπίσει ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του ἕναν ἰσχυρό ἐχθρό, τούς Σελτζούκους Τούρκους, σέ μιά πολύ κρίσιμη μάχη στό Μαντζικέρτ (1071), πού θά ἔκρινε τήν τύχη τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ πολιτικοί ἔκαμαν τό πᾶν, γιά νά διαλύσουν τό στρατό τοῦ αὐτοκράτορα καί τό κατάφεραν. Οἱ Σελτζοῦκοι νίκησαν καί ἔπιασαν αἰχμάλωτο τόν αὐτοκράτορα. Ὁ σουλτάνος τους Ἄλπ -Ἀρσλάν (1065 - 1972) ἔκλεισε συμφωνία μαζί του καί τόν ἄφησε ἐλεύθερο. Οἱ πολιτικοί ὅμως ἀντίπαλοί του τόν συνέλαβαν, τόν τύφλωσαν καί ὁ γενναῖος αὐτοκράτορας πέθανε σέ λίγο ἐξόριστος σ' ἕνα νησί τῆς Προποντίδας, τήν Πρώτη.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Χριστός στέφει τό Ρωμανό Δ΄ τό Διογένη καί τήν Εὐδοκία τήν Μακρεμβολίτισσα. *Πλακίδιο ἀπό ἐλεφαντοστό, 1068 περίπου. (Παρίσι, Ἐθνική Βιβλιοθήκη, Cabinet des Medailles).*

▲ **Καινούριοι ἐχθροί.** Ἐνῶ τό Βυζάντιο ὑποφέρει ἀπό τήν ἐσωτερική κρίση, δυό καινούριοι ἐχθροί παρουσιάζονται: Ἀπό τή Δύση οἱ Νορμανδοί [= «οἱ ἄνθρωποι τοῦ Βορρᾶ»] πού τοῦ παίρνουν ὅλες τίς κτήσεις του στήν Ἰταλία καί ἑτοιμάζονται νά κάμουν ἀπόβαση στίς ἑλληνικές ἀκτές. Ἀπό τήν Ἀνατολή οἱ Σελτζοῦκοι, πού δίνουν νέα δύναμη στόν παρακμασμένο μουσουλμανικό κόσμο. Ξαναπαίρνοντας μία μία ὅσες ἐπαρχίες εἶχαν ἀνακτήσει οἱ αὐτοκράτορες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἀπειλοῦν ὁλόκληρη τή Μ. Ἀσία.

2 ΠΟΛΕΜΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ.

Ι. Ἄραβες. Τά ἔνδοξα χρόνια τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας». Τό Χαλιφάτο τῆς Βαγδάτης, πού ὁδήγησε μέ τούς Ἀββασίδες τήν ἀραβική δύναμη στό ζενίθ, ἐκφυλίστηκε στίς ἀρχές τοῦ 10ου αἰώνα καί τεμαχίστηκε σέ μικρά ἐμιράτα. Τό Βυζάντιο χρησιμοποίησε τή εὐκαιρία γιά νά ἀντεπιτεθεῖ. Ἡ ἐπίθεση ἐκδηλώθηκε ἀπό τήν ἀρχή τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας μέ συστηματικούς ἀγῶνες στό ἀνατολικό μέτωπο. Στούς ἀγῶνες αὐτούς διακρίθηκε ἐπί Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ ὁ Ἰωάννης Κουρκούας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Στή θάλασσα ὅμως ἡ κατάσταση δέν εἶναι καλή. Τά παραλιακά ἐμιράτα τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας, τῆς Κρήτης καί τῆς Σικελίας εἶναι φωλιές Σαρακηνῶν, ἀπ' ὅπου ἐξορμοῦν πειρατικοί στόλοι πρός ὅλες τίς βυζαντινές παραλίες. Πολλές συμφορές ἔπαθε τότε ὁ παραλιακός ἑλληνισμός, μά ἡ πιό μεγάλη ἦταν ἡ ἅ λ ω σ η τ ῆ ς Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς τό 904. Σαρακηνοί πειρατές τῆς Κρήτης μέ 54 πλοῖα καί ἀρχηγό τόν ἀρνησίθρησκο Λέοντα τόν Τριπολίτη κυρίεψαν τή Θεσσαλονίκη. Ἡ λεηλασία καί ἡ σφαγή πού ἀκολούθησαν εἶναι ἀπερίγραπτες. Σύμφωνα μέ τόν Ἰωάννη Καμενιάτη, τόν ἱστορικό τῆς ἅλωσης αὐτῆς, οἱ αἰχμαλωτισμένοι Θεσσαλονικιῶτες, ὅταν μετρήθηκαν στήν Κρήτη, βρέθηκαν 22.000 ψυχές· τούς πῆγαν στήν Κιλικία καί τή Συρία, ὅπου τούς πούλησαν. Τούς περισσότερους τούς ἀγόρασε τό ἴδιο τό Βυζάντιο.

Μέ τό Νικηφόρο Φωκᾶ ἀρχίζει ἡ μεγάλη πολεμική ἐξόρμηση ἐναντίον τῶν Ἀράβων πού ἕνας βυζαντινολόγος τήν ὀνόμασε «ἐποποιία». Τό πρῶτο λαμπρό κατόρθωμα τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, πρίν γίνει ἀκόμη αὐτοκράτορας, ἦταν ἡ ἀνάκτηση τῆς Κρήτης τό 961. Σέ λίγο ἀνακτήθηκε καί ἡ Κύπρος. Ἔτσι ὕστερα ἀπό τόσες συμφορές, οἱ βυζαντινές ἀκτές ἀνακουφίστηκαν. Στό Αἰγαῖο δέν μποροῦσε πιά νά μπεῖ πειρατικό καράβι.

Συγχρόνως ἀρχίζει καί ἡ πολεμική δράση στό μέτωπο τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ Ἄραβες, μπροστά στούς στρατούς τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ, τοῦ Βασιλείου Β' καί ὕστερα ἑνός ἄλλου ἄξιου στρατηγοῦ, τοῦ Γεωργίου Μανιάκη, παντοῦ ὑποχωροῦν. Ἡ Κιλικία, ἡ Συρία, μεγάλο μέρος τῆς Μεσοποταμίας καί τῆς Παλαιστίνης, ἔρχονται πάλι στά χέρια τοῦ Βυζαντίου. Τό λαμπρότερο πολεμικό κατόρθωμα τοῦ Γεωργίου Μανιάκη εἶναι ἡ ἅλωση τῆς Ἔδεσσας στή Μεσοποταμία τό 1032.

Οἱ αὐτοκρατορικοί στρατοί, στίς ἀρχές τοῦ 11ου αἰώνα, ἔφτασαν ἔξω ἀπό τά Ἱεροσόλυμα καί εἶναι μάλιστα πιθανό ὅτι, μέ μιά ἐπίσημη συμφωνία τοῦ 1036 μέ τούς Ἄραβες, ἐξασφαλίστηκε ἡ προστασία τῶν Ἁγίων Τόπων. Γι' αὐτό πολλοί ἱστορικοί τίς ἐκστρατεῖες αὐτές τίς ὀνομάζουν Σταυροφορίες. Τίς θεωροῦν ὡς πρῶτες ἀπόπειρες νά προστατευτοῦν οἱ τόποι αὐτοί ἀπό τούς Μουσουλμάνους.

Ἐπίσης ἡ αὐτοκρατορία ἁπλώνει τήν ἐπιρροή της καί στήν Ἀρμενία. Βορειότερα προχωρεῖ ὥς τή Γεωργία τοῦ Καυκάσου. Ὁ Βασίλειος Β' ὑποτάσσει τούς συμμαχικούς αὐτούς λαούς. Ἔτσι τά σύνορα τοῦ κράτους ἔφτασαν ὥς τήν Κασπία, δηλαδή ὥς ἐκεῖ πού δέν εἶχαν ξαναφτάσει ἀπό τόν καιρό τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

2. Βούλγαροι. Τελική ἀναμέτρηση μέ τό Βυζάντιο καί διάλυση τοῦ κράτους των. Στήν ἀρχή τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἐπικρατεῖ εἰρήνη στίς σχέσεις ἀνάμεσα στή Βουλγαρία καί τό Βυζάντιο. Ὅταν ἔγινε τσάρος τῶν Βουλγάρων ὁ Συμεών (893), στά χρόνια τοῦ Λέοντα ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ, ἄρχισε, ὕστερα ἀπό μακριά περίοδο εἰρήνης, ἕνας πόλεμος πού κράτησε ὅσο καί ἡ βασιλεία τοῦ Συμεών (894 – 927).

Τό βουλγαρικό κράτος βρίσκεται τώρα σέ μεγάλη ἀκμή. Ἡ προσέλευση τῶν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ αὐτοκράτορας Ρωμανός προσφέρει πλούσια δῶρα σέ Ἄραβες πρέσβεις καί ρίχνει στή φυλακή τούς Βουλγάρους. *(Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).*

Ἡ εἰσβολή τοῦ Σβιατοσλάβου στή Βουλγαρία. *Εἰκονίζεται καταδίωξη Βουλγάρων ἱππέων ἀπό Ρώσους ἱππεῖς. Δεξιά τρεῖς Βούλγαροι ἱππεῖς καταδιώκονται καλπάζοντας μέ ἀρχηγό ἕνα ἄνδρα μέ βασιλική στολή καί μακρύ κοντάρι. Πίσω, τούς καταδιώκει ἕνα τμῆμα ἀπό Ρώσους ἱππεῖς· ἐπικεφαλῆς του εἶναι ὁ Σβιατοσλάβος. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).*

μαίων, ὁ Συμεών δείχνει πραγματική ἀγριότητα. Παράλληλα ἀνακηρύσσεται «β α σ ι λ ι ά ς τ ῶ ν Ρ ω μ α ί ω ν κ α ί Β ο υ λ γ ά ρ ω ν». Συγχρόνως ἀποσπᾶ τήν Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη καί ὑψώνει τόν ἀρχιεπίσκοπό της στήν τάξη τοῦ Πατριάρχη.

Μετά τό θάνατό του (927) ἀκολούθησε περίοδος εἰρήνης, πού ἐπισφραγίστηκε μέ ἕνα συνοικέσιο ἀνάμεσα στούς δυό βασιλικούς οἴκους.

Κατά τήν εἰρηνική αὐτή περίοδο τά δυό κράτη ξαναγύρισαν στό ἐδαφικό καθεστώς πού ὑπῆρχε πρίν ἀπό τίς ἐπιθέσεις τοῦ Συμεών (894). Τό Βυζάντιο, γιά ἀντάλλαγμα, δέχτηκε νά δίνει κάθε χρόνο πλούσια δῶρα. Ὁ Νικηφόρος Φω-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κᾶς ὅμως ἀρνήθηκε νά τά δώσει (965), καί ἄρχισε πάλι μεταξύ τους ὁ πόλεμος. Ὁ Φωκᾶς συμμάχησε μέ τούς Ρώσους καί κάλεσε τόν ἡγεμόνα τους Σβιατοσλάβο νά κυριέψει γιά λογαριασμό του τή Βουλγαρία. Ὁ Σβιατοσλάβος τήν κυρίεψε, ἀλλά δέν τήν ἔδωσε στό Βυζάντιο.

Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς σέ μιάν ἀπό τίς ἔνδοξες ἐκστρατεῖες του νίκησε τόν Σβιατοσλάβο, οἱ Ρῶσοι ἔφυγαν, ἡ Βουλγαρία ὑποτάχτηκε καί τό πατριαρχεῖο της διαλύθηκε.

Μόλις ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ Βασίλειος Β' (976), τό βουλγαρικό κράτος ἀναστήθηκε πάλι· δηλ. μετά τό θάνατο τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ (976) ἐκδηλώθηκε ἐπανάσταση στή βορειοδυτική περιοχή τῆς Μακεδονίας (τή σημερινή γιουγκοσλαβική Μακεδονία) μέ ἀρχηγούς τούς τέσσερις Κομητόπουλους, γιούς τοῦ Νικολάου, Κ ό μ η (ἑλληνική ἀπόδοση τοῦ τίτλου τῶν Βουλγάρων ἐπαρχιακῶν διοικητῶν) τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Ἀπό τούς τέσσερις γιούς τοῦ Νικολάου ἐπικράτησε ὁ Σαμουήλ, πού διακήρυξε ὅτι κυβερνᾶ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ νόμιμου διαδόχου τοῦ βουλγαρικοῦ θρόνου καί ἀργότερα ὡς Τσάρος.

Ὁ Σαμουήλ ἔβαλε τίς βάσεις ἑνός ἰσχυροῦ κράτους μέ κέντρο πρῶτα τήν Πρέσπα καί ὕστερα τήν Ἀχρίδα. Σιγά σιγά συγκέντρωσε ὑπό τό σκῆπτρο του ὁλόκληρη τήν περιοχή γύρω ἀπό τίς δυό αὐτές λίμνες, τμῆμα τῆς Ἠπείρου καί τῆς Ἀλβανίας (ἐκτός ἀπό τό Δυρράχιο), καί ἀπό ἐκεῖ τήν περιοχή τῆς Διοκλείας ὥς τή Ρασκία· τέλος τήν περιοχή ἀνάμεσα στό Δούναβη καί τόν Αἶμο. Ὁ Σαμουήλ ἔγινε πολύ ἐπικίνδυνος γιά τό Βυζάντιο.

Ὁ Βασίλειος Β' ἦταν ἀπασχολημένος μέ τίς ἐπαναστάσεις τοῦ Βάρδα Σκληροῦ καί τοῦ Βάρδα Φωκᾶ καί γι' αὐτό δέν μπόρεσε νά ἀντιδράσει ἀμέσως. Ἡ πρώτη σοβαρή βυζαντινή ἐπιτυχία σημειώθηκε στά 997. Αὐτό τό χρόνο *ὁ Νικηφόρος Οὐρανός, δομέστικος τῶν Σχολῶν*[1] *τῆς Δύσης, ἀντιμετώπισε στήν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ τό Σαμουήλ* πού γύριζε ἀπό λεηλασία στήν Πελοπόννησο. Ὁ βουλγαρικός στρατός ἐξοντώθηκε καί ὁ Σαμουήλ μόλις γλίτωσε. Ἀπό τότε τό ἄστρο του ἀρχίζει νά δύει.

Στό μεταξύ ὁ Βασίλειος Β' ἑτοιμάστηκε. Μέσα στό διάστημα 1001 - 1018, μέ ἐπίμονους ἀγῶνες κατατροπώνει πρῶτα τό στρατό τοῦ Σαμουήλ καὶ ὕστερα διαλύει τό βουλγαρικό κράτος. Ἡ κυριότερη μάχη πού ἔδωσε τή νίκη στόν Βασίλειο, καί ἀπό τότε ὀνομάστηκε *Βουλγαροκτόνος, ἔγινε τό 1014 στήν Κλεισούρα τοῦ Κιμπαλόγγου καί τοῦ Κλειδίου*, στήν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Στρώμνιτσα (ἀρχαία ὀνομασία του: Π ό ν τ ο ς) στό δρόμο πρός τήν ὁμώνυμη πόλη. Ὁ Σαμουήλ τόν ἴδιο χρόνο πέθανε.

Ὁ ἀγώνας τοῦ Βασιλείου Β' γιά τήν πλήρη ὑποταγή τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους κράτησε ἀκόμη τέσσερα χρόνια. Τό 1018 ὁ νικητής αὐτοκράτορας βάδισε

---

1. Protectores domestici = ἐπίλεκτοι ἀξιωματικοί τοῦ στρατοῦ πού ὑπηρετοῦσαν στό ἄμεσο περιβάλλον τοῦ αὐτοκράτορα· σ χ ο λ έ ς (λατ. scolae) = μεγάλες στρατιωτικές μονάδες (στόν 4ο αἰώνα τέσσερις)· ἔτσι ὀνομάζονται παλαιότερα καί οἱ μονάδες τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀγῶνες τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ στή Βουλγαρία ἐναντίον τῶν Ρώσων.
Ἔφοδος τῶν Βυζαντινῶν ἐναντίον τῆς Μεγάλης Πρεσλάβας. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ὁ δομέστικος Νικηφόρος Οὐρανός προσβάλλει τό στρατόπεδο τοῦ Σαμουήλ στόν ποταμό Σπερχειό. *(Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).*

πρός τήν Ἀχρίδα. Στό δρόμο τόν ὑποδέχτηκε ὁ πατριάρχης τῆς Βουλγαρίας, ἀπεσταλμένος τῆς τσαρίνας Μαρίας, μέ ἐπιστολή της ὅπου τοῦ παραχωροῦσε ὅλα τά δικαιώματά της στό βουλγαρικό θρόνο.

Ὁ θριαμβευτής αὐτοκράτορας τό 1018, πρίν ἐπιστρέψει στή Βασιλεύουσα, πέρασε ἀπό τήν Ἀθήνα, ἀσήμαντη τότε ἐπαρχιακή πόλη. Ἀνέβηκε στήν Ἀκρόπολη καί ἔκαμε εὐχαριστήρια δέηση στόν Παρθενώνα πρός τήν Παναγία τήν Ἀθηνιώτισσα.

Τό βουλγαρικό κράτος γιά ἕνα διάστημα 170 χρόνων ἀπό τότε ἔπαψε νά ὑπάρχει. Οἱ χῶρες πού ἐξουσίαζε ὁ Σαμουήλ προσαρτήθηκαν στό Βυζάντιο καί ἀποτέλεσαν δ υ ό θ έ μ α τ α: Τό ἕνα, μέ τή δυτική Βουλγαρία (τήν περιοχή

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Καταδίωξη τοῦ Σαμουήλ ἀπό τό Βασίλειο Β΄ καί θάνατός του.
Παράσταση ἀπό ἐπεισόδια τοῦ βυζαντινο-βουλγαρικοῦ πολέμου τό 1014 (μάχη στή Στρώμνιτσα). Ἐπάνω: ἀριστερά, πολεμιστές τοῦ Σαμουήλ καταδιώκονται ἀπό τούς Βυζαντινούς. Ὁ Σαμουήλ εἰκονίζεται ὁπλισμένος μέ ἀσπίδα καί κοντάρι· συνοδεύεται ἀπό δυό νέους ἱππεῖς. Δεξιά, πίσω τους καλπάζουν ὁ Βασίλειος Β΄ (μέ μικρό γένι καί μακρύ κοντάρι στό χέρι) καί ἱππεῖς μέ μακριά κοντάρια καί σημαῖες. Κάτω: ἀριστερά, ἡ γνωστή σκηνή τῆς προσέλευσης μπροστά στό συντριμμένο ἀπό τήν ἥττα Σαμουήλ (τόν ξαπλωμένο στό κρεβάτι) τῶν στρατιωτῶν του πού τυφλώθηκαν μέ διαταγή τοῦ Βασιλείου Β΄. Δεξιά, μπροστά στό πυραμιδόστεγο οἴκημα κάθεται σέ θρόνο ὁ νικητής Βασίλειος Β΄. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).

ἀπ' ὅπου ξεκίνησε καί ἀπλώθηκε τό κράτος τοῦ Σαμουήλ), ὀνομάστηκε Θέμα Βουλγαρίας, μέ κέντρο τά σημερινά Σκόπια. Ὁ διοικητής τοῦ νέου θέματος ὀνομάζεται Κατεπάνω καί ἀργότερα Δούκας. Τό ἄλλο, μέ τήν παλιά Βουλγαρία, ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἶμο, ὀνομάστηκε Θέμα Παρίστριο ἢ Παραδούναβο, μέ κέντρο τή Σιλίστρια στίς ὄχθες τοῦ Δούναβη.

Τό βουλγαρικό πατριαρχεῖο καταργήθηκε καί στή θέση του ἱδρύθηκε αὐτοκέφαλη ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδας.

3. Ἡ διπλωματική πάλη τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας μέ τό Βυζάντιο γιά τίς ἰταλικές κτήσεις. Ὁ Βασίλειος Α΄ κατόρθωσε μέ τό ναύαρχο[1] Νικήτα Ὠορύφα νά καθαρίσει τήν Ἀδριατική θάλασσα ἀπό τούς Σαρακηνούς καί ξαναστύλωσε στά μέρη ἐκεῖνα τό βυζαντινό γόητρο. Ξαναπῆρε τίς δαλματικές ἀκτές. Ἐπεκτείνοντας τήν ἐξουσία του πρός τά βόρεια ἵδρυσε τό 885 τό βυζαντινό θέμα τῆς Λογγοβαρδίας μέ πρωτεύουσα τή Βάρη. Τό Βυζάντιο ξανάγινε ἀξιόλογη δύναμη στήν Ἰταλία καί ἡ Ἀδριατική ἔγινε δική του.

Αὐτό ὅμως ἔφερε ἀντιμέτωπο τό Βυζάντιο μ' ἕναν καινούριο ἀντίπαλο στή Δύση, τήν *«Ἁγία Ρωμαϊκή αὐτοκρατορία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους»*. Ὅπως ἄλλοτε

1. Δρουγγάριο τοῦ πλοίμου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

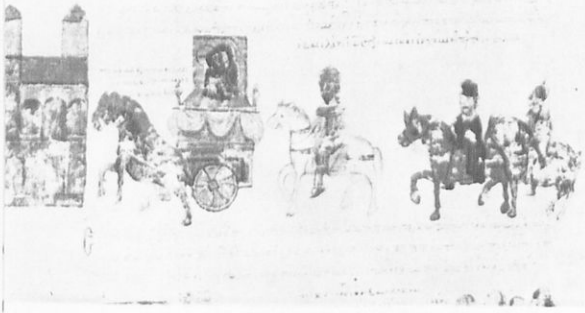

Θριαμβευτικὴ ἐπάνοδος τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Τσιμισκῆ στήν Κωνσταντινούπολη *μέ τρόπαια ἀπό τή Μεγάλη Πρεσλάβα. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).*

ὁ φράγκος αὐτοκράτορας Καρλομάγνος, ἔτσι καί τώρα ὁ γερμανός Ὄθων στέφεται στή Ρώμη αὐτοκράτορας ἀπό τόν Πάπα (962).

Ὁ Ὄθων ἔβαλε σκοπό του νά ἑνώσει ὑπό τό σκῆπτρο του ὅλη τήν Ἰταλία μέ τίς βυζαντινές κτήσεις μαζί. Ἄδικα ἐπιχειρήθηκε μιά διπλωματική συνεννόηση μ' ἕνα δύστροπο πρεσβευτή, τό Λιουτπράνδο, ἐπίσκοπο τῆς ἰταλικῆς Κρεμόνας. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν πολύ ἠλεκτρισμένη καί ἡ συνεννόηση στάθηκε ἀδύνατη.

Ἡ συνεννόηση κατορθώθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ μ' ἕνα λαμπρό συνοικέσιο. Ἡ Θεοφανώ, συγγενής τοῦ αὐτοκράτορα, ἀρραβωνιάστηκε τό 971 τόν ἐπίδοξο διάδοχο τοῦ γερμανοῦ αὐτοκράτορα πού λεγόταν ἐπίσης Ὄθων. Ἡ βυζαντινή πριγκίπισσα, ἕξοχης ὀμορφιᾶς καί παιδείας, δεκαεφτά χρονῶν, ἔφυγε μέ λαμπρή συνοδεία, καί στίς 12 Ἀπριλίου τοῦ 972 ἔγιναν οἱ γάμοι μέ μοναδική μεγαλοπρέπεια στήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Στή Γερμανία ἦρθε μαζί μέ τήν πριγκίπισσα καί ὁ βυζαντινός πολιτισμός.

4. Καινούριοι ἐχθροί: Νορμανδοί - Ρώς - Σελτζοῦκοι. Ἀπό τόν 9ο ὡς τόν 11ο αἰώνα ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη ἀναστατώθηκε ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Γερμανῶν τῆς Δανίας, τῆς Νορβηγίας καί τῆς Σουηδίας, πού ζήτησαν νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα σέ νοτιότερες περιοχές.

Αὐτοί εἶναι γνωστοί μέ διάφορα ὀνόματα, ὅπως Νορμανδοί (= ἄνθρωποι πού κατοικοῦν στά βορινά μέρη) ἤ Βίκιγκς (= πολεμιστές). Στό Βυζάντιο λέγονταν προπάντων Βάραγγοι (= θαλασσοπόροι ἤ ἔμποροι) καί, ἐπειδή ἦταν ἐξαιρετικοί πολεμιστές, χρησιμοποιήθηκαν ὡς μισθοφόροι γιά τήν ἀσφάλεια τοῦ αὐτοκράτορα.

Στό Βυζάντιο ἐμφανίστηκε πρῶτα ἕνα κύμα ἀπό τούς βόρειους αὐτούς ἐπιδρομεῖς πού κατάκτησαν τήν ἀνατολική Εὐρώπη. Εἶναι οἱ σκανδιναβοί Ρώς. Ὑποδούλωσαν τούς Σλάβους τῆς εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας καί ἵδρυσαν δυό ἰσχυρές ἡγεμονίες, μιά στό Κίεβο λίγο πρίν ἀπό τό 840, καί ἄλλη μιά στό Νοβγκορόντ τό 850.

Ἀπό τά κέντρα αὐτά τό 860 κατέβηκαν ἀπό τό Δνείπερο στόν Εὔξεινο Πόντο καί μέ διακόσια μονόξυλα ἔκαμαν στίς 18 Ἰουνίου τήν πρώτη ἔφοδό τους

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐναντίον τῆς Βασιλεύουσας. Ἀπό τότε βρίσκονται σέ σχέσεις μέ τό Βυζάντιο, ἄλλοτε ἐμπορικές, ἄλλοτε πολεμικές καί ἄλλοτε πνευματικές. Ἀρχίζουν σιγά σιγά νά προσελκύονται ἀπό τό Χριστιανισμό καί τό βυζαντινό πολιτισμό.

Μιά δύσκολη περίοδο πέρασαν οἱ σχέσεις τους, ὅταν τούς κάλεσε ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς νά τόν βοηθήσουν νά ὑποτάξει τή Βουλγαρία. Προσφέρθηκαν καί τό πέτυχαν, προχώρησαν ὅμως μέ κατακτητικούς σκοπούς καί στή Θράκη κι ἔφτασαν ὥς τή Φιλιππούπολη. Τούς ἀντιμετώπισε ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς στήν ἴδια τή Βουλγαρία. Τήν ἄνοιξη τοῦ 971 ἔστειλε τριακόσια καράβια ἀπό τόν Εὔξεινο νά μποῦν μέσα στό Δούναβη, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁδηγώντας προσωπικά τίς χερσαῖες δυνάμεις μπῆκε στή Βουλγαρία. Κυρίεψε τήν πρωτεύουσά της Μεγάλη Πρεσλάβα τό Πάσχα τοῦ ἴδιου χρόνου καί πολιόρκησε τό Ρῶσο ἡγεμόνα Σβιατοσλάβο στό Δορύστολο.

Ὕστερα ἀπό πολιορκία τριῶν μηνῶν ὁ Σβιατοσλάβος ζήτησε νά συναντηθεῖ μέ τόν Ἰωάννη Τσιμισκῆ. Ἡ συνάντηση ἔγινε στό Δούναβη μέσα σέ πλοιάρια. Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς δέχτηκε νά λύσει τήν πολιορκία καί νά τόν ἀφήσει νά γυρίσει στήν πατρίδα του. Στό δρόμο ὅμως τῆς ἐπιστροφῆς ὁ στρατός τοῦ Σβιατοσλάβου ἀποδεκατίστηκε ἀπό τούς Πετσενέγγους καί ὁ ἴδιος σκοτώθηκε.

Στά χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' καί τοῦ Βασιλείου Β' οἱ σχέσεις καλυτέρεψαν. Ἡ μεγάλη δούκισσα τῆς Ρωσίας Ὄλγα βαφτίστηκε χριστιανή στήν Κωνσταντινούπολη τό 957, καί τό 989 ἡ ἀδελφή τοῦ Βασιλείου Ἄννα παντρεύτηκε στή Χερσώνα τόν ἡγεμόνα τῶν Ρώσων Βλαδίμηρο. Αὐτός προσχώρησε ἐπίσημα στό Χριστιανισμό καί κατά διαταγή του προσχώρησε κι ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τό λαό του.

Ἀπό τότε τό μεγάλο ρωσικό ἔθνος μπαίνει ὁριστικά στήν πνευματική ἕλξη τοῦ Βυζαντίου. Ἡ νεοφώτιστη ρωσική Ἐκκλησία παραδέχτηκε ὡς φυσική τήν ἐξάρτησή της ἀπό τό πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης καί δέχτηκε ἀπό αὐτό τόν πρῶτο μητροπολίτη Κιέβου.

5. Χάνονται ὁριστικά οἱ βυζαντινές κτήσεις στήν Ἰταλία. Ἐκτός ἀπό τούς Ρώς οἱ καθαυτό Νορμανδοί γίνονται ἐπικίνδυνοι τόν 11ο αἰώνα. Ἔφτασαν στή βυζαντινή Ἰταλία καί ὑπηρετοῦσαν τό Βυζάντιο ὡς μισθοφόροι. Ἀπό μισθοφόροι ὅμως δέν ἄργησαν νά γίνουν κατακτητές, καί μέσα σέ τριάντα χρόνια χάνονται ἡ μιά μετά τήν ἄλλη ὅλες οἱ βυζαντινές κτήσεις τῆς Ν. Ἰταλίας.

Τό 1071 ἔπεσε καί ἡ τελευταία βυζαντινή πόλη, ἡ Βάρη, στά χέρια ἑνός πολύ φιλόδοξου ἀρχηγοῦ τους, τοῦ Ροβέρτου Γισκάρδου. Ὕστερα ὁ Γισκάρδος κυρί-

Ἡ παράδοση τοῦ Δορύστολου ἀπό τούς Ρώσους. *Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Σβιατοσλάβου τοῦ Κιέβου καί τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ στό Δορύστολο μετά τήν ἀνακωχή. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη].*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος Γ' Βοτανιάτης (1078 - 1081) *ἀνάμεσα στόν Ἰωάννη Χρυσόστομο καί στόν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ. Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστική θεωρεῖται ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου τοῦ αὐτοκράτορα.*

εψε καί τή Σικελία ἀπό τούς Σαρακηνούς καί σχεδίαζε νά ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ Βυζαντίου, γιατί ὀνειρευόταν κι αὐτός νά φορέσει τό στέμμα του.

Οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι ἱδρύουν Σουλτανάτο στή Μ. Ασία. Στά ἀνατολικά σύνορα παρουσιάζονται ἐπίσης νέοι ἐχθροί. Ἐκεῖ τό Βυζάντιο δέχεται τήν ἐπίθεση ἑνός ἀσιατικοῦ λαοῦ, τῶν Σελτζούκων Τούρκων. Ἀνήκουν στόν κλάδο τῶν Ὀγούζων ἢ Οὔζων (= Τουρκομάνων) καί ὀνομάστηκαν ἔτσι ἀπό ἕνα φύλαρχό τους, τόν Σελτζούκ. Ἀπό τό 1000 περίπου πλησίασαν τά ἀνατολικά σύνορα τοῦ Χαλιφάτου τῆς Βαγδάτης καί ἄρχισαν νά δέχονται τή θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ.

Ἀκριβῶς τώρα, πού τό Βυζάντιο ἀρχίζει νά ὑποφέρει ἀπό τίς ἐσωτερικές ἀνωμαλίες τοῦ 11ου αἰώνα, ἦρθαν οἱ Σελτζοῦκοι καί ἔδωσαν στό μουσουλμανικό κόσμο νέα πνοή.

Ὁ Χαλίφης τῆς Βαγδάτης τό 1055 ἀναγνώρισε ἐπίσημα ὡς σουλτάνο τόν Τογρούλ Μπέγκ, γιό τοῦ Σελτζούκ, καί τοῦ παραχώρησε ὅλη τήν πολιτική διοί-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κηση τοῦ Χαλιφάτου. Μέσα σ' αὐτό τόν αἰώνα οἱ Σελτζοῦκοι κατέκτησαν τή Μεσοποταμία, τή Συρία καί τήν Παλαιστίνη. Τό Βυζάντιο δηλαδή ἔχασε ὅλα τά ἐδάφη πού εἶχαν ἀνακτήσει οἱ Μακεδόνες αὐτοκράτορες ἀπό τούς Ἄραβες, καί ἔτσι στερεώθηκε πάλι τό ἑτοιμόρροπο Χαλιφάτο.

Μέ τήν ἀναγέννηση τῆς δύναμης τοῦ Ἰσλάμ ἦρθε καί ἡ ὥρα τῆς Μ. Ἀσίας. Ἡ πρώτη σύγκρουση ἔγινε στήν Ἀρμενία, πού ἦταν τότε βυζαντινή ἐπαρχία, μέ μιά εἰσβολή τοῦ ἄξιου σουλτάνου Ἄλπ - Ἀρσλάν. Ὁ Ρωμανός Δ' Διογένης θέλησε νά τόν ἀντιμετωπίσει στή μάχη τοῦ Μαντζικέρτ (1071). Ὁ πολυάριθμος βυζαντινός στρατός διαλύθηκε καί ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας πληγωμένος αἰχμαλωτίστηκε· ἐλευθερώθηκε ὕστερα χάρη στή γενναιοφροσύνη τοῦ νικητῆ του.

Ἔτσι, μέσα στόν ἴδιο χρόνο, τό 1071, τό Βυζάντιο ἔχασε τή Ν. Ἰταλία καί κινδυνεύει νά χάσει καί τή Μ. Ἀσία, γιατί ὁ δρόμος γι' αὐτήν εἶναι τώρα ἀνοιχτός. Πραγματικά, μέσα στά δέκα χρόνια πού ἀκολούθησαν, οἱ Τοῦρκοι κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα ὡς τό Βόσπορο.

Τό 1080 ὁ σουλτάνος Μαλεκσάχ μοίρασε τό ἀπέραντο κράτος του σέ μικρότερα φεουδαρχικά κράτη στούς συγγενεῖς του. Σ' ἕναν ἀπ' αὐτούς, τό Σουλεϊμάν, ἔδωσε τή Μ. Ἀσία, ὅπου αὐτός ἵδρυσε *τό «Σουλτανάτο τοῦ Ρούμ» μέ πρωτεύουσα τή Νίκαια τῆς Βιθυνίας*, ἀπέναντι ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη.

Στά βόρεια σύνορα τοῦ Δούναβη κάνουν ἐπίσης αὐτό τόν καιρό τήν ἐμφάνισή τους νέοι ἐχθροί, οἱ Πετσενέγγοι, λαός τουρκικός. Κυριεύουν τήν περιοχή πού ἁπλώνεται ἀπό τό Δούναβη ὡς τό Δνείπερο. Βορειότερα ἐμφανίζονται οἱ Οὔγγροι, ἕνας πολεμικός λαός· ἀνήκουν σέ φυλή συγγενική μέ τούς σημερινούς Φιλανδούς· ἡ προέλευσή τους εἶναι τουρκική, ἀλλά τοῦ οὐραλταϊκοῦ κλάδου τῶν Τούρκων.

3 ΑΚΜΗ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ — ΘΕΣΜΩΝ — ΚΥΡΟΥΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

1. Γράμματα.

Τακτοποίηση τῆς ἀρχαίας κληρονομίας. Ἐγκυκλοπαίδειες. Γίνεται μιά ἀπόπειρα νά ἀνανεωθεῖ τό πνεῦμα μέ τήν ἀναβάφτιση στόν τρόπο τῆς σκέψης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀπό τήν ἀπόπειρα αὐτή ὁ πολιτισμός βγῆκε ὠφελημένος, γιατί ἀπό τά χρόνια τοῦ πατριάρχη Φωτίου καί προπάντων τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου οἱ Βυζαντινοί ἀσχολήθηκαν νά τακτοποιήσουν μεθοδικά, γιά νά μαθαίνεται πιό εὔκολα, ὅ,τι ἄφησαν οἱ ἀρχαῖοι σέ λογοτεχνία, σοφία καί ἐπιστῆμες.

Τώρα κάνουν τήν ἐμφάνισή τους ἀξιόλογοι λόγιοι, ὅπως ὁ Φώτιος, ὁ Ἀρέθας, ὁ Μιχαήλ Ψελλός· ἀργότερα καί ἄλλοι, πού διαθέτουν τή ζωή καί τίς γνώσεις τους, γιά νά ἐξηγήσουν στούς συγχρόνους τους τά ἀρχαῖα κείμενα μέ σχόλια, μέ ἑρμηνεῖες, μέ περιλήψεις καί μέ λεξικά.

Ἀκριτικά τραγούδια. Οἱ λόγιοι δέ δημιούργησαν ἔργα πρωτότυπα πού ἀντέχουν στό χρόνο. Ὅ,τι δέν μπόρεσαν ὅμως αὐτοί, τό μπόρεσε *ὁ λαός τῆς Μ.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

'Ασίας μέ τά 'Ακριτικά τραγούδια. 'Η ἐποχή τους εἶναι ἐποχή ἀγώνων μέ τούς Ἄραβες στό ἀνατολικό μέτωπο· δηλαδή ἀπό τόν 9ο ὡς τό 10ο αἰώνα ὁ τόπος τους εἶναι οἱ συνοριακές γραμμές τῆς Μ. 'Ασίας, ὅπου οἱ γενναῖοι ἀκρίτες ζοῦσαν μιά ζωή γεμάτη ἀνδραγαθήματα καί δόξα.

Στή φαντασία τοῦ λαοῦ ἔγιναν σιγά σιγά γίγαντες μέ ὑπερφυσική δύναμη, ὅπως εἶναι οἱ ἀντρειωμένοι καί οἱ δράκοι τῶν παραμυθιῶν. Αὐτοῦ τοῦ λαϊκοῦ θαυμασμοῦ προϊόν εἶναι ὁ ἥρωας Βασίλειος Διγενής 'Ακρίτας, πού τά κατορθώματά του στόν πόλεμο μέ τούς Ἄραβες καί τούς 'Απελάτες[1] εἶναι ὑπεράνθρωπα. Πολλά ἀπ' αὐτά τά τραγούδια ζοῦν ὥς τώρα σέ πολλά μέρη στό στόμα τοῦ λαοῦ.

'Εκτός ἀπό τά τραγούδια σώθηκε καί ἕνα λόγιο γραπτό ἀκριτικό ἔπος, ἐμπνευσμένο ἀπό τούς ἀγῶνες πού ἀρχίζουν μέ τόν Μιχαήλ Γ' καί φτάνουν ὥς τό τέλος τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ.

Ὥστε τή μεγάλη αὐτή ἐποχή δέν ἔλειψε ἡ ἡρωική ποίηση, ὅπως δέν ἔλειψε καί σέ ὅλες τίς ὅμοιες ἐποχές, ἀπό τά ὁμηρικά ὥς τά μεσαιωνικά χρόνια.

2. Πολίτευμα. Διοίκηση. Καί ἐδῶ ὑπάρχει ἀποκορύφωση. Στά μεσαιωνικά χρόνια μόνο στό Βυζάντιο μπόρεσε ἡ διοίκηση νά λειτουργήσει μέ τήν ἐξουσία συγκεντρωμένη στά χέρια τοῦ βασιλιᾶ καί ρυθμισμένη τή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος ὡς τίς τελευταῖες λεπτομέρειες. Ἕνας ἀπόλυτος σεβασμός ὑπάρχει στό λαό γιά τό πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα καί γιά τήν κληρονομική διαδοχή. Καί ἀνήλικοι ἀκόμη ὅταν εἶναι οἱ νόμιμοι διάδοχοι, ἤ ἀνίκανοι, ἤ γυναῖκες πού δέν τά καταφέρνουν στίς ὑποχρεώσεις τοῦ θρόνου, εἶναι ὅλοι ἀγαπητοί ἀπό τό λαό, γιατί ἀνήκουν στήν ἔνδοξη δυναστεία.

'Ακριβῶς γιά τίς περιπτώσεις αὐτές καθιερώθηκε αὐτά τά χρόνια τό ἀνώτατο αὐλικό ἀξίωμα τοῦ Παρακοιμώμενου, πού παραδυνάστευε, ὅπως ἔλεγαν, δηλαδή βοηθοῦσε τόν αὐτοκράτορα σάν πρωθυπουργός στήν ἄσκηση τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας.

Τώρα ἐπίσης παρουσιάζεται καί ἕνα εἶδος κυβέρνησης. Οἱ ὑπουργοί της λέγονται Λογοθέτες. Ἕνας ἀπό αὐτούς, ὁ Λογοθέτης τοῦ Δρόμου εἶναι ἕνα εἶδος ὑπουργοῦ 'Εξωτερικῶν, γιατί μέσα στίς κυριότερες ἁρμοδιότητές του εἶναι ἡ ὑποδοχή τῶν ξένων πρεσβειῶν.

3. Ἡ πνευματική ἀκτινοβολία τῆς βυζαντινῆς 'Εκκλησίας. 'Από τά μέσα τοῦ 9ου αἰώνα καί ὕστερα, ἡ ἀνατολική 'Εκκλησία δυναμώνει τό γόητρό της καί ἐπέκτείνει τήν ἐπιρροή της. Εἴδαμε πώς ἀπό τόν καιρό τοῦ Φωτίου ἀρχίζουν οἱ 'Εκκλησίες τῆς 'Ανατολῆς καί τῆς Δύσης νά ξεχωρίζουν μεταξύ τους μέ κάποιες διαφορές στά δόγματα καί στήν παράδοση τῆς λατρείας.

Στούς δυό αὐτούς αἰῶνες συζητήθηκαν οἱ διαφορές μέ διάθεση ἐχθρική καί ἀπό τά δύο μέρη. Ἦταν τά προμηνύματα πού ὁδήγησαν στή βαθιά δογματική ἀντίθεση στά μέσα τοῦ 11ου αἰώνα. 'Η ἀντίθεση αὐτή θά καταλήξει στό ὁρι-

1. 'Απελάτης = κλέφτης ζώων, εἶδος πολεμιστῆ στά σύνορα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στικό Σχίσμα (1054) ἀνάμεσα στίς δυό Ἐκκλησίες, ὅταν πατριάρχης στήν Κωνσταντινούπολη εἶναι ὁ Μιχαήλ Κηρουλάριος καί πάπας στή Ρώμη ὁ Λέων Θ'

Καί οἱ δυό τους εἶναι ἀπό τούς δυναμικούς ἐκείνους ἱεράρχες πού θέλουν νά ὑποτάξουν τό κράτος στή θέληση τῆς Ἐκκλησίας. Στή Δύση ἡ Ἐκκλησία τό κατόρθωσε κι ἕνας μεγάλος αὐτοκράτορας λίγο ἀργότερα ταπεινώθηκε μπροστά στόν Πάπα. Στήν Κωνσταντινούπολη ὁ Κηρουλάριος δέν κατόρθωσε τό ἴδιο, γιατί τό κράτος ἀποδείχτηκε πιό ἰσχυρό. Καί οἱ δυό ὁδήγησαν στό διχασμό τό χριστιανικό κόσμο.

Πράγματι τό Σχίσμα δίχασε τούς Χριστιανούς πολύ βαθιά. Ἡ ἔχθρα πού ἄναψε, παρ' ὅλες τίς προσπάθειες πού ἔγιναν ἀργότερα, δέν μπόρεσε νά σβήσει, καί ἔκαμε πολύ κακό, γιατί, ὅταν ἡ Ἀνατολή βρέθηκε σέ μεγάλο κίνδυνο ἀπό τούς Τούρκους, ἦταν ἀδύνατο πιά νά γίνει συνεννόηση ἀνάμεσα στά δυό μέρη. Ἔτσι τό ἀνατολικό κράτος ἔμεινε μόνο του καί ὑποδουλώθηκε εὔκολα.

4 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ (843 - 1204)

I. Γενικά. Ὅπως μαρτυροῦν τά χρονολογικά ὅρια ἀπ' ὅπου ἀρχίζει καί ὅπου τελειώνει, ἡ περίοδος αὐτή ἀντιπροσωπεύει τή μεγίστη ἀκμή τοῦ Βυζαντίου σέ κάθε δραστηριότητά του. Τό ἴδιο συμβαίνει καί στήν Τέχνη. Ἡ ἑνότητα αὐτή δέ συμπίπτει μέ τίς ἀντίστοιχες ἑνότητες τῆς πολιτικῆς ἱστορίας.

Τήν ἔναρξή της τήν καθορίζει κυρίως ἡ Ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων (843) καί ἡ διάρκειά της κρατᾶ ὥς τό 1204. Ἐξελίξεις καί ἀλλαγές στό μεγάλο αὐτό διάστημα ἐμφανίζονται, ἀλλά διατηροῦν κοινά χαρακτηριστικά.

- Γεγονότα πού ξεχωρίζουν ἀπό τήν ἀρχή τῆς περιόδου αὐτῆς καί θά ἀσκήσουν εὐεργετική ἐπίδραση στήν ἀνάπτυξη τῆς Τέχνης εἶναι:

Ἡ ἐποχή τοῦ Μιχαήλ Γ' καί ἡ ἄνοδος τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας σημειώνουν τήν ἀρχή μεγάλης στρατιωτικῆς, πολιτικῆς καί οἰκονομικῆς ἀκμῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

- Ἡ ἀκμή αὐτή ἀνεβάζει ἐπίσης σέ ὑψηλό ἐπίπεδο τίς ἐπιστῆμες, τά γράμματα καί τίς τέχνες, ὥστε νά γίνεται συνήθως λόγος γιά «Μακεδονική Ἀναγέννηση». Ἐμφανίζεται ἔντονη καλλιτεχνική δραστηριότητα καί δημιουργοῦνται ποικιλίες παραλλαγῶν στούς ἀρχιτεκτονικούς ρυθμούς καί στίς τεχνοτροπίες τῆς ζωγραφικῆς.

- Στήν ἐποχή αὐτή ἡ βυζαντινή Τέχνη ἀκτινοβόλησε καί πέρα ἀπό τά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας, ἰδιαίτερα στίς χῶρες τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἐκχριστιανισμένες πιά ἀπό τούς Ἕλληνες ἱεραποστόλους. Ξεχωρίζει ἀνάμεσα σ' αὐτές ἡ Ρωσία πού ἡ ἀρχιτεκτονική καί κυρίως ἡ ζωγραφική της βρίσκονται σέ τόση ἐξάρτηση ἀπό τή βυζαντινή Τέχνη πού παραμένει ἡ «διδασκάλισσά» της, ὅπως ὀνομάζεται συχνά.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς κυρίως Ἑλλάδας στή δυναστεία τῶν Μακεδόνων. Χτίζονται πολυάριθμες ἐκκλησίες καί παρουσιάζονται δημιουργικές ἀποκλίσεις ἀπό τούς ἐπίσημους ρυθμούς τῆς Κωνσταντινούπολης. Τό ἴδιο ἐπισημαίνεται καί στή ζωγραφική, ἰδιαίτερα τοῦ 11ου αἰώνα.

2. Ἀρχιτεκτονική.

Ὁ τύπος τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ μέ τροῦλο, πού ἄρχισε νά διαμορφώνεται στήν προηγούμενη περίοδο, τώρα ἐξελίσσεται καί ἐπικρατεῖ ἀπό τό 10ο αἰώνα ὥς τήν Ἅλωση. Καί στήν Κωνσταντινούπολη καί στήν κυρίως Ἑλλάδα ἔχουμε πάρα πολλά δείγματα μέ διάφορες παραλλαγές.

Στόν τύπο αὐτό οἱ ὀγκώδεις πεσσοί πού ἄλλοτε στήριζαν τόν τροῦλο, ἐπειδή καί στή θέα ἦταν ἐνοχλητικοί καί πολύ χῶρο τοῦ ἐσωτερικοῦ καταλαμβάνουν, τώρα ἤ κατασκευάζονται πολύ ἐλαφρότεροι ἤ συχνά ἀντικαθίστανται ἀπό ἁπλούς κίονες. Τό ἀλάφρωμα αὐτό κατορθώθηκε μεταφέροντας ἕνα μέρος ἀπό τίς ὠθήσεις τοῦ κεντρικοῦ τρούλου στούς γύρω γύρω τοίχους μέ τή μεσολάβηση τεσσάρων καμαρῶν. Αὐτές κατασκευάστηκαν σέ προέκταση τῶν τεσσάρων τόξων πού στήριζαν τόν τροῦλο. Αὐτές τίς τέσσερις καμάρες τίς ἐγγράφουν τώρα μέσα στό τετράγωνο περίβλημα τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ στεγάσουν τά τέσσερα μικρά γωνιαῖα διαμερίσματα — πού ἀπόμειναν — μέ πιό χαμηλούς θόλους, καί μερικές φορές μέ τρουλίσκους σάν δορυφόρους τοῦ κεντρικοῦ.

Ἔτσι συχνά ἡ ἐκκλησία παίρνει π ε ν τ ά τ ρ ο υ λ ο σχῆμα. Αὐτό τό ἀρχιτεκτονικό σχῆμα τό ἐγκαινίασε τό 880 ἕνα αὐτοκρατορικό κτίσμα τοῦ Βασιλείου Α', ἡ Ν έ α Ἐ κ κ λ η σ ί α ἤ ἁπλά ἡ Ν έ α, πού ὁ Φώτιος περιγράφοντάς την τή θαυμάζει τόσο, ὥστε λέει ὅτι δέν εἶναι «ἀνθρωπίνης χειρός ἔργον». Ἡ «Νέα» ἴσως ἐξελίχτηκε ἀπό ἐπίδραση τῆς παλαιότερης ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ Ἰουστινιανοῦ στήν Κωνσταντινούπολη.

Μέ τό νέο τύπο δίνεται ἔμφαση στήν ἐξωτερική μορφή τῆς ἐκκλησίας, γιατί ἔτσι ξεχωρίζει πιό καθαρά στή στέγη τό σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Αὐτό ὁδηγεῖ σέ μιά σημαντική μετατόπιση τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπό τό ἐσωτερικό τῆς ἐκκλησίας πρός τήν ἐξωτερική μορφή τοῦ κτιρίου.

Ἡ ἐξωτερική ὄψη τῆς τοιχοποιίας βελτιώνεται ἐμφαντικά, ἐνῶ παράλληλα οἱ διαστάσεις τῆς ἐκκλησίας μειώνονται αἰσθητά. Ἔτσι π.χ. ἀπό τόν 11ο αἰώνα στήν κυρίως Ἑλλάδα οἱ τοῖχοι κατασκευάζονται ἀπό πελεκητούς ὀρθογώνιους πωρόλιθους πού περικλείονται μέσα σέ πλαίσιο ἀπό τοῦβλα, ἐνῶ στήν Κωνσταντινούπολη συχνά οἱ τοῖχοι εἶναι μόνο ἀπό τοῦβλα. Χάρη σ' αὐτά οἱ ἐξωτερικές ἐπιφάνειες παίρνουν μεγαλύτερη πλαστικότητα καί κλιμάκωση.

Μιά παραλλαγή τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου τύπου πού συναντιέται στά καθολικά τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους εἶναι ὁ τ ρ ί κ ο γ χ ο ς: Στίς ἄκρες τῆς βόρειας καί νότιας κεραίας τοῦ σταυροῦ προστίθεται ἀπ' ἔξω μιά ἡμικυκλική ἀψίδα — ὁ λεγόμενος χ ο ρ ό ς — πού ἦταν λειτουργικά χρήσιμη. Σπα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Η ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ ΣΤΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

Εἶναι χτισμένη στίς ὑπώρειες τοῦ Ἑλικώνα, κοντά στήν ἀκρόπολη τοῦ ἀρχαίου Στειρίου. Ἡ ἵδρυσή της ὀφείλεται στόν Ὅσιο Λουκᾶ πού καταγόταν ἀπό τήν Αἴγινα καί μόνασε στό Στείρι, ἀπ' ὅπου πῆρε καί τό παρώνυμο Στειριώτης.

Τό καθολικό τῆς μονῆς εἶναι ἀφιέρωμα τῶν μοναχῶν της καί χτίστηκε στίς ἀρχές τοῦ Ἰου αἰώνα, γιά νά δεχτεῖ τό λείψανο τοῦ Ὁσίου στήν ἀνακομιδή. Ἀνήκει στόν τύπο τῶν ὀκταγωνικῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλά ἀκολουθεῖ ἀρχιτεκτονικούς τρόπους πού ἐπικρατοῦν στήν Ἑλλάδα. Ἡ ἔντονη ὅμως πλαστική διαμόρφωση τοῦ ἐξωτερικοῦ — ὅπως φαίνεται καθαρά στίς πλαϊνές εἰκόνες — δείχνει πώς τό σχέδιο μεταφέρθηκε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη.

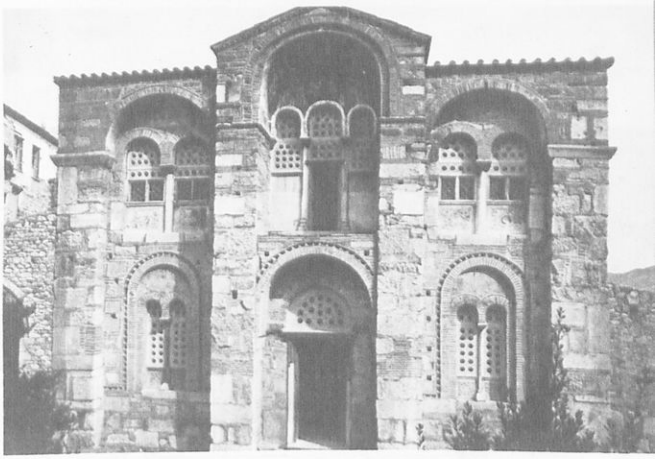

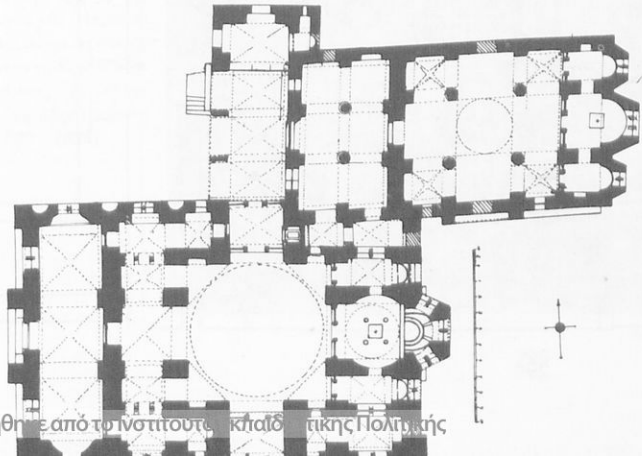

ΕΙΚΟΝΕΣ

Επάνω: Ἡ πρόσοψη τοῦ καθολικοῦ.

Στή μέση: Γενική ἐξωτερική ἄποψη τοῦ καθολικοῦ.

Κάτω: Κάτοψη τοῦ καθολικοῦ καί τῆς συνεχόμενης ἀπό τ' ἀριστερά μ' αὐτό ἐκκλησίας τῆς Παναγίας χτισμένης ἐπίσης στόν ἴδιο αἰώνα καί σέ ρυθμό σταυροειδή μέ τρούλο.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

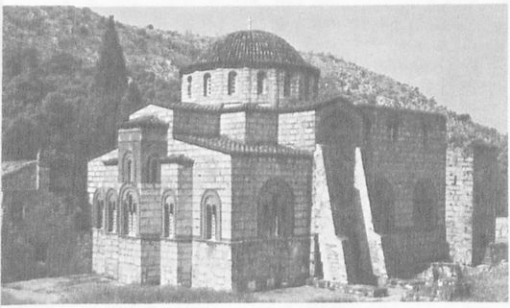

1

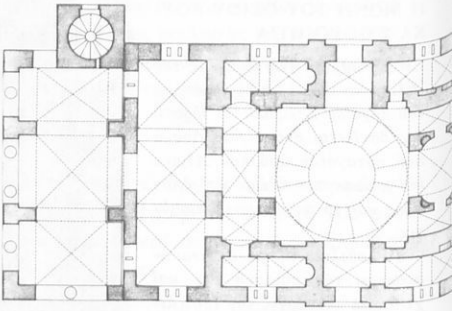

2

1 - 2. Τό καθολικό καί ἡ κάτοψή του τῆς Μονῆς τοῦ Δαφνιοῦ. *Χτίστηκε δίπλα στήν ἀρχαία Ἱερά Ὁδό πρός τήν Ἐλευσίνα μέσα σέ μεγάλο περίβολο παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας· ἔγιναν πολλές τροποποιήσεις μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου. Στήν πιό κλασική μορφή της χτίστηκε στόν 11ο αἰώνα· εἶναι ἐκκλησία ἀφιερωμένη στήν κοίμηση τῆς Παναγίας καί ἀνήκει στό λεγόμενο σύνθετο ὀκταγωνικό τύπο, συνηθισμένο τήν ἐποχή αὐτή στήν κυρίως Ἑλλάδα. (Νέα Μονή τῆς Χίου, Ὅσιος Λουκᾶς κ.ἄ.).*

3 - 4. Τομή καί κάτοψη τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Καισαριανῆς. *Εἶναι χτισμένη στίς βόρειες παρυφές τοῦ Ὑμηττοῦ. Ἡ ἐκκλησία της, σύγχρονη περίπου μέ τοῦ Δαφνιοῦ (τέλος τοῦ 11ου αἰώνα), εἶναι σταυροειδής μέ τρούλο, πού τόν στηρίζουν τέσσερις κίονες.*

3

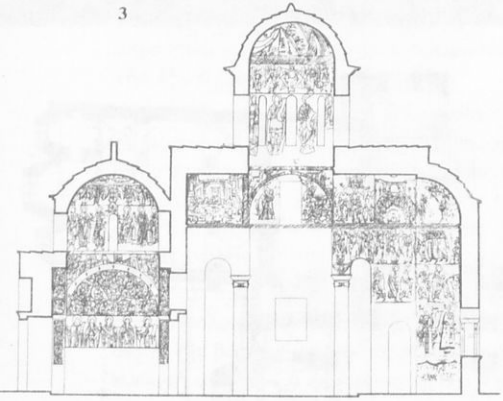

4

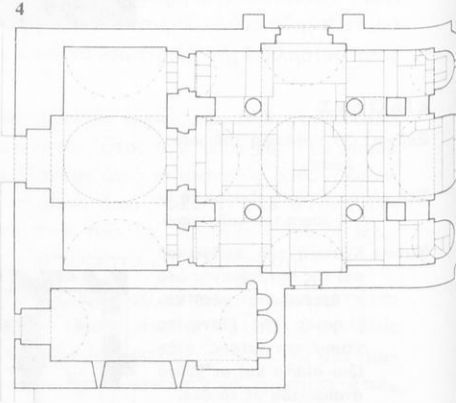

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

5. Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας Γοργοεπηκόου (ἢ Ἅγιος Ἐλευθέριος) στήν Ἀθήνα. *Στήν εἰκόνα δίνεται μιά πλευρά τῆς ἐκκλησίας, γιά νά φανεῖ τό ἰδιαίτερο καθαρά «ἀθηναϊκό» στοιχεῖο στό ἐξωτερικό της: ὁ ἀρχιτέκτονας ἀποφεύγει τή χρωματιστή πλινθοπερίκλειστη τοιχοδομία, γιά νά χτίσει μέ μεγάλα πελεκητά «λευκά τῶν Ἑλλήνων μάρμαρα». Εἰσάγει βαθμιδωτό βάθρο, ἔντονο γεῖσο, ἀνάγλυφα ἀετώματα πού τά παίρνει ἕτοιμα. Στολίζει ψηλά τή στεφάνη μέ μιά ζωφόρο ἀπό κάθε λογῆς ἀρχαιότερα γλυπτά, ἀρχαῖα καί βυζαντινά.*

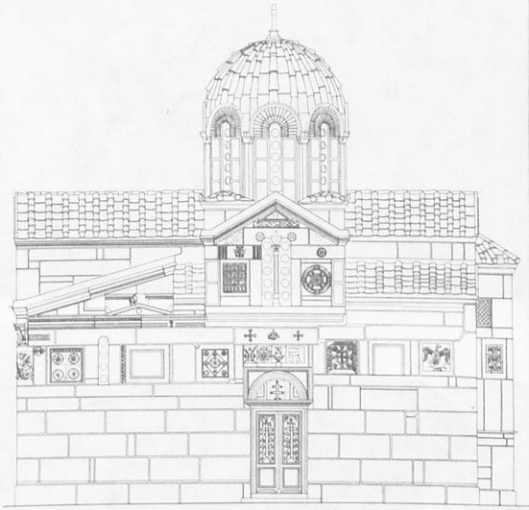

5

6

6. Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι στήν Ἀθήνα. *Ἀναστηλώθηκε ἡ ἐκκλησία αὐτή χάρη στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς καί ἀποκάλυψε τήν ἀρχική της μορφή. Βρίσκεται στή βόρεια πλαγιά τῆς Ἀκρόπολης καί ἀπέναντι ἀπό τό Θησεῖο· εἶναι χτισμένη ἐπάνω σ' ἕνα νυμφαῖο τοῦ 2ου αἰώνα μ.Χ. καί εἶχε ἀρχικά τέσσερις κόγχες. Ἔχει κάποιες ἀρχιτεκτονικές ἀδυναμίες, γιατί εἶναι ἡ πρώτη ἀθηναϊκή ἐκκλησία τῆς «μεγάλης ἐποχῆς» [1000 - 1025].*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΜΟΝΗΣ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Οἱ Ἅγιοι τρεῖς παῖδες.

Νιπτήρ.

Ἀνάσταση (εἰς Ἅδου κάθοδος).

Ο Ι Ν Ο Ε Ι Ν Ο Ο Ι Ν Ο Ε Ν Τ Ο Υ Ο Ε Ν Τ Ο Υ Ο Ε Ν Τ Ο Υ

ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΜΟΝΗΣ ΔΑΦΝΙΟΥ

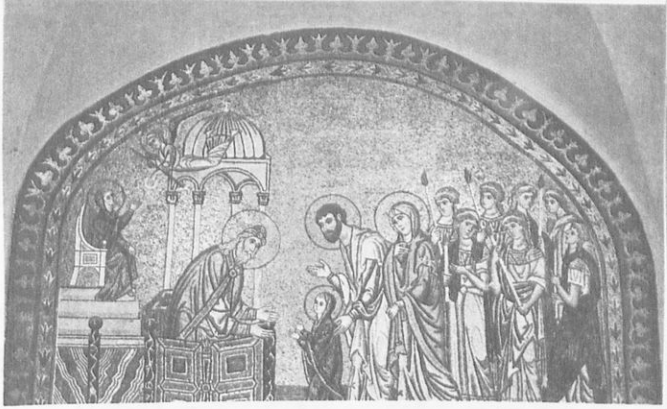

Τά Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου.

Ἀνάσταση (εἰς Ἅδου κάθοδος).

Ἡ προσευχή Ἰωακείμ καί Ἄννης.

Ψηφιοποίη[illegible] Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κεντητό σουλιοι σέ μεταξωτό ὕφασμα. *(Γύρω ἀπό τό 1000).*

Ὁ βασιλιάς τῆς Ἰουδαίας Ἐζεκίας ἄρρωστος. *(Μικρογραφία Ψαλτηρίου, λεπτομέρεια, Παρίσι, Ἐθνική Βιβλιοθήκη. Ἀρχές 10ου αἰώνα).*

Ἡ Παναγία καί ὁ Ἅγιος Θεόδωρος. *(Ψηφιδωτό, Θεσσαλονίκη, Ἅγιος Δημήτριος, 11ος αἰώνας).*

Ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. *Πλάκα ἀπό ἐλεφαντοστό. Ὁ Πρόδρομος, μέ τή «μ η λ ω τ ή», ὄρθιος πατᾶ σέ ὑποπόδιο. Μέ τό ἀριστερό χέρι κρατᾶ ἀνοιχτό εἰλητάριο μέ τήν ἐπιγραφή: ΙΔΕ ΟΑΜΝΟΣ ΤΟΥ Θ[ΕΟ]Υ ΟΑΙΡΩΝ ΤΗΝ ΑΜΑΡΤΙΑΝ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ. [Μεγάλη Βρετανία, Liverpool, Public Museum, 10ος αἰώνας].*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Μ. Κων/νος καί ὁ Ἰουστινιανός. *Ὁ πρῶτος (δεξιά) προσφέρει τήν Πόλη καί ὁ δεύτερος (ἀριστερά) τή Μεγάλη της Ἐκκλησία, τήν Ἁγία Σοφία. (Ψηφιδωτό ἀπό τήν νότια εἴσοδο τῆς Ἁγίας Σοφίας, 10ος αἰώνας).*

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος. *Ἔχει τή μορφή πού τοῦ ἔδωσε ὁ καλλιτέχνης τοῦ 10ου αἰώνα. (Λεπτομέρεια ἀπό τήν ἐπάνω εἰκόνα τῆς σελίδας).*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νιότερα προστίθεται καί μιά ἡμικυκλική κόγχη καί στή δυτική κεραία τοῦ σταυροῦ καί ἔτσι ἡ ἐκκλησία καταλήγει σέ τετράκογχο κτίριο.

▲ Παράλληλα μέ τό σταυροειδή ἐγγεγραμμένο τύπο χρησιμοποιεῖται στόν 11ο καί 12ο αἰώνα καί ἄλλος τύπος πού λέγεται ὀκταγωνικός. Σύμφωνα μέ τό ὀκταγωνικό αὐτό σύστημα ἔγινε δυνατό νά σκεπαστεῖ ἕνα πολύ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς ἐκκλησίας μέ τόν τροῦλο καί νά προβληθεῖ περισσότερο ὁ ἑνιαῖος χῶρος. Οἱ φορεῖς τοῦ τρούλου ἀπωθήθηκαν στούς γύρω τοίχους καί ἔτσι ξανακερδήθηκε ἡ ἑνότητα τοῦ χώρου· ἡ μετάβαση ἀπό τό ὀκτάγωνο στή χαμηλή κυκλική βάση τοῦ τρούλου γίνεται μέ τέσσερα ἡμιχώνια. Τό καθολικό τῆς μονῆς τοῦ 'Οσίου Λουκᾶ εἶναι τό ἀντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα μιᾶς σειρᾶς ἐκκλησιῶν αὐτοῦ τοῦ τύπου πού κατά σύμπτωση σώθηκαν στή Στερεά 'Ελλάδα καί στά νησιά (π.χ. Δαφνί, Ρωσική ἐκκλησία 'Αθήνας κ.ἀ.), ἐνῶ ὁ ἀρχιτεκτονικός αὐτός τύπος πρέπει νά κατάγεται ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη.

3. Ζωγραφική. Γενικά.

▲ Στή διακόσμηση τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἐκκλησίας ἀρχίζουν νά καθιερώνονται αὐστηροί κανόνες στήν ἐκλογή καί διάταξη τῶν θεμάτων:

- Στόν τροῦλο ὁ Χριστός Παντοκράτωρ τριγυρισμένος ἀπό ἀγγέλους καί προφῆτες.
- Στήν ἀψίδα ἡ Θεοτόκος δεομένη.
- Στίς λοιπές ἐπιφάνειες ἀπόστολοι καί μάρτυρες.
- Μιά ἄλλη παράλληλη διάταξη πού θά ἐπικρατήσει ἀπό τό 11ο αἰώνα, παραθέτει πολλές σκηνές ἀπό τά Εὐαγγέλια (Δωδεκάορτο) καί τό βίο τῆς Θεοτόκου.

Οἱ τοιχογραφίες πού σώθηκαν ἀπό τήν ἐποχή αὐτή εἶναι σπάνιες. Πολλές τίς χαρακτηρίζει μιά ἐπιστροφή στίς συνθέσεις καί μορφές τῆς πομπηιανῆς ζωγραφικῆς, ἄλλες εἶναι λαϊκότερες (Καππαδοκία). 'Η κλασική τεχνοτροπία διαπιστώνεται καί στίς μικρογραφίες τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐργαστηρίων τοῦ Λέοντα ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ καί τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου. Εἶναι ἐργαστήρια χειρογράφων πιστῆς ἀντιγραφῆς κλασικῶν προτύπων πού διακοσμοῦνται μέ μικρογραφίες.

Τέτοιο εἶναι π.χ. ἕνα χειρόγραφο τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης στό Παρίσι μέ ὁμιλίες τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, ἕνα εἰλητάριο τοῦ 'Ιησοῦ τοῦ Ναυῆ στό Βατικανό, οἱ μικρογραφίες σέ ὁρισμένα εἰκονογραφημένα Εὐαγγέλια στό Παρίσι.

'Ιδιαίτερα φανερώνεται ὁ συνδυασμός τοῦ κλασικοῦ ρεαλισμοῦ μέ τή Χριστιανική πνευματικότητα στό Μηνολόγιο τοῦ Βασιλείου Β' (γύρω ἀπό τό 1000) κ.ἀ.

▲ Πλούσια ἄνθηση καί παραγωγή ψηφιδωτῆς διακόσμησης ἐμφανίζεται τόν 11ο αἰώνα. Στήν Κωνσταντινούπολη σώθηκαν λίγα δείγματα ('Αγία Σοφία)· περισσότερα σώθηκαν στήν 'Ελλάδα, Ρωσία καί 'Ιταλία.

● 'Από τίς πιό ἀξιόλογες ψηφιδωτές διακοσμήσεις αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι τῆς Μονῆς τοῦ 'Οσίου Λουκᾶ στή Βοιωτία, μέ λίγες σκηνές ἀπό τά Εὐαγγέλια καί πάρα πολλές μορφές 'Αγίων. Τό τοπίο δίνεται συνοπτικά καί

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό Ὅραμα τοῦ Ἰεζεκιήλ. *(Μικρογραφία ἀπό τό μεγάλο χειρόγραφο τῶν Ὁμιλιῶν τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, δωρισμένο ἀπό τό Βασίλειο Α' (867 - 886). Τόσο οἱ μικρογραφίες αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου, ὅσο καί τοῦ ὀνομαστοῦ παρισινοῦ Ψαλτηρίου, εἶναι ἀντιπροσωπευτικά δείγματα τῆς μεταεικονομαχικῆς τέχνης πού εἶναι γνωστή σάν «Μακεδονική Ἀναγέννηση». Ἡ τέχνη αὐτή ἀνατρέχει σέ κλασικά πρότυπα πού κατάγονται ἀπό τήν πομπηιανή ζωγραφική τῶν ρωμαϊκῶν ἐπαύλεων. Στήν πιό πάνω παράσταση εἶναι προπάντων ἐντυπωσιακή γιά τήν κλασική γραμμή της ἡ μορφή τοῦ Ἀγγέλου πού ὁδηγεῖ τόν Ἰεζεκιήλ στό ὄρος. [Παρίσι, Ἐθνική Βιβλιοθήκη].*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ προσευχή τοῦ Ἠσαΐα. *Ὅπως σημειώθηκε στήν εἰκόνα τῆς προηγούμενης σελίδας καί οἱ μικρογραφίες ἀπό τό παρισινό Ψαλτήρι φημίζονται γιά τήν ἀναδρομή τους σέ κλασική τεχνοτροπία καί θεματογραφία. Στήν παράσταση αὐτή, ἔκδηλης κλασικῆς τεχνοτροπίας εἶναι ὁ μικρός Ὄρθρος καί προπάντων ἡ Νύχτα. [Παρίσι, Ἐθνική Βιβλιοθήκη].*

στίς συνθέσεις κυριαρχεῖ ἡ ἀνθρώπινη μορφή ἄκομψη, γεμάτη ἔκσταση στά πρόσωπα. Στό νάρθηκα οἱ σκηνές ἀπό τά Πάθη χαρακτηρίζονται ἀπό μεγαλύτερη δραματικότητα στήν κίνηση τῶν μορφῶν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐπίσης ὀνομαστά εἶναι τά ψηφιδωτά τῆς Μονῆς τοῦ Δαφνιοῦ (11ος αἰώνας) στήν Ἀττική κοντά στήν Ἀθήνα. Εἶναι ἐκκλησία σύνθετου ὀκταγωνικοῦ τύπου ἀφιερωμένη στήν Κοίμηση τῆς Παναγίας. Τά εἰκονογραφικά θέματα εἶναι: ὁ Χριστός Παντοκράτορας στόν τροῦλο, οἱ προφῆτες στό τύμπανο, ἡ Παναγία στήν ἀψίδα, παραστάσεις ἀπό τό βίο τοῦ Ἰησοῦ στή μεσαία ζώνη τοῦ ναοῦ, τό βίο τῆς Παναγίας κ.ἀ.

Ἡ τεχνοτροπία πού κυριαρχεῖ στά ψηφιδωτά τοῦ Δαφνιοῦ ἀνήκει στήν κλασική παράδοση, δηλαδή δέν εἶναι σύμφωνη μέ τήν τεχνοτροπία, ὅπως ἐκφράζεται στή Μονή τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἡ ἴδια τεχνοτροπία τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ὑπάρχει καί σέ ἄλλα μεγάλα κέντρα τοῦ 11ου αἰώνα, ὅπως π.χ. στήν Παναγία τῶν Χαλκέων στή Θεσσαλονίκη, στήν Καππαδοκία καί λιγότερο στήν Ἁγία Σοφία τῆς Ἀχρίδας κ.ἄ.

Τά μνημεῖα αὐτά χαρακτηρίζονται ἀπό τήν τάση γιά ἔντονη ἐκφραστικότητα. Ἀντίθετα στό Δαφνί μιά πνοή ἐξιδανίκευσης ξεχωρίζει στίς παραστάσεις καί κάνει τίς μορφές γαλήνιες, γεμάτες ἀξιοπρέπεια καί δίχως ἔνταση, στοχαστικές ἤ θλιμμένες. Δέν ὑπάρχει ἡ ἔκσταση τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἐδῶ τά ἱερά πρόσωπα θυμίζουν τήν ἀρχαία «καλοκαγαθία», τά γυμνά σώματα φανερώνουν τό ἐνδιαφέρον τῶν ζωγράφων γιά τή σωστή ἀνατομική διάπλαση. Οἱ φτερωτοί ἄγγελοι σάν νά ἔρχονται ἀπευθείας ἀπό τίς ἀρχαῖες Νίκες.

Τά ψηφιδωτά τοῦ Δαφνιοῦ φανερώνουν πώς ἡ ἀγάπη πρός τήν ἀρχαιότητα διατηρεῖται στήν Ἀττική ὡς τόν 11ο αἰώνα καί ἁπλῶς ἀναζωπυρώνεται τώρα.

Ἀπό τόν 12ο αἰώνα ἔχουν σωθεῖ μεγάλες ψηφιδωτές διακοσμήσεις σ' ὅλη τή βυζαντινή ἐπικράτεια καί ἀκόμη στήν ἴδια τήν Κωνσταντινούπολη. Ἔτσι π.χ. στήν Ἁγία Σοφία σώθηκε ἕνα ψηφιδωτό τοῦ 1118 μέ τήν Παναγία ἀνάμεσα στόν αὐτοκράτορα Ἰωάννη Β' τόν Κομνηνό καί τήν αὐτοκράτειρα Εἰρήνη καί δίπλα τό γιό τους Ἀλέξιο. Ἐκφράζει τίς καλύτερες παραδόσεις τῆς αὐλικῆς τέχνης τήν ἐποχή αὐτή.

Τά ψηφιδωτά στή Μητρόπολη τῶν Σερρῶν ἦταν ἀξιοσημείωτα γιά τή ζωντάνια καί τή δραματικότητα τῶν μορφῶν τους.

Τά πιό ἐκτεταμένα σύνολα ψηφιδωτῶν σώζονται στή Σικελία, ἀλλά προσαρμοσμένα σέ ἀρχιτεκτονήματα ὁλωσδιόλου ξένα πρός τό Βυζάντιο.

Ἡ ἐκκλησία στό Νέρεζι τῆς Ν. Γιουγκοσλαβίας, πού ἱδρύθηκε τό 1164 ἀπό ἕνα μέλος τῆς οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν, σώζει ἕνα ἀπό τά ὡραιότερα δείγματα τῆς νέας τέχνης, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ στήν πρωτεύουσα, καί ἀκόμη ἕνα ἀπό τά πρῶτα παραδείγματα στήν εὐρωπαϊκή ζωγραφική ἀπόπειρας νά ἐκφραστοῦν ἔντονα τά συναισθήματα πάθους καί ἀγωνίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Η ΕΠΟΧΗ ΑΥΤΗ ΧΩΡΙΖΕΤΑΙ ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΜΙΚΡΟΤΕΡΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ Η ΚΑΘΕΜΙΑ

Στά χρόνια πού βασιλεύουν οἱ τέσσερις πρῶτοι αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας (867 - 963) γίνεται: α) ἡ στερέωση τοῦ κράτους, β) ἡ πρώτη φάση τῆς ἀναμέτρησης μέ τούς Βουλγάρους, καί γ) τό ξεκίνημα γιά τήν «ἐποποιία» (ἀνάκτηση τῆς Κρήτης 961).

Στά χρόνια πού βασιλεύουν οἱ δυό «σφετεριστές» (Νικηφόρος Φωκᾶς καί Ἰωάννης Τσιμισκῆς) καί ὁ Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος (963 - 1025) γίνεται: α) μεγάλο ἅπλωμα τοῦ κράτους μέ τήν ἀνάκτηση μεγάλων περιοχῶν ἀπό τούς Ἄραβες, β) διάλυση τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους, καί γ) περιορισμός τῶν Δυνατῶν.

Στήν περίοδο 1025 - 1081 ἀρχίζει ἡ παρακμή τοῦ Βυζαντίου μέ ἕναν ἐσωτερικό ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στή στρατιωτική παράταξη καί τή διοικητική ὑπαλληλία τοῦ παλατιοῦ. Συγχρόνως παρουσιάζονται στή Δύση οἱ Νορμανδοί καί στήν Ἀνατολή οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι.

2 ΠΟΛΕΜΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ

▲ **Οἱ Ἄραβες.** Γίνεται μεγάλη κατακτητική ἐξόρμηση καί ξαναπαίρνει τό Βυζάντιο μεγάλες περιοχές. Ὁ ἀραβικός κόσμος βρίσκεται σέ πλήρη ὑποχώρηση.

▲ **Οἱ Βούλγαροι.** Γίνεται ἡ ἀποφασιστική ἀναμέτρηση μέ τούς Βουλγάρους σέ δυό φάσεις: Ἡ πρώτη ἐπί Συμεών (894 - 927) καί ἡ δεύτερη ἐπί Σαμουήλ (976 - 1018) μέ τό δυτικό βουλγαρικό κράτος. Στό τέλος τό βουλγαρικό κράτος διαλύεται καί τά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας φτάνουν στό Δούναβη.

▲ **«Ἁγία Ρωμαϊκή αὐτοκρατορία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους».** Ξαναγίνεται βυζαντινή ἡ Ν. Ἰταλία καί ὕστερα ἀπό κάποιες προστριβές τοῦ Βυζαντίου μέ τόν Ὄθωνα Α' ἐπικρατεῖ συνεννόηση μέ τή γερμανική αὐτοκρατορία.

▲ **Καινούριοι ἐχθροί: Νορμανδοί - Ρώς - Σελτζοῦκοι.**

● Τό Βυζάντιο δέχεται τόν ἀντίλαλο ἀπό τίς μεγάλες ἐπιδρομές τῶν Νορμανδῶν τῆς Σκανδιναβίας, πρῶτα μέ τούς Ρώς ἀπό τό 860 ὡς τό 989 πού γίνονται Χριστιανοί καί δέχονται τήν ἐπίδραση τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καί ἀργότερα μέ τούς καθαυτό Νορμανδούς πού παίρνουν ἀπό τό Βυζάντιο τίς Ἰταλικές κτήσεις καί ἀπειλοῦν καί τό ἴδιο.

● Στήν Ἀνατολή παρουσιάζονται οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι, ἀναζωογονοῦν τόν ἀδυνατισμένο μουσουλμανικό κόσμο καί ἱδρύουν στό τέλος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἕνα Σουλτανάτο στή Μ. Ἀσία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3 ΑΚΜΗ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ — ΘΕΣΜΩΝ — ΚΥΡΟΥΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

● Στά Γράμματα οἱ λόγιοι ξαναπαίρνουν ἐπαφή μέ τήν κληρονομία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί οἱ πληθυσμοί τῆς Μ. Ἀσίας δημιουργοῦν τά ἀκριτικά τραγούδια.

● Ὁ μηχανισμός τοῦ κράτους λειτουργεῖ τώρα τέλεια καί ὁ θρόνος εἶναι σεβαστός καί στερεός, ὅσο ποτέ ἄλλοτε.

● Γίνεται τό ὁριστικό Σχίσμα (1054) ἀνάμεσα στή Δυτική καί Ἀνατολική Ἐκκλησία.

4 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (843-1204)

● Στήν Ἀρχιτεκτονική διαμορφώνεται πλήρως καί κυριαρχεῖ ὁ τύπος τοῦ ἐ γ γ ε γ ρ α μ μ έ ν ο υ σ τ α υ ρ ο ῦ μ έ τ ρ ο ῦ λ ο· παραλλαγή του τό π ε ν τ ά τ ρ ο υ λ ο σ χ ῆ μ α καί τό ὀ κ τ α γ ω ν ι κ ό.

● Στή Ζωγραφική τυποποιεῖται στό διάκοσμο τῆς ἐκκλησίας ἡ ἐκλογή κι ἡ διάταξη τῶν θεμάτων. Στήν τεχνοτροπία παρατηρεῖται ἀναγωγή στήν πομπηιανή ζωγραφική. Συνδυασμός τοῦ κλασικοῦ ρεαλισμοῦ μέ τή χριστιανική πνευματικότητα.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

«Βυζαντινή ἐποποιία» — «εὐκλεεῖς σφετεριστές» — Πρόχειρος νόμος — Ἐπαναγωγή — Βασιλικά — ἀλληλέγγυο — πρόνοια — προτίμηση — «κόμης» — ἐξαργυρισμός — κατεπάνω — δούκας — παρακοιμώμενος — λογοθέτες — ἀπελάτες — λογοθέτης τοῦ δρόμου — ἐγκυκλοπαίδειες — ἐγγεγραμμένος σταυρός μέ τροῦλο — πεντάτρουλος καί ὀκταγωνικός ναός.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Ἀρχή τῆς δυναστείας — Ὁ Βασίλειος Α΄ ἀνεβαίνει στό θρόνο	**867**
Ἀνάκτηση τῆς Κρήτης	**961**
Βυζαντινή ἐποποιία	**963 - 1025**
Α΄ φάση πολέμων μέ τούς Βούλγαρους (Συμεών)	**894 - 927**
Β΄ φάση πολέμων μέ τούς Βούλγαρους τοῦ δυτικοῦ βουλγαρικοῦ κράτους (Σαμουήλ)	**976 - 1018**
Ἀντεπίθεση Βασίλειου Β΄	**1001 - 1018**
Μάχη στό Κλειδί	**1014**
Διάλυση τοῦ δυτικοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους	**1018**
Οἱ Ρῶσοι δέχονται τό Χριστιανισμό	**989**
Ὁριστικό Σχίσμα	**1054**
Οἱ Νορμανδοί ὁλοκληρώνουν τήν κατάκτηση τῆς Ν. Ἰταλίας	**1071**
Οἱ Σελτζοῦκοι ἀνοίγουν τό δρόμο γιά τήν ἐγκατάστασή τους στή Μ. Ἀσία (Μάχη Μαντζικέρτ)	**1071**

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κείμενα

1. Ἕνας ἀπό τούς θρύλους γιά τόν Βασίλειο Α'.

Ὅταν ἦταν ἀκόμη πολύ μικρός, ἕνα παράδοξο περιστατικό τοῦ συνέβηκε, πού προμηνοῦσε τήν κατοπινή του τύχη καί δέν ἐπιτρέπεται, νομίζω, νά μήν τό ἐξιστορήσω. Μιά φορά, τήν ἐποχή τοῦ θερισμοῦ, βγῆκαν οἱ γονεῖς του στά κτήματά τους καί ἐπιστατοῦσαν τούς θεριστές καί τούς παρακινοῦσαν νά δουλεύουν πολύ. Ἐπειδή ἡ μέρα προχωροῦσε καί πρός τό μεσημέρι ὁ ἥλιος ἔκαιγε πιό δυνατά, ἀφοῦ ἔφτιαξαν μέ δεμάτια ἀπό στάχυα ἕνα εἶδος σκηνῆς ἔβαλαν μέσα τό παιδί νά κοιμηθεῖ, γιά νά μήν τό πειράξει ἡ κάψα τοῦ ἥλιου. Καί τήν ὥρα πού ἐκεῖνοι ἦταν ἀπασχολημένοι μέ τούς θεριστές, κατέβηκε ἕνας ἀετός, στάθηκε ἀπό πάνω μέ ἁπλωμένα τά φτερά του, καί ἔκανε σκιά στό παιδί. Καί μόλις αὐτοί πού τό εἶδαν ἔβαλαν τίς φωνές, πώς ὁ ἀετός ἴσως σκοτώσει τό παιδί, ἡ μητέρα του ἀμέσως, σάν κάθε φιλόστοργη καί φιλότεκνη μητέρα, ἔτρεξε πρός τό παιδί.

Ὅταν εἶδε τόν ἀετό νά προσφέρει μέ τίς φτεροῦγες του σκιά στό παιδί καί νά μή φοβηθεῖ μέ τόν ἐρχομό της, ἀλλά καλοσυνάτα νά τήν κοιτάζει, δέν μπόρεσε ἐκείνη τή στιγμή νά σκεφτεῖ τίποτε καλύτερο, μά πῆρε μιά πέτρα καί τοῦ τήν ἔριξε. Κι ἔτσι σηκώθηκε ὁ ἀετός ψηλά, καί, ὅπως φάνηκε, ἔφυγε· ὅταν ἐκείνη ξαναγύρισε στόν ἄντρα της καί στούς ἐργάτες, ὁ ἀετός, ὅπως τήν πρώτη φορά, ξαναπῆγε καί ἔκανε σκιά στό παιδί, καί πάλι ἡ ἴδια φωνή ἀπό αὐτούς πού τόν εἶδαν, καί πάλι ἡ μητέρα ἔτρεξε στό παιδί, καί ὁ ἀετός φοβήθηκε ξανά ἀπό τήν πέτρα, καί πάλι ὁ γυρισμός τῆς μητέρας στούς ἐργάτες. Καί ἐπειδή λοιπόν θέλησε ἡ Πρόνοια πιό καθαρά νά φανερώσει ὅτι ὄχι τυχαῖα, ἀλλά μέ θεία πρόβλεψη γινόταν αὐτό, πάλι καί γιά τρίτη φορά ἔγινε τό ἴδιο, δηλαδή ὁ ἀετός στό παιδί, οἱ φωνές αὐτῶν πού τόν εἶδαν, ἡ μητέρα στόν ἀετό καί ὁ ἀετός νά κυνηγιέται καί μέ τή βία νά φεύγει. Ἔτσι πάντοτε ὁ Θεός ἀπό πολύ πρίν προμαντεύει μέ κάποια σημάδια καί σύμβολα τά μεγάλα περιστατικά πού θά γίνουν ὕστερα. Αὐτό καί στήν κατοπινή του ἡλικία δέν τοῦ συνέβηκε λίγες φορές, ἀλλά πολλές φορές βρέθηκε τήν ὥρα πού κοιμόταν νά τοῦ κάνει σκιά ἕνας ἀετός.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ
(*Ἱστορική διήγησις τοῦ βίου καί τῶν πράξεων Βασιλείου τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως*, κεφ. 5. Μετάφραση.)

2. Οἱ ἐπιδρομές τῶν Βουλγάρων ἐπί Συμεών φτάνουν ὥς τήν Πελοπόννησο.

Τόν καιρό τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ρωμανοῦ ἀγριωποί καί χριστιανομάχοι ἄνθρωποι, Μπολγάροι λεγάμενοι, ἐμπήκασι στήν Ἑλλάδα καί ἀπό σπαθίου καί κονταρίου ἐχαλάσασι τούς Χριστιανούς καί ἐτραβήξασι ἴσα στό Μορέα. Διαβαίνοντας γοῦν ἀπό τά Σάλονα, ἐπλοκάρασί το καί μισοί ἀπό δαύτους ἤρθασι στό Γαλαξείδι καί ἐπῆραν σκλάβους ἀπό τά χωρία διά καταπατητάδες. Ἐρχάμενοι γοῦν οἱ ἄπιστοι στό Γαλαξείδι, πού ἤτανε χτισμένο παμπάλαια καί εὐμορφοκαστρογυρισμένο ἔχοντας καί φλότα καραβίων καί σπίτια περίσσα, βουλήν ἐπήκασι οἱ ἄπιστοι ἀπό σπαθίου νά ἐπάρουσι, καί παίρνοντας στήν αὐθεντία τους τά καράβια, νά ἀπεράσουσι στό

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Μορέα, κουρσεύοντας καί τοῦ κόρφου ταίς μεριαίς· καί οἱ Γαλαξειδιῶτες, ἔστοντας νά μάθουσι ἕνα τόσο φοβερό μήνυμα, ἐτρέξασι σταίς ἐκκλησίαις, γονατιστά παρακαλώντας τό Χριστό καί τήν Παναγία καί ὅλους τούς Ἁγίους νά τούς βοηθήσουσι εἰς ἐκείνη τή φοβερώτατη στιγμή· ἁρματωθήκασι γοῦν καί ἑτοιμασθήκασι γιά πόλεμο· καί ἐρχόμενοι ἐκεῖνοι οἱ πειράταις ἐπλοκάρασι τό κάστρο καί μέ κάθε λογῆς μηχαναίς καί συνέργεια τοῦ Σατανᾶ πού τούς διαφέντευε, ἀνοίξασι μία τρούπα μεγάλη στό κάστρο καί ἐμπήκασι μέ τό σπαθί στό χέρι· ἐτότες γοῦν ἐγενέθηκε μεγάλος σκοτωμός καί φοβερή ἀμάχη, πού τό γαῖμα ἔτρεχε στούς δρόμους ὡσάν ποτάμι χειμωνιάτικο. . .

. . .Ἐμβαίνοντας οἱ πειράταις ἀνεμπόδιστα στό Γαλαξείδι, ἐπεράσασι ἀπό σπαθίου ὅ,τι εὑρήκασι ζωντανό, καί ἀνάψασι φωτιά στά σπίτια καί ἐκρημνήσασι καί τό κάστρο πού ἤτανε εὐμορφότατο, φυκιασμένο μέ μάρμαρα μεγάλα ἀπό τῶν Ἑλλήνων τόν καιρό· ὕστερα ἐμπήκασι καί σταίς ἐκκλησίαις καί ἐκεῖ εὑρήκασι τούς γέρους γονατιστά παρακαλώντας ταίς εἰκόναις· ἄλλους γοῦν σφάξασι ὡσάν ἀρνία οἱ ἀντίχριστοι ἐμπροστά στό Ἅγιο Βῆμα καί ἄλλους ἐπήρασι σκλάβους. . .

. . .Ἐτότες οἱ Γαλαξειδιῶτες, κατατρεγμένοι ἐπήγασι καί ἐχτίσασι σπίτια στά τριγύρω νησόπουλα· ἐκεῖ γοῦν ἐχτίσασι καί μία ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καί ἐμολώσασι καί τό νησί μέ πλάκαις μεγάλαις. Ὕστερα ἀπό πενήντα χρόνια, ἡσυχάζοντας ὁ τόπος καί τούς Μπολγάρους ἐξολόθρευσε ἡ ὀργή τοῦ Κυρίου ἐβγήκασι οἱ Γαλαξειδιώταις πάλε στή Στεριά καί ἐξαναχτίσασι τά σπίτια τοῦ Γαλαξειδίου, πού ἤτανε ὅλο στάχτη καί ἐρείπια, καί λόγγοι καί ρουμάνια ἀπάνω ἀφυτρώσασι.

ΧΡΟΝΙΚΟ ΓΑΛΑΞΕΙΔΙΟΥ

(Κ. Σάθα, *Ἱστορία Ἀμφίσσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Λοιδωρικίου καί περιχώρων*. Ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 200 - 202)

3. Ἀπόσπασμα ἀπό μιά ἐπιστολή τοῦ αὐτοκράτορα Ρωμανοῦ Α' Λεκαπηνοῦ στόν Συμεών.

. . . Γιατί, πές μου, τί περισσότερο κατάφερες μέ τό νά γράφεις τόν ἑαυτό σου βασιλέα Βουλγάρων καί Ρωμαίων χωρίς σ' αὐτό νά εἶναι σύμφωνος καί βοηθός σου ὁ Θεός; Τί περισσότερο κέρδισες πού μέ τόση βία μᾶς πῆρες τή γῆ μας; Ποῦ εἶναι οἱ φόροι πού παίρνεις ἀπ' αὐτήν; Τί εἰσόδηματα σοῦ πληρώνονται ἀπό κεῖ; Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ἄν θελήσεις νά καλοεξετάσεις τό πράγμα, πώς ὕστερα ἀπό τόσους φόνους καί λεηλασίες ἄλλο δέν σοῦ ἀπομένει νά ἐξουσιάζεις παρά μόνο τά κάστρα, καί μάλιστα μέ πρόσθετους μπελάδες, νά τά συντηρεῖς μέ τρόφιμα καί στρατιῶτες, ἐνῶ ὁ λαός μέσα σ' αὐτά ὑποφέρει καί ἀφανίζεται. . .

. . .Ἄν ἔπρεπε κάποιος νά ὀνομάζεται βασιλιάς τῶν Ρωμαίων καί τῶν Βουλγάρων, ἐμεῖς ἔπρεπε περισσότερο νά ὀνομαζόμαστε, πού καί τό ὄνομα αὐτό τό πήραμε ἀπό τό Θεό καί τήν ἐξουσία, ὅπως ὅλοι παραδέχονται, καί ὄχι ἐσεῖς πού ἀγωνιζόσαστε νά τό ἀποκτήσετε μέ αἵματα καί σφαγές.

Βυζαντινά Κείμενα

[Βασική Βιβλιοθήκη σ. 134. Μετάφραση]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

4. Ἐπιδρομές τοῦ Συμεών στήν Ἑλλάδα.

(Ἀπό τό Συναξάρι τοῦ σύγχρονου μέ τά γεγονότα ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου)

Ἀφοῦ δέ ὁ ὅσιος διῆλθεν εἰς τό ὄρος ἐκεῖνο, τά Ἰωάννιτρα, ἑπτά ἔτη, ἀνεχώρησεν ἀκουσίως, διότι ὁ ἄρχων τῶν Βουλγάρων Συμεών, ἀθετῶν τάς συμφωνίας πού εἶχε μέ τούς βυζαντινούς βασιλεῖς, ἐκίνησε πόλεμον κατά τῆς Ἠπείρου καί ἄλλους μέν ἐθανάτωνεν, ἄλλους δέ ἠχμαλώτιζε. Λοιπόν ἀπό τόν φόβον τῶν Βουλγάρων, ἄλλοι ἐκλείοντο εἰς τά φρούρια καί ἄλλοι ἀνεχώρουν εἰς Εὔριπον καί εἰς τόν Μορέαν, διά νά σωθοῦν. Οἱ δέ χωρικοί γείτονες τοῦ ὁσίου, ἀνεχώρουν εἰς τάς νήσους πού ἦσαν ἐκεῖ πλησίον· ὅμως ὁ φόβος τοῦ ἐχθροῦ καί ἐκεῖ τούς ἤγειρε κίνδυνον· διότι ἐνῶ αὐτοί ἐνόμιζον πώς εἶναι ἠσφαλισμένοι, εὑρισκόμενοι ἐντός τοῦ πλοίου, οἱ Βούλγαροι ἦλθον αἴφνης εἰς αὐτούς καί σχεδόν ὅλους τούς ἐθανάτωσαν, ἐκτός ὀλίγων, οἱ ὁποῖοι κολυμβῶντες ἐσώθησαν. Ὁμοῦ μέ αὐτούς ἦτο καί ὁ ὅσιος Λουκᾶς, ὁ ὁποῖος εὑρίσκων πλοῖον, ἔλαβεν ὅλους τούς συγγενεῖς καί γνωστούς καί πῆγεν εἰς Κόρινθον. . .

Δέν παρῆλθε πολύς χρόνος καί ὁ ἀλιτήριος Βούλγαρος Συμεών ἀπέθανε καί ἔλαβε τήν ἐξουσίαν ὁ υἱός του Πέτρος, ὁ ὁποῖος μισῶν τούς πολέμους καί τάς αἱματοχυσίας, ἔκαμεν εἰρήνην μέ τούς βυζαντινούς καί οὕτως ὅλοι, ὅσοι ἔφυγον ἐπέστρεψαν εἰς τήν πατρίδα των· ἐπέστρεψε καί ὁ θεῖος Λουκᾶς εἰς τήν ποθητήν ἡσυχίαν του Ἰωάννιτρα τοῦ ὄρους. . .

Ο ΜΕΓΑΣ ΣΥΝΑΞΑΡΙΣΤΗΣ
[Κ. Δουκάκη, τόμ. ΣΤ' 1958 σελ. 100 καί 102]

5. Ἕνα στιγμιότυπο ἀπό τή συνάντηση Λιουτπράνδου καί Νικηφόρου Φωκᾶ, ὅπως τό ἐξιστορεῖ μέ μεγάλη προκατάληψη ὁ δύστροπος Ἐπίσκοπος.

ΙΑ'. Τήν ἴδια μέρα μέ κάλεσε σέ γεῦμα, ἀλλά, ἐπειδή ὁ Νικηφόρος μέ λογάριαζε κατώτερο ἀπό τούς ἄρχοντές του, μ' ἔβαλε νά καθίσω δέκατος πέμπτος στή σειρά, ἐκεῖ πού δέν ἔφτανε τό τραπεζομάντιλο. Ἀπό τούς ἀκολούθους μου κανένα δέν κάλεσε στό συμπόσιο. . . Στό μακρύ καί αἰσχρό ἐκεῖνο συμπόσιο πού, ὅσο διαρκοῦσε, ὅπως γίνεται μέ τούς μεθυσμένους, χύθηκε τό λάδι καί ἔσταζε παντοῦ ἕνα ἄλλο ὑγρό ἀπό ψάρια πού σοῦ ἐρχόταν ἀναγούλα, ὁ Νικηφόρος ζητοῦσε νά μάθει πολλά καί γιά τήν αὐλή καί γιά τούς στρατιῶτες Σας[1]. Ὅταν ἐγώ τοῦ ἀποκρίθηκα εἰλικρινά καί εὔστοχα σέ κάθε ἐρώτηση, — Λές ψέματα! εἶπε· τοῦ Κυρίου σου οἱ στρατιῶτες δέν εἶναι ἄξιοι στήν ἱππομαχία καί πεζομαχία, γιατί οἱ μεγάλες ἀσπίδες, οἱ βαριοί θώρακες, τά μακριά σπαθιά καί οἱ βαριές περικεφαλαῖες τούς ἐμποδίζουν νά κινηθοῦν μέ εὐκινησία. . . Ἀλλά καί ναυτική δύναμη δέν ἔχει ὁ Κύριός σου· μόνο ἐγώ ἔχω στόλους καί μπορῶ νά ἐπιτεθῶ ἐναντίον του ἀφανίζοντας τίς παραθαλάσσιες πόλεις του καί καίγοντας τίς παραποτάμιες. . .

ΙΒ'. Ἑτοιμαζόμουνα νά τοῦ δώσω τήν ἀπάντηση πού τοῦ ἄξιζε ἀποστομώνον-

1. Ἀπευθύνεται στόν Ὄθωνα Α', αὐτοκράτορα τῆς «Ἁγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Γερμανικοῦ Ἔθνους».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τας τήν τόση ξιπασιά του, ἀλλά ὁ Νικηφόρος μοῦ τό ἀπαγόρεψε, καί γιά νά μᾶς ντροπιάσει πρόσθεσε καί τοῦτο: «Ἐσεῖς δέν εἶστε Ρωμαῖοι, ἀλλά Λογγοβάρδοι!» Τότε πιά κι ἐγώ δὲν κρατήθηκα ἀπό τήν ἀγανάκτηση καί τοῦ ἀποκρίθηκα, ἐνῶ αὐτός ἐπιχειροῦσε νά μοῦ ἀφαιρέσει τό λόγο καί κουνώντας τό δάχτυλο μέ πρόσταζε νά σωπάσω: «Ὁ ἀδελφοκτόνος Ρωμύλος... ἔκαμε τή Ρώμη ἄσυλο σέ χρεοκοπημένους καί φυγάδες καί δούλους καί φονιάδες καί σέ θανατοποινίτες· αὐτή τή συμμορία ὀνόμασε Ρωμαίους. Ἀπό τέτοιους εὐπατρίδες κατάγονται ἐκεῖνοι πού τούς ὀνομάζετε σεῖς κοσμοκράτορες. Ἐμεῖς ὡστόσο, δηλαδή οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ Σάξονες, οἱ Φράγκοι, οἱ Λοθαρίγγιοι, οἱ Βαυαροί, οἱ Σουῆβοι καί οἱ Βουργούνδιοι, τόσο πολύ περιφρονοῦμε τούς εὐπατρίδες αὐτούς, ὥστε, ὅταν θυμώσουμε καί θέλουμε νά μεταχειριστοῦμε μιά μεγάλη βρισιά στούς ἐχθρούς μας, τούς λέμε Ρωμαίους...

(Legatio τοῦ Λιουτπράνδου *«Πρός Ὄθωνας τούς ἀηττήτους Σεβαστούς Ρωμαίων Αὐτοκράτορας* κτλ. Σπ. Ζαμπέλιου, *Βυζαντιναί Μελέται*, Ἐν Ἀθήναις 1857, σελ. 524 - 526. Γλωσσική ἁπλούστευση.)

6. Κατάληψη τοῦ Δορύστολου ἀπό τόν Ἰωάννη Τσιμισκῆ (25 Ἰουλίου 971). Ὁ Σβιατοσλάβος ζητᾶ εἰρήνη.

Τό πρωί στίς 25 Ἰουλίου (971) ὁ Ρῶσος ἡγεμόνας, γιά νά σώσει τή ζωή τῶν πολεμιστῶν πού τοῦ ἀπόμειναν καί μή μπορώντας νά τούς θρέψει, παραδέχτηκε τήν ἥττα του μέ τό πραχτικό πνεῦμα καί τή μοιρολατρική ἐγκαρτέρηση πού χαρακτηρίζει τούς βαρβάρους· ἔστειλε στό βασιλιά πρέσβεις καί ζητοῦσε εἰρήνη μέ τούς παρακάτω ὅρους:

- Νά παραδώσει τό Δορύστολο καί νά φύγει ἀπό τή Βουλγαρία ἐπιστρέφοντας ὅλους τούς αἰχμαλώτους, μέ τόν ὅρο νά τοῦ ἐπιτραπεῖ νά γυρίσει στήν πατρίδα του μέ ὅ,τι τοῦ ἔμεινε ἀπό τό στρατό του.
- Νά τοῦ δοθοῦν τρόφιμα γιά διατροφή τοῦ πεινασμένου στρατοῦ του.
- Νά δεχτοῦν οἱ βυζαντινοί καί πάλι τούς Ρώσους σάν φίλους τῆς αὐτοκρατορίας μέ τήν ἄδεια νά ἔρχονται στό Βυζάντιο νά πουλᾶνε τά προϊόντα τους.

Οἱ Ρῶσοι ἀναλαμβάνουν τήν ὑποχρέωση νά μήν κάμουν ποτέ ἐπιδρομή στή Χερσώνα τῆς Κριμαίας, τελευταία κτήση τοῦ Βυζαντίου στίς βόρειες ἀκτές τοῦ Εὔξεινου Πόντου.

Ὁ Ἰ. Τσιμισκῆς, παρ' ὅλο πού ἦταν ἐξαιρετικά πολεμικός, κατάλαβε τά εὐεργετήματα τῆς εἰρήνης πού τοῦ ζητοῦσε καί ἔκλεισε τή συμφωνία μέ τό Σβιατοσλάβο, μοίρασε τρόφιμα στούς Ρώσους πού ἐπιζήσανε καί ἦταν περίπου 22.000· αὐτοί πού σκοτώθηκαν ὑπολογίζονταν σέ 38.000.

Πρίν περάσουν οἱ Ρῶσοι τό Δούναβη μέ τά μονόξυλά τους, ὁ Σβιατοσλάβος ζήτησε νά συναντηθεῖ μέ τόν Τσιμισκῆ. Ὁ Ρῶσος ἡγεμόνας ἦταν μέτριος στό ἀνάστημα, μά μέ μεγάλο στῆθος καί παχύ τράχηλο, εἶχε δασιά τά φρύδια, γαλανά τά μάτια, χαμηλή μύτη, ἀραιό γένι, μουστάκι πυκνό καί μακρύ, καί ἀπό τούς κροτάφους του, καί ἀπό τίς δυό μεριές τοῦ δίχως μαλλιά κεφαλιοῦ του, κρεμόταν ἀπό μιά πλεξούδα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πού φανέρωνε τό ἐπίσημο γένος του. Ἀπό τό ἕνα αὐτί του κρεμόταν ἕνα χρυσό σκουλαρίκι στολισμένο μέ δυό μαργαριτάρια.

Γιά τή συνάντηση αὐτή δέν ξέρουμε τίποτε ἄλλο· φαίνεται ὅμως ὅτι τότε ὑπογράφτηκε ὁριστικά ἡ συμφωνία εἰρήνης. Μετά ἀπό αὐτήν ἐκκενώθηκε τό Δορύστολο ἀπό τούς Ρώσους καί ἔγινε ἡ ἐπιστροφή τῶν Ἑλλήνων αἰχμαλώτων· ἐνῶ ὁ Σβιατοσλάβος καί οἱ πολεμιστές πού τοῦ ἀπόμειναν ἔπαιρναν τό δρόμο τοῦ γυρισμοῦ γιά τή Ρωσία, τούς ἔλεγε γιά νά τούς παρηγορήσει: «Κάποια μέρα θά βροῦμε τό δρόμο γιά τήν Κωνσταντινούπολη.»

ΓΟΥΣΤΑΒΟΣ ΣΛΟΥΜΠΕΡΖΕ

[*Ἡ Βυζαντινή Ἐποποιία κατά τά τέλη τοῦ Ἰ' αἰ.* *Ἰωάννης Τσιμισκῆς*, Μετ. Σ. Βουτυρᾶ. Ἐν Ἀθήναις 1904, σελ. 171 - 173. Ἐράνισμα.)

7. Ἡ μορφή τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου.

Ὅσο περνοῦσαν τά χρόνια, μέ τήν πεῖρα πού εἶχε ἀποκτήσει γιά τά πάντα, δέν εἶχε ἀνάγκη ἀπό τούς σοφότερούς του. Ὁ ἴδιος λοιπόν ἔπαιρνε ἀποφάσεις, ὁ ἴδιος διοικοῦσε τό στρατό. Στήν πολιτική διοίκηση διοικοῦσε ἀκολουθώντας ὄχι τούς γραφτούς νόμους, ἀλλά τούς ἄγραφους πού ἐπινοοῦσε τό πολύ ἐφευρετικό μυαλό του. Γι' αὐτό δέν ἔδινε πολλή σημασία στούς μορφωμένους ἀνθρώπους· τούς εἶχε σέ μεγάλη ἀνυποληψία. Καί βρίσκομαι σέ μεγάλη ἀπορία γιατί, ἐνῶ ὁ βασιλιάς περιφρονοῦσε τόσο πολύ τήν ἀσχολία μέ τά γράμματα, παρουσιάστηκαν στά χρόνια του ὄχι λίγοι φιλόσοφοι καί ρήτορες. . . Αὐτός, ἀφοῦ καί τό κράτος ἀπό τούς βάρβαρους καθάρισε καί στό ἐσωτερικό του, γιά νά πῶ ἔτσι, μέ κάθε τρόπο κυριάρχησε, δέ δέχτηκε νά ἀφήσει τά πράγματα ὅπως ἦταν πρίν, ἀλλά περιόρισε τήν ἀριστοκρατία τῶν μεγάλων οἰκογενειῶν καί τήν ἔφερε στήν ἴδια μοίρα μέ τούς ἄλλους, μέ μεγάλη ἄνεση κράτησε στά χέρια του τήν ἐξουσία, καί, ἀφοῦ ἀνέδειξε γύρω του μιά ὁμάδα ἀπό ἐκλεκτούς συνεργάτες, πού δέν ἦταν οὔτε στό πνεῦμα περίφημοι, οὔτε ἀπό ἀριστοκρατική καταγωγή, οὔτε στά γράμματα πολύ προχωρημένης μόρφωσης, σ' αὐτούς ἀνάθεσε τήν αὐτοκρατορική ἀλληλογραφία καί τούς ἐμπιστεύτηκε τά μυστικά τοῦ κράτους. . .

Ἔκανε τίς ἐκστρατεῖες πρός τούς ἐχθρούς ὄχι ὅπως συνηθίζουν νά τίς κάνουν οἱ περισσότεροι βασιλιάδες πού ἐκστρατεύουν στή μέση τῆς ἄνοιξης καί ξαναγυρίζουν, ὅταν τελειώσει τό καλοκαίρι, ἀλλά αὐτός, γιά νά ἐπιστρέψει, ἔπρεπε νά φτάσει στό σκοπό πού εἶχε, ὅταν ξεκινοῦσε. Καί δέν ὑποχωροῦσε οὔτε στό μεγάλο κρύο οὔτε στή μεγάλη ζέστη, καί, ὅταν διψοῦσε, δέν πλησίαζε ἀμέσως στίς πηγές, ἀλλά ἦταν ἀληθινά σέ κάθε του φυσική ἀνάγκη δυνατός καί μέ ἀντοχή σάν τό διαμάντι.

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ

[*Χρονογραφία*, κεφ. 29, 30, 32. Ἀποσπάσματα. Ἔκδ. Les Belles Lettres, Paris 1926. Μετάφραση.)

8. Ἡ πάλη τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων μέ τούς Δυνατούς.

Ἀπό τά μέσα τοῦ 9ου αἰώνα ὑπῆρχε πιά στίς ἀσιατικές ἐπαρχίες, καί ἕναν αἰώνα ἀργότερα καί στίς εὐρωπαϊκές, ἀρκετή ἀσφάλεια, καί ἡ γῆ, μετά τούς περιορισμούς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πού ἐπέβαλε τό κράτος στό ἐμπόριο, εἶχε καταλήξει νά εἶναι ἡ ἐπικερδέστερη ἐπένδυση.

Ἀναπτύχθηκε μιά τάξη ἀριστοκρατῶν πού εἶχαν τεράστια πλούτη ἀπό ἰδιοκτησίες, πού προσπαθοῦσαν συνεχῶς νά τίς κάνουν μεγαλύτερες. Οἱ μικροί ἐλεύθεροι ἀγρότες εἶχαν μιά τάση νά ἐξαγοράζονται καί ἤ ἔγιναν δουλοπάροικοι ἤ ἐξαφανίστηκαν.

Αὐτό ἀναστάτωσε τό φορολογικό σύστημα καθώς καί τό σύστημα τῆς στρατολογίας, πού ἦταν συνδεμένο μέ τήν κυριότητα τῆς γῆς. Ἐπί πλέον ὁ πλούσιος εὐγενής, μέ τήν ἐξαιρετικά μεγάλη ἀκολουθία ἀπό ὑπηρέτες καί ὑποτελεῖς, πού μποροῦσε νά τούς ὁπλίσει, ἦταν μιά φανερή ἀπειλή γιά τό κράτος.

Ἡ διοίκηση ἔκανε καθαρή διάκριση ἀνάμεσα στούς πλούσιους — τούς δ υ ν α τ ούς — καί τούς φτωχούς — τούς π έ ν η τ ε ς — καί γενικά προσπαθοῦσε νά περιορίσει τούς ἀριστοκράτες σέ καθήκοντα μόνο στρατιωτικά, διατηρώντας τίς πολιτικές ὑπηρεσίες δημοκρατικές καί ἐλεύθερες.

Ὅλο τό 10ο αἰώνα ἡ κυριότερη ἀσχολία τῶν αὐτοκρατόρων ἦταν νά θεσπίζουν νόμους προσπαθώντας νά περιορίσουν τή δυνατότητα τῶν ἀρχόντων νά ἀγοράζουν τή γῆ τῶν φτωχῶν. Ὁ Ρωμανός Α' τούς ἀπαγόρευσε νά ἀγοράζουν γῆ πού ἀνῆκε σέ κυριότητα χωριοῦ. Ἐκτός ἀπό αὐτό ὁ Ρωμανός καθώς καί ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' καί ὁ Βασίλειος Β' ἀφιέρωσαν καί χρόνο καί ἐνεργητικότητα, γιά νά ἐπιβάλουν καί νά τελειοποιήσουν τέτοια μέτρα.

Ὁ Βασίλειος Β' κυρίως ἔδειξε μεγάλη δραστηριότητα. Σέ μιά περιοδεία του εἶδε ὅτι οἱ οἰκοδεσπότες πού τόν φιλοξένησαν ἦταν πολύ ἰσχυροί καί, χωρίς νά διστάσει καθόλου, περιόρισε τή δύναμή τους καί τούς τιμώρησε καί ἔλαβε ἐπίσης μέτρα καί ἐναντίον τῶν γαιοκτημόνων πού ἦταν αὐτοδημιούργητοι, γιατί παράλληλα μέ τίς παλιές οἰκογένειες πού μεγάλωναν τίς ἰδιοκτησίες τους παρουσιάζονταν συγχρόνως καί οἰκογένειες καινούριες.

Ἡ κυβέρνηση ὅμως ἀπέτυχε. Ἀκόμα καί τό ἀ λ λ η λ έ γ γ υ ο πού ξανάφερε ὁ Βασίλειος Β', — ἕνα φόρο πού τόν χρησιμοποιοῦσαν γιά νά ἐπιβάλλουν πρόστιμα στούς γαιοκτήμονες, — δέν μπόρεσε νά καταστρέψει τή δύναμή τους. Καί ἤδη ὁ Νικηφόρος Β', πού προερχόταν ἀπό μεγάλη οἰκογένεια γαιοκτημόνων, εἶχε προδώσει τήν αὐτοκρατορική πολιτική.

Στά μέσα τοῦ 11ου αἰώνα οἱ γαιοκτήμονες, στήν τάξη τῶν ὁποίων πρέπει τώρα νά συμπεριληφθοῦν καί οἱ ἀνώτεροι κληρικοί, εἶχαν τόση δύναμη, ὥστε πῆραν στά χέρια τους τήν κυβέρνηση, μέσα σ' ἕνα χάος πού εἶχε γιά ἀποτέλεσμα τίς νίκες τῶν Σελτζούκων. Ἀπό τήν ἐποχή αὐτή, παρ' ὅλο πού οἱ ἐπιδρομές καί οἱ κατακτήσεις τῶν ξένων περιόρισαν τή γῆ τους, στήν πραγματικότητα κυβερνοῦσαν οἱ ἀριστοκράτες.

ΣΤΗΒΕΝ ΡΑΝΣΙΜΑΝ

[*Βυζαντινός Πολιτισμός*. Μετάφραση Δέσποινας Δετζώρτζη. Ἔκδοση Γαλαξία, σελ. 116 - 117.]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄

Η ΕΥΡΩΠΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Στό ἀνατολικό τμῆμα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἡ ἑλληνική καί ἡ ρωμαϊκή παράδοση μαζί μέ τό Χριστιανισμό διαμόρφωσαν τό μεσαιωνικό ἑλληνικό τρόπο ζωῆς. Στό δυτικό τμῆμα, μετά τήν πτώση τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου τόν 5ο αἰ., ἐπικράτησαν πάνω στά ἐρείπιά του οἱ Γερμανοί, πού ἡ ζωή τους ἦταν ἀκόμη πρωτόγονη. Παρ' ὅλα αὐτά προσπάθησαν νά ἱδρύσουν δικά τους βασίλεια καί καί νά βγάλουν τήν Εὐρώπη ἀπό τό χάος.

Οἱ Φράγκοι κάνουν τίς σοβαρότερες ἀπόπειρες νά ἑνώσουν τό βαρβαρικό κόσμο τῆς Εὐρώπης σ' ἕνα ἰσχυρό κράτος. Μιά φορά μάλιστα θά ξαναφτιάξουν τή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία μέ τή βοήθεια καί τήν εὐλογία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, πού ἔχει πιά ἀποσπαστεῖ ἀπό τό Βυζάντιο καί ζητᾶ τήν προστασία τους.

▲ Τήν ἑνότητα ὅμως πού ζητοῦσε ἡ Εὐρώπη δέν τήν πέτυχε ποτέ της, ὅπως τήν εἶχε ἐπιτύχει τό Βυζάντιο χάρη στό ἰσχυρό κράτος του. Ἡ αἰτία ἦταν τό σύστημα τῆς φεουδαρχίας, πού τῆς παρέλυε κάθε προσπάθεια συγκεντρωτικῆς ἐξουσίας. Εἰδικά ἀπό τόν 9ο ὡς τόν 11ο αἰώνα τά περισσότερα κράτη τῆς Εὐρώπης εἶναι τεμαχισμένα σέ μικρές φεουδαρχικές ἡγεμονίες καί οἱ μονάρχες εἶναι ἁπλοί ἐπικυρίαρχοι.

▲ Ἄν δέν ἑνώθηκε ὅμως ἡ δυτική Εὐρώπη σ' ἕνα κράτος, ὅπως ἔγινε στό Βυζάντιο, ἑνώθηκε ὑπό τή δύναμη καί τήν αἴγλη τοῦ Πάπα. Ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι τοῦ δυτικοῦ κόσμου δέ γνώρισαν τήν προστασία ἑνός κράτους, ἀλλά ἦταν ἀφημένοι στή διάθεση τῶν ἰσχυρῶν, ἐμπιστεύτηκαν τούς ἑαυτούς των στήν Ἐκκλησία, πού ἀναπτύσσει στούς σκοτεινούς αὐτούς αἰῶνες μιάν ἀξιόλογη φιλανθρωπική καί προσηλυτιστική δράση. Γι' αὐτό ἡ δύναμη τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἦταν πολύ μεγάλη. Οἱ Πάπες στό τέλος ἔδωσαν μιά μεγάλη μάχη μέ τούς βασιλιάδες τῶν κρατῶν τῆς Δύσης, γιά νά μείνουν ἀνεξάρτητοι στό θρησκευτικό ἔργο τους. Τή μάχη τήν κέρδισαν, καί αὐτό εἶναι μιά σοβαρή διαφορά ἀπό τήν ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

▲ Ἀπό τό τέλος τοῦ 11ου αἰώνα οἱ λαοί καί τά κράτη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης βρίσκονται ὑπό τήν ἰσχυρή πίεση μιᾶς ἀόριστης ἀκόμη ἀνάγκης οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν ἀλλαγῶν. Οἱ διάφορες μερίδες τοῦ πληθυσμοῦ δέ ζοῦν πιά βολεμένες, ὅπως ζοῦσαν ὥς τώρα, στίς προηγούμενες μεσαιωνικές συνθῆκες ζωῆς. Ἑτοιμάζονται ἀνακατατάξεις καί οἱ ἄνθρωποι διακατέχονται ἀπό ἕνα ἀόριστο αἴσθημα δυσφορίας καί ἀναζητοῦν εὐκαιρίες διεξόδου.

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν μεσαιωνικῶν πόλεων καί ἡ πρώτη ἐμφάνιση τῆς ἀστικῆς τάξης, πού δέν ἀσχολεῖται πιά μέ τή γεωργία, ἀλλά μέ τό ἐμπόριο καί τή βιοτεχνία, ἑτοιμάζουν τήν ἀνατροπή τοῦ μεσαιωνικοῦ τρόπου ζωῆς καί τήν ἀρχή τῶν Νέων Χρόνων.

▲ Ἡ παντοδύναμη τότε Ἐκκλησία παίρνει τήν πρωτοβουλία κάποιας διεξόδου ἀπό τήν γενική αὐτή κρίση μέ τίς σταυροφορίες πού τίς ἐμπνέει καί τίς καθοδηγεῖ. Εἰδικότερα οἱ σταυροφορίες προκαλοῦνται ἀπό:

- Θρησκευτικές αἰτίες.
- Τή διάθεση τῶν Χριστιανῶν νά ἐκδικηθοῦν τούς Μουσουλμάνους, ἐπειδή καταπάτησαν τούς Ἁγίους Τόπους.
- Τήν ἀνάγκη νά βρεθεῖ μιά διέξοδος στήν ἱπποτική πολεμική ὁρμή καί νά ἐξασφαλιστοῦν γαιοκτήματα γιά τούς ἀκτήμονες εὐγενεῖς πολεμιστές.
- Οἰκονομικές αἰτίες, πού ἀναφέρονται κυρίως στίς ἰταλικές πόλεις, ἀλλά καί σέ τυχοδιῶκτες ἰδιῶτες καί ἡγεμόνες πού ἀναζητοῦν εὐκαιρίες νά ἀποκτήσουν πλούτη καί δύναμη.

1 Η ΕΥΡΩΠΗ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΣΧΗΜΑΤΙΖΕΤΑΙ ΠΑΝΩ ΣΤΑ ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (476-751)

1. Τά «Πέντε Βασίλεια» χάνονται ἕνα-ἕνα καί στό τέλος μένει μόνο τῶν Φράγκων.

▲ Ὡς τώρα ἐξετάσαμε στά προηγούμενα κεφάλαιά μας τή μεσαιωνική ἱστορία τῶν ἀνθρώπων πού ἀκολούθησαν τή γραμμή τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ρίξαμε φῶς στό ἀνατολικό μέρος τῆς Μεσογείου καί ἀφήσαμε τή Δ. Εὐρώπη ἀπό τόν 5ο αἰ. στή διάθεση ἄλλων λαῶν πού τούς δόθηκε τό ταπεινωτικό ὄνομα «βάρβαροι».

Εἴδαμε ὅτι ἀπό τό χῶρο πού πρίν ἀπό τίς εἰσβολές τόν ἐκάλυπτε τό Δυτικό ρωμαϊκό κράτος καί τόν προστάτευαν οἱ λεγεῶνες του δέν ἀπόμεινε πιά τίποτε.

Τόν πλημμύρισαν γερμανικοί λαοί. Οἱ σπουδαιότεροι ἵδρυσαν ἐκεῖ πέντε βασίλεια:

1. Τῶν Φράγκων. 2. Τῶν Βουργουνδῶν. 3. Τῶν Βησιγότθων. 4. Τῶν Βανδάλων. 5. Τῶν Ὀστρογότθων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πιό πέρα, καί ἀκόμη πιό πρωτόγονοι, οἱ Ἀγγλοσάξονες πασχίζουν στά νησιά τῆς Μ. Βρετανίας νά μποῦν κι αὐτοί στήν ἱστορική σκηνή. Πιό βόρεια στίς Σκανδιναβικές χῶρες, ζοῦν ἐπίσης πολυάριθμοι γερμανικοί λαοί, ἀλλά μένουν ἀκόμη ἄγνωστοι.

▲ *Οἱ λαοί πού ζοῦν μοιρασμένοι στά πέντε αὐτά βασίλεια ἔχουν μερικά κοινά γνωρίσματα:*

● Τούς κατέχει ἕνας βαθύς σεβασμός πρός τό ρωμαϊκό κράτος κι ἄς βρίσκεται πιά σέ ἐρείπια. Εἶναι ὁ σεβασμός καί ὁ φόβος τοῦ πρωτόγονου πρός τόν πιό δυνατό καί πολιτισμένο. Κατά βάθος ποτέ δέν πίστεψαν πώς ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία χάθηκε. Οἱ ἡγεμόνες τους κολακεύονται μέ τούς τίτλους της καί ἀναγνωρίζουν ὡς ἕδρα της τήν Κωνσταντινούπολη. Τόσο δυνατή εἶναι αὐτή ἡ ἀντίληψη, ὥστε ἀργότερα, ὅσα ἀπό αὐτά τά κράτη διατηρηθοῦν καί γίνουν ἰσχυρά, θά ἔχουν τή φιλοδοξία νά ἀναστήσουν αὐτή τήν αὐτοκρατορία.

● Ἐπειδή στίς περιοχές αὐτές κατοικοῦσαν πρωτύτερα πληθυσμοί μαθημένοι νά ζοῦν μέ τόν τρόπο καί μέ τούς νόμους τῆς Ρώμης, καί οἱ Γερμανοί ἤθελαν νά κρατήσουν τίς δικές τους πατροπαράδοτες συνήθειες, ἐπικράτησαν παντοῦ δυό τρόποι ζωῆς, ἕνας γερμανικός καί ἕνας ρωμαϊκός. Αὐτή ἡ ταυτόχρονη συνύπαρξη δυό τρόπων χαρακτηρίζει αὐτή τήν περίοδο, καί μάλιστα ἔγιναν καί νόμοι πού τήν ἀναγνωρίζουν ἐπίσημα.

● Οἱ γερμανικοί πληθυσμοί μέ τό πέρασμα τοῦ καιροῦ ἔχασαν τή γλώσσα τους, καί ὅσοι κατοικοῦσαν δυτικά ἀπό τό Ρῆνο συνήθισαν νά μιλοῦν μιά λατινική γλώσσα, λαϊκή καί πολύ παραμορφωμένη.

● Στίς καινούριες χῶρες οἱ λαοί αὐτοί ἠρέμησαν κάπως. Ἔπαψαν νά εἶναι νομάδες, μοιράστηκαν τή γῆ μέ τούς παλιούς ἰδιοκτῆτες καί ἄρχισαν νά τήν καλλιεργοῦν. Ρίζωσαν ἐκεῖ καί τά μέρη ἐκεῖνα ἔγιναν πιά οἱ ὁριστικές τους πατρίδες.

● Χάρη στή μόνιμη ἐγκατάσταση καί συμβίωση μέ τούς παλιούς ἐκρωμαϊσμένους κατοίκους ἔγινε μιά βαθιά ἐθνολογική ἀνάμειξη καί δημιουργήθηκε ἕνας νέος τύπος Εὐρωπαίων, ὁ γερμανορωμαϊκός.

▲ *Αὐτά τά σημάδια δείχνουν πώς μέσα ἀπό τά ἐρείπια τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τῆς Δύσης ἑτοιμάζεται νά ξεπροβάλει ἕνας καινούριος κόσμος.* Ἀληθινά, οἱ λαοί αὐτοί εἶναι προορισμένοι νά διαμορφώσουν μιάν ἀλλιώτικη δική τους Εὐρώπη. Ὅμως οἱ πιό ζωντανοί ἀνάμεσά τους, πού θά μποροῦσαν νά τήν πραγματοποιήσουν, οἱ Γότθοι, καταδιώχτηκαν καί τά κράτη τους διαλύθηκαν ἀπό τόν Ἰουστινιανό. Τό ἴδιο ἔγινε καί μέ τούς Βανδάλους. Ὅσοι ἀπόμειναν ἀπό τούς Γότθους στήν Ἱσπανία χάθηκαν ἀργότερα, ὅταν τήν κυρίεψαν οἱ Ἄραβες. Τό κράτος τῶν Βουργουνδίων διαλύθηκε καί ἀπορροφήθηκε ἀπό τούς Φ ρ ά γ κ ο υ ς.

2. Οἱ Φράγκοι κάνουν τήν πρώτη προσπάθεια νά ἑνώσουν τήν Εὐρώπη. Ἐνῶ ὁ ἱστορικός ρόλος τῶν ἄλλων βασιλείων ἐμποδίστηκε, γιατί οἱ λαοί τους ἦταν αἱρετικοί, τό μέλλον ἀνοίχτηκε στούς Φράγκους, παρ' ὅλο πού εἶχαν μείνει ὡς τώρα εἰδωλολάτρες. Ὑποστηρίχτηκαν πολύ ἀπό τή Δυτική Ἐκ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κλησία, γιατί ἀνέχονταν τούς ἱεραποστόλους της καί τή βοήθησαν στόν ἀγώνα της ἐναντίον τῶν αἱρετικῶν. Γι' αὐτό ἀπό τούς Φράγκους θά γεννηθεῖ ἡ μεγαλύτερη ἐλπίδα γιά μιά ἑνότητα τοῦ κομματιασμένου δυτικοῦ κόσμου. Ἐπειδή βρίσκονταν ἔξω ἀπό τίς κατακτητικές φιλοδοξίες τοῦ Βυζαντίου, μπόρεσαν νά κάμουν δυό μεγάλες προσπάθειες, γιά νά ἑνώσουν τήν Εὐρώπη σ' ἕνα μεγάλο κράτος:

- Ἡ πρώτη γίνεται, πρίν ἀπό τόν Ἰουστινιανό, ἀπό τή δυναστεία τῶν Μεροβιγγίων.
- Ἡ δεύτερη, στήν ἐποχή τῶν Ἰσαύρων, ἀπό τόν Καρλομάγνο, καί εἶναι ἡ πιό σοβαρή.

2 ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ — ΜΕΡΟΒΙΓΓΙΟΙ ΚΑΙ ΚΑΡΟΛΙΔΕΣ

1. Κλόβης – «Νωθροί βασιλιάδες». Ὅταν ὁ πιό ὀνομαστός βασιλιάς τῶν Μεροβιγγίων, ὁ Κλόβης (481 - 511), ἀνέβηκε στό θρόνο, τό κράτος του δέν ξεπερνοῦσε τό σημερινό Βέλγιο. Αὐτός πρῶτος ἕνωσε τούς χωρισμένους Φράγκους σ' ἕνα ἰσχυρό κράτος ἀπό τά Πυρηναῖα ὡς τό Ρῆνο καί ὡς τίς Ἄλπεις μέ πρωτεύουσα τό Παρίσι, καί δέχτηκε ἐπίσημα τό Χριστιανισμό.

Αὐτά ἔχουν μεγάλη σημασία γιά δυό λόγους: Πρῶτα, γιατί αὐτό *τό κράτος τοῦ Κλόβη ἦταν τό πρῶτο μεγάλο κράτος πού ἐμφανίστηκε τότε στήν Εὐρώπη, καί ὕστερα, γιατί ὁ Χριστιανισμός πού δέχτηκε δέν ἦταν αἱρετικός, ἀλλά καθολικός, δηλαδή γιά τότε ὀρθόδοξος.*

Μεροβιγγιανή ἐποχή. *Σκηνή πού δείχνει μεταφορά Ἁγίων Λειψάνων. [Ἀνάγλυφο, Βιέννη, 7ος αἰώνας].*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εἶναι τό πρῶτο βαρβαρικό κράτος τῆς Εὐρώπης πού ἀκολουθεῖ στό δόγμα τή Δυτική Ἐκκλησία. Αὐτή ὥς τώρα δέν εἶχε ἀπό πουθενά ἄλλοῦ νά περιμένει ὑποστήριξη καί βοήθεια, ἐκτός ἀπό τό Βυζάντιο. Τώρα παρουσιάζεται ἀνάλογη δύναμη καί στή Δύση, κι αὐτό θά κάμει τόν Πάπα πιό ἀπαιτητικό στήν πολιτική του μέ τήν Ἐκκλησία καί τό κράτος τῆς Ἀνατολῆς.

Ὕστερα ὅμως ἀπό τόν Κλόβη ἀκολούθησε μιά μακριά περίοδος, ὅπου, γιά δυό αἰῶνες περίπου, τό φραγκικό βασίλειο παρουσιάζει παρακμή· γιά ἕνα μεγάλο διάστημα τό σκῆπτρο βρισκόταν στά χέρια ἀσήμαντων προσώπων πού ἦταν βασιλιάδες μονάχα κατά τό ὄνομα, χωρίς νά κυβερνοῦν. Τό μόνο τους ἔργο ἦταν νά παίρνουν μέρος στίς καθιερωμένες τελετές πού οἱ Φράγκοι εἶχαν διατηρήσει ἀπό τήν παλιά τους βασιλική παράδοση. Αὐτοί ὀνομάστηκαν «ν ω θ ρ ο ί β α σ ι λ ι ά δ ε ς». Ἦταν πραγματικά ἀνδρείκελα, καί ἀντί γι' αὐτούς κυβερνοῦσαν οἱ αὐλάρχες τους, οἱ μ α γ ι ο ρ δ ό μ ο ι, σύμφωνα μέ τό λατινικό τίτλο τῆς ἐποχῆς, πού ἔγιναν μάλιστα καί κληρονομικοί κάτοχοι τῆς ἐξουσίας. Ἕνας ἀπό αὐτούς, ὁ Κάρολος Μαρτέλ, ἔγινε ὀνομαστός, γιατί στερέωσε τή δύναμη τοῦ ἐξασθενημένου κράτους, νίκησε πολλούς ἐχθρούς του, καί προπάντων, μέ τήν περίφημη νίκη του στό Πουατιέ (732), ἔκοψε τό δρόμο τῶν Ἀράβων τῆς Ἱσπανίας πρός τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Ἀπό τότε τό τελευταῖο ὅριο τῆς ἐπέκτασης τοῦ Ἰσλάμ στήν Εὐρώπη χαράχτηκε στά Πυρηναῖα ὄρη.

Ἦρθε ὅμως πιά ὁ καιρός νά χάσουν οἱ Μεροβίγγιοι καί τό μόνο πού εἶχαν μπορέσει νά κρατήσουν, δηλ. τόν τίτλο τοῦ βασιλιᾶ. Ὁ γιός τοῦ Καρόλου Μαρτέλ, ὁ Πιπίνος ὁ Βραχύς, ἔκλεισε σέ μοναστήρι τό νόμιμο διάδοχό τους, καί μέ τήν ἐπίσημη εὐλογία τῆς ἐκκλησίας πῆρε ὁ ἴδιος τό βασιλικό ἀξίωμα (751). Μιά νέα δυναστεία ἀρχίζει μ' αὐτόν, οἱ Κ α ρ ο λ ί δ ε ς, μέ μεγάλο ἐκπρόσωπό τους τόν Κ α ρ λ ο μ ά γ ν ο, πού ἔκαμε τή δεύτερη καί πιό σπουδαία προσπάθεια νά ἑνώσει τή Δύση, ὅπως θά δοῦμε σέ λίγο.

2. Ἡ ἵδρυση τοῦ κοσμικοῦ κράτους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας (754).

Ἐνῶ σ' αὐτούς τούς αἰῶνες γίνεται προσπάθεια ἀπό τούς Φράγκους νά ἀποκτήσει ἡ Εὐρώπη κάποια ἑνότητα, μεγαλώνει παράλληλα καί ἡ δύναμη τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Δυτική Ἐκκλησία, ὥς τίς ἀρχές τοῦ 8ου αἰώνα, στηριζόταν στό βυζαντινό αὐτοκράτορα καί δεχόταν ἀδιαμαρτύρητα τήν προστασία του καί τήν ἐξάρτησή της ἀπό τό Βυζάντιο. Ὁ Πάπας ἦταν ἕνας ὑπήκοος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Μετά τό θάνατο ὅμως τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἕνας γερμανικός λαός, οἱ Λογγοβάρδοι, κυρίεψαν τή Β. Ἰταλία (568) καί ἵδρυσαν ἐκεῖ ἕνα ἰσχυρό βασίλειο. Μέ τόν καιρό ζήτησαν νά ἁπλωθοῦν καί νοτιότερα κατακτώντας περιοχές πού ἀνῆκαν στό Βυζάντιο καί τό κατόρθωσαν, γιατί αὐτό τότε ἀντιμετώπιζε ἐχθρούς ἀπό τήν Ἀνατολή. Τέλος, τό 751 κυρίεψαν τή βυζαντινή πρωτεύουσα τῆς Ἰταλίας, τή Ραβέννα, καί πολιόρκησαν καί τήν ἴδια τή Ρώμη.

Τό Βυζάντιο, ἀπασχολημένο τότε μέ τήν Εἰκονομαχία, τούς Βουλγάρους καί τούς Ἄραβες, δέν εἶχε τή δύναμη νά σώσει τίς ἰταλικές κτήσεις του. Ὁ Πάπας

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

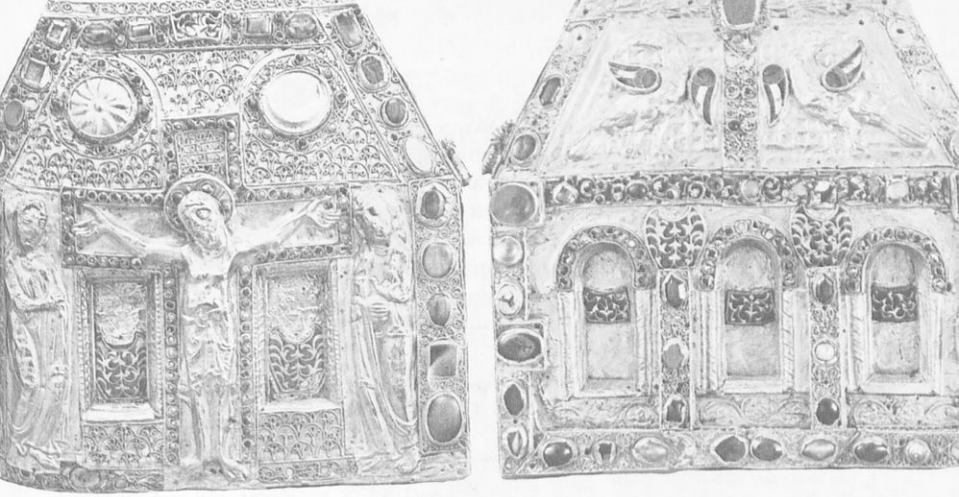

Δυό πλευρές ἀπό τή λειψανοθήκη τοῦ Πιπίνου.

Εἶναι ξύλινη, σκεπασμένη μέ κάλυμμα σφυρήλατου χρυσαφιοῦ, στολισμένη μέ σμάλτο καί πολύτιμους λίθους. Εἶχε δωρηθεῖ ἀπό τόν Πιπίνο τῆς Ἀκουϊτανίας στό Ἀββαεῖο τῆς Conques τῆς Γαλλίας, ὅπου φυλάγεται. [9ος αἰώνας].

ὅμως ἀνησυχοῦσε πολύ, γιατί ἔβλεπε πώς οἱ Λογγοβάρδοι ἦταν ἀποφασισμένοι νά γίνουν κύριοι τῆς Ἰταλίας. Μπροστά σ' αὐτό τόν κίνδυνο *ἀφήνει τό Βυζάντιο καί ἀποφασίζει νά ζητήσει τή βοήθεια τῶν Φράγκων*. Πῆγε ὁ ἴδιος στή μακρινή χώρα τους, καί ὁ τότε βασιλιάς τους, ὁ Πιπίνος, τόν ὑποδέχτηκε μέ μεγάλες τιμές. Ὁ Πάπας γονάτισε μπροστά στό Φράγκο μονάρχη καί τόν ἱκέτεψε νά σώσει τό κράτος τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἀπό τούς Λογγοβάρδους. Ὅ,τι τοῦ ζήτησε ὁ Πάπας, ὁ Πιπίνος τό πραγματοποίησε· κίνησε τό στρατό του δυό φορές ἐναντίον τῶν Λογγοβάρδων καί μέ μιά ἱστορική συμφωνία τό 754 τούς ὑποχρέωσε νά ἀφήσουν ὅσα βυζαντινά ἐδάφη τῆς Ἰταλίας εἶχαν κυριέψει καί νά περιοριστοῦν, ὅπως πρίν, στήν κοιλάδα τοῦ Πάδου. Τά μέρη ὅμως αὐτά — τή Ρώμη, τή Ραβέννα καί τήν Πεντάπολη — δέν τά ἔδωσε πίσω στό Βυζάντιο, ἀλλά, μέ τό δίκαιο τῆς δορυκτησίας, τά πρόσφερε μέ ἐπίσημο ἔγγραφο δωρεά στόν Ἅγιο Πέτρο.

Ἔτσι ἡ Δυτική Ἐκκλησία ἀποκτᾶ ἀπό τότε δικά της ἐδάφη. *Δημιουργεῖται ἕνα παπικό κράτος μέ κοσμική ἐξουσία.*

Ἀλλά ἡ ὑλική δύναμη τοῦ Πάπα ἦταν ἀσήμαντη μπροστά στή δύναμη τῆς πνευματικῆς ἐπιβολῆς του στούς λαούς καί στά κράτη.

Ἐνῶ στό Βυζάντιο ἡ Ἐκκλησία σταδιοδρόμησε ὑπό τήν προστασία μιᾶς ἰσχυρῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καί ὑποτάχτηκε σ' αὐτήν, στή Δύση σταδιοδρόμησε μέσα σ' ἕναν ἀσύντακτο κόσμο βαρβάρων. Χρειάστηκε λοιπόν νά στηριχτεῖ στίς δικές της δυνάμεις καί νά ἀναπτύξει μεγάλη προσηλυτιστική δράση, γιατί ἀπό αὐτούς τούς βαρβάρους ἄλλοι ἦταν ἀρειανοί καί ἄλλοι εἰδωλολάτρες.

Ἐπικεφαλῆς αὐτῆς τῆς κίνησης στάθηκε ὁ Πάπας μέ ὀνομαστούς ἱεραποστόλους. Τότε προσηλυτίστηκαν στό Χριστιανισμό οἱ Ἄγγλοι, οἱ Ἰρλανδοί καί ὅσοι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἄλλοι Γερμανοί ἦταν ἀκόμη εἰδωλολάτρες. Ἕνας τέτοιος ὀνομαστός ἱεραπόστολος ἦταν ὁ Ἅγιος Βονιφάτιος, μεγάλος προσηλυτιστής τῶν Γερμανῶν.

Ἀφοῦ ἡ πηγή αὐτοῦ τοῦ προσηλυτισμοῦ ἦταν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης, τό κύρος τῆς παποσύνης ἦταν φυσικό νά μεγαλώσει πολύ. Ἡ Δυτική Εὐρώπη, πού τῆς ἔλειψε πάντοτε ἡ πολιτική ἑνότητα, ἔβαλε στή θέση της τήν ἑνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτό τό λόγο ἡ Ἐκκλησία, ὅπως θά δοῦμε, θά γίνει ἀργότερα τόσο δυνατή, ὥστε θά ἐξουσιάζει καί τούς πολιτικούς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης.

3 ΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΙΓΑ ΣΙΓΑ Η ΕΥΡΩΠΗ (751-11ος αἰώνας).

1. Ὁ Καρλομάγνος ἑνώνει τή Δ. Εὐρώπη σέ μιά Φραγκορωμαϊκή αὐτοκρατορία. Στήν ἀρχή καί αὐτῆς τῆς περιόδου τήν πιό ὑπολογίσιμη δύναμη ἐξακολουθοῦν νά τήν ἔχουν οἱ Φράγκοι. Βασιλεύουν τώρα οἱ Καρολίδες. Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζει ὁ Καρλομάγνος (= Κάρολος ὁ Μέγας, 771 - 814), ἡ μεγαλύτερη μορφή πού βγῆκε ὡς τότε ἀπό τόν κόσμο τῶν «βαρβάρων». Τό ἔργο του ἦταν ἡ πιό τολμηρή προσπάθεια νά δημιουργήσουν οἱ Φράγκοι μιά δική τους αὐτοκρατορία ἀντάξια τῆς παλιᾶς ρωμαϊκῆς. Τά κύρια σημεῖα τοῦ ἔργου του εἶναι:

- Στήν Ἰταλία διαλύει τό Λογγοβαρδικό βασίλειο.
- Στήν Ἱσπανία μέ θρυλικές μάχες κατατροπώνει τούς Ἄραβες καί τούς παίρνει μιά μεγάλη περιοχή.

Ὁ Καρλομάγνος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

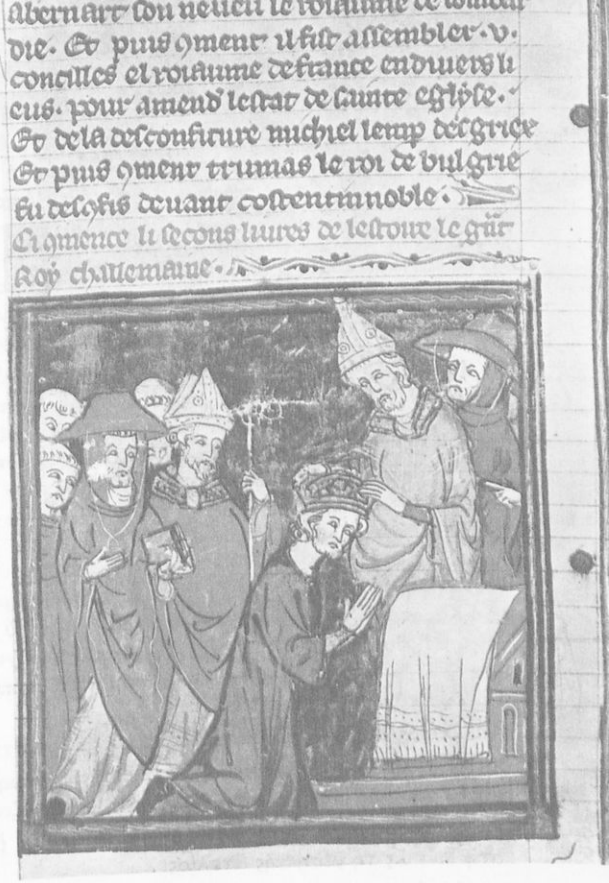

Ὁ Πάπας Λέων ΙΙΙ στέφει (Χριστούγεννα τοῦ 800) τόν Καρλομάγνο «αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων» στό ναό τοῦ Ἁγίου Πέτρου. *[Ἀπό τά Μεγάλα Χρονικά τῆς Γαλλίας, 14ος αἰώνας].*

● Στή Β. Εὐρώπη ὑποτάσσει τούς Σάξονες καί ἄλλους Γερμανούς καί τούς κάνει Χριστιανούς μέ τή βία.

● Στήν Κεντρική Εὐρώπη διαλύει τό κράτος τῶν Ἀβάρων.

▲ Ἔτσι ὁ Καρλομάγνος ἵδρυσε στήν Εὐρώπη ἕνα κράτος μέ τόση ἔκταση, ὅση δέν ἔφτασε νά ἔχει κανένα κράτος ὡς τότε. Ἄρχισε νά καλλιεργεῖ τό ὄνειρο νά ξαναφτιάξει τήν αὐτοκρατορία, ὅπως ἦταν στά ἔνδοξα χρόνια τῶν Ρωμαίων, καί νά ὁραματίζεται τόν ἑαυτό του συνεχιστή τῶν Καισάρων. Τόν τίτλο ὅμως τοῦ αὐτοκράτορα τόν κρατᾶ ζηλότυπα τό Βυζάντιο, καί γι' αὐτό ὁ Καρλομάγνος προσπαθεῖ νά τόν πάρει μέ διπλωματικά μέσα.

Οἱ στιγμές δέν εἶναι ἄσχημες, γιά νά τό ἐπιτύχει, γιατί τό Βυζάντιο ὑποφέρει ἀπό τήν Εἰκονομαχία καί στό θρόνο κάθεται γυναίκα, ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία. Ζήτησε λοιπόν νά θεωρηθεῖ πώς ὁ θρόνος ἦταν ἄδειος, καί ἐπομένως πώς εἶχε τό δικαίωμα νά τόν πάρει αὐτός. Ὅπως ἦταν φυσικό, βρῆκε τό Βυζάντιο ἀντίθετο στίς βλέψεις του, ὑποστηρίχτηκε ὅμως ἀπό τή Δυτική Ἐκκλησία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

▲ Τά Χριστούγεννα τοῦ 800 ὁ Καρλομάγνος ἤρθε στή Ρώμη νά προσκυνήσει στόν Ἅγιο Πέτρο. Ὅταν ἡ λειτουργία τελείωσε, ὁ Πάπας πλησίασε, ἔκαμε μπροστά του τρεῖς μετάνοιες, καί ὕστερα τοῦ ἔβαλε στό κεφάλι τό αὐτοκρατορικό στέμμα. Ὅλα ἔγιναν μέ τήν παλιά ρωμαϊκή τάξη. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καί τό μεγάλο κράτος τοῦ Καρλομάγνου, ἀδελφωμένα, ξαναχτίζουν στή θέση τῆς παλιᾶς μιά καινούρια χριστιανική αὐτοκρατορία τῶν Ρωμαίων, ἀδιαφορώντας γιά τήν ἄλλη τῆς Κωνσταντινούπολης. Στό τέλος πιά καί τό Βυζάντιο ἤρθε σέ συνεννόηση μαζί της, κι ἔτσι γιά ἕνα διάστημα ὁ χριστιανικός κόσμος τῆς Εὐρώπης βρέθηκε ὑπό δυό αὐτοκρατορίες. Αὐτό δέν κράτησε πολύ.

Ὁ Καρλομάγνος ἔκαμε πρωτεύουσά του τό Αἶξ - λά - Σαπέλ (γερμανικά Ἄαχεν, λατινικά Ἀκυῖσγρανο), καί ἔδωσε στό κράτος του μορφή σύμφωνη μέ τή φραγκική παράδοση καί ὄχι τή ρωμαϊκή. Πολλά νέα πράγματα ἔγιναν στήν ἐποχή του. Τό πιό χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ξύπνησε τότε γιά πρώτη φορά, μέσα στό σκοτάδι τοῦ Μεσαίωνα, τό πρῶτο ἐνδιαφέρον γιά τίς Τέχνες καί τά Γράμματα, πού ὀνομάστηκε «π ρ ώ τ η Ἀ ν α γ έ ν ν η σ η τ ο ῦ Κ α ρ λ ο μ ά γ ν ο υ»

2. Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρλομάγνου διαλύεται καί οἱ «νέες εἰσβολές» ἀλλάζουν πάλι τήν ὄψη τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἑνότητα πού ἔδωσε ὁ Καρλομάγνος στήν Εὐρώπη δέν κράτησε πολύ μετά τό θάνατό του. Οἱ ἐγγονοί του ἦρθαν σέ πόλεμο μεταξύ τους, ἔκαμαν εἰρήνη καί μέ *τή συμφωνία στό Βερντέν (843) μοίρασαν τή μεγάλη κληρονομία τοῦ παπποῦ τους σέ τρία μέρη*. Ὁ καθένας ἵδρυσε δικό του βασίλειο:

- Ὁ ἕνας στά ἀνατολικά τοῦ Ρήνου, περίπου στή σημερινή Γερμανία.
- Ὁ ἄλλος στά δυτικά του, στά 2/3 τῆς σημερινῆς Γαλλίας, ἀφοῦ ἄφησαν μεταξύ τους μιά πολύ φαρδιά ζώνη νά τούς χωρίζει.
- Ὁ τρίτος πῆρε αὐτή τή ζώνη, πού ἄρχιζε ἀπό τό σημερινό Βέλγιο καί κατέβαινε ὥς τή μέση τῆς Ἰταλίας.

▲ Αὐτή ἡ συμφωνία ἔχει μεγάλη σημασία. Ἀπό τότε γιά πρώτη φορά ξεχωρίζουν *καί κάνουν τήν ἐμφάνισή τους στήν ἱστορία τῆς Εὐρώπης τά τρία μεγάλα κράτη της, ἡ Ἰταλία, ἡ Γαλλία καί ἡ Γερμανία*. Ἀκόμη ὅμως εἶναι ἀσχημάτιστα· οἱ περιοχές τους ἔχουν καθοριστεῖ πολύ ἀδρά. Μέσα σ' αὐτά ὁ κάθε λαός θά διαμορφώσει ὕστερα ἀπό αἰῶνες τή δική του γλώσσα, τίς δικές του συνήθειες καί παραδόσεις, ἀλλά καί τίς ἐδαφικές διεκδικήσεις καί διαφορές του.

Ὅπως ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρλομάγνου κομματιάστηκε, ἔτσι καί τά βασίλεια τῶν ἐγγονῶν του δέν μπόρεσαν νά κρατηθοῦν στήν πρώτη τους μορφή. Αἰτία εἶναι τό φεουδαρχικό σύστημα πού ἐπικράτησε στή Δύση ἀπό τώρα ὥς τόν 11ο αἰώνα. Τό σύστημα αὐτό, ὅπως θά δοῦμε πάρα κάτω, εἶναι σάν μιά ἀρρώστια τῶν κρατῶν ἐκείνου τοῦ καιροῦ, πού τά θρυμματίζει σέ μικρά κομμάτια.

Τήν ἴδια ἐκείνη ἐποχή ἡ φυσιογνωμία τῆς Εὐρώπης παίρνει ἕνα ἕνα τά γνωστά σημερινά χαρακτηριστικά της. Μέσα στούς αἰῶνες αὐτούς (9ο - 11ο) παρουσιάζονται νέοι λαοί, νέα κράτη καί νέοι θεσμοί.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

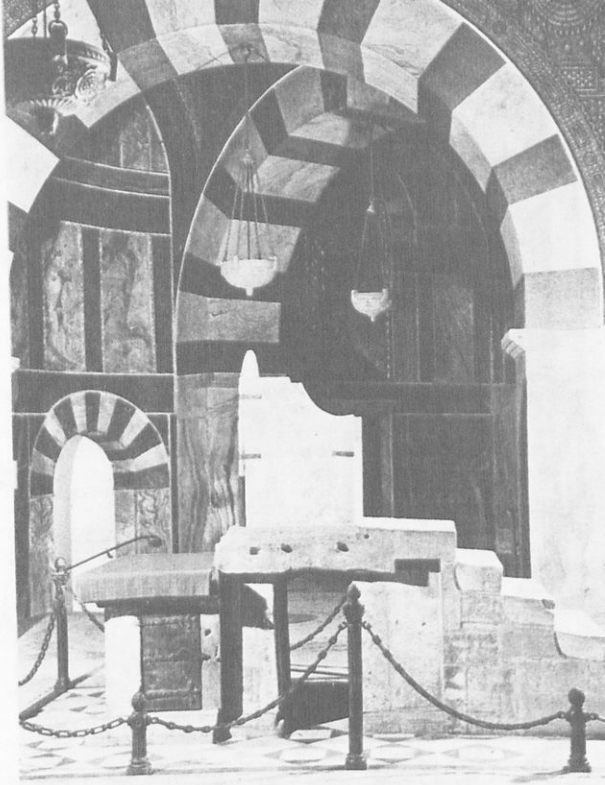

Ὁ θρόνος τοῦ Καρλομάγνου. *Εἶναι μαρμάρινος καί χτίστηκε σέ μιά ἐξέδρα (στό δυτικό ἄκρο) τοῦ παρεκκλησίου τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἄαχεν (γαλ. Aix la Chapelle) ἀπέναντι ἀπό τήν Ἁγία Τράπεζα. Χρησιμοποιήθηκε συχνά στή διάρκεια τοῦ Μεσαίωνα σέ στέψεις.*

Αὐτό γίνεται: 1. μέ τίς «νέες εἰσβολές» στίς γνωστές μας εὐρωπαϊκές περιοχές, καί 2. μέ τά νέα κράτη πού γεννιοῦνται ἀπό αὐτές.

Οἱ εἰσβολές αὐτές λέγονται «νέες», γιά νά ξεχωρίζουν ἀπό τίς παλιές πού ἔκαμαν οἱ Γερμανοί τότε πού διάλυσαν τό ρωμαϊκό κράτος. Τώρα καί αὐτοί μέ τή σειρά τους ἔχουν νά ἀντιμετωπίσουν τήν ἀπαίτηση ἄλλων λαῶν νά ἐγκατασταθοῦν στά μέρη τους.

Οἱ λαοί αὐτοί εἶναι τρεῖς:

▲ **Οἱ Σαρακηνοί,** πού τούς ξέρουμε ἀπό τή βυζαντινή ἱστορία. Οἱ ἐπιθέσεις τους γίνονται ἀπό τή Μεσόγειο καί στόχος τους εἶναι οἱ ἀκτές τῆς Ν. Γαλλίας καί τῆς Ἰταλίας μέ τά μεγάλα νησιά. Ὁριστικές ὅμως ἐγκαταστάσεις δέν μπόρεσαν νά κάμουν.

▲ **Οἱ Οὐγγροι,** πού ἔρχονται ἀπό τήν Ἀσία. Εἶναι ἄξιοι πολεμιστές, περίφημοι ἱππεῖς καί τοξομάχοι. Ἐγκαταστάθηκαν στούς κάμπους τῆς σημερινῆς Οὐγγαρίας τόν 11ο αἰώνα. Μέ τόν καιρό ἀνακατεύτηκαν μέ τούς παλιούς κατοί-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐπίδοση τῆς Βίβλου στόν Κάρολο τό Φαλακρό.

Στό ἐξώφυλλο τῆς «Βίβλου τοῦ Κόμη Vivian» εἰκονίζεται ὁ κόμης, λαϊκός ἀββάς τοῦ Ἁγίου Μαρτίνου τῆς Τούρ (στό κέντρο τοῦ πρώτου πλάνου), νά δίνει στό βασιλιά, ἐγγονό τοῦ Καρολομάγνου, τή Βίβλο πού τήν κρατοῦν στά χέρια οἱ μοναχοί μέ τά λευκά (ἀριστερά). (Παρίσι, Ἐθνική Πινακοθήκη, 851).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

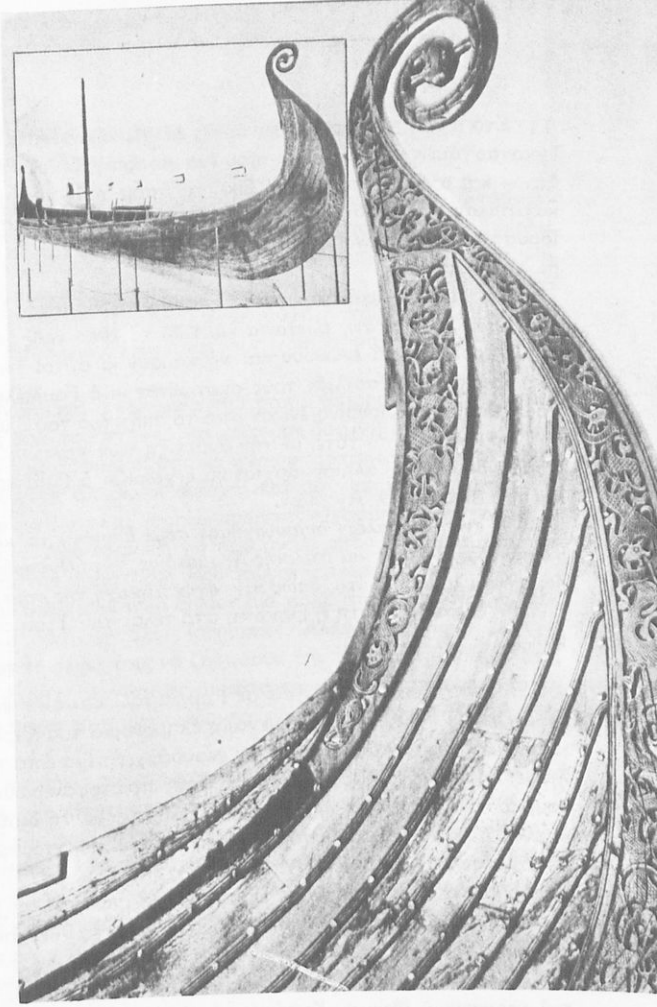

Νορμανδικό σκάφος. *[Νορβηγία, Ὄσλο, University Museum of Antiquities, 850 περίπου].*

κους καί διατήρησαν μιάν ἀλλιώτικη γλώσσα πού δέ μοιάζει μέ τίς ἄλλες εὐρωπαϊκές.

▲ **Οἱ Νορμανδοί** (= ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ), πού ἔρχονται ἀπό τίς σκανδιναβικές χῶρες Νορβηγία, Σουηδία, Δανία. Εἶναι γερμανικά φύλα. Τώρα πρωτοβγαίνουν ἀπό τίς μακρινές τους πατρίδες, ὅπου κατοικοῦσαν ὡς τότε ἄγνωστοι, πρωτόγονοι καί εἰδωλολάτρες. Εἶναι οἱ Β ί κ ι γ κ ς, καί ταξιδεύουν πάνω σέ μακριά μαῦρα πλοιάρια μέ κουπιά καί μέ πανί. Εἶναι πειρατές, μέ ἀρχηγούς στίς ἐπιδρομές τούς εὐγενεῖς τους. Οἱ πειρατικές ἐπιδρομές ἀποτελοῦν μεγάλη τιμή γι' αὐτούς. Γιά δυό αἰῶνες (9ος - 10ος) σπέρνουν τόν ὄλεθρο στήν Εὐρώπη. Ἀκόμη καί τό Παρίσι πολιόρκησαν 10 ὁλόκληρους μῆνες.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Στό τέλος γίνονται μετανάστες μέ τίς οἰκογένειές τους καί κάνουν μόνιμες ἐγκαταστάσεις στή Γαλλία — πού ἕνα μέρος της ὀνομάστηκε ἀπό αὐτούς Νορμανδία — καί στή Ν. Ἰταλία καί Σικελία, ὅπου τούς γνωρίσαμε. Ἄλλοι Νορμανδοί κατέβηκαν στίς πεδιάδες τῆς εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας, καί, μέ τίς ἡγεμονίες πού ἵδρυσαν ἐκεῖ, ἔβαλαν τά θεμέλια, γιά νά γίνει ἀργότερα τό μεγάλο καί ὀρθόδοξο ρωσικό κράτος.

▲ Ἀπό τή γαλλική Νορμανδία ξεκινᾶ ἕνας δούκας, *ὁ Γουλιέλμος ὁ Κατακτητής, ἀποβιβάζεται στή Βρετανία καί νικᾶ τό 1066 τούς Ἀγγλοσάξονες*, πού εἶχαν μόλις προλάβει νά ἑνωθοῦν καί νά κάμουν κι αὐτοί ἕνα ὑπολογίσιμο χριστιανικό κράτος. Ὁ βασιλιάς τους σκοτώθηκε κι ὁ Γουλιέλμος πῆρε τό στέμμα. Μέ πρωτεύουσα τό Λονδίνο ἕνωσε ὑπό τό σκῆπτρο του ὁλόκληρη τήν Ἀγγλία καί τή Νορμανδία. Ἀπό τότε, μέ τήν ἀνάμειξη τῶν παλιῶν Ἀγγλοσαξόνων μέ τούς Νορμανδούς τῆς Γαλλίας, ἄρχισε νά ξεχωρίζει ὁ ἰδιαίτερος τύπος τῆς γλώσσας καί τοῦ ἔθνους τῶν Ἄγγλων.

▲ *Οἱ «νέες εἰσβολές» δημιούργησαν στήν Εὐρώπη τά καινούρια κράτη τῆς Ἀγγλίας, τῆς γαλλικῆς καί ἰταλικῆς Νορμανδίας, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Ρωσίας καί ἀκόμη ὁρισμένα σλαβικά κράτη, ὅπως π.χ. στήν περιοχή τῆς σημερινῆς Τσεχοσλοβακίας.*

Μ' αὐτά τά κράτη ἡ Εὐρώπη στό τέλος τοῦ 11ου αἰώνα πῆρε μιά ὄψη πού μοιάζει μέ τή σημερινή.

3. Πέρα ἀπό τό Ρῆνο οἱ Γερμανοί κάνουν προσπάθεια νά ἑνώσουν τήν Εὐρώπη. Ἐνῶ ἡ μεγάλη κληρονομία τοῦ Καρλομάγνου θρυμματίστηκε σέ μικρές ἡγεμονίες, οἱ Φράγκοι φεουδάρχες πέρα ἀπό τό Ρῆνο ἀνέδειξαν βασιλιάδες δικούς τους, Γερμανούς πιά. Ἔτσι πρωτοφανερώθηκε σ' αὐτούς τούς χρόνους ἄλλο ἕνα μεγάλο κράτος τῆς Εὐρώπης, μέ τή διάθεση μάλιστα νά ἱδρύσει κι αὐτό δική του αὐτοκρατορία, πράγμα πού τό κατόρθωσε. Ἕνας ἀπό τούς βασιλιάδες του, ὁ Ὄθων Α' ὁ Μέγας (936 - 973), φιλοδόξησε νά γίνει ὁ Καρλομάγνος τῶν Γερμανῶν. Πραγματικά, ἕνωσε μέ τή βία τούς ἀνυπότακτους φεουδάρχες. Ὕστερα πῆγε κι αὐτός στή Ρώμη τό 962, ὅπου ὁ Πάπας τόν ἔστεψε αὐτοκράτορα.

Τό μεγάλο κράτος πού ἵδρυσε ὀνομάστηκε *«Ἁγία Ρωμαϊκή αὐτοκρατορία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους»*. Κι αὐτός μέ τή σειρά του, ὅπως ἄλλοτε ὁ Καρλομάγνος, ζήτησε ἀπό τό Βυζάντιο νά τοῦ ἀναγνωρίσει τόν τίτλο τοῦ αὐτοκράτορα. Ὅπως εἴδαμε στή βυζαντινή ἱστορία, τότε βασίλευε ἐκεῖ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, καί ἡ συνεννόηση συνάντησε μεγάλες δυσκολίες, γιατί ὁ Ὄθων Α' ἤθελε νά πάρει δικές τους τίς βυζαντινές κτήσεις τῆς Ἰταλίας. Ὕστερα ὅμως οἱ σχέσεις μέ τό Βυζάντιο καλυτέρεψαν, καί μάλιστα ὁ διάδοχος τοῦ γερμανικοῦ θρόνου Ὄθων Β' παντρεύτηκε πριγκίπισσα Βυζαντινή καί στήν αὐλή του μεταφυτεύτηκε πολιτισμός ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

4 10ος-11ος ΑΙΩΝΑΣ — ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ Δ. ΕΥΡΩΠΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑΣ.

1. Τί εἶναι τό σύστημα τῆς φεουδαρχίας καί πῶς ἄρχισε. Στήν παλιά Ρώμη καί στό Βυζάντιο ὑπῆρχε ἕνα ἰσχυρό κράτος. Αὐτό καί στίς δύσκολες ἀκόμη ὧρες του, εἶχε ἐπικεφαλῆς ἕναν αὐτοκράτορα πού, χρησιμοποιώντας γιά βοηθούς του ἀνώτερους ὑπαλλήλους ἀσκοῦσε ἀπολυταρχική ἐξουσία. Ἀπό τά χρόνια ὅμως τῆς πρώτης εἰσβολῆς τῶν βαρβάρων αὐτή ἡ τάξη πού ἐξακολουθοῦσε νά ἰσχύει καί ἔδινε ἀσφάλεια στούς ὑπηκόους, χάθηκε, γιατί τό κράτος στή Δύση διαλύθηκε.

Μαζί μέ τό κράτος ἔχασε καί ἡ κοινωνία τήν παλιά ἰσορροπία της. Ὅποιος εἶχε δύναμη συγκροτοῦσε δικό του στρατό, κατακτοῦσε ὅση γῆ μποροῦσε, ἔχτιζε ἐκεῖ τήν κατοικία του καί γιά ἀσφάλεια, σάν νά ἦταν στρατόπεδο, τήν τριγύριζε μέ ὀχυρωματικό περίβολο. Οἱ ἄλλοι, οἱ φτωχοί καί ἀδύνατοι μικροκτηματίες, ζητοῦσαν ἀπό αὐτόν π ρ ο σ τ α σ ί α, παραχωρώντας εὐχαρίστως καί τό κτῆμα τους καί τήν ἐλευθερία τους. Δούλευαν τή γῆ πού ἀνῆκε στόν ἰσχυρό καί μέ τήν ἐργασία τους ξεπλήρωναν τήν προστασία πού τούς πρόσφερε.

Κάθε χρόνο εἶχαν τήν ὑποχρέωση νά δίνουν ἕνα ποσό ἀπό τό εἰσόδημά τους καί νά τοῦ προσφέρουν καί ὁρισμένες ἄλλες ὑπηρεσίες. Ἀλλά κι οἱ ἴδιοι οἱ ἀφέντες ὑποχρεώθηκαν κι αὐτοί μέ τή σειρά τους νά ζητήσουν τήν προστασία ἑνός ἄλλου, ἀναγνωρίζοντάς τον ἀνώτερο. Ὑποτάσσονται μέ τό στρατό τους στούς πιό ἰσχυρούς, πού κι αὐτοί μέ τή σειρά τους ἀναγκάζονται νά τούς δώσουν ἕνα μέρος τῆς κατακτημένης γῆς.

Μέσα στίς σκληρές συνθῆκες τῆς πρώτης εἰσβολῆς ἄρχισε σιγά σιγά *μέ τό σύστημα αὐτό τῆς ἀλυσιδωτῆς ἐξάρτησης νά γίνεται ἡ κοινωνία φεουδαρχική.*

Τό σύστημα αὐτό ἦρθε σάν ἀνάγκη στίς περιστάσεις ἐκεῖνες, γιατί ἦταν ὁ μόνος τρόπος νά συντηρηθοῦν τότε οἱ ἄνθρωποι καί ἡ κοινωνία τους. Ἐξάλλου δέν πρέπει νά ξεχνοῦμε πώς τότε θεωροῦσαν πολύ φυσικό νά ὑποτάσσονται ὁ ἕνας στόν ἄλλο καί νά ζητοῦν προστασία ἀπό τόν πιό ἰσχυρό. Ἡ κ ο ι ν ω ν ί α ἦταν, ὅπως λέμε, ἱ ε ρ α ρ χ η μ έ ν η, δηλαδή ὅλοι, ἀνάλογα μέ τήν τάξη τους, ἀνῆκαν σέ ἰδιαίτερη κοινωνική σειρά ἀπ' ὅπου ἦταν ἀδύνατο νά βγοῦν.

2. Τό σύστημα τῆς φεουδαρχίας στήν πλήρη του ἄνθηση. Αὐτό τό σύστημα καί οἱ ἀντιλήψεις πού τό συνόδευαν βρῆκε μέ τίς νέες εἰσβολές τήν εὐκαιρία νά δυναμώσει καί νά πάρει τήν τέλεια μορφή του. Οἱ εἰσβολές ἔφεραν στά νέα εὐρωπαϊκά κράτη πού ἀναφέραμε τήν ἴδια ἀδυναμία νά ἐξασφαλίσουν τούς ὑπηκόους τους ἀπό τούς κινδύνους. Ἔτσι ἀπό τόν *10ο ὡς τόν 11ο αἰώνα ἡ κοινωνία καί τά κράτη τῆς Δύσης παίρνουν τήν ὁλοκληρωμένη φεουδαρχική τους ὄψη.*

Δημιουργοῦνται οἱ ἀκόλουθες τάξεις καί σχέσεις ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους:

▲ **Οἱ βασάλοι** εἶναι ἄρχοντες ὑ π ο τ ε λ ε ῖ ς σέ ἄλλον ἀνώτερό τους. Πάνω ἀπό ὅλους γενικός, ἀλλά χωρίς οὐσιαστική δύναμη, ἐ π ι κ υ ρ ί α ρ χ ο ς εἶναι ὁ βασιλιάς. Ἔχουν διάφορους τίτλους ἀνάλογα μέ τή δύναμή τους, ὅπως π.χ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δ ο ῦ κ ε ς, μ α ρ κ ή σ ι ο ι, κ ό μ η τ ε ς. Ὡς τόν 9ο αἰώνα εἶναι ὑπάλληλοι τοῦ βασιλιᾶ. Τόν βοηθοῦν στόν πόλεμο καί στή διοίκηση. Τό κτῆμα τους τούς τό προσφέρει αὐτός, ὡς ἀμοιβή γιά τίς ὑπηρεσίες τους.

Στό 10ο αἰώνα γίνονται κληρονομικοί καί ἡ ἐξάρτησή τους ἀπό τό βασιλιά χαλαρώνει. Ἐξακολουθοῦν ὅμως νά δίνουν τόν ὅ ρ κ ο τ ῆ ς π ί σ τ η ς, δηλαδή τῆς ὑποτέλειας, στόν ἀνώτερό τους, σέ μιά ἐπίσημη καί γραφική τελετή. Ὁ βασάλος γονατίζει μπροστά στόν ἀνώτερό του, ἁπλώνει τά χέρια του μέ ἑνωμένες τίς παλάμες καί τά βάζει στά χέρια τοῦ ἀφέντη του. Αὐτός τοῦ δίνει τό φιλί τῆς εἰρήνης, τόν βάζει νά πάρει ὅρκο στό Εὐαγγέλιο πώς θά εἶναι σέ ὅλη τή ζωή του «ὁ ἄνθρωπός του», καί στό τέλος τοῦ δίνει στό χέρι ἕνα ἀντικείμενο, σύμβολο τοῦ φέουδου πού ἐπίσημα πιά ἀποκτοῦσε. Αὐτή ἡ τελετή λεγόταν π ε ρ ι β ο λ ή, καί θά τή θυμηθοῦμε πιό κάτω, γιατί φεουδάρχες δέν ἦταν μόνο λαϊκοί ἄρχοντες, ἀλλά καί ἀνώτεροι κληρικοί, καί ἔπρεπε βέβαια κι αὐτοί νά ἀκολουθήσουν τήν ἴδια ἐθιμοτυπία καί νά βρίσκονται στήν ἴδια ἐξάρτηση.

Οἱ βασάλοι ὀφείλουν νά προσφέρουν στόν ἐπικυρίαρχό τους τρεῖς ὑπηρεσίες:

- Στρατιωτική βοήθεια σαράντα ἡμερῶν τό χρόνο.
- Νά παίρνουν μέρος στά συμβούλια του καί στίς δίκες του.
- Νά τοῦ προσφέρουν χρηματική βοήθεια σέ ὁρισμένες περιπτώσεις.

Οἱ ἄρχοντες αὐτοί ἀπό τόν 11ο αἰώνα κατοικοῦν μέσα σέ πέτρινους καί ὑψηλούς πύργους. Μόνη τους ἐργασία εἶναι ὁ πόλεμος, καί μόνη τους διασκέδαση οἱ ἱπποτικές κονταρομαχίες καί τό κυνήγι.

▲ **Οἱ ἱππότες** εἶναι οἱ πολεμιστές τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς, καί λέγονται ἔτσι, γιατί πολεμοῦσαν ἔφιπποι, μέ βαριά ἀμυντικά καί ἐπιθετικά ὅπλα. Δέν ἐργάζονται. Γιά νά συντηροῦνται, ὁ κύριός τους τούς δίνει ἕνα μικρό κτῆμα μέ τούς καλλιεργητές του. Εἶναι δηλαδή οἱ κατώτεροι φεουδάρχες τῆς ἐποχῆς.

Ἄν ὅμως ἡ περιουσία τους εἶναι μικρή, ἡ δόξα τους εἶναι μεγάλη. Ἔχουν δοσμένη τήν ψυχή τους στίς ἰδέες πού θεωροῦσε ὑψηλές ἡ ἐποχή τους, καί ἀψηφοῦν τή ζωή τους γι' αὐτές. Ἡ Ἐκκλησία φρόντισε νά τούς πάρει μέ τό μέρος της, καί μέ τόν καιρό τούς ἔκαμε στρατιῶτες τῶν σκοπῶν της. Ἔτσι ἡ σωματική ἀνδρεία τους ἔγινε καί ἠθική ἀνδρεία. Ἐκεῖνο πού εἶχε τήν πιό μεγάλη ἀξία στή ζωή τους ἦταν ἡ ἱπποτική τιμή· ἀκολουθοῦσαν ἀπαράβατες ἀρχές καί τόν ὁρισμένο κώδικα τῆς ἱπποσύνης.

Τόση ἦταν ἡ φήμη τους καί τόσοι θρύλοι κυκλοφοροῦσαν γιά τίς περιπέτειες καί τά κατορθώματά τους, ὥστε καί οἱ ἄρχοντες, καί οἱ βασιλιάδες ἀκόμη, λογάριαζαν γιά μεγάλη τιμή νά γίνουν τά παιδιά τους ἱππότες.

▲ **Οἱ χωρικοί.** Κάτω κάτω στήν ἱεραρχημένη αὐτή κοινωνία βρίσκεται ἡ πλατιά βάση τῆς πυραμίδας της, οἱ χωρικοί. Αὐτοί ἀσχολοῦνται μέ τή μοναδική σχεδόν τότε παραγωγική ἐργασία, τή γεωργία. Γιατί τότε οἱ ἄλλες ἐργασίες (ὅπως π.χ. ἡ βιοτεχνία, τό ἐμπόριο κ.ἄ.) ἦταν περιορισμένες. Ὑπῆρχε πολύ λίγο ἐμπόριο. Ὅ,τι χρειαζόταν στό κτῆμα καί στόν ἄρχοντα ἀπό ἐργαλεῖα, ὅπλα, ἔπιπλα,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἱππότες τοῦ 11ου αἰώνα.

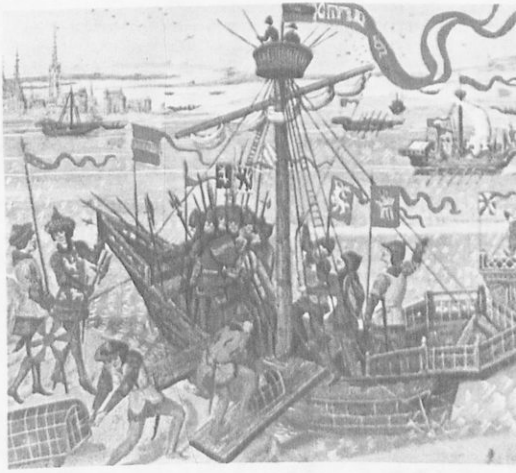

Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Γοδεφρίδου τῆς Μπουγιόν γιά τούς Ἁγίους Τόπους τό 1096.

Ἡ παράδοση τῶν ὅπλων στό νέο ἱππότη.

Ναΐτες ἱππότες.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἱππότης τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰώνα.

Εὐγενεῖς δίνουν τόν ὅρκο τῆς φεουδαρχικῆς ὑποτέλειας στό βασιλιά.

ροῦχα κ.λπ., κατασκευάζεται ἀπό τούς ἴδιους τούς χωρικούς. Οἱ χωρικοί, πού λέγονται β ι λ ά ν ο ι, χωρίζονται σέ δυό κύριες κατηγορίες:

▲ **Οἱ ἐλεύθεροι χωρικοί**· αὐτοί βρίσκονται ὑπό τήν ἐξάρτηση (τήν π ρ ο σ τ α σ ί α) τοῦ γαιοκτήμονα διατηρώντας δικό τους κλῆρο καί τήν προσωπική τους ἐλευθερία· ἔχουν ὅμως οἰκονομικές ὑποχρεώσεις στόν κύριο· εἶναι οἱ λιγότεροι.

▲ **Οἱ δουλοπάροικοι**· αὐτοί εἶναι δεμένοι στή γῆ πού καλλιεργοῦν καί μένουν σ' αὐτήν, ἔστω καί ἄν ἀλλάξει ἰδιοκτήτη. Ὁ γαιοκτήμονας δέν ἔχει τό δικαίωμα νά τούς ἀπομακρύνει ἀπό τό κτῆμα οὔτε αὐτοί ἔχουν τό δικαίωμα νά φύγουν. Ἔχουν ὅμως τήν ὑποχρέωση νά τοῦ δίνουν σέ καθορισμένες περιπτώσεις μερίδιο ἀπό τό εἰσόδημα, νά κάνουν ἀγγαρεῖες, νά καλλιεργοῦν καί τό ἰδιαίτερο προσωπικό κομμάτι γῆς τοῦ γαιοκτήμονα. Ἀκόμη καί γιά νά παντρευτοῦν, ἔπρεπε νά πάρουν τήν ἄδεια του. Αὐτοί ἀποτελοῦν τό μεγάλο πλῆθος τῶν χωρικῶν τοῦ Μεσαίωνα.

▲ Τελειώνοντας τή σύντομη αὐτή ἐπισκόπηση τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας πρέπει νά τονίσουμε πώς οἱ ἄνθρωποι μέσα σ' αὐτή τήν κοινωνία καί στά κράτη πού σχηματίστηκαν δέν ξεχώριζαν μεταξύ τους ὡς Γάλλοι, Ἄγγλοι, Γερμανοί κλπ. Ἡ διάκριση αὐτή θά ἀργήσει ἀκόμη. Τότε ζοῦσαν ὅλοι στήν κοινωνική τους ὑποτέλεια πολύ φυσικά. Ἀναγνώριζαν χωρίς ἐπιφύλαξη τόν κύριό τους καί ἀφιέρωναν τή ζωή τους νά δουλεύουν στή γῆ του ἢ νά τόν ἐξυπηρετοῦν μέ κάθε τρόπο.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀργυραμοιβός.

Σιδηρουργεῖο.

Μαθητευόμενοι τεχνίτες (ἕνας χτίστης κι ἕνας ξυλουργός) δίνουν ἐξετάσεις στό μάστορα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

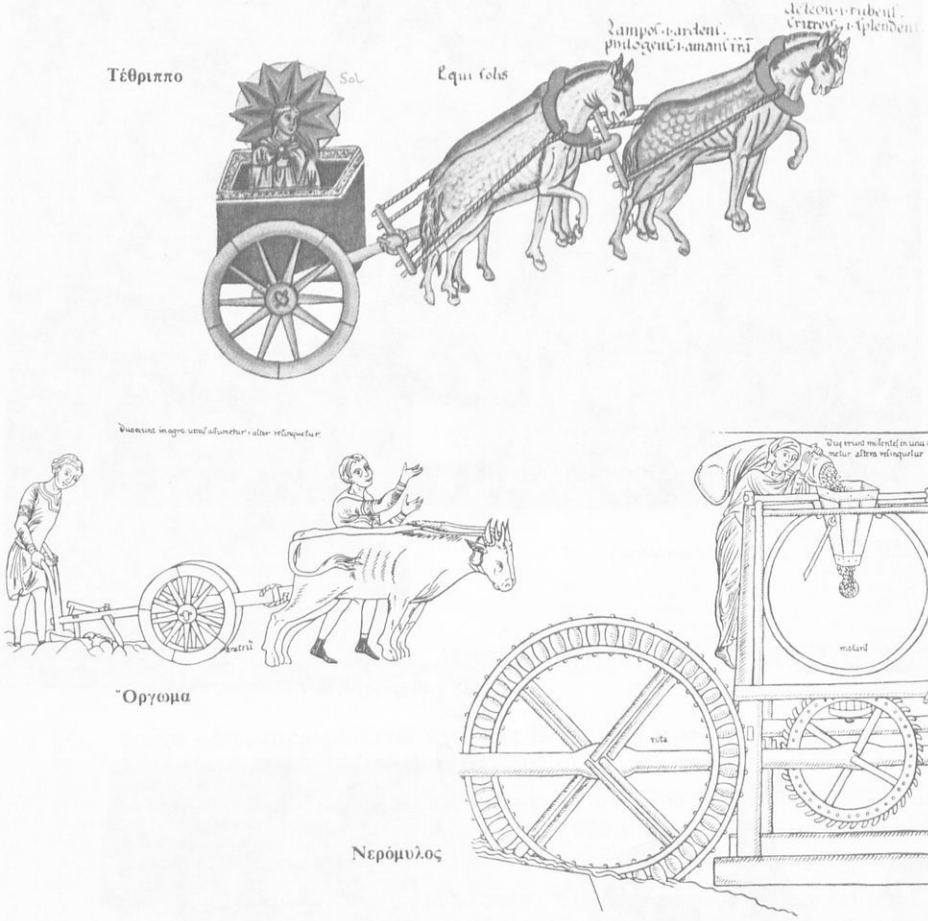

Τίποτ' ἄλλο, πιό δυνατό καί πιό γενικό (ὅπως π.χ. εἶναι σήμερα τό ἔθνος), δέν ἀναγνώριζαν. Ἡ μόνη δύναμη πού τούς ἕνωνε τότε ἦταν ἡ Ἐκκλησία. Ἦταν λοιπόν πολύ φυσικό ἡ δύναμή της σ' ἐκεῖνα τά χρόνια νά εἶναι πολύ μεγάλη.

2. Ἡ Δυτική Ἐκκλησία μέσα στό κοινωνικό πλέγμα τῆς φεουδαρχίας. Ἡ ἀπελευθέρωσή της. Τό σύστημα τῆς φεουδαρχίας πού κυριάρχησε σέ ὅλα τά κράτη τῆς Δ. Εὐρώπης ἦταν ἕνα κοσμικό[1] σύστημα τῆς κοινωνίας μέ ἀγροτικό χαρακτήρα. Ὅμως οἱ φεουδάρχες πού περιγράψαμε δέν ἦταν μόνο κοσμικοί, ἀλλά καί κληρικοί, καί μάλιστα ἀνώτεροι, ὅπως π.χ. ἐπίσκοποι, ἡγούμενοι, κ.ἄ. Αὐτοί ἀκολουθοῦσαν σέ ὅλα τή φεουδαρχική τάξη τῆς ὑποτέλειας

1. Κοσμικό ἢ λαϊκό λέγεται ὅ,τι δέν ἀνήκει στήν Ἐκκλησία καί τόν κλῆρο.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καί τῆς περιβολῆς. Δηλαδή ἀναγνώριζαν ὡς ἀνωτέρους τους τούς κοσμικούς ἄρχοντες· αὐτοί τούς ἔκαναν βασάλους τους μέ τόν ὅρκο τῆς ὑποτέλειας. Ἑπομένως ἐξαρτιόνταν ἀπό αὐτούς.

Ἀλλά τώρα (11ος αἰώνας) πού ἡ φεουδαρχία βρίσκεται στή μεγάλη της ἄνθηση καί ἡ δύναμη τοῦ Πάπα στό μεσουράνημά της, θεωρήθηκε προσβλητική γιά τήν Ἐκκλησία ἡ ἐξάρτηση ἀνώτερων κληρικῶν ἀπό τούς κοσμικούς ἄρχοντες.

Ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στήν κορυφή τῆς Δυτικῆς Χριστιανοσύνης, δηλαδή στόν Πάπα, καί στήν πιό δυνατή κρατική ἐξουσία τῆς τότε Εὐρώπης, δηλαδή τό Γερμανό αὐτοκράτορα, ἦταν ἀναπόφευκτη. Τήν προκάλεσε αὐτό ἀκριβῶς τό ζήτημα τῆς περιβολῆς. Ἦταν πολύ σοβαρό καί πῆρε αὐτή τή μορφή: οἱ ἐπίσκοποι ἀνήκουν στόν αὐτοκράτορα ἤ στόν Πάπα; Αὐτό ὁδήγησε σέ μιά μεγαλόπρεπη ἀναμέτρηση τῶν δυό κορυφῶν: τοῦ πάπα Γρηγορίου Ζ' Χίλντεμπραντ καί τοῦ αὐτοκράτορα Ἐρρίκου Δ'. Ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἀναμέτρησης κράτησε ἀπό τό 1076 ὡς τό 1122.

Σέ κάποια φάση της ὁ Ἐρρίκος τόλμησε μέ μιά Σύνοδο δική του νά ζητήσει τήν καθαίρεση τοῦ Πάπα. Σ' αὐτό ὁ Πάπας ἀπάντησε μέ τή βαριά τιμωρία τοῦ ἀναθεματισμοῦ. Ὁ αὐτοκράτορας ἐξαιτίας τῆς τιμωρίας αὐτῆς ἀπομονώθηκε ἀπ' ὅλους τούς ὑπηκόους του, μικρούς καί μεγάλους, γιατί ἦταν μεγάλη ἁμαρτία νά σχετίζεται κανείς μέ πρόσωπο πού εἶχε ἀναθεματιστεῖ. Ὑποχρεώθηκε λοιπόν νά ταπεινωθεῖ μπροστά στόν Γρηγόριο, γιά νά τόν ἀπαλλάξει ἀπό τήν ποινή.

Μέ μικρή ἀκολουθία μές στό καταχείμωνο πῆγε (1077) νά τόν ἀνταμώσει στόν πύργο τῆς Κανόσσας τῆς Ἄνω Ἰταλίας. Φτωχικά ντυμένος καί παγωμένος ἀπό τό κρύο περίμενε ἔξω ἀπό τήν πύλη τρία μερόνυχτα, χωρίς ὁ Πάπας νά τόν δέχεται. Στό τέλος τόν δέχτηκε, καί τόν «ἔλυσε» ἀπό τό ἀνάθεμα. Ἡ σύγκρουση ὅμως συνεχίστηκε καί ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἐρρίκο Δ' καί ἀπό τούς διαδόχους του.

Στό 1122 ἐπί Ἐρρίκου Ε' τελείωσε μέ ἕνα Κογκορδάτο, δηλαδή μιά συμφωνία, πού ἱκανοποιοῦσε καί τά δυό μέρη. Ἀπό τήν πόλη τῆς Γερμανίας ὅπου ὑπογράφηκε, λέγεται Κογκορδάτο τῆς Βόρμς. Οὐσιαστικά πάντως νίκησε ἡ Ἐκκλησία. Ὁ ἀγώνας συνεχίστηκε σέ ὅλες τίς χῶρες γιά πολλά ἀκόμη χρόνια. Ἀπό τούς ἀγῶνες αὐτούς ὁ Πάπας βγῆκε παντοδύναμος.

Τή δύναμη αὐτή τήν καταλαβαίνουμε ἀπό τίς Σταυροφορίες, πού τίς ὑποκίνησε, τίς καθοδήγησε, καί τίς κήρυξε ὁ Πάπας. Γεμίζουν δυό ὁλόκληρους αἰῶνες, τό 12ο καί τό 13ο. Οἱ Σταυροφορίες εἶναι ἀπό τά μεγαλύτερα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης, ἀλλά θά τίς ἐξετάσουμε στό ἄλλο κεφάλαιο, γιατί σχετίζονται πολύ μέ τήν ἱστορία τοῦ Βυζαντίου.

5 12ος - 14ος ΑΙΩΝΑΣ. — Η ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ — Η ΧΑΡΑΥΓΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.

1. Σοβαρές ἀλλαγές στή ζωή τῶν ἀνθρώπων τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης. Οἱ αἰῶνες αὐτοί εἶναι γεμάτοι πολεμικά γεγονότα καί μεγάλες δυ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

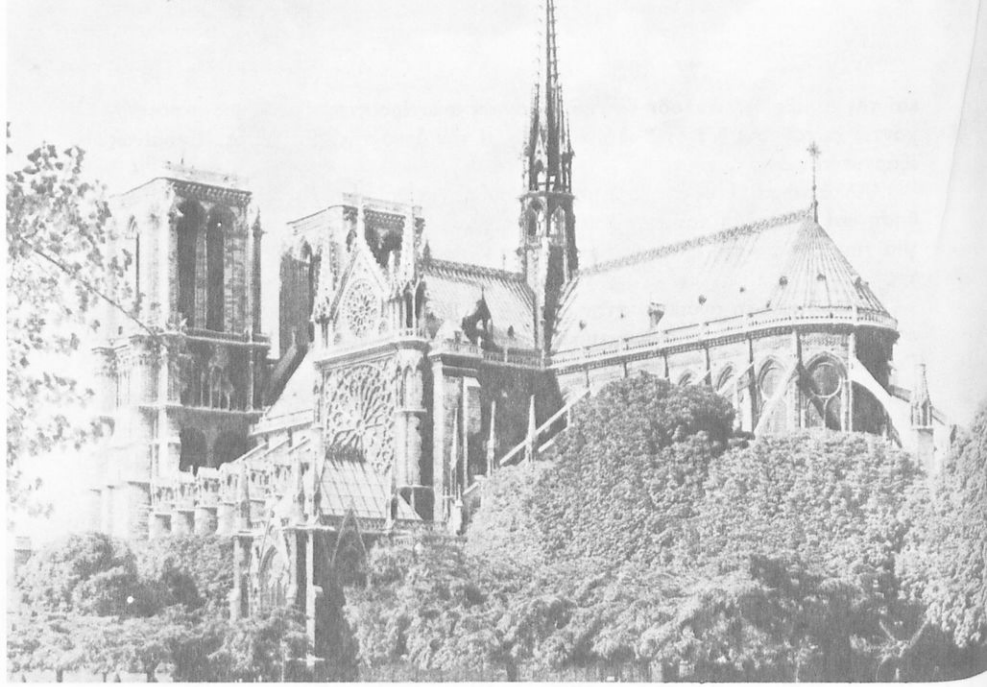

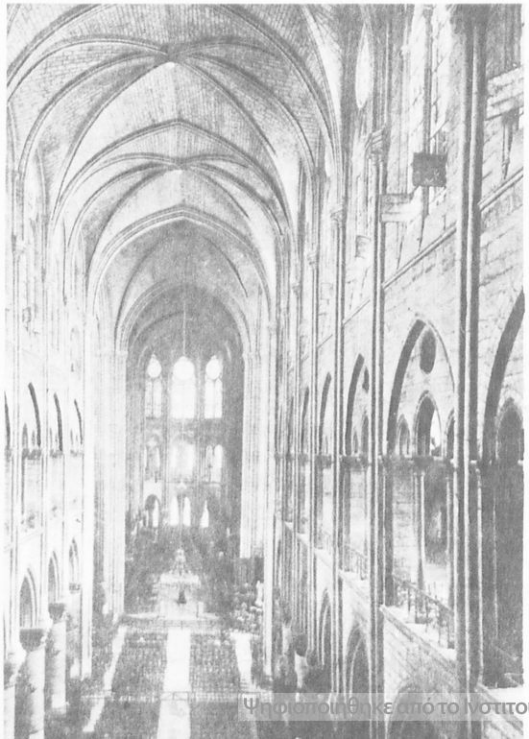

Γοτθικός ρυθμός στή Γαλλία. *Ὁ καθεδρικός ναός τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων (Notre Dame). Ἄρχισε νά χτίζεται τό 1163. Ἐγκαινιάστηκε τό 1182. Τό κεντρικό κλίτος (ἀριστερά) ὁλοκληρώθηκε τό 1200. Τά προσκτίσματα τῆς ἀψίδας χτίστηκαν στίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα ἀπό τόν Pierre de Chelles καί συνεχίστηκαν ἀπό τόν Jean Ravy.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ναστεῖες σέ κάθε χώρα. Θά προσπαθήσουμε νά χαράξουμε μερικές γενικές γραμμές καί νά ξεχωρίσουμε τά πιό χτυπητά γνωρίσματα.

Ὕστερα ἀπό τόν τεμαχισμό τῶν κυριότερων κρατῶν τῆς Εὐρώπης (Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ἱσπανίας) σέ μικρές φεουδαρχικές ἡγεμονίες, παρουσιάζεται στούς ἑπόμενους αἰῶνες (12ο - 15ο) τό ἀντίθετο:

● Ἐγκαταλείπεται πιά ἡ αὐτοκρατορική ἰδέα — ὅπως ἐμφανίστηκε παλαιότερα μέ τόν Καρλομάγνο τῆς Γαλλίας καί τόν Ὄθωνα τοῦ «Γερμανικοῦ ἔθνους» — δηλαδή ἡ ἐπιδίωξη τῆς παγκόσμιας κυριαρχίας ἀπό ἕνα κράτος.

● Στή θέση τῆς ἰδέας αὐτῆς κυριαρχεῖ τώρα μιά τάση νά συνενωθοῦν οἱ ἐξαιτίας τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος τεμαχισμένες χῶρες τῆς Εὐρώπης σέ ἐθνικά κράτη ὑπό ἰσχυρούς μονάρχες.

● Στήν ἀνάπτυξη ἐθνικῶν κρατῶν στή θέση τοῦ φεουδαρχικοῦ κατακερματισμοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καί στήν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας πού τελικά ὑπέταξε τούς φεουδαρχικούς ἄρχοντες, κύριος συντελεστής ὑπῆρξε ἡ οἰκονομική πρόοδος τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης καί ἡ δημιουργία τῆς ἀ σ τ ι κῆ ς τ ά ξ η ς, ὅπως θά ἀναπτυχθεῖ πιό κάτω. Ἡ νέα αὐτή τάξη θά ἀποτελέσει τό ἰσχυρό κίνητρο γιά τή δημιουργία τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καί τό κυριότερο στήριγμα τῶν μοναρχῶν στόν ἀγώνα τους νά ὑποτάξουν τούς φεουδάρχες.

▲ Ἡ τάση αὐτή πιό νωρίς καί πιό ἔκδηλα παρουσιάζεται στή Γ α λ λ ί α μέ τό βασιλικό οἶκο τῶν Κ α π ε τ ι δῶ ν. Τή μάχη γιά τή συγκέντρωση τῆς ἐξουσίας στό πρόσωπο τοῦ μονάρχη καί τήν ἐξασφάλιση τοῦ ἐθνικοῦ χώρου τῆς Γαλλίας ἀπό τίς κατακτητικές διεκδικήσεις πού πάντοτε πρόβαλλε ὁ μοναρχικός οἶκος τῆς Ἀγγλίας, οἱ Π λ α ν τ α γ ε ν έ τ ε ς, τήν ἔδωσαν οἱ μεγάλοι μονάρχες τῆς Γαλλίας Φίλιππος Β' Αὔγουστος, ὁ ἐγγονός του Λουδοβίκος Θ' ὁ Ἅγιος καί ὁ Φίλιππος Δ' ὁ Ὡραῖος (1285 - 1314). Ἀξιοσημείωτο γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου Δ' τοῦ Ὡραίου εἶναι ἡ σύγκρουσή του μέ τόν πάπα Βονιφάτιο Η', ἐπειδή ὁ Πάπας ἀμφισβήτησε καί τελικά ἀρνήθηκε στό Γάλλο μονάρχη τό δικαίωμα νά ἐπιβάλει ἔκτακτη φορολογία στό γαλλικό κλῆρο (1294).

Ἡ σύγκρουση ἀποκορυφώθηκε τό 1303, ὅταν ὁ Βονιφάτιος μέ ἐπίσημη ἐγκύκλιο (β ο ύ λ α) ἀπαγόρευσε στούς κληρικούς τῆς Γαλλίας νά πληρώσουν τό φόρο καί ἀφόρισε τό μονάρχη. Ὁ Φίλιππος Δ' ἔκαψε τή βούλα καί συγκάλεσε Γενική Συνέλευση τῶν Τάξεων στό Παρίσι, γιά νά ἐγκρίνει τίς ἐνέργειές του ἐναντίον τοῦ Πάπα. Ἡ ἀπόφαση ἦταν νά παραπεμφθεῖ ὁ Βονιφάτιος σέ δίκη· ἔφυγαν μάλιστα ἀπεσταλμένοι τοῦ Φιλίππου Δ' μέ τήν ἐντολή νά τόν συλλάβουν. Τό ἱερατεῖο τῆς Ρώμης δοκίμασε τότε τό μεγαλύτερο ἐξευτελισμό ἀπό τήν κοσμική ἐξουσία ἑνός νέου ἐθνικοῦ κράτους. Ὁ Βονιφάτιος πέθανε, ἀφοῦ ἔμεινε στή Ρώμη ἕνα μήνα στή φυλακή. Ὁ Φίλιππος διόρισε ἀντικαταστάτη του τόν Κλήμεντα Ε'· αὐτός μετέφερε τήν παπική ἕδρα ἀπό τή Ρώμη στήν Ἀβινιόν τῆς Ν. Γαλλίας, ὅπου καί ἔμεινε 70 χρόνια (1309 - 1377).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

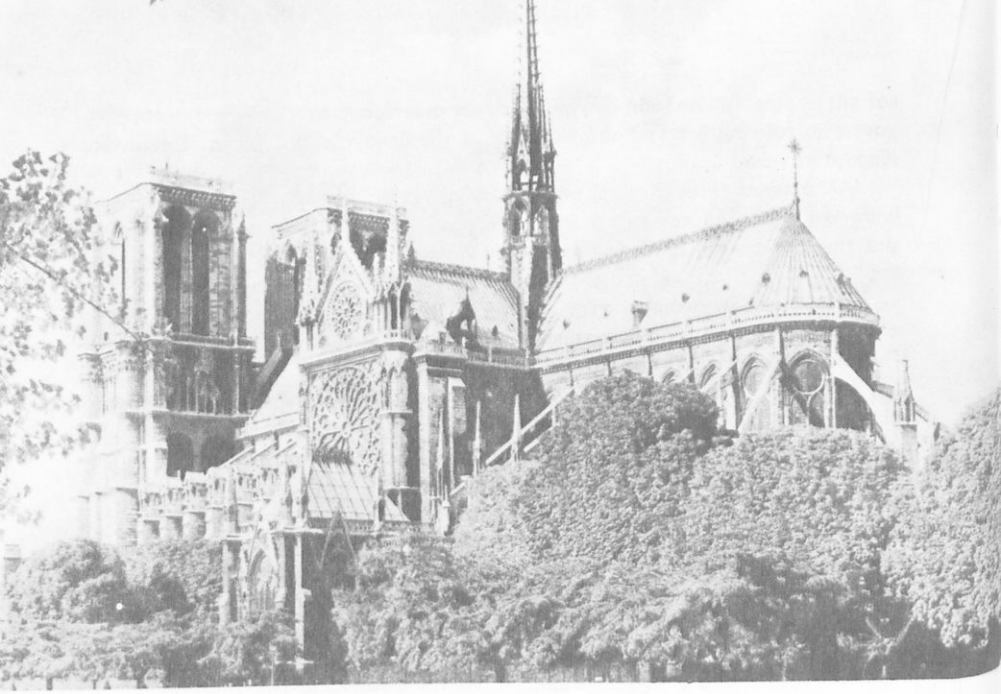

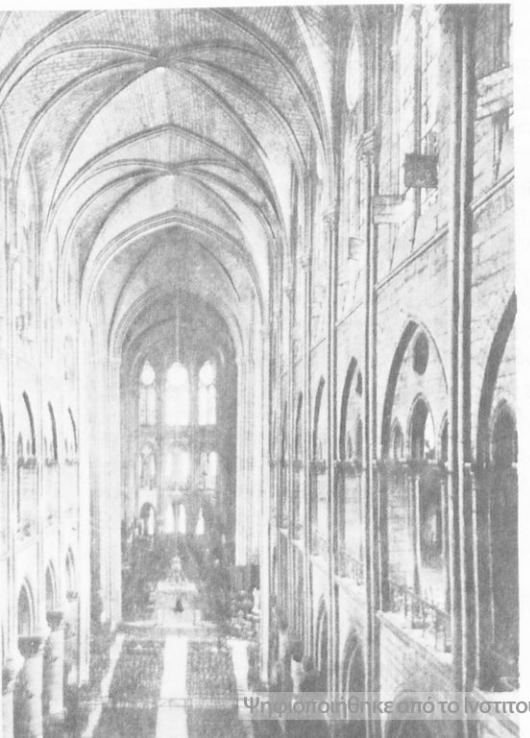

Γοτθικός ρυθμός στή Γαλλία. *Ὁ καθεδρικός ναός τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων (Notre Dame). Ἄρχισε νά χτίζεται τό 1163. Ἐγκαινιάστηκε τό 1182. Τό κεντρικό κλίτος (ἀριστερά) ὁλοκληρώθηκε τό 1200. Τά προσκτίσματα τῆς ἀψίδας χτίστηκαν στίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα ἀπό τόν Pierre de Chelles καί συνεχίστηκαν ἀπό τόν Jean Ravy.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ναστεῖες σέ κάθε χώρα. Θά προσπαθήσουμε νά χαράξουμε μερικές γενικές γραμμές καί νά ξεχωρίσουμε τά πιό χτυπητά γνωρίσματα.

Ὕστερα ἀπό τόν τεμαχισμό τῶν κυριότερων κρατῶν τῆς Εὐρώπης (Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ἰσπανίας) σέ μικρές φεουδαρχικές ἡγεμονίες, παρουσιάζεται στούς ἑπόμενους αἰῶνες (12ο - 15ο) τό ἀντίθετο:

● Ἐγκαταλείπεται πιά ἡ αὐτοκρατορική ἰδέα — ὅπως ἐμφανίστηκε παλαιότερα μέ τόν Καρλομάγνο τῆς Γαλλίας καί τόν Ὄθωνα τοῦ «Γερμανικοῦ ἔθνους» — δηλαδή ἡ ἐπιδίωξη τής παγκόσμιας κυριαρχίας ἀπό ἕνα κράτος.

● Στή θέση τῆς ἰδέας αὐτῆς κυριαρχεῖ τώρα μιά τάση νά συνενωθοῦν οἱ ἐξαιτίας τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος τεμαχισμένες χῶρες τῆς Εὐρώπης σέ ἐθνικά κράτη ὑπό ἰσχυρούς μονάρχες.

● Στήν ἀνάπτυξη ἐθνικῶν κρατῶν στή θέση τοῦ φεουδαρχικοῦ κατακερματισμοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καί στήν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας πού τελικά ὑπέταξε τούς φεουδαρχικούς ἄρχοντες, κύριος συντελεστής ὑπῆρξε ἡ οἰκονομική πρόοδος τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης καί ἡ δημιουργία τῆς ἀ σ τ ι κῆ ς τ ά ξ η ς, ὅπως θά ἀναπτυχθεῖ πιό κάτω. Ἡ νέα αὐτή τάξη θά ἀποτελέσει τό ἰσχυρό κίνητρο γιά τή δημιουργία τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καί τό κυριότερο στήριγμα τῶν μοναρχῶν στόν ἀγώνα τους νά ὑποτάξουν τούς φεουδάρχες.

▲ Ἡ τάση αὐτή πιό νωρίς καί πιό ἔκδηλα παρουσιάζεται στή Γ α λ λ ί α μέ τό βασιλικό οἶκο τῶν Κ α π ε τ ι δῶ ν. Τή μάχη γιά τή συγκέντρωση τῆς ἐξουσίας στό πρόσωπο τοῦ μονάρχη καί τήν ἐξασφάλιση τοῦ ἐθνικοῦ χώρου τῆς Γαλλίας ἀπό τίς κατακτητικές διεκδικήσεις πού πάντοτε πρόβαλλε ὁ μοναρχικός οἶκος τῆς Ἀγγλίας, οἱ Π λ α ν τ α γ ε νέ τ ε ς, τήν ἔδωσαν οἱ μεγάλοι μονάρχες τῆς Γαλλίας Φίλιππος Β' Αὔγουστος, ὁ ἐγγονός του Λουδοβίκος Θ' ὁ Ἅγιος καί ὁ Φίλιππος Δ' ὁ Ὡραῖος (1285 - 1314). Ἀξιοσημείωτο γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου Δ' τοῦ Ὡραίου εἶναι ἡ σύγκρουσή του μέ τόν πάπα Βονιφάτιο Η', ἐπειδή ὁ Πάπας ἀμφισβήτησε καί τελικά ἀρνήθηκε στό Γάλλο μονάρχη τό δικαίωμα νά ἐπιβάλει ἔκτακτη φορολογία στό γαλλικό κλῆρο (1294).

Ἡ σύγκρουση ἀποκορυφώθηκε τό 1303, ὅταν ὁ Βονιφάτιος μέ ἐπίσημη ἐγκύκλιο (β ο ύ λ α) ἀπαγόρευσε στούς κληρικούς τῆς Γαλλίας νά πληρώσουν τό φόρο καί ἀφόρισε τό μονάρχη. Ὁ Φίλιππος Δ' ἔκαψε τή βούλα καί συγκάλεσε Γενική Συνέλευση τῶν Τάξεων στό Παρίσι, γιά νά ἐγκρίνει τίς ἐνέργειές του ἐναντίον τοῦ Πάπα. Ἡ ἀπόφαση ἦταν νά παραπεμφθεῖ ὁ Βονιφάτιος σέ δίκη· ἔφυγαν μάλιστα ἀπεσταλμένοι τοῦ Φιλίππου Δ' μέ τήν ἐντολή νά τόν συλλάβουν. Τό ἱερατεῖο τῆς Ρώμης δοκίμασε τότε τό μεγαλύτερο ἐξευτελισμό ἀπό τήν κοσμική ἐξουσία ἑνός νέου ἐθνικοῦ κράτους. Ὁ Βονιφάτιος πέθανε, ἀφοῦ ἔμεινε στή Ρώμη ἕνα μήνα στή φυλακή. Ὁ Φίλιππος διόρισε ἀντικαταστάτη του τόν Κλήμεντα Ε'· αὐτός μετέφερε τήν παπική ἕδρα ἀπό τή Ρώμη στήν Ἀβινιόν τῆς Ν. Γαλλίας, ὅπου καί ἔμεινε 70 χρόνια (1309 - 1377).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ρωμανικός ρυθμός. *Ένα ἀντιπροσωπευτικό δεῖγμα αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ στή Γαλλία εἶναι ὁ καθεδρικός ναός τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Ἀγκουλέμ [Angoulême]. Ἄρχισε νά χτίζεται τό 1125 καί ὁλοκληρώθηκε τό 1150.*

Παρατηροῦμε ἔτσι τίς ἑξῆς τρεῖς ἀλλαγές: 1. Νά νικᾶ ὁ Γάλλος μονάρχης στή σύγκρουσή του μέ τόν Πάπα. 2. Νά ἐγκαινιάζεται στή Γαλλία ὁ θεσμός τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τῶν Τάξεων. Καί 3. Νά μετέχει σ' αὐτήν γιά πρώτη φορά καί ἡ Τρίτη Τάξη, δηλαδή ἡ Ἀστική Τάξη.

Στήν Ἀγγλία παίρνει διαφορετικό χαρακτήρα ἡ πάλη τῶν φεουδαρχῶν ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ Ἰωάννη τοῦ Ἀκτήμονα, ἀδελφοῦ τοῦ Ριχάρδου τοῦ Λεοντόκαρδου μέ τή νίκη τῶν πρώτων. Ὁ Ἰωάννης, γιά νά βρεῖ πόρους σ' ἕνα πόλεμο μέ τή Γαλλία, θέλησε νά τούς φορολογήσει. Οἱ φεουδάρχες ὅμως ἐπαναστάτησαν (1215) καί τόν ἀνάγκασαν νά ὑπογράψει τό Μέγα Χάρτη (Μάγκνα Κάρτα)[1] ὅπου ἔκαμε ἐπίσημα πολλές παραχωρήσεις καί ἀναγνώρισε δικαιώματα καί στούς φεουδάρχες καί στό λαό.

Σύμφωνα μέ τή Μάγκνα Κάρτα ὁ βασιλιάς δέν μπορεῖ νά ἐπιβάλλει φόρους

1. Magna Charta.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σκηνές ἀπό τή Γέννηση τοῦ Χριστοῦ. *[Ὑαλογραφία ἀπό τό μοναστήρι τοῦ Königsfelden — Ἕνας αἰώνας].*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χωρίς τή συγκατάθεση τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου τοῦ κράτους. Τό συμβούλιο αὐτό τό ἀποτελοῦν οἱ ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ἐπίσκοποι, οἱ κόμητες καί οἱ βαρῶνοι. Κανένας ἐλεύθερος πολίτης δέν ἐπιτρέπεται νά φυλακιστεῖ ἤ νά καταδικαστεῖ ἀπό τό βασιλιά, πρίν κριθεῖ ἀπό δικαστήριο. Ἄν ὁ βασιλιάς παραβεῖ τίς διατάξεις τοῦ Χάρτη, οἱ εὐγενεῖς ἔχουν τό δικαίωμα νά ἀντισταθοῦν.

Τό ἔγγραφο αὐτό εἶναι πολύ σπουδαῖο γιά τό μέλλον. Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού *ἕνας μεσαιωνικός μονάρχης δέχεται νά περιορίσει τήν ἐξουσία του παραχωρώντας συνταγματικά δικαιώματα.* Ἀνοίγει ὁ δρόμος γιά νά ἐπικρατήσει ἀργότερα τό ἀγγλικό κοινοβουλευτικό σύστημα. Τό Μέγα Συμβούλιο θά γίνει τό Κοινοβούλιο (Parlement).

Ἀπό τά μεγάλα πολεμικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ὁ Ἑκατονταετής πόλεμος (1339 - 1453) μεταξύ Γαλλίας καί Ἀγγλίας. Οἱ βασιλιάδες τῆς Ἀγγλίας, ἀπόγονοι τῶν Νορμανδῶν τῆς Γαλλίας, ἐξακολουθοῦσαν νά θεωροῦν ὅτι ἦταν κατά κύριο λόγο ἡγεμόνες τῆς Νορμανδίας καί ὅλων τῶν ἄλλων κτήσεων στή Γαλλία. Τήν Ἀγγλία τή λογάριαζαν σάν κατακτημένη περιοχή πού προμήθευε οἰκονομικά μέσα καί στρατό. Πρόβαλλαν λοιπόν ἀξιώσεις γιά τό θρόνο τῆς Γαλλίας, καί αὐτό ὁδήγησε σ' ἕναν πόλεμο πού κράτησε ἑκατό περίπου χρόνια, μέ διαλείμματα καί μέ διάφορες φάσεις.

Τό 1346 οἱ Ἄγγλοι νίκησαν στό Crécy τῆς Πικαρδίας καί ἀργότερα στό Poitiers (Πουατιέ). Ἀκολούθησε πολύ δύσκολη περίοδος γιά τούς Γάλλους ἀλλά, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, τούς ἐμψύχωσε ἡ Jeanne d'Arc. Τελικά ἡ Ἀγγλία ἄφησε τίς φιλοδοξίες της καί τίς κτήσεις της στή Γαλλία ἐκτός ἀπό τό Καλαί.

Τό πιό μεγάλο γεγονός αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι οἱ βαθιές ἀλλαγές στήν οἰκονομική ζωή τῶν ἀνθρώπων, πού ἀρχίζουν νά τούς ἀπομακρύνουν ἀπό τό μεσαιωνικό τρόπο ζωῆς.

Ἀπό τόν 11ο αἰώνα ὁ πληθυσμός στήν Εὐρώπη αὐξήθηκε πολύ καί αὐτό ἔγινε αἰτία νά ἀναταραχτεῖ ἡ μεσαιωνική κοινωνία. Ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς ἔγινε πιό ἐντατική, ζητήθηκε πολλή ἐργατική δύναμη καί γῆ γιά καλλιέργεια. Οἱ φεουδάρχες ἄρχισαν νά νοικιάζουν γι' αὐτό τό σκοπό κομμάτια ἀπό τά κτήματά τους, γιατί ἔτσι εἶχαν περισσότερα κέρδη. Τελειοποίησαν μάλιστα τά μέσα τῆς καλλιέργειας, γιά νά ἀποδίδει ἡ γῆ περισσότερα.

Μά ἡ γῆ, ὅσο καί νά τή δούλευαν μέ τά φτωχά μέσα πού εἶχαν τότε, δέν μποροῦσε νά δώσει λύση στό δημογραφικό πρόβλημα, δηλαδή στήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ ἄνθρωποι βρῆκαν τότε καί μιάν ἄλλη διέξοδο: τό ἐμπόριο, τή βιομηχανία, τά διάφορα ἐπαγγέλματα πού παράγουν προϊόντα μέ μεγάλη ζήτηση. Ἄρχισαν νά ἀφήνουν τή γεωργία καί νά συγκεντρώνονται στίς πόλεις. Ἀπό τό 12ο αἰώνα παρουσιάζονται πολυάριθμες πόλεις μέ μεγάλη οἰκονομική καί πνευματική κίνηση.

Οἱ σπουδαιότερες ἦταν στήν Ἰταλία, γιατί ἐκεῖ συγκεντρώθηκε ἡ ἐμπορική κίνηση ὅλης τῆς Μεσογείου. Οἱ ἄνθρωποι πού εἶχαν καταφύγει στίς πόλεις γιά νά δουλέψουν καί νά ζήσουν, ἀποτέλεσαν τήν ἀστική τάξη, μιά καινούρ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἄγγελος πού εὐαγγελίζεται τή γέννηση τῆς Παναγίας. *[Ὑαλογραφία ἀπό τό μοναστήρι τοῦ Königsfelden — 14ος αἰώνας].*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

για τάξη πού δέν ὑπῆρχε στή μεσαιωνική κοινωνία. Εἶναι μιά τάξη φίλεργη καί φιλοπρόοδη, πού οἱ φεουδαρχικοί θεσμοί τήν ἐμποδίζουν νά προοδέψει, καί γι' αὐτό στούς πολέμους τῶν βασιλιάδων μέ τούς φεουδάρχες ὑποστηρίζει τούς πρώτους. Μέ στήριγμα αὐτή τήν τάξη οἱ βασιλιάδες ἀργότερα θά ὑποτάξουν ἐντελῶς τούς ἀτίθασους φεουδάρχες.

2. Βαθιές ἀλλαγές στήν Τέχνη, στή Σκέψη καί στά Γράμματα.

▲ Οἱ ἀλλαγές αὐτές δέ γίνονται μόνο στήν οἰκονομία καί τήν κοινωνία. Συνοδεύονται καί ἀπό μιά βαθιά ἀλλαγή στήν Τέχνη καί στά Γράμματα. Τό 12ο αἰώνα παρουσιάζεται μιά Ἀ ν α γ έ ν ν η σ η. Αὐτή εἶναι ἡ σπουδαιότερη τοῦ Μεσαίωνα, γιατί ἡ πρώτη ἀναγέννηση, τοῦ Καρλομάγνου, ἦταν μονάχα μιά χαραυγή. Ἀπό τά τέλη τοῦ 12ου αἰώνα στήν Ἰταλία καί τή Γαλλία ἐμφανίζονται τά Πανεπιστήμια· πολλαπλασιάζονται τό 13ο. Στή Γερμανία ἐμφανίζονται ἀπό τό 14ο.

Αὐτό τόν καιρό σημειώνεται ἕνα ἀληθινό ξύπνημα τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή μεσαιωνική του νάρκη. Τώρα οἱ ἄνθρωποι θέλουν:

- Νά φωτίσουν τό πνεῦμα τους μέ τή γνώση καί τή σοφία.
- Νά καταγράψουν σέ ποιήματα τίς συγκινήσεις τους ἀπό τά μεγάλα γεγονότα τοῦ παρελθόντος καί τῆς ἐποχῆς τους.
- Τή φώτιση στή σκέψη τήν παίρνουν ἀπό τούς ἀρχαίους Ἕλληνες· ὄχι ἀπευθείας, ἀλλά ἀπό τούς Ἄραβες τῆς Ἰσπανίας, πού ἦταν πιό κοντά τους καί εἶχαν προοδέψει στήν ἐπιστήμη πολύ.

▲ Στήν Ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ή τοῦ 12ου αἰώνα τελειοποιεῖται ὁ Ρ ω μ α ν ι κ ό ς ρ υ θ μ ό ς, πού ἐπηρεάστηκε ἀπό τό Βυζάντιο. Ἔχει γνώρισμά του τό θόλο, τά ἡμικυκλικά τόξα καί τό σταυρωτό σχῆμα σέ ὁλόκληρο τό οἰκοδόμημα.

Τόν ἴδιο αἰώνα παρουσιάζεται καί στό 13ο ἀκμάζει καί ὁ Γ ο τ θ ι κ ό ς ρ υ θ μ ό ς, ὁ πιό ἀντιπροσωπευτικός ρυθμός τῆς ἐποχῆς. Τό πιό χτυπητό του γνώρισμα εἶναι ὅτι τά τόξα του, τόσο στίς πόρτες καί τά παράθυρα, ὅσο καί στίς καμάρες, δέν εἶναι ἡμικυκλικά, ἀλλά ὀξυκόρυφα καί συχνά διασταυρώνονται πολλά μαζί στήν ἴδια κορυφή. Τό φαινόμενο αὐτό λέγεται κ α τ α κ ο ρ υ φ ι σ μ ό ς.

▲ *Στήν ποίηση ἡ λατινική γλώσσα ἐγκαταλείπεται καί χρησιμοποιοῦνται οἱ ζωντανές γλῶσσες.* Τά ποιήματα παίρνουν τά θέματά τους ἀπό τίς ἱστορίες τῶν λαῶν τῆς Δ. Εὐρώπης στά παλαιότερο χρόνια. Εἶναι δηλαδή π ο ι ή μ α τ α μέ ἐ θ ν ι κ ή π ρ ο έ λ ε υ σ η. Τέτοια π.χ. εἶναι τό «Τραγούδι τῶν Νιμπελοῦγκεν», τό «Τραγούδι τοῦ Ρολάνδου», τά «Ποιήματα τοῦ Στρογγυλοῦ Τραπεζιοῦ» καί ἄλλα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Η ΕΥΡΩΠΗ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΣΧΗΜΑΤΙΖΕΤΑΙ ΠΑΝΩ ΣΤΑ ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (476 - 751)

● Ἀπό τά πέντε βασίλεια τῶν βαρβάρων πού σχηματίστηκαν στό χῶρο τοῦ Δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, διατηρήθηκε μετά τόν Ἰουστινιανό τό βασίλειο τῶν Φράγκων.

2 ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ — ΜΕΡΟΒΙΓΓΙΟΙ ΚΑΙ ΚΑΡΟΛΙΔΕΣ.

● Ἀπό τόν Φράγκο βασιλιά Κλόβη τῆς δυναστείας τῶν Μεροβιγγίων γίνεται ἡ πρώτη προσπάθεια νά ἑνωθεῖ ἕνα μέρος τῆς Εὐρώπης σ' ἕνα ἰσχυρό κράτος.

● Τούς Μεροβιγγίους διαδέχτηκαν οἱ Καρολίδες (751). Τότε ἀκριβῶς ὁ πάπας τῆς Ρώμης, ἐπειδή ἡ Ἰταλία κινδυνεύει ἀπό τούς Λογγοβάρδους, ἀφήνει τό Βυζάντιο καί ζητεῖ τή βοήθεια τῶν Φράγκων. Οἱ Φράγκοι τόν βοηθοῦν καί τότε (754) κάνει τήν πρώτη ἐμφάνισή του τό παπικό κράτος.

3 ΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΙΓΑ ΣΙΓΑ Η ΕΥΡΩΠΗ (751 - 11ος αἰώνας).

● Στήν πρώτη φάση αὐτῆς τῆς περιόδου ὁ Καρλομάγνος (771 - 814), βασιλιάς τῶν Φράγκων, κατορθώνει τή σπουδαιότερη ἑνοποίηση τῆς Εὐρώπης, ἱδρύοντας μιά φραγκορωμαϊκή αὐτοκρατορία στό χῶρο τῆς παλιᾶς.

● Ἡ ἑνότητα αὐτή διαλύθηκε (843) καί ἡ Εὐρώπη παίρνει ἄλλη ὄψη μέ τίς «νέες εἰσβολές» πού δημιουργοῦν καινούρια κράτη. Τό πιό σπουδαῖο ἀπό τά κράτη αὐτά εἶναι ἡ Ἀγγλία (1066).

4 10ος - 11ος ΑΙΩΝΑΣ — ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ Δ. ΕΥΡΩΠΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑΣ

● Τό σύστημα τῆς φεουδαρχίας γεννήθηκε στήν ἐποχή πού διαλυόταν τό ρωμαϊκό κράτος. Στηρίζεται στήν ἀρχή τῆς ὑποτέλειας καί τῆς προστασίας τῶν ἀδυνάτων ἀπό τούς πιό δυνατούς. Διαμορφώθηκε ὅμως καί πῆρε τήν ἀντιπροσωπευτική μορφή του στό 10ο - 11ο αἰώνα.

● Τόν ἴδιον καιρό πού διαμορφώνεται ἡ φεουδαρχία, ἡ Δυτική Ἐκκλησία, μέ ἀφορμή τό ζήτημα τῆς περιβολῆς, ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ τούς κοσμικούς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης. Ἡ παποσύνη βρίσκεται στό μεσουράνημά της. Οἱ ἀγῶνες αὐτοί θά τελειώσουν μέ θρίαμβο τῆς δύναμής της. Αὐτό φαίνεται ἀπό τίς σταυροφορίες (12ος - 13ος αἰώνας) πού γίνονται μέ τήν πρωτοβουλία της.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

5 12ος - 14ος ΑΙΩΝΑΣ — Η Δ. ΕΥΡΩΠΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΧΑΡΑΥΓΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

● Ὁ 12ος αἰώνας φέρνει σοβαρές ἀλλαγές στήν πολιτική, οἰκονομική καί κοινωνική ζωή. Αὐτές οἱ ἀλλαγές ἑτοιμάζουν τό τέλος τοῦ Μεσαίωνα καί τήν ἀνατολή τῶν Νέων Χρόνων.

● Πιό φανερά διακρίνεται ἡ ἀλλαγή στή Σκέψη, στήν Τέχνη καί στά Γράμματα. Ὁ 12ος αἰώνας φέρνει τό ξύπνημα τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή μεσαιωνική νάρκη του.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

Νωθροί βασιλιάδες — Μαγιορδόμοι — Παπικό κράτος — νέες εἰσβολές — Βίκιγκς — προστασία — ὑποτέλεια — βασάλος — ἐπικυρίαρχος — ὅρκος πίστης — περιβολή — βιλάνος — τό ζήτημα τῆς περιβολῆς — Κογκορδάτο — Ρωμανικός ρυθμός — Γοτθικός ρυθμός—Μάγκνα Κάρτα.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Ὁ Κάρολος Μαρτέλ νικᾶ τούς Ἄραβες στό Πουατιέ	732
Ἵδρυση τοῦ παπικοῦ κράτους	754
Ὁ Καρλομάγνος στέφεται αὐτοκράτορας	800
Ἡ συμφωνία τοῦ Βερντέν	843
Οἱ Νορμανδοί κυριεύουν τήν Ἀγγλία	1066
Ὁ Ὄθων Α΄ γίνεται αὐτοκράτορας τῆς «Ἁγίας Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους»	962
Τό ζήτημα τῆς περιβολῆς	1076
Τό Κογκορδάτο τῆς Βόρμς	1122
Μάγκνα Κάρτα	1215
Ἑκατονταετής πόλεμος	1339 - 1453

Κείμενα

1. Ἡ ἵδρυση τοῦ κοσμικοῦ κράτους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας (754)

Ὅταν ἦταν πάπας ὁ Στέφανος Β΄, ὁ ρήγας τῶν Λογγοβάρδων Ἀστόλφος μάστιζε τήν Ἰταλία, κατάστρεφε τήν ἐπαρχία τῆς Ραβέννας, κατακτοῦσε τή Νάρνη καί ἀπείλοῦσε τήν ἴδια τή Ρώμη, ἐνῶ οἱ Βυζαντινοί, ἀπασχολημένοι μέ τούς Σαρακηνούς, δέν ἦταν σέ θέση νά στείλουν βοήθεια οὔτε ἀπό στεριά οὔτε ἀπό θάλασσα στούς Ἐξάρχους τους . . .

Γι' αὐτό ὁ Στέφανος, ἐπειδή εἶδε μέ φόβο τούς κινδύνους καί τίς εὐθύνες του, ἀποφασίζει νά κάμει μιά ἐνέργεια πού ἐπρόκειτο βέβαια νά δυσαρεστήσει καί τούς δυό κυρίους του, δηλαδή καί τόν Κωνσταντῖνο Ε΄ καί τόν Ἀστόλφο. Φεύγει βιαστικά

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γιά τή Γαλλία ἀποβλέποντας σέ δυό σκοπούς: α. ὁ ἴδιος προσωπικά νά καταγγείλει τήν ἀσέβεια τῶν Γραικῶν (ἐννοεῖ τήν Εἰκονομαχία) καί τίς κατακτητικές ἁρπαγές τοῦ Ἀστόλφου, καί ἔτσι νά ἀποσπάσει τή συμπάθεια τῶν λαῶν ἐκείνων, καί β. νά κατορθώσει μέ τήν προσωπική του συνάντηση νά παρακινήσει τόν Πιπίνο σέ κάποια ἔνοπλη ἐπέμβαση.

Ἄδικα ὁ Ἀστόλφος, πού βρισκόταν τότε στήν Παβία, προσπάθησε νά τοῦ ἀλλάξει τή γνώμη. Τόν περίμενε λοιπόν στήν Καμπανία ὁ γιός τοῦ Μαρτέλλου, καί ἐκεῖ, ὅπως εἶχε συμφωνηθεῖ, συναντήθηκαν Στέφανος καί Πιπίνος, τό Νοέμβριο τοῦ 753, δηλαδή τό χρόνο πού κυκλοφοροῦσε στούς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς τό προσκλητήριο τῆς εἰκονομαχικῆς Συνόδου (ἐννοεῖ τῆς Ἱέρειας τοῦ 754). Κοντεύει λοιπόν ἡ στιγμή πού θά τερματιστεῖ ἡ παπική ὑποταγή.

Ἡ συνάντηση στό Ποντιόδουνο (Ponthion) πού πραγματοποιήθηκε ἀνάμεσα στούς ἔνδοξους αὐτούς νέους παράγοντες χαράζει τίς πρῶτες γραμμές στό γεωγραφικό χάρτη τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ καί τοποθετεῖ τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς νεώτερης Εὐρώπης.

Ὅταν ὁ Πιπίνος πληροφορήθηκε ὅτι ὁ Πάπας πλησίαζε στά σύνορά του, ἀνεβαίνει στό ἄλογό του ἐπικεφαλῆς κληρικῶν καί προυχόντων καί τρέχει νά τόν προϋπαντήσει. Καί ἦταν ἡ συνοδεία ἐξαιρετικά μεγαλόπρεπη. Ἐπίσκοποι φοροῦσαν τίς ἀρχιερατικές τους στολές, ἱππικό καί πεζικό προπορευόταν καί ἀκολουθοῦσε τή μακριά ἀκολουθία καί ἄπειρο πλῆθος εὐσεβεῖς μέ λαμπάδες συνόδευε. Τή μέρα ἐκείνη — θά μποροῦσε νά πεῖ κανένας — ἡ Γαλλία, ἐκπροσωπώντας τό νεώτερο κόσμο, ντυμένη τήν καινούρια καί λαμπερή ἱπποτική της στολή, προχωροῦσε νά ὑποδεχτεῖ τήν ἀρχαία ρωμαϊκή παράδοση πού, δραπετεύοντας ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, βγῆκε καί ζητοῦσε στή Δύση ἕναν κυρίαρχο πιό πειθήνιο.

Ὅταν ὁ Πιπίνος εἶδε ἀπό μακριά τήν παπική συνοδεία πού πλησίαζε πάνω σέ νεαρές ἡμιόνους, ξεπέζεψε ἀμέσως, καί ἀφοῦ ἔσκυψε ὡς πού ν' ἀγγίξει τό μέτωπό του στό χῶμα, πρόσταξε ὅλους, πρῶτα τούς γιούς του καί τή σύζυγό του, νά γονατίσουν καί νά προσκυνήσουν βαθιά. Ὕστερα, μέ τήν προσαγόρευση τοῦ Πάπα, σηκώθηκε ἀπό χάμω, καί πεζός τοῦ κρατοῦσε στήν πορεία τήν ἡμιόνό του ἐκτελώντας ὡς δεῖγμα ταπεινοφροσύνης ὑπηρεσία ἱπποκόμου.

Ὅταν ὅμως μ' αὐτό τόν τρόπο ἡ συνοδεία ἔφτασε πιά στό Ποντιόδουνο, ἡ σκηνή τήν ἄλλη μέρα ἄλλαξε. Γιατί ὁ Πιπίνος ἀπό τή μιά μεριά, σάν νά πῆρε ἄλλο πρόσωπο κάθισε πάνω σέ θρόνο φορώντας τή βασιλική στολή· ἀπό τήν ἄλλη ὁ Στέφανος πλησίασε ντυμένος ταπεινά σάν καλόγερος.

. . . . . .

Ὕστερα ἀπό μερικές μέρες ὁ Πάπας γιά νά ἐπικυρώσει τήν προηγούμενη στέψη, στέφει τό ρήγα τῆς Φραγκίας γιά δεύτερη φορά. Ὁ Πιπίνος, σίγουρος πιά ὅτι ἦρθε ἡ ὥρα νά γίνει κληρονόμος τῆς βυζαντινῆς Ἐξαρχίας πού χαροπάλευε, γύρισε καταχαρούμενος στήν ἕδρα του.

Στή στιγμή ἔγιναν ὅλα. Ὁ Πιπίνος κατεβαίνει γιά δεύτερη φορά στήν Ἰταλία, νικᾶ τόν Ἀστόλφο, διώχνει τούς Λογγοβάρδους ἀπό τή Ραβέννα, κατακτᾶ εἴκοσι μικρές καί μεγάλες πόλεις, καί ὁλόκληρη αὐτή τή χώρα, ὅπως λένε οἱ Λατίνοι, τήν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

προσαρτᾶ στό πατριμόνιο τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἤ — σύμφωνα μέ ἄλλους — τή δωρίζει στή ρωμαϊκή πολιτεία.

ΣΠ. ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ

[*Βυζαντιναί Μελέται*. Ἐν Ἀθήναις 1857, σελ. 332 - 335. Γλωσσική ἀπλούστευση.]

2. Ἡ στέψη τοῦ Καρλομάγνου τά Χριστούγεννα τοῦ 800.

. . .Ὕστερα, τήν ἡμέρα τῆς γέννησης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μαζευτήκαμε ὅλοι στή βασιλική τοῦ μακαρισμένου Ἀποστόλου Πέτρου. Τότε ὁ σεβάσμιος καί ἅγιος ποντίφηκας μέ τά ἴδια του τά χέρια τόν ἔστεψε μέ ἕνα βαρύτιμο στέμμα. Ὅπου βλέποντας τή μεγάλη προστασία καί ἀφοσίωσή του στήν Ἁγία ρωμαϊκή Ἐκκλησία, ὅλοι οἱ πιστοί Ρωμαῖοι φώναξαν μέ μιά δυνατή φωνή, σύμφωνα μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ καί τοῦ μακαρισμένου Ἀποστόλου Πέτρου, φύλακα τῶν κλειδιῶν τοῦ οὐρανοῦ:

«Στόν Κάρολο τόν εὐσεβέστατο, τόν Αὔγουστο, τόν ἐστεμμένο ἀπό τό Θεό, τό μεγάλο καί εἰρηνικό αὐτοκράτορα, ζωή καί νίκη.»

Τρεῖς φορές φώναξαν αὐτά τά λόγια καί ἀνακηρύχτηκε αὐτοκράτορας ἀπ' ὅλους. Ἀμέσως ὁ ἁγιότατος ἱεράρχης καί ποντίφηκας ἔχρισε τόν Κάρολο, τό ἐκλεκτότερο τέκνο του, μέ τό ἅγιο λάδι, τήν ἴδια ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων.

Καί καθώς ὁ τίτλος τοῦ αὐτοκράτορα δέν ὑπῆρχε πιά στούς Ἕλληνες, γιατί ἦταν στήν ἐξουσία μιᾶς γυναίκας, φάνηκε σωστό καί στόν πάπα Λέοντα τόν ἴδιο καί σέ ὅλους τούς ἅγιους πατέρες πού ἦταν στή συγκέντρωση, ἐξίσου καί στόν ὑπόλοιπο χριστιανικό λαό, ὅτι ἔπρεπε νά δώσουν τόν τίτλο τοῦ αὐτοκράτορα στόν Κάρολο, βασιλιά τῶν Φράγκων, πού ἐξουσίασε τή Ρώμη τήν ἴδια, ὅπου οἱ Καίσαρες συνήθιζαν νά κατοικοῦν πάντοτε ἐξίσου ὅπως καί σέ ἄλλες θέσεις στήν Ἰταλία, στή Γαλλία καί στή Γερμανία.

Ἐπειδή ὁ παντοδύναμος Θεός ἔθεσε ὅλες αὐτές τίς θέσεις κάτω ἀπό τή δύναμή του, φαινόταν σωστό σ' αὐτούς κατά τήν ἐπιθυμία ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ, ὅτι ἔπρεπε νά ἔχει καί τόν τίτλο ἐπίσης. Αὐτή τήν ἐπιθυμία ὁ βασιλιάς Κάρολος δέν τήν ἀρνήθηκε, ἀλλά ὑπακούοντας μέ ταπεινοφροσύνη στό Θεό, στίς προσευχές τοῦ κλήρου καί ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ, ἔλαβε τόν τίτλο τοῦ αὐτοκράτορα μαζί μέ τό χρίσμα ἀπό τόν πάπα Λέοντα.

ΕΓΙΝΑΡΔΟΣ

[Χρονικό τῆς ἐποχῆς. Ἀπό τά *Select documents of European History* τοῦ R. Laffan. Νέα Ὑόρκη 1929, σελ. 6 - 17. Μετάφραση).

3. Ἕνα χρονικό ἀπό τίς Νορμανδικές ἐπιδρομές στή Γαλλία.

845. Ἕνας πολύ δύσκολος χειμώνας. Τό Μάρτη 130 πλοῖα τῶν Νορμανδῶν λεηλάτησαν ὅλη τή χώρα καί στίς δυό ὄχθες τοῦ Σηκουάνα καί προχώρησαν στό Παρίσι χωρίς νά συναντήσουν καμιά ἀντίσταση. Ὁ Κάρολος ἤθελε νά τούς ἀντιμετωπίσει, ἀλλά εἶδε ὅτι οἱ δυνάμεις του δέν θά μποροῦσαν νά νικήσουν. Μέ συμφωνίες καί μέ τήν προσφορά 7000 λιβρῶν σταμάτησε τήν προέλασή τους καί τούς ἔπεισε νά ἀπο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τραβηχτοῦν. . . Ὁ Ἐρρίκος, ὁ βασιλιάς τῶν Νορμανδῶν, ἔφερε ἕνα στόλο ἀπό 600 πλοῖα, μέσον τοῦ Ἔλβα, στή Γερμανία ἐναντίον τοῦ Λουδοβίκου. Οἱ Σάξονες ἀντιστάθηκαν, ἔδωσαν μάχη καί μέ τή βοήθεια τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ νίκησαν...

853. Δανοί πειρατές ἀνέβαιναν τή χώρα ἀπό τή Νάντη καί στίς 8 τοῦ Νοέμβρη ἔφτασαν ἀνενόχλητοι στήν πόλη Τούρ. Τήν ἔκαψαν μέ τήν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Μαρτίνου καί ἄλλες γειτονικές τοποθεσίες. Ἀλλά, ἐπειδή περίμεναν τήν ἐπιδρομή, τό σῶμα τοῦ ἁγίου εἶχε μεταφερθεῖ στό Κόρμερυ, ἕνα μοναστήρι στήν Ὀρλεάνη. . .

854. Οἱ Δανοί πού ἦταν στόν ποταμό Λουάρ ἔφτασαν στό κάστρο τοῦ Μπλουά, τό ἔκαψαν καί θά ἔφταναν ὡς τήν Ὀρλεάνη νά κάνουν τά ἴδια καί ἐκεῖ, ἀλλά ὁ ἅγιος ἐπίσκοπος τῆς Ὀρλεάνης καί ὁ Βουρχάρδος, ἐπίσκοπος τῆς Σάρτρ, μάζεψαν πλοῖα καί ἄνδρες, γιά νά τούς ἀντιμετωπίσουν. Τότε ἀποφάσισαν νά πᾶνε πάλι πίσω στόν Λουάρ.

855. Οἱ Νορμανδοί πῆγαν στόν Λουάρ, ἄφησαν τά πλοῖα τους καί ξεκίνησαν πεζοί γιά τό Πουατιέ. Ἀλλά συνάντησαν τόση ἀντίσταση ἀπό τούς Ἀκουϊτανούς, ὥστε μόλις 300 ἀπό αὐτούς σώθηκαν. . .

ΧΡΟΝΙΚΑ
[R. Laffan ἔνθ' ἀν. σελ. 9 - 10]

4. Ὁ Ἐρρίκος Δ' ἐπισκέπτεται τήν Κανόσα (1077).

Ἐπειδή ἀπό τήν ἀγάπη τῆς δικαιοσύνης, συνεργαστήκατε μέ μᾶς καί συμμεριστήκατε τόν κίνδυνό μας στόν ἀγώνα τοῦ Χριστιανικοῦ πολέμου, λάβαμε τόν κόπο, μέ εἰλικρινή ἀγάπη, νά σᾶς πληροφορήσουμε, ἀγαπητοί, πῶς ὁ βασιλιάς μετανόησε καί πῆρε ἄφεση καί πῶς ὅλη ἡ ὑπόθεση διαδραματίστηκε ἀπό τήν εἴσοδό του στήν Ἰταλία ὡς σήμερα.

Ὅπως ἦταν συμφωνημένο μέ τούς ἀπεσταλμένους πού ἦρθαν ἀπό σᾶς σέ μᾶς, φτάσαμε στή Λομβαρδία περίπου εἴκοσι μέρες πρίν ἀπό τήν ἡμερομηνία πού θά μᾶς συναντοῦσε ἕνας ἀξιωματικός. Περιμέναμε τήν ἄφιξη τῆς συνοδείας πού θά μᾶς ἐπέτρεπε νά περάσουμε ἀπό τή χώρα σας. Ἀλλά ὅταν ἡ ἡμερομηνία πέρασε καί μάθαμε ὅτι τώρα πιά πολλές δυσκολίες — καθώς πράγματι ἀληθινά πιστεύουμε — καθιστοῦσαν ἀδύνατο νά στείλετε μιά συνοδεία νά μᾶς συναντήσει, οὔτε ὑπῆρχαν ἄλλα μέσα νά μᾶς ὁδηγήσουν σέ σᾶς, κυριευτήκαμε ἀπό ὄχι λίγη ἀγωνία τί τό καλύτερο ἔπρεπε νά κάμουμε.

Στό μεταξύ ὅμως μάθαμε ἀπό κάποιον ὅτι ὁ βασιλιάς ἔρχεται. Πρίν μπεῖ στήν Ἰταλία, ἔστειλε πρέσβεις σέ μᾶς μέ τήν ὑπόσχεση ὅτι θά ἱκανοποιήσει ὅλα τά ζητήματα τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἁγίου Πέτρου καί τά δικά μας. Καί ὑποσχέθηκε πάλι νά διορθώσει τή ζωή του καί νά διατηρήσει ἀπόλυτη ὑπακοή, ἄν μόνο μποροῦσε νά θεωρηθεῖ ἄξιος νά πετύχει τή χάρη τῆς ἄφεσης καί τήν ἀποστολική εὐλογία ἀπό μᾶς.

Καθώς ἀργοπορούσαμε σέ πολλά συμβούλια καί τόν κρίναμε αὐστηρά γιά τίς κακές του πράξεις, τέλος ἦρθε προσωπικά μέ λίγους συνοδούς καί χωρίς ὕφος περηφάνιας στήν Κανόσα ὅπου περιμέναμε. Καί ἐκεῖ ἄφησε κατά μέρος κάθε βασιλική μεγαλοπρέπεια καί γιά τρεῖς μέρες ἔμεινε στήν πύλη τοῦ φρουρίου, ἐλεεινός, ξιπόλητος

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καί σκεπασμένος μέ μάλλινα, καί συνέχιζε μέ πολλά κλάματα νά ἐκλιπαρεῖ τή βοήθεια καί τήν παρηγοριά τῆς ἀποστολικῆς εὐσπλαχνίας, ὥσπου συγκινήθηκαν ὅλοι πού ἦταν ἐκεῖ ἤ πού ἄκουσαν αὐτό μέ τόση λύπη καί συμπόνια, ὥστε ὅλοι ἐνδιαφέρθηκαν γι' αὐτόν μέ πολλές προσευχές καί δάκρυα καί ἀποροῦσαν γιά τήν ἀσυνήθιστη σκληρότητα τῆς γνώμης μας. Μερικοί μάλιστα φώναζαν ὅτι δείχνουμε ὄχι τή βαριά αὐστηρότητα ἑνός ἀποστόλου, ἀλλά τή σκληρή ἀγριότητα ἑνός τυράννου.

Ὕστερα, συντριμμένο ἀπό τίς τύψεις του καί τήν ἐξαντλητική πίεση ὅλων τῶν παρόντων, στό τέλος τοῦ λύσαμε τό ἀνάθεμα καί τόν δεχτήκαμε στούς κόλπους τῆς ἁγίας μητέρας Ἐκκλησίας, ἀφοῦ πήραμε ἐγγυήσεις, ὅπως εἶναι γραμμένο.

ΧΡΟΝΙΚΑ

[*R. Laffan*, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 33-35.]

5. Ἡ τελετή τῆς περιβολῆς.

...Ὁ κόμης ρώτησε τό βασάλο ἄν ἐπιθυμοῦσε νά γίνει ἐντελῶς ἄνθρωπός του, καί ὁ ἄλλος ἀπάντησε: «Ἐπιθυμῶ», καί μέ ἑνωμένες τίς παλάμες ἀνάμεσα στά χέρια τοῦ κόμη δέθηκαν μαζί μέ ἕνα φιλί. Ὕστερα αὐτοί πού εἶχαν δηλώσει ὑποτέλεια ἔδωσαν τόν ὅρκο τῆς ἀφοσίωσης στόν ἀντιπρόσωπο τοῦ κόμη μέ αὐτά τά λόγια:

«Ὑπόσχομαι στήν πίστη μου ὅτι θά εἶμαι στό μέλλον πιστός στόν κόμη Οὐίλλιαμ καί θά διατηρήσω τήν ὑποταγή μου σ' αὐτόν ἀπόλυτα ἐναντίον ὁποιουδήποτε, μέ καλή πίστη καί χωρίς δόλο.»

Ὕστερα πῆρε ὅρκο γι' αὐτά πάνω σέ ἅγια λείψανα. Ὕστερα ὁ κόμης μ' ἕνα μικρό ραβδί πού κρατοῦσε στά χέρια του ἔδωσε περιβολές σέ ὅλους πού μέ τή συμφωνία τους εἶχαν δώσει τόν ὅρκο τῆς ὑποτέλειας.

ΧΡΟΝΙΚΑ

[Leon Bernard - Theodore B. Hobges]

6. Ὁ Γρηγόριος Ζ' διακηρύσσει τίς ἀρχές τῆς παπικῆς ἐξουσίας.

—Ἡ ρωμαϊκή ἐκκλησία ἱδρύθηκε ἀπό τόν ἴδιο τό Θεό.

— Μόνο ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης ἔχει τό προνόμιο νά λέγεται οἰκουμενικός.

— Μόνο αὐτός μπορεῖ νά παύει ἐπισκόπους καί νά τούς ξαναδιορίζει.

—Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Πάπα, ἔστω καί κατώτερου βαθμοῦ, ἔχει τό προβάδισμα σέ μιά Σύνοδο μεταξύ ὅλων τῶν ἐπισκόπων καί μπορεῖ νά ἐκδώσει ἀπόφαση καθαίρεσής τους.

— Αὐτός μόνο μπορεῖ νά χρησιμοποιήσει τά ἐμβλήματα τῆς ἐξουσίας.

—Ὁ Πάπας εἶναι τό μόνο πρόσωπο πού φιλοῦν τά πόδια του ὅλοι οἱ ἡγεμόνες.

— Αὐτός μπορεῖ νά ἐκθρονίζει αὐτοκράτορες.

— Καμιά Σύνοδος δέν μπορεῖ νά ἔχει ἰσχύ χωρίς τή συγκατάθεσή του.

— Τά διατάγματά του δέν ἀκυρώνονται ἀπό κανέναν.

—Ἡ ρωμαϊκή Ἐκκλησία ποτέ δέν ἔκαμε λάθος οὔτε θά κάμει στόν αἰώνα τόν ἅπαντα, γιατί στηρίζεται στή μαρτυρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

— Δέν πρέπει νά θεωρεῖται Καθολικός ὅποιος δέν συμφωνεῖ μέ τή ρωμαϊκή Ἐκκλησία.

ΧΡΟΝΙΚΑ

[Leon Bernard - Theodore B. Hobges.
-Readings in European History - New York 1958 σ. 138].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄

ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [1081 - 1453]

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΕΝΩΜΕΝΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ [1081-1204]

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Λίγο πρίν ἀρχίσει αὐτή ἡ περίοδος, στό Βυζάντιο ἐπικρατοῦσε μεγάλη ἐσωτερική ἀνωμαλία. Ἡ ἀνωμαλία σταματᾶ καί τό κράτος συνέρχεται κάπως γιά ἕναν αἰώνα (1081 - 1180) μέ τό ἀνέβασμα στό θρόνο τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, δηλαδή μέ τή νίκη τῆς μεγάλης μικρασιατικῆς ἀριστοκρατίας. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτοί, ἄν καί εἶναι ἰσχυροί μεγαλοκτηματίες, ἐνδιαφέρθηκαν πολύ νά στηρίξουν τή δύναμη τοῦ θρόνου καί νά τόν κάμουν σεβαστό σέ ὅλους. Γι' αὐτό εἶναι ἡ τελευταία ἀξιόλογη δυναστεία.

▲ Στήν προηγούμενη δεκαετία 1071 - 1081 τό Βυζάντιο κινδύνεψε νά χάσει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι ἵδρυσαν γιά ἕνα διάστημα στή Βιθυνία ἕνα Σουλτανάτο, μέ πρωτεύουσα τή Νίκαια, καί λίγο ἀργότερα ἕνα ἄλλο μικρότερο κράτος, Ἐμιράτο, στίς μικρασιατικές ἀκτές καί στά κυριότερα κοντινά νησιά. Οἱ Κομνηνοί μπόρεσαν νά ξαναστερεώσουν σ' αὐτά τά μέρη τήν κλονισμένη βυζαντινή κυριαρχία, ἀλλά παροδικά, γιατί ἀπό τότε ὁ ἑλληνισμός ἄρχισε νά ξεριζώνεται ἀπό τή Μ. Ἀσία.

Ἕναν αἰώνα ἀργότερα, ὕστερα ἀπό μιά ἄλλη ἥττα, στό Μυριοκέφαλο (1176), χάθηκε πιά ὁριστικά ἡ Μ. Ἀσία, καί δέν ἀπόμειναν παρά μόνο μερικά παράλια στή βορειοανατολική γωνία της.

▲ Αὐτή ἡ παρακμή τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Μ. Ἀσίας εἶναι τό σπουδαιότερο γεγονός σ' αὐτή τήν περίοδο.

Τό Βυζάντιο δέν μπόρεσε νά ξαναπάρει τά πολύτιμα ἐκεῖνα μέρη, ὅπως εἶχε μπορέσει τόσες ἄλλες φορές πρωτύτερα, στήν ἐποχή τοῦ Ἡρακλείου καί τοῦ Λέοντα Γ' τοῦ Ἰσαύρου. Κι αὐτό γιά δυό λόγους:

● Γιατί στό ἐσωτερικό, μέ τήν αὔξηση τῆς δύναμης τῶν Δυνατῶν, ἐξασθενίζει ἡ κεντρική ἐξουσία, ὁ στρατός καί ἡ οἰκονομία.

● Γιατί στό ἐξωτερικό ἀπό τόν πρῶτο ἀκριβῶς χρόνο αὐτῆς τῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

περιόδου ὡς τόν τελευταῖο, ἐ ν ε ρ γ ε ῖ ἐ π ι θ έ σ ε ι ς κ α ί ἡ Δ ύ σ η, πρῶτα μέ τούς Νορμανδούς καί ὕστερα μέ τούς Σταυροφόρους. Γιά πρώτη φορά ἡ Ἀνατολική αὐτοκρατορία, πού αἰῶνες τώρα ἀγωνιζόταν νά κρατήσει πέρα ἀπό τά ἀνατολικά της σύνορα τούς ἀντιπάλους τῆς Χριστιανοσύνης, δέχεται τήν ἐπίθεση τῶν λαῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί μάλιστα ἐπίθεση μέ μεγάλο φανατισμό. Ἔτσι ὁ ἀγώνας τοῦ Βυζαντίου γίνεται τώρα διμέτωπος καί, ἐπειδή ὁ κίνδυνος ἀπό τή Δύση εἶναι μεγαλύτερος, ἡ ἄμυνα στή Μ. Ἀσία γιά τόν κίνδυνο ἀπό τούς Τούρκους γίνεται μέ παραχωρήσεις καί συμβιβασμούς.

Γι' αὐτό ἡ ἐπίθεση τῆς Δύσης εἶναι ἕνα ἄλλο ἐπίσης σπουδαῖο γεγονός σ' αὐτή τήν περίοδο.

▲ Οἱ ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου ἀπό τή Δύση ἔχουν διπλή προέλευση:

● τήν ἐπεκτατική δράση τῶν Νορμανδῶν τῆς Ν. Ἰταλίας εἰς βάρος τοῦ Βυζαντίου, καί

● τήν κίνηση τῶν Σταυροφόρων πρός τούς Ἁγίους Τόπους.

▲ Οἱ Νορμανδοί μέ τήν πρώτη ἐπιδρομή τους γίνονται οἱ πρόδρομοι τῶν Σταυροφόρων. Τέσσερις φορές θά ριχτοῦν στίς ἑλληνικές περιοχές μέ μεγάλους στρατούς καί στόλους. Τό ὅτι ὡς τό τέλος τοῦ 12ου αἰώνα δέν μπόρεσαν πουθενά νά κρατηθοῦν εἶναι σημάδι πώς οἱ Κομνηνοί κρατοῦν ἀκόμη καλά ὑπό τόν ἔλεγχό τους τό κράτος καί κινητοποιοῦν μέ μεγάλη ἐπιδεξιότητα καί τό στρατό καί τή διπλωματία.

▲ Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τίς τ ρ ε ῖ ς π ρ ῶ τ ε ς σ τ α υ ρ ο φ ο ρ ί ε ς τ ο ῦ 11ου κ α ί 12ου α ἰ ώ ν α. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας αὐτῆς βρέθηκαν στήν ἀνάγκη καί τίς τρεῖς φορές νά ἀντιμετωπίσουν καταστάσεις πολύ λεπτές καί νά λύσουν μέ τή διπλωματία πολύ δύσκολα προβλήματα πού δέν λύνονταν μέ τό σπαθί. Οἱ χριστιανοί σταυροφόροι, μέ ἔμβλημα τό σταυρό, τήν εὐλογία τοῦ Πάπα καί μέ τό μεγάλο σκοπό νά ἐλευθερώσουν τούς Ἁγίους Τόπους, περνοῦσαν ἀπό τά μέρη τους φανατισμένοι καί ἁρπαχτικοί.

Χρειάστηκε μεγάλη προσοχή ἀπό τούς αὐτοκράτορες αὐτούς, γιά νά διατηρήσουν ἀνέπαφη τήν αὐτοκρατορία μέσα σ' αὐτή τήν καταιγίδα. Στό τέλος, μέ τή δυναστεία τῶν Ἀγγέλων, τό Βυζάντιο δέν ἀντέχει πιά, καί ὑποκύπτει. Μά ἡ διάλυση εἶχε ἀρχίσει πιά νά γίνεται φανερή στό ἐσωτερικό τοῦ κράτους (1185 - 1203). Ὕστερα ἀπό μιά ἄκαρπη ἀνορθωτική ἀπόπειρα τοῦ τελευταίου Κομνηνοῦ, τοῦ Ἀνδρόνικου Α', ἡ κεντρική ἐξουσία παραλύει. Ἡ Κωνσταντινούπολη κατακτήθηκε καί στά ἐδάφη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἵδρυσαν δικά τους κράτη οἱ Δυτικοί.

▲ Οἱ σταυροφορίες ἦταν μιά κίνηση κοσμοϊστορικῆς σημασίας, καί ἡ ἀντιμετώπισή τους ξεπερνοῦσε τίς ἀσθενικές δυνάμεις πού διαθέτει τώρα ἡ Ἀνατολική αὐτοκρατορία. Ἀπό τότε δέν μπόρεσε νά συνέλθει πιά. Στήν ὑπόλοιπη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἱστορία της ἡ Κωνσταντινούπολη θά ζήσει σχεδόν χωρίς ἐνδοχώρα μέ ἐλάχιστα ὑπολείμματα τῆς αὐτοκρατορίας.

Γι' αὐτό πολλοί ἱστορικοί φτάνουν νά ὑποστηρίξουν ὅτι τό 1204 εἶναι τό τέλος τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας καί ὅτι ἀπό τότε ἀρχίζει ἡ Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

▲ Ὁπωσδήποτε τό βέβαιο εἶναι πώς τό Βυζάντιο, ἐξαντλημένο ἀπό τήν ἐσωτερική ἀποσύνθεση τῆς περιόδου 1185 - 1203, πῆρε τό τελειωτικό χτύπημα ἀπό τή Δύση μέ τήν Δ' Σταυροφορία.

Θά μποροῦσε ὅμως αὐτό τό κακό νά μή γίνει; Ὑπάρχουν σχετικά πλῆθος γνῶμες. Οἱ τελευταῖοι ἄξιοι αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, οἱ Κομνηνοί, ἔκαμαν ὅ,τι μποροῦσαν, γιά νά μή γίνει στά χρόνια τους. Τό Βυζάντιο ὅμως δέν μποροῦσε νά νικήσει τή φθορά του· καί αὐτή τήν προκάλεσε ἡ ἀποδιοργάνωσή του στήν περίοδο τῶν Ἀγγέλων μέ τήν ἀπόλυτη ἐπικράτηση τῶν βυζαντινῶν μεγαλογαιοκτημόνων στίς ἐπαρχίες· ἡ πλήρης ἐξάρθρωση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στήν ἐποχή τῶν Ἀγγέλων καί ἡ παράλυση τοῦ κράτους ὁδήγησαν τούς ἐπαρχιακούς μεγαλογαιοκτήμονες νά πάρουν στά χέρια τους τήν τύχη καί ἀσφάλεια τῆς περιοχῆς τους.

Τό Βυζάντιο λοιπόν στά τελευταῖα αὐτά χρόνια εἶναι ἕνα ἀποδιοργανωμένο κράτος καί δέν εἶναι πιά δυνατό νά ἀναδιοργανωθεῖ.

1 Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1081-1185) ΦΕΡΝΕΙ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΝΑΛΑΜΠΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ (1185-1204) ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Ἡ πρώτη φάση (1081-1180)[1]. Οἱ τρεῖς πρῶτοι Κομνηνοί κατόρθωσαν νά ἀνασύρουν τό Βυζάντιο ἀπό τό χάος καί νά τό συγκρατήσουν ἕναν αἰώνα. Ἡ δυναστεία αὐτή ἀναδύθηκε μέσα ἀπό τό χάος πού ἐπικράτησε στά τρία τελευταῖα χρόνια τῆς προηγούμενης ἐποχῆς (1078 - 1081). Τρεῖς στάσεις ξέσπασαν συγχρόνως στίς μικρασιατικές καί τίς εὐρωπαϊκές ἐπαρχίες. Ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος, στίς εὐρωπαϊκές περιοχές, ὁ Νικηφόρος Βοτανιάτης στήν Κωνσταντινούπολη καί ὁ Νικηφόρος Μελισσηνός στή Μ. Ἀσία ζητοῦσαν τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα. Ὅλοι ἦταν στρατηγοί.

▲ Στό τέλος (1081) ἐπικράτησε καί ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ Ἀλέξιος Α' Κο-

1. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς πρώτης φάσης εἶναι μέ τή σειρά: ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνός (1081 - 1118), ὁ Ἰωάννης Β' Κομνηνός (1118 - 1143) καί ὁ Μανουήλ Α' Κομνηνός (1143 - 1180).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ Παναγία μεταξύ τοῦ Ἰωάννη Β΄ Κομνηνοῦ καί τῆς Εἰρήνης.

Ἀπό τά ψηφιδωτά τοῦ νότιου ὑπερώου τῆς Ἁγίας Σοφίας. Εἰκονίζεται στή μέση ἡ Παναγία κρατώντας τό Χριστό· ἀριστερά ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Β΄ Κομνηνός (1118 - 1143) προσφέρει ἕνα βαλάντιο μέ νομίσματα καί δεξιά ἡ σύζυγός του αὐτοκράτειρα Εἰρήνη προσφέρει ἕνα δίπλωμα. Ἡ Εἰρήνη ἦταν πριγκίπισσα τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Οὐγγαρίας, κόρη τοῦ ἁγίου Λαδισλάου. Ἡ σύνθεση ἔχει ἀναθηματικό χαρακτήρα. Οἱ ἐπιγραφές (ἀριστερά): Ἰω(άννης) ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θ(ε)ῷ πιστός Βασιλεῦς[1] πορφυρογέννητος καί αὐτοκράτωρ Ρωμαίων ὁ Κομνηνός. (στή μέση): Μή(τη)ρ Θ(εο)ῦ (δεξιά): Εἰρήνη ἡ εὐσεβεστάτη αὐγούστα. [Κωνσταντινούπολη, Ἁγία Σοφία. The Byzantine Institute—The Mosaics of Haghia Sophia at Instambul (The Imperial portraits of the South Galery - Oxford University Press 1942, pl. XX), 1118 περίπου].

μ η η ν ό ς (1081 - 1118), ἀπό στρατιωτική οἰκογένεια· τό κράτος χρειαζόταν ἕναν ἀναμορφωτή καί ὁ Ἀλέξιος φαινόταν πώς εἶχε τά προσόντα.

Μάζεψε γύρω του ὡς συνεργάτες πολλούς δυνατούς ἀπό τήν ἐπαρχιακή ἀριστοκρατία μοιράζοντάς τους ἄφθονους τίτλους καί «πρόνοιες». Προπάντων ἀγωνίστηκε νά ξανακάμει στό ἐξασθενημένο κράτος κέντρο τῆς κρατικῆς δύναμης τή Βασιλεύουσα, καί νά στηρίξει τήν ἐξουσία τοῦ παλατιοῦ.

Στήν ἀρχή τῆς βασιλείας του, καί ἐνῶ τό κράτος του κινδύνευε ἀπό σοβαρούς ἐξωτερικούς ἐχθρούς, ἀπασχολήθηκε πολύ μέ τήν ἐξουδετέρωση ἰδιαίτερα στήν περιοχή τῆς Βουλγαρίας καί Θράκης, τῆς α ἵ ρ ε σ η ς τ ῶ ν Β ο γ ο μ ί λ ω ν, μιᾶς παραλλαγῆς τῶν Παυλικιανῶν πού γνωρίσαμε. Ὅπως ἐκεῖνοι, ἦταν κι αὐτοί ἀντίθετοι σέ κάθε ἐκκλησιαστική καί πολιτική ἱεραρχία. Ὁ Ἀλέξιος ἀντιμετώπισε τό κίνημά τους καταδικάζοντας τόν ἀρχηγό τους Βασίλειο σέ θάνατο μέ πυρά. Δέν μπόρεσε ὅμως νά καταστείλει ἀποτελεσματικά τό αἱρετικό αὐτό κίνημα.

Στή μακρόχρονη βασιλεία του χρειάστηκε νά προστατέψει τίς δυτικές περιοχές τῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τούς Νορμανδούς καί νά περισώσει τίς μικρασια-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

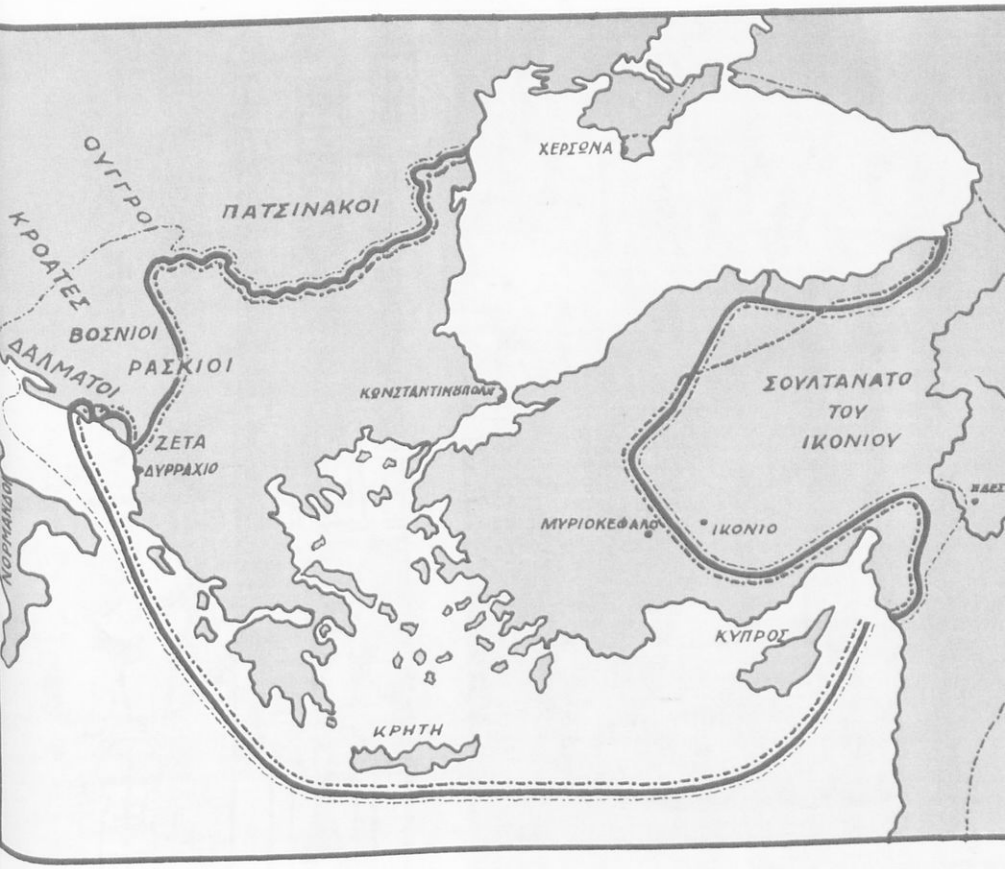

Ἡ βυζαντινή αὐτοκρατορία ἐπί Κομνηνῶν (1081 - 1185).
Οἱ Κομνηνοί, μολονότι ἀντιμετωπίζουν ἐπιθέσεις ἀπ' ὅλα τά σημεῖα τῶν συνόρων τοῦ κράτους (ἀπό Δ. Νορμανδοί, Σταυροφόροι, ἀπό Β. Οὐγγροι, Σέρβοι, Πετσενέγγοι, ἀπό Α. Σελτζοῦκοι, Λατινικά κράτη Ἀνατολῆς), κατορθώνουν ὄχι μόνο νά διατηρήσουν τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό τά ἐδάφη πού παρέλαβαν, ἀλλά πασχίζουν μέ συχνούς καί δύσκολους πολεμικούς ἀγῶνες νά τά ἐπεκτείνουν. Στό χάρτη ἡ μαύρη γραμμή δείχνει τά μονιμότερα σύνορα στήν περίοδο αὐτή. Οἱ λεπτότερες διακεκομμένες γραμμές δείχνουν τήν ἐδαφική ἐπέκταση πού κατορθώνουν πρός Α. ὁ Ἰωάννης καί ὁ Μανουήλ καί πρός Β. ὁ Μανουήλ. Οἱ καιροί ὅμως εἶναι δύσκολοι. Μετά τήν ἐπέκταση αὐτή τῶν Κομνηνῶν ἀκολουθεῖ πάλι σχεδόν ἀμέσως σύμπτυξη τῶν συνόρων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

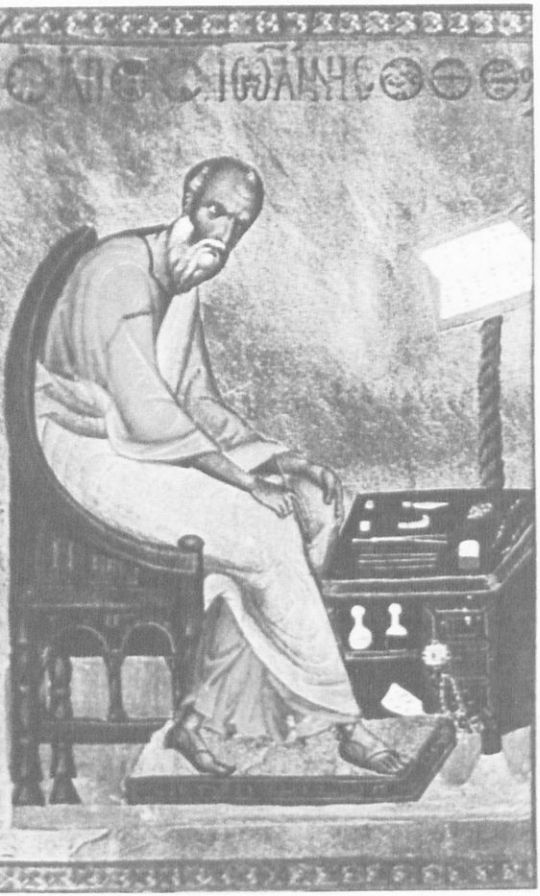

ΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΑ:

Ὁ Εὐαγγελιστής Ἰωάννης. *Κάθεται σέ ἄνετο θρόνο, κρατᾶ στό δεξί κάλαμο καί κοιτάζει μπροστά του πρός τό βιβλίο πού εἶναι πάνω στό ἀναλόγιο. Πάνω στό τραπεζάκι μέ τά συρτάρια ὑπάρχουν τά ὄργανα γραψίματος: κίσσηρη, γλυφίδα, σπόγγος, διαβήτης καί κοντύλια. Τρία μπουκαλάκια μέ ὑγρά γιά τό γράψιμο, ἕνα μέ κόκκινο χρῶμα ἐπάνω στό τραπεζάκι κι ἄλλα δυό, τό ἕνα μέ μαῦρο καί τ' ἄλλο κυανοπράσινο χρῶμα εἶναι στό συρτάρι. [Τετραευαγγέλιο, Ἐθνική Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν, 11ος αἰώνας].*

Βιβλιογραφικό ἐργαστήρι σέ μοναστήρι. *Μοναχοί μέ διαβῆτες σημειώνουν πάνω στίς περγαμηνές τά στίγματα, γιά νά χαράξουν κατόπιν τίς γραμμές. Εἰκονίζεται τό βιβλιογραφικό ἐργαστήρι, τό scriptorium τῆς μονῆς τοῦ San Salvador στήν Tavara. (Ἀπό χειρόγραφο τῆς Ἀποκάλυψης, 1200).*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

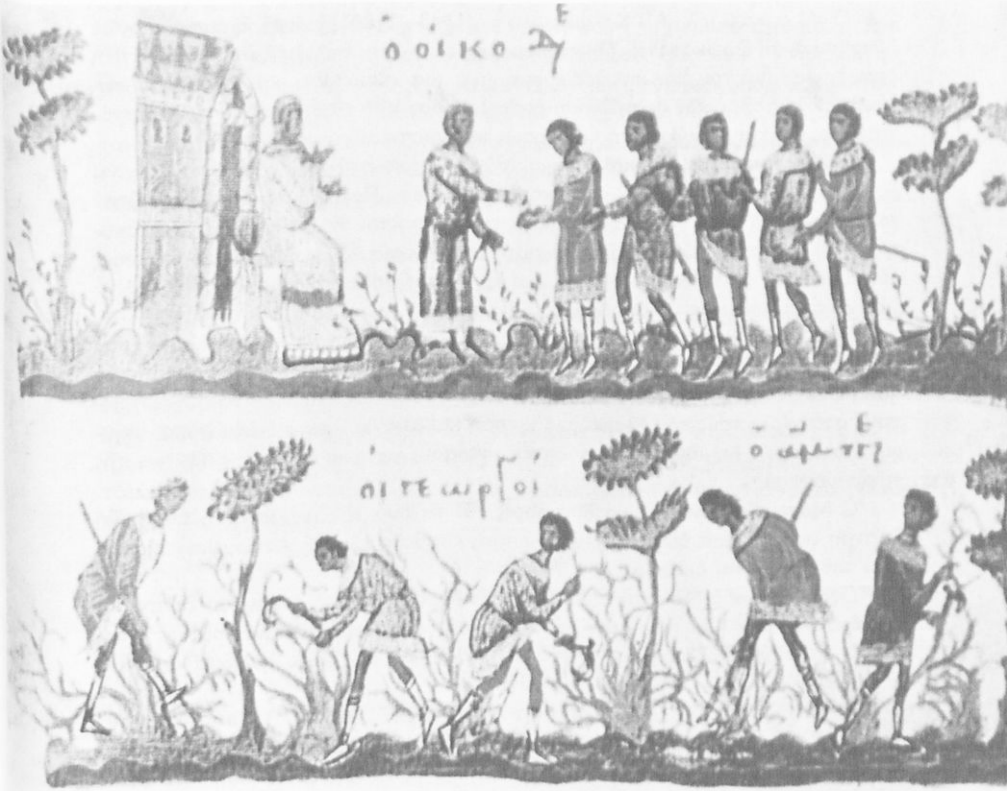

Ἀγροτική ζωή. *Ἐπάνω: Ὁ κύριος τοῦ ἀμπελώνα μέ τόν ἐπίτροπό του δίνει μισθό στούς καλλιεργητές. Κάτω: Τέσσερις σιτοκαλλιεργητές κι ἕνας ἀμπελουργός σέ ὥρα ἐργασίας. [Μικρογραφία ἀπό Τετραευαγγέλιο Cod. Paris, 74, φ. 39 B, 11ος αἰώνας]*

τικές ἀπό τούς Τούρκους. Ἐπίσης νά βρεῖ λύση στό δύσκολο πρόβλημα τῆς Α' σταυροφορίας. Τίς δυσκολίες αὐτές τίς ἀντιμετώπισε μέ ἐπιδεξιότητα.

▲ Ὁ Ἰωάννης Β' Κομνηνός (1118 - 1143), ὁ γιός του, πού τόν διαδέχτηκε, ἦταν εὐγενικός καί καλός βασιλιάς, καί εὐθύς χαρακτήρας. Οἱ πολυτέλειες δέν τοῦ ἄρεσαν. Πέρασε τή ζωή του στά στρατόπεδα καί τίς μάχες καί ἔδειξε πάντα πώς εἶχε ὡς στρατιώτης μεγάλες ἱκανότητες. Πραγματικά θριαμβευτική εἶναι ἡ πολεμική του δράση ἐναντίον τῶν Σελτζούκων στή Μ. Ἀσία καί τῶν Φράγκων στή Συρία. Ὅμως, σ' ἕνα κυνήγι ἀγριοχοίρων στήν Κιλικία πληγώθηκε καί πέθανε. Ἀμέσως πῆρε τή βασιλική ἐξουσία ὁ τέταρτος γιός του Μανουήλ πού βρισκόταν μαζί του ἐκεῖ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

▲ Ὁ Μανουήλ Α' Κομνηνός (1143 - 1180) ἦταν ὁ πλουσιότερος σέ δυναμισμό καί ζωτικότητα. Τήν πολύμορφη πολεμική, πολιτική καί διπλωματική δραστηριότητά του τήν κινοῦσε κυριαρχικά μιά αἰσιόδοξη καί ἀδίστακτη ἐπιδίωξη πολύ τολμηρῶν σκοπῶν καί ὀνείρων. Μόνο πού τά ὄνειρά του τίς περισσότερες φορές ἦταν ἔξω ἀπό τή σύγχρονη πραγματικότητα τῆς χώρας του.

Ἡ ἰδιοσυγκρασία του καί ἡ δίψα τοῦ γιά περιπέτειες τόν ὁδήγησαν νά γίνει φορέας καί κήρυκας τῆς παλαιᾶς Οἰκουμενικῆς Ἰδέας. Πρωταρχικό ὅραμά του ἦταν νά ἐπιτύχει καί πάλι τήν παγκόσμια ἐπικράτηση τοῦ Βυζαντίου καί νά ἀποκαταστήσει ἔτσι τήν ἑνότητα τῆς παλαιᾶς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτό τό ὅραμα ὁδηγοῦσε τήν πολεμική του ὁρμή. Καί εἶχε τήν ἐλπίδα πώς θά μποροῦσε νά τό πραγματοποιήσει μέ τή βοήθεια τοῦ Πάπα.

Ἔτσι ἡ ὅλη βασιλεία του ἐμπνέεται ἀπό ἰδέες φιλοδυτικές καί ἡ πολιτική του ἀκολουθεῖ γραμμή λατινόφιλη. Αὐτό ὅμως διευκόλυνε πολύ τή διείσδυση τῶν Φράγκων στό βυζαντινό κράτος. Καί καθώς οἱ Φράγκοι κατάφεραν νά συγκεντρώσουν στά χέρια τους τήν οἰκονομική κίνηση καί μεγάλα κρατικά ἀξιώματα, ἰσχυρές ἀντιδράσεις δημιουργήθηκαν στούς ντόπιους κατοίκους καί προπάντων τῆς πρωτεύουσας.

Ὁ Μανουήλ παντρεύτηκε δυό φορές καί τίς δυό μέ ξένες, ἀπό τή Δύση. Τή δεύτερη φορά μέ μιά ὄμορφη γαλλίδα πριγκίπισσα, τήν «ἐξ Ἀντιοχείας» Μαρία, πού τοῦ ἔδωσε καί διάδοχο, τόν Ἀλέξιο Β'.

Ὅταν πέθανε ὁ Μανουήλ (1180), ὁ Ἀλέξιος ἦταν 12 χρονῶν καί ἐπίτροπος τοῦ θρόνου ἔγινε ἡ μητέρα του. Αὐτό προκάλεσε νέες σοβαρές ἀντιδράσεις, γιατί ὁ λαός ἐξαιτίας τοῦ δόγματός της δέν τήν ἤθελε, καί τήν ἔλεγε μάλιστα «ἡ ξένη».

2. Ἡ δεύτερη φάση (1180-1185) Ἀνδρόνικος Α΄ Κομνηνός: μιά γενναία, ἀλλά μάταιη προσπάθεια νά ἀνορθωθεῖ τό κράτος. Ἡ περίοδος αὐτή εἶναι σύντομη, ἀλλά δραματική. Μόλις πέθανε ὁ Μανουήλ, τό λαϊκό μίσος γιά τούς Δυτικούς ἐκδηλώθηκε. Ἡ λατινόφιλη πολιτική του, πού εἶχε ἀφήσει ἀνοιχτή τήν πρωτεύουσα στή διείσδυση τῶν Φράγκων, συνεχίζεται τώρα ἀπό τή Μαρία. Αὐτό προκαλεῖ μιάν ἰσχυρή ἀντίδραση, μιά ἐπανάσταση ξεσπᾶ καί τήν ἄνοιξη τοῦ 1182 γίνονται στήν πρωτεύουσα σφαγές τῶν Λατίνων. Οἱ πρωτεργάτες τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς ἐξέγερσης καλοῦν τότε ὡς σωτήρα τοῦ κράτους τόν Ἀνδρόνικο Α΄ Κομνηνό, ἐξάδελφο τοῦ Μανουήλ.

Ὁ Ἀνδρόνικος, πού ζοῦσε ὥς τώρα περιπλανώμενος σέ ξένες βασιλικές αὐλές τῆς Δύσης, μπῆκε ὡς «σωτήρας» μέ ἀξιόλογο στρατό στή Βασιλεύουσα τό 1182. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1183 ἔγινε συναυτοκράτορας· ἀμέσως πέτυχε τή θανατική καταδίκη καί τήν ἐξόντωση τῆς αὐτοκράτειρας Μαρίας· τό Σεπτέμβριο τοῦ 1184 ὁ ἄτυχος γιός τοῦ Μανουήλ, ὁ Ἀλέξιος Β', στραγγαλίστηκε.

Ὁ Ἀνδρόνικος εἶναι ἀπό τίς πιό ἀντιφατικές μορφές πού βασίλεψαν στούς πολυτάραχους ἐκείνους καιρούς. Ὁ κύριος σκοπός πού ἐπιδίωξε ἦταν νά γίνει ἀναμορφωτής τοῦ κράτους. «Τό βυζαντινό κράτος εἶχε τόσο διαβρωθεῖ καί ὑπονομευτεῖ, ὥστε δέν μποροῦσε πιά νά σωθεῖ παρά μόνο μέ πολύ δραστικά φάρμακα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ καρκίνος του ἦταν οἱ ἀποκεντρωτικές τάσεις πού ἐνισχύθηκαν ἀπό τά χρόνια τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες κόντευαν νά πραγματοποιήσουν πιά τό σκοπό τους: τόν ἐξαφανισμό τῶν ἐλεύθερων χωρικῶν καί τήν κατάρρευση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Ἄν ἦταν ἄλλες περιστάσεις, καί ἄν αἰσθανόταν σοβαρότερα τίς μοναρχικές του ὑποχρεώσεις, ὁ Ἀνδρόνικος θά εἶχε τά προσόντα νά γίνει δεύτερος Βασίλειος Βουλγαροκτόνος.[1]» Ἐπίσης: «Ὁ Ἀνδρόνικος ἀπέτυχε κοντά στ' ἄλλα, γιατί δέν εἶχε ἠθικούς ἐνδοιασμούς καί ἀρχές, κι οὔτε ἔκανε διάκριση μέσων[2]». Κι ἀλήθεια, ἄν μποροῦσε τό κράτος νά σωθεῖ ἀπό τό χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ ὁπού βρισκόταν, ὁ ἄνθρωπος πού θά μποροῦσε νά τό σώσει ἦταν ὁ Ἀνδρόνικος. Αὐτό ὅμως ἦταν ἀκατόρθωτο πιά.

Παρ' ὅλο πού ὅταν ἀποφάσιζε κάτι δέν εἶχε οἶκτο γιά τούς ἀντιπάλους του, οἱ μεταρρυθμίσεις του ἦταν γενναῖες καί προστάτευαν τό νόμο καί τή δικαιοσύνη. Ἡ ἀντίδραση ὅμως πού βρῆκε ἦταν μεγάλη. Οἱ ἀντίπαλοί του ἐπαναστάτησαν σέ πολλά μέρη καί παρακίνησαν ἀκόμη καί τούς Νορμανδούς νά τούς βοηθήσουν. Στό τέλος ὑπερίσχυσαν, πῆραν τό λαό μέ τό μέρος τους καί θανάτωσαν μέ φριχτό τρόπο τόν τελευταῖο Κομνηνό, τό «Σατανά» τοῦ Βυζαντίου, ὅπως τόν εἶπαν, ματαιώνοντας τήν τελευταία προσπάθεια νά διατηρηθεῖ ἡ μικρή ἀγροτική ἰδιοκτησία καί ἡ κεντρική ἐξουσία.

3. Ἡ τρίτη φάση (1185-1204)[3]. Ἄγγελοι : ἡ μοιραία δυναστεία τῆς ἀποσύνθεσης τοῦ κράτους. Μέ τό θάνατο τοῦ Ἀνδρόνικου ἀνέβηκε στόν ἑτοιμόρροπο θρόνο ὁ Ἰσαάκιος Ἄγγελος, ἀπό οἰκογένεια μεγαλογαιοκτημόνων τῆς Μ. Ἀσίας καί αὐτοκράτορας ὁλότελα ἀνάξιος. Ἀφοῦ βασίλεψε δέκα χρόνια (1185 - 1195), τοῦ πῆρε τό θρόνο ὁ ἀδελφός του Ἀλέξιος Γ' (1195 - 1203), καί ἀφοῦ τόν τύφλωσε, τόν φυλάκισε μαζί μέ τό γιό του Ἀλέξιο σ' ἕνα διαμέρισμα τοῦ παλατιοῦ. Ὁ Ἀλέξιος κατόρθωσε νά δραπετεύσει καί ζήτησε ἀπό τό Γερμανό γαμπρό του Φίλιππο τό Σουηβό νά τόν βοηθήσει νά ξαναπάρει τό θρόνο. Ἐπειδή ὅμως δέ βρῆκε προθυμία, ἀποφάσισε νά στραφεῖ πρός τούς ἡγέτες τῆς Δ' σταυροφορίας, πού ἐκεῖνες τίς μέρες εἶχαν κυριέψει τή δαλματική Ζάρα (Ὀκτώβριος 1202) καί ἦταν ἕτοιμοι νά ξεκινήσουν γιά τήν Αἴγυπτο. Τούς πρόσφερε πολύ δελεαστικά ἀνταλλάγματα καί αὐτοί δέχτηκαν, ἄλλαξαν τήν πορεία τους καί τράβηξαν γιά τήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου τόν ἀνέβασαν στό θρόνο ὡς Ἀλέξιο Δ' μαζί μέ τόν πατέρα του Ἰσαάκιο. Ἐπειδή ὅμως ὁ Ἀλέξιος τούς εἶχε τάξει πολλά καί δέν μπόρεσε νά τά δώσει, οἱ σταυροφόροι κυρίεψαν τήν Κωνσταντινούπολη (1204), διαμέλισαν τήν αὐτοκρατορία καί τή μοιράστηκαν μεταξύ τους.

---

1. Χ. Γκέλτσερ.
2. Κάρολος Ντήλ.
3. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι: ὁ Ἰσαάκιος Ἄγγελος (1185 - 1195), ὁ Ἀλέξιος Γ' Ἄγγελος (1195 - 1203), οἱ Ἰσαάκιος καί Ἀλέξιος Δ' Ἄγγελοι (συμβασιλεύουν) 1203 - 1204 καί γιά λίγους μῆνες (Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1204) ὁ Ἀλέξιος Ε' ὁ Δούκας, πού ἐπονομάστηκε Μούρτζουφλος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

4. **Ἐθνικά κινήματα στά Βαλκάνια.** Τώρα ἐκδηλώθηκαν καί ἀπό τούς βαλκανικούς λαούς ἐθνικά χωριστικά κινήματα:

▲ **Οἱ Σέρβοι.** Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ ὁ Σέρβος ἡγεμόνας τῆς Διοκλείας Βοδίνος εἶχε ἱδρύσει ἕνα μικρό ἀνεξάρτητο κράτος μέ πρωτεύουσα τή σημερινή Σκόδρα. Ἡ ἐξουσία του ἀπλώθηκε καί στή Ράσκα, δηλαδή τή σημερινή παλιά Σερβία. Ὁ βυζαντινός αὐτοκράτορας, ὕστερα ἀπό τρεῖς ἐκστρατεῖες του, προτίμησε νά ἀκολουθήσει τακτική εἰρήνης καί φιλίας μέ τούς Σέρβους (1094). Ἐπί Μανουήλ Α' οἱ Σέρβοι ἵδρυσαν ἀξιόλογο κράτος μέ ἀρχηγό (μέγα ζουπάνο στή γλώσσα τους) τό Στέφανο Νεμάνια (1168). Αὐτός τό 1172 νικήθηκε ἀπό τό Μανουήλ καί ἔγινε ὑποτελής του. Μετά τή μάχη τοῦ Μυριοκέφαλου (1176) ἀνακηρύχθηκε ἀνεξάρτητο τό σερβικό κράτος τῶν Νεμανιδῶν.

▲ **Οἱ Βούλγαροι.** Παράλληλα μέ τούς Σέρβους, ἡ ἐπιβολή μιᾶς ἔκτακτης φορολογίας ἀπό τόν Ἰσαάκιο Ἄγγελο στά κοπάδια τῶν νομάδων Βλάχων τοῦ Αἵμου προκάλεσε τήν ἐξέγερσή τους μέ ἀρχηγούς τούς Βλάχους ἀδελφούς Πέτρο καί Ἀσέν ἤ Ἀσάν· ἡ ἐξέγερση ἐκδηλώθηκε στήν περιοχή τοῦ Τιρνόβου, ἀλλά γρήγορα ἀπλώθηκε καί πῆρε χαρακτήρα ἐθνικό. Οἱ δυό ἀδελφοί ζήτησαν ἀπό τόν αὐτοκράτορα νά τούς παραχωρήσει στόν Αἵμο περιοχή «εἰς πρόνοιαν», ὁ Ἰσαάκιος ἀρνήθηκε,καί τότε (1185) ἄρχισαν ἐπιδρομές στή Θράκη, ἀφοῦ συμμάχησαν μέ τούς Βουλγάρους καί Κουμάνους. Ὁ Ἰσαάκιος ἐκστρατεύει ἐναντίον τους ἐπανειλημμένα, ἀλλά δέν μπόρεσε νά καταπνίξει τήν ἐπανάσταση καί τελικά ἐγκατέλειψε τόν ἀγώνα (1187). Ἔτσι, μέ πρωτοβουλία τῶν Βλάχων ἱδρύθηκε τό «δεύτερο Βουλγαρικό κράτος».

2 ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ: Ο «ΙΕΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ» ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΤΟΠΩΝ.

1. Ὁ 11ος καί ὁ 12ος εἶναι δυό ἀνήσυχοι αἰῶνες γιά τούς πληθυσμούς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἀπό τόν 11ο αἰώνα τούς πληθυσμούς τῆς Δ. Εὐρώπης κατέχει μιά ἀόριστη ἀνησυχία. Αὐτή εἶναι σημάδι πώς ἑτοιμάζεται μιά κοσμοϊστορική ἀλλαγή. Ἀληθινά, ἀπό τότε ἀρχίζει νά θαμποχαράζει ἡ Ἀναγέννηση. Οἱ ἄνθρωποι κυριεύονται ἀπό τό δυνατό πόθο νά ζήσουν καλύτερα καί προτιμοῦν τή ζωή στίς πόλεις, πού ἐπιτρέπει πιό ἄνετη διαβίωση. Μά καί νά ἤθελαν νά μείνουν στήν καλλιέργεια τῆς γῆς δέν μποροῦν, γιατί ἡ γῆ πιά τῆς Εὐρώπης εἶναι μοιρασμένη, καί μάλιστα μέ τό ἄνισο σύστημα τῆς φεουδαρχίας.

Ὅλ' αὐτά γεννοῦσαν στούς πληθυσμούς τῆς Εὐρώπης τόν ἀόριστο πόθο νά λυτρωθοῦν ἀπό τίς συνθῆκες τῆς ὡς τώρα μεσαιωνικῆς ζωῆς. Δέν καταλάβαιναν ὅμως οἱ ἴδιοι οὔτε τί ἤθελαν οὔτε ποῦ ἦταν ἡ λύση οὔτε πῶς θά τήν ἔβρισκαν.

Ποιός θά τοῦς βοηθοῦσε νά βροῦν τήν ποθητή διέξοδο; Ἡ Εὐρώπη εἶναι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κομματιασμένη σέ φεουδαρχικά κράτη χωρίς συνεννόηση μεταξύ τους. Ἐλπίδα λοιπόν νά πάρουν αὐτά κάποια πρωτοβουλία δέν ὑπάρχει. Ἄν ὅμως στή Δ. Εὐρώπη ἡ κεντρική πολιτική ἐξουσία εἶναι ἀνύπαρκτη, ἀκριβῶς γι' αὐτό τό λόγο εἶναι παντοδύναμη ἡ Ἐκκλησία μέ τόν Πάπα ἐπικεφαλῆς.

Πραγματικά, ἡ Ἐκκλησία ἔδωσε τό σύνθημα καί βρέθηκε ἡ Εὐρώπη γιά δυό αἰῶνες (12ος καί 13ος) σ' ἕνα γενικό πολεμικό συναγερμό, τίς σταυροφορίες.

▲ **Ποιό ἦταν τό σύνθημα καί πῶς δόθηκε.** Τό σύνθημα δόθηκε ἀπό τόν πάπα Οὐρβανό Β' σέ μιά τοπική Σύνοδο στό Κλερμόν τῆς Γαλλίας (27 Νοεμβρίου 1095). Ὁ Οὐρβανός ἀπευθύνθηκε πρός ὅλους τούς χριστιανούς τῆς Δ. Εὐρώπης καί τούς κάλεσε νά πάρουν τά ὅπλα καί νά γίνουν μαχητές τοῦ Σταυροῦ.

Σκοπός τους θά ἦταν νά ἐλευθερώσουν τούς Ἁγίους Τόπους ἀπό τούς μουσουλμάνους. Δηλαδή *ὁ πάπας Οὐρβανός Β' κήρυξε τόν ἱερό πόλεμο τῶν Χριστιανῶν ἐναντίον τῶν Μουσουλμάνων.*

Βρέθηκε λοιπόν στή γενική κρίση ἐκείνη ἀκριβῶς ἡ διέξοδος, πού μποροῦσε νά βρεθεῖ στά χρόνια ἐκεῖνα. Ἡ Χριστιανοσύνη τῆς Δύσης τοῦ 11ου καί τοῦ 12ου αἰώνα κυριεύτηκε ἀπό μιά θρησκευτική ψύχωση καί ἕνα ἀσίγαστο πολεμικό μένος ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Ἦταν μιά ἔνοπλη πορεία ἀνθρώπων πού τούς ἕνωνε ὁ ἴδιος ἱερός πόθος.

▲ **Ὁ χαρακτήρας τῶν σταυροφοριῶν.** *Στήν ἐποχή πού ἐξετάζουμε (1081 - 1204) ἔγιναν τέσσερις Σταυροφορίες.* Οἱ τρεῖς πρῶτες ἔγιναν τό 12ο αἰώνα καί τίς ὀνομάζουμε σταυροφορίες μέ θρησκευτικό χαρακτήρα. Ἡ τέταρτη εἶναι ἡ πρώτη ἀπό τίς σταυροφορίες τοῦ 13ου αἰώνα πού τίς ὀνομάζουμε σταυροφορίες μέ πολιτικό καί οἰκονομικό χαρακτήρα.

2. Οἱ τρεῖς σταυροφορίες τοῦ 12ου αἰώνα μέ θρησκευτικό χαρακτήρα.

▲ **Πρώτη σταυροφορία (1095-1099).** *Εἶναι ἡ σπουδαιότερη ἀπ' ὅλες, γιατί ἔχει τόν ἀγνότερο θρησκευτικό σκοπό καί γιατί εἶναι ἡ μόνη πού τόν πραγματοποίησε.* Σ' αὐτήν πῆραν μέρος ὄχι βασιλιάδες, ἀλλά ἱππότες μέ ἀρχηγούς φεουδάρχες· γι' αὐτό ὀνομάστηκε «Σταυροφορία τῶν βαρώνων». Τέσσερις στρατοί ἀπό τέσσερις διαφορετικούς δρόμους συγκεντρώθηκαν ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 1096 ὡς τήν ἄνοιξη τοῦ 1097 στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου βασίλευε τότε ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνός. Ἦταν περίπου 100.000. Ὁ αὐτοκράτορας βρέθηκε σέ πολύ δύσκολη θέση, γιατί οἱ δυτικοί αὐτοί μαχητές πού πλημμύρισαν τά περίχωρα τῆς Βασιλεύουσας δέν ἦταν ἐχθροί, ἀφοῦ δέν ἦταν στρατός ξένου κράτους πού σκόπευε νά κατακτήσει τό Βυζάντιο, ἀλλά πάλι **δέν ἦταν καί φίλοι.**

Βρῆκε λοιπόν στή δύσκολη αὐτή περίσταση μία λύση, πού ἦταν σύμφωνη μέ τίς ἰδέες καί τίς παραδόσεις τῆς δυτικῆς φεουδαρχίας καί μέ τό συμφέρον τῆς αὐτοκρατορίας: *τούς κάλεσε καί ἔδωσαν τόν ὅρκο τῆς φεουδαρχικῆς ὑποτέλειας.* Σύμφωνα μ' αὐτόν, οἱ δυτικοί ἄρχοντες πού, καθώς εἶχαν φύγει ἀπό τή Δύση, εἶχαν χάσει τή φυσική φεουδαρχική τους ἐξάρτηση, ἀναγνώρισαν ἐπίσημα ὡς ἐπικυρίαρ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χο τό βυζαντινό αὐτοκράτορα. Ἔγιναν ἔτσι ὑποτακτικοί του, β α σ ά λ ο ι του, ὅπως λέγονταν στή Δύση, ἢ δ ο ῦ λ ο ι καί ὁ μ ό τ ε ς, ὅπως τούς ὀνομάζει ἡ ἱστορικός Ἄννα Κομνηνή. *Ἔτσι τά πρώην βυζαντινά ἐδάφη πού θά κατακτοῦσαν θά περιέρχονταν στό Βυζάντιο πιά.* Ὁ ὅρκος ὅμως αὐτός δέν τηρήθηκε ἀπ' ὅλους.

Μ' αὐτή τή συμφωνία συνεχίστηκε ἡ ἐκστρατεία ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη πρός τούς Ἁγίους Τόπους. Οἱ Σταυροφόροι πέρασαν μέ βυζαντινά πλοῖα στή Μ. Ἀσία καί πρῶτα πρῶτα πολιόρκησαν, μαζί μέ τό βυζαντινό στρατό πού τούς συνόδευε, τήν πρωτεύουσα τοῦ Σουλτανάτου τοῦ Ρούμ, τή Νίκαια, πού τελικά παραδόθηκε στούς Βυζαντινούς. Αὐτό ἦταν ἀξιόλογη ἐπιτυχία, γιατί ὁ στρατός τοῦ Ἀλεξίου Α' συνεχίζοντας τήν προέλασή του ἐλευθέρωσε ἀπό τούς Τούρκους σχεδόν ὅλη τήν παράλια περιοχή τῆς δυτικῆς Μ. Ἀσίας.

▲ Οἱ Σταυροφόροι προχώρησαν μόνοι τους πιά μέ ἀφάνταστες δυσκολίες. Σέ μιά πολύνεκρη μάχη μέ τούς Τούρκους κινδύνεψαν νά ἐξοντωθοῦν, ἀλλά κατόρθωσαν τελικά νά νικήσουν καί νά ἀνοίξουν τό δρόμο πρός τήν Ἱερουσαλήμ, πού τήν κυρίεψαν στίς 15 Ἰουλίου 1099.

Ἔτσι ὁ σκοπός πού τούς ἔταξε στό Κλερμόν ὁ Οὐρβανός Β' πραγματοποιήθηκε. Ἀλλά οἱ σταυροφόροι ἔμειναν ὁριστικά στήν Ἀνατολή. Ἵδρυσαν ἐκεῖ Λατινικά κράτη, καί διαμορφώθηκε ἐκεῖ μιά Λατινική Ἀνατολή σύμφωνα μέ τό φεουδαρχικό σύστημα τῆς Εὐρώπης.

Ἔγιναν τέσσερα κράτη μέ ἐπικεφαλῆς τό Βασίλειο τῆς Ἱερουσαλήμ καί ὑποτακτικές του τίς κομητεῖες:

- τῆς Ἔδεσσας στή Μεσοποταμία,
- τῆς Ἀντιόχειας στή Συρία,
- τῆς Τρίπολης στό Λίβανο.

Στά κράτη αὐτά, ἐπειδή ἦταν κυκλωμένα ἀπό Μουσουλμάνους, γιά νά μπορέσουν νά ἐπιζήσουν δημιουργήθηκε ἕνας ἰδιόρρυθμος στρατός ἀπό μαχητές πού ἦταν συγχρόνως μοναχοί καί ἱππότες. *Αὐτά ἦταν τά περίφημα Τάγματα μέ τούς Ἰωαννίτες καί Ναΐτες ἱππότες.* Οἱ πρῶτοι ὀνομάστηκαν ἔτσι, γιατί προστάτης τους ἦταν ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, καί οἱ δεύτεροι, γιατί ὁ καταυλισμός τους ἦταν κοντά στόν ἀρχαῖο ναό τοῦ Σολομώντα.

▲ **Δεύτερη σταυροφορία (1147 - 1149).** Τό 1144 ὁ ἐμίρης τῆς Μοσούλης κυρίεψε τήν Ἔδεσσα, μά οἱ χριστιανοί τήν ξαναπῆραν. Τό 1146 ὁ γιός του Νουρεντίν τήν κυρίεψε πάλι καί φέρθηκε πολύ σκληρά στούς κατοίκους της. Αὐτό ἔδωσε τό σύνθημα στήν Εὐρώπη γιά μιά καινούρια κινητοποίηση. Ἡ σταυροφορία ὅμως αὐτή, μέ ἀρχηγούς δυό βασιλιάδες, τό Λουδοβῖκο Ζ' τῆς Γαλλίας καί τόν Κονράδο Γ' τῆς Γερμανίας, δέν ἔφερε κανένα ἀποτέλεσμα.

▲ **Τρίτη σταυροφορία (1189 - 1193).** Τήν προκάλεσε μιά ἄλλη σοβαρή ἀτυχία τῆς Λατινικῆς Ἀνατολῆς: ὁ Σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου Σαλαντίν νίκησε τούς Φράγκους σέ μιά μάχη στήν Τιβεριάδα (Ἰούλιος 1187) καί σέ τρεῖς μῆνες κυρίεψε καί τήν Ἱερουσαλήμ. Ὅπως ἦταν φυσικό, αὐτό δημιούργησε μεγάλη συγκίνηση

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στήν Εὐρώπη καί προκάλεσε γιά τρίτη φορά μεγάλο πολεμικό συναγερμό, καί μάλιστα μέ ἀρχηγούς τώρα τρεῖς ἀπό τούς πιό ἰσχυρούς βασιλιάδες τῆς Χριστιανοσύνης, τόν Ριχάρδο τό Λεοντόκαρδο τῆς Ἀγγλίας, τόν Φίλιππο - Αὔγουστο τῆς Γαλλίας καί τόν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Φρειδερίκο Βαρβαρόσσα. Οἱ δυό πρῶτοι συναντήθηκαν μέ τούς στρατούς καί τούς στόλους των στή Σικελία, καί ἀπό κεῖ συνέχισαν τό ταξίδι τους πρός τήν Παλαιστίνη. Στό δρόμο ὁ βασιλιάς Ριχάρδος σταμάτησε στήν Κύπρο (1191), τήν πῆρε ἀπό τό βυζαντινό ἀποστάτη αὐτόνομο ἄρχοντά της Ἰσαάκιο Κομνηνό καί τήν πούλησε στούς Ναΐτες Ἱππότες. Ὕστερα ἡ κυριότητα τῆς ἑλληνικῆς μεγαλονήσου μεταβιβάστηκε στόν Γκύντέ Λουζινιάν (1192), πρώην βασιλιά τῶν Ἱεροσολύμων. Στό βασιλικό οἶκο τῶν Λουζινιάν ἔμεινε ἡ Κύπρος ὥς τό 1489. Τότε πέρασε στούς Βενετούς. Ἡ Γ' σταυροφορία δέν ἔφερε κανένα οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα.

3 ΔΙΜΕΤΩΠΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΝΟΡΜΑΝΔΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΣΕΛΤΖΟΥΚΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ.

1. Πόλεμοι τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ πολεμική καί διπλωματική δραστηριότητα τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ, πού ἔταξε σκοπό του στήν ταραγμένη αὐτή ἐποχή, νά ἐξασφαλίσει κέρδη ἀπό τίς συγκρούσεις μουσουλμάνων καί σταυροφόρων τῆς Β' σταυροφορίας, *γιά νά πραγματοποιήσει τό ὄνειρο τοῦ Οἰκουμενικοῦ βυζαντινοῦ κράτους*. Μέ ἐπιδέξιους διπλωματικούς ἐλιγμούς ἀντιμετώπισε τούς δυτικούς μονάρχες τῆς Β' σταυροφορίας καί περιόρισε τίς βλαβερές συνέπειές της γιά τό κράτος του στό ἐλάχιστο. Νίκησε τούς Σελτζούκους τοῦ Ἰκονίου, τούς Ἀρμενίους πού εἶχαν καταπατήσει ἐδάφη τῆς Κιλικίας καί τό Σουλτάνο τοῦ Χαλεπίου Νουρεντίν. Μέ νέα ἐπίθεσή του ἐναντίον τῶν Σελτζούκων τοῦ Ἰκονίου *ἀνάγκασε τό Σουλτάνο τους Κιλίτζ -Ἀρσλάν Β' νά γίνει ὑποτελής του*. Τό 1148 ὑποχρέωσε τούς Πετσενέγγους νά ὑποχωρήσουν πέρα ἀπό τό Δούναβη. Τόν ἄλλο χρόνο χτύπησε τούς Σέρβους. Προπάντων ὅμως τόν ἀπασχόλησαν οἱ πόλεμοι μέ τούς Οὔγγρους.

Ἰδιαίτερα τραχύς ἦταν ὁ πόλεμος μέ τούς Βενετούς καί τό μέγα ζουπάνο τῆς Σερβίας Στέφανο Νεμάνια. Οἱ ἀγῶνες αὐτοί τελείωσαν μέ συμμαχία καί εἰρήνη. Σέρβοι μάλιστα συμπολέμησαν μέ τό Μανουήλ στό μοιραῖο τελευταῖο του πόλεμο μέ τόν Κιλίτζ -Ἀρσλάν τοῦ Ἰκονίου.

▲ Ἀλλά ἡ πολυπραγμοσύνη τοῦ Μανουήλ πρός τά βόρεια καί συγχρόνως τά δυτικά σύνορα τοῦ Βυζαντίου δέν τόν ἄφησε νά συγκεντρώσει, ὅπως ἔπρεπε, τόν πολεμικό καί διπλωματικό δυναμισμό του στή Μ. Ἀσία, τή γεωγραφική καί ἐθνολογική σπονδυλική στήλη τοῦ Βυζαντίου. Στό νέο πόλεμο μέ τό σελτζουκίδη Σουλτάνο, ὕστερα ἀπό μερικές πρόσκαιρες ἐπιτυχίες, *ὁ Μανουήλ ἔπαθε συντριπτική ἥττα (17 Σεπτεμβρίου 1176) στό Μυριοκέφαλο τῆς Μ. Ἀσίας κοντά στίς ἀρχαῖες Κελαινές*. Ἀπό τό 1177 ὥς τό θάνατο τοῦ Μανουήλ οἱ τουρκικές ἐπιδρομές καί λεηλασίες φτάνουν ὥς τίς ἀκτές τοῦ Αἰγαίου. Κι αὐτό ἐπειδή, μέ τήν ἥττα στό Μαντζικέρτ, εἶχε δοθεῖ θανάσιμο πλῆγμα στήν κυριαρχία τοῦ Βυζαντίου πάνω

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στή Μ. Ἀσία. Ἡ ἥττα τοῦ Μυριοκέφαλου ἀπομάκρυνε ὁριστικά πιά τό Βυζάντιο ἀπό κάθε διάθεση νά διώξει τούς Τούρκους ἀπό τή ζωτική αὐτή ἐνδοχώρα του.

2. Νορμανδικές ἐπιδρομές. Οἱ Νορμανδοί, ὅπως εἴδαμε, εἶχαν κατακτήσει ὅλη τή βυζαντινή Ν. Ἰταλία καί τή Σικελία. Οἱ φιλοδοξίες τοῦ πολεμικοῦ αὐτοῦ λαοῦ δέν περιορίστηκαν ἐκεῖ. Ἀπό τόν πρῶτο κιόλας χρόνο ἔδειξαν τίς κατακτητικές τους διαθέσεις πρός τά Ἰόνια νησιά, τίς ἠπειρωτικές ἀκτές καί τήν Ἑλλάδα. Τέσσερις ἐπιδρομές τους δέχεται τό Βυζάντιο στά χρόνια τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν:

- **Πρώτη ἐπιδρομή** (1081 - 1085) μέ ἀρχηγούς τό Ροβέρτο Γισκάρδο καί τό γιό του Βοημοῦνδο ἔγινε στό Δυρράχιο. Ἔκαμαν ἐκεῖ ἀπόβαση καί νίκησαν σέ φονική μάχη ἕνα μεγάλο στρατό πού διοικοῦσε ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξιος Α'. Πέρασαν τήν Ἤπειρο, τή Δ. Μακεδονία, καί ἔφτασαν ὥς τή Λάρισα, πού τήν πολιόρκησαν, καί ὅπου βρῆκαν γενναία ἀντίσταση. Ὅμως οἱ ἀρρώστιες, τά χρήματα καί ἡ διπλωματία τοῦ Βυζαντίου ἄλλαξαν τήν τύχη τοῦ πολέμου. Οἱ Νορμανδοί νικήθηκαν καί ἀναγκάστηκαν νά ἐγκαταλείψουν τίς βυζαντινές κτήσεις.

- **Δεύτερη ἐπιδρομή** (1107) ἔγινε ἀπό τόν Βοημοῦνδο τῆς Ἀντιόχειας. Ὁ Βοημοῦνδος γύρισε στήν Ἰταλία, γιά νά δημιουργήσει ἰσχυρή σταυροφορική κίνηση στή Δύση ἐναντίον τοῦ Ἀλεξίου Α'. Πραγματικά, τό 1107 πέρασε ἀπό τό Βρινδήσιο στήν Αὐλώνα μέ ἰσχυρό στρατό. Τόν ἀντιμετώπισε στό Δυρράχιο τῆς Ἰλλυρίας ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξιος Α' καί τόν ὑποχρέωσε νά κάμει εἰρήνη. Ὁ Νορμανδός ἡγεμόνας ἀναγνώριζε τόν ἑαυτό του ὑποτελή τοῦ Ἀλεξίου Α' (1108).

- **Τρίτη ἐπιδρομή** (1147), μέ ἀρχηγό τό Νορμανδό βασιλιά Ρογῆρο Β', ἔγινε στή Ν. Ἑλλάδα, ὅταν βασίλευε στό Βυζάντιο ὁ Μανουήλ. Ὁ Ρογῆρος λεηλάτησε πολλά ἑλληνικά παράλια καί κυρίεψε πολλά κάστρα τῆς Πελοποννήσου. Τέλος μπῆκε στόν Κορινθιακό κόλπο καί ἐρήμωσε τή Θήβα καί τήν Κόρινθο.

- **Τέταρτη ἐπιδρομή** (1185) τῶν Νορμανδῶν ἔγινε μέ τό πρόσχημα νά ἀνατρέψουν τόν Ἀνδρόνικο Α' Κομνηνό. Αὐτή πῆρε τό χαρακτήρα μιᾶς τόσο ἐπικίνδυνης πορείας μέ στόχο τήν ἴδια τήν Κωνσταντινούπολη, ὥστε ἀκόμη καί ὁ Ἰσαάκιος Ἄγγελος κινητοποιήθηκε καί τούς ἔκλεισε τό δρόμο πρός τήν πρωτεύουσα μέ τό στρατηγό Ἀλέξιο Βρανᾶ στή μάχη τῆς Δημητρίτσας (κοντά στήν ἀρχαία Ἀμφίπολη). Δέν μπόρεσε ὅμως νά σώσει καί τή δεύτερη πρωτεύουσα τοῦ κράτους, τή Θεσσαλονίκη. Οἱ Νορμανδοί τήν κυρίεψαν (24 Αὐγούστου 1185). Τότε — ὅπως ἄλλοτε ἀπό τούς Σαρακηνούς—ἔγιναν ἄγριες σφαγές καί αἰχμαλωσίες. Τό ξέρουμε ἀπό τή δραματική περιγραφή τοῦ Εὐσταθίου, πού ἦταν τότε μητροπολίτης ἐκεῖ καί ἔζησε τίς φοβερές ἐκεῖνες στιγμές.

4 Η ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ (1202-1204) — ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΦΡΑΓΚΟΥΣ (13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1204).

▲ Εἶναι ἡ πρώτη ἀπό τίς σταυροφορίες τοῦ 13ου αἰώνα καί ἔχει καθαρά πολι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

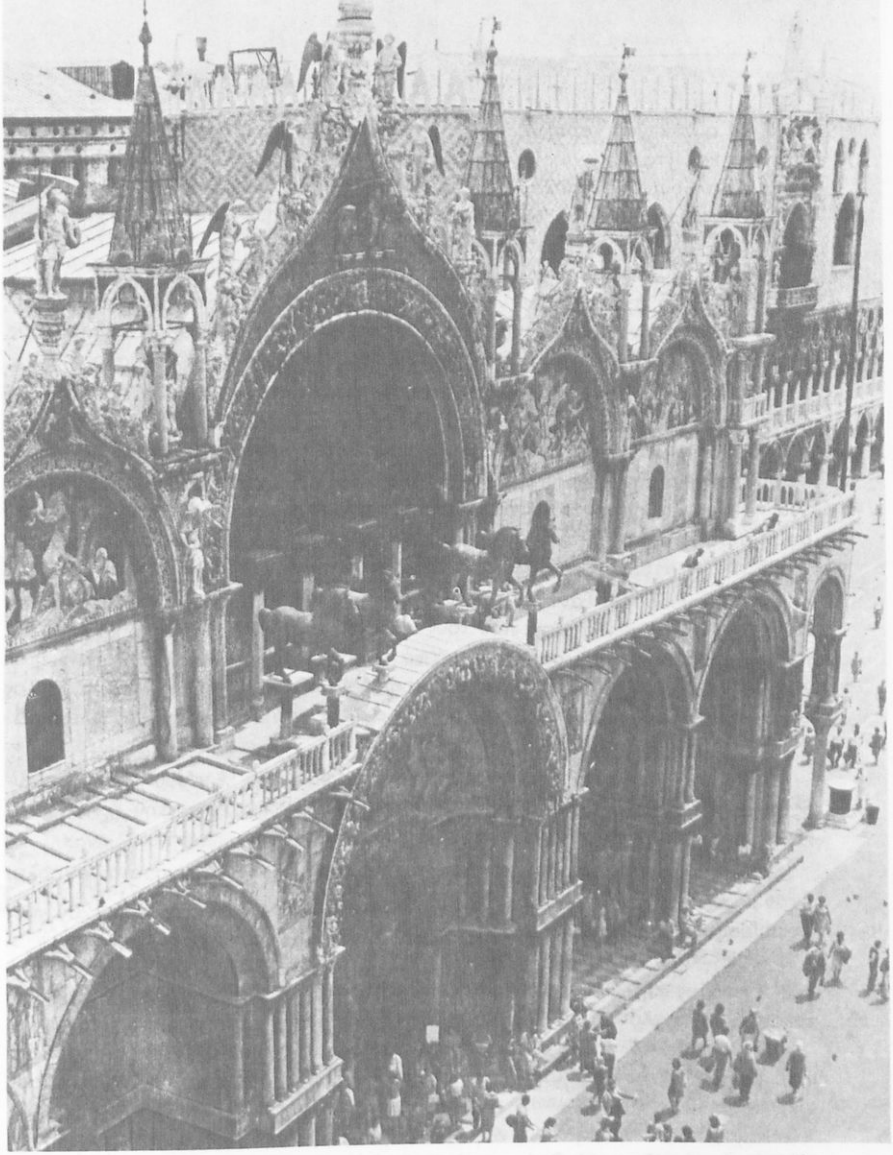

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας. *Δυτική ἐξωτερική ἄποψη ἀπό ψηλά. Μετά τή ἁλωσία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τήν Δ' σταυροφορία τό 1204 πολλά ἀπό τά λάφυρα πῆραν τό δρόμο γιά τή Βενετία καί ἰδιαιτέρως γιά τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Μάρκου πού γιά τόν ἐσωτερικό καί ἐξωτερικό διάκοσμό της χρησιμοποιήθηκαν κίονες, κιονόκρανα καί ἄλλα γλυπτά μεταφερμένα ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Μέσα στά λάφυρα αὐτά ἦταν καί τά τέσσερα χάλκινα ἄλογα πού τοποθετήθηκαν πάνω ἀπό τήν κύρια εἴσοδο, ὅπως διακρίνονται στή φωτογραφία. (Ἀπό G. Ostrogorsky - History of the Byzantine State, 1969).*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τικό καί οἰκονομικό χαρακτήρα. Ὀργανώθηκε κυρίως ἀπό φεουδάρχες Γάλλους, Βέλγους καί Ἰταλούς, χωρίς νά πάρει μέρος κανένας βασιλιάς. Οἱ πιό ὀνομαστοί εἶναι ὁ Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδρας τοῦ Βελγίου καί ὁ Βονιφάτιος ὁ Μομφερατικός τῆς Β. Ἰταλίας. Τή Σταυροφορία αὐτή τήν παρακίνησε καί τήν εὐλόγησε στήν ἀρχή ὁ μεγάλος πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ'.

Ἡ Δ' σταυροφορία ξεχωρίζει ἀπό τίς προηγούμενες σέ τρία σημεῖα:

- Τό ἀρχικό σχέδιο ἦταν νά χτυπηθοῦν οἱ μουσουλμάνοι κατακτητές τῆς Ἱερῆς Πόλης στήν καρδιά τους, τήν Αἴγυπτο, γιά νά παραλύσει ἡ δύναμή τους.
- Μεγάλο ρόλο ἔπαιξαν σ' αὐτήν οἱ Βενετοί μέ ἀρχηγό τόν Δάνδαλο.
- Οἱ Βενετοί, πού εἶχαν πάντοτε νοοτροπία ἐμπόρων, ὅταν ὁ Ἀλέξιος Ἄγγελος τούς ζήτησε νά τόν βοηθήσουν νά πάρει τό θρόνο, ἔπεισαν τούς σταυροφόρους νά τροποποιήσουν τό ἀρχικό τους σχέδιο: δηλαδή, ἀντί νά πλεύσουν κατευθείαν γιά τήν Αἴγυπτο, νά περάσουν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη πρῶτα, γιά νά ἱκανοποιήσουν τό αἴτημά του. Οἱ ἡγέτες τῶν σταυροφόρων δέχτηκαν, ἀφοῦ ὁ Ἀλέξιος τούς ὑποσχέθηκε χρήματα, στρατό καί, τό σπουδαιότερο, ὑποταγή τῆς Ἀνατολικῆς στήν Δυτική Ἐκκλησία.
- Οἱ σταυροφόροι ξανάφεραν τόν Ἀλέξιο Δ' καί τόν πατέρα του στό θρόνο, ἀλλά στό τέλος, ἐπειδή αὐτά πού τούς ὑποσχέθηκε ἦταν ἀδύνατο νά βρεθοῦν καί ἡ φορολογία πού ἔβαλε στό λαό, γιά νά τά ἐξασφαλίσει ἦταν βαριά, ἔγινε ἐπανάσταση. Σέ κάποια φάση της ἐπικράτησε ὁ Ἀλέξιος Ε' Δούκας Μούρτζουφλος καί ἔγινε αὐτοκράτορας. Ὁ Ἰσαάκιος εἶχε στό μεταξύ πεθάνει, ἐνῶ ὁ Ἀλέξιος Δ' στραγγαλίστηκε.

Ὁ Μούρτζουφλος δέν ἀναγνώρισε τή συμφωνία τοῦ Ἀλεξίου μέ τούς σταυροφόρους. Τότε αὐτοί, στίς 13 Ἀπριλίου τοῦ 1204, κυρίεψαν τήν Κωνσταντινούπολη καί ἐπιδόθηκαν ἐπί τρεῖς μέρες σέ ἀνήκουστη λεηλασία.

Οἱ σταυροφόροι, προβλέποντας πώς θά κυρίευαν τήν Κωνσταντινούπολη, εἶχαν καταλήξει ἀπό πρίν σέ ἐπίσημη συμφωνία ἀπό τό Μάρτιο τοῦ 1204 πῶς θά μοίραζαν μεταξύ τους τό ἔδαφος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Σύμφωνα μ' αὐτή τή συμφωνία:

- Ὁ κόμης τῆς Φλάνδρας Βαλδουῖνος πῆρε τήν Κωνσταντινούπολη, τόν αὐτοκρατορικό τίτλο καί τό τέταρτο ὅλης τῆς ἐδαφικῆς ἔκτασης τοῦ κράτους.
- Ἀπό τά ὑπόλοιπα τρία τέταρτα ἡ Βενετία πῆρε τό μισό καί τό ἄλλο μισό μοιράστηκε στούς ὑπόλοιπους σταυροφόρους σύμφωνα μέ τή φεουδαρχική τάξη.
- Καθορίστηκε ἀκόμη ὅτι ἡ νέα λατινική αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης θά περιελάμβανε τή Θράκη, τό βορειοδυτικό τμῆμα τῆς Μ. Ἀσίας, καθώς καί τά νησιά Λέσβο, Χίο καί Σάμο.
- Τό μεγαλύτερο μερίδιο ἀπό τήν κατάλυση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους τό πῆρε ἡ Βενετία· ἀφοῦ παραιτήθηκε ἀπό διάφορα χερσαῖα μή κερδοφόρα τμήματα πού τῆς δόθηκαν, διατήρησε πολλές ναυτικές καί ἐμπορικές βάσεις (π.χ. τή Ραγούζα, τό Δυρράχιο, τά Ἰόνια νησιά, τήν Κορώνη, τή Μεθώνη, τήν Κρήτη, τήν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εὔβοια, τήν Ἄνδρο, τή Νάξο κ.ἄ., καθώς καί ἀξιόλογες ἐμπορικές βάσεις στόν Ἑλλήσποντο καί τήν Προποντίδα). Ἐπιπλέον πῆρε τά τρία ὄγδοα τῆς Κωνσταντινούπολης καί ἀπαλλάχτηκε ἀπό τήν ὑποχρέωση νά δώσει στόν αὐτοκράτορα ὅρκο φεουδαρχικῆς ὑποτέλειας.

- Στό Βονιφάτιο τό Μομφερατικό, τόν ἀρχηγό τῆς Δ' **σταυροφορίας**, δόθηκε ἡ Μ. Ἀσία, ἐκτός ἀπό τά ἐδάφη πού πῆρε ὁ Βαλδουῖνος· ἀντί γι' αὐτήν ὅμως προτίμησε καί πῆρε τίς περιοχές τῆς Μακεδονίας καί τῆς Θεσσαλίας μέ τή Θεσσαλονίκη, ὅπου ἵδρυσε τό ὁμώνυμο βασίλειό του.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1081 - 1185) ΦΕΡΝΕΙ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΝΑΛΑΜΠΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ (1185 - 1204).

- Πρώτη φάση (1081 - 1180). Βασιλεύουν οἱ τρεῖς πρῶτοι Κομνηνοί, πού εἶναι οἱ τελευταῖοι ἄξιοι **Βυζαντινοί** αὐτοκράτορες.
- Δεύτερη φάση (1180 - 1185). Ὁ τελευταῖος Κομνηνός Ἀνδρόνικος Α' ἐπιχειρεῖ νά ἀνορθώσει τό κράτος, ἀλλά χωρίς ἐπιτυχία.
- Τρίτη φάση (1185 - 1204). Βασιλεύουν οἱ Ἄγγελοι. Ἡ Δ' σταυροφορία διαλύει τό Βυζαντινό κράτος (1204) καί τό κατακερματίζει σέ μικρά ἑλληνικά καί φραγκικά κρατίδια.

2 ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ : Ο «ΙΕΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ» ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΤΟΠΩΝ.

- Στόν 11ο καί τό 12ο αἰώνα ὁ μεσαιωνικός κόσμος δέν εἶναι βολεμένος, ὅπως πρίν, μέ τόν παλιό τρόπο ζωῆς, ἀλλά κατέχεται ἀπό μιάν ἀόριστη διάθεση ἀλλαγῆς. Ἡ Δ. Ἐκκλησία, πού εἶναι τότε παντοδύναμη, δίνει διέξοδο στή διάθεση αὐτή μέ τίς σταυροφορικές ἐκστρατεῖες πού κήρυξε πρός τήν Ἀνατολή.
- Στό 12ο αἰώνα γίνονται οἱ τρεῖς πρῶτες **σταυροφορίες** πού τίς ὀνομάζουμε **σταυροφορίες** μέ θρησκευτικό χαρακτήρα. Σπουδαιότερη εἶναι ἡ πρώτη (1095 - 1099), γιατί εἶναι ἡ ἀγνότερη καί πέτυχε νά ἐλευθερώσει τούς Ἁγίους Τόπους καί νά ἱδρύσει ἐκεῖ ἕνα ὁλόκληρο σύστημα φεουδαρχικῶν κρατῶν μέ ἐπικεφαλῆς τό βασίλειο τῆς Ἱερουσαλήμ.
- Ἡ δεύτερη καί ἡ τρίτη εἶναι σπουδαῖες ὡς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις, ἀλλά δέν ἔφεραν κανένα οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3 ΔΙΜΕΤΩΠΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΝΟΡΜΑΝΔΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΣΕΛΤΖΟΥΚΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ.

● Στά χρόνια τῆς βασιλείας τῶν Κομνηνῶν οἱ Νορμανδοί ἐπιχειροῦν τέσσερις ἐπιδρομές κυρίως στίς ἑλλαδικές περιοχές.

● Οἱ Κομνηνοί ἀγωνίζονται ἀδιάκοπα νά σώσουν τή Μ. Ἀσία ἀπό τούς Σελτζούκους Τούρκους. Ἔχουν στήν ἀρχή κάποιες ἐπιτυχίες. Στό τέλος, μέ τήν ἥττα στό Μυριοκέφαλο (1176), χάνεται κάθε ἐλπίδα. Ἀπό τή Μ. Ἀσία μένουν ἀκόμη στό Βυζάντιο οἱ ἀκτές τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας της.

4 ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ (1202-1204) — ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΦΡΑΓΚΟΥΣ (13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1204).

● Ἡ Δ' σταυροφορία (1202 - 1204) εἶναι ἡ πρώτη ἀπό τίς σταυροφορίες τοῦ 13ου αἰώνα, πού τίς ὀνομάζουμε σταυροφορίες μέ πολιτικό καί οἰκονομικό χαρακτήρα. Μέ μιά ἀλλαγή στό ἀρχικό τους σχέδιο οἱ σταυροφόροι ἔρχονται στήν Κωνσταντινούπολη, τήν κυριεύουν καί διαλύουν τό βυζαντινό κράτος.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

ἀποσύνθεση τοῦ Βυζαντίου — ἐθνικά χωριστικά κινήματα — Βογόμιλοι — δεύτερο βουλγαρικό κράτος — φεουδαρχικός ὅρκος — Σταυροφορία βαρώνων — Ἰωαννίτες ἱππότες — Ναΐτες ἱππότες.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Δυναστεία τῶν Κομνηνῶν	1081 - 1185
Δυναστεία τῶν Ἀγγέλων	1185 - 1204
Πρώτη νορμανδ. ἐπιδρομή	1081 - 1085
Δεύτερη » »	1107
Τρίτη » »	1147
Τέταρτη » »	1185
Πρώτη σταυροφορία	1095 - 1099
Δεύτερη σταυροφορία	1147 - 1149
Μάχη στό Μυριοκέφαλο	1176
Ἵδρυση τοῦ δεύτερου βουλγαρικοῦ κράτους	1185
Τρίτη σταυροφορία	1189 - 1193
Τέταρτη σταυροφορία	1202 - 1204
Πρώτη ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης	1204

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κείμενα

1. Πρώτη σταυροφορία. Ἡ ὁμιλία τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ Β' στό Κλερμόν στίς 27 Νοεμβρίου τοῦ 1095. (Ἀπόσπασμα).

Ὦ γενναιότατοι στρατιῶτες, ἀπόγονοι τῶν ἀνίκητων προγόνων, μήν εἶσαστε δειλοί, ἀλλά ξανακερδίστε τήν ἀξία τῶν προγόνων σας.

Καί ἄν ἀγάπη παιδιῶν, γονιῶν ἤ συζύγων σᾶς τραβᾶ πίσω, θυμηθεῖτε αὐτό πού ὁ Κύριος εἶπε: «Ὅστις ἀγαπᾶ πατέρα ἤ μητέρα ὑπέρ ἐμέ, δέν εἶναι ἄξιος ἐμοῦ, καί ὅστις ἀγαπᾶ υἱόν ἤ θυγατέρα ὑπέρ ἐμέ, δέν εἶναι ἄξιος ἐμοῦ. Καί πᾶς ὅστις ἀφῆκεν οἰκίας, ἤ ἀδελφούς, ἤ ἀδελφάς, ἤ πατέρα, ἤ μητέρα, ἤ τέκνα, ἤ ἀγρούς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλάσια θέλει λάβει καί ζωήν αἰώνιον θέλει κληρονομήσει.» Μήν ἀφήνετε νά σᾶς σύρει πίσω οὔτε ἰδιοκτησία οὔτε οἰκογενειακή φροντίδα. Διότι αὐτή ἡ χώρα πού κατοικεῖτε εἶναι κλεισμένη ἀπ' ὅλες τίς μεριές ἀπό τή θάλασσα καί περιβάλλεται ἀπό ὀροσειρές, εἶναι ὑπερπλήρης ἀπό σᾶς. Δέν τῆς περισσεύουν τά πλούτη. Μόλις καί μεταβίας μπορεῖ νά θρέψει αὐτούς πού τήν καλλιεργοῦν. Γι' αὐτό πολεμᾶτε, ἀλληλοτρώγεστε καί σπαράζεστε μεταξύ σας. Πάψτε πλέον τίς ἐχθρότητες μεταξύ σας, ἄς σταματήσουν οἱ διαφωνίες σας κι ἄς πάρουν τέλος οἱ πόλεμοι· ἀφῆστε κάθε μίσος καί διχογνωμία νά κοιμηθοῦν. Πάρτε τό δρόμο γιά τόν Ἅγιο Τάφο, ἐλευθερῶστε αὐτή τή γῆ ἀπό τό γένος τοῦ διαβόλου καί ὑποτάξτε την σέ σᾶς. Αὐτή ἡ γῆ δόθηκε ἀπό τό Θεό στά παιδιά τοῦ Ἰσραήλ ὡς κτῆμα καί καθώς ἡ Γραφή λέει «ἔρρεε μέλι καί γάλα».

Ἡ Ἱερουσαλήμ εἶναι τό κέντρο τῆς γῆς. Ἡ χώρα της εἶναι εὔφορη σέ ὅλα, σάν ἄλλος παράδεισος. Ὁ Λυτρωτής τοῦ ἀνθρώπινου γένους τήν τίμησε ἐρχόμενος ἐδῶ, τή στόλισε μέ τή διαμονή του, τήν ἐξαγίασε μέ τό πάθος του, τή λύτρωσε μέ τό θάνατό του, τή δόξασε μέ τήν ταφή του. Ἡ βασιλική αὐτή πόλη, τοποθετημένη στό κέντρο τοῦ κόσμου, εἶναι τώρα αἰχμάλωτη ἀπό τούς ἐχθρούς της καί ἔχει ὑποφέρει τόσο πολύ ἀπό τούς ἀνθρώπους πού ἀγνοοῦν τό Θεό, ὥστε νά εἶναι καταργημένη ἡ λατρεία. Ἀναζητεῖ καί ἐπιθυμεῖ νά ἐλευθερωθεῖ καί δέν παύει νά ἐκλιπαρεῖ τή βοήθειά σας. . . Γι' αὐτό τό λόγο ἀναλάβετε αὐτό τό ταξίδι γιά τήν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν σας ἐξασφαλισμένοι ἀπό τήν ἀθάνατη δόξα τοῦ βασιλείου τῶν οὐρανῶν.

[Ἀπό *Select documents of European History.*
R. Laffan, New-York 1929. σελ. 55-56. Μετάφραση]

2. Ἡ ἅλωση τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπό τούς σταυροφόρους.

Ὅλη ἡ στρατιά λοιπόν ἐτέθη εἰς πορείαν πρός τήν ἁγίαν πόλιν. Ὅταν ἔφθασαν ἐμπρός εἰς τά τείχη τῆς Ἱερουσαλήμ, ἡ συγκίνηση καί ἡ χαρά ἐκυρίευσαν τούς σταυροφόρους. Μέ τό πρόσωπο λουσμένο στά δάκρυα ρίφθηκαν στά γόνατα, φιλώντας τό χῶμα καί δαγκάνοντας τήν ἄμμο.

Ὁ Ἰησοῦς ἐπέρασεν ἀπ' ἐδῶ μέ τούς εὐλογημένους Ἀποστόλους του καί ὅλους τούς συντρόφους του! ἔλεγαν πρός ἀλλήλους. Δέν ὑποφέραμεν ποσῶς εἰς μάτην τήν πείνα, τήν δίψα, τούς ἀνέμους καί τίς τρικυμίες, τό χιόνι καί τόν πάγο, τήν ζέστη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καί τήν ἀσθένεια, τούς ἀγῶνας καί τούς πολέμους, ἀφοῦ βλέπομεν ἐπί τέλους τήν πόλη ὅπου ὁ Κύριός μας ἀπέθανε γιά τήν ἀπολύτρωσή μας. . .

Μόλις ὁ ἥλιος τῆς Παρασκευῆς φάνηκε ὀπίσω ἀπό τούς λόφους, ὁ Γοδεφρίδος διατάσσει ἐκ νέου τή γενική ἔφοδο. Ὁ ζῆλος τῶν σταυροφόρων εἶναι τέτοιος, ὥστε ὁ Θωμᾶς τῆς Μάρλ πλαγιάζει πάνω στήν ἀσπίδα του καί ἐξορκίζει τούς ἱππότες του νά τόν ὑψώσουν στίς μύτες τῶν δοράτων των ὥς τίς ἐπάλξεις τῶν προμαχώνων. Καί ἔτσι μπαίνει μέσα στήν πόλη, ἀλλά μιά βεδουΐνα τοῦ καταφέρει στό κεφάλι ἕνα χτύπημα μέ τό ρόπαλο πού τόν ζαλίζει. Τήν ὥρα τοῦ μεσημεριοῦ πού ὁ Σωτήρ μας ἀφέθη νά σταυρωθεῖ, γιά νά σώσει τό λαό του, μιά πλευρά τοῦ τείχους καταρρέει. Ὁ Γοδεφρίδος ντέ Μπουγιόν, ὁ Ραιμπώ Κρετόν καί ὁ βασιλεύς τῶν Ταφύρ εἰσδύουν ἀπό τό ρῆγμα καί πηγαίνουν ν' ἀνοίξουν εἰς τούς ἀδελφούς των τήν πύλη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Τότε ὁ κλῆρος τονίζει τό « Σέ Θεέ αἰνοῦμεν ».

Οἱ σταυροφόροι κυριεύουν τήν πόλη δρόμο πρός δρόμο, θανατώνουν μέγαν ἀριθμό Τούρκων καί Βεδουΐνων, ἀνδρῶν καί γυναικῶν· ἡ γῆ εἶναι κόκκινη ἀπό τό αἷμα. Ὁ Κορμπαντά καταφεύγει στό ὀχυρότερο μέρος τοῦ φρουρίου, τόν Πύργο Δαβίδ· ἀπελπίζεται, τραβᾶ τά γένια του καί βγάζει τά μαλλιά του. Ἡ Ἱερουσαλήμ κυριεύτηκε· οἱ σταυροφόροι λεηλατοῦν τά σπίτια καί ἐγκαταστήνονται σ' αὐτά, ἀφοῦ ἀποδιώξουν τούς κατοίκους των. Ἀλλά τρεῖς ἀπό τούς πιό ὑπερήφανους βαρώνους, ὁ Γοδεφρίδος ντέ Μπουγιόν, ὁ Ροβέρτος τῆς Φρίζ καί ὁ Θωμᾶς τῆς Μάρλ δέ χάνουν τήν ὥρα τους, γιά νά ζητήσουν κατάλυμα· πηγαίνουν κατευθείαν στόν Τάφο. Ὁ καθείς κρατᾶ στό χέρι του ἕνα κομμάτι μεταξωτό ὕφασμα, γονατίζουν ἐμπρός στό ἱερό καί ἔπειτα ἀρχίζουν νά τό καθαρίζουν μέ τό μεταξωτό τους, γιατί ἦταν ὑπερβολικά παραμελημένο· δέν ἀφήνουν οὔτε ἕνα κλωνί ἄχερου οὔτε μιά ἀκαθαρσία. Ἔπειτα πηγαίνουν στό Ναό ὅπου σκουπίζουν τό βωμό στόν ὁποῖο ὁ Θεός προσεφέρθη, ὅταν εἶχε λάβει τό σχῆμα μικροῦ παιδιοῦ. . .

[Ἀποσπάσματα ἀπό μεσαιωνικό θρύλο. *Λόεγκριν καί ἄλλοι μεσαιωνικοί θρύλοι*, σελ. 182 - 183 καί 211 - 213.
Ἔκδ. οἶκος Δ. Π. Δημητράκου.]

3. Οἱ σταυροφόροι τῆς Α' σταυροφορίας δίνουν τόν ὅρκο τῆς φεουδαρχικῆς πίστης στόν Ἀλέξιο Α' Κομνηνό.

Κι ἔτσι ὁ Γοντοφρέ[1] δέν ἄργησε νά κάμει τό θέλημα τοῦ βασιλιᾶ. Παρουσιάστηκε λοιπόν στό βασιλιά κι ὁρκίστηκε τόν ὅρκο πού τοῦ ζήτησε: Ὅσες πόλεις καί ἐδάφη ἤ κάστρα κατορθώσει νά κυριέψει, πού ἀπό τήν ἀρχή ἀνῆκαν στή βασιλεία τῶν Ρωμαίων, νά τά παραδίδουν στόν ἀρχηγό πού θά ἔστελνε ὁ βασιλιάς γι' αὐτό τό σκοπό. Αὐτόν τόν ὅρκο λοιπόν ὅταν ἔδωσε, κι ἀφοῦ πῆρε ἀρκετά χρήματα, τόν κράτησε στό

1. Πρόκειται γιά τό Γοδεφρίδο τῆς Μπουγιόν, ἕναν ἀπό τούς ἐπισημότερους ἀρχηγούς τῆς Α' σταυροφορίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

παλάτι, ἔφαγαν μαζί στό ἴδιο τραπέζι καί διασκέδασαν πλούσια, ὕστερα πέρασε ἀπέναντι στόν Πελεκάνο καί καταυλίστηκε ἐκεῖ.

ΑΝΝΑ ΚΟΜΝΗΝΗ[1]
[*Ἀλεξιάς*, Χ. παρ. IX. Μετάφραση]

4. Ἡ αἵρεση τῶν Βογομίλων στά χρόνια τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ.

Ὕστερ' ἀπ' αὐτά, στή διάρκεια τῆς βασιλείας του (τοῦ Ἀλεξίου Α') σηκώθηκε ἕνα πελώριο σύννεφο ἀπό αἱρετικούς καί τό εἶδος τῆς αἵρεσης ἦταν καινούριο, ἄγνωστο ὥς τώρα στήν ἐκκλησία. Γιατί ἔσμιξαν δυό δόγματα μαζί, τιποτένια καί σιχαμένα γνωστά ἀπό πρίν, τῶν Μανιχαίων ἡ ἀσέβεια — πού τή λένε καί αἵρεση τῶν Παυλικιανῶν — καί τῶν Μασσαλιανῶν ἡ ἀηδιαστική θεωρία. Τέτοιο εἶναι τό δόγμα τῶν Βογομίλων, ἕνωση Μασσαλιανῶν καί Μανιχαίων. Κι ὅπως φαίνεται ὑπῆρχε καί πρίν ἀπό τά χρόνια τοῦ πατέρα μου, μά δέ φαινόταν· γιατί οἱ Βογόμιλοι εἶναι μοναδικοί νά παριστάνουν τούς ἐνάρετους· οὔτε μιά τρίχα δέ θά τούς διακρίνεις φανερά νά εἶναι βογομιλική, γιατί τό κακό αὐτό κρύβεται κάτω ἀπό τό πανωφόρι καί τήν κουκούλα. Ὁ Βογόμιλος ἔχει ὕφος σκυθρωπό καί εἶναι κουκουλωμένος ὥς τή μύτη καί περπατᾶ σκυφτός καί μουρμουρίζει μέ τό στόμα· μέσα του εἶναι λύκος ἀκράτητος. Καί ἐνῶ αὐτό τό σόι εἶναι ἐξαιρετικά δύστροπο, σάν φίδι τρυπωμένο στή φωλιά του, ὁ πατέρας μέ μυστικά ξόρκια τό τράβηξε ἔξω καί τό φανέρωσε. Γιατί μόλις γλίτωσε ἀπό τίς μεγάλες φροντίδες γιά τά ζητήματα τῆς Δύσης καί τῆς Ἀνατολῆς, ἀφιέρωσε τόν ἑαυτό του σέ πνευματικές φροντίδες. Γιατί παντοῦ τά κατάφερνε καί στίς σπουδές τῶν γραμμάτων νικοῦσε τούς εἰδικά σπουδασμένους καί στίς μάχες καί στά στρατιωτικά ξεπερνοῦσε αὐτούς πού ξεχώριζαν στά ὅπλα. Ὅταν πιά λοιπόν ἡ φήμη τῶν Βογομίλων ἁπλώθηκε παντοῦ, γιατί κάποιος Βασίλειος, καλόγερος, ἐξαιρετικά ἐπιτήδειος νά προπαγανδίζει τήν ἀσέβεια τῶν Βογομίλων, μέ δώδεκα μαθητές πού τούς ὀνόμαζε μάλιστα καί ἀπόστολους, παρασύροντας καί μερικές μαθήτριες γυναικοῦλες γεμάτες κακία καί πονηριά, διάδωσε τήν αἵρεση παντοῦ — καί πλῆθος ψυχές σάν τή φωτιά τίς ἄγγιξε τό κακό αὐτό, δέν τό ἀνέχτηκε ἡ ψυχή τοῦ βασιλιᾶ καί ἀσχολήθηκε μέ τήν αἵρεση αὐτή.

ΑΝΝΑ ΚΟΜΝΗΝΗ
[*Ἀλεξιάς*, XV, παρ. VIII. Μετάφραση.]

---

1. Ἡ ἱστοριογράφος Ἄννα Κομνηνή ἦταν κόρη τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ καί ὀνόμασε τό ἔργο της Ἀλεξιάδα, γιατί ἐξιστορεῖ σ' αὐτό τά ἱστορικά γεγονότα τῆς βασιλείας τοῦ πατέρα της.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ΄

ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [1081-1453]

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:

– ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ [1204-1261]

– ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΝΑ ΑΝΑΣΥΣΤΑΘΕΙ [1261-1328]

– ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΙ ΠΤΩΣΗ [1328-1453]

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Μετά τίς 13 Ἀπριλίου 1204 ἡ βυζαντινή αὐτοκρατορία ἔπαψε πιά νά ὑπάρχει ὡς ἑνιαῖο κράτος. Οἱ σταυροφόροι δέ συνέχισαν τήν πορεία τους πρός τόν κύριο σκοπό τῆς ἐκστρατείας, τούς Ἁγίους Τόπους. Οἱ διαμαρτυρίες τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ' δέν εἰσακούονταν· μά καί ὁ ἴδιος συνήθισε στήν ἀντίληψη πώς ἡ ἐκτροπή, πού σημειώθηκε ἀπό τό ἀρχικό σχέδιο τῆς σταυροφορίας, δέν ἦταν γεγονός ξένο πρός τίς μυστικές βουλές τῆς Θείας Πρόνοιας.

Οἱ σταυροφόροι ὅμως ἔφερναν ἀπό τή Δύση τή σύμφυτη μέ τό κοινωνικό τους σύστημα ἀδυναμία νά ἱδρύσουν στή θέση τῆς βυζαντινῆς μιά δική τους αὐτοκρατορία. Ἵδρυσαν μικρά φεουδαρχικά κράτη πού δέν ἦταν βιώσιμα. Ἀντίθετα, ἡ αὐτοκρατορική ἰδέα τοῦ Βυζαντίου ὄχι μόνο δέν ἔσβησε, ἀλλά ἐξαιτίας τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς τῶν Φράγκων, ἀναζωπυρήθηκε πάλι. Διατηρήθηκε προπάντων ἀπό τό μίσος πού εἶχαν οἱ ντόπιοι γι' αὐτούς, μίσος πού τό ὑποδαύλιζε ἡ δογματική διαφορά.

▲ Η αὐτοκρατορική παράδοση, γιά νά ξαναζήσει καί νά δημιουργήσει νέα βυζαντινή αὐτοκρατορία, συναντοῦσε ἀξεπέραστες δυσκολίες. Δημιουργήθηκαν διάφορα ἑλληνικά κρατίδια, συνεννόηση ὅμως καί συνεργασία δέν πραγματοποιήθηκε μεταξύ τους ποτέ· ἀντίθετα, ἐξοντωτικοί πόλεμοι ξεσποῦσαν συνεχῶς, γιά νά ἐμποδίσει τό ἕνα κράτος τήν αὔξηση τῆς δύναμης τοῦ ἄλλου.

Ἡ Κωνσταντινούπολη βέβαια ἀναστήθηκε τό 1261· ἡ βυζαντινή αὐτοκρατορία ὅμως ὄχι. Ἀπό τότε ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Βυζαντίου, ἐδαφικά ἰσχνή καί μέ πολλούς ἐχθρούς, χαροπαλεύει. Δέν εἶναι μόνο ἐχθροί ἐξωτερικοί, ὅπως τό κράτος τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων πού θά φυτρώσει καί θά ἁπλωθεῖ πάνω

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στόν ἀσθενικό ὀργανισμό της, καθώς καί τά κράτη τῶν βαλκανικῶν λαῶν καί εἰδικά τῶν Σέρβων. Εἶναι ἀκόμη καί ἐχθροί ἐσωτερικοί, ὅπως ὁ διχασμός, ἡ ἐνδημική αὐτή ἀρρώστια ὁλόκληρης τῆς τελευταίας δυναστείας τῶν Παλαιολόγων.

Παντοῦ εἶναι φανερή ἡ σήψη πού θά ὁδηγήσει στήν τελική πτώση τό 1453.

▲ Ἡ σήψη ὅμως ἑνός παλιοῦ ὀργανισμοῦ δίνει τροφή, γιά νά γεννηθεῖ ἕνας καινούριος. Ἔτσι ἔγινε καί τότε: ἐνῶ τό ἐπίσημο Βυζάντιο, διαμελισμένο ὥς τό 1453, συντηροῦσε τίς ἀναμνήσεις τῆς παγκόσμιας δύναμής του καί ἡ ἡγεσία του, ἡ πολιτική καί ἡ ἐκκλησιαστική, ἀναζητοῦσε τρόπους συνδιαλλαγῆς μέ τή Δύση, γιά νά ἀντιμετωπίσει τούς Ὀθωμανούς, *μέσα στούς πληθυσμούς τῶν ἐπαρχιῶν ἄρχισε νά ἐκκολάπτεται ὁ Νέος Ἑλληνισμός.*

Ἡ ἀντίθεση τῶν πληθυσμῶν πρός τούς Φράγκους καί οἱ προσπάθειες πού ἔκαναν τά ἑλληνικά κράτη νά ἐπιβιώσουν, δυνάμωσε καί ἔφερε στήν ἐπιφάνεια νέες ἐθνικές ἐκδηλώσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος δίνει σ' αὐτή τήν περίοδο τούς τίτλους: *Νέος Ἑλληνισμός. Ἐπιτολή τοῦ Ἑλληνισμοῦ.* Καί κάνει λόγο *«περί ἐξεγέρσεως τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ ἐν Κρήτῃ»* κλπ.

Ὅσο καί ἄν προσπάθησε ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας, μέ τήν ἀνάκτηση τῆς πρωτεύουσας τό 1261, νά ἐπιτύχει τήν ἀνασύνδεση μέ τό παρελθόν πρίν ἀπό τό 1204, δέν κατόρθωσε τίποτε ἄλλο παρά μιά τυπική διαιώνιση τοῦ κράτους ὥς τό 1453. Τό Βυζάντιο μέ τό 1204 ἀρχίζει μιά νέα φάση τῆς ἱστορικῆς του ζωῆς. Στά ἐπαρχιακά κέντρα του ἐκδηλώνονται σιγά σιγά νέες ροπές πού θά ἀποκρυσταλλωθοῦν μέσα στήν Τουρκοκρατία σ' ἕνα καινούριο μόρφωμα, τό Νέο Ἑλληνισμό.

1 ΟΙ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΕΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΑΡΧΟΝΤΕΣ ΦΡΑΓΚΟΥΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Βυζαντινές ἐπαρχίες κάτω ἀπό Φράγκους ἄρχοντες. Οἱ ἡγέτες τῆς Δ' σταυροφορίας εἶχαν μοιράσει μεταξύ τους μέ κοινή συμφωνία τά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Χρειάστηκε ὅμως νά πολεμήσουν, γιά νά τά κυριέψουν. Πολλοί Ἕλληνες χωροδεσπότες πρόβαλαν ἀντίσταση. Σέ ἄλλα μέρη ἐκτοπίστηκαν οἱ Βυζαντινοί καί ἐπικράτησαν οἱ Φράγκοι, σέ ἄλλα ὅμως ὄχι. Μερικές ἐπαρχίες πού κυρίεψαν οἱ Φράγκοι δέν ξανάγιναν πιά βυζαντινές.

Τά κράτη πού δημιούργησαν οἱ δυτικοί κατακτητές μέσα στή βυζαντινή αὐτοκρατορία εἶναι πάρα πολλά καί διαφορετικά στήν προέλευση, στήν ἔκταση

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καί στή δύναμη. Τά διακρίνουμε σέ φραγκικά καί βενετικά, γιατί οἱ Φράγκοι καί οἱ Βενετοί ἦταν ἀπό τήν ἀρχή οἱ δυό κύριες δυνάμεις τῆς Δ' σταυροφορίας.

Ἀπό τά φραγκικά κράτη ἀναφέρουμε:

▲ **Ἡ λατινική αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης.** Μέ πρωτεύουσα τήν Κωνσταντινούπολη καί πρῶτο αὐτοκράτορα τόν Βαλδουΐνο τῆς Φλάνδρας, εἶχε ἰδιαίτερες ἐπαρχίες: τή Θράκη ὥς τόν Ἕβρο, τά γειτονικά νησιά καί τά ἐδάφη τῆς Βιθυνίας, πού τά διεκδικοῦσε ὅμως ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης, ἡγεμόνας στή Νίκαια. Ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης ἔφυγε καί στή θέση του διορίστηκε λατίνος, ὁ Βενετός Θωμᾶς Μοροζίνης.

Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης εἶχε σύντομη ζωή. Ἀπό παντοῦ ἀντιμετώπιζε ἐχθρούς. Ἕνας ἀπό τούς πρώτους ἦταν οἱ Βούλγαροι. Ὁ βασιλιάς τους Ἰωαννίτζης, πού πρίν πέσει τό Βυζάντιο ἦταν φοβερός ἐχθρός του, παίρνει τήν πρωτοβουλία νά ἑνώσει σέ κοινή πολεμική δράση τούς ὀρθόδοξους Ἕλληνες καί Βουλγάρους, γιά νά καταλύσει τή λατινική αὐτοκρατορία.

Ἐνῶ οἱ Φράγκοι τῆς Κωνσταντινούπολης προελαύνουν στή Μ. Ἀσία, ὁ Ἰωαννίτζης κατορθώνει νά δημιουργήσει ἕναν ἑλληνοβουλγαρικό συνασπισμό (1204 - 1205) μέ τούς Ἕλληνες τῆς Θράκης καί τῆς Μακεδονίας καί νά προκαλέσει ἐπανάσταση τῶν Ὀρθοδόξων ἐναντίον τοῦ Βαλδουΐνου. Αὐτός ἐγκαταλείπει τή Βιθυνία, γιά ν' ἀντιμετωπίσει τήν ἐπανάσταση στή Θράκη. Σέ μιά μάχη ὅμως στήν Ἀνδριανούπολη τό 1205 ὁ στρατός του νικήθηκε. Τό ἄνθος τῆς δυτικῆς ἱπποσύνης θερίστηκε καί ὁ ἴδιος ὁ Βαλδουΐνος αἰχμαλωτίστηκε καί πέθανε. Τελικά ὁ Ἰωαννίτζης δέν πραγματοποίησε τό σκοπό του. Καί ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλά καί ἀπό σύμμαχος τῶν Ἑλλήνων ἔγινε τρομερός διώκτης τους καί γι' αὐτό ὀνομάστηκε Ρωμαιοκτόνος.

▲ Δεύτερο κράτος ἐξαρτημένο μέ τήν τάξη τῆς φεουδαρχικῆς ὑποτέλειας ἀπό τή λατινική αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι τό **βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης** μέ βασιλιά τόν Βονιφάτιο τό Μομφερατικό. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ ἀντίσταση πού ἀντιμετώπισαν οἱ Φράγκοι τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, γιά νά κατακτήσουν τήν ὑπόλοιπη πρός Ν. Ἑλλάδα πού ἐπιδικάστηκε στό Βονιφάτιο. Τούς ἀντιστάθηκε ὁ ἄρχοντας τοῦ Ἄργους καί τοῦ Ναυπλίου Λέων Σγουρός πού οἱ κτήσεις του ἔφταναν ὥς τή Λάρισα.

Τά σπουδαιότερα ἀπό τά Φραγκικά κράτη πού δημιουργήθηκαν στή νοτιότερη Ἑλλάδα ἦταν:

▲ **Τό Δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν.** Ἁπλωνόταν στήν περιοχή τῆς Ἀθήνας καί τῆς Θήβας καί γιά ἕνα διάστημα ὥς τό Ἄργος καί τό Ναύπλιο.

Τό Δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν ἔζησε πολύ. Εἶχε πολλές περιπέτειες καί ἄλλαξε συχνά ἄρχοντες. Δέν ξανάγινε ὅμως βυζαντινό. Ἀφοῦ ἔζησε ἕνα διάστημα σέ φορολογική ὑποτέλεια στούς Τούρκους, τό 1460 ὑποδουλώθηκε σ' αὐτούς.

▲ **Τό Πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας** ἁπλωνόταν σέ ὅλη τήν Πελοπόννησο μέ πρωτεύουσα τήν Ἀνδραβίδα τῆς Ἀχαΐας. Εἶχε 12 ὑποτελεῖς βαρωνίες καὶ ἰσάριθμες

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ διαμελισμός τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μετά τό 1204.

Ὁ χάρτης δίνει τήν εἰκόνα τοῦ διαμελισμοῦ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας σέ ἑλληνικά καί φραγκικά κρατίδια στήν περίοδο τῆς κατοχῆς τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τούς Λατίνους (1204-1261) καί τῶν ξένων κρατῶν πού δημιουργοῦνται στά Βαλκάνια καί τή Μ. Ἀσία (ὁ χάρτης ἰχνογραφήθηκε μέ βάση τόν Κ. Παπαρρηγόπουλο (Δ β' σελ. 236) σύμφωνα μέ τόν Stein).

Ψηφιοποίηση: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λατινικές ἐπισκοπές. Καί σήμερα ἀκόμη μένει ἡ ἀνάμνησή τους μέ τά κάστρα πού στεφανώνουν τούς ψηλούς λόφους τοῦ Μορέως, ὅπως ἐπικράτησε τότε νά λέγεται ἡ Πελοπόννησος.

Τό κράτος αὐτό τό κυβέρνησαν πολύ καλά οἱ πρίγκιπες Βιλλεαρδουΐνοι. Μιλοῦσαν τά «ρωμαϊικα», δηλαδή τά ἑλληνικά. Μεταφέρανε ἀπό τή Δύση τούς ἐπίσημους νόμους τῆς ἱπποτικῆς κοινωνίας, ἀλλά σεβάστηκαν καί «τά συνήθεια τοῦ τόπου», ἐπιδιώκοντας νά δημιουργήσουν ἕνα φραγκοελληνικό πολιτισμό.

Τό Πριγκιπάτο ἔζησε πολύ. Ἄλλαξε κι αὐτό πολλούς ἀφέντες. Ἀλλά δέ διατηρήθηκε ἀκέραιο, γιατί ἀπό τό 1262 τό Βυζάντιο τοῦ ἀπέσπασε τρία κάστρα κι ἀργότερα ἵδρυσε ἐκεῖ ἕνα ἑλληνικό κράτος, τό Δεσποτάτο τοῦ Μιστρᾶ.

▲ **Βενετικές κτήσεις.** Τά μεγάλα κέρδη τῆς Βενετίας ἀπό τή διανομή δέ διατηρήθηκαν σταθερά. Οἱ Βενετοί, ἀποβλέποντας πάντοτε νά τά μεγαλώσουν μέ διάφορες συναλλαγές, ὁλοένα τροποποιοῦσαν τό ἀρχικό τους μερίδιο. Γενικά ὅμως μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε τά μέρη πού γνώρισαν γιά περισσότερο χρόνο τή βενετική κυριαρχία. Αὐτά εἶναι:

- Οἱ περισσότερες Κυκλάδες καί Σποράδες, πού ἀνῆκαν στό βενετικό Δουκάτο τῆς Νάξου ἤ τοῦ Ἀρχιπελάγους.
- Τά Ἑπτάνησα, πού γνώρισαν πολλούς κυριάρχους. Τελικά οἱ Βενετοί κυριάρχησαν στά περισσότερα ὥς τό 1797.
- Ἡ Κρήτη, πού ἀπό τά χρόνια ἐκεῖνα μένει ὑπό βενετική κυριαρχία ὥς τό 1669 πού τήν κυρίεψαν οἱ Τοῦρκοι. Οἱ κάτοικοί της θέλησαν πολλές φορές νά ἐπαναστατήσουν. Ἡ κατοχή της ὅμως ἀπό τούς Βενετούς ὠφέλησε τούς κατοίκους· δέν ἀκολούθησαν τίς ἄλλες περιοχές πού ὑποδουλώθηκαν στούς Τούρκους ἀπό πολύ πιό νωρίς.
- Ἡ Ρόδος καί πολλά ἀπό τά Δωδεκάνησα. Αὐτά ἐξουσιάζονται ἀπό τούς Ἰωαννίτες ἱππότες ὥς τό 1522 πού κυριεύτηκαν ἀπό τούς Τούρκους.
- Ἡ Κύπρος ἐπίσης. Πρίν ἀπό τό 1204 καί ὕστερα ὥς τήν ἅλωση τό 1453 καί ἀκόμη ἀργότερα, βρίσκεται στήν ἐξουσία τοῦ οἴκου τῶν Λουζινιάν, πού βασίλευε πρίν στήν Ἱερουσαλήμ. Οἱ Βενετοί τήν παίρνουν τό 1489, οἱ Τοῦρκοι τό 1570.

2. Βυζαντινές ἐπαρχίες κάτω ἀπό Ἕλληνες ἄρχοντες.

▲ **Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας.** Μέσα στήν ἀναρχία πού ἐπικράτησε, ὅταν οἱ Φράγκοι κυρίεψαν τήν Κωνσταντινούπολη, δυό ἐγγόνια τοῦ Ἀνδρόνικου Α' Κομνηνοῦ, ὁ Ἀλέξιος κι ὁ Δαβίδ, βρῆκαν εὐκαιρία νά ἱδρύσουν ἕνα ἀνεξάρτητο κράτος στίς νότιες ἀκτές τοῦ Εὔξεινου Πόντου ὥς τόν Καύκασο, μέ πρωτεύουσα τήν Τραπεζούντα (Ἀπρίλιος 1204) καί μέ τόν τίτλο *«Αὐτοκρατορία πάσης Ἀνατολῆς, Ἰβηρίας καί Περατίας»*. Ὁ Ἀλέξιος, μέ τήν ὑποστήριξη τῆς θείας του Θάμαρ, βασίλισσας τῆς Ἰβηρίας (τῆς σημερινῆς Γεωργίας), συγκρό-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ κατάκτηση τῆς Πελοποννήσου ἔγινε ἀπό τούς Γάλλους τῆς Καμπανίας Γουλιέλμο Σαμπλίτη καί Γοδεφρίδο Βιλλεαρδουΐνο. Ἡ κυριότερη μάχη πού ἔδωσαν μέ Ἀρκάδες, Λακεδαιμόνιους καί Μελιγγούς μέ ἀρχηγό τους τό Μιχαήλ Α' Ἄγγελο Κομνηνό (ἱδρυτή τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου) ἦταν στόν ἐλαιώνα τοῦ Κούντουρου (1205) κοντά στή Μεθώνη. Μετά τήν Κουγκέστα (= τήν κατάκτηση) ἡ Πελοπόννησος χωρίστηκε ἀπό τούς κατακτητές σέ δώδεκα βαρωνίες πού δόθηκαν καί τίς διοικοῦσαν ἰσάριθμοι αὐθέντες. Πρῶτος ἀνάμεσα σέ ἴσους ἦταν ὁ πρίγκιπας τοῦ Μορέως μέ ἕδρα τήν Ἀνδραβίδα. Τό 1209 ὁ Γουλιέλμος Σαμπλίτης γύρισε στήν πατρίδα του, τή Βουργουνδία. Προτοῦ φύγει, τακτοποίησε τή διανομή τῆς Πελοποννήσου σέ τιμάρια μέ μιά ἐπιτροπή πού ὅρισε μέ ἐπικεφαλῆς της τό Γοδεφρίδο Βιλλεαρδουΐνο. Ὁ ἴδιος ὁ Γοδεφρίδος Βιλλεαρδουΐνος πῆρε ἀπό τό Σαμπλίτη τίς βαρωνίες τῆς Καλαμάτας καί τῆς Ἀρκαδιᾶς, δηλαδή τῆς Κυπαρισσίας. Τά κάστρα αὐτῶν τῶν δυό Βαρωνιῶν εἰκονίζονται δεξιά:

1. Τό κάστρο τῆς Καλαμάτας καί
2. Τό κάστρο τῆς Ἀρκαδιᾶς.

3. Τό κάστρο τοῦ Γερακιοῦ. Βρίσκεται στίς Ν.Δ. ὑπώρειες τοῦ Πάρνωνα, Ν.Α. τῆς Σπάρτης. Χτίστηκε ἀπό τό Γουίδωνα ντέ Νιμπελέ, γιά νά ἐξασφαλίσει τή βαρωνία Γερακιοῦ καί Πασσαβᾶ, μιά ἀπό τίς δώδεκα βαρωνίες τῆς Πελοποννήσου ἀπό κάθε κίνδυνο, μά προπάντων γιά νά κρατᾶ σέ ὑποταγή τούς Τσάκωνες.

4. Τό κάστρο τῆς Καρύταινας. Βρίσκεται στή Γορτυνία τῆς Ἀρκαδίας, πρός Ν. τῆς Δημητσανας. Ὅταν οἱ Φράγκοι κυρίεψαν τήν Πελοπόννησο παραχωρήθηκε ἡ περιοχή στόν Οὖγο ντέ Μπρυγιέρ πού ἦταν ὁ πρῶτος ἱδρυτής τῆς βαρωνίας τῆς Ἄκοβας καί Καρύταινας, χωρισμένης σέ 22 φέουδα.

1

2

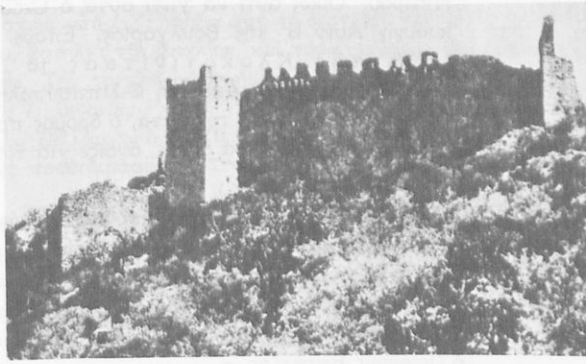
3

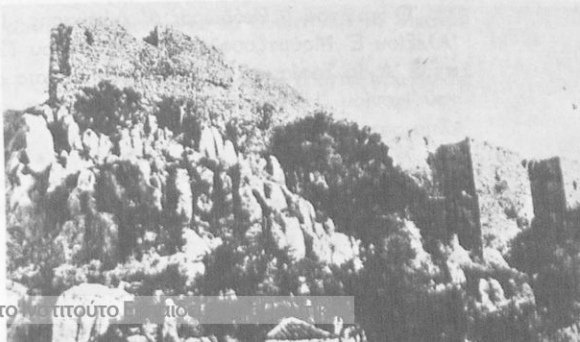
4

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τησε στρατό, κυρίεψε τήν Τραπεζούντα καί τήν ἔκαμε ἕδρα τοῦ κράτους του.

Τό κράτος αὐτό, ἄν καί ἔζησε ἐντελῶς χωριστά, πρόσφερε μιά πολύ μεγάλη ὑπηρεσία: σάν μιά ἐθνική κιβωτός, στήν ἄκρη ἐκείνη τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου, συντήρησε τόν ἑλληνισμό 250 χρόνια, ἀπό τή μία ἅλωση ὡς τήν ἄλλη, καί τοῦ ἔδωσε τή δύναμη ν' ἀντέξει ὕστερα στή μακραίωνη Τουρκοκρατία.

Γι' αὐτό ὁ ἑλληνισμός τοῦ Πόντου, ξεριζωμένος πιά ἀπό τά μέρη του, καί σκορπισμένος σήμερα στή Β. Ἑλλάδα, κρατιέται ὡς τίς μέρες μας ζωντανός, καί κρατᾶ ἀκόμη ἀναμνήσεις καί παραδόσεις ἀπό τά χρόνια ἐκεῖνα. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας ἔζησε δική της ἱστορική ζωή ὡς τό 1461 πού καταλύθηκε ἀπό τούς Τούρκους.

▲ **Τό Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου.** Στή δυτική ἄκρη τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου, σέ ὅλη τήν ἔκταση τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας, ἀπό τό Δυρράχιο ὡς τή Ναύπακτο, δημιουργήθηκε τήν ἴδια ἐποχή μιά ἄλλη ἑστία ἑλληνικῆς ἀντίστασης, ἀπό ἕναν ἀνεψιό τοῦ Ἀνδρόνικου Α' Κομνηνοῦ, τόν Μιχαήλ Ἄγγελο Κομνηνό Δούκα. Τό κράτος αὐτό, παρά τήν ἔκτασή του, περιορίστηκε στόν τίτλο «Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου».

Ἕνας πολύ δραστήριος ἡγεμόνας του ἦταν ὁ Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας. Μέ μιά ραγδαία προέλασή του *πῆρε τή Θεσσαλονίκη ἀπό τούς Φράγκους (1222), ἀνακηρύχτηκε ἐκεῖ «αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων»*, καί, καθώς ἔφτασε ὡς τόν Ἕβρο, φαινόταν ὅτι θά προλάβαινε νά μπεῖ πρῶτος στή Κωνσταντινούπολη κι ὅτι ἡ ἀνασύσταση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας θά γινόταν ἀπό τό Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου. Ὅμως ἀντί νά γίνει αὐτό, ὁ Θεόδωρος ἀποφάσισε νά χτυπήσει τόν Ἰωάννη Ἀσέν Β' τῆς Βουλγαρίας. Ἔπαθε ὅμως ἀληθινή πανωλεθρία στή μάχη τῆς Κλοκοτινίτσας τό 1230 (σήμερα Semitje)[1], ἀνάμεσα στήν Ἀνδριανούπολη καί τή Φιλιππούπολη.

Ὕστερα ἀπ' αὐτή τήν ἥττα, ὁ δρόμος πρός τή Βασιλεύουσα ἔκλεισε γιά τό Θεόδωρο, καί, ὅπως θά δοῦμε, ἄνοιξε γιά τούς ἀντιπάλους του, τούς αὐτοκράτορες τῆς Νίκαιας.

▲ **Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας καί ἡ ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ ἀρχή τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων.** Τό βασίλειο αὐτό ἱδρύθηκε στή Βιθυνία. Ἡ γεωγραφική του θέση καί τά τελευταῖα περιστατικά τῆς ἅλωσης ἔκαμαν τούς αὐτοκράτορες τῆς Νίκαιας νά πιστεύουν πώς αὐτοί ἦταν οἱ νόμιμοι κληρονόμοι τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου. Οἱ πιό ἄξιοι εἶναι ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρης καί ὁ Ἰωάννης Βατάτζης.

Ὁ πρῶτος, ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρης (1204 - 1222), μετά τήν πτώση τοῦ Ἀλεξίου Ε' Μούρτζουφλου (13 Ἀπριλίου 1204), ἀνακηρύχτηκε αὐτοκράτορας στήν Ἁγία Σοφία καί κατέφυγε στή Νίκαια μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου. Ἡ Νίκαια ἔγινε τό καταφύγιο καί τό κέντρο τῆς πολιτικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας.

---

1. Κοντά στό δρόμο πού συνδέει τήν Ἀδριανούπολη μέ τή Φιλιππούπολη.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Μετά τήν ἐκούσια ἐγκατάλειψη τοῦ θρόνου ἀπό τόν προηγούμενο πατριάρχη ἀναδείχτηκε νέος τό 1208. Ὁ νέος πατριάρχης, *μέ ἐπίσημη στέψη στόν καθεδρικό ναό τῆς Νίκαιας ἀναγόρευσε αὐτοκράτορα τό Θεόδωρο Λάσκαρη. Αὐτός*, μ' ἕνα διάγγελμά του πρός ὅλους τούς Ἕλληνες, παρουσιάστηκε *ὡς συνεχιστής τῆς αὐτοκρατορικῆς παράδοσης τοῦ Βυζαντίου.*

Ὅταν πέθανε τό 1222, εἶχε ἀναδείξει τό κράτος του ὡς τή μεγαλύτερη μικρασιατική δύναμη καί ὡς φυσικό δικαιοῦχο τῆς κληρονομίας τοῦ Βυζαντίου.

Τόν διαδέχτηκε ὁ Ἰωάννης Βατάτζης (1222 - 1254), πού κατόρθωσε νά κάμει τήν αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας, ἀπό μικρασιατική δύναμη πού ἦταν, δύναμη εὐρωπαϊκή, καί ἄρχισε νά περισφίγγει ἀπό παντοῦ τό φραγκικό βασίλειο τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὁ Ἰωάννης νίκησε τούς Φράγκους καί τούς ἀνάγκασε νά ἐγκαταλείψουν τίς κτήσεις τους στή Βιθυνία. Τό 1225 ἔγινε κύριος τῆς Ἀδριανούπολης.

Ἐνῶ ὅμως φαινόταν ὅτι ἡ ὥρα τῆς Κωνσταντινούπολης πλησίαζε, συγκρούστηκαν κάτω ἀπό τά τείχη τῆς Ἀδριανούπολης οἱ στρατοί τῆς Νίκαιας καί τῆς Ἠπείρου καί ὁ στρατός τῆς Νίκαιας νικήθηκε. Ἐξάλλου, ὁ ἀξιόλογος αὐτοκράτορας τῆς Νίκαιας εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει κι ἄλλες περιπλοκές, πού δημιούργησαν στή Μ. Ἀσία οἱ μογγολικές ἐπιδρομές. Κι ἔτσι ὥς τό θάνατό του (1254) ἡ Κωνσταντινούπολη δέν ἀνακτήθηκε.

▲ Αὐτή ἡ δόξα ἔμεινε γιά τό σφετεριστή τοῦ θρόνου τῆς Νίκαιας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο, πού ἀνακηρύχτηκε αὐτοκράτορας τήν 1 Δεκεμβρίου 1258. Μιά ἀπό τίς μεγάλες ἐπιτυχίες του ἦταν ἡ διάλυση καί ἡ στρατιωτική συντριβή ἑνός μεγάλου συνασπισμοῦ πού σχηματίστηκε στή Δ. Ἑλλάδα ἀπό τό δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαήλ Β', τόν Μαμφρέδο, βασιλιά τῆς Σικελίας, καί τόν Γουλιέλμο Βιλεαρδουΐνο, πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας. Τήν τριπλή *αὐτή συμμαχία τή σύντριψε ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος στή μάχη τῆς Πελαγονίας (κοντά στό Μοναστήρι) τό 1259, ὅπου καί αἰχμαλώτισε τό Γουλιέλμο Βιλλεαρδουΐνο.* Ὕστερα ἀπό τήν ἐπιτυχία του αὐτή ἀσχολήθηκε μέ σοβαρές προετοιμασίες, γιά νά ἀνακτήσει τήν Κωνσταντινούπολη.

Ὁ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος ἔστειλε τόν καίσαρα[1] Ἀλέξιο Στρατηγόπουλο μέ 800 πολεμιστές νά κάμει μιά ἐπιθεώρηση στά βουλγαρικά σύνορα. Ὁ Στρατηγόπουλος ὅμως, ἀπό δική του πρωτοβουλία, πλησίασε πρός τή Βασιλεύουσα, καί, ὅταν πληροφορήθηκε ὅτι ἡ ἄμυνά της ἦταν μηδαμινή, κατόρθωσε νά γίνει κύριός της (25 Ἰουλίου 1261). Σ' ἕνα μήνα ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος μπῆκε στήν πρωτεύουσα καί στέφτηκε αὐτοκράτορας στήν Ἁγία Σοφία, ἐνῶ ὁ Βαλδουΐνος Β' ξέφυγε μέ πλοῖο στή Δύση, ζητώντας βοήθεια, γιά νά ἀνακτήσει τά δικαιώματά του στό θρόνο.

Ἔτσι, ἡ Κωνσταντινούπολη ἔγινε πάλι, ὕστερα ἀπό 57 χρόνια φραγκικῆς

---

1. Καῖσαρ εἶναι ἀνώτατος τιμητικός τίτλος ἤ «διά βραβείου ἀξία», πού τόν ἔπαιρναν συνήθως μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κατοχῆς, ἡ πρωτεύουσα τῆς ξαναγεννημένης αὐτοκρατορίας, καί ὁ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος ὁ ἱδρυτής τῆς τελευταίας βυζαντινῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων.

▲ **Τό Δεσποτάτο τοῦ Μιστρᾶ.** Ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος, πρίν ἐπιχειρήσει νά πάρει τήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τούς Φράγκους, νίκησε, ὅπως εἶδαμε, τόν ἄρχοντα τῆς Ἠπείρου στήν Πελαγονία τό 1259, καί αἰχμαλώτισε τόν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμο Βιλλεαρδουῖνο. Τρία χρόνια ἀργότερα τό 1262, συμφώνησε μαζί του νά τόν ἐλευθερώσει καί νά πάρει ὡς λύτρα τρία κάστρα τοῦ Πριγκιπάτου του. Τά κάστρα αὐτά, ὅπως λέει ἕνα ἔμμετρο χρονικό τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἦταν:

«τό κάστρο τῆς Μονεμβασιᾶς καί τῆς μεγάλης Μάνης
καί τρίτον κι ὀμορφότερον τοῦ Μυζηθρᾶ τό κάστρον».

Ἔτσι τό Βυζάντιο δημιούργησε πάλι ἕνα προγεφύρωμα στό Μοριά. Στήν ἀρχή ἡ περιοχή αὐτή εἶναι ἕνα ἁπλό ἐξάρτημα τοῦ βυζαντινοῦ στέμματος, μιά ἐπαρχία του μ' ἕνα διοικητή ἐπικεφαλῆς. Ἀπό τό 1348 *ἔγινε ἡμιαυτόνομη ἡγεμονία, τό Δεσποτάτο τοῦ Μιστρᾶ*, πού οἱ αὐτοκράτορες τό πρόσφεραν στούς πολύ στενούς συγγενεῖς τους, γιατί τά ἐδάφη τοῦ κράτους ἦταν πιά πολύ περιορισμένα.

Οἱ περισσότεροι δυνάστες του ἦταν ἀπό τήν οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων πού τότε βασίλευε στήν Κωνσταντινούπολη. Ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος ἦταν, πρίν ἀνεβεῖ στό θρόνο, δεσπότης τοῦ Μιστρᾶ. Ἀπό κεῖ ξεκίνησε γιά τήν πρωτεύουσα.

Τό Δεσποτάτο τοῦ Μιστρᾶ γνώρισε μεγάλη ἀκμή τότε. Παρουσιάστηκε μεγάλη ἄνθηση στά Γράμματα καί ἰδίως στίς Τέχνες. Στίς ἐκκλησίες του ἔχουμε ἔξοχα δείγματα ζωγραφικῆς, πού ἐκπροσωποῦν μιά *τρίτη ἀνανέωση τῆς βυζαντινῆς τέχνης, τήν «Ἀναγέννηση τῶν Παλαιολόγων»*, ὅπως λέγεται.

Ἐπίσης στό Δεσποτάτο τοῦ Μιστρᾶ διατυπώνονται τολμηρές ἰδέες γιά μιά πολιτική καί κοινωνική ἀνασυγκρότηση τοῦ σβησμένου πιά βυζαντινοῦ κόσμου. Κήρυκας τῶν ἰδεῶν αὐτῶν εἶναι ὁ φιλόσοφος Γεώργιος Γεμιστός ἤ Πλήθων, καί τίς ἐμπνέεται προπάντων ἀπό τόν Πλάτωνα.

2 Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ: ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ ΑΓΩΝΙΑΣ (1261 - 1453).

1. Ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων[1] μπρός στά ἄλυτα πιά προβλήματα τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς τελευταίας δυναστείας, ἐκτός

---

1. Δυναστεία τῶν Παλαιολόγων: ὁ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος 1261 - 1282, ὁ Ἀνδρόνικος Β' 1282 - 1321. Πρῶτος Διχασμός: ὁ Ἀνδρόνικος Β' καί Ἀνδρόνικος Γ' 1321 - 1328, ὁ Ἀνδρόνικος Γ' 1328 - 1341, ὁ Ἰωάννης Ε' 1341 - 1376. Δεύτερος Διχασμός: ὁ Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος 1341 - 1391 [στό μεταξύ: Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός 1347 - 1355, Ματθαῖος Καντακουζηνός 1355 - 1357, ὁ Ἀνδρόνικος Δ' Παλαιολόγος 1376 - 1379], ὁ Μανουήλ Β' Παλαιολόγος 1391 - 1425 [συμβασιλεύει μέ τόν Ἰωάννη Ζ' 1399 - 1402], ὁ Ἰωάννης Η' Παλαιολόγος 1425 - 1448, ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος 1449 - 1453.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων.
Ἐπάνω σειρά ἀπό ἀριστερά: Ἀνδρόνικος Γ', Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός, Ἰωάννης Ε',
Μεσαία σειρά ἀπό ἀριστερά: Ἀνδρόνικος Δ', Ἰωάννης Ζ', Μανουήλ Β'.
Τρίτη σειρά ἀπό ἀριστερά: Εἰκονίζονται οἱ ὑπόλοιποι δυό: Ἰωάννης Η' καί Κωνσταντῖνος ΙΑ'. (ὁ τρίτος εἶναι τυπική προτομή τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, γιά νά συμπληρωθεῖ τό ὀρθογώνιο σχέδιο). [Σχέδιο σέ περγαμηνή, 15ος αἰώνας, Biblioteca Estense, Modena]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀπό λίγες ἐξαιρέσεις, δέν πιστεύουν πώς μπορεῖ νά ἔρθουν καλές μέρες γιά τό Βυζάτιο. Τό μόνο πού ἀπομένει ζωντανό μέσα τους εἶναι ὁ πόθος τῆς ἐξουσίας.

▲ Δέν ἔλειψαν ὅμως κι οἱ ἡρωικές προσπάθειες νά συνεχιστεῖ ἡ ἔνδοξη παράδοση. Μιά τέτοια προσπάθεια σημειώθηκε στίς πρῶτες μέρες τῆς νέας αὐτοκρατορίας, ὅταν στή Δύση συγκροτήθηκε μέ τήν παρακίνηση τοῦ Πάπα ἕνας ἰσχυρός ἀντιβυζαντινός συνασπισμός. Ψυχή τοῦ συνασπισμοῦ ἦταν ὁ Κάρολος Α' ὁ Ἀνδεγαβός, βασιλιάς τοῦ γαλλικοῦ βασιλείου τῆς Σικελίας καί Νεάπολης. Οἱ μεγαλεπήβολες βλέψεις του ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου τόν ὁδήγησαν σέ ἐνέργειες, διπλωματικές καί πολεμικές, πού κράτησαν μέ διάφορες φάσεις μιά εἰκοσαετία περίπου. Ἀξιομνημόνευτη εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου νά προσεταιριστεῖ τόν Πάπα μέ τήν ἕνωση τῶν δυό Ἐκκλησιῶν, γιά νά τόν στρέψει ἐναντίον τοῦ Καρόλου. Ἡ ἕνωση ἀποφασίστηκε σέ μιά σύνοδο στή Λυών (1274), ὅπου πῆρε μέρος πολυμελής ἀντιπροσωπεία τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα καί ὅπου ἀναγνωρίστηκε τό πρωτεῖο τοῦ Πάπα δέν ἔφερε ὅμως τό ἀποτέλεσμα πού προσδοκοῦσε ὁ αὐτοκράτορας. Ἀντίθετα, ἡ πολιτική του τῆς ἕνωσης προκάλεσε πολύ σοβαρή ἐναντίωση καί δημιούργησε ἀναστάτωση στούς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ στρατιωτική ἀναμέτρηση τοῦ Καρόλου Ἀνδεγαβοῦ καί τοῦ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου ἔγινε στή μάχη τῶν Βελεγράδων (Β. Ἤπειρος) τό 1281, ὅπου θριάμβευσαν τά βυζαντινά ὅπλα. Ἀλλά ὁ Κάρολος κινήθηκε μέ μεγάλη δραστηριότητα καί πέτυχε στό διπλωματικό πεδίο: δημιούργησε νέο δυτικό συνασπισμό ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου μέ σύμμαχο τόν Πάπα. Ἐνῶ ὅμως ἑτοιμαζόταν φοβερή ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, ξέσπασε στή Σικελία ἡ διαβόητη ἐπανάσταση ἐναντίον τῶν Γάλλων, ἡ γνωστή ὡς Σικελικός Ἑσπερινός (30 Μαρτίου 1282), πού κατέληξε σέ ἀνήλεη σφαγή τους. Μέ τό Σικελικό Ἑσπερινό οἱ κατακτητικές ἐπιδιώξεις τοῦ Καρόλου πρός τό Βυζάντιο τερματίστηκαν. Πιστεύεται ὅτι στήν ὀργάνωση τῆς ἐπανάστασης εἶχε συντελέσει καί ὁ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος.

▲ Δυστυχῶς, τά προβλήματα πού ὀρθώνονται εἶναι τόσο μεγάλα, πού θά ἦταν ἄλυτα καί ἄν ἀκόμη δέν ὑπῆρχαν ἀδυναμίες. Τά κυριότερα εἶναι τά ἀκόλουθα:

● Ἡ αὐτοκρατορία τῶν Παλαιολόγων ἀποτελεῖται ἀπό πολύ λίγα ἐδάφη καί χωρίς συνοχή.

● Ἡ ἀποκατάσταση τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι σκιώδης, γιατί οὔτε οἰκονομικά μέσα ὑπάρχουν οὔτε στρατός. Κάποια στιγμή μάλιστα, γιά ν' ἀντιμετωπίσει τούς Ὀθωμανούς Τούρκους ὁ Ἀνδρόνικος Β' (1282 - 1330), ὁ γιός τοῦ Μιχαήλ, προσλαμβάνει στήν ὑπηρεσία τοῦ Κράτους τή λεγόμενη «Καταλανική Ἑταιρεία» πού τήν ἀποτελοῦσαν 6.500 μαχητές, τυχοδιῶκτες μισθοφόροι Καταλανοί καί Ἀραγώνιοι, μέ ἀρχηγό τους τόν ἡρωικό Ρογῆρο Δεφλόρ. Αὐτοί ἀπό τό 1303 πρόσφεραν θετικές ὑπηρεσίες στόν ἀγώνα τοῦ Βυζαντίου ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ὕστερα ὅμως οἱ μισθοφόροι αὐτοί, ἀψηφώντας τό κράτος, ἄρχισαν ἐπιδρομές καί ἁρπαγές στή νότια Ἑλλάδα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

● Οἱ Παλαιολόγοι εἶχαν τήν ἀτυχία νά βασιλεύουν τόν καιρό πού μεγάλωνε καί ἁπλωνόταν ραγδαῖα τό ὀθωμανικό κράτος.

▲ **Ὁ κίνδυνος τῶν Ὀθωμανῶν ὁδηγεῖ τούς Παλαιολόγους νά στηρίξουν τίς ἐλπίδες τους στή Δύση.** Ἔπρεπε ὅμως νά λείψει ἡ θρησκευτική ἀντίθεση, τό σχίσμα. *Γιά νά γίνει αὐτό τώρα, ἕνας δρόμος ὑπῆρχε: νά ὑποχωρήσει ἡ Ἀνατολική Ἐκκλησία στίς ἀξιώσεις τῆς Δυτικῆς.* Οἱ Παλαιολόγοι καί πολλοί ἀπό τούς ἀνώτερους κληρικούς καί μορφωμένους ἡγέτες τοῦ Βυζαντίου δέ δίσταζαν πιά νά δεχτοῦν αὐτή τή θυσία καί ὀ ν ο μ ά σ τ η κ α ν γ ι' α ὐ τ ό Ἑ ν ω τ ι κ ο ί.

Ἡ συνεννόηση μέ τή Δύση ἦταν δύσκολη, γιατί εἶχε ὡς προϋπόθεση τήν ἕνωση τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὡστόσο, ὅπως εἴδαμε, καί ὁ ἱδρυτής τῆς δυναστείας, ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος, τήν εἶχε ἐπιδιώξει καί ὁ Ἀνδρόνικος Γ' Παλαιολόγος ἀργότερα. Ἰδίως ὅμως ὁ Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος (1341 - 1376) μέ δυό ταξίδια στήν Οὐγγαρία καί στήν Ἰταλία (1366), προσπάθησε νά δημιουργήσει ἀντιτουρκικό συνασπισμό. Τό 1369 πῆγε προσωπικά ὁ ἴδιος στόν Πάπα καί ἐπίσημα ἀναγνώρισε τό πρωτεῖο του καί τό λατινικό δόγμα. Τήν ἴδια γραμμή στήν πολιτική του ἀκολούθησε ὁ Ἰωάννης Η' (1425 - 1448) μέ δυό ταξίδια στή Ρώμη (1423 καί 1438).

Ἡ πιό σπουδαία ἀποστολή ἀπ' ὅλες ἦταν ἡ τελευταία, ὅταν ὁ κίνδυνος ἦταν πιά πολύ μεγάλος καί ἡ Κωνσταντινούπολη ζοῦσε μέ τήν ἀπειλή τῆς ἅλωσης. Ἐκτός ἀπό τόν αὐτοκράτορα, μέλη τῆς ἀποστολῆς ἦταν ὀνομαστοί γιά τή σοφία τους καί τό κύρος τους κληρικοί καί λόγιοι. Ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι, ὕστερ' ἀπό *ἐπίσημη Σύνοδο στή Φλωρεντία τῆς Ἰταλίας, ὑπογράφτηκε καί ἀπό τά δυό μέρη, τό 1439, ἡ Ἕνωση τῶν Ἐκκλησιῶν.*

▲ **Ὁ λαός καί τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κλήρου δέ συμφώνησαν μέ τήν ἐπίσημη αὐτή πολιτική τοῦ κράτους,** καί τήν πολέμησαν μέ βιαιότητα. Ὅσοι ἦταν ἀντίθετοι μέ τήν πολιτική τῆς Ἕνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν ὀνομάστηκαν Ἀ ν θ ε ν ω τ ι κ ο ί.

▲ **Ἐκτός τῆς Ἐκκλησίας, καί τό Κράτος σπαράζεται τώρα ἀπό ἐσωτερικούς διχασμούς καί ἐμφύλιους πολέμους.** Μέ τόν Ἀνδρόνικο Β' Παλαιολόγο ἦταν συμβασιλιάς καί ὁ γιός του Μιχαήλ. Ἐπειδή ὅμως τό 1320 ὁ Μιχαήλ πέθανε, τόν διαδέχτηκε στή συμβασιλεία ὁ γιός του Ἀνδρόνικος Γ'. Τότε ἔχουμε τόν Π ρ ῶ τ ο Δ ι χ α σ μ ό (1325 - 1328), μέ τόν ἐμφύλιο πόλεμο μεταξύ παπποῦ καί ἐγγονοῦ, πού ἔγινε βασιλιάς (1325) μέ ἕδρα τό Διδυμότειχο. Στό τέλος ὁ νέος Ἀνδρόνικος Γ' ἐπικράτησε, κι ὁ γέρος αὐτοκράτορας ὑποχρεώθηκε νά κλειστεῖ σέ μοναστήρι.

Ὁ Δ ε ύ τ ε ρ ο ς Δ ι χ α σ μ ό ς (1341 - 1355) ξέσπασε ἐξαιτίας τοῦ μεγάλου δομέστικου Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ, πού πῆρε αὐθαίρετα τόν αὐτοκρατορικό θρόνο ὡς Ἰωάννης Ϛ' (1341) μέ ἕδρα τό Διδυμότειχο. Στήν Κωνσταντινούπολη ὅμως στέφεται ἐπίσημα ἀπό τόν Πατριάρχη ὁ νόμιμος διάδοχος, ὁ ἀνήλικος γιός τοῦ Ἀνδρόνικου Γ', Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος. Τό κράτος βρέθηκε καί πάλι μέ δυό πρωτεύουσες καί δυό αὐτοκράτορες.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος. *Μικρογραφία σέ χειρόγραφο ἀπό πάπυρο. Ὁ Μανουὴλ εἰκονίζεται μέ ὅλα τά αὐτοκρατορικά του ἐμβλήματα. [Παρίσι, Ἐθνική Βιβλιοθήκη, ἀρχές τοῦ 15ου αἰώνα].*

2. Οἱ Σέρβοι καί τό κράτος τοῦ Στεφάνου Δουσάν. Ἐνῶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι συγκλονίζουν τό Βυζάντιο καί στήν Ἀνατολή στερεώνει τή δύναμή του ὁ μοιραῖος ἀντιπαλός του, οἱ Ὀθωμανοί, στά Βαλκάνια παρουσιάζεται ἕνα ἰσχυρό ὀρθόδοξο κράτος, τό Σερβικό κράτος τοῦ Στεφάνου Δουσάν (1331 - 1355).

Ἡ ἐπίμονη ἐπιδίωξη τοῦ Στεφάνου Δουσάν νά κατακτήσει τήν Κωνσταντινούπολη τόν ὁδήγησε σέ ἀπόπειρες συνεργασίας μέ τούς Βενετούς, γιά νά ἐνισχυθεῖ μέ στόλο πού δέν εἶχε. Ἀκόμη καί μέ τούς Τούρκους προσπάθησε νά συμμαχήσει, ἀλλά τόν πρόλαβε ἡ διπλωματία τοῦ Ἰωάννη Ϛ΄ Καντακουζηνοῦ.

Μέ τό θάνατο τοῦ Δουσάν ἡ πιό μεγαλοπρεπής προσπάθεια τῶν Σλάβων

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νά δημιουργήσουν στή Βαλκανική χερσόνησο μιά μεγάλη αὐτοκρατορία μέ κέντρο τήν Κωνσταντινούπολη, κατέληξε σέ ἀποτυχία. Ἡ Βαλκανική χερσόνησος ἔμεινε ἀνοιχτή καί σχεδόν ἀπροστάτευτη ἀπό τίς ἐπιθετικές βλέψεις τῶν Ὀθωμανῶν. Ἕνα χρόνο πρίν πεθάνει ὁ Δουσάν, οἱ Τοῦρκοι (1354) πατοῦσαν τό πόδι τους στή θρακική Καλλίπολη.

Οἱ Παλαιολόγοι προσκολλήθηκαν στήν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας ἀπό τή Δύση καί δέν ἔδωσαν σημασία στήν πρωτοβουλία πού πῆρε ἡ Ἐκκλησία: ἀντί νά περιμένει βοήθεια ἀπό τή Δύση, ἐπιδίωξε μιά βαλκανική συνεννόηση. Ἀκριβέστερα, ὁ πατριάρχης Φιλόθεος δέχτηκε πρόθυμα τήν πρωτοβουλία τοῦ Σέρβου δεσπότη Ἰωάννη Οὔγκλεση (Ugliesa) νά ἀντιτάξει μιά σταυροφορία ἀπό ὅλες τίς ὀρθόδοξες δυνάμεις.

Ἡ προσπάθεια αὐτή δέν καρποφόρησε. Οἱ ἐπαρχίες τῶν Βαλκανίων ἦταν ἐξασθενημένες καί εἶχαν βαθιές διαφωνίες. Πάντως, καρπός αὐτῆς τῆς προσπάθειας ἦταν ἡ πρώτη ἀντίσταση πού συνάντησαν οἱ Τοῦρκοι στό Τζερνομιάν[1] τοῦ Ἕβρου (1371) μ' ἐπικεφαλῆς τόν Ἰωάννη Οὔγκλεση. Στή σύγκρουση ὅμως αὐτή οἱ χριστιανικές δυνάμεις νικήθηκαν.

3 Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ ΚΑΙ Η ΡΑΓΔΑΙΑ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥ.

1. Ἡ προέλευση τῶν Ὀθωμανῶν. Οἱ Ὀθωμανοί ἦρθαν ἀπό τήν Ἀσία. Τούς ἔφερε στή Μ. Ἀσία μιά μεγάλη μετακίνηση Μογγόλων πρός τήν Ἀσία καί τήν Εὐρώπη μέ ἀρχηγό τό Τσένγκις - Χάν (1163 - 1227). Ἡ προέλασή του ἀναχαιτίστηκε μέ μεγάλη δυσκολία στήν Πολωνία, στήν Οὐγγαρία, καί στή Βουλγαρία. Στή Μ. Ἀσία παραλίγο οἱ εἰδωλολάτρες αὐτοί νά διαλύσουν τή θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ καί τή Σελτζουκική αὐτοκρατορία. Ὅταν ὅμως ὁ Τσένγκις - Χάν πέθανε, ἡ δύναμή τους παραλύει. Τότε ἡ Εὐρώπη ἀνακουφίστηκε καί τά σελτζουκικά κράτη ξανάσαναν, ἀλλά εἶχαν παρακμάσει πιά.

2. Ἡ ἐμφάνιση τῶν Ὀθωμανῶν καί ἡ ἵδρυση τοῦ κράτους των. Στό τέλος τοῦ 13ου αἰώνα μιά ὁμάδα Τούρκων νομάδων (γιουρούκων), πού εἶχαν ἀρχική τους κοιτίδα τό Χορασάν (τήν ἀρχαία Παρθία), ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχή τοῦ Σογιούτ (Sogüd) στά νοτιοανατολικά τῆς Προύσας. Ἀρχηγός της ἦταν ὁ Ἐρτογρούλ. Παραχωρήθηκε στούς νομάδες του τό Ντόμανιτς γιά τό χειμώνα καί τά βουνά τοῦ Ἐρμενί γιά τό καλοκαίρι. Τό Ντόμανιτς βρίσκεται στά βυζαντινά σύνορα. Ἐκεῖ τοποθετήθηκαν ὡς ἀκρίτες καί ὀργανώθηκαν σύμφωνα μέ τόν παλιό θεσμό τῶν Γαζήδων (Ghazi = ἀγωνιστές τῆς πίστης) πού τόν βρῆκαν νά ὑπάρχει ἐκεῖ ἀπό δυό αἰῶνες. Ἦταν φανατικοί

1. Τό σημερινό Ὀρμένιο.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μαχητές ἐναντίον κάθε λογῆς ἀπίστου καί αἱρετικοῦ. Ζοῦσαν σέ ἰδιόρρυθμες κοινωνίες γεμάτοι ἀπό ἱερό πολεμικό μένος καὶ μέ αὐστηρές ἠθικές ἀρχές. Ὁ θεσμός τῶν Γαζήδων μαχητῶν ἔχει ὁμοιότητες μέ τόν ἱπποτισμό τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτούς τούς ἀκαταμάχητους ἀκρίτες ἀντέταξε ὁ Σελτζοῦκος σουλτάνος στούς Βυζαντινούς ἀκρίτες τοῦ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου.

Ὁ γιός τοῦ Ἐρτογρούλ, Ὀθμάν ἢ Ὀσμάν (1289 - 1326), ἔγινε μουσουλμάνος. Στά χρόνια του ἄρχισε ἡ πρώτη ἐξάπλωση τοῦ μικροῦ αὐτοῦ κράτους πού ἀνακηρύχτηκε ἀνεξάρτητο. Γι' αὐτό ὁ Ὀσμάν θεωρεῖται ὁ ἱδρυτής τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.

Ἐνῶ τό ἐνδιαφέρον τοῦ Βυζαντίου γιά τίς μικρασιατικές του ἐπαρχίες λιγόστευε, ὁ Ὀσμάν ἄρχισε τίς εἰσβολές του ἐκεῖ χρησιμοποιώντας τούς μαχητικούς καί ἀφοσιωμένους Γαζῆδες. Ἡ πρώτη τακτική μάχη τοῦ Ὀσμάν μέ βυζαντινό στρατό ἔγινε κοντά στή Νικομήδεια τό 1301 καί ὁ βυζαντινός στρατός νικήθηκε. Τό 1326, λίγο πρίν πεθάνει, ὁ Ὀσμάν κυρίεψε τήν Προύσα καί τήν ἔκαμε πρωτεύουσα τοῦ κράτους του.

3. Ἡ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ τῶν Ὀθωμανῶν κι ὁ ἐξισλαμισμός τῶν Χριστιανῶν τῆς βορειοδυτικῆς Μ. Ἀσίας. Μέσα σέ 50 χρόνια ἀπό τότε, τό μικρό αὐτό κράτος πῆρε μεγάλες διαστάσεις. Στά χρόνια τοῦ σουλτάνου Ὀρχάν ὀργανώθηκε τακτικό πεζικό καί ἱππικό.

Στά χρόνια τοῦ Μουράτ Α' (1362 - 1389) ἔγινε κάτι καινούριο καί σοβαρό στή στρατιωτική ὀργάνωση: Εἶχαν φτάσει πιά στά Βαλκάνια καί τούς χρειαζόταν πολύς στρατός. Ἐξάλλου, ἡ πληθώρα τῶν χριστιανῶν αἰχμαλώτων δημιουργοῦσε μεγάλο πρόβλημα. Τότε ἕνας μουσουλμάνος *θεολόγος ἀπό τήν Καραμανία, ὁ Καρά Ρουστέμ, γνωμάτευσε ὅτι τό Κοράνιο δέν ἐμπόδιζε νά χρησιμοποιεῖται τό ἕνα πέμπτο (*pençik - oglani*) τῶν αἰχμαλώτων νεαρῆς ἡλικίας, ἀπό 15 ὡς 20 χρονῶν, γιά τίς ἀνάγκες τοῦ κράτους.* Σ' αὐτή λοιπόν τήν ἀναλογία ὁ Μουράτ Α' ὑποχρέωσε τούς νεώτερους αἰχμαλώτους του νά ὑπηρετοῦν στόν τουρκικό στρατό, καί, φυσικά, νά γίνουν μουσουλμάνοι. Οἱ νέοι αὐτοί, γνωστοί ὡς Δοῦλοι τῆς Πύλης (kapi kullari), σχημάτισαν ἀργότερα τό γενιτσαρικό σῶμα πού ἔγινε τό φόβητρο τῶν χριστιανῶν.

Μέ τόν καιρό, ἀντί τῆς χρησιμοποίησης τῶν αἰχμαλώτων καθιερώθηκε τό παιδομάζωμα ἀπό χριστιανικούς πληθυσμούς στήν ἴδια ἀναλογία πού καθόριζε τό Κοράνιο.

4. Ἡ ἐξάπλωσή τους στά Βαλκάνια. Ἡ πρώτη τους ἀπόβαση σέ εὐρωπαϊκό ἔδαφος γίνεται τό 1354 μέ τήν κατάληψη τῆς Καλλίπολης στή Θράκη. Ἀπό τότε ἡ προέλασή τους στά Βαλκάνια εἶναι ἀκατάσχετη. Προπάντων στά χρόνια τοῦ Μουράτ Α'. Αὐτός κυριεύει τή Σόφια τῆς Βουλγαρίας καί τό *1389 στό Κόσσοβο (Κοσσυφοπέδιο) κατατροπώνει τήν πιό ἀξιόλογη συνασπισμένη ἀντίσταση τῶν Βαλκανικῶν λαῶν.* Ἡ μάχη αὐτή κρίνει τήν τύχη τους καί

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τό ὀνομαζόμενο παλάτι τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογέννητου. *Ἀρχικά ἦταν τμῆμα τοῦ παλατιοῦ τῶν Βλαχερνῶν, χτισμένου κοντά στά χερσαῖα τείχη πάνω σέ λόφο πού δέσποζε στόν Κεράτιο κόλπο. Σύμφωνα μέ τήν κοινή ἀντίληψη θεωρεῖται καί ὀνομάζεται παλάτι τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογέννητου· οἱ μελετητές ὅμως τό τοποθετοῦν στήν πρώιμη περίοδο τῶν Παλαιολόγων. [Κωνσταντινούπολη, 12ος ἤ 13ος αἰώνας].*

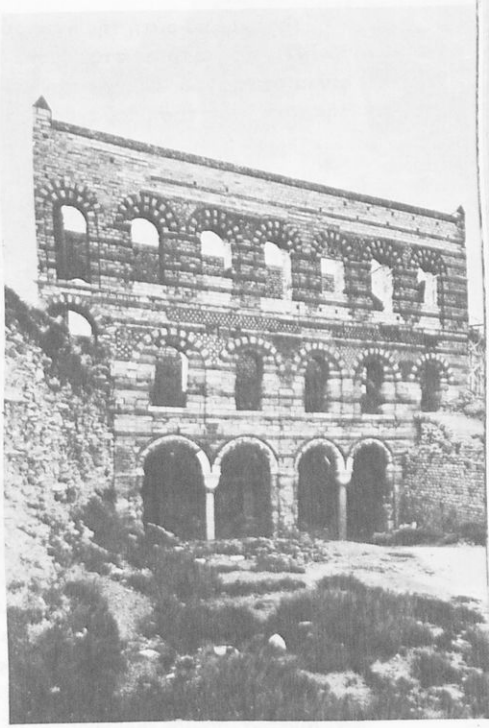

ἀπό τότε ἡ ἐπικράτηση τῶν Τούρκων στήν εὐρωπαϊκή χερσόνησο τῆς βαλκανικῆς γίνεται πιά ὁριστική.

Ὁ γιός τοῦ Μουράτ Α', ὁ Βαγιαζίτ Α' Γιλδιρίμ (= Κεραυνός, 1389 - 1402) συνέχισε τό κατακτητικό ἔργο τοῦ πατέρα του· νίκησε στή Νικόπολη τοῦ Αἵμου τό 1396 μιά σταυροφορική στρατιά ἀπό 60.000 περίπου μαχητές. Ἕνα μεγάλο μέρος τους βρῆκε τό θάνατο κι ἀνάμεσά τους κι ὁ ἀρχηγός τῆς σταυροφορίας βασιλιάς τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμοῦνδος. Ἀπό τότε τό Βιδίνιο καί ἡ γύρω περιοχή ἔγινε τουρκική ἐπαρχία. Ἐξάλλου, ἕνας στρατηγός τοῦ Βαγιαζίτ, ἔφτασε ὥς τήν Πελοπόννησο, τή λεηλάτησε καί ξαναγύρισε. Τήν ὁρμή τοῦ Βαγιαζίτ Α' τή σταμάτησε ἕνας φοβερός κίνδυνος πού ἀπείλησε τό Ὀθωμανικό κράτος ἀπό τήν Ἀνατολή: Ἕνας ἀπόγονος τοῦ Τσένγκις Χάν, ὁ Ταμερλάνος, μπῆκε μέ μεγάλες δυνάμεις στή Μ. Ἀσία ὑποδουλώνοντας καί καταστρέφοντας τά πάντα. Ὁ Βαγιαζίτ βγῆκε νά τόν ἀντιμετωπίσει, ἀλλά ὁ στρατός του, πού ἦταν πολύ μικρότερος, ἔπαθε στή μάχη τῆς Ἄγκυρας πανωλεθρία (1402). Ὁ ἴδιος ὁ Σουλτάνος αἰχμαλωτίστηκε καί πέθανε σέ λίγο στήν αἰχμαλωσία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὕστερα ἀπό αὐτή τήν ἥττα τό ὀθωμανικό κράτος κλονίστηκε σοβαρά. Ἀπό τό 1421, πού ἀνέβηκε στόν θρόνο ὁ Μουράτ Β', κόντεψε νά διαλυθεῖ ἀπό τόν ἐμφύλιο σπαραγμό. Οἱ χριστιανικοί ὅμως λαοί δέν μπόρεσαν νά ἐκμεταλλευτοῦν τήν κακή περίσταση τοῦ ἐχθροῦ τους.

4 Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΣΤΙΓΜΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

1. Πρίν ἔρθει ἡ ὥρα τῆς Ἅλωσης. Ὁ Μουράτ Β' (1421 - 1451) ἀνανέωσε τήν κατακτητική ὁρμή τῶν Ὀθωμανῶν:

- Πολιόρκησε τήν Κωνσταντινούπολη, ἔλυσε ὅμως ὕστερα τήν πολιορκία, γιατί τόν ἀπασχολοῦσαν ἐσωτερικά προβλήματα τοῦ κράτους του.
- Ἔστειλε στρατό καί λεηλάτησε τήν Πελοπόννησο.
- Κυρίεψε μέσα στόν ἴδιο χρόνο (1430) τή Θεσσαλονίκη καί τά Ἰωάννινα. Ἡ Θεσσαλονίκη ἀντιστάθηκε καί κυριεύτηκε μέ ἔφοδο· γι' αὐτό ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ πουλήθηκαν σκλάβοι στήν Εὐρώπη καί στήν Ἀνατολή. Ὅταν τό ἔμαθαν οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων, φοβήθηκαν μήν πάθουν τά ἴδια καί δέχτηκαν νά παραδοθοῦν μέ ἕ ν α ν ὁ ρ ι σ μ ό τοῦ πασᾶ πού τά πολιόρκησε.

Ἡ ἐποχή τοῦ Μουράτ Β' συμπίπτει μέ τή μεγάλη δραστηριότητα πού ἀναπτύσσει ὁ Ἰωάννης Η' Παλαιολόγος στή Δύση, γιά νά μπορέσει νά ἐξασφαλίσει τή σταυροφορία της. Στό μεταξύ ὁ Ὀθωμανός σουλτάνος συνεχίζει τήν κατάκτηση τῶν Βαλκανίων, ὄχι χωρίς νά βρίσκει ἀντίσταση.

Παράλληλα ὅμως καί ἀνεξάρτητα ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, Δεσπότης τοῦ Μιστρᾶ, ἄρχισε συνεννοήσεις μέ τόν Ἀλβανό Γεώργιο Καστριώτη ἤ Σκεντέρμπεη πού ἐξακολουθοῦσε μέ ἐπιμονή τήν ἀντίστασή του στή Χερσόνησο τοῦ Αἵμου ἐναντίον τῶν Τούρκων καί ἔγινε ἴνδαλμα ἡρωισμοῦ καί σύμβολο ἑνότητας τοῦ λαοῦ του. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε φτάσει ὥς τήν Πίνδο, προχωρώντας ἀπό τήν Πελοπόννησο, κι οἱ συνεννοήσεις του μέ τόν Καστριώτη ἀπέβλεπαν νά συντονίσουν τή δράση τους ἐναντίον τῶν Τούρκων.

Οἱ σταυροφόροι τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης προχώρησαν στά Βαλκάνια καί σ τ ί ς 10 Ν ο ε μ β ρ ί ο υ 1444, κ ο ν τ ά σ τ ή Β ά ρ ν α, ἄν καί πολέμησαν γενναῖα, κατανικήθηκαν ἀπό τούς Τούρκους. Στή μάχη ἔπεσε καί ὁ νεαρός βασιλιάς τῆς Οὐγγαρίας καί Πολωνίας Λαδίσλαος.

Ἡ ἥττα τῆς Βάρνας τερματίζει κάθε προσπάθεια νά ἀναχαιτιστοῦν ἀποτελεσματικά οἱ Τοῦρκοι στά Βαλκάνια καί προεξοφλεῖ μέ βεβαιότητα τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης.

▲ **Ἡ προετοιμασία.** Τόν Μουράτ Β' διαδέχτηκε τό 1451 ὁ Μωάμεθ Β', 21 χρονῶν τότε, πού ἀργότερα ὀνομάστηκε Πορθητής. Ἦταν ἀπό τίς μεγαλύτερες φυσιογνωμίες τῆς ἐποχῆς του ὄχι μόνο στά πολεμικά, ἀλλά καί στά εἰρηνικά ἔργα. Αὐτοκράτορας στό Βυζάντιο βρίσκεται ἀπό τό 1449 — *πῆρε τό στέμμα στή μη-*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

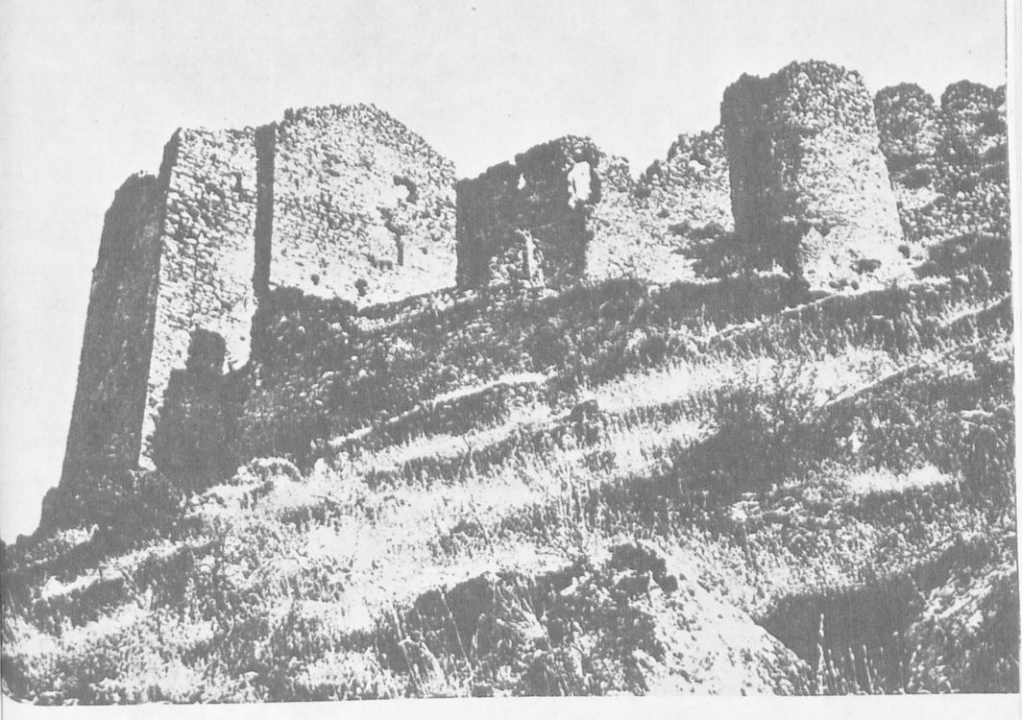

Τό κάστρο τῶν Βιλλεαρδουΐνων στό Μιστρά.
Τό Πριγκιπάτο τοῦ «Μωρέως» ἀπλώθηκε στή νοτιοανατολική Πελοπόννησο μόνο μετά τό 1248, τό χρόνο δηλ. πού ὁ Γουλιέλμος Β' Βιλλεαρδουΐνος ὑπέταξε μέ τή βοήθεια τῶν Βενετῶν τή Μονεμβασία κι ἔτσι ἔγινε κύριος ὁλόκληρης τῆς ἐνδοχώρας τῆς Λακωνίας. Τότε ἔχτισε ὁ ἴδιος ὁ Γουλιέλμος Β' τό κάστρο τοῦ Μιστρᾶ. Διάλεξε τόν πιό ὀχυρό λόφο, «βουνίν παράξενον, ἀπόκομμα εἰς ὄρος», ὅπως λέει τό Χρονικό τοῦ Μωρέως, γιατί «τοῦ ἄρεσε πολλά νά ποιήση δυναμάριν» καί ἔτσι ἔχτισε ἐκεῖ ἕνα «κάστρον καί Μυζηθράν[1] τ' ὠνόμασεν, διατί τό ἐκράζαν οὕτως». Τό 1259, ὅπότε νικήθηκε καί αἰχμαλωτίστηκε ἀπό τόν Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο, τοῦ τό παραχώρησε μαζί μέ δυό ἄλλα ὡς λύτρα τῆς ἀπελευθέρωσής του. (Στήν εἰκόνα ἄποψη τοῦ κάστρου στό τμῆμα πού ὑπῆρχε ἡ κύρια πύλη του).

τρόπολη τοῦ Μιστρᾶ — ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος, ἀδελφός τοῦ προηγούμενου αὐτοκράτορα Ἰωάννη Η'. Ἦταν δυνατή καί εὐγενική προσωπικότητα, μέ κύριο γνώρισμα μιάν ἀξιοπρέπεια καί ἕναν ἰδεαλισμό χωρίς ἔπαρση. Ἀκολουθοῦσε τή πολιτική τῶν Ἑνωτικῶν καί περίμενε βοήθεια ἀπό τή Δύση.

▲ **Ἡ Ἅλωση.** Σύμφωνα μέ μιά παράδοση, ὁ Μωάμεθ Β' πῆρε ἀπό τόν πατέρα του τήν ἐντολή νά κυριέψει τήν Κωνσταντινούπολη. Τήν πρόθεσή του αὐτή τήν ἔδειξε ἀπό νωρίς. Ἀπό τόν Ἀπρίλιο ὡς τόν Αὔγουστο τοῦ 1452 ἔχτισε στήν εὐρωπαϊκή ὄχθη τοῦ Βοσπόρου ἕνα τεράστιο ὀχυρό, τό φρούριο τῆς Ρουμε-

1. Γιά τήν ἐτυμολογική προέλευση τῆς λ. Μιστρᾶς ὑπάρχουν πολλές ἀμφισβητήσεις.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τά παλάτια τῶν Παλαιολόγων.
Σέ εὐρύχωρη πλατεία στήν ἐπάνω πόλη τοῦ Μιστρᾶ ὑψώνονταν τά παλάτια τῶν δεσποτῶν του. Εἶναι ἕνα μεγάλο σύμπλεγμα μέ δυό πτέρυγες σέ σχῆμα ἀναποδογυρισμένου Γ. Ἡ Β.Α. πτέρυγα θεωρεῖται ὡς παλάτι τῶν Καντακουζηνῶν, στρατιωτικοῦ χαρακτήρα (πύργος μέ θολωτή ὀροφή πού κρατιέται πάνω σέ τέσσερις ἀψίδες στηριγμένες σέ τέσσερις πεσσούς, ἀδιόρατη σκάλα, παρεκκλήσιο, λουτρό κ.ἄ.). Ἡ Ν.Α. πτέρυγα εἶναι τό παλάτι τῶν Παλαιολόγων πού ἔχει ἰσόγειο (ἀποθῆκες καί στάβλοι) καί ἀνώγειο γιά τήν κυρίως κατοικία τῶν δεσποτῶν. Περιλαμβάνει ἐκτός τῶν ἄλλων καί μεγάλη αἴθουσα μέ κόγχη, ὅπου ὑπῆρχε ὁ θρόνος τοῦ δεσπότη, καί ἐξώστη πρός τήν πλατεία.

λίας (Roumeli - Hissar). Ἡ ἐνέργεια αὐτή ἔπεισε τόν Παλαιολόγο πώς ἡ μοιραία στιγμή πλησίαζε. Ἔστειλε πρεσβευτές στή Δύση ζητώντας βοήθεια. Τοῦ δόθηκαν ὑποσχέσεις καί παρηγοριά. Αὐτές ὅμως οἱ πρεσβευτικές ἀποστολές προκάλεσαν ἔξαψη στούς Ἀνθενωτικούς πού εἶχαν ἀρχηγό τόν ἡγούμενο Γεώργιο Σχολάριο. Γιά νά τούς ἐξουδετερώσει καί νά ὑπογραμμίσει τήν ἀνένδοτη ἐπιμονή του στήν πολιτική τῆς Ἕνωσης, ὁ αὐτοκράτορας διακήρυξε μέ τήν προσωπική του ἐμφάνιση καί τήν παρουσία τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Πάπα Ἕλληνα καρδινάλιου Ἰσιδώρου, *τήν ἐπίσημη ἄρση τοῦ Σχίσματος σέ κοινή λειτουργία στήν Ἁγία Σοφία στίς 12 Δεκεμβρίου 1452.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ σύγκρουση Τούρκων καί Ἑλλήνων στήν Πύλη τοῦ Ρωμανοῦ.
Οἱ τελευταῖες πολεμικές συγκρούσεις τῶν βυζαντινῶν μέ τόν Κωνσταντῖνο ΙΑ' Παλαιολόγο ἐπικεφαλῆς ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὅπως τίς φαντάστηκε καί τίς εἰκόνισε ὁ λαϊκός ζωγράφος Θεόφιλος καί τίς τιτλοφόρησε: «Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος εἰς μάχην 1453».

Στίς 6 Ἀπριλίου ὁ Μωάμεθ ἄρχισε νά παρατάσσει ἐμπρός στά χερσαῖα τείχη τῆς Βασιλεύουσας τά στρατεύματά του, πού ἔφταναν τίς 160.000. Εἶχαν ἄριστο ἐξοπλισμό μέ 70 πετροβόλα κανόνια. Συγχρόνως εἶχε ἑτοιμάσει καί στόλο.

Στίς δυνάμεις αὐτές ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' δέν εἶχε νά ἀντιτάξει παρά 5.000 Ἕλληνες καί 3.000 ξένους ἐπίκουρους μέ ἀρχηγό τό γενναῖο Γενοβέζο Λόγγο Ἰουστινιάνη (Giustiniani). Ὁ Πάπας, εἶναι ἀλήθεια, ἔστειλε μιά μικρή ναυτική βοήθεια, πού ἔφτασε ὅμως μετά τήν ἅλωση. Ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' εἶχε ἕνα στολίσκο μέ ναύαρχο τόν Φλαντανελᾶ, πού πολέμησε ἡρωικά.

Ἡ πολιορκία ὡστόσο συνεχιζόταν μέ ἀσταμάτητες βολές κανονιῶν, γιά ν' ἀνοίξουν ρήγματα στά ἀπόρθητα ὡς τώρα τείχη, μέ λαγούμια κάτω ἀπό αὐτά καί μέ ξύλινους πύργους σκεπασμένους μέ δέρματα.

Οἱ ἱστορικοί τῆς Ἅλωσης περιγράφουν μέ πόση ἐπινοητικότητα καί πόσο θάρρος οἱ λίγοι πολιορκημένοι ἐξουδετέρωναν αὐτά τά μέσα. Ὅσο ὅμως περνοῦσαν οἱ μέρες, τά ρήγματα μεγάλωναν καί τά χαντάκια ἔξω ἀπό τό τεῖχος γέμισαν καί ἦταν πιά διαβατά.

Ἡ ὥρα τῆς γενικῆς ἐπίθεσης πλησίαζε. Ὁ Μωάμεθ Β', ἀκολουθώντας παλιά

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κοντά στήν Πύλη τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ.
Ἕνα τμῆμα τοῦ Θεοδοσιανοῦ τείχους μέ τούς πύργους του κοντά στήν Πύλη τοῦ Ρωμανοῦ. Ἡ Πύλη τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ βρίσκεται περίπου στή μέση τοῦ τείχους πού καλύπτει τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στόν Κεράτιο κόλπο καί τή θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ (Προποντίδα). Ἀπέναντι σ' αὐτή τήν Πύλη οἱ Τοῦρκοι εἶχαν τοποθετήσει τό μέγα οὐγγρικό τηλεβόλο τους.

Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης τό 1453.
Ἡ εἰκόνα πού προέρχεται ἀπό ἐκκλησία Μονῆς στή Moldovita τῆς Βουκοβίνας (Ρουμανία) προβάλλει μέ ἔμφαση τήν ἄμυνα τῶν βυζαντινῶν μέ κύριο ὅπλο τήν εὐσέβεια (ἱερεῖς παρατεταγμένοι στά τείχη) καί τήν ἀναμενόμενη τελική ἐπίθεση τῶν Τούρκων πού στηρίζεται στή στρατιωτική δύναμη (κανόνια ἐναντίον τῶν τειχῶν).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη)

παράδοση, ἔστειλε στίς 23 Μαΐου πρεσβεία, ζητώντας τήν παράδοση τῆς Βασιλεύουσας καί πρόσφερε ἡγεμονικά ἀνταλλάγματα στόν αὐτοκράτορα καί στούς ἄρχοντες. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' ἦταν ἐγκαρτερικά ἀρνητική καί ἀντάξιος ἐπίλογος μιᾶς μακραίωνης αὐτοκρατορίας πού νίκησε στό παρελθόν χειρότερους ἐχθρούς.

Ἡ ἐπίθεση ἐκδηλώθηκε τίς πρωινές ὧρες τῆς 29ης Μαΐου, ἡμέρα Τρίτη. Κλιμακώθηκε σέ τρεῖς φάσεις: Στήν πρώτη, οἱ Ὀθωμανοί Τοῦρκοι ἀποκρούστηκαν σέ μεγάλη ἔκταση· στή δεύτερη, ἡ ἐπίθεση ἐντοπίστηκε στήν Πύλη τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ καί σφυροκοπήθηκε ἀπό τό πυροβολικό τό γύρω τμῆμα τοῦ τείχους. Στήν τρίτη φάση ὅρμησαν οἱ 12.000 Γενίτσαροι, ἀναρριχήθηκαν στά τείχη ἐκεῖ ὅπου τά ρήγματα ἦταν πιό μεγάλα, καί χύθηκαν μέσα. Τήν εἰσβολή φαίνεται ὅτι τή διευκόλυνε καί μιά ἀνοιχτή μικρή καστροπυλίδα, ἡ Κερκόπορτα. Ὅταν οἱ Γενίτσαροι φάνηκαν πάνω στά τείχη, ἡ ἄμυνα ἔληξε.

Κοντά στήν πύλη τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ διαδραματίστηκε τό τελευταῖο ἐπεισόδιο τῆς ἅλωσης τῆς Βασιλεύουσας. Ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος καί ἄλλοι συγγενεῖς, γενναῖοι ἄρχοντές του, πού θέλησαν νά τόν συνοδεύσουν στή θυσία του, ἔπεσαν ὅλοι ἀπό τά σπαθιά τῶν Γενιτσάρων. Μέσα στό ματωμένο σωρό τῶν τελευταίων προμάχων, τό λείψανο τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα ἀναγνωρίστηκε ἀπό τίς βασιλικές περικνημίδες μέ τούς κεντητούς χρυσούς ἀετούς.

Ὅπως λέει ὁ ἱστορικός Φραντζῆς, ὅταν τοῦ ἔκοψαν τό κεφάλι τό παρουσίασαν στό σουλτάνο, γιά νά πάρει βεβαίωση τοῦ τροπαίου του. Τίποτε περισσότερο δέν εἶναι ἱστορικά βεβαιωμένο γιά τό νεκρό τοῦ αὐτοκράτορα. Ἀπό τή στιγμή ἀκριβῶς ἐκείνη, ἡ συνέχεια ἀνήκει μόνο στό θρύλο. Ἕνας ἄλλος ἱστορικός τῆς Ἅλωσης, ὁ Δούκας, ἐξιστορώντας τά γεγονότα, περνάει ἀσυναίσθητα ἀπό τήν ἱστορία στό θρύλο καί βεβαιώνει ὅτι οἱ κατακτητές θά καταδιωχτοῦν ἀπό τούς Ἕλληνες στό μέλλον «ἄχρις ὁρίων Περσίας ἐν τόπῳ καλουμένῳ Μονοδενδρίῳ».

Συγχρόνως μέ τήν Ἅλωση *γεννιόταν ἡ ἐλπίδα τῆς ἀνάστασης τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων.*

3 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1204 - 1453).

1. Γενικά.

- Ἡ φραγκική κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης (1204) ὁδηγεῖ στή δημιουργία ἑλληνικῶν περιφερειακῶν κρατιδίων μέ διοικητικά κέντρα τίς πρωτεύουσές τους, Θεσσαλονίκη, Ἄρτα, Νίκαια, Τραπεζούντα καί λίγο ἀργότερα τό Μιστρά.
- Αὐτά τά διοικητικά περιφερειακά κέντρα γίνονται ταυτόχρονα καί καλλιτεχνικά κέντρα. Ἔτσι ἀναπτύσσεται σέ πολλά σημεῖα τοῦ πρώην ἐνιαίου βυ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ Παντάνασσα. (Μιστράς).
Χτίστηκε ἴσως ἀπό τόν πρῶτο Δεσπότη τοῦ Μιστρᾶ Μανουήλ Καντακουζηνό. Ἀνακαινίστηκε ὅμως ὕστερα πολλές φορές. Ἡ κυριότερη ἀνακαίνιση ἔγινε ἀπό τόν πρωτοστράτορα Ἰωάννη Φραγκόπουλο τό 1428. Ὁ ἀρχιτεκτονικός τύπος τῆς ἐκκλησίας εἶναι συνδυασμός τρίκλιτης βασιλικῆς στό ἰσόγειο καί σταυροειδοῦς μέ τροῦλο στόν ὄροφο. Ὁ κεντρικός τροῦλος ἔχει γύρω γύρω τέσσερις ἄλλους μικρότερους ἔτσι πού, ὅπως φαίνεται στήν εἰκόνα ἡ στέγη, ἡ ἐκκλησία γίνεται πεντάτρουλη.

ζαντινοῦ χώρου καί τῆς ἐπιρροῆς του μιά γόνιμη καί πολύμορφη καλλιτεχνική δραστηριότητα.

- Ἡ ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τό Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο (1261) ξαναδίνει στήν πρωτεύουσα τόν ἡγετικό της ρόλο καί τήν κάνει πάλι διοικητικό καί πνευματικό κέντρο.
- Στήν ἀρχιτεκτονική μετά τό 1261 ἐπικρατεῖ ἡ τάση νά ξαναγυρίσει ἡ τέχνη σέ παλαιότερους τύπους, ἐνῶ ἀντίθετα στή ζωγραφική ἐκδηλώνεται μιά ἀνοδική ἐξέλιξη πρός νέες τεχνοτροπίες πού τίς χαρακτηρίζει ζωηρή διάθεση ἀνανέωσης.

2. Ἀρχιτεκτονική.

Τήν τάση συνέχισης καί ἀναβίωσης παλαιότερων ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν ἐκφράζει π.χ. ὁ ὀκταγωνικός τύπος στήν ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Θεοδώρων τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

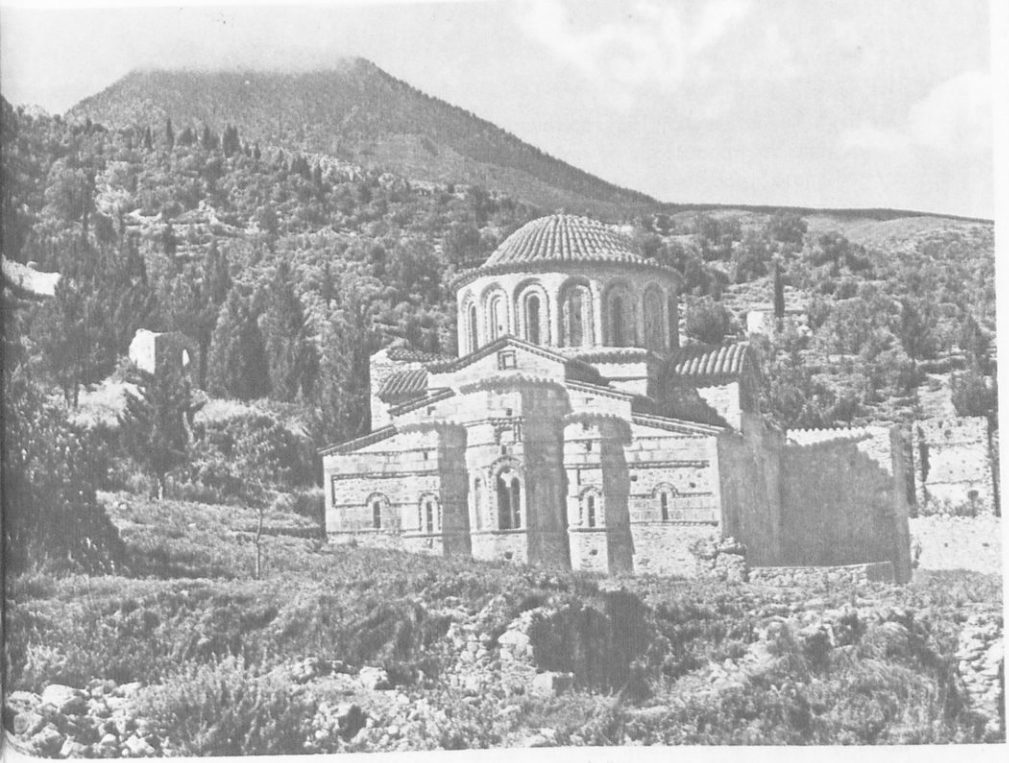

Οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι (Μιστρᾶς).
Ἡ ἐκκλησία εἶναι ὀκταγωνικοῦ τύπου· ὁ τροῦλος της δηλαδή ἀκουμπᾶ σέ ὀκτώ στηρίγματα ὅπως στίς παλαιότερες ἐκκλησίες Ὁσίου Λουκᾶ, τῆς Παναγίας τοῦ Λυκοδήμου κ.ἄ. Ἐδῶ ὁ ὀκταγωνικός τύπος ἁπλουστεύεται πιό πολύ: τά πλάγια διαμερίσματα στεγάζονται μέ καμάρες κι ὄχι σταυροθόλια. Τά τέσσερα πλάγια διαμερίσματα εἶναι ἀπομονωμένα ἀπό τό κύριο σῶμα τῆς ἐκκλησίας καί μάλιστα στά δυό δυτικά μπαίνει κανείς μόνο ἀπό τό νάρθηκα.

Μιστρᾶ καί ἐν μέρει στήν Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτας. Τά κυριότερα παραδείγματα τοῦ τύπου αὐτοῦ ἔχουμε στό Μιστρά (Ἀφεντικό, Μητρόπολη, Παντάνασσα).

Ἐπίσης ἀπό τό 13ο αἰώνα καί ὕστερα συναντιέται συχνά καί ὁ λεγόμενος σταυρεπίστεγος τύπος. Ὅπως καί τό ὄνομά του φανερώνει, εἶναι μιά μονόκλιτη ἤ τρίκλιτη βασιλική. Σκεπάζεται στό μάκρος της ἀπό μιά καμάρα πού τή διακόπτει λίγο πρίν ἀπό τό ἱερό μιά ἄλλη ἐγκάρσια, πιό στενή καί τοποθετημένη ὑψηλότερα. Ἔτσι οἱ στέγες τῶν δυό καμαρῶν σχηματίζουν σταυρό μέ τά σκέλη τους διαφορετικοῦ ὅμως ὕψους.

Αὐτός ὁ τύπος (παραδείγματα ἔχουμε στήν Πόρτα Παναγιά τῆς Θεσσαλίας, στούς Ἁγίους Θεοδώρους στήν Ἀργολίδα, κ.ἀ.) ἐφαρμόστηκε καί στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.

Διαπιστώνεται μιά ἀδυναμία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς νά δημιουργήσει νέα μεγά-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λα ἔργα ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἐνδεικτική τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς εἶναι ἡ συνήθεια νά προσθέτουν σέ παλαιές ἐκκλησίες νέα προσκτίσματα. Προσθέτουν παρεκκλήσια προορισμένα γιά τήν ταφή βασιλικῶν καί ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν, μεγαλοπρεπεῖς νάρθηκες, ἐξωνάρθηκες κ.ἄ.

Στό ἐσωτερικό ἡ πολυτελής διακόσμηση μέ ὀρθομαρμαρώσεις καί ψηφιδωτά γίνεται σπανιότερη καί μετά τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 14ου αἰώνα σταματᾶ ἐντελῶς. Παντοῦ κυριαρχεῖ τώρα ἡ εὐτελέστερη τοιχογραφία. Μέ τήν ἐπικράτηση ὅμως τῆς τοιχογραφίας σέ χώρους περιορισμένους, διασπασμένους καί ἄνισα φωτισμένους, δημιουργεῖται πιό θερμή ἀτμόσφαιρα θρησκευτικότητας καί ἀτομικῆς περισυλλογῆς γιά προσευχή.

3. Ζωγραφική.

Ἡ ζωγραφική ἀπό τόν 11ο αἰώνα (π.χ. Ὅσιος Λουκᾶς, Δαφνί κ.ἄ.) κληρονόμησε μιά τεχνοτροπία πού δείχνει προτίμηση στίς μεγάλες μνημειακές συνθέσεις (π.χ. στήν Ἁγία Σοφία τῆς Ἀχρίδας, ἵδρυμα τοῦ πρώτου Ἀρχιεπισκόπου πού ἔστειλε ἀπό τήν Πόλη ὁ Βασίλειος Β', ἀφοῦ διέλυσε τό κράτος τοῦ Σαμουήλ).

Στό τέλος τοῦ 12ου αἰώνα αὐτή ἡ μνημειακή τεχνοτροπία ἐξελίσσεται σέ κάποια ὑπερβολή στήν ἔκφραση παθῶν καί κινήσεων πού καταλήγει σ' ἕνα μανιερισμό — ὅπως συνήθως τόν ἀποκαλοῦν οἱ ἱστορικοί τῆς Τέχνης αὐτῆς τῆς ἐποχῆς — μέ στεγνή πλαστικότητα στίς πανύψηλες μορφές πού κυριαρχοῦν.

Στόν 13ο αἰώνα σ' ὅλες τίς κύριες περιοχές τοῦ Βυζαντίου καί τῶν χωρῶν πού δέχονται τήν ἐπίδρασή του ἐξελίσσεται ἡ τεχνοτροπία πρός τή δραματική ἔνταση μέ ρεαλιστικά στοιχεῖα. Γύρω στό 1300 ἡ τεχνοτροπία αὐτή βρίσκεται σέ πλήρη ἀκμή· ἐκφράζεται μέ δραματικότητα, μέ μορφές πληθωρικές καί ἐμφαντικά βίαιες.

Αὐτήν τήν τεχνοτροπία τήν ὀνόμασαν Μακεδονική, γιατί τά καλύτερα δείγματά της βρίσκονται στό Ἅγιο Ὄρος (Πρωτάτο, Μονή Βατοπεδίου) καί στή Μακεδονία (Ἀχρίδα, κ.ἀ.). Διακρίνεται ἀπό τή διάθεση νά ἐκφράσει τό ἀνθρώπινο δράμα μέ:

- τήν ταραγμένη κίνηση καί τήν ζωηρή χειρονομία,
- τή χρωματική ἀντίθεση,
- τή διεύρυνση τοῦ χώρου.

Ἡ διάθεση αὐτή χαρακτηρίστηκε ὡς ἀνανεωτική ἔκφραση καί διατηρήθηκε λίγες δεκαετίες πρίν καί μετά τό 1300. Μέ τήν ἔκφραση αὐτή συνδέονται ἐπώνυμοι καλλιτέχνες, ὅπως π.χ. εἶναι οἱ Εὐτύχιος καί Μιχαήλ Ἀστραπᾶς καί ὁ Μανουήλ Πανσέληνος ἀπό τή Θεσσαλονίκη. Ἀπό αὐτούς οἱ δυό πρῶτοι ἐργάστηκαν στήν Ἀχρίδα καί σέ ἄλλες σερβικές ἐκκλησίες καί ὁ Πανσέληνος στό Ἅγιο Ὄρος (Πρωτάτο, ἴσως καί Βατοπέδι).

Παράλληλα παρουσιάζεται στήν Κωνσταντινούπολη μιά ἀντίθετη ροπή ἀκαδημαϊκοῦ χαρακτήρα πού δείχνει λιγότερο ἐνδιαφέρον γιά τή ρεαλιστική ἀπόδοση τοῦ δράματος καί περισσότερο ἐντρυφᾶ στήν ἰδεαλιστική ἀπεικόνιση: μορ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

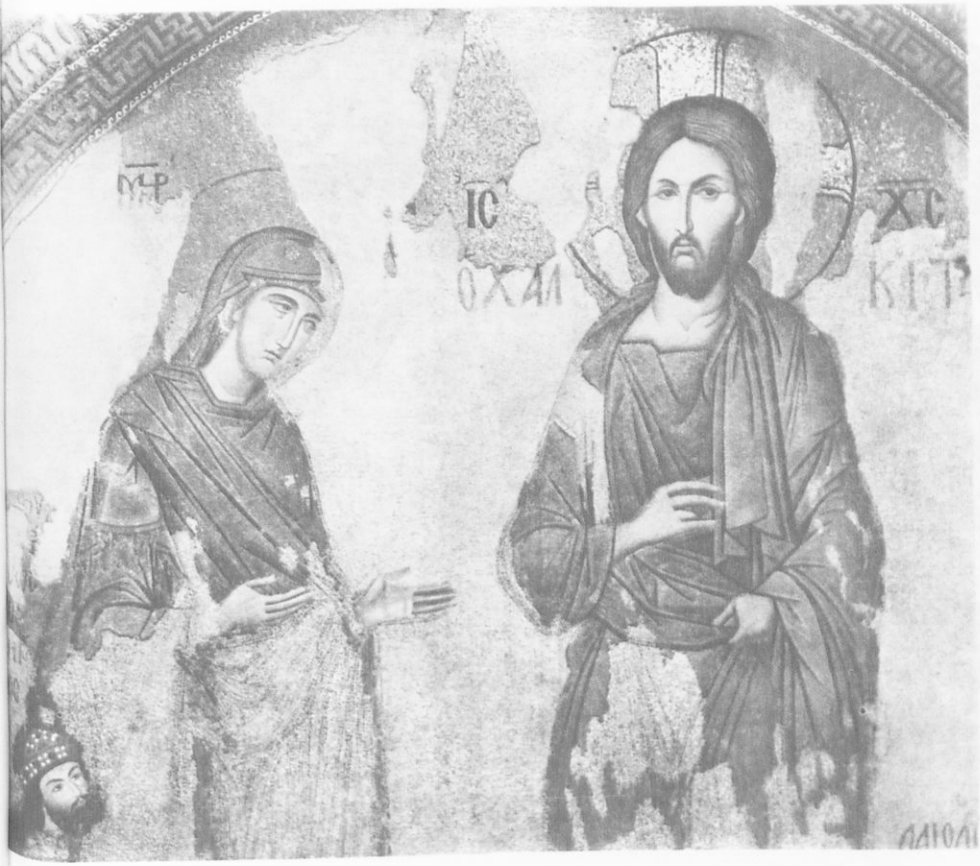

Ἡ παράκληση τῆς Παναγίας στό Χριστό.
Ψηφιδωτό ὑψηλῆς τέχνης πού εἰκονίζει τήν Παναγία νά ἱκετεύει τό Χριστό γιά τίς ἁμαρτίες τῶν ἀνθρώπων· εἶναι δηλαδή ἕνα εἶδος ὄχι ὁλοκληρωμένου τύπου Δ έ η σ η ς. Στή βάση τοῦ ψηφιδωτοῦ σέ πολύ μικρότερο πλάνο ὑπάρχει τό μεταθανάτιο πορτραῖτο τοῦ πρίγκιπα Ἰσαακίου Πορφυρογέννητου (ἀριστερά) καί στήν ἄλλη πλευρά δεξιά (δέ διακρίνεται στήν εἰκόνα) τῆς πριγκίπισσας Μαρίας Παλαιολογίνας, ἀδελφῆς τοῦ Ἀνδρόνικου Β' Παλαιολόγου πού ἔγινε μοναχή μέ τό ὄνομα Μελανή. [Κωνσταντινούπολη, Μονή τῆς Χώρας (Καχριέ - τζαμί), 14ος αἰώνας].

φές ψηλές, λεπτές, ἀνάλαφρες, σάν νά τούς λείπει ὁ ὄγκος καί τό βάρος, πρόσωπα ὡραῖα πού κινοῦνται μέ χάρη. Ἐξαιρετικά δείγματα αὐτῆς τῆς Σχολῆς ἔχουμε στά ψηφιδωτά τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (Καχριέ Τζαμί).

Στή διάρκεια τοῦ 14ου αἰώνα ἡ ρ ε α λ ι σ τ ι κ ή «μακεδονική» σχολή ἐξαφανίζεται καί ἀφήνει τή θέση της στήν ἰ δ ε α λ ι σ τ ι κ ή σχολή πού γίνεται

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1 2

Δέηση. *Στό νότιο ὑπερῶο τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινούπολης ἦρθε σέ φῶς — μέ ἐργασίες καθαρισμοῦ καί διατήρησης τῆς διακόσμησης τῆς Ἁγίας Σοφίας πού ἄρχισε τό Byzantine Institute of America τό 1931 — ἕνα ἀπό τά ψηφιδωτά πού ἡ τέχνη του θεωρεῖται θαυμαστή. Καθαρίστηκε καί φάνηκε πάνω στή Ν.Α. πλευρά τῆς Ν.Δ. ἀντηρίδας. Στό ἀνατολικό μέρος αὐτοῦ τοῦ τοίχου δίπλα στήν κόγχη, ἀπό τή μιά κι ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τοῦ παράθυρου, ἀποκαλύφτηκαν τά ψηφιδωτά μέ τόν Κωνσταντῖνο Θ' τό Μονομάχο καί Ἰωάννη Β' τόν Κομνηνό. Ἡ σύνθεση μέ σοβαρές φθορές ἔχει ὡς θέμα τή Μεγάλη Δέηση μέ τό τυπικό τρίμορφο: στή μέση ἡ κεντρική μορφή (ἀριθ. 2) εἶναι ὁ Χριστός, ἀριστερά του ἡ Παναγία (ἀριθ. 1) καί δεξιά ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (ἀριθ. 3). Τό θέμα, γνωστό στή βυζαντινή ἁγιογραφία ἀπό τήν ἐποχή τῶν Μακεδόνων, ἐμφανίζει στή μέση τῆς εἰκόνας τό Χριστό νά κάθεται σέ θρόνο ὡς κριτής καί ἀπό τίς δυό μεριές του ἡ Παναγία καί ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος νά κάνουν Δέηση γιά τούς ἁμαρτωλούς.*

Ἡ τέχνη της ἀνήκει ἀσφαλῶς στήν τεχνοτροπία πού θά συνδεθεῖ μέ τήν «Ἀναγέννηση τῶν Παλαιολόγων» καί εἶναι παρόμοια μέ τήν τεχνοτροπία τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Καχριέ Τζαμί (Μονῆς τῆς Χώρας). (Κωνσταντινούπολη, Ἁγία Σοφία, 13ος αἰώνας).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3

ὁλοένα καί περισσότερο περίτεχνη. Τά πιό ἀντιπροσωπευτικά δείγματα τῆς ἐκλεπτυσμένης αὐτῆς τεχνοτροπίας τῆς Κωνσταντινούπολης ἔχουμε στίς τοιχογραφίες τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μιστρᾶ, καί τῶν παρεκκλησίων της. Ἡ τεχνοτροπία πλησιάζει στήν τεχνική τῆς φορητῆς εἰκόνας πού κυριαρχεῖ στούς αἰῶνες αὐτούς.

▲ Τήν τάση αὐτή θά συνεχίσει μετά τήν Ἅλωση ἡ Κρητική Σχολή πού θά ἐπικρατήσει κυρίως στόν 16ο καί 17ο αἰώνα μέ ἕνα ἦθος πιό αὐστηρό, σύνθεση πιό κλασική καί μέ πιό φανερή κάπου κάπου Ἰταλική ἐπίδραση.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τοιχογραφίες ἀπό τίς ἐκκλησίες τοῦ Μιστρᾶ.
Κάτω: Ἡ Βάφτιση τοῦ Χριστοῦ *(Περίβλεπτος). Ἄνω δεξιά:* Οἱ Ἅγιοι Μάρτυρες *(Ἀφεντικό).* ▶

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κάτω: ▼

Τό ὄνειρο τοῦ Ἰωσήφ καί ἡ Φυγή στήν Αἴγυπτο.

Σκηνή ὄχι πολύ συνηθισμένη στή βυζαντινή ἁγιογραφία: εἰκονίζεται ταυτόχρονα τό Ὄνειρο καί ἡ Φυγή τοῦ Ἰωσήφ στήν Αἴγυπτο. Θεωρεῖται πολύ ἐπιτυχής ὁ τρόπος πού εἰκονίζεται ὁ ἐξωκοσμικός - πνευματικός χῶρος τοῦ Ὀνείρου καί τοῦ πραγματικοῦ τῆς Φυγῆς μέ ἐνεργή τήν παρουσία καί στίς δυό περιπτώσεις τοῦ Ἰωσήφ. Ἡ σκηνή ἀνήκει στόν κύκλο τῆς ζωῆς τῆς Παναγίας πού ἐμπνέεται ἀπό τό ἀπόκρυφο Πρωτοευαγγέλιο τοῦ Ἰωάννη. [Κωνσταντινούπολη, Μονή τῆς Χώρας (Καχριέ - Τζαμί), 1310 περίπου].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

◄

Ὁ Χριστός «Σοφία τοῦ Θεοῦ».
Μεγάλη φορητή εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Προέρχεται ἀπό τή Θεσσαλονίκη. Ἀντιπροσωπευτική τεχνοτροπία τῆς ἐποχῆς μέ ἔκδηλη ἀντικλασική τάση. [Βυζαντινό Μουσεῖο, ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα].

Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. ►
Μικρή φορητή εἰκόνα τοῦ Ἀρχάγγελου Μιχαήλ πού βρίσκεται τώρα στήν Πίζα τῆς Ἰταλίας· ἔχει τή μορφή μικροῦ κοσμηματόσχημου κειμήλιου καί θαυμάζεται ἰδιαίτερα γιά τά χρώματά του. Μιά ἀκόμη περίπτωση πού σύμφωνα μέ τή τεχνοτροπία της ἡ εἰκόνα τοποθετεῖται στίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα, δέν εἶναι ὅμως στήν πραγματικότητα πολύ μεταγενέστερη ἀπό τά ψηφιδωτά τοῦ Καχριέ - Τζαμί. [Πίζα, Museo Civico].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

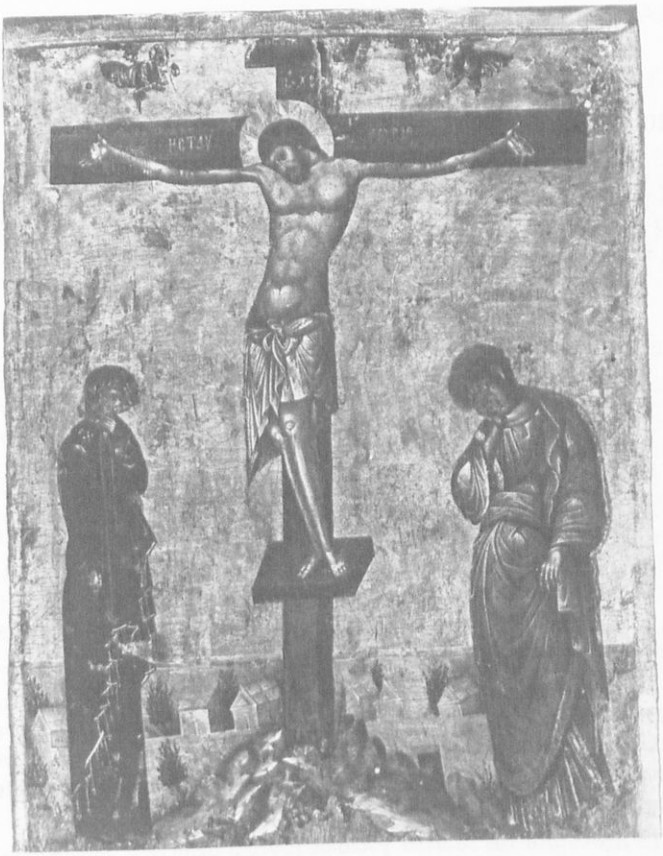

Ἡ Σταύρωση.
Ἀπό τίς πιό ὄμορφες φορητές εἰκόνες τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων. Ἰδιαίτερα ἀξιοπαρατήρητη εἶναι ἡ ἐκφραστική ἀπόδοση τῆς θλίψης τῆς Παναγίας πού στέκεται σάν στήλη μπροστά στό Σταυρό. Θυμίζει τό λιτό τρόπο ἔκφρασης τῆς ψυχικῆς ὀδύνης πού συναντοῦμε στά ἀρχαῖα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα. Ἡ φροντισμένη διάπλαση τῶν γυμνῶν μερῶν, ἡ πτυχολογία καί τό χρῶμα τοῦ φορέματος συνδέουν τήν εἰκόνα μέ τίς ἰταλικές τοῦ 13ου αἰώνα. [Προέρχεται ἀπό τή Θεσσαλονίκη. Βυζαντινό Μουσεῖο, 14ος αἰ.].

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1 ΟΙ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΕΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΦΡΑΓΚΟΥΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΟΝΤΕΣ

Μετά τήν κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης ἱδρύθηκε στή θέση τοῦ Βυζαντίου ἡ Λατινική αὐτοκρατορία τῆς Ρωμανίας πού εἶχε τήν ἐπικυριαρχία στά διάφορα μικρά καί μεγάλα φραγκικά κράτη. Τά σπουδαιότερα ἀπό αὐτά εἶναι;

- **Τό Βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης**
- **Τό Δουκάτο τῶν 'Αθηνῶν**
- **Τό Πριγκιπάτο τῆς 'Αχαΐας**
- **Οἱ Βενετικές κτήσεις** (Κυκλάδες, Κρήτη, μερικά ἀπό τά 'Επτάνησα κ.ἄ.).

'Εκτός ἀπό τίς ἐπαρχίες μέ Φράγκους ἄρχοντες ἔχουμε μετά τό 1204 καί πολλές ἐπαρχίες μέ Ἕλληνες ἄρχοντες. Οἱ πιό σπουδαῖες ἀπό αὐτές εἶναι:

- **Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας** στόν Πόντο ἔζησε δική της ἱστορική ζωή ὥς τό 1461, πού κατακτήθηκε ἀπό τούς Τούρκους.

- **Τό Δεσποτάτο τῆς 'Ηπείρου,** πού ἦταν ἡ πιό σοβαρή ἑστία ἀντίστασης τοῦ δυτικοῦ ἑλληνισμοῦ. Γνώρισε μεγάλη δύναμη, ἀλλά στό τέλος ἐξασθένισε ἀπό τόν ἀντίζηλό του.

- **Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας** στή Βιθυνία. 'Η ἔκταση καί ἡ δύναμή της ἁπλώθηκε πολύ εἰς βάρος τοῦ Δεσποτάτου τῆς 'Ηπείρου. 'Ο τελευταῖος βασιλιάς τῆς Νίκαιας Μιχαήλ Παλαιολόγος τό 1261 ξαναπῆρε τήν Κωνσταντινούπολη καί ἔγινε ἱδρυτής τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων, τῆς τελευταίας βυζαντινῆς δυναστείας.

- **Τό Δεσποτάτο τοῦ Μιστρᾶ** γνώρισε μεγάλη ἀκμή στά χρόνια τῶν Παλαιολόγων, γιατί δινόταν ὡς ἡγεμονία στούς πολύ στενούς συγγενεῖς τῶν αὐτοκρατόρων. 'Εκεῖ παρουσιάστηκαν ἰδέες καί τέχνη πού ἔδειχναν πώς ὁ ἑλληνισμός εἶχε διάθεση νά ἀναστυλώσει τό Βυζάντιο.

2 Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ: ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ ΑΓΩΝΙΑΣ

Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων (1261 - 1453) ἀντιμετωπίζουν σοβαρά ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά προβλήματα. Τά πιό πολλά εἶναι πιά ἄλυτα. Τό σοβαρότερο εἶναι ὁ κίνδυνος ἀπό τό ὀθωμανικό κράτος. 'Η ἐπίσημη γραμμή τῆς ἐξωτερικῆς τους πολιτικῆς, γιά ν' ἀντιμετωπίσουν τόν κίνδυνο αὐτό, εἶναι νά ζητήσουν βοήθεια ἀπό τούς χριστιανούς τῆς Δύσης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΚΑΙ Η ΡΑΓΔΑΙΑ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥ

● Ἡ παρακμή τῶν Σελτζούκων ἐξαιτίας τῆς μογγολικῆς ἐπέκτασης στή δυτική Ἀσία ἔφερε τούς Ὀθωμανούς στή Μ. Ἀσία καί ἔδωσε ὤθηση σέ μιά ραγδαία ἐξάπλωση τοῦ μικροῦ ἀρχικά κράτους των. Ἀπό τό 1354 ἀρχίζει ἡ ἐξάπλωσή τους στά Βαλκάνια· στό 1402 γίνεται ἕνα ἀπότομο σταμάτημα στό ἀνέβασμά τους μέ τήν ἥττα τους ἀπό τόν Ταμερλάνο καί στό 1421 ξαναβρίσκονται στήν παλιά τους ὁρμή πάλι.

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΣΤΙΓΜΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

● Ἀπό τά χρόνια τοῦ σουλτάνου Μουράτ Β', πού στερέωσε τήν Τουρκική κυριαρχία στά Βαλκάνια καί τή Β. Ἑλλάδα, δείχνουν οἱ Ὀθωμανοί τή διάθεση νά κυριέψουν τήν περικυκλωμένη ἀπό παντοῦ Κωνσταντινούπολη.

● Αὐτό τό πραγματοποιεῖ ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β' στίς 29 Μαΐου 1453 μέ ἀντίπαλό του καί ὑπερασπιστή τῆς Πόλης τόν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο ΙΑ' Παλαιολόγο, πού βρῆκε τό θάνατο πολεμώντας μπρός στήν πύλη τοῦ Ρωμανοῦ.

Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1204-1453)

● Τάση ἐπιστροφῆς σέ παλιές ἀρχιτεκτονικές μορφές. Στή Ζωγραφική διαμορφώνονται δύο σχολές: ἡ Μακεδονική μέ ρεαλιστικές τάσεις καί τῆς Κωνσταντινούπολης μέ ἰδεαλιστικές.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— ἑνωτικοί — ἀνθενωτικοί — Καταλανική Ἑταιρεία — Σικελικός ἑσπερινός — ὀρθόδοξη σταυροφορία — Γαζῆδες — τιμάρια — γενιτσαρικό σῶμα — παιδομάζωμα — κρυπτοχριστιανοί — ἐξισλαμισμός.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τόν Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο	1261
Δυναστεία Παλαιολόγων	1261 - 1453
Δεσποτάτο Ἠπείρου	1204 - 1348
Ἵδρυση δεσποτάτου Μιστρᾶ	1348
Στέφανος Ντουσάν	1331 - 1355
Ἵδρυση τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους	1326
Ἀπόβαση τῶν Ὀθωμανῶν στήν Εὐρώπη	1354
Ἡ μάχη τοῦ Κόσσοβο (Κοσσυφοπέδιου)	1389
Ἡ μάχη τῆς Ἄγκυρας	1402
Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας	1439
Ἡ μάχη τῆς Βάρνας	1444
Ἡ ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τούς Τούρκους — 29 Μαΐου τοῦ	1453
Ἅλωση τῆς Τραπεζούντας ἀπό τούς Τούρκους καί διάλυση τῆς αὐτοκρατορίας της	1461

Κείμενα

1. Τό κάστρο τοῦ Μιστρᾶ καί ἡ λάμψη τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας.

Αὐτό τό κάστρο στάθηκε ἕνα ἀπό τά δυνατότερα καστέλια τοῦ Μοριᾶ γιά τή στρατηγική του θέση· τό 'χτισε μέ πολύ μεράκι ὁ Φράγκος πρίγκιπας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουΐνος τό 1249, ὕστερ' ἀπό τήν κατάληψη τῆς Μονεμβασίας. Ἔβαλε μέσα πύργους γιά τούς ἱππότες, σπίτια γιά τούς φύλακες, ἀποθῆκες, πλακόστρωτες αὐλές, τό στόλισε μέ ψηλές τοξοθυρίδες καί τό 'κανε «κάστρον ἰσχυρόν, μέ ἄνδρας ἀνδρειωμένους», γιά νά προσέχει ἀπ' ἐδῶ τίς ἀνυπότακτες φυλές πού εἶχαν πλημμυρίσει τόν Ταύγετο.

Τό «Χρονικό τοῦ Μορέως» ἱστορίζει μ' αὐτά τά λόγια τό χτίσιμο τοῦ κάστρου τοῦ Μιστρᾶ ἀπό τό Βιλλεαρδουΐνο:

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

«Καί ὅταν ἐγύρισε καλά τά μέρη ἐκεῖνα ὅλα,
εὗρε βουνί παράξενον, ἀπόκομμα εἰς ὄρος,
ἀπάνω τῆς Λακεδαιμονιᾶς κανένα μίλιν πλέον
διά τοῦ ἄρεσε πολλά νά ποιήση δυναμάριν
ὅρισεν ἀπάνω στό βουνί καί ἔκτισεν ἕν κάστρον
καί Μυζηθρά τ' ὀνόμασε, διότι τό ἔκραζαν οὕτως,
κάστρον λαμπρόν τό ἔποικε καί μέγα δυναμάριν».

Ἀπό δῶ πάνω ὁ Βιλλεαρδουΐνος καμάρωνε καί τήν ἀπέραντη Λακεδαιμονία του, ὅπου ἔβγαινε σεργιάνι μέ ὀγδόντα ἱππότες τῆς Καμπανίας καί τῆς Βουργουνδίας, χρυσοσπηρουνάτους πάνω σέ χρυσοχαλίνωτα ἄλογα, ἀκολουθούμενος κι ἀπό χίλιους σιδερόφραχτους καβαλαρέους. Ἦτανε τόσο μεγαλόπρεπη αὐτή ἡ πομπή τοῦ Βιλλεαρδουΐνου, ὥστε, καθώς λένε οἱ ἱστορικοί, ἀπό τόν καιρό τῆς ἀρχαίας Σπάρτης δέν εἶχαν ξαναφανεῖ στίς ὄχθες τοῦ Εὐρώτα λαμπρότεροι πολεμιστές. Κι αὐτό, γιατί ἡ αὐλή τοῦ πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας στάθηκε ἡ κυριότερη σχολή τοῦ ἱπποτισμοῦ καί τῆς πολεμικῆς τέχνης στήν Ἀνατολή. Ἀπ' ὅλα τά μέρη ἔρχονταν μεγάλοι κύρηδες κι ἄρχοντες, γιά νά καταταχτοῦν στή στρατιωτική ὑπηρεσία τοῦ «Πριγκιπάτου τοῦ Μορέως». Ξένοι βαρῶνοι παντρεύονταν μέ ἀρχόντισσες Ἑλληνίδες καί βυζαντινοί πρίγκιπες φράγκισσες βασιλοποῦλες. Ἡ γαλλική γλώσσα εἶχε τόσο διαδοθεῖ, ὥστε τή μιλοῦσαν ὅπως καί στό Παρίσι.

ΑΘΗΝΑ ΤΑΡΣΟΥΛΗ
[*Κάστρα καί Πολιτεῖες τοῦ Μοριᾶ.*
Ἔκδοση Δημητράκου σελ. 71 - 72]

2. Γεώργιος Γεμιστός — Πλήθων

Ὁ Γεώργιος Γεμιστός, πρός τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ ἐλαττώμασι, εἶχε καί ἕν ἐλάττωμα ἄγνωστον καί ἀνήκουστον κατ' ἐκεῖνον τόν χρόνον. Ἦτο εἷς ἐκ τῶν ὀλιγίστων, οἵτινες εἶχον συνείδησιν τοῦ ἐθνισμοῦ, καί ἡ καρδία του ἐφλέγετο ὑπό φιλοπατρίας. Εἶχεν ἀναμιχθῆ εἰς τά πολιτικά τῆς ἐποχῆς, καί συνεβούλευσεν ἑκάστοτε τά βέλτιστα εἰς τούς ἐν τῇ ἀρχῇ. Ἦτο δέ καί ὁ μόνος ὅστις κατώρθωσε νά μαντεύσει ποῦ ἔκειτο ἡ σωτηρία.

Πάντες οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἦσαν ὑπέρ τῶν ἄκρων. Οἱ μέν ἤθελον τήν ἐσχάτην κατά τῆς Ρώμης ἀντίστασιν καί τήν ἀπεγνωσμένην ὑποδούλωσιν εἰς τούς Ἀγαρηνούς. Οἱ δέ ἐπεθύμουν τήν οἰκονομικήν ἀναγνώρισιν τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα, τήν διά προχείρων φαρμάκων θεραπείαν τῆς μονομανίας ταύτης, ἥτις ἔβοσκε τούς δυτικούς, καί συνάμα τόν μυκτηρισμόν αὐτῆς, ἐλπίζοντες πρόσκαιρον σωτηρίαν διά τοῦ μέσου τούτου. Ἀλλ' ὁ Πλήθων, νέος ἔτι, πολλά ἔτη πρό τῆς Ἁλώσεως, εἶχεν ὑποβάλει εἰς τόν βασιλέα τέλειον σύστημα πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς ἀνοργανώσεως, ὅπερ ἄν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει καί ἄν ἦτο δυνατόν νά ἐκτελεσθῆ, ἤθελε προλάβει ἴσως τήν πεπρωμένην καταστροφήν, ἥτις ἔμελλε νά ἐπέλθη λήγοντος τοῦ Μαΐου τοῦ ἔτους 'αυνγ'.

ΑΛ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ
[«*Ἡ Γυφτοπούλα*», ἀπόσπασμα.
Ἔκδ. «Σεφερλῆς» Τόμ. Α' σελ. 358]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. Ἐπιστολή τοῦ σουλτάνου Μουράτ πρός τούς κατοίκους τῶν Ἰωαννίνων πού τούς παρακινεῖ νά παραδοθοῦν.

Βασιλεύς Μουράτ τῆς Ἀνατολῆς καί Δύσεως, γράφω εἰς ἐσᾶς τούς Ἰωαννίτας καί σᾶς συμβουλεύω νά ἔλθετε θεληματικῶς νά μοῦ παραδώσετε τό κάστρο σας καί νά μέ προσκυνήσετε διά βασιλέα σας, διά νά μή μέ κινήσετε εἰς θυμόν μέγαν καί ἔλθω ἐναντίον σας μέ τά στρατεύματά μου καί πάρω τό κάστρο σας μέ τό σπαθί μου. Καί τότε θέλετε πάθει τά ὅσα ἔπαθαν καί τά λοιπά κάστρα, ὅπου θεληματικῶς δέν μέ ἐπροσκύνησαν καί ἐκατακόπησαν μέ τό σπαθί μου, καί ὑπό τῶν στρατιωτῶν μου ἐσκλαβώθησαν καί Ἀνατολή καί Δύση ἐπωλήθησαν. Καί ὅρκον ἀναμεταξύ μας νά ποιήσωμεν, ὅτι νά μή σᾶς βγάλω ποτέ ἀπό τό κάστρο σας, καί ἐσεῖς πάλι νά μή φανῆτε ἐπίβουλοι καί τῆς βασιλείας μου ἀπειθεῖς οὐδέποτε.

ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ

[*Ἡ ἑλληνική ἐπίσημος γλῶσσα τῶν σουλτάνων.* «Νέος Ἑλληνομνήμων» Τόμ. Ε' 1908 σελ. 58]

4. Οἱ προτάσεις τοῦ Μωάμεθ Β' γιά παράδοση τῆς Πόλης κι ἡ ἀπάντηση τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου σ' αὐτές.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἀπαρτίσας οὖν τά πάντα, (ὁ Μωάμεθ Β'), ὡς αὐτῷ ἐδόκει, καλῶς ἔπεμψεν ἔνδον λέγων τῷ βασιλεῖ:

«Γίνωσκε τά τοῦ πολέμου ἤδη ἀπηρτίσθαι, καί καιρός ἔστιν ἀπό τοῦ νῦν πρᾶξαι τό ἐνθυμηθέν πρό πολλοῦ παρ' ἡμῖν νῦν, τήν δέ ἔκβασιν τοῦ σκοποῦ τῷ θεῷ ἀφίεμεν.

Τί λέγεις; Βούλει καταλείπειν τήν πόλιν, καί ἀπελθεῖν ἔνθα καί βούλει μετά τῶν σῶν ἀρχόντων καί τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς,

ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ

«Μάθε πώς ὅλα πιά συνάχτηκαν τ' ἀσκέρια μου
κι ἕνα μονάχα προσδοκοῦν: τό γιαταγάνι μου
νά σηκωθεῖ καί ν' ἀμολήσει τό γιουρούσι.
Μά πρῶτα, βασιλιά, λόγο φιλιᾶς σοῦ στέλνω:
τά φλάμπουρα μέ τούς δικέφαλους ἀιτούς σου
κατέβασέ τα πιά ἀπ' τά πέρφανα κοντάρια,
τό μισοφέγγαρο ν' ἀνέβει τοῦ Προφήτη.
Καί τίς χαλκόδετες καστρόπορτες τῆς Πόλης,
εἰρηνικά, χαράματα ἄνοιξε, νά μποῦμε·
καί, μά τό Μουχαμέτη, ὁρκίζουμαι ν' ἀφήσω

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καταλιπὼν τὸν δῆμον ἀζήμιον εἶναι καί παρ' ἡμῶν καί παρά σοῦ, ἢ ἀντιστῆναι, καί σύν τῇ ζωῇ καί τά ὑπάρχοντα ἀπολέσεις, σύ τε καί οἱ μετά σοῦ, ὁ δέ δῆμος αἰχμαλωτισθείς παρά τῶν Τούρκων διασπαρῶσιν ἐν πάσῃ τῇ γῇ».

Ὁ βασιλεύς δέ ἐπεκρίνατο σύν τῇ Συγκλήτῳ:

«Εἰ μέν βούλει, καθώς καί οἱ πατέρες σου ἔζησαν, εἰρηνικῶς σύν ἡμῖν συνζῆσαι καί σύ, τῷ θεῷ χάρις. Ἐκεῖνοι γάρ τούς ἐμούς γονεῖς ὡς πατέρας ἐλόγιζον καί ἐτίμων, τήν δέ πόλιν ταύτην ὡς πατρίδα.

Καί γάρ ἐν καιρῷ περιστάσεως ἅπαντες ἐντός ταύτης εἰσιόντες ἐσώθησαν, καί οὐδείς ὁ ἀντισταίνων ἐμακροβίῳ. Ἔχε δέ καί τά παρ' ἡμῖν ἁρπαχθέντα ἀδίκως κάστρα καί γῆν ὡς δίκαια, καί ἀπόκοψον καί τούς φόρους τόσους ὅσους κατά τήν ἡμετέραν δύναμιν κατ' ἔτος τοῦ δοῦναί σοι, καί ἄπελθε ἐν εἰρήνῃ.

Τί γάρ οἶδας εἰ θαρρῶν κερδᾶναι εὑρεθῆς κερδανθείς; Τό δέ τήν πόλιν σοι δοῦναι οὔτ' ἐμόν ἐστι οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ· κοινῇ γάρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καί οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν.»

ΔΟΥΚΑΣ
[Ἱστορικός τῆς Ἅλωσης]

καί σένα, κι ὅλους τούς ἀρχόντους σου,
νά φύγετε
ἀπείραχτοι, μαζί μέ τ' ἀκριβά ἀγαθά σας.
. . . . . .
. . . . . .

«Ἂν θές εἰρηνικά νά πορευτεῖς μαζί μας,
τῶν Μουσουλμάνων βασιλιά, χαρά μεγάλη
σέ μένα, στούς ἀρχόντους, στό λαό μου·
κι ἄκου:
τά κάστρα καί τή γῆς πού μοῦ ἅρπαξες,
τό πλήθιο
τό ψυχομέτρι πού μοῦ σκλάβωσες, τά
σβήνουμε
ἀπ' τήν παλιά κληρονομιά μας, χάρισμά
σου·
Κι ἀκόμα φόρο ἐγώ θά σοῦ πλερώνω κι
ὅλες σου
τίς ἀνομιές καί τίς ντροπές θά τίς ξεχάσω -
νά τραβηχτεῖς μονάχα εἰρηνικά ἀπ' τήν
Πόλη.
Καί μή γυρεύεις ὅ,τι μιά ψυχή γενναία
καί πέρφανη ποτέ δέ θά δεχτεῖ νά δώσει·
πιό πάνω ἀπ' τή ζωή ἡ τιμή θρονιάει
τοῦ ἀνθρώπου
κι ὁμόγνωμα ὅλοι μας καί λεύτερα κρα-
τώντας
στά χέρια τό σταυρό καί τ' ἅρματα,
ἀπαντοῦμε:
Δέν παραδίνουμε τήν Πόλη, τή ζωή μας
πήραμε ἀπόφαση νά δώσουμε, ἀπροσκύ-
νητα
γιά λευτεριά στό χῶμα ἐτοῦτο πολεμώντας·
καλός, γιά τό ἀκριβό χατήρι της, κι ὁ
Χάρος.

Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ
[*Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος*]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

5. Ἡ εἴσοδος τοῦ Μωάμεθ Β' στήν Ἁγία Σοφία.

Τό ἀπόγευμα τῆς ἴδιας ἡμέρας, ἴσως καί τήν ἑπομένη, ἔκαμε ὁ σουλτάνος Μωάμεθ τή θριαμβευτική του εἴσοδο στήν κατακτημένη πόλη. Ἦταν πολύ νέος, πάνω κάτω εἴκοσι πέντε ἐτῶν. Εἶχε παχιά καί ροῦσα μουστάκια. Πίσω του ἐρχόταν καβάλα πολυπρόσωπο ἐπιτελεῖο: ὅλοι οἱ ὀνομαστοί βεζύρηδες, οἱ πασάδες καί οἱ μπέηδες τοῦ στρατοῦ του, μέ τίς λαμπρές στολές τους, μέ τά ἀστραφτερά ὅπλα τους, ἀνάμεσα σέ ἰσχυρό ἀπόσπασμα ἀπό γενιτσάρους, πού τούς εἶχαν διαλέξει μέσα ἀπό τούς πιό ὄμορφους καί ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν τήν πιό πλούσια ἁρματωσιά.

Ἡ λαμπρή συνοδεία πέρασε στά ἄλογα ἐπάνω ἀπό τήν πύλη τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, τοῦ σημερινοῦ Τόπ-Καποῦ, καί ἀπό τούς μεγάλους δρόμους τῆς πολιτείας, πού φριχτά εἶχε λεηλατηθεῖ, πατώντας σέ ἄπειρα πτώματα, τράβηξε γιά τήν Ἁγιά Σοφιά, τή Μεγάλη Ἐκκλησία. Ὁ σουλτάνος πήδηξε ἀπό τό ἄλογό του, ὅταν ἔφτασε μπροστά στίς ἀσημοστόλιστες μεγάλες χάλκινες πύλες, γονάτισε καί, ἀφοῦ προσευχήθηκε στό Θεό πού τοῦ ἔδωσε ἐπιτέλους τήν πολυπόθητη νίκη, σκόρπισε λίγο χῶμα στό κεφάλι πού ἦταν σκεπασμένο μέ σαρίκι. Ἔπειτα σηκώθηκε καί προχώρησε κάτω ἀπό τούς λαμπρούς θόλους. Ἡ σκηνή αὐτή στάθηκε μιά ἀπό τίς ἐπισημότερες τῆς ἱστορίας.

Ἐνῶ ὁ νέος μονάρχης προχωροῦσε στό θαυμαστό οἰκοδόμημα πού τόσο εἶχε λεηλατεῖ ἀπό τίς φριχτές σκηνές τοῦ φόνου καί τῆς ἁρπαγῆς, θαύμαζε σιωπηλός τό ἀνήκουστο αὐτό θέαμα, ταραγμένος καί ἀπό τή σεπτή μεγαλοπρέπεια. Τότε εἶδε ἕναν ἀπό τούς στρατιῶτες του νά σπάει ἕνα κομμάτι μάρμαρο ἀπό τό θαυμάσιο δάπεδο καί αὐστηρά τόν ρώτησε γιατί τό ἔκανε. «Εἶναι μνημεῖο τῶν ἀπίστων καί εἶμαι ἀληθινός πιστός» ἀποκρίθηκε ὁ φανατικός Τοῦρκος. Ὁ Μωάμεθ, πού ἦταν μορφωμένος ὅσο χρειαζόταν, γιά νά καταλαβαίνει τήν ὡραιότητα τῆς Ἁγίας Σοφίας, θύμωσε πολύ ἀπό τήν ἀπάντηση αὐτή, τράβηξε τό γιαταγάνι καί πλήγωσε τό συνομιλητή του, λέγοντάς του ὅτι ἄφησε τό στρατό του νά λεηλατήσει τά σπίτια καί νά αἰχμαλωτίσει τούς ἀνθρώπους, κράτησε ὅμως γιά τόν ἑαυτό του τά κτίρια τῆς κατακτημένης πολιτείας.

Ἔπειτα ὁ σουλτάνος κάλεσε ἕναν ἰμάμη, «ἕνα τῶν βρωμερῶν ἱερέων του», ὡς λέγει ὁ λατίνος χρονογράφος, τόν πρόσταξε νά ἀνεβεῖ στόν ἄμβωνα καί ἐκεῖ νά διαβάσει τό σύμβολο τῆς μουσουλμανικῆς πίστης. Αὐτός, ὄρθιος ἐπάνω στή μαρμάρινη Ἁγία Τράπεζα, γύρισε πρός τή Μέκκα καί ἔκανε τήν πρώτη προσευχή του. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη ὁ περίφημος ναός τῆς Ὑπάτης Σοφίας τοῦ ἔνσαρκου Λόγου, πού χτίστηκε ἀπό τόν Ἰουστινιανό καί τή γυναίκα του τή Θεοδώρα, γιά νά δοξάζει τή χριστιανική θρησκεία, ἔγινε τζαμί.

Συνεχίζοντας τήν πορεία του στό εὐρύχωρο οἰκοδόμημα καί ἀνάμεσα στούς στρατιῶτες του πού ἔσερναν ἔξω τήν ἀξιοθρήνητη ἀνθρώπινη ἀγέλη, βρέθηκε ὁ σουλτάνος, καθώς λέει παλιά σλαβόνικη ἀφήγηση, μπροστά σέ μιά θύρα, πού τά παραπετάσματά της ἀπότομα τραβήχτηκαν. Τότε ὁ σουλτάνος εἶδε πλῆθος ἀπό ὀρθόδοξους ἱερεῖς, πού ἔτρεξαν νά γονατίσουν μπροστά του καί γοερά τόν παρακάλεσαν νά μήν τούς θανατώσει. Τούς κοίταξε μέ περιφρόνηση, τούς πρόσταξε μέ μιά κίνηση τοῦ χεριοῦ νά σηκωθοῦν καί ὑποσχέθηκε νά τούς χαρίσει τή ζωή. Ἔπειτα ἔστειλε στήν πόλη τελάληδες νά σταματήσει ἡ σφαγή. Ὅταν ἔφτασαν οἱ ὀρδές τῶν δολοφόνων, οἱ ἱερεῖς αὐτοί,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χωρίς νά τούς δεῖ κανείς, μπορεῖ νά κατάφεραν νά κρυφτοῦν σέ μέρος πού νά εἶχε πόρτα γιά τήν ἐκκλησία καί φανερώθηκαν, ὅταν ἦρθε ὁ σουλτάνος. Καί τοῦτο ἴσως εἶναι ἡ ἀρχή τῆς παράδοσης πού ἀνέφερα.

ΓΟΥΣΤΑΒΟΣ ΣΑΟΥΜΠΕΡΖΕ

[«Νέα Ἑστία» 1-6-1953. Μετ. Α.Κ. σελ. 872]

6. Ἡ Πόλις ἑάλω.

(Οἱ τελευταῖες στιγμές τῆς Πόλης ἀφηγημένες σέ λαϊκό ὕφος)

Στό μεταξύ κολλήσανε στό κάστρο ἕνα σμάρι Τοῦρκοι καί πηδήξανε μέσα στήν τάμπια, τσαλαπατώντας ὁ ἕνας τόν ἄλλον, καί πλημμάρανε σάν τή θάλασσα πού ρίχνει χάμω τόν μόλο, κι ἡ καστρόπορτα ἄνοιξε, κι ἡ μερμηγκιά χύμηξε μέσα σέ φοβερή ὀχλοβοή. Ἐκείνη τήν ὥρα ἀκούστηκε μιά φωνή «Ἡ Πόλη πάρθηκε!».

Ὁ δυστυχής βασιλέας κέντησε τ' ἄλογό του κι ἔδραμε κατά τό μέρος πού γινότανε ὁ θρῆνος κράζοντας καί δίνοντας θάρρος στούς δικούς του. Μά τό τουρκομάνι φούσκωνε ὁλοένα κι ἄμπωχνε μπροστά του τούς λιγοστούς χριστιανούς. Τότες ὁ Κωνσταντῖνος ἔπεσε μέσα στό πλῆθος σά λέοντας, μέ τό σπαθί στό χέρι, κι ἔτρεχε σάν ποταμός τό αἷμα ἀπό τά χέρια κι ἀπό τά ποδάρια του.

Ἀπό τά δεξιά του πολεμοῦσε ὁ Δόν Φραγκίσκος ὁ Τολέδος, καί σάν τόν ἀιτό λιάνιζε τούς ὀχτρούς μέ τό στόμα καί μέ τά νύχια. Κι ὁ Θεόφιλος ὁ Παλαιολόγος, σάν εἶδε τόν βασιλέα ματοχωμένον, φώναξε κλαίγοντας «θέλω νά πεθάνω. Δέ θέλω νά ζήσω.!» καί ρίχτηκε μέσα στούς Τούρκους βαρώντας μέ τό σπαθί του.

Καί ὁ Γιάννης ὁ Δαλμάτης βρέθηκε ἐκεῖ πέρα, καί πολεμοῦσε σά λεοπάρδαλος. Τρεῖς φορές ἀμπώξανε τούς Τούρκους αὐτοί οἱ γενναιόκαρδοι ἄνδρες, μά στό τέλος σκοτωθήκανε καί τά κορμιά τους βουλιάξανε μέσα στ' ἀνθρωπομάνι. Μαζί τους πολεμήσανε καί σκοτωθήκανε κι ἄλλοι στρατιῶτες χριστιανοί καί παραδώσανε τήν ψυχή τους γιά τήν πίστη τοῦ Χριστοῦ, κοντά στήν πόρτα τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, τήν Τρίτη τό πρωί 29 Μαΐου 1453. Ἐκεῖ παράδωσε τήν ψυχή του ὁ μάρτυρας βασιλιάς, κράζοντας μέ δάκρυα: «Δέν ὑπάρχει χριστιανός νά κόψει τήν κεφαλή μου!»

Τήν ὥρα πού γινότανε στήν καστρόπορτα τοῦ Ρωμανοῦ αὐτός ὁ θρῆνος, μέσα ἡ πολιτεία ἤτανε ἔρημη, γιατί οἱ ἄνθρωποι εἶχανε κλειστεῖ στά σπίτια ἀπό τήν τρομάρα τους. Μέσα στά βουβά μεϊντάνια καί στούς δρόμους ἀκουγότανε μοναχά ἡ φωνή: «Ἡ Πόλη πάρθηκε!», «ἡ Πόλη πάρθηκε!» κι' ἀπό τόν ἀντίλαλο παραλύνανε τά γόνατα ἀπό τήν τρομάρα. Πολλοί τρελαθήκανε ἀκούγοντας αὐτή τή φωνή νά κράζει μέ θρῆνο: «ἡ Πόλη πάρθηκε!», «ἡ Πόλη πάρθηκε!», «Ἡ Πόλις ἑάλω!».

Φ. ΚΟΝΤΟΓΛΟΥΣ

[«Νέα Ἑστία» 1-6-1953 σελ. 729]

7. Οἱ τελευταῖες στιγμές τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου.

(Λαϊκή γλώσσα τῆς ἐποχῆς)

Καί τῇ δ' τοῦ Ἀπριλίου μηνός τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἦλθεν πάλιν ἀμηρᾶς καί παρέπεσε τήν πόλιν πολιορκῶν αὐτήν πᾶσι τρόποις καί πάσαις μηχαναῖς, διά τε γῆς καί θαλάσσης περικυκλώσας καί τά ιη' μίλια τῆς πόλεως, τετρακοσίων πλευσίμων ὄντων

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀπό τήν θάλασσαν μικρῶν καί μεγάλων, διακοσίων δέ χιλιάδων ἀνδρῶν ἀπό τῆς στερεᾶς, ἐχούσης τῆς πόλεως, τῆς τοσαύτης εἰς μέγεθος, ἄνδρας πρός ἀντιπαράταξιν, ἴδῃ ὡς ἄνευ τῶν ξένων μόλις ὄντων σ' ἤ μικρόν τι πρός.

Ἔγνων οὖν ἐγώ τοῦτο οὕτως ἔχον, ἀπό αἰτίας τοιαύτης· τοῦ γάρ βασιλέως προστάξαντος τοῖς δημάρχοις ἔγραψεν εἷς ἕκαστος τήν δημαρχίαν αὐτοῦ ἀκριβῶς, τούς δυναμένους σταθῆναι ἐν τῷ κάστρῳ κοσμικούς καί καλογέρους καί τί καί τί ἅρμα πρός ἅμυναν νά ἔχῃ εἷς ἕκαστος αὐτῶν, καί φέροντες εἷς ἕκαστος τῶν δημάρχων δέδωκε τό κατάστιχον τῆς αὐτοῦ δημαρχίας τῷ βασιλεῖ· εἶτα ὁρίζει πρός ἐμέ. Αὕτη ἡ δουλεία πρός σέ ἀφορᾶ καί οὐ πρός ἄλλον τινά διά τό ἐπίστασθαί σε καί καλῶς ἀριθμεῖν καί καλῶς φυλάσσειν τά φυλακῆς δεόμενα καί ἀπόκρυφα. Καί λάβε τά κατάστιχα καί καθίσας εἰς τό ὀσπίτιόν σου λογάριασε ἀκριβῶς, πόσοι εἰσίν ἄνθρωποι, καί πόσα ἅρματα, καί πόσα κοντάρια, καί πόσα σκουτάρια, καί πόσα τοξάρια. Καί ἐκτελέσας τόν ὁρισμόν αὐτοῦ φέρων δέδωκα τῷ αὐθέντῃ μου καί βασιλεῖ τό κατάστιχον μετά λύπης καί σκυθρωπότητος ὅτι πολλῆς καί ἔμεινεν μόνον ἐν ἀποκρύφῳ ἡ ποσότης εἰς ἐκεῖνον καί ἐμέ.

Καί τῇ κθ' Ματου, ἡμέρα γ' ὥρᾳ τῆς ἡμέρας ἀρχῇ, ἀπῆρε τήν πόλιν ὁ ἀμηρᾶς, ἐν ᾗ ὥρᾳ καί ἁλώσει τῆς πόλεως καί ὁ μακαρίτης αὐθέντης μου καί βασιλεύς κυρ Κωνσταντῖνος σκοτωθείς ἀπέθανεν ἐμοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐχ εὑρεθέντος τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλά προστάξει ἐκείνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἄλλου μέρους τῆς πόλεως· ἰού ἰού κἀμοί, τῆς προνοίας οὐκ οἶδ' εἰς τίνα με καιρόν φυλαττούσης! Ἦν δέ ἡ πᾶσα ζωή αὐτοῦ δή τοῦ μακαρίτου βασιλέως καί μάρτυρος χρόνοι μθ' καί μῆνες γ' καί ἡμέραι η', ἀφ' ὧν ἦν βασιλεύς χρόνους δ', μῆνας δ' καί ἡμέρας κδ', ὄγδοος βασιλεύς τοῦ γένους αὐτοῦ τῶν Παλαιολόγων ὑπάρχων. Ὁ γάρ πρῶτος Μιχαήλ· ὁ δεύτερος Ἀνδρόνικος· ὁ τρίτος Μιχαήλ· ὁ τέταρτος Ἀνδρόνικος· ὁ πέμπτος Ἰωάννης· ὁ ἕκτος Μανουήλ· ὁ ἕβδομος Ἰωάννης, καί ὁ ὄγδοος Κωνσταντῖνος. Ἦρχον δέ καί βασίλειον ταύτην δή τήν Κωνσταντινούπολιν τό τούτων γένος τῶν Παλαιολόγων χρόνους ἑκατόν ἐνενήκοντα τέσσαρες καί μῆνας δέκα καί ἡμέρας δ!· ἁλούς οὖν ἐγώ καί πάντα τά δυσχερῆ καί κακά τῆς αἰχμαλωσίας ὑπενεγκών ὁ ἄθλιος τέλος ἐξαγορασθείς.

ΣΦΡΑΝΤΖΗΣ
[Ἀπόσπασμα ἀπό τό Chronicon Minus]

8. Συμφωνία τοῦ Μωάμεθ Β' τοῦ Πορθητῆ μέ τούς Γενοβέζους τοῦ Γαλατᾶ πού τοῦ παράδωσαν δίχως μάχη τό προάστιο αὐτό τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἐγώ, ὁ μέγας αὐθέντης καί μέγας ἀμηράς σουλτάνος ὁ Μεχμέτ μπέης, ὁ υἱός τοῦ μεγάλου αὐθέντου καί μεγάλου ἀμηρᾶ σουλτάνου τοῦ Μουράτ μπέη.

Ὀμνύω εἰς τόν θεόν τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς εἰς τόν μέγαν ἡμῶν προφήτην τόν Μωάμεθ καί εἰς τά ἑπτά μουσάφια ὅπου ἔχομεν καί ὁμολογοῦμεν, καί εἰς τούς ρκδ' χιλιάδας προφήτας τοῦ θεοῦ καί πρός τήν ψυχήν τοῦ πάππου μου καί τοῦ πατρός μου, καί πρός ἑαυτόν καί πρός τά παιδία μου καί εἰς τό σπαθί ὅπου ζώνομαι.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐπειδή ἔστειλαν οἱ καθολικοί ἄρχοντες τοῦ Γαλατᾶ πρός τήν πόρταν τῆς αὐθεντίας μου τούς τετιμημένους ἄρχοντας, τόν κύριον Μπαμπιλᾶν Παραβᾶν καί τόν κύριον Μαρκέζον Δριφάγκην καί τόν δραγουμάνον των Νικόλαον Πελατζόνην, καί ἐπροσκύνησαν τήν βασιλείαν μου, καί ἐδεήθησαν τῆς αὐθεντίας μου, καί νά ἔχουν τάς νομάς κατά τήν συνήθειαν τοῦ καθόλου τόπου τῆς αὐθεντίας μου· νά χαλάσω τό κάστρον των, αὐτοί δέ νά ἔχουν τά πράγματά των καί τά ὀσπίτιά των καί τά μαγαζία των καί τά ἀμπέλια των καί τούς μύλους των καί τά καράβια των καί τάς βάρκας των καί τάς πραγματείας των ὅλας, καί τάς γυναῖκας των καί τά παιδία των εἰς τό θέλημά των, καί νά πωλοῦν τάς πραγματείας των ἐλεύθερα καθώς ὅλος ὁ τόπος τῆς αὐθεντίας μου, νά πηγαίνουν καί νά ἔρχωνται ἐλεύθερα διά ξηρᾶς καί θαλάσσης καί κουμέρκιον νά μή δίδουν, μήτε φτιαστικόν, εἰμή νά δίδουν χαράτζιον, ὡς καθώς εἶναι ὅλος ὁ τόπος τῆς αὐθεντίας μου. Οἱ αὐτοί νόμοι καί συνήθειαι νά εἶναι οἱ αὐτοί ἀπό τοῦ νῦν καί ἔμπροσθεν, καί νά τούς ἔχω ἀκριβούς καί νά τούς διαφεντεύω, ὡς καθώς διαφεντεύω τό πρόσωπόν μου ὅλον.

Τάς ἐκκλησίας των νά τάς ἔχουν καί νά τάς ψάλλουν, μόνον καμπάνες καί σημαντήρια νά μηδέν κτυποῦν ἀπό τάς ἐκκλησίας, μαίδιον νά μή ζητήσω μηδέ αὐτοί νά ποιήσουν ἄλλας ἐκκλησίας. Οἱ πραγματευτάδες τῶν Γενοβέζων νά πηγαίνουν καί νά ἔρχωνται ἐλεύθερα, νά ποιοῦν τάς πραγματείας των, παιδία ποτέ εἰς γιανιτζάρους νά μή πάρω, μήτε τινά νέον, μήτε Τοῦρκον νά εἶναι εἰς τό μέσον των, ἀμή νά εἶναι ἐξόχως, εἰ μή νά βάλει ἡ αὐθεντία μου σκλάβον νά τούς βλέπει. Αὐτοί δέ οἱ Γαλατιανοί νά ἔχουν ἄδειαν νά βάλλουν πρωτόγηρον εἰς τό μέσον των διά νά διορθώνει τίς δουλείας ὁπού ἔχουν οἱ πραγματευτάδες. Γιανιτζάροι καί σκλάβοι νά μή κονεύουν εἰς τά ὀσπίτιά των· τά κουμέρκια ὁπού χρωστοῦν νά τά μαζώξουν· ἔχουν καί χρέος ἀπερνῶντες τά ὅσα ἐξώδευσαν, ἔχουν τήν ἄδειαν νά τά μαζώξουν ἀπό τήν μέσην τους, διά νά εὔβγουν ἀπό τό χρέος. Οἱ ἄρχοντες καί οἱ πραγματευτάδες των νά μηδέν ἀγγαρεύωνται. Οἱ πραγματευτάδες τῶν Γενουβέζων νά ἔχουν ἄδειαν νά πηγαίνουν καί νά ἔρχωνται καί νά δίδουν κουμέρκιον κατά τούς νόμους καί συνήθειαν.

Ἐγράφη τό παρόν ὁρκομωτικόν, καί ὤμοσεν ἡ αὐθεντία μου ἐν ἔτει ʹστ πξαʹ ἀπό κτίσεως κόσμου. Ἐγύρας ωνζʹ.

ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ

[*Ἡ ἑλληνική ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τῶν σουλτάνων.* «Νέος Ἑλληνομνήμων» Τόμ. Ε' 1908, σελ. 66 - 67)

9. Ἕνας χρονικογράφος σέ λαϊκό ὕφος θρηνεῖ γιά τήν Ἅλωση.

Ὤ, μέγα κακό εἰς τήν δυστυχισμένην Κωνσταντινούπολη! Ἀκόμη ὁ ἥλιος δέν ἤτονε καλά σηκωμένος ἀπό τήν ἀνατολή, ὁπού δέν ἤτονε δύο ὧρες τῆς ἡμέρας, καί οἱ Τοῦρκοι ἐπεριλάβανε τήν ἐλεεινή πόλη. Καί ἐκεῖ ὁπού ἐμπήκανε εἰς τήν χώρα, ὅσοι χριστιανοί ἀντιστέκανε μέ τά ἅρματά τους, ὅλους τούς ἐκόφτανε, καί ὅσοι ἐπροσκυνούσανε, τούς ἐκάμνανε σκλάβους, καί τούς γέροντες τούς ἀχαμνούς τούς ἐκόφτανε.

Τότε ἐδράμανε εἰς τήν Ἁγίαν Σοφίαν τήν περιβόητην, καί τήν ἐκουρσέψανε καί ἐπήρανε τίς ἁγίες εἰκόνες καί τίς ἐτζακίζανε καί τίς ἐτζαλοπατούσανε, καί τούς ἁγίους τούς ζωγραφισμένους τούς ἐβγάλανε τά ὀμμάτιά τους. Ὁμοίως ἐδιάβησαν καί εἰς τίς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἄλλες ἐκκλησίες καί εἰς τά μοναστήρια καί τά κουρσεύανε καί ἐπαίρνασι τά σκεύη, χρυσά καί ἀργυρά δισκοπότηρα καί ἄλλα. Καί ἐκαταγδύσανε καί ἐκουρσέψανε ὅλην τήν χώρα. . .

Λοιπόν, ὡσάν ἐκάμανε τή νίκη, ὅρισε ὁ σουλτάνος καί ἐκάμανε χαρές μεγάλες τρεῖς μέρες, καί ἐδοξάστη πολλά, ὁπού ἐκέρδισε μία βασιλείαν μεγάλη τῶν δυστυχισμένων Ρωμαίων. . .

Καί τότε ἔδωσε θέλημα τοῦ φουσάτου καί ἐδιάβη πασαείς εἰς τόν τόπο του χαρούμενος. Ὤ μεγάλη καταδίκη, ὁπού ἐγίνη εἰς τήν Βασίλισσα τῶν πόλεων τοῦ κόσμου ὅλου, ὁπού ποτέ δέν ἐγίνη εἰσέ καμμίαν χώρα ὡσάν ἐγίνη εἰς τήν ἐλεεινή Πόλη! Καί λέγουσι κάποιοι ὅτι ὁ Τοῦρκος ἔκαμε τήν ἀνταμοιβή τῆς Τρωάδας, ὁπού ἐκάμανε οἱ Ἕλληνες, καί ἐπειδή ὁ Τοῦρκος κρατεῖ ἀπό τά μέρη ἐκεῖνα τῆς Ἀνατολῆς ἐξεγδιώχθη εἰς τήν Πόλη.

ΒΑΡΒΕΡΙΝΟΣ ΚΩΔΙΞ

[- Γ. Ζώρα, Ἡ Ἅλωσις τῆς Κων/πόλεως καί ἡ βασιλεία Μωάμεθ Β' τοῦ Κατακτητοῦ κατά τόν Βαρβερινόν Κώδικα ΙΙΙ κτλ. - 1952, σελ. 32 - 34 - Ἀποσπάσματα]

10. Ὁ θρύλος τοῦ μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ.

Ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα ἡ Πόλη νά τουρκέψει καί μπῆκαν μέσα οἱ Τοῦρκοι, ἔτρεξε ὁ βασιλιάς μας καβάλα στ' ἄλογό του νά τούς ἐμποδίσει. Ἦταν πλῆθος ἀρίφνητο ἡ Τουρκιά, χιλιάδες τόν ἔβαλαν στή μέση κι ἐκεῖνος χτυποῦσε κι ἔκοβε μέ τό σπαθί του. Τότε σκοτώθη τ' ἄλογό του κι ἔπεσε κι αὐτός. Κι ἐκεῖ πού ἕνας Ἀράπης σήκωσε τό σπαθί του νά χτυπήσει τό βασιλιά, ἦρθε ἄγγελος Κυρίου καί τόν ἅρπαξε καί τόν πῆγε σέ μιά σπηλιά βαθιά στή γῆ κάτω, κοντά στή Χρυσόπορτα. Ἐκεῖ μένει μαρμαρωμένος ὁ βασιλιάς καί καρτερεῖ τήν ὥρα νά 'ρθει πάλι ὁ ἄγγελος νά τόν σηκώσει. Οἱ Τοῦρκοι τό ξέρουν καλά αὐτό, μά δέν μποροῦν νά βροῦν τή σπηλιά πού εἶναι ὁ βασιλιάς· γι' αὐτό ἔχτισαν τήν πόρτα πού ξέρουν πώς ἀπ' αὐτή θά μπεῖ ὁ βασιλιάς, γιά νά τούς πάρει πίσω τήν Πόλη. Μά, ὅταν εἶναι τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, θά κατεβεῖ ὁ ἄγγελος στή σπηλιά καί θά τόν ξεμαρμαρώσει καί θά τοῦ δώσει στό χέρι τό σπαθί, πού εἶχε στή μάχη. Καί θά σηκωθεῖ ὁ βασιλιάς καί θά μπεῖ στήν Πόλη ἀπό τήν Χρυσόπορτα καί κυνηγώντας μέ τά φουσάτα του τούς Τούρκους, θά τούς διώξει ὥς τήν Κόκκινη Μηλιά. Καί θά γίνει μεγάλος σκοτωμός, πού θά κολυμπήσει τό μουσκάρι στό αἷμα.

ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

[*Ν. Πολίτου – Παραδόσεις*. Ἐν Ἀθήναις 1904 Τ. Α' ἀριθμ. 33]

11. Ἡ Ἅλωση τῆς Πόλης σ' ἕνα τραγούδι τοῦ Πόντου.

Ἕναν πουλίν, καλόν πουλίν, ἐβγαίν' ἀπό τήν Πόλην,
οὐδέ 'ς ἀμπέλια 'κόνεψεν,[1] οὐδέ 'ς σά περιβόλα
ἐπῆγεν καί ν ἐκόνεψεν καί 'ς τοῦ 'Ηλί' τόν κάστρον[2]

1. στάθμευσε, κάθισε.
2. κάστρο τοῦ Ἡλίου. Ὀνομάζεται ἔτσι, γιατί ἦταν ψηλό κι ἀπόκρημνο.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐσεῖξεν[1] τ' ἕναν τό φτερόν, 'ς τσό αἷμαν βουτεμένον,
ἐσεῖξεν τ' ἄλλο τό φτερόν, χαρτίν ἔχει γραμμένον.
'Ατό κανείς 'κ' ἀνέγνωσεν[2], οὐδ' ὁ μητροπολίτης
ἕναν παιδίν, καλόν παιδίν, ἔρχεται κι ἀναγνώθει.
Σεῖτ' ἀναγνώθ' σεῖτα κλαίγει, σεῖτα κρούει τήν καρδίαν[3].
«'Αϊλί ἐμᾶς, καί βάι ἐμᾶς, πάρθεν' ἡ Ρωμανία!»[4]
Μοιρολογοῦν τά ἐγκλησάς, κλαίγ' νε τά μοναστήρα,
κι ἄϊ Γιάννες ὁ Χρυσόστομον κλαίει, δερνοκοπᾶται[5]
«Μή κλαῖς, μή κλαῖς, ἄϊ Γιάννε μου, καί δερνοκοπισκᾶσαι.
—'Η Ρωμανία 'πέρασεν, ἡ Ρωμανία 'πάρθεν.
—'Η Ρωμανία κι ἄν 'πέρασεν, ἀνθεῖ καί φέρει κι ἄλλο.

[*Ἑλληνικά δημοτικά τραγούδια.* — 'Εκλογή. 'Ακαδημία 'Αθηνῶν — 'Εν 'Αθήναις 1926 Τόμ. Α' σελ. 127]

1. ἔσεισε, τίναξε.
2. αὐτό κανένας δέν μπόρεσε νά τό διαβάσει.
3. ἐνῶ διαβάζει, τήν ἴδια ὥρα κλαίει καί σπαράζει τήν καρδιά.
4. ἀλίμονο σέ μᾶς, ἀλίμονο σέ μᾶς, κυριεύτηκε ἡ Ρωμανία, δηλαδή τό Βυζαντινό κράτος.
5. δέρνεται καί χτυπιέται.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ .... 5 - 28

Εἰσαγωγή 5
Συνέπειες στήν οἰκονομία 6
Συνέπειες στήν κοινωνία [1. Ἡ μεσαία τάξη ἐξαφανίζεται, σελ. 6 - 9 * 2. Δυό νέες τάξεις παρουσιάζονται, σελ. 9 - 11 * 3. Οἱ δοῦλοι πληθαίνουν, σελ. 11 - 12] ..... 6 - 12
Συνέπειες στόν τρόπο ζωῆς [1. Ὁ χαρακτήρας τῶν Ρωμαίων μεταμορφώνεται, σελ. 12 * 2. Θρησκεία, σελ. 13 - 15 * 3. Γράμματα, σελ. 15 - 17 * 4. Τέχνες, σελ. 17 * 5. Ἐκπαίδευση, σελ. 17 - 19] ..... 12 - 19
Δυό προσπάθειες νά διορθωθεῖ ἡ κατάσταση [1. Μιά φωνή διαμαρτυρίας: Ἕνας ἄρχοντας αὐστηρῶν ἀρχῶν, σελ. 19 - 20 * 2. Μιά πράξη διαμαρτυρίας: ἡ γενναία ἀπόπειρα μεταρρύθμισης ἀπό τούς ἀδελφούς Γράκχους, σελ. 20 - 21 * 3. Τιβέριος Γράκχος, σελ. 21 - 22 * 4. Γάιος Γράκχος, σελ. 22 - 24] ..... 19 - 24
Ἀνακεφαλαίωση 25
Κείμενα ..... 26 - 28

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΛΟΝΙΖΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΜΦΥΛΙΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ .... 29 - 54

Εἰσαγωγή ..... 29 - 31
Ὁ Μάριος καί ἡ στρατιωτική του μεταρρύθμιση [1. Ἦταν ὁ πρῶτος στή σειρά δυναμικός ἄνδρας, σελ. 31 - 32 * 2. Ὁ Μάριος ἀλλάζει τό χαρακτήρα καί τήν τακτική τοῦ στρατοῦ, σελ. 32 * 3. Συνέπειες τῶν ἀλλαγῶν, σελ. 32 * 4. Ὁ Μάριος στήν πολιτική σημειώνει ἀποτυχία. Ἡ ἀνάμειξη τοῦ νέου στρατοῦ στά πολιτικά πράγματα. Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ Σατουρνίνου, σελ. 32 - 35] .... 31 - 35
Ὁ Σύλλας: Πρώτη δοκιμή μοναρχίας [1. Ἡ φυσιογνωμία καί ἡ πολεμική του δράση, σελ. 35 - 37 * 2. Ἡ πολιτική του δράση: Τρομοκρατία στή Ρώμη, σελ. 37 * 3. Πολιτικές ἀλλαγές: πρός τήν ἀριστοκρατική Δημοκρατία ἤ τή Μοναρχία; σελ. 37 - 39] ..... 35 - 39
Ἡ πρώτη Τριανδρία: Ἡ περίεργη φάση τῆς τριπρόσωπης μοναρχίας [1-2 Πομπήιος, ὁ νέος δυναμικός ἄνθρωπος τῆς ἡμέρας - Τά πολεμικά του κατορθώματα, σελ. 39 - 40 * 3. Πολιτική δράση τοῦ Πομπήιου, σελ. 41] ..... 39 - 41
Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ καί ἡ πτώση τῆς Δημοκρατίας [1. Ἡ φυσιογνωμία του, σελ. 41 - 42 * 2. Πολεμικές του ἐπιτυχίες, σελ. 42 * 3. Πολιτικές του ἐπιτυχίες, σελ. 42 - 43 * 4. Ἡ δικτατορία του, σελ. 43 - 45 * 5-6. Ὁ θάνατός του. Ἡ δεύτερη Τριανδρία καί ὁ θάνατος τῆς Δημοκρατίας, σελ. 45] ..... 41 - 45
Ρωμαιοκρατία στήν Ἑλλάδα [1. Ἡ νομική θέση τῆς Ἑλλάδας μετά τήν κατάλυση τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας, σελ. 45-46 * 2-3. Οἱ ἑλληνικές πόλεις ἀπό τήν κατάλυση τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας ὥς τό Μιθριδατικό πόλεμο, σελ. 46 - 48 * 4. Οἱ ἑλληνικές πόλεις στό διάστημα 85 - 27 π.Χ., σελ. 48-49] .. 45 - 49
Ἀνακεφαλαίωση ..... 50 - 51
Κείμενα ..... 52 - 54

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελίδα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΞΑΣΦΑΛΙΖΕΙ ΣΤΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΕΥΝΟΜΙΑ, ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ... 55 - 91

Εἰσαγωγή ..... 55 - 57

Ἡ ἐποχή τοῦ Αὐγούστου [1. Ἕνα νέο πολίτευμα θεμελιώνεται: μιά μοναρχική Δημοκρατία, πού στηρίζει τή δύναμή της στό στρατό, σελ. 58 - 60 * 2. Φροντίδα γιά τό στρατό, σελ. 60 * 3. Τά σύνορα τοῦ κράτους ἐπεκτείνονται, σελ. 60 - 61 * 4. Ἐπιστροφή στήν παράδοση, σελ. 61 * 5. Ἡ λογοτεχνία στήν ὑπηρεσία τοῦ κρατικοῦ μεγαλείου, σελ. 62 * 6. Ἡ ἑδραίωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Αὔγουστο, σελ. 62- 64]. ..... 58 - 64

Μέ τό νέο πολίτευμα κυλοῦν δυό αἰῶνες [1-2. Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στή Σύγκλητο καί στόν αὐτοκράτορα - Ὁ ρόλος τῶν ἐπαρχιῶν, σελ. 65 * 3. Αὐτοκράτορες ἀπό τή Ρώμη. Ἡ «Ἰουλιο - Κλαυδιανή» δυναστεία, σελ. 65 - 66 * 4. Αὐτοκράτορες ἀπό τήν Ἰταλία - Οἱ Φλάβιοι αὐτοκράτορες, σελ. 66 - 67 * 5. Αὐτοκράτορες ἀπό τίς ἐπαρχίες -Ἡ ἐποχή τῆς μεγίστης ἀκμῆς - Οἱ Ἀντωνίνοι, σελ. 67 - 68 * 6. Ἐσωτερική πολιτική, σελ. 68 - 69 * 7. Ἐξωτερική πολιτική, σελ. 69 - 74] ..... 65 - 74

Ὁ ρωμαϊκός κόσμος στά χρόνια τῆς μεγάλης ἀκμῆς [1-2-3-4-5-6- Ὁ στρατός, ἡ «Ρωμαϊκή εἰρήνη», ἡ ἑνότητα πολιτισμοῦ, ὁ ρωμαϊκός νόμος, τά Γράμματα, οἱ θρησκεῖες τῆς Ἀνατολῆς, σελ. 74-76] ..... 74 - 76

Ἀνακεφαλαίωση ..... 77 - 78

Κείμενα ..... 79 - 91

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΓΕΡΝΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΥΣΗ ΤΟΥ ... 92 - 141

Εἰσαγωγή ..... 92 - 93

Ἡ μεγάλη κρίση τοῦ 3ου αἰώνα [1. Ἡ ἐσωτερική ἀναρχία, σελ. 93 * 2. Ἡ δυναστεία τῶν Σεβήρων, σελ. 93 - 96 * 4-5. Ἡ ἐποχή τῶν Τριάντα τυράννων - Ξεσποῦν ἐπαναστάσεις, σελ. 96 * 6. Νέοι ἐχθροί ἐμφανίζονται στά σύνορα, σελ. 96 - 97 * Ὁλόκληρες ἐπαρχίες γίνονται ἀνεξάρτητες, σελ. 97 - 98 * 8-9. Οἱ αἰτίες τῆς παρακμῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, σελ. 98 - 102] ..... 93 - 102

Μέ καινούριες ἀλλαγές στή διοίκηση ξεπέρασε τό κράτος τήν κρίση [1. Οἱ Ἰλλυριοί αὐτοκράτορες, σελ 103 - 105 * 2. Μέγας Κωνσταντῖνος, σελ. 105-106] 103 - 106

Ἡ ρωμαϊκή οἰκουμένη ἀποκτᾶ τή θρησκεία της [1-2. Ἡ ἀναζήτηση τοῦ «Ἀγνώστου Θεοῦ» - Θρησκευτικός συγκρητισμός, σελ. 106 - 107 * 3. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί ἡ διδασκαλία του, σελ. 107 - 109 * 6-7-8. Διωγμοί - Θρίαμβος, σελ. 109-111] ..... 106 - 111

Ἡ τέχνη τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων [1-2. Ἀρχιτεκτονική, σελ. 111 - 123 * 3. Πλαστική, σελ. 124 - 125 * 4. Ζωγραφική, σελ. 125 - 129] .... 111 - 129

Τέχνη ἐμπνευσμένη ἀπό τό Χριστιανισμό [1. Εἶναι ἡ τέχνη τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, δηλ. ὥς τό 313 μ.Χ., σελ. 129 - 130 * 2. Πρῶτες ἐκκλησίες, σελ. 130 * 3. Ἡ ταφή — Κατακόμβες, σελ. 130 - 132 * 4. Εἰκονογραφία κατακομβῶν, σελ. 132 - 133 * 5. Ἀνάγλυφη διακόσμηση. Σαρκοφάγοι, σελ. 133 - 134]. 129 - 134

Ἀνακεφαλαίωση ..... 135 - 136

Κείμενα ..... 137 - 141

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελίδα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [324 - 610]: ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ ... 142 - 197

Εἰσαγωγή ..... 142 - 144

Δυό αἰῶνες - δυό φάσεις στή μεταμόρφωση τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου σέ ἑλληνοχριστιανικό (324-518) [1. Πρώτη φάση (324-395). Ἡ θεμελίωση τοῦ Χριστιανικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, σελ. 145-147 * 2. Δεύτερη φάση (395-518): Ἡ αὐτοκρατορία περιορίζεται προσωρινά στό ἀνατολικό τμῆμα της - Θρησκευτικές αἱρέσεις - Τό τέλος τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους - Τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου -Ἡ ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ κι ἡ στράτευσή του στόν ἀντιγερμανικό ἀγώνα -Ὁ ἐξελληνισμός τοῦ κράτους - Ὁ ἐκχριστιανισμός τοῦ κράτους - Στερέωση τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος, σελ. 147 - 151] ..... 145 - 151

Ὁ Χριστιανισμός ἐπίσημη θρησκεία τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους [1. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀνοίγει τό δρόμο στό Χριστιανισμό, σελ. 152 * 2. Ἡ πολιτική του ἀπέναντι στίς αἱρέσεις, σελ. 152-153 * Ὁριστικός θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ —Ἰουλιανός ὁ Ἀποστάτης —Ὁ χρυσός αἰώνας τῆς Θεολογίας - Καταδίωξη τῆς εἰδωλολατρείας σελ. 153-155 * 3. Ἡ μεγάλη κρίση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπό τίς αἱρέσεις τοῦ 5ου αἰώνα, σελ. 155-158] ..... 152 - 158

Τό τέλος τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους [1. Οἱ Γερμανοί πιέζουν τά σύνορα, σελ. 158 - 159 * 2. Πόλεμοι στό Ρῆνο καί στό Δούναβη, σελ. 159 - 160 * 3. Ὁ κατακλυσμός τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπό τούς Γερμανούς, σελ. 160 - 164 * 4. Οἱ Οὔνοι. Τό κράτος κι οἱ ἐπιδρομές τους, σελ. 164 - 165] ..... 158 - 165

Ὁ αἰώνας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί τῶν διαδόχων του (518 - 610) [1. Ἀνασύσταση τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης, σελ. 165 - 166 * 2. Τό πολεμικό ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Κατακτητικοί πόλεμοι, σελ. 166 - 168 * 3. Ἀμυντικοί πόλεμοι, σελ. 168 - 169 * 4. Εἰρηνικά ἔργα -Ἐσωτερική πολιτική, σελ. 169 - 174 * 5. Χαρακτηρισμός τοῦ ἔργου τοῦ Ἰουστινιανοῦ, σελ. 174 * 6. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, σελ. 174 - 176] ..... 165 - 176

Ἡ τέχνη τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου (313 - 630) [1. Ἀρχιτεκτονική, σελ. 176 - 186 * Ζωγραφική, σελ. 186 - 187 * 3. Γλυπτική, σελ. 187 - 188] ... 176 - 188

Ἀνακεφαλαίωση ..... 189 - 191

Κείμενα ..... 192 - 197

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄: ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ (610 - 1081): ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ (610 - 717). Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΙ ΑΠΟ ΠΑΝΤΟΥ ΣΟΒΑΡΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ ... 198 - 232

Εἰσαγωγή ..... 198 - 199

Ἡ αὐτοκρατορία σέ σκληρούς πολεμικούς ἀγῶνες γιά τή διάσωσή της ἀπό τούς ἐξωτερικούς της ἐχθρούς [1. Ὁ Ἡράκλειος καί ἡ δυναστεία του (610 - 717), σελ. 200 - 202 * 2. Ἐχθρικές εἰσβολές στό Δούναβη καί στήν Ἀνατολή, σελ. 202 - 208] ..... 200 - 208

Τό Ἰσλάμ [1. Πότε κάνει τήν ἐμφάνισή του, σελ. 209 - 210 * 2. Ὁ Ἀραβικός κόσμος πρίν ἀπό τό Μωάμεθ. Ὁ χαρακτήρας τῆς νέας θρησκείας, σελ. 210 - 212 * 3. Τί διδάσκει τό Ἰσλάμ, σελ. 212 - 214] ..... 209 - 214

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελίδα

Οἱ Ἄραβες ἐξορμοῦν γιά νά διαδώσουν τό Ἰσλάμ [1. Πρώτη φάση (632 - 656). Κατάκτηση τῆς Περσίας καὶ τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Συρίας, Παλαιστίνης καί Αἰγύπτου, σελ. 215 - 218 * 2. Δεύτερη φάση (656 - (717) - 732). Ἐσωτερική κρίση καί μεταβολή τοῦ χαρακτήρα τοῦ Χαλιφάτου (656 - 685). Ἀνανέωση τῆς κατακτητικῆς δράσης τῶν Ἀράβων (685 - 732), σελ. 218 - 219] 215 - 219
Οἱ Βούλγαροι ἱδρύουν βασίλειο στή Βαλκανική χερσόνησο ..... 219 - 221
Ἡ αὐτοκρατορία μεταμορφώνεται σέ ἑλληνική ..... 221 - 224
Ἀνακεφαλαίωση ..... 224 - 225
Κείμενα ..... 226 - 232

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄: ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ (610 - 1081): ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (717 - 867). Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΞΕΠΕΡΝΑ ΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ. ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΞΟΡΜΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΓΥΡΩ ΛΑΟΥΣ ... 233 - 264

Εἰσαγωγή ..... 233 - 235
Οἱ τρεῖς δυναστικές φάσεις τῆς περιόδου 717 - 867 [1. Οἱ Ἴσαυροι (717 - 802), σελ. 235 - 238 * 2. Οἱ διάδοχοι τῶν Ἰσαύρων (802 - 820), σελ. 238 - 240 * 3. Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820 - 867), σελ. 240 - 242] ..... 235 - 242
Ἡ εἰκονομαχική κρίση. Τό Βυζάντιο θέατρο πνευματικῆς σύγκρουσης Εὐρώπης καὶ Ἀνατολῆς [1. Ἡ εἰκονομαχία. Ἡ προέλευση καί τό νόημά της, σελ. 243 * 2. Οἱ δυό φάσεις τῆς εἰκονομαχικῆς κρίσης, σελ. 243 - 246] ..... 243 - 246
Τό Βυζάντιο ἀναχαιτίζει τίς ἐπιθέσεις τῶν ἐχθρῶν του [1. Στή Μ. Ἀσία σταθεροποιεῖται τό σύνορο Βυζαντίου καί Ἀράβων, σελ. 246 - 248 * 2. Ἡ πρώτη ἀναμέτρηση Βουλγάρων καί Βυζαντίου, σελ. 248 - 250 * 3. Ἡ πτώση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας στήν Ἰταλία καί ἡ ἵδρυση τοῦ παπικοῦ κράτους τῆς Ρώμης, σελ. 251 - 252] ..... 246 - 252
Πρῶτα συμπτώματα ἀκμῆς: Ἡ «νέα ἐποχή» τοῦ Μιχαήλ Γ΄ ..... 252 - 255
Ἡ τέχνη τῆς πρώιμης βυζαντινῆς περιόδου [1-2-3. Γενικά, Ἀρχιτεκτονική, Ζωγραφική] ..... 255 - 256
Ἀνακεφαλαίωση ..... 257 - 258
Κείμενα ..... 259 - 264

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄: ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610 - 1081]. 1. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΚΜΗΣ — Η ΧΡΥΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ [867 - 1025]. 2. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ [1025 - 1081] ... 265 - 311

Εἰσαγωγή ..... 265 - 267
Ἡ ἐποχή αὐτή χωρίζεται σέ τρεῖς πιό μικρές περιόδους μέ ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἡ καθεμιά [1. Ἡ Ἀναγέννηση τῆς «Νέας Ἐποχῆς» τοῦ Μιχαήλ Γ΄ συνεχίζεται καί ὁλοκληρώνεται, σελ. 267 - 271 * 2. Ἡ λαμπρή ἐποχή τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας». Οἱ αὐτοκράτορες, σελ. 271 - 274 * 3. Πρῶτα συμπτώματα παρακμῆς, σελ. 274 - 278] ..... 267 - 278
Πολεμικοί ἀγῶνες μέ τούς ἐξωτερικούς ἐχθρούς — Τά ἔνδοξα χρόνια τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας» [1. Ἄραβες, σελ. 278 - 279 * 2. Βούλγαροι — Τελική ἀναμέτρηση μέ τό Βυζάντιο καί διάλυση τοῦ κράτους των, σελ. 279 - 285 * 3. Ἡ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελίδα

διπλωματική πάλη τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας μέ τή βυζαντινή γιά τίς Ἰταλικές κτήσεις, σελ. 285 - 286 * 4. Καινούριοι ἐχθροί: Νορμανδοί - Ρώς - Σελτζοῦκοι, σελ. 286 - 287 * 5. Χάνονται ὁριστικά οἱ βυζαντινές κτήσεις στήν Ἰταλία, σελ. 287 - 288 * 6. Οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι ἱδρύουν Σουλτανάτο στή Μ. Ἀσία, σελ. 288 - 289] ..... 278 - 289

Ἀκμή γραμμάτων - θεσμῶν - κύρους Ἐκκλησίας [1. Γράμματα, σελ. 289 - 290 * 2. Πολίτευμα. Διοίκηση, σελ. 290 * 3. Ἡ πνευματική ἀκτινοβολία τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας, σελ. 290 - 291] ..... 289 - 291

Ἡ τέχνη τῆς μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς (843 - 1204) [1. Γενικά, σελ. 291 - 292 * 2. Ἀρχιτεκτονική, σελ. 292 - 300 * 3. Ζωγραφική, σελ. 300 - 303] ..... 291 - 303

Ἀνακεφαλαίωση ..... 304 - 305

Κείμενα ..... 306 - 311

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄: Η ΕΥΡΩΠΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ... 312 - 344

Εἰσαγωγή ..... 312 - 313

[1. Τά «Πέντε Βασίλεια» χάνονται ἕνα - ἕνα καί στό τέλος μένει μόνο τῶν Φράγκων, σελ. 313 - 314 * 2. Οἱ Φράγκοι κάνουν τήν πρώτη προσπάθεια νά ἑνώσουν τήν Εὐρώπη, σελ. 314 - 315] ..... 313 - 315

Τό κράτος τῶν Φράγκων — Μεροβίγγιοι καί Καρολίδες [1. Κλόβης - «Νωθροί βασιλιάδες», σελ. 315 - 316 * 2. Ἡ ἵδρυση τοῦ κοσμικοῦ κράτους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας (754), σελ. 316 318] ..... 315 - 318

Μέσα στούς σκοτεινούς αἰῶνες τοῦ Μεσαίωνα ἀρχίζει νά διαμορφώνεται σιγά σιγά ἡ Εὐρώπη (751 - 11ος αἰώνας) [1. Ὁ Καρλομάγνος ἑνώνει τή Δ. Εὐρώπη σέ μιά Φραγκορωμαϊκή αὐτοκρατορία, σελ. 318 - 320 * 2. Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρλομάγνου διαλύεται καί οἱ «νέες εἰσβολές» ἀλλάζουν πάλι τήν ὄψη τῆς Εὐρώπης, σελ. 320 - 324 * 3. Πέρα ἀπό τό Ρῆνο οἱ Γερμανοί κάνουν προσπάθεια νά ἑνώσουν τήν Εὐρώπη, σελ. 324] ..... 318 - 324

10ος - 11ος αἰώνας — Στήν κοινωνία τῆς Δ. Εὐρώπης ἐπικρατεῖ τό σύστημα τῆς φεουδαρχίας [1. Τί εἶναι τό σύστημα τῆς φεουδαρχίας, σελ. 325 * 2. Τό σύστημα τῆς φεουδαρχίας στήν πλήρη του ἄνθηση, σελ. 325 - 330* 2. Ἡ Δυτική Ἐκκλησία μέσα στό κοινωνικό πλέγμα τῆς φεουδαρχίας. Ἡ ἀπελευθέρωσή της, σελ. 330 - 331] ..... 324 - 331

12ος - 14ος αἰώνας — Ἡ Δυτική Εὐρώπη πρός τό τέλος τοῦ Μεσαίωνα — Ἡ χαραυγή τῶν Νέων Χρόνων [1. Σοβαρές ἀλλαγές στή ζωή τῶν ἀνθρώπων τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης, σελ. 331 - 338 * 2. Βαθιές ἀλλαγές στήν Τέχνη, στή Σκέψη καί στά Γράμματα, σελ. 338] ..... 331 - 338

Ἀνακεφαλαίωση ..... 339 - 340

Κείμενα ..... 340 - 344

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄: ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [1081 - 1453] ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΕΝΩΜΕΝΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ [1081 - 1204] ... 345 - 365

Εἰσαγωγή ..... 345 - 347

Ἡ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν (1081 - 1185) φέρνει τήν τελευταία ἀναλαμπή

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελίδα

στό Βυζάντιο καί ή δυναστεία τῶν Ἀγγέλων (1185 - 1204) τή διάλυσή του. [1. Ἡ πρώτη φάση (1081 - 1180), σελ. 347 - 352 * 2. Ἡ δεύτερη φάση (1180 - 1185) Ἀνδρόνικος Α΄ Κομνηνός, σελ. 352 - 353 * 3. Ἡ τρίτη φάση (1185 - 1204). Ἄγγελοι: ἡ μοιραία δυναστεία τῆς ἀποσύνθεσης τοῦ κράτους, σελ. 353 * 4. Ἐθνικά κινήματα στά Βαλκάνια, σελ. 354] ..... 347 - 354
Σταυροφορίες: Ὁ «ἱερός πόλεμος» τῶν Χριστιανῶν τῆς Δύσης γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν Ἁγίων Τόπων [1. Ὁ 11ος καί 12ος εἶναι ἀνήσυχοι αἰῶνες γιά τούς πληθυσμούς τῆς Δ. Εὐρώπης σελ. 354 - 355 * 2. Οἱ τρεῖς σταυροφορίες τοῦ 12ου αἰώνα μέ θρησκευτικό χαρακτήρα, σελ. 355 - 357] ..... 354 - 357
Διμέτωπος πόλεμος μέ τούς Νορμανδούς ἀπό τή Δύση καί τούς Σελτζούκους ἀπό τήν Ἀνατολή [1. Πόλεμοι τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ, σελ. 357 * 2. Νορμανδικές ἐπιδρομές, σελ. 358] ..... 357 - 358
Ἡ τετάρτη σταυροφορία (1202 - 1204) — Ἡ ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τούς Φράγκους ..... 358 - 361
Ἀνακεφαλαίωση ..... 361 - 362
Κείμενα ..... 362 - 365

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ΄: ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [1081 - 1453] — ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ [1204 - 1261] — ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΝΑ ΑΝΑΣΥΣΤΑΘΕΙ [1261 - 1328] — ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΙ ΠΤΩΣΗ [1328 - 1453] ... 366 - 409

Εἰσαγωγή ..... 366 - 367
Οἱ ἐπαρχίες τῆς διαμελισμένης αὐτοκρατορίας κάτω ἀπό ἄρχοντες Φράγκους καί Ἕλληνες [1. Βυζαντινές ἐπαρχίες κάτω ἀπό Φράγκους ἄρχοντες, σελ. 367 - 370 * 2. Βυζαντινές ἐπαρχίες κάτω ἀπό Ἕλληνες ἄρχοντες, σελ. 370 - 374] ..... 367 - 374
Ἡ ἐποχή τῶν Παλαιολόγων: δυό αἰῶνες ἀγωνίας (1261 - 1453) [1. Ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων μπρός στά ἄλυτα προβλήματα τῆς αὐτοκρατορίας, σελ. 374 - 377 * 2. Οἱ Σέρβοι καί τό κράτος τοῦ Στεφάνου Δουσάν, σελ. 378 - 379 374 - 379
Ἡ ἐμφάνιση τοῦ κράτους τῶν Ὀθωμανῶν καί ἡ ραγδαία ἐπέκτασή του [1. Ἡ προέλευση τῶν Ὀθωμανῶν, σελ. 380 * 2. Ἡ ἐμφάνιση τῶν Ὀθωμανῶν καί ἡ ἵδρυση τοῦ κράτους των, σελ. 380 - 381 * 3. Ἡ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ τῶν Ὀθωμανῶν κι ὁ ἐξισλαμισμός τῶν Χριστιανῶν τῆς βορειοδυτικῆς Μ. Ἀσίας, σελ. 381 - 382] ..... 379 - 382
Ἡ τελευταία στιγμή τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας [1. Πρίν ἔρθει ἡ ὥρα τῆς Ἅλωσης, σελ. 382 - 384 * 2. Ἡ Ἅλωση, σελ. 384 - 388] ..... 382 - 388
Ἡ τέχνη τῆς Ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου (1204 - 1453) [1. Γενικά, σελ. 388 * 2. Ἀρχιτεκτονική, σελ. 388 - 390 * 3. Ζωγραφική, σελ. 390 - 397] ..... 388 - 397
Ἀνακεφαλαίωση ..... 398 - 399
Κείμενα ..... 400 - 409

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

«Τά ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τό κάτωθι βιβλιόσημο γιά ἀπόδειξη τῆς γνησιότητας αὐτῶν.

Ἀντίτυπο στερούμενο τοῦ βιβλιοσήμου τούτου θεωρεῖται κλεψίτυπο. Ὁ διαθέτων, πωλῶν ἤ χρησιμοποιῶν αὐτό διώκεται κατά τίς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ Νόμου 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου 1946 (Ἐφ. Κυβ. 1946, Α' 108).

0020557140
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ Ζ' 1982 (V) ΑΝΤΙΤΥΠΑ 130.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ 3761/10-2-82

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΡΥΔΑΚΗΣ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Π. ΟΚΤΩΡΑΤΟΣ - ΚΛ. ΚΟΥΚΙΑΣ Ο.Ε.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής